7

Taberî Tefsiri

Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân

تفسير الطبري

جامع البيان عن تأويل آي القرآن

İBN CERÎR ET-TABERÎ

لأبي جعفر محمد بن جرير الطبري

beka

TABERÎ TEFSİRİ

CÂMİU'L-BEYÂN AN TE'VÎLİ ÂYİ'L-KUR'ÂN

7. CİLT

BAKARA SÛRESİ 229 -255

KİTABIN VE YAZARIN ADI
TABERÎ TEFSİRİ
CÂMİU'L-BEYÂN AN TE'VÎLİ ÂYİ'L-KUR'ÂN
MUHAMMED B. CERÎR ET-TABERÎ

TERCÜME
Doç. Dr. Muhammed Ersöz (Bakara Sûresi 229-255. Âyetlerin Tefsiri)

EDİTÖRLER
Prof. Dr. Mesut Kaya, Doç. Dr. Ceyda Gürman
Doç. Dr. Ömer Dinç

TASHİH
Dr. Sefanur Çeliktaş - Muhammed Hayrullah SÖKE

SON OKUMA
Vahit METİN

SAYFA & KAPAK DÜZENİ
A. Azzam ÖZEL & Inkreativ Arts

ISBN
978-625-6400-74-0 (Tk) 978-625-6145-74-0 (7.c)

MATBAA
Step Ajans Matbaa Ltd. Şti.
Göztepe Mahallesi Bosna Caddesi No. 11
Bağcılar/İstanbul Telefon: 0212 446 88 46
Matbaa Serfika No: 45522

beka

RECEB - 1446 / OCAK - 2025
1. BASKI

Ziya Gökalp Mahallesi, Abdullah Paşa Caddesi, No:28
Başakşehir/İstanbul
Telefon/Faks: 0212 512 45 43 - 512 51 66 - 512 90 40
WhatsApp Hattı: 0552 625 4968
Web: www.bekakitap.com Eposta: bilgi@bekakitap.com
Yayıncılık Sertifika No: 50128

MUHAMMED B. CERÎR ET-TABERÎ

TABERÎ TEFSİRİ

CÂMİU'L-BEYÂN AN TE'VÎLİ ÂYİ'L-KUR'ÂN

beka

İÇİNDEKİLER

BAKARA SÛRESİ DEVAMI

[BAKARA SÛRESİ 229. ÂYETİN TEFSİRİ] 21

1. {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} "(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır." 21

a. {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ} "(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır." 22

b. {فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} "Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır." 28

c. Muhtelif Soru ve Cevaplar 33

2. {وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللهِ} "(Evlilikte) tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz." 36

a. {وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا} "(Evlilikte) kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz." 36

b. Kıraat 37

c. Allah'ın Belirlediği Ölçüleri Koruyamamaktan Endişe Edilen Durum Hangisidir? 39

d. Nüzûl Sebebi 43

e. Allah'ın Belirlediği Ölçüleri Gözetmeyecekleri Konusundaki "Endişe"nin Anlamı 44

3. {فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ} "(Evlilikte) tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamamalarından endişe ederseniz" 55

a. Tefsiri 55

4. {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ} "O zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur." 58

a. Tefsiri 58

b. Bir Soru Bir Cevap 58

c. جُنَاحٌ "Günah" Kadının Kocasına Bağışladığı Maddi Karşılığın Tamamından mı? Bir Kısmından mı Kaldırıldı? 63

5. {تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ} "Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bunları aşmayın. Allah'ın koyduğu sınırları kim aşarsa, onlar zalimlerin ta kendileridir." 78

a. Tefsiri 78

[BAKARA SÛRESİ 230. ÂYETİN TEFSİRİ] 80

1. {فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ} "Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz." 81

a. İki Nikâhtan Hangisi Cinsel Birleşme Anlamına Gelen Nikâh Mı Yoksa Nikâh Akdi Mi Kastedilmiştir 85

a. Nikâhtan Kastedilenin Cinsel Birleşme Anlamına Gelen Nikâh Olduğuna Dair Delil 86

c. Konuyla İlgili Rivayetler 86

2. {فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ} "(Bu koca da) Onu boşadığı takdirde, onlar (kadın ile ilk kocası) Allah'ın koyduğu ölçüleri gözetebileceklerini umuyorlarsa tekrar birbirlerine dönüp evlenmelerinde o ikisine de bir günah yoktur." 94

a. {فَإِنْ طَلَّقَهَا} "(Bu koca da) Onu boşadığı takdirde" 95

b. {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا} "Birbirlerine dönüp evlenmelerinde o ikisine de bir günah yoktur." 95

c. {إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ} "Allah'ın koyduğu ölçüleri gözetebileceklerini umuyorlarsa" 96

3. {وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ} "İşte bunlar Allah'ın, anlayan bir toplum için açıkladığı ölçüleridir" 98

a. {وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ} "İşte bunlar Allah'ın ölçüleridir." 98

b. {يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ} "anlayan bir toplum için açıkladığı" 98

[BAKARA SÛRESİ 231. ÂYETİN TEFSİRİ] 99

1. {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا} "Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın." 99

a. Tefsiri 100

b. {بِمَعْرُوفٍ} "iyilikle" 100

c. {أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ} "Yahut iyilikle bırakın" 100

d. {وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا} "Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları

tutmayın" ... 101
e. Nüzûl Sebebi ... 103
f. (التَّسْرِيحُ) Kelimesinin Aslı ... 108
2. {وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ} "Bunu kim yaparsa kendine zulmetmiş olur." ... 108
a. Tefsiri ... 108
b. (الظُّلْمُ) "Zulüm" ... 109
3. {وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا} "Sakın Allah'ın âyetlerini eğlenceye almayın." ... 109
a. Tefsiri ... 109
b. Nüzûl Sebebi ... 109
4. {وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ} "Allah'ın üzerinizdeki nimetini, indirdiği Kitab'ı ve hikmeti hatırlayın." ... 112
a. Tefsiri ... 112
b. {الْحِكْمَةِ} "hikmet" ... 112
5. {يَعِظُكُمْ بِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ} "Size öğüt vermek için (indirdiği Kitab'ı ve hikmeti hatırlayın). Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir." ... 113
a. {يَعِظُكُمْ بِهِ} "Size öğüt vermek için." ... 113
b. {وَاتَّقُوا اللَّهَ} "Allah'a karşı gelmekten sakının." ... 113
c. {وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ} "Ve bilin ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir." . 113
[BAKARA SÛRESİ 232. ÂYETİN TEFSİRİ] ... 114
1. {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ} "Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın." ... 114
a. Nüzûl Sebebi, Kimin Hakkında Nâzil Olduğu ... 115
c. {فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ} "(Onlara) engel olmayın." ... 127
d. İ'rab-Kıraat ... 127
e. الْعَضْلُ Kelimesinin Aslı ... 127
f. {أَنْ} Harfi ... 128
g. {إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ} "Aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde" İfadesinin Anlamı ... 128
f. Nikâhta Velinin İzni ... 129
2. {ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} "Bununla içinizden Allah'a ve âhiret gününe iman edenlere öğüt verilmektedir." ... 130
a. {ذَلِكَ} "Bununla" ... 130
b. {وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} "Âhiret günü(ne iman eden)" ... 130

c. "Öncesinde Çoğul Bir Kalıpla Hitap Herkese Olduğu Halde Nasıl Oldu Da Sonrasında Tekil Bir Kalıp Kullanıldı? 131
3. {ذَٰلِكُمْ أَزْكَىٰ لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ} "Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz." 132
a. {ذَٰلِكُمْ} "Bu" 132
b. {أَزْكَىٰ لَكُمْ} "sizin için daha hayırlıdır" 132
c. {وَأَطْهَرُ} "ve daha temizdir." 132
[BAKARA SÛRESİ 233. ÂYETİN TEFSİRİ] 133
1. {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَن يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ} "-Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler." 134
a. Tefsiri 134
b. {حَوْلَيْنِ} "iki yıl" 134
c. اَلْحَوْلُ Kelimesinin Aslı 135
d. "Tam iki yıl" İfadesindeki İncelik 135
e. Bu Âyetin Çocukların Emzirme Sürelerinin Son Vaktinde Neye Delâlet Ettiği 137
f. Hamilelik ve Emzirme Süreleri İle İlgili Bazı Sorular 147
g. Kıraat 149
2. {وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ} "Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir." 150
a. {وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ} "(Çocuk kendisine ait olana) Babaya aittir." 150
b. {رِزْقُهُنَّ} "(annelerin) yiyeceği" 150
c. {وَكِسْوَتُهُنَّ} "(annelerin) giyeceği" 150
d. {بِالْمَعْرُوفِ} "örfe uygun olarak" 150
3. {لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا} "Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk yüklenmez." 152
a. Tefsiri 152
b. اَلْوُسْعُ Kelimesi 153
c. Kaderiyye'ye Red 153
4. {لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَّهُ بِوَلَدِهِ} "Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın." 154
a. Kıraat 154
b. Allah'ın Eşlerin Birbirine Zarar Vermelerini Yasaklaması 162
5. {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَٰلِكَ} "(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur." 163
a. {وَعَلَى الْوَارِثِ} "(Baba ölmüşse) Mirasçı da ... sorumludur." 163
b. {مِثْلُ ذَٰلِكَ} "Aynı şeyle" 172

6. {فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا} "Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse, onlara günah yoktur." 184
a. {فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا} "Eğer (anne ve baba) (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse" 184
b. {عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ} "(anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak" 186
c. {عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ} "kendi aralarında danışıp anlaşarak" 190
d. الْجُنَاحُ Kelimesi 191
7. {وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ} "Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz, örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde size bir günah yoktur." 192
a. {وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ} "Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz size bir günah yoktur." 192
b. {إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ} "örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde" 195
c. {بِالْمَعْرُوفِ} "örfe uygun olarak güzelce" İfadesi 200
8. {وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ} "Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki, Allah, yapmakta olduklarınızı hakkıyla görendir." 200
a. {وَاتَّقُوا اللَّهَ} "Allah'a karşı gelmekten sakının." 200
b. {بَصِيرٌ} "hakkıyla görendir" 201
[BAKARA SÛRESİ 234. ÂYETİN TEFSİRİ] 201
1. {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا} "İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler." 201
a. Tefsiri 202
b. İ'râb 203
c. {يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ} "kendi kendilerine (iddet) beklerler." 203
2. {فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ} "Sürelerini bitirince artık kendileri için meşru olanı yapmalarında size bir günah yoktur." 216
a. Tefsiri 216
b. {بِالْمَعْرُوفِ} "meşru olanı" 217
3. {وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ} "Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır." 218
a. Tefsiri 219
[BAKARA SÛRESİ 235. ÂYETİN TEFSİRİ] 219
1. {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} "(Vefat iddeti beklemekte olan) Kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda sizin için bir günah yoktur." 219

a. Tefsiri 219
b. Mübah Kılınan Üstü Kapalı Söylemek (Ta'rîz) 220
c. الْخِطْبَةُ "Evlenme teklifi" 232
2. {أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ} "Veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda" 233
a. Tefsiri 233
b. أَكَنَّ kelimesi 233
3. {عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ} "Allah biliyor ki, siz onlara (bunu er geç mutlaka) söyleyeceksiniz." 236
a. Tefsiri 236
4. {وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} "Sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin." 238
a. {سِرًّا} "gizliden gizliye" 238
5. {إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا} "Meşru sözler söylemeniz dışında" 252
6. {وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ} "Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmayın." 255
a. {وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ} "Nikâh yapmaya kalkışmayın." 255
b. {حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ} "Bekleme müddeti bitinceye kadar" 255
7. {وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ} "Şunu da bilin ki, Allah içinizden geçeni hakkıyla bilir. Onun için Allah'a karşı gelmekten sakının ve yine şunu da bilin ki Allah gerçekten çok bağışlayandır, Halîm'dir. (Hemen cezalandırmaz, mühlet verir.)" 258
a. Tefsiri 259
b. {فَاحْذَرُوهُ} "Onun için Allah'a karşı gelmekten sakının." 259
c. {وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ} "Ve yine şunu da bilin ki Allah gerçekten çok bağışlayandır." 259
d. {حَلِيمٌ} "Halîm'dir (Hemen cezalandırmaz, mühlet verir)" 259
[BAKARA SÛRESİ 236. ÂYETİN TEFSİRİ] 259
1. {لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ} "Kendilerine el sürmeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur." 260
a. {لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ} "Size bir günah yoktur" 260
b. {إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ} "Kadınları boşarsanız" 260
c. {مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ} "Kendilerine el sürmeden" 260
d. Kıraat 261
2. {أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً} "Ya da mehir belirlemeden" 263
a. {أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ} "Ya da mehir belirlemeden" 263
b. {فَرِيضَةً} "mehir" 263

3. {وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ} "(Bu durumda) -eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere- onlara maddi karşılık verin."264
a. {وَمَتِّعُوهُنَّ} "Maddi karşılık verin" 264
b. Allah'ın Erkeklere (Vermelerini) Emrettiği Meblağ 264
c. {وَمَتِّعُوهُنَّ} "Maddi karşılık verin." Buyruğu Vaciplik Mi Yoksa Mendupluk Mu İfade Eder? 272
d. {الْمُوسِعِ} "Eli geniş olan" 290
e. {الْمُقْتِرِ} "Eli dar olan" 290
f. Kıraat 290
g. Tefsiri 292
4. {مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ} "Aklın ve dinin gereklerine uygun olarak maddi karşılık verin. Bu, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar üzerinde bir borçtur." 292
a. Tefsiri 292
b. İ'râb 292
c. {بِالْمَعْرُوفِ} "Aklın ve dinin gereklerine uygun olarak" 292
d. {حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ} "Bu, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar üzerinde bir borçtur." 292
e. İ'râb 293
f. {الْمُحْسِنِينَ} "İyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar" 293
g. {لَا جُنَاحَ} "Günah yoktur." Sözünün Anlamı 294
[BAKARA SÛRESİ 237. ÂYETİN TEFSİRİ] 295
1. {وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} "Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır. Ancak kadının ya da nikâh bağı elinde bulunanın (paylarından) vazgeçmesi başka." 296
a. Tefsiri 296
b. Şüpheyi Ve Karışıklığı Kaldırmak İçin Allah'ın İfadeyi Te'kidli Getirmesi 297
c. {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} "Kadınların (paylarından) vazgeçmesi başka" 297
2. {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} "Ya da nikâh bağı elinde bulunanın (paylarından) vazgeçmesi başka" 306
a. {الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} "Nikâh bağı elinde bulunanın" 306
3. {وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى} "Bununla birlikte (ey erkekler), sizin vazgeçmeniz takvaya (Allah'a karşı gelmekten sakınmaya) daha yakındır." 335
4. {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ} "Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın." 337

a. Tefsiri 337
5. {إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ} "Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir." 341
a. Tefsiri 342
[BAKARA SÛRESİ 238. ÂYETİN TEFSİRİ] 342
1. {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} "Namazlara ve orta namaza devam edin." 342
a. Tefsiri 342
b. {وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} "ve orta namaza" İle Kastedilen Namaz Hangisidir? 343
c. Allah Resûlü'nün Orta Namaza Olan İhtimamı 392
d. Orta Namaz İsminin Verilmesinin Nedeni 393
2. {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} "Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun." 394
a. {قَانِتِينَ} "Gönülden boyun eğerek" 394
b. Tefsiri 407
[BAKARA SÛRESİ 239. ÂYETİN TEFSİRİ] 408
1. {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} "Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın." 408
a. Tefsiri 408
b. İ'râbı 408
c. رِجَالًا "yaya olarak" Kelimesi 409
d Kıraat 409
e. رُكْبَانٌ "binek" Kelimesi 410
2. {فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ} "Güvenliğe kavuşunca da, Allah'ı, daha önce bilmediğiniz ve O'nun size öğrettiği şekilde anın (namazı normal vakitlerdeki gibi kılın)." 423
a. Tefsiri 423
b. {فَإِذَا أَمِنْتُمْ} "Güvenliğe kavuşunca da..." 424
c. {فَاذْكُرُوا اللَّهَ} "Allah'ı anın." 424
[BAKARA SÛRESİ 240. ÂYETİN TEFSİRİ] 425
1. {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجاً وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعاً إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ} "İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler." 426
a. Tefsiri 426
b. Kıraat 426
c. اَلْوَصِيَّةُ "vasiyet" Kelimesinin Merfû Şekilde Okunmasının İzahı 427
d. Taberî'ye Göre Görüşlerin Doğruya En Yakın Olanı 439

2. {فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} "Ama onlar (kendiliklerinden) çıkarlarsa, artık onların meşru biçimde kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı size bir günah yoktur. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." 441

a. Tefsiri 442

[BAKARA SÛRESİ 241. ÂYETİN TEFSİRİ] 443

1. {وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ} "Boşanmış kadınların örfe göre geçimlerinin sağlanması onların hakkıdır. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir borçtur." 443

a. {وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ} "Boşanmış kadınların örfe göre geçimlerinin sağlanması onların hakkıdır." 443

b. {حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ} "Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir borçtur." 448

[BAKARA SÛRESİ 242. ÂYETİN TEFSİRİ] 448

1. {كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ} "Düşünesiniz diye Allah size âyetlerini böyle açıklamaktadır." 448

a. Tefsiri 449

[BAKARA SÛRESİ 243. ÂYETİN TEFSİRİ] 449

1. {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ} "Binlerce kişi oldukları hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi? Allah, onlara 'Ölün' dedi, sonra da onları diriltti." 449

a. {أَلَمْ تَرَ} "Görmedin mi?" 449

b. {وَهُمْ أُلُوفٌ} "Binlerce kişi oldukları hâlde" 450

c. {حَذَرَ الْمَوْتِ} "Ölüm korkusuyla" 467

d. Cihada Teşvik Edilmesi Ve Allah'a Tevekkülün Vurgulanması 468

2. {إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ} "Şüphesiz Allah, insanlara karşı lütuf ve ikram sahibidir. Ama insanların çoğu şükretmezler." 468

a. Tefsiri 468

[BAKARA SÛRESİ 244. ÂYETİN TEFSİRİ] 469

1. {وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} "Allah yolunda savaşın ve bilin ki, Allah her şeyi işiten ve bilendir." 469

a. Tefsiri 469

b. İ'râbı 470

[BAKARA SÛRESİ 245. ÂYETİN TEFSİRİ] 471

1. {مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً} "Kimdir Allah'a güzel bir borç verecek o kimse ki, Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin." 471

a. Tefsiri 472

b. Allah'ın Bu Amele {قَرْضًا} 'Borç' İsmini Verme Nedeni 472
c. Allah'ın Bu Ameli {حَسَنًا} "Güzel" Olarak Nitelemesinin Nedeni 472
d. Bu Âyetin Bir Başka Âyetle Benzerliği 473
e. {فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً} "Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin." 475
f. Kıraat 476
2. {وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ} "(Rızkı) Allah daraltır ve genişletir." 478
a. Tefsiri 478
b. Genişlik Ve Darlığın Allah'ın Elinde Olduğu 479
c. Fakirlerin Desteklenmesine Teşvik 479
3. {وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ} "Ancak O'na döndürüleceksiniz." 480
a. Tefsiri 480
[BAKARA SÛRESİ 246. ÂYETİN TEFSİRİ] 481
1. {أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} "Musa'dan sonra İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine 'Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım' dediklerinde" 481
a. {أَلَمْ تَرَ} "Görmedin mi?" 482
b. {إِلَى الْمَلَإِ} "İleri gelenlerini" 482
c. {مِنْ بَعْدِ مُوسَى} "Musa'dan sonra" 482
d. {إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} "Peygamberlerinden birine 'Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım' dediklerinde..." 482
e. {ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} "Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım." 484
f. İ'râbı 493
2. {قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} "O, 'Üzerinize savaş farz kılındığında savaşmayacağınızdan korkarım' cevabını verdi." 493
a. Tefsiri 493
b. İ'râbı 494
3. {وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا} "Yurtlarımızdan ve çocuklarımızdan uzaklaştırıldığımız halde" 497
a. Tefsiri 497
4. {فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ} "Üzerlerine savaş farz kılınınca da içlerinden azı müstesna, yüz çeviriverdiler." 498
a. {فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ} "Üzerlerine savaş farz kılınınca da" 498
5. {وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ} "Allah zalimleri iyi bilmektedir." 498

a. Tefsiri 498
b. Yahudilere Yönelik Kınama 498
c. Belâgat 499
[BAKARA SÛRESİ 247. ÂYETİN TEFSİRİ] 499
1. {وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ} "Peygamberleri onlara, 'Allah, size Tâlût'u hükümdar olarak gönderdi' dedi. Onlar, 'O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha layığız. Ona zenginlik de verilmemiştir' dediler."500
a. Tefsiri 500
b. {وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ} "Ona zenginlik de verilmemiştir." 500
c. İsrâiloğullarının Tâlût'un kral olarak gönderilmesine İsrâiloğullarının İtiraz Etme Sebebi 500
d. "Mülk"ün Mânasının "Ordu Üzerindeki Emirlik" Olduğu Görüşü 511
2. {قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ} "Şüphesiz Allah, onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı." 511
a. {قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ} "Şüphesiz Allah, onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti." 512
b. {وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ} "Onun bilgisini ve gücünü artırdı." 513
3. {وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ} "Allah mülkünü dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir." 514
a. {وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ} "Allah mülkünü dilediğine verir." 514
b. {وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ} "Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir." 515
[BAKARA SÛRESİ 248. ÂYETİN TEFSİRİ] 516
1. {وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ} "Peygamberleri onlara 'Onun hükümdarlığının alâmeti, sandığın size gelmesidir' dedi." 516
a. Tefsiri 516
b. {قَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ} "Peygamberleri onlara dedi." 518
c. {إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ} "Onun hükümdarlığının alâmeti" 518
d. Sandığın Özellikleri 530
2. {فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ} "İçinde Rabbinizden bir sekînet vardır." 531
a. Tefsiri 531
b. {سَكِينَةٌ} "sekînet" 531
3. {وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} "Musa ve Harun ailelerinin bıraktıklarından bir bakiye" 538
a. {وَبَقِيَّةٌ} "Ve bir bakiye" 539
b. {مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} "Musa ve Harun ailelerinin bıraktıklarından" 539

4. {تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ} "Meleklerin taşıdığı" 545
a. Meleklerin Bu Sandığı Taşımasının Niteliği 545
5. {إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لَّكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ} "Gerçekten inanıyorsanız bilin ki, bunda sizin için büyük bir işaret vardır." 549
a. Tefsiri 549
[BAKARA SÛRESİ 249. ÂYETİN TEFSİRİ] 550
1. {فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُم بِنَهَرٍ فَمَن شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَن لَّمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ} "Tâlût askerleriyle birlikte ayrılıp sefere çıkınca, 'Allah muhakkak sizi bir nehirle imtihan edecek; kim ondan içerse benden değildir, -eliyle bir avuç alan müstesna- ondan tatmayan da bendendir' dedi. İçlerinden pek azı dışındakiler ondan içtiler." 550
a. {فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُم بِنَهَرٍ} "Tâlût askerleriyle birlikte ayrılıp sefere çıkınca, 'Allah muhakkak sizi bir nehirle imtihan edecek." 551
b. {فَصَلَ} "Ayrılıp sefere çıkınca" 551
c. {إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُم بِنَهَرٍ} "Allah muhakkak sizi bir nehirle imtihan edecek." 552
d. Allah'ın Onları İmtihan Edeceği Nehrin Nerede Olduğu 554
e. {فَمَن شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَن لَّمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ} "'Kim ondan içerse benden değildir, -eliyle bir avuç alan müstesna- ondan tatmayan da bendendir' dedi. İçlerinden pek azı dışındakiler ondan içtiler." 556
f. Kıraat 557
2. {فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ} "Kendisi ve onunla beraber inananlar nehri geçince 'Bugün Câlût'a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok' dediler." 561
a. Tefsiri 561
b. Tâlût'la Birlikte Nehri Geçenlerin Ve Geçmeyenlerin Sayısı 561
c. Allah'a Kavuşacağını İnkâr Eden Kimselere İmanın İzafe Edilmesi Câiz Olmaması 566
3. {قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُّلَاقُو اللَّهِ كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ} "'Bugün Câlût'a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok' dediler. Allah'a kavuşacaklarını umanlar ise, 'Nice az birlik vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir. Allah sabredenlerle beraberdir' dediler." 567
a. Bu İki Grubun Durumu 567
b. {قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُّلَاقُو اللَّهِ} "Allah'a kavuşacaklarını umanlar ise ... dediler." 570
c. {وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ} "Allah sabredenlerle birliktedir." 571

[BAKARA SÛRESİ 250. ÂYETİN TEFSİRİ] 571

1. {وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ} "Câlût ve askerlerinin karşısına çıkınca da 'Rabbimiz! Bizi sabırla donat, bize sebat ver ve inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!' diye niyazda bulundular." 572

a. {وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ} "Câlût ve askerlerinin karşısına çıkınca" 572

b. {رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا} "Rabbimiz! Bizi sabırla donat" 572

c. {وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا} "Bize sebat ver" 572

d. {وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ} "İnkârcı topluluğa karşı bize yardım et!" 573

[BAKARA SÛRESİ 251. ÂYETİN TEFSİRİ] 573

1. {فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ} "Sonunda Allah'ın izniyle onları yendiler, Davud da Câlût'u öldürdü." 573

a. Tefsiri 573

b. Söylenmeyip Terk Edilen İfade 573

c. {فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ} "Sonunda Allah'ın izniyle onları yendiler." 574

d. Davud'un Câlût'u Öldürme Sebebi 574

2. {وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ} "Allah ona hükümranlık ve hikmet verdi, ona dilediği şeyleri öğretti." 601

a. {وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ} "Allah ona hükümranlık ve hikmet verdi." 601

b. {وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ} "Ona dilediği şeyleri öğretti." 602

3. {وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ} "Eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı yeryüzünde düzen bozulurdu. Fakat Allah'ın âlemler için büyük lütufları vardır." 602

a. Tefsiri 603

b. Allah'ın Vaadi Ve Bildirisi 603

c. Kıraat 606

[BAKARA SÛRESİ 252. ÂYETİN TEFSİRİ] 608

1. {تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ} "İşte bunlar Allah'ın âyetleridir. Biz onları sana hak olarak okuyoruz. Şüphesiz sen, Allah tarafından gönderilmiş peygamberlerdensin" 608

a. {تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ} "İşte bunlar Allah'ın âyetleridir." 608

b. Tefsiri 608

[BAKARA SÛRESİ 253. ÂYETİN TEFSİRİ] 609

1. {تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ} "İşte peygamberler! Biz, onların bir kısmını bir kısmına üstün kıldık. İçlerinden, Allah'ın konuştukları vardır. Bir kısmının da derecelerini yükseltmiştir." 610

a. {تِلْكَ الرُّسُلُ} "İşte peygamberler!" 610
2. {وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ} "Meryem oğlu İsa'ya ise açık deliller verdik ve onu Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik." 612
a. {وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ} "Meryem oğlu İsa'ya ise açık deliller verdik." ... 612
b. {وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ} "Onu Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik." 612
3. {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ} "Eğer Allah dileseydi, bunların arkasından gelenler (milletler), kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, birbirlerini öldürmezlerdi." 612
a. {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ} "Eğer Allah dileseydi, bunların arkasından gelenler (milletler) birbirlerini öldürmezlerdi." 613
b. {مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ} "Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra" 613
4. {وَلَكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ} "Fakat ayrılığa düştüler. Onlardan inananlar da vardı, inkâr edenler de. Yine Allah dileseydi, birbirlerini öldürmezlerdi. Lakin Allah dilediğini yapar." 614
a. {وَلَكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ} "Fakat ayrılığa düştüler. Onlardan inananlar da vardı, inkâr edenler de." 614
b. {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ} "Yine Allah dileseydi, birbirlerini öldürmezlerdi. Lakin Allah dilediğini yapar." 615
[BAKARA SÛRESİ 254. ÂYETİN TEFSİRİ] 615
1. {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ} "Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayın." 615
a. Tefsiri 615
2. {مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ} "Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı kıyamet günü gelmeden önce" 616
a. Tefsiri 616
b. Âyetin Şefaat Konusundaki Ortaya Koyduğu Anlam 617
3. {وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ} "İnkâr edenler ise zalimlerin ta kendileridir." 618
a. Tefsiri 618
b. Âyet İman Edenlerden Bahsederek Başladığı Halde Tehdidi Nasıl Oldu da Kâfirlere Yönlendirdi? 619
[BAKARA SÛRESİ 255. ÂYETİN TEFSİRİ] 620
1. {اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ} "Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Diridir, kayyumdur." 620
a. {اللَّهُ} "Allah" 621
b. {لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ} "Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır." 621
c. {الْحَيُّ} "Diridir" 621
d. {الْقَيُّومُ} "Kayyûmdur" 622

2. {لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ} "O'nu ne bir uyuklama tutabilir ne de bir uyku." 624
a. Tefsir 624
b. الْوَسَعُ Kelimesi 624
c. Âyetin Toplu Mânası 628
3. {لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ} "Göklerdeki her şey, yerdeki her şey O'nundur. İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir?" 631
a. {لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ} "Göklerdeki her şey, yerdeki her şey O'nundur." 631
b. {مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ} "İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir?" 631
4. {يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ} "O, kulların önlerindekileri ve arkalarındakileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir." 632
5. {وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ} "Onlar O'nun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar." 634
6. {وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ} "O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır." 635
7. {وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ} "Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez. O, yücedir, büyüktür." 642
a. {حِفْظُهُمَا} 'Koruyup gözetmek' 645
b. {وَهُوَ الْعَلِيُّ} "O yücedir" Sözünün Tahlili 645
c. {الْعَظِيمُ} "Büyüktür" 646
d. {وَهُوَ الْعَلِيُّ} "O yücedir" Sözünün Tefsiri 646
e. {الْعَظِيمُ} "Büyüktür" Sözünün Tefsiri 647

BAKARA SÛRESİ DEVAMI

[BAKARA SÛRESİ 229. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾

"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır. (Evlilikte) tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz. Eğer onlar Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bunları aşmayın. Allah'ın koyduğu sınırları kim aşarsa, onlar zalimlerin ta kendileridir." **(Bakara 2/229)**

1. {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} "(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır."

Şanı yüce olan Allah'ın {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} *"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır."* sözünün tefsiri:

a. {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ} "(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır."

Müfessirler bu âyetin tefsirinde ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları şöyle demiştir: "Bu, kocanın, hanımına dönmesi mümkün olan ve hanımı, kendisinden kesin bir şekilde ayrılacağı talak sayısını ifade etmektedir."

Câhiliye halkı ve Müslümanlar için bu âyetin nüzûlünden önce iddeti içerisinde bitmesiyle hanımına dönebileceği talaklarının bir sınırı yoktu. Bunun üzerine şanı yüce olan Allah talakın bitmesiyle kocanın, boşanmış hanımına ancak başka bir kocayla evlendikten sonra dönebileceği bir sınır koydu ve kadını kendi geleceğine karar vermeye en yetkili kıldı.

Bizim benimsediğimiz görüşle alakalı gelen rivayetler:

Nüzûl Sebebi

[٤٧٧٩] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: «كَانَ الرَّجُلُ يُطَلِّقُ مَا شَاءَ ثُمَّ إِنْ رَاجَعَ امْرَأَتَهُ قَبْلَ أَنْ تَنْقَضِيَ عِدَّتُهَا كَانَتِ امْرَأَتُهُ، فَغَضِبَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ عَلَى امْرَأَتِهِ، فَقَالَ لَهَا: لَا أَقْرَبُكِ وَلَا تَحِلِّينَ مِنِّي قَالَتْ لَهُ: كَيْفَ؟ قَالَ: أُطَلِّقُكِ، حَتَّى إِذَا دَنَا أَجَلُكِ رَاجَعْتُكِ ثُمَّ أُطَلِّقُكِ، فَإِذَا دَنَا أَجَلُكِ رَاجَعْتُكِ. قَالَ: فَشَكَتْ ذَلِكَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ} الْآيَةَ.»

4779. İbn Humeyd bize Cerîr ve Hişâm b. Urve tarikiyle babasının şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir adam (hanımını) dilediği gibi boşar sonra kadının iddeti bitmeden önce ona dönerse o, o adamın hanımı olmaya devam ederdi. Ensar'dan bir adam hanımına öfkelendi ve ona;

'Sana yaklaşmayacağım ve sen benden kurtulamayacaksın.' dedi. O kocasına;

'Nasıl?' dedi. O da;

'Seni boşayacağım, iddet süresinin bitmesi yaklaştığı zaman sana geri döneceğim. Sonra boşayacağım, iddet süresinin bitmesi yaklaştığı zaman sana geri döneceğim' dedi." Devamla râvi şöyle dedi: "O (kadın) bu

kimseyi Hz. Peygamber'e (sav) şikâyet etti ve şanı yüce olan Allah {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ} *'(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek'*[1] âyetini indirdi."[2] **[4/125]**

[٤٧٨٠] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، «قَالَ رَجُلٌ لِامْرَأَتِهِ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا آوِيكِ، وَلَا أَدَعُكِ تَحِلِّينَ فَقَالَتْ لَهُ: كَيْفَ تَصْنَعُ؟ قَالَ: أُطَلِّقُكِ، فَإِذَا دَنَا مَضَى عِدَّتُكِ رَاجَعْتُكِ، فَمَتَى تَحِلِّينَ؟ فَأَتَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} فَاسْتَقْبَلَهُ النَّاسُ جَدِيدًا مَنْ كَانَ طَلَّقَ، وَمَنْ لَمْ يَكُنْ طَلَّقَ.»

4780. Ebû Küreyb bize İbn İdrîs ve Hişâm tarikiyle babasından şöyle rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (sav) döneminde bir adam, hanımına;

'Seni barındırmayacağım ve seni bırakmayacağım ki kurtulasın' dedi. Hanımı da;

'Nasıl yapacaksın?' dedi. O da;

'Seni boşayacağım, iddetin (bitmesi) yaklaştığı zaman sana döneceğim. Nasıl kurtulacaksın?' dedi. Kadın Hz. Peygamber'e (sav) geldi ve Allah da {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} *'(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır.'*[3] âyetini indirdi. Daha önce hanımını bu şekilde boşamış olsun olmasın insanlar bunu yeni bir durum olarak karşıladılar."

[٤٧٨١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «كَانَ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ كَانَ الرَّجُلُ يُطَلِّقُ الثَّلَاثَ وَالْعَشْرَ وَأَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ، ثُمَّ يُرَاجِعُ مَا كَانَتْ فِي الْعِدَّةِ، فَجَعَلَ اللَّهُ حَدَّ الطَّلَاقِ ثَلَاثَ تَطْلِيقَاتٍ.»

4781. Muhammed b. Yahyâ bize Abdüla'lâ ve Saîd tarikiyle Katâde'nin "Câhiliye halkı(nda) bir adam üç(ten) on(a kadar) ve daha fazla

1 Bakara 2/229.
2 İmam Mâlik, *Muvatta'*, 2/588. Onun tarikiyle bk. Şâfiî, *Şifâu'l-Ay*, 68; Beyhakî, *Sünen*, 7/333; Türkî, 4/125.
3 Bakara 2/229.

sayıda boşardı ve sonra kadın iddeti içerisindeyken ona dönerdi. Bunun üzerine Allah talakın sınırını üç olarak belirledi." dediğini rivayet etmiştir.[4]

[٤٧٨٢] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «كَانَ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ يُطَلِّقُ أَحَدُهُمُ امْرَأَتَهُ ثُمَّ يُرَاجِعُهَا لَا حَدَّ فِي ذَلِكَ، هِيَ امْرَأَتُهُ مَا رَاجَعَهَا فِي عِدَّتِهَا، فَجَعَلَ اللَّهُ حَدَّ ذَلِكَ يَصِيرُ إِلَى ثَلَاثَةِ قُرُوءٍ، وَجَعَلَ حَدَّ الطَّلَاقِ ثَلَاثَ تَطْلِيقَاتٍ.»

4782. Bişr bize Yezîd ve Saîd tarikiyle Katâde'nin "Câhiliye halkı(n-da) birisi hanımını boşar sonra da dönerdi ve bunun bir sınırı yoktu. İddeti içerisinde döndüğü müddetçe o, onun hanımı olmaya devam ederdi. Allah bunun sınırını üç kur'a ulaşacak kadar kıldı ve talakın sınırını üç talak olarak belirledi" dediğini rivayet etmiştir.

[٤٧٨٣] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ «فِي قَوْلِهِ: {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ} قَالَ كَانَ الطَّلَاقُ قَبْلَ أَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ الطَّلَاقَ ثَلَاثًا لَيْسَ لَهُ أَمَدٌ يُطَلِّقُ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ مِائَةً، ثُمَّ إِنْ أَرَادَ أَنْ يُرَاجِعَهَا قَبْلَ أَنْ تَحِلَّ كَانَ ذَلِكَ لَهُ، وَطَلَّقَ رَجُلٌ امْرَأَتَهُ حَتَّى إِذَا كَادَتْ أَنْ تَحِلَّ ارْتَجَعَهَا، ثُمَّ اسْتَأْنَفَ بِهَا طَلَاقًا بَعْدَ ذَلِكَ لِيُضَارَّهَا بِتَرْكِهَا، حَتَّى إِذَا كَانَ قَبْلَ انْقِضَاءِ عِدَّتِهَا رَاجَعَهَا، وَصَنَعَ ذَلِكَ مِرَارًا. فَلَمَّا عَلِمَ اللَّهُ ذَلِكَ مِنْهُ، جَعَلَ الطَّلَاقَ ثَلَاثًا، مَرَّتَيْنِ، ثُمَّ بَعْدَ الْمَرَّتَيْنِ إِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ، أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ.»

4783. Yunus bana İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in, Allah'ın {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ} *"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır."*[5] sözü hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah talakı üç olarak belirlemeden önce talakın son sınırı yoktu. Sonra nikâh çözülmeden önce hanımına dönmeyi istediği zaman o, onun hakkı olurdu. Bir adam hanımını boşar, tam nikâh çözüleceği zaman ona dönerdi. Sonra onu terk etmek sûretiyle zarar vermek amacıyla talaka yeniden başlardı. İddeti bitmeden önce ona dönerdi ve bunu defalarca tekrarlardı. Allah bu uygulamayı görünce talakı -ikinci talaktan sonra ya iyilikle yanında tutma ya da güzelce serbest bırakma şeklinde- üç olarak belirledi."[6] **[4/126]**

---

4 Bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/400; Türkî, 4/126.
5 Bakara 2/229.
6 Bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/400; Türkî, 4/127.

[٤٧٨٤] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} أَمَا قَوْلُهُ: {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ} فَهُوَ الْمِيقَاتُ الَّذِي يَكُونُ عَلَيْهَا فِيهِ الرَّجْعَةُ.»

4784. Musa bana Amr ve Esbât tarikiyle Süddî'nin {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} *"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır."*[7] âyetindeki {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ} *"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır."*[8] ifadesi hakkında "Bu, hanıma dönmenin mümkün olduğu süre zarfıdır" dediğini rivayet etmiştir.[9]

[٤٧٨٥] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} قَالَ: إِذَا أَرَادَ الرَّجُلُ أَنْ يُطَلِّقَ امْرَأَتَهُ فَيُطَلِّقَهَا تَطْلِيقَتَيْنِ، فَإِنْ أَرَادَ أَنْ يُرَاجِعَهَا كَانَتْ لَهُ عَلَيْهَا رَجْعَةٌ، فَإِنْ شَاءَ طَلَّقَهَا أُخْرَى، فَلَمْ تَحِلَّ لَهُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ.»

4785. Hennâd bize Ebü'l-Ahvas ve Simâk tarikiyle İkrime'nin, Allah'ın {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} *"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır."*[10] sözü hakkında "Bir adam hanımını boşamak isteyip iki talakla boşadığı zaman hanımına dönmeyi dilerse hanımına dönme hakkı vardır. Eğer dilerse bir talakla daha boşar ve artık başka kocayla nikâhlanıncaya kadar ona helâl olmaz." dediğini rivayet etmiştir.[11]

Zikrettiğimiz bu rivayete göre âyetin tefsiri şöyledir: "Ey insanlar! Eğer kendileriyle cinsel ilişkiye girilmişse hanımlarınıza dönme imkânı olan talak sayısı ikidir. İki talaktan sonra hanımına dönen kimseye gereken ya iyilikle hanımını yanında tutmak ya da güzellikle onu serbest bırakmaktır. Çünkü eğer hanımını iki talaktan sonra serbest bırakıp üçüncü defa boşarsa hanımına dönme imkânı yoktur."

---

7 Bakara 2/229.
8 Bakara 2/229.
9 Beyhakî, *Sünen*, 7/167, Amr ve Esbât tarikiyle Süddî'den, Türkî, 4/127.
10 Bakara 2/229.
11 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/261, Ebü'l-Ahvas'tan, Türkî, 4/127.

2- Diğerleri şöyle demiştir: "Bu âyet şanı yüce olan Allah tarafından kullarına boşamayı istedikleri zaman boşamanın usulünü bildirmek için Hz. Peygamber'e (sav) indirilmiştir. Kadının, kocasından tam olarak ayrılacağı talak adedine[12] delâlet etmemektedir." **[4/127]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٧٨٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، فِي قَوْلِهِ: «{الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} قَالَ: يُطَلِّقُهَا بَعْدَ مَا تَطْهُرُ مِنْ قَبْلِ جِمَاعٍ، ثُمَّ يَدَعُهَا حَتَّى تَطْهُرَ مَرَّةً أُخْرَى، ثُمَّ يُطَلِّقُهَا إِنْ شَاءَ، ثُمَّ إِنْ أَرَادَ أَنْ يُرَاجِعَهَا رَاجَعَهَا، ثُمَّ إِنْ شَاءَ طَلَّقَهَا، وَإِلَّا تَرَكَهَا حَتَّى تَتِمَّ ثَلَاثَ حِيَضٍ وَتَبِينُ مِنْهُ بِهِ.»

4786. İbn Humeyd bize Cerîr, Mutarrif, Ebû İshâk ve Ebü'l-Ahvas tarikiyle Abdullah'ın, Allah'ın {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} *"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır."*[13] sözüyle alakalı şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hanımını cinsel birleşme öncesi temiz olduktan sonra boşar sonra onu diğer bir defa temizleninceye kadar bırakır sonra dilerse boşar sonra ona dönmeyi dilerse döner sonra dilerse bir daha boşar aksi takdirde üç hayız tamamlanıncaya kadar ve kadın tam olarak kocasından boş oluncaya kadar onu terk eder."[14]

[٤٧٨٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: «{الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} قَالَ: إِذَا طَلَّقَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ تَطْلِيقَتَيْنِ، فَلْيَتَّقِ اللَّهَ فِي التَّطْلِيقَةِ الثَّالِثَةِ، فَإِمَّا أَنْ يُمْسِكَهَا بِمَعْرُوفٍ فَيُحْسِنُ صَحَابَتَهَا، أَوْ يُسَرِّحُهَا بِإِحْسَانٍ فَلَا يَظْلِمُهَا مِنْ حَقِّهَا شَيْئًا.»

---

12 1, 2 ve 3 numaralı nüshalarda العَدَدُ kelimesi yerine القَدْرُ kelimesi geçmektedir. Bu durumda anlam "Kadının, kocasından tam olarak ayrılacağı süre miktarına delâlet etmemektedir" şeklinde olmaktadır. Türkî, 4/127.

13 Bakara 2/229.

14 Nesâî, (3394-3395); İbn Mâce (2021); Dârekutnî (4/5) ve Beyhakî, *Sünen*, 7/332; Ebû İshâk tarikiyle, Türkî, 4/128.

4787. Müsennâ bana Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih ve Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'ın, Allah'ın {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} *"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır."*[15] sözüyle alakalı şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir adam hanımını iki talakla boşadığı zaman üçüncü talak konusunda Allah'tan sakınsın: Ya onu iyilikle nikâhında tutsun ve onunla iyi geçinsin; ya da güzellikle onu serbest bıraksın ve onun hakkında hiçbir şeyi eksiltmesin."[16]

[٤٧٨٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} قَالَ: يُطَلِّقُ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ طَاهِرًا مِنْ غَيْرِ جِمَاعٍ، فَإِذَا حَاضَتْ ثُمَّ طَهُرَتْ فَقَدْ تَمَّ الْقُرْءُ، ثُمَّ يُطَلِّقُ الثَّانِيَةَ كَمَا يُطَلِّقُ الْأُولَى، إِنْ أَحَبَّ أَنْ يَفْعَلَ، فَإِنْ طَلَّقَ الثَّانِيَةَ ثُمَّ حَاضَتِ الْحَيْضَةَ الثَّانِيَةَ فَهُمَا تَطْلِيقَتَانِ وَقُرْءَانِ، ثُمَّ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ فِي الثَّالِثَةِ: {فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} فَيُطَلِّقُهَا فِي ذَلِكَ الْقُرْءِ كُلِّهِ إِنْ شَاءَ حِينَ تَجْمَعُ عَلَيْهَا ثِيَابَهَا.»

4788. Muhammed b. Amr bana Ebû Âsım, İsa ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in, Allah'ın {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} *"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır."*[17] sözüyle alakalı şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir adam hanımını cinsel birleşme olmaksızın temiz olduğu dönemde boşar. Kadın hayız olup sonra da temizlendiği zaman bir kur' tamamlanmış olur. Sonra eğer yapmayı isterse birincide olduğu gibi ikinci defa boşar. İkinci defa boşayıp sonra ikinci hayzı gördüğü zaman bu iki talak ve iki kur' olur. Sonra şanı yüce olan Allah üçüncüsü hakkında {فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} *'Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır.'*[18] buyurmuştur. Eğer dilerse bu kur'un tamamında (hayızın bitip temizlendiği dönemde dışarıda giydiği) elbisesini (giymek üzere) topladığı zaman onu boşar."[19] **[4/128]**

---

15 Bakara 2/229.

16 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/419 (2208, 2209), Abdullah b. Sâlih tarikiyle; Türkî, 4/128.

17 Bakara 2/229.

18 Bakara 2/229.

19 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/261; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/418 (2207), İbn Ebî Necîh tarikiyle; Türkî, 4/129.

[٤٧٨٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ بِنَحْوِهِ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: فَحَاضَتِ الْحَيْضَةَ الثَّانِيَةَ، كَمَا طَلَّقَ الْأُولَى، فَهَذَانِ تَطْلِيقَتَانِ وَقُرْءَانِ، ثُمَّ قَالَ: الثَّالِثَةَ، وَسَائِرُ الْحَدِيثِ مِثْلُ حَدِيثِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي عَاصِمٍ.

4789. Müsennâ bana Ebû Huzeyfe, Şibl ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den benzerini rivayet etmiştir. Ancak o (ثُمَّ حَاضَتِ الْحَيْضَةَ الثَّانِيَةَ فَهُمَا فَحَاضَتِ الْحَيْضَةَ الثَّانِيَةَ، كَمَا طَلَّقَ الْأُولَى، فَهَذَانِ تَطْلِيقَتَانِ وَقُرْءَانِ ifadesi yerine) تَطْلِيقَتَانِ وَقُرْءَانِ ifadesini kullanmış sonra da üçüncü talaktan bahsetmiştir. Rivayetin diğer tarafları Muhammed b. Amr ve Ebû Âsım'ın rivayetinin benzeridir.

Bu kimselerin görüşüne göre âyetin tefsiri şu şekildedir: "Hanımlarınızı boşamak istediğinizde ortaya koyduğum ve size yapılması konusunda ruhsat tanıdığım boşama metodu her bir temizlik döneminde bir tane olmak üzere iki defa boşamanızdır. Sonra bunun ardından size gerekli olan şudur: **a)** Ya iyilikle yanınızda tutarsınız **b)** ya da güzelce serbest bırakırsınız.

Âyetin zâhirine en uygun olan Urve ve Katâde'nin görüşü ve o ikisinin benimsediği görüş olan bu âyetin (karı koca arasında) haramlığın geçerli olacağı ve dönüşün imkânsız olduğu talakın sayısına delil olduğu bunun sebebinin şanı yüce olan Allah'ın okumuş olduğun âyette {فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ} *"Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz."*[20] buyurmasından dolayı olduğu görüşüdür. Allah kullarına ancak başka bir kocayla evlilik yapmış olması durumu hariç kadının kocasına haram olacağı süre miktarını bildirmiştir. Talakın câiz olacağı ve olmayacağı vakti açıklamamıştır ki âyetin tefsiri İbn Mes'ûd'dan ve Mücâhid'den rivayet edilen ve onların bu konudaki görüşlerine benzer görüş benimseyenlerin görüşüne yorumlanması mümkün olsun." **[4/129]**

b. {فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} "Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır."

Allah'ın {فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} *"Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır."*[21] sözüne gelince bu sözün tefsirinde ve bununla kastedilenin ne olduğu konusunda müfessirler arasında ihtilaf vardır:

---

20 Bakara 2/230.
21 Bakara 2/229.

1- Bazıları şöyle demiştir: "Şanı yüce olan Allah bununla iki talakla boşanmış kadınlara, ikinci talaktan sonra kocaları kendilerine döndükten sonra gereken iyilikle muamele veya boşanarak ayrılmanın gerekti̇ğine dair delâleti kastetmiştir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٧٩٠] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ: «{الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ}؟ قَالَ: يَقُولُ عِنْدَ الثَّالِثَةِ: إِمَّا أَنْ يُمْسِكَ بِمَعْرُوفٍ، وَإِمَّا أَنْ يُسَرِّحَ بِإِحْسَانٍ." وَغَيْرُهُ قَالَهَا. قَالَ: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: «الرَّجُلُ أَمْلَكُ بِامْرَأَتِهِ فِي تَطْلِيقَتَيْنِ مِنْ غَيْرِهِ، فَإِذَا تَكَلَّمَ الثَّالِثَةَ فَلَيْسَتْ مِنْهُ بِسَبِيلٍ، وَتَعْتَدُّ لِغَيْرِهِ.»

4790. Kâsım bize Hüseyin ve Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den şöyle rivayet etmiştir: "Atâ'ya;

'{الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ} *'(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır.'*[22] ne demektir?' dedim. O da;

'Sıra üçüncü talaka gelince ya iyilikle yanında tutar ya da güzellikle onu serbest bırakır.' dedi. Onun dışındaki kimse de aynısını söylediler. Mücâhid;

'Bir adam iki talak süreci içerisindeyken hanımına başkasından daha fazla hak sahibidir. Üçüncü talakı telaffuz ettiği zaman kadının o adamla olma imkânı yoktur ve kadın başka bir koca (adayı) için iddet bekler.' demiştir."[23]

[٤٧٩١] حَدَّثَنِي أَبُو السَّائِبِ، قَالَ: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ سُمَيْعٍ، عَنْ أَبِي رَزِينٍ، قَالَ: «أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ قَوْلَهُ: {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} فَأَيْنَ الثَّالِثَةُ؟ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ، أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ؛ هِيَ الثَّالِثَةُ.»

22 Bakara 2/229.

23 Bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/100; Türkî, 4/130.

4791. Ebü's-Sâib bana Ebû Muâviye ve İsmail b. Sümey' tarikiyle Ebû Rezîn'den şöyle rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber'e (sav) bir adam geldi ve;

'Ey Allah'ın elçisi Allah'ın {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} *'(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır.'*[24] sözünü gördün mü? Üçüncü (talak) nerede?' dedi. Hz. Peygamber (sav) de;

'İyilikte tutmak ya da güzellikle bırakmak' var ya işte bu üçüncüsüdür' dedi."[25]

[٤٧٩٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَا: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ سُمَيْعٍ، عَنْ أَبِي رَزِينٍ، قَالَ: «جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ، فَأَيْنَ الثَّالِثَةُ؟ قَالَ: «إِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ، أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ.»

4792. Muhammed b. Beşşâr bize Yahyâ b. Saîd ve Abdurrahman b. Mehdî'nin şöyle dediklerini rivayet etmiştir: "Süfyân ve İsmail b. Sümey' tarikiyle Ebû Rezîn şöyle anlatmıştır: 'Hz. Peygamber'e (sav) bir adam geldi ve;

'Ey Allah'ın elçisi; {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ} *'(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır.'*[26] Peki, üçüncü (talak) nerede?' dedi. O da;

'İyilikle tutmak ya da güzellikle bırakmaktır.' dedi.'" **[4/130]**

[٤٧٩٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ أَبِي رَزِينٍ، قَالَ: «قَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، يَقُولُ اللَّهُ: {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ} فَأَيْنَ الثَّالِثَةُ؟ قَالَ: «التَّسْرِيحُ بِإِحْسَانٍ.»

4793. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Sevrî ve İsmail tarikiyle Ebû Rezîn'den şöyle rivayet etmiştir: "Bir adam;

---

24 Bakara 2/229.

25 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1457); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/259-260; Beyhakî, *Sünen*, 7/340, Ebû Muâviye tarikiyle; Türkî, 4/130.

26 Bakara 2/229.

'Ey Allah'ın elçisi Allah {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ} *'(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Ya iyilikle salmak'*[27] diyor. Peki üçüncüsü nerede?' dedi. O da;

'Güzellikle bırakmaktır.' dedi."[28]

[٤٧٩٤] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} قَالَ: فِي الثَّالِثَةِ.»

4794. İbn Beşşâr bize Ebû Ahmed, Süfyân ve İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'in "{أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} *'ya güzellikle serbest bırakmak'*[29] üçüncü talaktadır" dediğini rivayet etmiştir.[30]

[٤٧٩٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «كَانَ الطَّلَاقُ لَيْسَ لَهُ وَقْتٌ حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ: {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ} قَالَ: الثَّالِثَةُ: {إِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ}.»

4795. Müsennâ bana İshâk, Abdürrezzâk ve Ma'mer tarikiyle Katâde'nin "Allah {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ} *'(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır.'*[31] âyetini indirinceye kadar boşamanın belirli bir süresi yoktu. Talakın üçüncüsü; {إِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} *'ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır.'*[32]" dediğini rivayet etmiştir.[33]

2- Diğerleri şöyle demiştir: "Allah bu âyetle ikinci talaktan sonra iddetleri bitinceye kadar geri dönmeyi terk etmiş olmaları durumunda erkeklere gerekli olan şeyin ya iyilikle dönmek ya da güzellikle serbest bırakmak ve kadınların (geleceklerine karar verme hususunda) en fazla yetki sahibi olduklarını kasdetmiştir. Bu âyetin, üçüncü talakın mahiyetine delâlet ettiği yönünde görüş bildiren öncekilerin görüşünü kabul edilebilir nitelikte bulmamışlardır."

---

27 Bakara 2/229.

28 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/93; *el-Musannef*, (11091); Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, 225-226; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 2/419 (2210), Süfyân tarîkiyle; Türkî, 4/131.

29 Bakara 2/229.

30 Bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/100; Türkî, 4/131.

31 Bakara 2/229.

32 Bakara 2/229.

33 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/93, *el-Musannef*, (11093); Türkî, 4/131.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٧٩٦] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي قَوْلِهِ: ذَلِكَ: «{فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} إِذَا طَلَّقَ وَاحِدَةً، أَوِ اثْنَتَيْنِ، إِمَّا أَنْ يُمْسِكَ وَيُمْسِكَ: يُرَاجِعُ بِمَعْرُوفٍ وَإِمَّا سَكَتَ عَنْهَا حَتَّى تَنْقَضِيَ عِدَّتُهَا فَتَكُونَ أَحَقَّ بِنَفْسِهَا.»

4796. Musa bana Amr ve Esbât tarikiyle Süddî'nin, Allah'ın {فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} *"Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır."*[34] sözü hakkında "Adam hanımını bir veya iki talakla boşadığı zaman ya tutar yani iyilikle ona döner ya da iddeti bitinceye kadar ona hiçbir şey söylemez ve kadın (geleceğine karar verme hususunda) en fazla yetki sahibi olur." dediğini rivayet etmiştir.[35] **[4/131]**

[٤٧٩٧] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا الْمُحَارِبِيُّ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ: «{أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} وَالتَّسْرِيحُ: أَنْ يَدَعَهَا حَتَّى تَمْضِيَ عِدَّتُهَا.»

4797. Ali b. Abdila'lâ bize Muhâribî ve Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın, Allah'ın {أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} *"ya da güzellikle bırakmaktır."*[36] sözü hakkında "serbest bırakma"nın التَّسْرِيحُ, kadının iddeti bitinceye kadar kocanın ondan uzak durması olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.

[٤٧٩٨] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ، فِي قَوْلِهِ: «{الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} قَالَ: يَعْنِي تَطْلِيقَتَيْنِ بَيْنَهُمَا مُرَاجَعَةٌ، فَأَمَرَ أَنْ يُمْسِكَ، أَوْ يُسَرِّحَ بِإِحْسَانٍ. قَالَ: فَإِنْ هُوَ طَلَّقَهَا ثَالِثَةً فَلَا تَحِلُّ لَهُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ.»

4798. Yahyâ b. Ebî Tâlib bize Yezîd ve Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın, Allah'ın {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} *"'(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır."*[37] sözü hakkında "Arasında hanımına dönüş bulunan iki talakı

34 Bakara 2/229.
35 Bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/100; Türkî, 4/131.
36 Bakara 2/229.
37 Bakara 2/229.

kastediyor ve (bundan sonra) ya yanında tutmasını ya da güzellikle serbest bırakmasını emrediyor, eğer üçüncü defa boşarsa başka bir kocayla nikâhlanıncaya kadar eski kocaya helâl olmaz." dediğini rivayet etmiştir.

Süddî ve Dahhâk'tan rivayet ettiğimiz bu görüşü benimseyenler âyetin mânasının sanki şöyle olduğunu söylemişlerdir: "Talak ikidir. İki talakın her birinde **a)** ya iyilikle yanında tutmak **b)** ya da güzellikle serbest bırakmaktır."

Bu, İsmail b. Sümey' ve Ebû Rezîn'in Hz. Peygamber'den (sav) zikrettiği rivayet olmadığı takdirde âyetin zâhirinin muhtemel olduğu bir görüştür. Allah'ın elçisinden gelen rivayete uymak bize her şeyden daha fazla uygun gelmektedir. Eğer gerekli olan buysa âyetin tefsirinin şu şekilde olduğu açıktır: "İçinde kocaların hanımlarına dönüş imkânı olan talak ikidir. Sonra ikinci talak süreci içerisinde hanımlarına döndükleri zaman artık ya iyilikle nikâhında tutma ya da kadın tamamen ayrılıncaya kadar üçüncü talakla güzelce serbet bırakması gerekir. Böylece erkeklerin hanımlarına dönme hakkı yok olur ve kadınlar (geleceklerine karar verme hususunda) en fazla yetki sahibi olurlar." **[4/132]**

c. Muhtelif Soru ve Cevaplar

1. Soru: Eğer bir kimse; "İyilikle nikâhında tutmak (الْإِمْسَاكُ) nedir?" diye sorarsa....

Cevap: Ona "Şu rivayette olduğu gibidir" denilir:

[٤٧٩٩] مَا حَدَّثَنَا بِهِ عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى الْمُحَارِبِيُّ قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمُحَارِبِيُّ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، فِي قَوْلِهِ: «{فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ} قَالَ: الْمَعْرُوفُ: أَنْ يُحْسِنَ صُحْبَتَهَا.»

4799. Ali b. Abdila'lâ el-Muhâribî bize Abdurrahman b. Muhammed el-Muhâribî ve Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın, Allah'ın{فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ} *"Sonrası ya iyilikle geçinmek"*[38] sözünde geçen الْمَعْرُوفُ kelimesinin "Evliliğini güzel yürütmesi" demek olduğunu rivayet etmiştir.[39]

38 Bakara 2/229.
39 Türkî, 4/128'de geçmişti. Türkî, 4/133.

[٤٨٠٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ} قَالَ: لِيَتَّقِ اللَّهَ فِي التَّطْلِيقَةِ الثَّالِثَةِ، فَإِمَّا أَنْ يُمْسِكَهَا بِمَعْرُوفٍ فَيُحْسِنَ صَحَابَتَهَا.»

4800. Müsennâ bana Abdullah b. Sâlih, Muhammed b. Sâlih ve Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'ın Allah'ın {فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ} *"Sonrası ya iyilikle geçinmek"*[40] sözüyle alakalı "Üçüncü talak konusunda Allah'tan sakınsın. Ya iyilikle nikâhında tutup birlikteliğini güzel yapsın." dediğini rivayet etmiştir.

2. Soru: Eğer bir kimse; "Güzellikle serbest bırakma (التَّسْرِيح بِإِحْسَانٍ) nedir?" diye sorarsa...

Cevap: Ona; "Şu rivayette olduğu gibidir" denilir:

[٤٨٠١] حَدَّثَنِي بِهِ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} قِيلَ: يُسَرِّحُهَا، وَلَا يَظْلِمُهَا مِنْ حَقِّهَا شَيْئًا.»

4801. Müsennâ bana Ebû Sâlih, Muâviye ve Ali tarikiyle İbn Abbas'ın, Allah'ın {أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} *"ya da güzellikle bırakmaktır."*[41] sözüyle alakalı şöyle denildiğini rivayet etmiştir: "Onu serbest bırakır ve onun hakkında hiçbir şeyi eksiltmez."

[٤٨٠٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} قَالَ: هُوَ الْمِيثَاقُ الْغَلِيظُ.»

4802. Muhammed b. Sa'd bana babası, amcası, onun babası ve onun da babası tarikiyle İbn Abbas'ın, Allah'ın {فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} *"Sonrası ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır."*[42] sözüyle alakalı "Bu, sapasağlam bir sözdür." dediğini rivayet etmiştir.

---

40 Bakara 2/229.
41 Bakara 2/229.
42 Bakara 2/229.

[٤٨٠٣] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} قَالَ: الْإِحْسَانُ: أَنْ يُوفِيَهَا حَقَّهَا، فَلَا يُؤْذِيهَا، وَلَا يَشْتِمُهَا.»

4803. Musa bana Amr ve Esbât tarikiyle Süddî'nin {أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} *"ya da güzellikle bırakmaktır."*[43] âyetiyle alakalı "İhsanın kadının hakkını tam olarak vermesi, ona eziyet etmemesi ve kötü söz söylememesi" olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.[44] **[4/133]**

[٤٨٠٤] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمُحَارِبِيُّ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ: «{أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} قَالَ: التَّسْرِيحُ بِإِحْسَانٍ: أَنْ يَدَعَهَا حَتَّى تَمْضِيَ عِدَّتُهَا، وَيُعْطِيَهَا مَهْرًا إِنْ كَانَ لَهَا عَلَيْهِ إِذَا طَلَّقَهَا. فَذَلِكَ التَّسْرِيحُ بِإِحْسَانٍ، وَالْمُتْعَةُ عَلَى قَدْرِ الْمَيْسَرَةِ.»

4804. Ali b. Abdila'lâ bize Abdurrahman b. Muhammed el-Muhâribî ve Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın {أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} *"ya da güzellikle bırakmaktır."*[45] âyetiyle alakalı şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Âyette geçen التَّسْرِيحُ بِإِحْسَانٍ (güzelce serbest bırakma) ifadesi iddeti bitinceye kadar kadından uzak durması ve eğer kadının, kocası üzerinde kadına ait borç varsa boşadığı zaman mehrini vermesidir. İşte güzelce serbest bırakma ve imkânı miktarınca maddi olarak faydalandırma budur."

[٤٨٠٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ الْخُرَاسَانِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَأَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا} قَالَ قَوْلُهُ: {فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ}.»

4805. Müsennâ bana Süveyd b. Nasr, İbnü'l-Mübârek, İbn Cüreyc ve Atâ el-Horasânî tarikiyle İbn Abbas'ın, Allah'ın {وَأَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا} *"Onlar da sizden sağlam bir söz aldılar."*[46] sözü hakkında "(Bu âyet)

43 Bakara 2/229.
44 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/419 (2211), Amr tarikiyle; Türkî, 4/134.
45 Bakara 2/229.
46 Nisâ 4/21.

{فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} *'Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır.'*[47] demektir" dediğini rivayet etmiştir.[48]

3. Soru: Eğer bir kimse; "{إِمْسَاكٌ} ve {تَسْرِيحٌ} kelimelerini merfû yapan nedir?" derse...

Cevap: Buna şöyle cevap verilir: (Merfû yapan) Hazfedilmiştir. Sözün söylenen kısmından ortaya çıkan anlamla yetinilmiştir. Bunun mânası şu şekildedir: "Talak ikidir. O zaman yapılması gereken iş, ya iyilikle yanında tutmak ya da güzellikle serbest bırakmaktır." Allah'ın {فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ} *"Artık (taraflar) hakkaniyete uymalı ve (öldüren) ona (gereken diyeti) güzellikle ödemelidir."*[49] sözünde ayrıntılı bir şekilde bunu açıkladık. Yaptığımız açıklama bu bağlamda bunun tekrar edilmesine ihtiyaç bırakmamaktadır.

2. {وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللهِ} "(Evlilikte) tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللهِ} *"(Evlilikte) tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz"* sözünün tefsiri:

a. {وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا} "(Evlilikte) kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz."

Şanı yüce olan Allah {وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا} *"(Evlilikte) kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz."* sözüyle şunu kastetmektedir: "Ey erkekler! Eğer hanımlarınızı bizzat sizin boşama ve ayrılma isteğinizle boşamayı istersenız onlara verdiğiniz ve onlara verdiğiniz mehri almanız size helâl olmaz. Size gerekli olan onları güzellikle serbest bırakmanızdır. Bu da Allah'ın

47 Bakara 2/229.

48 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/143; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 3/909 (5071), iki tarikle İbn Abbas'tan, Türkî, 4/134.

49 Bakara 2/178.

sınırlarını koruyamadıklarından korkma durumları hariç hanımlara vermeniz gereken mehir ve maddi harcama ve bunun dışındaki haklarını onlara ödeme şeklindedir." **[4/134]**

b. Kıraat

Kâriler bunun kıraati konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları (إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ) şeklinde okumuşlardır. Bu Hicaz ve Basra ehlinin çoğunluğunun kıraatidir[50] ve "Kadın ve erkek Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetmeyeceklerinden korkmaları durumu hariç" mânasındadır.

2- Übeyy b. Ka'b'ın kıraatinde bu (إِلَّا أَنْ يَظُنَّا أَلَا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ) şeklindedir.

[٤٨٠٦] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ثَوْرٌ، عَنْ مَيْمُونِ بْنِ مِهْرَانَ، قَالَ: «فِي حَرْفِ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ، إِنَّ الْفِدَاءَ تَطْلِيقَةٌ. قَالَ: فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِأَيُّوبَ، فَأَتَيْنَا رَجُلًا عِنْدَهُ مُصْحَفٌ قَدِيمٌ لِأُبَيٍّ خَرَجَ مِنْ ثِقَةٍ، فَقَرَأْنَاهُ فَإِذَا فِيهِ: «إِلَّا أَنْ يَظُنَّا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ ظَنَّا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ لَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ.»

4806. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer, Sevr tarikiyle Meymûn b. Mihrân'ın Übeyy b. Ka'b'ın kıraati hakkında "Fidâ, bir talaktır." dediğini rivayet etmiştir. (Ma'mer) Devamla şöyle demiştir:[51] "Bunu Eyyûb'a söyledim. Yanında Übeyy'e ait sika bir râviden gelmiş eski bir Mushaf bulunan bir adamın yanına geldik. Onu okuduğumuzda baktık ki لَا تَحِلُّ إِلَّا أَنْ يَظُنَّا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ ظَنَّا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ 'Ancak Allah'ın sınırlarını koruyamayacaklarını düşünmeleri durumu hariç. Eğer o ikisi Allah'ın sınırlarını koruyamayacaklarını düşünürlerse o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur.' yazıyor."[52]

---

50 Bu kıraat Nâfi', İbn Kesîr, Âsım, İbn Âmir, Ebû Amr, Kisâî ve Halef'in kıraatidir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/171; Türkî, 4/135.

51 Bunu söyleyen Abdürrezzâk'ın *el-Musannef*'inde olduğu gibi Ma'mer'dir. Türkî, 4/135.

52 Abdürrezzâk, *el-Musannef,* (11763); Türkî, 4/135.

Araplar mânalarındaki yakınlıktan dolayı الظَّنُّ kelimesini الْخَوْفُ kelimesinin yerine; الْخَوْفُ kelimesini de الظَّنُّ kelimesinin yerine koyarlar.

Şâirin dediği gibi:

أَتَانِي كَلَامٌ عَنْ نُصَيْبٍ يَقُولُهُ ... وَمَا خِفْتُ يَا سَلَّامُ أَنَّكَ عَائِبِي

Bana Nusayb'ın söylediği bir kelâm geldi
Ey Sellâm! Senin beni ayıpladığını zannetmiyorum[53]

Şiirdeki مَا خِفْتُ ifadesi مَا ظَنَنْتُ anlamındadır. **[4/135]**

3- Medine ve Kûfe ehlinden diğer kâriler (إِلَّا أَنْ يُخَافَا)[54] şeklinde okumuşlardır. Kûfe ehlinden bu ifadeyi bu şekilde okuyana gelince İbn Mes'ûd'un kıraatini esas alarak böyle okuduğu ve İbn Mes'ûd'un kıraatinde (إِلَّا أَنْ يَخَافُوا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ) şeklinde olduğu rivayet edilmiştir.[55] Kendisinden rivayet edilen İbn Mes'ûd'un kıraatini esas alarak benimsediği bu kıraati hatalıdır. Zira İbn Mes'ûd bu kelimesi kendisinden rivayet edildiği gibi okumuş olsaydı الْخَوْفُ kelimesini sadece أَنْ harfi üzerinde amel ettirirdi. Bu okuyuş doğruluğu yabana atılmayacak bir şeydir.

Tıpkı şâirin dediği gibi:

إِذَا مِتُّ فَادْفِنِّي إِلَى جَنْبِ كَرْمَةٍ ... تُرَوِّي عِظَامِي بَعْدَ مَوْتِي عُرُوقُهَا
وَلَا تَدْفِنِّنِي بِالْفَلَاةِ فَإِنَّنِي ... أَخَافُ إِذَا مَا مِتُّ أَنْ لَا أَذُوقُهَا

Öldüğüm zaman üzüm asmasının yanına gömün beni
Ölümümden sonra kökleri kemiklerimi sular

Beni çöle gömmeyin çünkü ben
Öldüğüm zaman onu tadamamaktan korkarım[56]

---

53 Şâir Ebü'l-Gavl et-Tuhevî'dir ve Mervân devletinde yaşamış İslâmî döneme ait bir şâirdir. Şâkir, 4/550. Beyit için bk. Ebû Zeyd, *Nevâdir*, s. 46; Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/146; Türkî, 4/135. Şiirde geçen bu Nusayb muhtemelen Abdülaziz b. Mervân'ın azatlı kölesi olan Nusayb el-Esved olan Ebü'l-Hacnâ adlı kişidir. Şâkir, 4/550.

54 Bu kıraat Ebû Ca'fer, Yakub ve Hamza'nın kıraatidir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/171; Türkî, 4/136.

55 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/197; Türkî, 4/136.

56 Şâir Ebû Mihcen es-Sekafî'dir (ö. 30/650); Şâkir, 4/551. Beyitler için bk. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/146; *Hizânetü'l-Edeb*, 8/398-399,

الْخَوْفُ kelimesini korkma anlamında ve (إِلَّا أَنْ يُخَافَا) şeklinde okuyana gelince, bu kimse الْخَوْفُ kelimesini faili belirlenmemiş meçhul fiilde ve أَنْ harfinde amel ettirmiştir. Böylece üç şeyde amel ettirmiş olmaktadır:

1. Faili belirlenmemiş bir isimde (nâib-i fâil).[57]

2. İki şeyin yerine geçen أَنْ harfinde.[58]

Araplar konuşmalarında ظَنَنَّا أَنْ يَقُومَا demezler. Ancak bunun bu şekildeki kıraati, Abdullah b. Mes'ûd'un daha önce belirttiğimiz kıraatine göre kıraatini zikrettiğimiz kimsenin okuduğu vechin dışındaki bir veçhe göre sahihtir. Fakat böyle okunduğu zaman bununla kastedilen mânaya göre; "Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamamalarından endişe edilirse veya Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamamalarına dair endişe edilirse" anlamına gelir. Bu durumda الْخَوْفُ kelimesinde değil أَنْ harfinde amel etmiş olur ve الْخَوْفُ kelimesi faili belirlenmemiş (meçhul fiilde) amel etmiş olur. Bize göre sonrasında gelen ifadeler doğru olduğuna delâlet ettiği için kıraat açısından doğru olan budur. Bu da {فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ} *"Eğer onlar Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz."*[59] ifadesidir. Şurası açıktır ki ilki "Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamamalarından endişe etmeniz durumu hariç" anlamındadır. **[4/136]**

c. Allah'ın Belirlediği Ölçüleri Koruyamamaktan Endişe Edilen Durum Hangisidir?

Soru: Eğer bir kişi; "Erkeğin ona verdiği şeyleri almasının câiz olunca kadar Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamamalarından endişe edilen hangi durumdur?" derse...

Cevap: Buna şöyle cevap verilmiştir: "Allah'ın kocasına yapmakla yükümlü tuttuğu şeyler konusunda Allah'a olan itaatini terk etmesinden ve kocasının haklarını yerine getirme konusunda ihmalkâr davranmasından korkulacak kadar başkaldırması ve kocasına olan nefretini açıkça söylemesi kocanın hanımı üzerindeki sorumluluğu terk etmesidir. İşte bu,

---

401-402; *Hem'u'l-Hevâmi'*, 2/2; Türkî, 4/136. Bu beyit kesin bir şekilde bilmek anlamındaki الْخَوْفُ kelimesinden sonra gelen أَنْ harfinin şeddesiz gelmesine dair nahivcilerin delilidir. أَنْ harfinin ismi mahzuf bir zamir-i şe'ndir veya mütekellim zamirdir. أَنْ لَا أَذُوقُهَا cümlesi onun haberidir ve ref' mahallindedir. Şâkir, 4/551.

57 Bk. Şâkir, 4/551.

58 إِلَّا أَنْ يُخَافَا fiilinin iki mef'ûlün yerine geçen أَنْ. Şâkir, 4/551.

59 Bakara 2/229.

Allah'ın her bir eş için gerekli kıldığı şeyler konusunda Allah'a itaat etmeyip ikisi adına Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamamalarından endişe edildiği zaman ve Hz. Peygamber'in (sav) Sâbit b. Kays b. Şemmâs'a, hanımın ona nefret ederek başkaldırdığı zaman hanımına vermiş olduğu şeyi geri almasına müsaade ettiği haldir."

Tıpkı şu rivayette olduğu gibi:

[٤٨٠٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى فُضَيْلٍ، عَنْ أَبِي جَرِيرٍ، «أَنَّهُ سَأَلَ عِكْرِمَةَ، هَلْ كَانَ لِلْخُلْعِ أَصْلٌ؟ قَالَ: كَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُولُ: «إِنَّ أَوَّلَ خُلْعٍ كَانَ فِي الْإِسْلَامِ أُخْتُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُبَيٍّ، أَنَّهَا أَتَتْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ لَا يَجْمَعُ رَأْسِي وَرَأْسَهُ شَيْءٌ أَبَدًا إِنِّي رَفَعْتُ جَانِبَ الْخِبَاءِ فَرَأَيْتُهُ أَقْبَلَ فِي عِدَّةٍ، فَإِذَا هُوَ أَشَدُّهُمْ سَوَادًا، وَأَقْصَرُهُمْ قَامَةً، وَأَقْبَحُهُمْ وَجْهًا. قَالَ زَوْجُهَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي أَعْطَيْتُهَا أَفْضَلَ مَالِي حَدِيقَةً فَلْتَرُدَّ عَلَيَّ حَدِيقَتِي قَالَ: مَا تَقُولِينَ؟ قَالَتْ: نَعَمْ، وَإِنْ شَاءَ زِدْتُهُ قَالَ: فَفَرَّقَ بَيْنَهُمَا.»

4807. Muhammed b. Abdila'lâ bize Mu'temir b. Süleyman'dan şöyle rivayet etmiştir: "Ebû Harîz'in İkrime'ye;

'Hul' (Kadının mehirden vazgeçip evliliği bitirmesi) uygulamasının aslı var mıdır?' diye sorduğunu Fudayl'a okudum.' O da dedi ki:

'İbn Abbas şöyle derdi: 'İslâm'da ilk defa hul' yapan Abdullah b. Übey'in kız kardeşidir. Allah Resûlü'ne geldi ve şöyle dedi:

'Benim başımla onun başını artık hiçbir şey bir araya getiremez! Çadırın kenarını kaldırdım birçok kişinin içerisindeydi, bir de baktım ki kapkara, boyu kısa ve yüzü çirkin olduğunu gördüm.' Kocası;

'Ey Allah'ın elçisi ona ben en güzel malım olan bir bahçe verdim, bahçemi bana geri versin' dedi. Hz. Peygamber;

'Ne dersin?' dedi o da;

'Evet (olur) dilerse daha da fazlasını veririm.' dedi. 'O da onları ayırdı' dedi."[60] **[4/137]**

---

60 İbn Kesîr, *Tefsîr,* 1/403, Taberî'den; ayrıca bk. İbn Hacer, *el-İsâbe,* 7/557 ve *Tahrîcü Ehâdîsi'l-Keşşâf,* 1/145; Türkî, 4/138.

[٤٨٠٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ مَعْمَرٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَامِرٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَمْرٍو السَّدُوسِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ يَعْنِي ابْنَ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ حَبِيبَةَ بِنْتَ سَهْلٍ، كَانَتْ تَحْتَ ثَابِتِ بْنِ قَيْسِ بْنِ شَمَّاسٍ، فَضَرَبَهَا فَكَسَرَ بَعْضَهَا، فَأَتَتْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ الصُّبْحِ، فَاشْتَكَتْهُ، فَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَابِتًا، فَقَالَ: «خُذْ بَعْضَ مَالِهَا وَفَارِقْهَا." قَالَ: وَيَصْلُحُ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: فَإِنِّي أَصْدَقْتُهَا حَدِيقَتَيْنِ وَهُمَا بِيَدِهَا. فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «خُذْهُمَا وَفَارِقْهَا» فَفَعَلَ.»

4808. Muhammed b. Ma'mer bana Ebû Âmir, Ebû Amr es-Sedûsî ve Abdullah yani İbn Ebî Bekr tarikiyle Hz. Âişe'den şöyle rivayet etmiştir: "Habîbe bt. Sehl, Sâbit b. Kays b. Şemmâs'ın nikâhı altındaydı. Onu dövdü ve bazı yerlerini kırdı.[61] O da sabahın ilk saatlerinden sonra Allah'ın elçisine (sav) geldi ve onu şikâyet etti. Allah Resûlü (sav) de Sabit'i çağırdı ve;

'Onun malının birazını al ve ondan ayrıl!' dedi. O da;

'Bu uygun olur mu ey Allah'ın Resûlü?' dedi. O da;

'Evet (olur)' dedi.

'Ben ona mehir olarak iki tane bahçe verdim ve onlar şimdi onun elinde' dedi. Hz. Peygamber (sav) de;

'Onları al ve ondan ayrıl.' dedi ve o da bunu yaptı."[62]

[٤٨٠٩] حَدَّثَنَا ابن بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: ثَنَا مَالِكٌ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ عَمْرَةَ أَنَّهَا أَخْبَرَتْهُ عَنْ حَبِيبَةَ بِنْتِ سَهْلٍ الْأَنْصَارِيَّةِ: «أَنَّهَا كَانَتْ تَحْتَ ثَابِتِ بْنِ قَيْسِ بْنِ شَمَّاسٍ، وَأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَآهَا عِنْدَ بَابِهِ بِالْغَلَسِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "مَنْ هَذِهِ؟» قَالَتْ: أَنَا حَبِيبَةُ بِنْتُ سَهْلٍ، لَا أَنَا وَلَا ثَابِتُ بْنُ قَيْسٍ لِزَوْجِهَا.

---

61 Metinde geçen بَعْضَهَا kelimesi *Câmiu'l-Usûl*'de (2094) نَغْضَهَا şeklinde geçmektedir. İbnü'l-Esîr *Câmiu'l-Usûl*'de şöyle demektir: "'النَغْضُ' kelimesi omzun üst bölgesidir. 'Levh' şeklinde isimlendirilen geniş kemik olduğu da söylenmiştir." Türkî, 4/138.

62 Ebû Dâvûd, (2228), Muhammed b. Ma'mer'den; Beyhakî, *Sünen*, (7/315), Abdullah b. Ebî Bekir tarikiyle; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11762), Amra tarikiyle; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/402; Türkî, 4/138.

فَلَمَّا جَاءَ ثَابِتٌ قَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: هَذِهِ حَبِيبَةُ بِنْتُ سَهْلٍ تَذْكُرُ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ تَذْكُرَ.'' فَقَالَتْ حَبِيبَةُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ كُلُّ مَا أَعْطَانِيهِ عِنْدِي. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «خُذْ مِنْهَا» فَأَخَذَ مِنْهَا وَجَلَسَتْ فِي بَيْتِهَا.»

4809. İbn Beşşâr bize Ravh, Mâlik, Yahyâ tarikiyle Amra'nın Habîbe bt. Sehl el-Ensâriyye'den şöyle rivayet etmiştir: "Kendisi Sâbit b. Kays b. Şemmâs'ın nikâhı altındaydı ve Allah Resûlü (sav) onu alacakaranlıkta (Hz. Peygamber'in evinin) kapısının yanında gördü ve Allah Resûlü (sav);

'Kim o?' dedi. O da;

'Ben Habîbe bt. Sehl'im, ben artık Sâbit b. Kays'ın hanımı değilim' dedi. Sâbit b. Kays geldiği zaman Allah Resûlü (sav);

'Bu Habîbe bt. Sehl -Allah ne dilediyse- anlattıkça anlatıyor.' dedi. Habîbe;

'Ey Allah'ın Resûlü bana ne verdiyse yanımdadır.' dedi. Allah Resûlü (sav) de;

'(Sâbit) sen ondan (verdiklerini al).' dedi. Sâbit (verdiklerini) aldı ve (Habîbe) de kendi evine oturdu."[63] **[4/138]**

[٤٨١٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، قَالَ: ثَنَا الْحَسَنُ بْنُ وَاقِدٍ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ رَبَاحٍ، عَنْ جَمِيلَةَ بِنْتِ أُبَيِّ ابْنِ سَلُولَ، أَنَّهَا كَانَتْ عِنْدَ ثَابِتِ بْنِ قَيْسٍ فَنَشَزَتْ عَلَيْهِ، فَأَرْسَلَ إِلَيْهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: «يَا جَمِيلَةُ مَا كَرِهْتِ مِنْ ثَابِتٍ؟» قَالَتْ: وَاللَّهِ مَا كَرِهْتُ مِنْهُ دِينًا وَلَا خُلُقًا، إِلَّا أَنِّي كَرِهْتُ دَمَامَتَهُ. فَقَالَ لَهَا: «أَتَرُدِّينَ الْحَدِيقَةَ؟» قَالَتْ: نَعَمْ فَرَدَّتِ الْحَدِيقَةَ، وَفَرَّقَ بَيْنَهُمَا.»

4810. İbn Humeyd bize Yahyâ b. Vâdıh, Hasan b. Vâkıd, Sâbit ve Abdullah b. Rebâh tarikiyle Cemîle b. Übeyy b. Selûl'den şöyle rivayet etmiştir: "Kendisi Sâbit b. Kays'ın yanında(nikâhlı)ydı ve ona başkaldırdı. Hz. Peygamber (sav) ona aracı gönderdi ve;

'Ey Cemile! Sâbit'ten seni nefret ettiren nedir?' dedi. O da;

63 İmam Mâlik, *Muvatta'*, 2/563; İmam Şâfiî, *el-Ümm*, 5/113; Türkî, 4/139.

'Vallahi onun dinî yaşantısı ve ahlâkıyla alakalı hoşlanmadığım bir şey yok, sadece görüşünün çirkinliğinden hoşlanmıyorum.' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav);

'(Mehir olarak verdiği) Bahçeyi geri verir misin?' dedi. O da;

'Evet (veririm).' dedi ve bahçeyi geri verdi. Hz. Peygamber (sav) de onları ayırdı."[64]

d. Nüzûl Sebebi

Bu âyetin ikisinin durumu hakkında yani Sâbit b. Kays ve bu hanımı hakkında indiği rivayet edilmiştir.

[٤٨١١] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: «نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِي ثَابِتِ بْنِ قَيْسٍ وَفِي حَبِيبَةَ، قَالَ: وَكَانَتِ اشْتَكَتْهُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «تَرُدِّينَ عَلَيْهِ حَدِيقَتَهُ؟» فَقَالَتْ: نَعَمْ فَدَعَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ: وَيَطِيبُ لِي ذَلِكَ؟ قَالَ: «نَعَمْ»، قَالَ ثَابِتٌ: وَقَدْ فَعَلْتُ فَنَزَلَتْ: {وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا}.»

4811. Kâsım bize Hüseyn ve Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den şöyle rivayet etmiştir: "Bu âyet Sâbit b. Kays ve Habîbe hakkında inmiştir." Devamla şöyle demiştir: "(Habîbe) Allah Resûlü'ne (sav) şikâyette bulunmuştu, Allah Resûlü (sav) de;

'(Mehir olarak verdiği) Bahçeyi ona geri verir misin?' dedi. O da;

'Evet' deyince Allah Resûlü (sav) de Sâbit'i çağırdı ve bu durumu ona bildirdi. Sâbit de;

'Bu bana helâl olur mu?' dedi. Allah Resûlü (sav) de;

'Evet' dedi. Sâbit şöyle dedi:

64 İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, 4/1802, İbn Humeyd tarikiyle; Türkî, 4/139.

'Bunu yaptım ve {وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا} *'(Evlilikte) tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz. Eğer onlar Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bunları aşmayın.'*[65] âyeti indi.'"[66] **[4/139]**

e. Allah'ın Belirlediği Ölçüleri Gözetmeyecekleri Konusundaki "Endişe"nin Anlamı

Müfessirler Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekleri konusundaki endişenin anlamı konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları şöyle demiştir: "Kadından kocasına karşı kötü bir davranış ve kötü bir ahlâkın görülmesidir. Kadından böyle bir durum ortaya çıkarsa ayrılmaları durumunda kocanın verdiği mehri alması helâl olur."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٨١٢] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا} إِلَّا أَنْ يَكُونَ النُّشُوزُ، وَسُوءُ الْخُلُقِ مِنْ قِبَلِها، فَتَدْعُوكَ إِلَى أَنْ تَفْتَدِيَ مِنْكَ، فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ.»

4812. Ali b. Dâvûd bana Ebû Sâlih, Muâviye ve Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'ın, {وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا} *"(Evlilikte) kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz."*[67] âyetiyle ilgili kadın tarafından başkaldırı ve kötü ahlâk olması hanımın senden aldığı mehirden vazgeçmeye davet etmesi durumu

65 Bakara 2/229.

66 Dârekutnî, *Sünen*, 3/255; Beyhakî, *Sünen*, 7/314, Haccâc ve İbn Cüreyc tarikiyle Ebü'z-Zübeyr; Türkî, 4/140.

67 Bakara 2/229.

hariç (mehri geri almanız helâl olmaz). Bu durumda kadının vazgeçeceği mehri alma konusunda herhangi bir günah yoktur."[68]

[٤٨١٣] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: أَخْبَرَنِي هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، أَنَّ عُرْوَةَ، كَانَ يَقُولُ: «لَا يَحِلُّ الْفِدَاءُ حَتَّى يَكُونَ الْفَسَادُ مِنْ قِبَلِهَا، وَلَمْ يَكُنْ يَقُولُ: لَا يَحِلُّ لَهُ حَتَّى تَقُولَ: لَا أَبَرُّ لَكَ قَسَمًا، وَلَا اغْتَسِلُ لَكَ مِنْ جَنَابَةٍ.»

4813. Yakub bana İbn Uleyye ve İbn Cüreyc tarikiyle Hişâm b. Urve'den şöyle rivayet etmiştir: "Urve, 'Mehirden vazgeçme durumu (aile içi) bozgunculuk kadın tarafından oluncaya kadar (erkeğe) helâl olmaz.' derdi. '(Kadın) 'Senin ettiğin yemine inanmam ve senin için cünüplükten yıkanmam' deyinceye kadar helâl olmaz.' demezdi."[69]

[٤٨١٤] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، قَالَ: قَالَ جَابِرُ بْنُ زَيْدٍ: «إِذَا كَانَ الشَّرُّ مِنْ قِبَلِهَا حَلَّ الْفِدَاءُ.»

4814. Yakub bana İbn Uleyye, İbn Cüreyc ve Amr b. Dînâr tarikiyle Câbir b. Zeyd'in "Kötülük kadın tarafından olduğu zaman boşanma karşılığında verdiği maddi karşılık helâl olur." dediğini rivayet etmiştir. **[4/140]**

[٤٨١٥] حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: ثَنِي ابْنُ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، أَنَّ أَبَاهُ، كَانَ يَقُولُ: «إِذَا كَانَ سُوءُ الْخُلُقِ، وَسُوءُ الْعِشْرَةِ مِنْ قِبَلِ الْمَرْأَةِ فَذَاكَ يَحِلُّ خُلْعُهَا.»

4815. Rebî' b. Süleyman bize İbn Vehb ve İbn Ebi'z-Zinâd tarikiyle Hişâm b. Urve babasının şöyle söylediğini rivayet etmiştir: "Kadın tarafından kötü ahlâk ve kötü davranış olursa hul' helâl olur."

[٤٨١٦] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ سَهْلٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ قَالَ: «لَا يَصْلُحُ الْخُلْعُ، حَتَّى يَكُونَ الْفَسَادُ مِنْ قِبَلِ الْمَرْأَةِ.»

68 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/420 (2217), Ebû Sâlih tarikiyle; Türkî, 4/140.
69 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/108, İbn Uleyye'den; Türkî, 4/140.

4816. Ali b. Sehl bana Muhammed b. Kesîr, Hammâd ve Hişâm tarikiyle babasının "Bozgunculuk kadın tarafından oluncaya kadar hul' uygun olmaz." dediğini rivayet etmiştir.[70]

[٤٨١٧] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ بَيَانٍ السُّكَّرِي، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ عَامِرٍ، «فِي امْرَأَةٍ قَالَتْ لِزَوْجِهَا: لَا أَبَرُّ لَكَ قَسَمًا، وَلَا أُطِيعُ لَكَ أَمْرًا، وَلَا أَغْتَسِلُ لَكَ مِنْ جَنَابَةٍ. قَالَ: مَا هَذَا؟ وَحَرَّكَ يَدَهُ، لَا أَبَرُّ لَكَ قَسَمًا، وَلَا أُطِيعُ لَكَ أَمْرًا إِذَا كَرِهَتِ الْمَرْأَةُ زَوْجَهَا فَلْيَأْخُذْهُ وَلْيَتْرُكْهَا.»

4817. Abdülhamîd b. Beyân es-Sükkerî[71] bize Muhammed b. Yezîd ve İsmail tarikiyle Âmir'in, kocasına "Yeminine inanmam, senin emrine itaat etmem ve senin için cünüplükten yıkanmam" diyen kadın hakkında -elini hareket ettirerek- 'Yeminine inanmam, senin emrine itaat etmem' demek de neymiş? Kadın, kocasından nefret ederse erkek mehri alsın ve kadını bıraksın" dediğini rivayet etmiştir.[72]

[٤٨١٨] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، أَنَّهُ قَالَ: «فِي الْمُخْتَلِعَةِ: يَعِظُهَا، فَإِنِ انْتَهَتْ وَإِلَّا هَجَرَهَا، فَإِنِ انْتَهَتْ وَإِلَّا ضَرَبَهَا، فَإِنِ انْتَهَتْ وَإِلَّا رَفَعَ أَمْرَهَا إِلَى السُّلْطَانِ، فَيَبْعَثُ حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ، وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا، فَيَقُولُ الْحَكَمُ الَّذِي مِنْ أَهْلِهَا: تَفْعَلُ بِهَا كَذَا وَتَفْعَلُ بِهَا كَذَا، وَيَقُولُ الْحَكَمُ الَّذِي مِنْ أَهْلِهِ: تَفْعَلُ بِهِ كَذَا وَتَفْعَلُ بِهِ كَذَا، فَأَيُّهُمَا كَانَ أَظْلَمَ رَدَّهُ السُّلْطَانُ وَأَخَذَ فَوْقَ يَدِهِ، وَإِنْ كَانَتْ نَاشِزًا أَمَرَهُ أَنْ يَخْلَعَ.»

4818. İbn Beşşâr bize Abdülvehhâb ve Eyyûb tarikiyle Saîd b. Cübeyr'in hul' ile boşanan kadın hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Öğüt verir. Kadın son verirse (ne ala) aksi takdirde koca onu terk eder, kadın son verirse (ne ala) aksi takdirde onu döver, kadın son verirse (ne ala)

---

70 İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 23/370, Hammâd tarikiyle; Türkî, 4/141.

71 Bazı nüshalarda "el-Kannâd" şeklinde de geçmektedir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*; Türkî, 4/141.

72 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1417), İsmail'den; Türkî, 4/141.

aksi takdirde konuyu kadıya götürür, o da erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderir. Kadının ailesinden olan hakem;

'Sen kadına şöyle şöyle yapıyorsun' der. Erkeğin ailesinden olan hakem;

'Kadın ona şöyle şöyle yapıyor' der. Hangisi daha fazla haksızlık yapmışsa kadı onu (davasından) geri çevirir ve zulmetmesine mani olur. Eğer kadın serkeşlik yapan ise kocasına hul' yapmasını emreder."[73]

[٤٨١٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ فِي قَوْلِهِ: «{الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ} إِلَى قَوْلِهِ: {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ} قَالَ: إِذَا كَانَتِ الْمَرْأَةُ رَاضِيَةً مُعْتَبِطَةً مُطِيعَةً، فَلَا يَحِلُّ لَهُ أَنْ يَضْرِبَهَا، حَتَّى تَفْتَدِيَ مِنْهُ، فَإِنْ أَخَذَ مِنْهَا شَيْئًا عَلَى ذَلِكَ، فَمَا أُخِذَ مِنْهَا فَهُوَ حَرَامٌ، وَإِذَا كَانَ النُّشُوزُ، وَالْبُغْضُ، وَالظُّلْمُ مِنْ قِبَلِهَا، فَقَدْ حَلَّ لَهُ أَنْ يَأْخُذَ مِنْهَا مَا افْتَدَتْ بِهِ.»

4819. Müsennâ bana İshâk, İbn Ebî Ca'fer ve babası tarikiyle Rebî''nin, Allah'ın {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ} *"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek"*[74] ifadesinden {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ} *"o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur."*[75] ifadesine kadar olan âyet hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kadın razı, hoşnut ve itaatkâr olduğu zaman kocası adına mehirden vazgeçip kocasına bağışlaması için kocasının onu dövmesi helâl olmaz. Eğer kocası buna karşılık ondan bir şey alırsa ondan aldığı şey kocasına haram olur. Eğer serkeşlik, nefret ve zulüm kadın tarafından olursa mehirden vazgeçtiği şeyi kocasının alması helâl olur." **[4/141]**

[٤٨٢٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ} قَالَ: لَا يَحِلُّ لِلرَّجُلِ أَنْ يَخْتَلِعَ امْرَأَتَهُ إِلَّا أَنْ يُؤْتَى ذَلِكَ مِنْهَا، فَأَمَّا أَنْ

73 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/156, Taberî ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/141.

74 Bakara 2/229.

75 Bakara 2/229.

يَكُونَ يَضَارُّهَا حَتَّى تَخْتَلِعَ، فَإِنَّ ذَلِكَ لَا يَصْلُحُ، وَلَكِنْ إِذَا نَشَزَتْ فَأَظْهَرَتْ لَهُ الْبَغْضَاءَ، وَأَسَاءَتْ عِشْرَتَهُ، فَقَدْ حَلَّ لَهُ خُلْعَهَا.»

4820. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk ve Ma'mer tarikiyle Zührî'nin, Allah'ın {وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ} *"(Evlilikte) tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz."*[76] sözü hakkında "(Maddi karşılık) Hanımı tarafından verilmesi durumu hariç hanımına hul' yapması erkeğe helâl olmaz. Bu, erkeğin, hanımına zarar vermek amacıyla olması durumunda uygun olmaz. Ancak kadın kocasına başkaldırıp ona olan nefretini açığa vurur ve kötü davranış sergilerse kadının vazgeçtiği mehir kocasına helâl olur." dediğini rivayet etmiştir.[77]

[٤٨٢١] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا} قَالَ: الصَّدَاقُ {إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ} وَحُدُودُ اللَّهِ أَنْ تَكُونَ الْمَرْأَةُ نَاشِزَةً، فَإِنَّ اللَّهَ أَمَرَ الزَّوْجَ أَنْ يَعِظَهَا بِكِتَابِ اللَّهِ، فَإِنْ قَبِلَتْ وَإِلَّا هَجَرَهَا، وَالْهُجْرَانُ أَنْ لَا يُجَامِعَهَا، وَلَا يُضَاجِعَهَا عَلَى فِرَاشٍ وَاحِدٍ وَيُولِيَهَا ظَهْرَهُ وَلَا يُكَلِّمُهَا، فَإِنْ أَبَتْ غِلَظَ عَلَيْهَا الْقَوْلَ بِالشَّتِيمَةِ لِتَرْجِعَ إِلَى طَاعَتِهِ، فَإِنْ أَبَتْ فَالضَّرْبُ ضَرْبُ غَيْرُ مُبَرِّحٍ، فَإِنْ أَبَتْ إِلَّا جِمَاحًا فَقَدْ حَلَّ لَهُ مِنْهَا الْفِدْيَةُ.»

4821. Yahyâ b. Ebî Tâlib bize Yezîd ve Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın, Allah'ın {وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا} *"(Evlilikte) Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz."*[78] sözü hakkında bunun mehir olduğunu söylediğini ve devamla "{إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ} *'(Evlilikte) tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında'*[79] ifadesindeki 'Allah'ın ölçüleri'; kadının serkeşlik yapmasıdır. Allah, kocaya Allah'ın Kitabı'yla öğüt ver-

76 Bakara 2/229.
77 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/92; *el-Musannef,* (١1815); Türkî, 4/142.
78 Bakara 2/229.
79 Bakara 2/229.

mesini emretmiştir. Eğer kadın kabul ederse (ne ala) aksi takdirde onu terk eder. Terk etmek onunla cinsel birleşmede bulunmaması, tek bir yatakta onunla yatmaması, sırtını ona dönmesi ve onunla konuşmamasıdır. Eğer kadın kaçınırsa itaate dönmesi için azarlayarak sözünü sertleştirir. Eğer kadın kaçınırsa iz bırakmayan bir vurma gerekir. Eğer dikbaşlı bir şekilde kaçınırsa kadın tarafından vazgeçilen mehir kocaya helâl olur." dediğini rivayet etmiştir. **[4/142]**

2- Diğerleri şöyle demiştir: "Duyulan endişe; kocasının yeminine inanmaması, emrine itaat etmemesi ve 'Senin için cünüplükten temizlenip yıkanmayacağım, emrine itaat etmeyeceğim' demesidir. İşte bu durumda kadından ayrılması karşılığında verdiği mehri alması helâl olur."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٨٢٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ الْحَسَنُ: «إِذَا قَالَتْ: لَا أَغْتَسِلُ لَكَ مِنْ جَنَابَةٍ، وَلَا أَبَرُّ لَكَ قَسَمًا، وَلَا أُطِيعُ لَكَ أَمْرًا، فَحِينَئِذٍ حَلَّ الْخُلْعُ.»

4822. Muhammed b. Abdila'lâ bize Mu'temir b. Süleyman ve babası tarikiyle Hasan'ın şöyle söylediğini rivayet etmiştir: "Kadın 'Senin için cünüplükten temizlenip yıkanmayacağım, yeminini temize çıkarmayacağım ve emrine itaat etmeyeceğim' derse işte o zaman hul' helâl olur."[80]

[٤٨٢٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: «إِذَا قَالَتِ الْمَرْأَةُ لِزَوْجِهَا: لَا أَبَرُّ لَكَ قَسَمًا، وَلَا أُطِيعُ لَكَ أَمْرًا، وَلَا أَغْتَسِلُ لَكَ مِنْ جَنَابَةٍ، وَلَا أُقِيمُ حَدًّا مِنْ حُدُودِ اللَّهِ، فَقَدْ حَلَّ لَهُ مَالُهَا.»

4823. Muhammed b. Beşşâr bize Abdüla'lâ, Saîd ve Katâde tarikiyle Hasan'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kadın, kocasına 'Senin için yeminini temize çıkarmayacağım, emrine itaat etmeyeceğim, cünüplükten temizlenip yıkanmayacağım ve Allah'ın sınırlarından hiçbir sınırı yerine getirmeyeceğim' derse kocaya hanımının malı helâl olur."

---

80 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/108; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/241 (2224), Hasan'dan muhtelif tariklerle muhtasar biçimde; Türkî, 4/143.

[٤٨٢٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا هَارُونُ بْنُ الْمُغِيرَةِ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَالِمٍ، قَالَ: سَأَلْتُ الشَّعْبِيَّ، قُلْتُ: مَتَى يَحِلُّ لِلرَّجُلِ أَنْ يَأْخُذَ مِنْ مَالِ امْرَأَتِهِ؟ قَالَ: «إِذَا أَظْهَرَتْ بُغْضَهُ وَقَالَتْ: لَا أَبَرُّ لَكَ قَسَمًا، وَلَا أُطِيعُ لَكَ أَمْرًا.»

4824. İbn Humeyd bize Harun b. Muğîre, Anbese tarikiyle Muhammed b. Sâlim'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Şa'bî'ye sordum ve;

'Bir adam için hanımının malından alması ne zaman helâl olur?' dedim. O da;

'Kadın, nefretini açığa vurup 'Senin için yeminini temize çıkarmayacağım ve emrine itaat etmeyeceğim' dediği zaman' dedi."

[٤٨٢٥] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، «أَنَّهُ كَانَ يَعْجَبُ مِنْ قَوْلِ مَنْ يَقُولُ: لَا تَحِلُّ الْفِدْيَةُ حَتَّى تَقُولَ: لَا أَغْتَسِلُ لَكَ مِنْ جَنَابَةٍ. وَقَالَ: إِنَّ الزَّانِيَ يَزْنِي ثُمَّ يَغْتَسِلُ.»

4825. İbn Humeyd bize Cerîr ve Muğîre tarikiyle Şa'bî'nin "Mehirden vazgeçme, kadın 'Senin için cünüplükten temizlenip yıkanmam' deyinceye kadar helâl olmaz." görüşünü benimseyenin görüşünün hoşuna gittiğini rivayet etmiştir. Devamla "Erkek zina eder sonra da (o bile) yıkanır!" demiştir.[81]

[٤٨٢٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، فِي النَّاشِزِ، قَالَ: «إِنَّ الْمَرْأَةَ رُبَّمَا عَصَتْ زَوْجَهَا، ثُمَّ أَطَاعَتْهُ، وَلَكِنْ إِذَا عَصَتْهُ فَلَمْ تَبَرَّ قَسَمَهُ، فَعِنْدَ ذَلِكَ تَحِلُّ الْفِدْيَةُ.»

4826. İbn Humeyd bize Cerîr, Muğîre, Hammâd tarikiyle İbrahim'in başkaldıran kadın hakkında "Kadın belki kocasına karşı gelebilir sonra ona itaat edebilir. Ancak kocasına karşı gelir de onun yeminine inanmazsa işte o zaman mehirden vazgeçerek kocasına bağışlaması helâl olur." dediğini rivayet etmiştir.[82] **[4/143]**

---

81 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1416), Muğîre tarikiyle Şa'bî'den; Türkî, 4/143.

82 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1439), Muğîre tarikiyle İbrahim'den; Türkî, 4/144.

[٤٨٢٧] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا} لَا يَحِلُّ لَهُ أَنْ يَأْخُذَ مِنْ مَهْرِهَا شَيْئًا إِلَّا أَنْ يكونا يخافان أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِذَا لَمْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ، فَقَدْ حَلَّ لَهُ الْفِدَاءُ، وَذَلِكَ أَنْ تَقُولَ: وَاللَّهِ لَا أَبَرُّ لَكَ قَسَمًا، وَلَا أُطِيعُ لَكَ أَمْرًا، وَلَا أُكْرِمُ لَكَ نَفْسًا، وَلَا أَغْتَسِلُ لَكَ مِنْ جَنَابَةٍ. فَهُوَ حُدُودُ اللَّهِ، فَإِذَا قَالَتِ الْمَرْأَةُ ذَلِكَ فَقَدْ حَلَّ الْفِدَاءُ لِلزَّوْجِ أَنْ يَأْخُذَهُ وَيُطَلِّقَهَا.»

4827. Musa b. Harun bana Amr ve Esbât tarikiyle Süddî'den şöyle rivayet etmiştir: "{وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا} *'(Evlilikte) Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz.'*[83] âyeti: 'İkisi Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetemeyeceklerinden korkmaları durumu hariç erkeğin, hanımının mehrinden bir şey alması helâl değildir.' demektir. Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetmezlerse erkeğe hanımın vazgeçtiği mehir helâl olur. Bu da kadının; 'Senin için yeminine inanmam, emrine itaat etmem, sana çocuk ikramında bulunmam ve senin cünüplükten temizlenip yıkanmam' demesidir. İşte bu, Allah sınırlarıdır. Eğer kadın bunları söylerse kocaya geri verdiği mehri alması ve kadını boşaması helâl olur."

[٤٨٢٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ قَالَ: ثَنَا عَنْبَسَةُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ بَذِيمَةَ، عَنْ مِقْسَمٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ} يَقُولُ: «إِلَّا أَنْ يَفْحَشْنَ» فِي قِرَاءَةِ ابْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ إِذَا عَصَتْكَ وَآذَتْكَ، فَقَدْ حَلَّ لَكَ مَا أَخَذْتَ مِنْهَا.»

4828. İbn Humeyd bize Hakkâm, Anbese ve Ali b. Bezîme tarikiyle Miksem'in, Allah'ın {وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ} *"Onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmek için -evlenme ve boşanma konusunda- engel çıkarmayın."*[84] sözü hakkında İbn Mes'ûd'un kıraatiyle (إِلَّا أَنْ يَفْحِشْنَ) "Edepsizlik etmeleri durumu hariç" dediğini rivayet etmiştir. Devamla "Sana isyan ettiği ve sana eziyet ettiği zaman senin ondan aldığın helâl olur." demiştir.[85]

---

83 Bakara 2/229.
84 Nisâ 4/19.
85 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/108, Ali tarikiyle; Türkî, 4/144.

[٤٨٢٩] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا} قَالَ: الْخُلْعُ، قَالَ: وَلَا يَحِلُّ لَهُ إِلَّا أَنْ تَقُولَ الْمَرْأَةُ لَا أَبَرُّ قَسَمَهُ وَلَا أُطِيعُ أَمْرَهُ، فَيَقْبَلُهُ خِيفَةَ أَنْ يُسِيءَ إِلَيْهَا إِنْ أَمْسَكَهَا، وَيَتَعَدَّى الْحَقَّ.»

4829. Kâsım bize Hüseyin, Haccâc ve İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'in, Allah'ın {وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا} *"(Evlilikte) Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz."*[86] sözü hakkında bunun "hul'" demek olduğunu söylemiştir. Devamla; "Kadının 'Onun yeminine inanmam ve emrine itaat etmem' demesi durumu hariç erkeğe hul' (yaparak mehri alması) helâl olmaz. (Eğer kadın bunları söylerse) Yanında tuttuğu takdirde hanımına kötülük yapmaktan ve hakkı ihlal etmekten korktuğu için kabul eder." **[4/144]**

3- Diğerleri şöyle demiştir: "Endişe, kadının, diliyle erkeğine yönelik kötü bir söz sarf etmesine dair endişedir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٨٣٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ الْمِصْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبِي وَشُعَيْبُ بْنُ اللَّيْثِ، عَنِ اللَّيْثِ، عَنْ أَيُّوبَ بْنِ مُوسَى، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، قَالَ: «يُحِلُّ الْخُلْعَ أَنْ تَقُولَ الْمَرْأَةُ لِزَوْجِهَا: إِنِّي لَأَكْرَهُكَ، وَمَا أُحِبُّكَ، وَلَقَدْ خَشِيتُ أَنْ آثَمَ فِي جَنْبِكَ، وَلَا أُؤَدِّيَ حَقَّكَ. وَتَطِيبُ نَفْسُكَ بِالْخُلْعِ.»

4830. Muhammed b. Abdillah b. Abdilhakem el-Mısrî bize babası ve Şuayb b. el-Leys, Leys ve Eyyûb b. Musa tarikiyle Atâ b. Ebî Rebâh'ın; "Bir kadının kocasına, 'Senden nefret ediyorum, seni sevmiyorum, senin yanında uyumaktan korkuyorum ve senin hakkını ödemeyeceğim' demesi hul'u helâl yapar. Hul' ile birlikte kadın başka birine helâl olur." dediğini rivayet etmiştir.

4- Diğerleri şöyle demiştir: "Karı-koca ikisinin de birbirine eşlik etmesinden nefret etmesi sebebiyle Allah'ın koyduğu ölçüleri gözetemeyeceklerinden korkmaları kocanın maddi bir karşılık almasını mübah kılar."

86 Bakara 2/229.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٨٣١] حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنْ عَامِرٍ. حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ دَاوُدَ، قَالَ: قَالَ عَامِرٌ: «أُحِلُّ لَهُ مَالَهَا بِنُشُوزِهِ وَنُشُوزِهَا.»

4831. Humeyd b. Mes'ade bize Bişr b. el-Mufaddal ve Dâvûd tarikiyle; Yakub bize İbn Uleyye ve Dâvûd tarikiyle Âmir'in "Kadının malını hem kocanın hem de hanımın serkeşliği sebebiyle (kocaya) helâl kılarım." dediğini rivayet etmiştir.

[٤٨٣٢] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ طَاوُسٌ: «يُحِلُّ لَهُ الْفِدَى مَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ، وَلَمْ يَكُنْ يَقُولُ قَوْلَ السُّفَهَاءِ: لَا أَبَرُّ لَكَ قَسَمًا، وَلَكِنْ يَحِلُّ لَهُ الْفِدَاءُ مَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ} فِيمَا افْتُرِضَ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا عَلَى صَاحِبِهِ فِي الْعِشْرَةِ وَالصُّحْبَةِ.»

4832. Yakub b. İbrahim bana İbn Uleyye ve İbn Cüreyc tarikiyle Tâvus'un şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kadının geri vereceği mehri kocaya aklından zoru olanların 'Senin yeminine inanmam' demesi değil şanı yüce olan Allah'ın söylediği söz helâl kılar. Ancak mehri kocaya şanı yüce olan Allah'ın söylediği her biri için eşine göstermesi gereken iyi eşlik ve muamele olarak {إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ} *'Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetemeyeceklerinden korkmaları durumu hariç'*[87] sözü helâl kılar."[88] **[4/145]**

[٤٨٣٣] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ قَالَ: سَمِعْتُ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ، يَقُولُ: «{إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ} قَالَ: فِيمَا افْتَرَضَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا فِي الْعِشْرَةِ وَالصُّحْبَةِ.»

87 Bakara 2/229.

88 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/109; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/420, İbn Uleyye'den; ayrıca Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11818), İbn Cüreyc'den; Türkî, 4/146.

4833. Yakub bana İbn Uleyye tarikiyle Muhammed b. İshâk'ın Kâsım b. Muhammed'den şöyle işittiğini rivayet etmiştir: "{إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ} *'Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetemeyeceklerinden korkmaları durumu hariç'*[89] ifadesi Allah'ın karı-kocaya gerekli kıldığı güzel bir eşlik ve güzel muamele konusundadır."[90]

[٤٨٣٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي اللَّيْثُ قَالَ: ثَنِي ابْنُ شِهَابٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: «لَا يَحِلُّ الْخُلْعُ حَتَّى يَخَافَا أَنْ لَا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فِي الْعِشْرَةِ الَّتِي بَيْنَهُمَا.»

4834. Müsennâ bana Ebû Sâlih, Leys ve İbn Şihâb tarikiyle Saîd b. Müseyyeb'in "Hul' karı-kocanın aralarında güzel muamele konusunda Allah'ın belirlediği ölçüleri yerine getirememelerinden endişe edinceye kadar helâl olmaz." dediğini rivayet etmiştir.

Bu görüşlerden sahih olmaya en yakını şu görüşü benimseyenlerin görüşüdür: "Tâvus, Hasan ve bu ikisinin görüşünü benimseyenlerden rivayet ettiğimiz üzere karı-koca her birinin birbirlerine olan sorumlulukları konusunda aşırı gitme hususunda Allah'a masiyet fiili işleme endişesi söz konusu oluncaya kadar bir adama ayrılmaları karşılığında fidye alması helâl olmaz. Çünkü şanı yüce olan Allah kocaya hanımından fidye almasını Müslümanların, ikisinin Allah'ın koyduğu ölçüleri gözetemeyeceklerinden endişe ettikleri zaman mübah kılmıştır."

İtiraz: Eğer bir kimse "Eğer durum senin belirttiğin gibiyse serkeşlik, hanım dışında başka birinden olduğu zaman karısına karşı kocada da kocada karısına karşı bulunan nefret gibi bir nefret oluncaya kadar adamın hanımından fidye kabul etmesi haram olması gerekir." derse...

Cevap: Ona şöyle cevap verilir: Bu konuda durum senin zannettiğin gibi değildir. Bunun sebebi kadının kocasına karşı görevlerinde kusur göstermesi ve kötü fiille ona karşılık vermesine varan serkeşlik yapmasında erkeğin de etkisi olmasıdır. Müminlerin, ikisi adına Allah'ın koyduğu ölçüleri gözetememeleri konusunda endişelenmelerini gerektiren mâna işte budur. Her ikisinden de eşinin hakkını ödeme konusunda bir eksiklik

89 Bakara 2/229.
90 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/109, İbn Uleyye'den, Türkî, 4/146.

bulunduğu zaman ve Müslümanlara kötü bir eşlik ve kötü bir muamele göründüğü zaman endişe etmeye mahal yoktur. Bir şeyin meydana gelmesinden duyulana endişe, olayın gerçekleşmesinden öncedir. Olayın meydana gelmesinden sonra ise endişeye yer yoktur. Çünkü endişe edilen şey zaten meydana gelmiştir. Bir şeyden ancak onun meydana gelmesinden önce endişe edilir. Olay gerçekleştikten sonra endişe etmeye ve hoşlanılmayan şeyin artmasına herhangi bir neden yoktur. **[4/146]**

3. {فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ} "(Evlilikte) tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamamalarından endişe ederseniz"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ} *"(Evlilikte) tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamamalarından endişe ederseniz"* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Müfessirler yüce Allah'ın {فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ} *"(Evlilikte) tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişe ederseniz"*[91] sözünün tefsiri hakkında ihtilaf etmişlerdir. Yani karı-kocanın, gözetmeleri gereken ölçüleri (koruyamama endişe ederseniz) kadının ihmali sebebiyle ikisi adına duyulan endişeden dolayı kocaya (hanımının vazgeçeceği) maddi karşılık helâl olur.

1- Bazıları şöyle demiştir: "Bu, kadının, kocasının hakkını küçümsemesi, itaatini iyi yapmaması ve ona diliyle eziyet etmesidir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٨٣٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ} قَالَ: هُوَ تَرْكُهَا إِقَامَةَ حُدُودِ اللَّهِ، وَاسْتِخْفَافُهَا بِحَقِّ زَوْجِهَا، وَسُوءُ خُلُقِهَا، فَتَقُولُ لَهُ: وَاللَّهِ لَا أَبَرُّ لَكَ قَسَمًا، وَلَا أَطَأُ لَكَ مَضْجَعًا، وَلَا أُطِيعُ لَكَ أَمْرًا؛ فَإِنْ فَعَلَتْ ذَلِكَ فَقَدْ حَلَّ لَهُ مِنْهَا الْفِدْيَةُ.»

91 Bakara 2/229.

4835. Müsennâ bana Abdullah b. Sâlih, Muâviye ve Ali tarikiyle İbn Abbas'ın, Allah'ın {فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ} *"Eğer onlar Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur."*[92] sözü hakkında "(Âyette kastedilen) Allah'ın koyduğu ölçüleri gözetmeyi terk etmesi, kocasının hakkını hafife alması, kötü ahlâklı olmasıdır ve 'Senin için yemine inanmam, senin için yatağa ayak basmam ve emrine itaat etmem' demesidir. Eğer kadın bunları yaparsa kocasına fidye helâl olur." dediğini rivayet etmiştir.[93]

[٤٨٣٦] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْحَسَنِ، فِي قَوْلِهِ: «{فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ} قَالَ: إِذَا قَالَتْ: لَا أَغْتَسِلُ لَكَ مِنْ جَنَابَةٍ حَلَّ لَهُ أَنْ يَأْخُذَ مِنْهَا.»

4836. Ebû Küreyb bize Yahyâ b. Ebî Zâide ve Yezîd b. İbrahim tarikiyle Hasan'ın, Allah'ın {فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ} *"Eğer onlar Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur."*[94] sözü hakkında "Kadın (kocasına) 'Senin için cünüplükten temizlenip yıkanmam' dediği zaman kocasına ondan (boşanma karşılığında maddi karşılık) alması helâl olur." dediğini rivayet etmiştir.[95] **[4/147]**

[٤٨٣٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا حِبَّانُ بْنُ مُوسَى قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: ثَنَا يُونُسُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: «يَحِلُّ الْخُلْعُ حِينَ يَخَافَا أَنْ لَا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ، وَأَدَاءَ حُدُودِ اللَّهِ فِي الْعِشْرَةِ الَّتِي بَيْنَهُمَا.»

4837. Müsennâ bana Hibbân b. Musa, İbnü'l-Mübârek ve Yunus tarikiyle Zührî'nin "Hul', karı-koca her ikisi Allah'ın ölçülerini gözetemeyeceklerinden ve birbirlerine güzel muamele konusunda Allah'ın ölçülerini yerine getirme konusunda endişe ettikleri zaman helâl olur." dediğini rivayet etmiştir.

---

92 Bakara 2/229.
93 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 2/421 (2221), Abdullah b. Sâlih'ten; Türkî, 4/147.
94 Bakara 2/229.
95 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 2/421 (2224); Yezîd tarikiyle; Türkî, 4/148.

2- Diğerleri bunun mânasının "Karı-koca her ikisinin Allah'a itaat etmeyeceklerinden endişe ederseniz" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٨٣٨] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ عَامِرٍ: «{فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ} قَالَ: أَنْ لَا يُطِيعَا اللَّهَ.»

4838. Süfyân b. Vekî' bize babası ve İsrâil tarikiyle Âmir'in, Allah'ın {فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ} *"Eğer onlar Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz."*[96] sözüyle ilgili "Allah'a itaat etmeyeceklerinden (endişe ederseniz)" dediğini rivayet etmiştir.[97]

[٤٨٣٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي قَالَ: ثَنِي عَمِّي قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الْحُدُودُ: الطَّاعَةُ.»

4839. Muhammed b. Sa'd bana babası, amcası, onun da babası ve onun da babası tarikiyle İbn Abbas'ın "Gözetilmesi gereken ölçüler, itaat etmektir." dediğini rivayet etmiştir.

Bu konudaki görüşlerden doğru olanı şudur: "Eğer Allah'ın karı-kocanın birbirine karşı iyi muamelede bulunma ve güzellikle eşlik etme olarak her birine gerekli kıldığı emirler olan Allah'ın sınırlarını gözetmeleri konusunda endişe ederseniz o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur."

Şa'bî, İbn Abbas, Hasan ve Zührî'den rivayet ettiğimiz görüşler de bunun kapsamına girer. Çünkü Allah'ın, kadına kocasına itaat etme, ona sözle eziyet etmeme, onu bir ihtiyaç için çağırdığı zaman icabet etmekten kaçınmama konusunda kocasına itaat etmesi gerekir. Kadın Allah'ın ona emrettiği bu gibi konularda muhalefet ettiği zaman Allah'ın, yerine getirmesini emrettiği ölçüleri ihmal etmiş olur. **[4/148]**

Allah'ın sınırlarını ikâme etmenin mânası o sınırlara uygun amel, onları uygulamaya devam etmek ve onları ihmal etmekten uzak durmaktır.

---

96 Bakara 2/229.

97 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 2/421 (2222); İsrâil tarikiyle; Türkî, 4/148.

Bunu daha önce kitabımızda bunun doğruluğunu ortaya koyan delillerle açıklamıştık.

4. {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ} "O zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur."

Şanı yüce olan Allah'ın {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ} *"O zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah şunu kastediyor: "Ey inananlar! Eğer Allah'ın karı-koca her biri için belirlemiş olduğu hak ve gerekli kıldığı sorumlulukları yerine getirememelerinden endişe ederseniz ve Allah'ın koyduğu hükmü ihmal etmelerinden ve bu konuda sınırı aşmalarından korkarsanız o zaman kadının (boşanmak için) kocasına bedel vermesinde ikisine de günah ve kadının, kocasına ayrılmasına karşılık bir şey vermesinde ve kocanın, hanımından maddi karşılık ve tazminat almasında bir sakınca yoktur."

b. Bir Soru Bir Cevap

Soru: Eğer bir kimse; "Kadın kendini feda edinceye kadar erkek tarafından kadına zarar vermek durumu olsaydı kadın verdiği maddi karşılık konusunda günahkâr olur mu ki serkeşlik kadın tarafından olduğu zaman kadının ayrılmasına karşılık kadının, erkeğe verdiği maddi karşılık konusunda ikisine de günah olmasın?" derse...

Cevap: Ona şu şekilde cevap verilir: "Kadın eğer kocasının kendisine zarar verdiği durumda zarar vermesinin kocanın Allah'ın alınmasını yasakladığı şekilde Allah'ın haram kıldığını almak için zarar verdiğini bilirse, kendisine ve dinine zarar vermeksizin ve üzerindeki bir hakkın kendisine gitmeksizin almasını engelleyebilirse kadına kocasının bunu vermesi ancak kocanın hanımından alması helâl olması üzerine kocasının onu vermesiyle kadının gönül hoşluğu içinde helâl olur. Çünkü engellemeye gücü yettiği halde can, din ve kendisine ait bir hakkın kaybolması durumu olmaksızın kocasının alması helâl olmayan bir şeyi ona her verdiğinde kadının, kocasına vermesi sûretiyle kocasına alması helâl olmayan bir şeyi

vermekle günaha kocasıyla birlikte ortak olur. Bundan dolayı serkeşlik kadın tarafından olduğu ve kocasına vereceği şeyi kendisinin ve eşinin yükten ve günahlardan kurtulmasını isteyerek gönül hoşluğuyla vermesi günahı kadının üzerinden alınmıştır. Kadın onu bu şekilde verdiği zaman yüce Allah tarafından mükâfat ve sevabı hak etmiş olmak -Allah dilerse- günah ve sıkıntıya girmekten daha hayırlıdır. Bundan dolayı şanı yüce olan Allah {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا} *"O zaman ikisine de günah yoktur."*[98] demiş ve kadının bu şekilde kocasına ayrımalarına karşılık maddi karşılık vermesi sûretiyle gühahı kadından; yukarıda belirttiğimiz şekilde kadının verdiği zaman kadından alması ve herhangi bir şekilde zarar vermeksizin dahası hem kendisinin hem kadının dinî yaşantısının selameti ve yüklerden ve günahlardan kaçınmak amacıyla almak sûretiyle kocadan kaldırmıştır." **[4/149]**

Allah'ın {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا} *"O zaman ikisine de günah yoktur."*[99] sözü başka bir şekilde de yorumlanabilir ki o da şudur: "Eğer kadın Hz. Peygamber'in (sav) Sâbit b. Kays b. Şemmâs'ın hanımına izin verdiği sebepler -ki onlar da kadının kocasının ahlakından nefret etmesi, çirkinliği ve buna benzer insanların birbirlerinden nefret ettiği özellikler- dışında bozgunculuk amacıyla başka birine ve helâl olmayan şeye yüzünü çevirerek mehirden vazgeçip kocasına maddi karşılık vermiş olsaydı bu şekilde ayrılmayı isteyerek vermesi kadına haram olurdu. Çünkü bu şekilde ayrılmayı istemesi kadının Allah'a karşı masiyet fiilidir. Bu kadın eğer bu şekilde kendisiyle hul' yapılırsa Hz. Peygamber (sav) tarafından münafık olarak isimlendirdiği rivayet edilen kadındır." **[4/150]**

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٤٨٤٠] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنِي الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ أَبِي إِدْرِيسَ، عَنْ ثَوْبَانَ، مَوْلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «أَيُّمَا امْرَأَةٍ سَأَلَتْ زَوْجَهَا الطَّلَاقَ مِنْ غَيْرِ بَأْسٍ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهَا رَائِحَةَ الْجَنَّةِ." وَقَالَ: «الْمُخْتَلِعَاتُ هُنَّ الْمُنَافِقَاتُ.»

98 Bakara 2/229.
99 Bakara 2/229.

4840. Yakub b. İbrahim bana Mu'temir b. Süleyman, Leys, Ebû İdris ve Allah Resûlü'nün (sav) azatlı kölesi Sevbân tarikiyle Hz. Peygamber'den (sav) şöyle rivayet etmiştir: *"Hangi kadın herhangi bir sıkıntı olmaksızın kocasından boşanmayı isterse Allah onu cennet kokusundan mahrum eder."* Devamla *"(Geçerli bir sebep olmaksızın) Hul' yoluyla boşanan kadınlar münafıkların ta kendileridir."* demiştir.[100]

[٤٨٤١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا مُزَاحِمُ بْنُ ذَوَّادَ بْنِ عُلْبَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ لَيْثِ بْنِ أَبِي سُلَيْمٍ، عَنْ أَبِي الْخَطَّابِ، عَنْ أَبِي زُرْعَةَ، عَنْ أَبِي إِدْرِيسَ، عَنْ ثَوْبَانَ، مَوْلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «الْمُخْتَلِعَاتُ هُنَّ الْمُنَافِقَاتُ.»

4841. Ebû Küreyb bize Müzâhim b. Zevvâd b. Ulbe, babası, Leys b. Ebî Süleym, Ebü'l-Hattâb, Ebû Zür'a, Ebû İdrîs ve Allah Resûlü'nün (sav) azatlı kölesi Sevbân tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav) *"(Geçerli bir sebep olmaksızın) Hul' yoluyla boşanan kadınlar münafıkların ta kendileridir."* dediğini rivayet etmiştir.[101]

[٤٨٤٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا حَفْصُ بْنُ بِشْرٍ قَالَ: ثَنَا قَيْسُ بْنُ الرَّبِيعِ، عَنْ أَشْعَثَ بْنِ سَوَّارٍ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ ثَابِتِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ الْجُهَنِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنِ الْمُخْتَلِعَاتِ الْمُنْتَزِعَاتِ هُنَّ الْمُنَافِقَاتُ.»

4842. Ebû Küreyb bize Hafs b. Bişr, Kays b. er-Rebî', Eş'as b. Sevvâr, Hasan, Sâbit b. Yezîd tarikiyle Ukbe b. Âmir el-Cühenî'den şöyle rivayet etmiştir: "Allah Resûlü (sav) şöyle buyurdu: *'(Geçerli bir sebep olmaksızın) Hul' yoluyla boşanan ve evlilikten çekilen kadınlar münafıkların ta kendileridir.'"*[102]

[٤٨٤٣] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، وَحَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَا جَمِيعًا: ثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَمَّنْ حَدَّثَهُ عَنْ ثَوْبَانَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أَيُّمَا امْرَأَةٍ سَأَلَتْ زَوْجَهَا طَلَاقًا مِنْ غَيْرِ بَأْسٍ فَحَرَامٌ عَلَيْهَا رَائِحَةُ الْجَنَّةِ.»

---

100 Rûyânî, *Müsned*, (638), Mu'temir tarikiyle; Türkî, 4/151.

101 Tirmizî, (1186); İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/986, Ebû Küreyb'den; Türkî, 4/151.

102 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 17/339 (935), Kays tarikiyle; Türkî, 4/151.

4843. İbn Beşşâr bize Abdülvehhâb'dan ve Yakub, İbn Uleyye'den her ikisi de Eyyûb, Ebû Kilâbe ve Sevbân'dan rivayet eden bir kişi tarikiyle Sevbân'dan Allah Resûlü'nün (sav) *"Hangi kadın herhangi bir sıkıntı olmaksızın kocasından boşanmayı isterse cennet kokusu ona haramdır."* dediğini rivayet etmiştir.[103] **[4/151]**

[٤٨٤٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ عَارِمٌ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَبِي أَسْمَاءَ الرَّحَبِيِّ، عَنْ ثَوْبَانَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَهُ.

4844. Müsennâ bana Ebu'n-Numân Ârim, Hammâd b. Zeyd, Eyyûb, Ebû Kilâbe ve Ebû Esmâ er-Rahabî ve Sevbân tarikiyle Allah Resûlü'nden (sav) benzerini rivayet etmiştir.[104]

Kadının kocasına mehirden vazgeçmesinden dolayı onun günahkâr olduğu ve bundan dolayı ona günah ve yük olduğu gibi bunun yorumları arasında kadına değil de kocaya günah ve yük olduğu ve her ikisine de günah ve yük olduğu veya her ikisine de herhangi bir günah olmadığı yorumları da vardır.

Her ikisine de herhangi bir günah ve yük olmadığı yorumu hakkında şu söylenmiştir: Eğer ikisi ayrılma işinde çabaladıkları ve niyetli oldukları şeyde kadının adama vereceği maddi karşılık olduğu zaman kendilerine ruhsat tanınan yönünden dolayı onlara kadının verdiği maddi karşılıktan dolayı herhangi bir günah yoktur. Bu da birinin diğer eşinin konumundan dolayı Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetememelerinden korkmalarıdır.

Arap dilcilerinden biri,[105] bu konuda iki farklı yaklaşım olduğunu iddia etmiştir:

---

103 Tirmizî, (1187), İbn Beşşâr'dan; Ahmed b. Hanbel de İbn Uleyye'den, Türkî, 4/152.

104 Dârimî, (2/162); İbn Mâce (2055), Ebû Numan tarîkiyle; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/283; Ebû Dâvûd, (2226); Hâkim, *Müstedrek*, 2/200; Beyhakî, *Sünen*, 7/316, Hammâd b. Zeyd tarikiyle; Türkî, 4/152.

105 Burada kastedilen dilci Ferrâ ve *Meâni'l-Kur'ân* isimli kitabındaki değerlendirmeleridir. Türkî, 4/152.

A- Birincisi: Bununla her ne kadar karı-koca beraber zikredilmiş olsa da kadının verdiği maddi karşılık sebebiyle kadına değil de erkeğe günah olmadığı kastedilmiştir. Tıpkı Rahmân sûresindeki {يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ} *"O (iki denizden) inci ve mercan çıkar."*[106] âyetinde olduğu gibi. Onun zannına göre inci ve mercan tatlı sudan değil de tuzlu sudan çıkar. Bir benzeri de {فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا} *"Her ikisi, iki denizin birleştiği yere varınca balıklarını (yoklamayı) unuttular."*[107] âyetinde olmuştur. Halbuki unutan kişi sadece Hz. Musa'nın arkadaşıdır. Bunun bir benzeri konuşurken ancak bir tanesine binip diğeriyle sulama yaptığın halde "iki tane bineğim var onlara binerim ve sulama yaparım." demendir. Devamla "Bu, konuşma esnasında Arapçanın genişliğinden kaynaklanmaktadır ki bu örneklerle Arapçanın geniş bir dil olduğuna dair delil ortaya konulabilir" demiştir.

B- Diğer bir yorum da günaha girmeme konusunda ortak olmalarıdır. Çünkü kadın, içinde günah barındıran ve (normal şartlarda) kocanın alması engellenen mehri vermektedir. Kadın da (günaha girmeme konusunda kocasına) ortak olmaktadır. Çünkü kadın içine günah fiili karışan bir şeyi verdiği zaman kadın da bunun gibi (günahı kendisinden kaldıracak) bir şeye gereksinim duyar. **[4/152]**

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: İki yorum biçiminden birinde doğru yorumda bulunmamış ve {يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ} *"O (iki denizden) inci ve mercan çıkar."*[108] âyetindeki delillendirmesinde isabet etmemiştir. {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا} *"O zaman ikisine de günah yoktur."*[109] ifadesine gelince doğru yorum biçimini daha önce açıklamıştık. {يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ} *"O (iki denizden) inci ve mercan çıkar."*[110] âyetinin doğru yorum biçimini inşallah oraya geldiğimizde kendi bağlamında açıklayacağız.

Onun bu görüşünün hatalı olduğunu söylüyoruz. Çünkü yüce Allah, kadın izin verilen şekilde kocasına maddi karşılık bağışladığı zaman karı-kocadan günahı kaldırdığını haber vermiştir. İki denizden inci ve mercan çıktığını haber vermiş ve haberi ikisine bağlamıştır. Eğer bir kimseye "İkisinden birlikte olması imkânsız olmayan bir şeyde bununla ikisinden

106 Rahmân 55/22.
107 Kehf 18/62.
108 Rahmân 55/22.
109 Bakara 2/229.
110 Rahmân 55/22.

birinden haber vermek kastedilmiştir." demek câiz olsaydı "İkisinden olmasının doğru olması imkânsız olmayan iki şeyden bu ikisinden birinden verilen bir haberdir." denilmesi her haberde câiz olurdu. Bu, insanların karşılıklı konuşmalarındaki yaygın kullanımlarını ve insanların sözlerindeki anlamı ters yüz etmektir. Yüce Allah'ın Kitabı'nın ve şanı yüce vahyinin şâz olan sözlere hamledilmesi câiz değildir. Allah'ın kelâmının insanlar arasında yerleşik olan anlamlar içerisinde sahih bir karşılığı vardır.

c. جُنَاحٌ "Günah" Kadının Kocasına Bağışladığı Maddi Karşılığın Tamamından mı? Bir Kısmından mı Kaldırıldı?

Müfessirler {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ} *"O zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur."*[111] âyetinin tefsiri konusunda **a)** günahın kadının kocasına bağışladığı maddi karşılığın tamamından mı **b)** yoksa bir kısmından mı kaldırıldığının kastedildiği konusunda ihtilaf etmişler:

1- Bazıları şöyle demiştir: "Bununla kocanın hanımına verdiği mehirden bağışladığında günah olmadığı kastedilmiştir."

Onlar bu görüşlerine âyetin sonunun başıyla bağlantılı olmasıyla ve {وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ} *"(Evlilikte) tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz. Eğer onlar Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur."*[112] âyetinin mânasının "Hanımlara verdiğiniz (mehir)den bağışladığınız konusunda günah yoktur." şeklinde olmasıyla delil getirmişlerdir. **[4/153]**

Şöyle demişlerdir: "Allah'ın koyduğu ölçüleri gözetememelerinden endişe etme durumunda Allah'ın karı-koca her ikisine helâl kıldığı şey ikisi adına endişe durumundan önce ikisine yasakladığı fiillerdir." Buna Sâbit b. Kays b. Şemmâs'ın kıssasıyla ve Allah Resûlü'nün (sav) Sâbit'in hanımına, kocasına karşı serkeşlik yaptığı zaman Sâbit'in verdiği mehri geri vermesini ve kadın mehrin fazlasını teklif ettiği zaman Hz. Peygamber'in (sav) kabul etmemiş olmasını delil getirmişlerdir.

---

111 Bakara 2/229.
112 Bakara 2/229.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٨٤٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: «لَا يَصْلُحُ لَهُ أَنْ يَأْخُذَ مِنْهَا أَكْثَرَ مِمَّا سَاقَ إِلَيْهَا، وَيَقُولُ: إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ: {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ} مِنْهُ، يَقُولُ: مِنَ الْمَهْرِ. وَكَذَلِكَ كَانَ يَقْرَؤُهَا: «فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ مِنْهُ.»

4845. Müsennâ bana İshâk, İbn Ebî Ca'fer ve babası tarikiyle Rebî''nin "Ona verdiğinden fazlasını alması uygun olmaz." ve Allah'ın {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ} *"O zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur."*[113] ifadesinden mehri kastettiğini söylediğini ve "Bunu فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ مِنْهُ şeklinde kıraat ederdi" dediğini rivayet etmiştir.[114]

[٤٨٤٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ بَكْرٍ، عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ عَمْرَو بْنَ شُعَيْبٍ، وَعَطَاءَ بْنَ أَبِي رَبَاحٍ، وَالزُّهْرِيَّ، يَقُولُونَ: «فِي النَّاشِزِ: لَا يَأْخُذُ مِنْهَا إِلَّا مَا سَاقَ إِلَيْهَا.»

4846. Muhammed b. Abdillah b. Abdilhakem bize Bişr b. Bekr tarikiyle Evzâî'nin Amr b. Şuayb, Atâ b. Ebî Rebâh ve Zührî'nin serkeşlik eden kimse hakkında "Kocası hanımından daha önce verdiği miktar dışında başka bir maddi karşılık alamayacağını" söylediklerini işittiğini rivayet etmiştir.[115] **[4/154]**

[٤٨٤٧] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَهْلٍ، قَالَ: ثَنَا الْوَلِيدُ، ثَنَا أَبُو عَمْرٍو، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «النَّاشِزُ لَا يَأْخُذُ مِنْهَا إِلَّا مَا سَاقَ إِلَيْهَا.»

4847. Ali b. Sehl bize el-Velîd, Ebû Amr tarikiyle Atâ'nın "Serkeşlik eden kimse hanımından verdiği mehrin dışında hiçbir şey alamaz." dediğini rivayet etmiştir.

---

113 Bakara 2/229.

114 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/419 (2213), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle. Ayrıca bu kıraat Resmü'l-Mushaf'tan farklı olduğu için şâzdır. Türkî, 4/154.

115 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/123, Evzâî tarikiyle; Türkî, 4/154.

[٤٨٤٨] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ «أَنَّهُ كَرِهَ أَنْ يَأْخُذَ فِي الْخُلْعِ أَكْثَرَ مِمَّا أَعْطَاهَا.»

4848. İbn Beşşâr bize Müemmel, Süfyân ve İbn Cüreyc tarikiyle Atâ'nın hul' yaparken kocanın hanımına verdiğinden fazlasını almasını hoş görmediğini rivayet etmiştir. [116]

[٤٨٤٩] حَدَّثَنِي زَكَرِيَّا بْنُ يَحْيَى بْنِ أَبِي زَائِدَةَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ أَشْعَثَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: «كَانَ يَكْرَهُ أَنْ يَأْخُذَ الرَّجُلُ مِنَ الْمُخْتَلِعَةِ فَوْقَ مَا أَعْطَاهَا، وَكَانَ يَرَى أَنْ يَأْخُذَ دُونَ ذَلِكَ.»

4849. Zekeriya b. Yahyâ b. Ebî Zâide bana İbn İdrîs ve Eş'as tarikiyle Şa'bî'nin bir adamın hul' yoluyla boşanmış hanımından daha önce verdiği miktarın üstünde bir meblağı almasını hoş görmez, bu miktarın altında alması gerektiği görüşünde olduğunu rivayet etmiştir.

[٤٨٥٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي حُصَيْنٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: «لَا يَأْخُذُ مِنْهَا أَكْثَرَ مِمَّا أَعْطَاهَا.»

4850. Muhammed b. Beşşâr bize Abdurrahman, Süfyân ve Ebû Husayn tarikiyle Şa'bî'nin "Erkek, hanımından, ona verdiği mehirden fazlasını alamaz." dediğini rivayet etmiştir. [117]

[٤٨٥١] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ سَالِمٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، «أَنَّهُ كَانَ يَكْرَهُ أَنْ يَأْخُذَ مِنْهَا أَكْثَرَ مِمَّا أَعْطَاهَا، يَعْنِي الْمُخْتَلِعَةَ.»

4851. Yakub b. İbrahim bana Hüşeym, İsmail b. Sâlim tarikiyle Şa'bî'nin bir adamın ondan -yani hul' yoluyla boşanmış hanımından- daha önce verdiği miktarın üstünde bir meblağı almasını hoş görmediğini rivayet etmiştir. [118]

---

116 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, 1435, Abdülmelik tarikiyle Atâ'dan; Türkî, 4/155.

117 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11849); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/123, Sevrî'den; Türkî, 4/155.

118 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1434), Hüşeym'den; Türkî, 4/155.

[٤٨٥٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، وَأَبُو السَّائِبِ، قَالَا: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: سَمِعْتُ لَيْثًا، عَنِ الْحَكَمِ بْنِ عُتَيْبَةَ، قَالَ: كَانَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ: «لَا يَأْخُذُ مِنَ الْمُخْتَلِعَةِ فَوْقَ مَا أَعْطَاهَا.»

4852. Ebû Küreyb ile Ebü's-Sâib bize İbn İdrîs'in Leys'in Hakem b. Uteybe'den Hz. Ali'nin (ra) "Hul' yoluyla boşanmış hanımından ona daha önce verdiği meblağdan fazla alamaz." dediğini işittiğini rivayet etmiştir. [119]

[٤٨٥٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنِ الْحَكَمِ، أَنَّهُ قَالَ: «فِي الْمُخْتَلِعَةِ: أَحَبُّ إِلَيَّ أَنْ لَا يَزْدَادَ.»

4853. Muhammed b. el-Müsennâ bize Muhammed b. Ca'fer ve Saîd tarikiyle Hakem'in hul' yoluyla boşanmış hanımı hakkında "Bana (mehirdeki meblağın) üzerine çıkmaması daha sevimli gelir." dediğini rivayet etmiştir.[120] **[4/155]**

[٤٨٥٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ حُمَيْدٍ، أَنَّ الْحَسَنَ «كَانَ يَكْرَهُ أَنْ يَأْخُذَ مِنْهَا أَكْثَرَ مِمَّا أَعْطَاهَا.»

4854. Müsennâ bana Haccâc, Hammâd ve Humeyd tarikiyle Hasan'ın daha önce verdiği miktarın üstünde bir meblağı almasını hoş görmediğini rivayet etmiştir.[121]

[٤٨٥٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ مَطَرٍ، أَنَّهُ سَأَلَ الْحَسَنَ، أَوْ أَنَّ الْحَسَنَ، «سُئِلَ عَنْ رَجُلٍ تَزَوَّجَ امْرَأَةً عَلَى مِائَتَيْ دِرْهَمٍ، فَأَرَادَ أَنْ يَخْلَعَهَا، هَلْ لَهُ أَنْ يَأْخُذَ أَرْبَعَمِائَةٍ؟ فَقَالَ: لَا وَاللَّهِ، ذَاكَ أَنْ يَأْخُذَ مِنْهَا أَكْثَرَ مِمَّا أَعْطَاهَا.»

---

119 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/123, İbn İdris'ten; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11844); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/122-123; Leys tarikiyle; Türkî, 4/155.

120 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/109, Şu'be tarikiyle; Türkî, 4/155.

121 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1426); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/123, Hasan tarikiyle, Türkî, 4/156.

4855. Muhammed b. Yahyâ bize Abdüla'lâ, Saîd tarikiyle Matar'ın ya kendisinin veya başka biri tarafından Hasan'a iki yüz dirhem karşılığında bir kadınla evlenen ve hul' yoluyla boşamayı isteyen bir adam hakkında dört yüz dirhem alma hakkı olup olmadığı sorulduğunu onun da;

"Hayır vallahi bunu yapmak daha önce verdiği miktarın üstünde bir meblağı alması demektir." dediğini rivayet etmiştir.

[٤٨٥٦] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ قَالَ: كَانَ الْحَسَنُ، يَقُولُ: «لَا يَأْخُذُ مِنْهَا أَكْثَرَ مِمَّا أَعْطَاهَا." قَالَ مَعْمَرٌ: وَبَلَغَنِي عَنْ عَلِيٍّ، «أَنَّهُ كَانَ يَرَى أَنْ لَا يَأْخُذَ مِنْهَا أَكْثَرَ مِمَّا أَعْطَاهَا.»

4856. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den Hasan'ın "Erkek, hanımından ona verdiği mehirden fazlasını alamaz." dediğini rivayet etmiştir. Ma'mer şöyle demiştir: "Ali'den bana onun, 'Kocanın, hanımından ona verdiği mehirden fazlasını almasını hoş görmediği' ulaştı."[122]

[٤٨٥٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ الْجَزَرِيِّ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: «مَا أُحِبُّ أَنْ يَأْخُذَ مِنْهَا كُلَّ مَا أَعْطَاهَا حَتَّى يَدَعَ لَهَا مِنْهُ مَا يُعِيشُهَا.»

4857. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer ve Abdulkerim el-Cezerî tarikiyle İbnü'l-Müseyyeb'in "İaşesini devam ettirecek kadar bir imkân hanımına bırakıncaya kadar kocanın hanımından ona daha önce verdiğinin tamamını almasını hoş görmüyorum." dediğini rivayet etmiştir.[123]

[٤٨٥٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، أَنَّ أَبَاهُ كَانَ يَقُولُ: «فِي الْمُفْتَدِيَةِ: لَا يَحِلُّ لَهُ أَنْ يَأْخُذَ مِنْهَا أَكْثَرَ مِمَّا أَعْطَاهَا.»

---

122 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11848), Ma'mer tarikiyle Hasan'dan dinleyen râviden, Ma'mer'in görüşü için bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11845); Türkî, 4/156.

123 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11846); Türkî, 4/156.

4858. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk ve Ma'mer tarikiyle İbn Tâvus'tan babasının maddi karşılık karşılığında kocasından boşanan kadın hakkında "Kocanın hanımından ona daha önce verdiğinden fazlasını alması helâl değildir." dediğini rivayet etmiştir.[124] **[4/156]**

[٤٨٥٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: «لَا يَحِلُّ لِلرَّجُلِ أَنْ يَأْخُذَ مِنَ امْرَأَتِهِ أَكْثَرَ مِمَّا أَعْطَاهَا.»

4859. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk ve Ma'mer tarikiyle Zührî'nin "Adamın, hanımından ona daha önce verdiğinden fazlası alması ona helâl olmaz." dediğini rivayet etmiştir.[125]

2- Diğerleri şöyle demiştir: "Allah bununla kadının, sahip olduğu az olsun çok olsun bağışladığı şey konusunda karı-kocaya günah olmadığını kastetmiştir."

Onlar bu görüşlerine âyetin umum mânasını delil olarak getirmişlerdir. Ancak teslimiyetin gerekli olduğu bir delille ancak umum olan zâhir mânadan özel olan gizli mânaya geçiş yapmak câizdir. Şöyle demişlerdir: "Âyetle kastedilenin, kadın tarafından vazgeçilen maddi karşılığın belli bir kısmı olduğu yönünde ne aslî veya kıyasî delillerden teslim olunması gereken herhangi bir delil yoktur. Âyet zâhir ve umum anlamı üzere yorumlanır."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٨٥٩] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ، عَنْ كَثِيرٍ، مَوْلَى سَمُرَةَ: أَنَّ عُمَرَ «أُتِيَ بِامْرَأَةٍ نَاشِزٍ، فَأَمَرَ بِهَا إِلَى بَيْتِ كَثِيرِ الزِّبْلِ ثَلَاثًا، ثُمَّ دَعَا بِهَا فَقَالَ: كَيْفَ وَجَدْتِ؟ قَالَتْ: مَا وَجَدْتُ رَاحَةً مُنْذُ كُنْتُ عِنْدَهُ إِلَّا هَذِهِ اللَّيَالِيَ الَّتِي حَبَسْتَنِي. فَقَالَ لِزَوْجِهَا: اخْلَعْهَا وَلَوْ مِنْ قُرْطِهَا.»

4859. Yakub b. İbrahim bana İbn Uleyye ve Eyyûb tarikiyle Semura'nın mevlâsı Kesîr'den şöyle rivayet edilmiştir: "Hz. Ömer'e serkeşlik

124 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11838), Ma'mer ve İbn Cüreyc tarikiyle Tâvus'tan; Türkî, 4/156.

125 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/123, başka bir tarikle Zührî'den; Türkî, 4/157.

eden bir kadın getirildi. Hz. Ömer de üç kere, içinde hayvan tersi bulunan bir eve (yaşamak üzere gitmesini) emretti. Sonra ona;

'Orayı nasıl buldun?' dedi. O da;

'Beni hapsettiğin bu geceler dışında onun yanında hiç rahatlık bulmadım' dedi. Hz. Ömer de;

'Onun bir küpesi karşılığında da olsa onu hul' yoluyla boşa' dedi."[126]

[٤٨٦١] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ أَيُّوبَ عَنْ كَثِيرٍ، مَوْلَى سَمُرَةَ، قَالَ: أَخَذَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ امْرَأَةً نَاشِزَةً فَوَعَظَهَا فَلَمْ تَقْبَلْ بِخَيْرٍ، فَحَبَسَهَا فِي بَيْتٍ كَثِيرِ الزِّبْلِ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ. وَذَكَرَ نَحْوَ حَدِيثِ ابْنِ عُلَيَّةَ.

4861. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer ve Eyyûb tarikiyle Semura'nın mevlâsı Kesîr'den şöyle rivayet edilmiştir: "Hz. Ömer serkeşlik eden bir kadını tuttu, ona öğüt verdi o da iyilikle bunu kabul etmedi. O da kadının üç gün boyunca hayvan tersi çok olan bir eve hapsetti. Sonra da İbn Uleyye'nin rivayetinin benzerini rivayet etti."[127] **[4/157]**

[٤٨٦٢] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، قَالَا: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ: «أَنَّ امْرَأَةً أَتَتْ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَشَكَتْ زَوْجَهَا، فَقَالَ: إِنَّهَا نَاشِزٌ. فَأَبَاتَهَا فِي بَيْتِ الزِّبْلِ، فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَ لَهَا: كَيْفَ وَجَدْتِ مَكَانَكِ؟ قَالَتْ: مَا كُنْتُ عِنْدَهُ لَيْلَةً أَقَرُّ لِعَيْنِي مِنْ هَذِهِ اللَّيْلَةِ. فَقَالَ: خُذْ وَلَوْ عِقَاصَهَا.»

4862. İbn Beşşâr ve Muhammed b. Yahyâ bize Abdüla'lâ, Saîd ve Katâde tarikiyle Humeyd b. Abdirrahman'dan şöyle rivayet etmiştir: "Bir kadın Hz. Ömer b. Hattâb'a (ra) geldi ve kocasını şikâyet etti. O da bunun üzerine;

'Bu (kadın) serkeştir.' dedi. Sonra onu hayvan tersi bulunan bir evde gecelemesini sağladı. Sabah olunca ona;

'Yerini nasıl buldun?' dedi. O da;

126 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/124, İbn Uleyye'den, Beyhakî de Eyyûb tarikiyle; Türkî, 4/157.

127 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11851); Türkî, 4/158.

'Onun yanında bu geceden daha iyi bir göz aydınlığım olmadı.' dedi. Bunun üzerine kocasına;

'Saç örgü bağı dahi olsa onu al (bunun karşılığında onu hul' yoluyla boşa)' dedi."[128]

[٤٨٦٣] حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ: «أَنَّ مَوْلَاةً لِصَفِيَّةَ اخْتَلَعَتْ مِنْ زَوْجِهَا بِكُلِّ شَيْءٍ تَمْلِكُهُ إِلَّا مِنْ ثِيَابِهَا، فَلَمْ يَعِبْ ذَلِكَ ابْنُ عُمَرَ.»

4863. Nasr b. Ali bize Abdüla'lâ ve Ubeydullah tarikiyle Nâfi'nin "Safiyye'nin mevlasının, elbisesi hariç sahip olduğu bütün şeylerin karşılığında kocasından hul' yoluyla boşandığını ve İbn Ömer'in de bunu ayıplamadığını" rivayet etmiştir.[129]

[٤٨٦٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، وَمُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَا: ثَنَا مُعْتَمِرٌ، قَالَ: سَمِعْتُ عُبَيْدَ اللَّهِ، يُحَدِّثُ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: «ذُكِرَ لِابْنِ عُمَرَ مَوْلَاةٌ لَهُ اخْتَلَعَتْ مِنْ زَوْجِهَا بِكُلِّ مَالٍ لَهَا، فَلَمْ يَعِبْ ذَلِكَ عَلَيْهَا، وَلَمْ يُنْكِرْهُ.»

4864. Muhammed b. Abdila'lâ ve Muhammed b. el-Müsennâ'nın bize Mu'temir'den Ubeydullah'ın Nâfi''nin şöyle söylediğini işittiğini rivayet etmiştir: "İbn Ömer'e bütün malı karşılığında kocasından hul' yoluyla boşanan bir kadından bahsedildi; o da bununla o kadını ne ayıpladı ne de adamı yadırgadı."

[٤٨٦٥] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ طَلْحَةَ الْيَرْبُوعِيُّ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ رَجَاءِ بْنِ حَيْوَةَ، عَنْ قَبِيصَةَ بْنِ ذُؤَيْبٍ: «أَنَّهُ كَانَ لَا يَرَى بَأْسًا أَنْ يَأْخُذَ مِنْهَا أَكْثَرَ مِمَّا أَعْطَاهَا ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ: {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ}.»

4865. Yahyâ b. Talha el-Yerbû'î bana Hüşeym, Humeyd ve Recâ b. Hayve tarikiyle Kabîsa b. Züeyb'in "Kocanın, hanımından daha önce

128 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/404, Saîd'den; Türkî, 4/158.

129 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11852); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/125, Abdullah tarikiyle; Türkî, 4/158.

vermiş olduğu maddi karşılıktan daha fazlasını al(ıp hul‘ yoluyla boşan) masında herhangi bir sakınca görmediğini ve {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ} ‘*o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur.*’[130] âyetini okuduğunu” rivayet etmiştir.[131] **[4/158]**

[٤٨٦٦] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: «فِي الْخُلْعِ: خُذْ مَا دُونَ عِقَاصِ شَعْرِهَا، وَإِنْ كَانَتِ الْمَرْأَةُ لِتَفْتَدِيَ بِبَعْضِ مَالِهَا.»

4866. İbn Beşşâr bize Abdurrahman b. Mehdî, Süfyân ve Muğîre tarikiyle İbrahim’in hul‘ yoluyla boşanma hakkında “Kadın eğer malının bir kısmından vazgeçecek olursa bile sen kıymetçe saçının örgü bağının karşılığının altında olanı al” dediğini rivayet etmiştir.[132]

[٤٨٦٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: «الْخُلْعُ بِمَا دُونَ عِقَاصِ الرَّأْسِ.»

4867. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma‘mer ve Muğîre tarikiyle İbrahim’in “Hul‘ kıymetçe saç örgü bağının karşılığının altında olan bir değer karşılığıyladır.” dediğini rivayet etmiştir.[133]

[٤٨٦٨] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، أَنَّهُ قَالَ: «فِي الْمُخْتَلِعَةِ: خُذْ مِنْهَا وَلَوْ عِقَاصَهَا.»

4868. İbnü’l-Müsennâ bize Muhammed b. Ca‘fer, Şu‘be ve Hakem tarikiyle İbrahim’in hul‘ yoluyla boşanan kadın hakkında “Saçının örgü bağı bile olsa ondan al.” dediğini rivayet etmiştir.

130 Bakara 2/229.
131 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1427), Hüşeym’den; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/123-124, Humeyd tarikiyle; Türkî, 4/159.
132 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11856), Süfyân’dan, Türkî, 4/159.
133 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11855); Türkî, 4/159.

[٤٨٦٩] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُغِيرَةُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: «الْخُلْعُ بِمَا دُونَ عِقَاصِ الرَّأْسِ، وَقَدْ تَفْتَدِي الْمَرْأَةُ بِبَعْضِ مَالِهَا.»

4869. Yakub bana Hüşeym ve Muğîre tarikiyle İbrahim'in "Kadın malının bir kısmını boşanma karşılığında verebilirse de hul' baş örgü bağından kıymetçe az olan bir şeyle gerçekleşir." dediğini rivayet etmiştir.[134]

[٤٨٧٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَقِيلٍ، أَنَّ الرُّبَيِّعَ ابْنَةَ مُعَوِّذِ بْنِ عَفْرَاءَ حَدَّثَتْهُ قَالَتْ: «كَانَ لِي زَوْجٌ يَقِلُّ عَلَيَّ الْخَيْرُ إِذَا حَضَرَنِي، وَيَحْرِمُنِي إِذَا غَابَ. قَالَتْ: فَكَانَتْ مِنِّي زَلَّةٌ يَوْمًا، فَقُلْتُ: أَخْتَلِعُ مِنْكَ بِكُلِّ شَيْءٍ أَمْلِكُهُ قَالَ: نَعَمْ قَالَ: فَفَعَلْتُ قَالَتْ: فَخَاصَمَ عَمِّي مُعَاذُ بْنُ عَفْرَاءَ إِلَى عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ فَأَجَازَ الْخُلْعَ وَأَمَرَهُ أَنْ يَأْخُذَ عِقَاصَ رَأْسِي فَمَا دُونَهُ. أَوْ قَالَتْ: مَا دُونَ عِقَاصِ الرَّأْسِ.»

4870. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer, Abdullah b. Muhammed b. Akîl tarikiyle Rübeyyi' bt. Mu'avviz b. Afrâ' şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Yanıma geldiği zaman bana iyiliği az olan, benden uzak olduğunda da beni mahrum eden bir kocam vardı. Bir gün benden bir hata oldu ve;

'Sahip olduğum bütün her şey karşılığında senden hul' yoluyla boşanıyorum.' dedim. O da;

'Evet (olur)' dedi. Ben de yaptım. Amcam Muâz b. Afrâ' Hz. Osman b. Affân'a bu meseleyi götürdü. O da hul' yoluyla boşamaya izin verdi ve kocama başımın örgü bağını hatta ondan daha az değerli bir şey almasını emretti. Veya;

'Örgü bağından daha az değerli bir şey' dedi."[135] **[4/159]**

134 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1424), Hüşeym'den, Türkî, 4/159.

135 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11850); Beyhakî, *Sünen*, 7/315, Abdullah b. Muhammed b. Ukayl tarikiyle; Türkî, 4/160.

[٤٨٧١] حَدَّثَنِي ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا حِبَّانُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «لَا بَأْسَ بِمَا خَلَعَهَا بِهِ مِنْ قَلِيلٍ، أَوْ كَثِيرٍ، وَلَوْ عُقُصَهَا.»

4871. İbnü'l-Müsennâ bana Hibbân b. Musa, İbnü'l-Mübârek, Hasan b. Yahyâ ve Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın "Saçının örgü bağı bile olsa az veya çok bir mal karşısında kadının hul' yapmasında bir sakınca yoktur." dediğini rivayet etmiştir.

[٤٨٧٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا حِبَّانُ بْنُ مُوسَى قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ قَالَ: أَخْبَرَنَا حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «إِنْ شَاءَ أَخَذَ مِنْهَا أَكْثَرَ مِمَّا أَعْطَاهَا.»

4872. Müsennâ bana Hibbân b. Musa, İbnü'l-Mübârek, Haccâc ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in "Eğer koca isterse hanımından, daha önce verdiğinden fazla mal alabilir." dediğini rivayet etmiştir. [136]

[٤٨٧٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، أَنَّهُ سَمِعَ عِكْرِمَةَ، يَقُولُ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «لِيَأْخُذَ مِنْهَا حَتَّى قُرْطِهَا. يَعْنِي فِي الْخُلْعِ.»

4873. Müsennâ bana İshâk, Abdürrezzâk, İbn Cüreyc, Amr b. Dînâr tarikiyle İkrime'nin İbn Abbas'ı "Küpesi bile olsa ondan bir şey al yani hul' yoluyla boşamada" dediğini işittiğini rivayet etmiştir.[137]

[٤٨٧٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُطَرِّفُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ مَوْلَاةٍ لِصَفِيَّةَ ابْنَةِ أَبِي عُبَيْدٍ: «أَنَّهَا اخْتَلَعَتْ مِنْ زَوْجِهَا بِكُلِّ شَيْءٍ لَهَا، فَلَمْ يُنْكِرْ ذَلِكَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ.»

---

136 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11857); Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1425) İbn Ebî Necîh tarikiyle; Türkî, 4/160.

137 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11854); İbn Cüreyc ve Amr tarikiyle İkrime'den; Türkî, 4/160.

4874. Müsennâ bana Mutarrif b. Abdillah, Mâlik b. Enes ve Nâfi' tarikiyle Safiyye bt. Ebî Ubeyd'in mevlası olan kadının "Kendisine ait olan bütün her şey karşılığında kocasından hul' yoluyla ayrıldığını ve Abdullah b. Ömer'in bunu yadırgamadığını" söylediğini rivayet etmiştir.[138]

[٤٨٧٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحَجَّاجُ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حُمَيْدٌ، عَنْ رَجَاءِ بْنِ حَيْوَةَ، عَنْ قَبِيصَةَ بْنِ ذُؤَيْبٍ «أَنَّهُ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ: {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ} قَالَ: يَأْخُذُ أَكْثَرَ مِمَّا أَعْطَاهَا.»

4875. Müsennâ bana Haccâc, Hammâd, Humeyd, Recâ b. Hayve tarikiyle Kabîsa b. Züeyb'in {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ} *"o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur."*[139] âyetini okuduğunu, "Kocanın, hanımına verdiğinden fazlasını alır." dediğini rivayet etmiştir. **[4/160]**

[٤٨٧٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، وَسَهْلُ بْنُ يُوسُفَ، وَابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ حُمَيْدٍ، قَالَ: «قُلْتُ لِرَجَاءِ بْنِ حَيْوَةَ: إِنَّ الْحَسَنَ، يَقُولُ فِي الْمُخْتَلِعَةِ: لَا يَأْخُذُ أَكْثَرَ مِمَّا أَعْطَاهَا، وَيَتَأَوَّلُ: {وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا} قَالَ رَجَاءٌ: فَإِنَّ قَبِيصَةَ بْنَ ذُؤَيْبٍ كَانَ يُرَخِّصُ أَنْ يَأْخُذَ أَكْثَرَ مِمَّا أَعْطَاهَا، وَيَتَأَوَّلُ: {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ}.»

4876. Muhammed b. Beşşâr bize Yezîd, Sehl b. Yusuf ve İbn Ebî Adî tarikiyle Humeyd'den şöyle rivayet etmiştir: "Recâ b. Hayve'ye;

'Hasan, hul' yoluyla boşanmış kadın hakkında {وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا} *'(Evlilikte) kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz.'*[140] âyetini yorumlayarak 'erkeğin hanımına verdiğinden fazlasını alamayacağını söylüyor.' dedim. Recâ da şöyle dedi:

---

138 İmam Mâlik, *Muvatta'*, 2/565; onun tarikiyle de bk. İmam Şâfiî, *Şifâu'l-Ay*, 2/96; Beyhakî, *Sünen*, 7/315; Türkî, 4/160.

139 Bakara 2/229.

140 Bakara 2/229.

'Kabîsa b. Züeyb de {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ} *'o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur.'*[141] âyetini yorumlayarak verdiğinden fazlasını almasına ruhsat veriyor' dedi."[142]

2- Diğerleri bu âyetin {وَإِنْ أَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا} *"Eğer bir eşin yerine başka bir eş almak isterseniz, öbürüne (mehir olarak) yüklerle mal vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın."*[143] âyetiyle neshedildiğini söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٨٧٧] حَدَّثَنَا مُجَاهِدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ عَبْدِ الْوَارِثِ، قَالَ: ثَنَا عُقْبَةُ بْنُ أَبِي الصَّهْبَاءِ، قَالَ: «سَأَلْتُ بَكْرًا عَنِ الْمُخْتَلِعَةِ، أَيَأْخُذُ مِنْهَا شَيْئًا؟ قَالَ: لَا، وَقَرَأَ: {وَأَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا}.»

4877. Mücâhid b. Musa bize Abdüssamed b. Abdilvâris tarikiyle 'Ukbe b. Ebi's-Sahbâ'dan şöyle rivayet etmiştir: "Bekr'e hul' yoluyla boşanan kadın hakkında;

'Kocası ondan herhangi bir şey alabilir mi?' diye sordum. O da;

'Hayır' dedi ve {وَأَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا} *'O hanımlar da sizden sağlam bir söz almıştır.'*[144] âyetini okudu."

[٤٨٧٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحَجَّاجُ، قَالَ: ثَنَا عُقْبَةُ بْنُ أَبِي الصَّهْبَاءِ، قَالَ: سَأَلْتُ بَكْرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ رَجُلٍ تُرِيدُ امْرَأَتُهُ مِنْهُ الْخُلْعَ، قَالَ: لَا يَحِلُّ لَهُ أَنْ يَأْخُذَ مِنْهَا شَيْئًا. قُلْتُ: يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ فِي كِتَابِهِ: {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ} قَالَ: هَذِهِ نُسِخَتْ. قُلْتُ: فَإِنِّي حَفِظْتُ؟ قَالَ: حَفِظْتُ فِي سُورَةِ النِّسَاءِ قَوْلَ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {وَإِنْ أَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا}.»

---

141 Bakara 2/229.

142 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/123-124, Yezîd tarikiyle Humeyd'den, Türkî, 4/161.

143 Nisâ 4/20.

144 Nisâ 4/21.

4878. Müsennâ bana Haccâc tarikiyle 'Ukbe b. Ebî's-Sahbâ'dan şöyle rivayet etmiştir: "Bekr b. Abdillah'a hanımı hul' yoluyla kendisinden boşanmak isteyen bir adam hakkında sordu ve dedi ki:

'Ondan herhangi bir şey alması kocaya helal değildir' Ben de 'şanı yüce olan Allah kitabında {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ} *'O zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur.'*[145] buyuruyor' dedim. O da;

'Bu neshedildi.' dedi. Ben de;

'O âyeti ben ezberledim.' dedim. O da;

'Nisâ sûresindeki şanı yüce olan Allah'ın; {وَإِنْ أَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا} *'Eğer bir eşin yerine başka bir eş almak isterseniz, öbürüne (mehir olarak) yüklerle mal vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın. İftira ederek ve açık günaha girerek mi verdiğinizi geri alacaksınız?'*[146] sözünü ezberledim' dedi."[147] **[4/161]**

Bu görüşlerden doğruya en yakın olanı şu görüşü benimseyenin görüşüdür: "Erkek ve kadının daha önce açıkladığımız şekilde Allah'ın koyduğu ölçüleri gözetemeyeceklerinden endişe edilirse Müslümanların sahip olmaları câiz olan mallardan -bütün malını ortaya koysa bile az veya çok- kadının vazgeçerek kocasına vermesinde her ikisine de bir günah yoktur. Çünkü şanı yüce olan Allah onlara alınmasını mübah kıldığı şeye geçilmeyecek bir sınırı özel olarak ortaya koymamıştır. Aksine kadının vazgeçip kocasına vereceği şeyi umum olarak ifade etmiştir. Ne var ki ben erkek için -kesin bir hüküm olarak değil de müstehab olarak- eğer kadının maddi karşılık vererek ayrılması Allah'a olan isyanından değil de dini adına bir endişeden dolayı ise herhangi bir maddi karşılık ve mal olmaksızın o kadından ayrılması hükmünü tercih ediyorum. Eğer bu konuda nefsi cimrilik ederse ondan aldığı maddi karşılık ona daha önce verdiğinin hepsine ulaşmasın.

Bekr b. Abdillah'ın âyetin tamamındaki hükmün Allah'ın {وَإِنْ أَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا *'Eğer bir eşin yerine başka bir eş almak isterseniz, öbürüne (mehir olarak) yüklerle mal vermiş*

145 Bakara 2/229.
146 Nisâ 4/20.
147 Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 226, Ukbe tarikiyle; Türkî, 4/162.

olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın. İftira ederek ve açık günaha girerek mi verdiğinizi geri alacaksınız?'[148] sözüyle neshedildiği şeklindeki görüşüne gelince bu görüş anlamsızdır ki hatasından dönmesiyle meşgul olalım. İki mânadan dolayıdır:

A- Birincisi: Sahabe, tâbiîn ve onlardan sonra gelen Müslümanların, bu görüşün hatalı olduğu ve kocanın maddi karşılık vererek boşanan kadından bunu almasının câiz olduğu yönündeki icmâıdır. Bu icmâda onun hatasına başka bir delille istişhadda bulunmaya gerek bıraktırmayacak yeterlilik mevcuttur.

B- Diğeri: Nisâ sûresindeki âyette, hanımın kocasına birinin diğerine karşı Allah'ın ölçülerini gözetememelerine dair bir endişe müminlerde olmaksızın ve kadından kocasına karşı serkeşlik olmaksızın bir hanım yerine başka bir hanımı değiştirmek sûretiyle daha önce vermiş olduğu mehirden bir şey almasını Allah haram kılmıştır. Durum böyle olunca adamın, hanımından nefret ettiği için ve ona zarar vermek amacıyla -ayrılmasına karşılık kadın kendi malından bizzat kendisi kocasına verinceye kadar- bir gümüş tanesi hatta daha fazla bir miktar bile olsa mal almasının haram olduğu kesinleşmiş olmaktadır.'" **[4/162]**

Bakara sûresindeki âyete gelince bu âyet kadının serkeşliği, kadının kocasından ayrılma isteği ve kocasının da hanımına olan rağbetiyle Allah'ın koyduğu ölçüleri gözetememelerinden endişe edildiği durumda kocanın kadından maddi bir karşılık almasına şanı yüce olan Allah'ın izin verdiğine delâlet etmektedir. Allah'ın Bakara sûresinde kocaya kadından maddi karşılık almasına izin verdiği durum Nisâ sûresinde maddi karşılık almasını yasakladığı durumdan tamamen farklıdır. Nisâ sûresindeki yasak Bakara sûresindeki boşama ve maddi karşılık alma ruhsatının dışındadır. Hakkında hüküm verilen şeylerin mânaları birbirine uyumlu olduğu ve sonra zamanın ve mekânın farklılaşmasıyla hükümler arasında farklılık olduğu zaman iki hüküm hakkında birisi neshedendir, denilmesi câizdir. Ancak tek bir durum ve tek bir vakitte hüküm verilen konunun mânalarının değişmesi sûretiyle hükümlerin değişmesine gelince, bu değişmez kesin hükümdür ve hem akıl hem de fıtrat noktasında anlaşılan şeydir. Bunun nâsih ve mensûh konusunda yeri yoktur.

148 Nisâ 4/20.

Rebî‘ b. Enes’in âyetin mânasının “Kadının vazgeçip verdiği maddi karşılık konusunda her ikisine de herhangi bir günah olmayan şeyle, onlara daha önce verdiğinizi (mehir) kastediyor.” şeklindeki yorumu Müslümanların Mushaflarında resmî (yazılı hali) bulunmayan bir şeyi iddia etmesi hasebiyle Bekr’in {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ} *“O zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur.”*[149] âyetinin {وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا} *“öbürüne (mehir olarak) yüklerle mal vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın.”*[150] âyetiyle neshedildiğini iddia ettiği görüşünün benzeridir.

Bu görüşü dillendiren kimseye şöyle denilebilir: “Sen dinin imamlarının bunun mânasının ‘Kadının malından vazgeçip verdiği maddi karşılık konusunda ikisine de günah yoktur’ şeklinde olduğunu biliyorsun. Onların iddianın ötesinde çelişkilerini ayıklayıp ortaya çıkmasını sağlayacak delilleri var mı? Onlar âyetin zâhiriyle delil getirmişlerdir. Sen ise âyette tahsis olduğunu iddia ediyorsun.” Sonra da bu isteğe cevap vermesi için söz kendisine tevdi edilir. Söylediği her bir görüşe karşılık, benzer bir gerekçe söylenir ve zikrettiği görüşü geçersiz sayılır. Biz *Kitâbü’l-Lâtîf*’te Allah’ın, hanımın bağışlamasını mübah kıldığı malın tamamını kocanın almasının hakkı olduğunu delillerle açıklamıştık. Bunu bu bağlamda tekrar etmeyi uygun görmedik. **[4/163]**

5. {تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ} “Bunlar Allah’ın koyduğu sınırlardır. Sakın bunları aşmayın. Allah’ın koyduğu sınırları kim aşarsa, onlar zalimlerin ta kendileridir.”

Şanı yüce olan Allah’ın {تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ} *“Bunlar Allah’ın koyduğu sınırlardır. Sakın bunları aşmayın. Allah’ın koyduğu sınırları kim aşarsa, onlar zalimlerin ta kendileridir.”* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bununla şunu kastetmektedir: “Ey insanlar! Bunlar Allah’ın helâl kıldığı şeylerle haram kıldığı şeyler arasındaki

149 Bakara 2/229.
150 Nisâ 4/20.

hükümlerinin sınırlarıdır. Öyleyse Allah'ın helâl kıldığı ve size ayrıntısıyla anlattığı helâlleri bırakıp harama giderek haddi aşıp da O'na itaat etmeyi bırakıp harama geçmeyin."

Şanı yüce olan Allah {تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا} "*Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır.*"[151] sözüyle şunu kastetmiştir: "Bu sınırlar, daha önce geçmiş olan âyetlerde açıkladığım putperest müşrik kadınlarla evlenme, putperest müşrik erkeklerle kızlarını evlendirme ve hayızlı iken hanımlarınıza yaklaşma size açıkladığım ve {تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا} '*Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bunları aşmayın.*'[152] sözünden önce âyetlerde açıklanmış olan kullarına helâl ve haram kıldığı, emrettiği ve yasakladığı şeylerdir."

Sonra Allah onlara şöyle demiştir: "İşte helâlini haramından ayırdığım bu şeyler benim sınırlarımdır." Bununla "Bana itaatle bana isyan arasındaki hükümlerimin sınırlarıdır. Öyleyse helâl kıldığımı bırakıp haram kıldığıma, emrettiğimi bırakıp da yasakladığıma ve bana itaati bırakıp da bana isyana gitmeyin. Bunu kim aşarsa yani kim o sınırları çiğneyip haram kıldığıma veya yasakladığıma geçerse o, zalimin ta kendisidir. O yapmaya hakkı olmayan bir şeyi yapan ve bir şeyi yeri olmayan yere koyan kimsedir." demek istemektedir.

Daha önce "zulüm" kelimesinin anlamını ve hangi kökten türediğini delilleriyle birlikte ortaya koymuştuk. Bu bağlamda bunu tekrarlamayı uygun görmedik. **[4/164]**

Yorumlarının lafızları bizim yorumumuzun lafızlarından farklı olsa da bizim bu konudaki görüşümüzle aynı doğrultudaki görüşleri müfessirler de dile getirmişlerdir. Neticede onların bu konudaki görüşlerinin mânası ile bizim bu konudaki görüşümüzün mânası aynı kapıya çıkmaktadır.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٨٧٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ قَالَ: ثَنِي أَبِي قَالَ: ثَنِي عَمِّي قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَوْلَهُ: «{تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا} يَعْنِي بِالْحُدُودِ: الطَّاعَةَ.»

4879. Muhammed b. Sa'd bana babası, amcası, onun babası, onun da babası tarikiyle İbn Abbas'ın, Allah'ın {تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا} "*Bunlar*

151 Bakara 2/229.
152 Bakara 2/229.

Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bunları aşmayın."[153] sözüyle alakalı الْحُدُودُ kelimesiyle itaati kastettiğini söylediğini rivayet etmiştir.

[٤٨٨٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو زُهَيْرٍ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، فِي قَوْلِهِ: «{تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا} يَقُولُ: مَنْ طَلَّقَ لِغَيْرِ الْعِدَّةِ فَقَدِ اعْتَدَى وَظَلَمَ نَفْسَهُ، وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ، فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ.»

4880. Müsennâ bana İshâk, Ebû Züheyr ve Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın, Allah'ın {تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا} *"Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bunları aşmayın."*[154] sözüyle alakalı "Kim iddeti gözetmeksizin boşarsa haddi aşmış ve kendisine zulmetmiş olur. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa bunlar zalimlerin ta kendileridir." dediğini rivayet etmiştir.[155]

Ebû Ca'fer şöyle demiştir: Dahhâk'tan rivayet edilen görüşün bu bağlamda herhangi bir anlamı yoktur. Çünkü iddet içerisinde talak konusu geçmedi ki bunlar Allah'ın sınırlarıdır {تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ} *"Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır."*[156] denilsin. Boşayan kimse için içinde hanıma dönmenin mümkün olduğu sayıları geçmiştir. İçinde hanıma dönmenin mümkün olmadığı sayılar iddete uygun boşamanın konusunun dışındadır.

[BAKARA SÛRESİ 230. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾

"Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz. (Bu koca da) Onu boşadığı takdirde, onlar (kadın ile ilk kocası) Allah'ın koyduğu ölçüleri gözetebileceklerini umuyorlarsa tekrar birbirlerine dönüp evlenmelerinde o ikisine de bir günah yoktur. İşte bunlar Allah'ın, anlayan bir toplum için açıkladığı ölçüleridir." **(Bakara 2/230)**

153 Bakara 2/229.
154 Bakara 2/229.
155 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/422 (2226, 2229), Cüveybir tarikiyle; Türkî, 4/165.
156 Bakara 2/229.

1. {فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ} "Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz."

Şanı yüce olan Allah'ın; {فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ} *"Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz."* sözünün tefsiri:

Müfessirler şanı yüce olan Allah tarafından bu sözün neye delâlet ettiği konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları şöyle demiştir: "(Âyet) Bir adam eğer şanı yüce olan Allah'ın {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ} *'Boşanma iki defadır.'*[157] sözünde bahsettiği iki talaktan sonra üçüncü defa da hanımını boşarsa, üçüncü talaktan sonra artık başka bir kişi yani onu boşayan kişiden başka biri onunla nikâhlanıncaya kadar, bu hanım kendisine helâl olmaz." **[4/165]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٨٨١] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «جَعَلَ اللَّهُ الطَّلَاقَ ثَلَاثًا، فَإِذَا طَلَّقَهَا وَاحِدَةً فَهُوَ أَحَقُّ بِهَا مَا لَمْ تَنْقُضِ الْعِدَّةُ، وَعِدَّتُهَا ثَلَاثُ حِيَضٍ، فَإِنِ انْقَضَتِ الْعِدَّةُ قَبْلَ أَنْ يَكُونَ رَاجَعَهَا فَقَدْ بَانَتْ مِنْهُ، وَصَارَتْ أَحَقُّ بِنَفْسِهَا، وَصَارَ خَاطِبًا مِنَ الْخُطَّابِ، فَكَانَ الرَّجُلُ إِذَا أَرَادَ طَلَاقَ أَهْلِهِ نَظَرَ حَيْضَتَهَا، حَتَّى إِذَا طَهُرَتْ طَلَّقَهَا تَطْلِيقَةً فِي قُبْلِ عِدَّتِهَا عِنْدَ شَاهِدَيْ عَدْلٍ، فَإِنْ بَدَا لَهُ مُرَاجَعَتُهَا رَاجَعَهَا مَا كَانَتْ فِي عِدَّتِهَا، وَإِنْ تَرَكَهَا حَتَّى تَنْقَضِيَ عِدَّتُهَا فَقَدْ بَانَتْ مِنْهُ بِوَاحِدَةٍ، وَإِنْ بَدَا لَهُ طَلَاقُهَا بَعْدَ الْوَاحِدَةِ وَهِيَ فِي عِدَّتِهَا نَظَرَ حَيْضَتَهَا، حَتَّى إِذَا طَهُرَتْ طَلَّقَهَا تَطْلِيقَةً أُخْرَى فِي قُبْلِ عِدَّتِهَا، فَإِنْ بَدَا لَهُ مُرَاجَعَتُهَا رَاجَعَهَا، فَكَانَتْ عِنْدَهُ عَلَى وَاحِدَةٍ، وَإِنْ بَدَا لَهُ طَلَاقُهَا طَلَّقَهَا الثَّالِثَةَ عِنْدَ طُهْرِهَا، فَهَذِهِ الثَّالِثَةُ الَّتِي قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ}.»

4881. Bişr b. Muâz bize Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah talak sayısını üç olarak belirlemiştir.

157 Bakara 2/229.

Birisi hanımını bir talakla boşarsa iddet bitmediği müddetçe ona en fazla hak sahibi olandır. İddeti de üç hayız müddetidir. Hanımına dönmeden önce iddet biterse ondan bâin talakla boş olur ve kadın kendi (geleceğini belirlemeye) en fazla hak sahibi olur ve kocası da eş adaylarından birisi olur. Bir adam hanımını boşamayı istediği zaman hanımının hayız durumuna bakar. Temizlendiği zaman iki şahit huzurunda hanımın iddeti öncesinde bir talakla boşar. Ona geri dönmek uygun gelirse iddeti içerisinde olduğu müddetçe ona dönebilir. İddeti bitinceye kadar onu terk ederse bir bâin talakla o kimseden boş olur. Eğer iddeti içerisindeyken bir talaktan sonra onu boşamak uygun gelirse onun hayız durumuna bakar. Temizlendiği zaman iddeti öncesinde başka bir talakla boşar. Eğer ona geri dönmek uygun gelirse ona dönebilir ve böylece kadın, kocasının yanında bir talakla kalır. Onu boşamak uygun gelirse temizlik sürecinde üçüncü talakı verir. İşte bu, Allah'ın bahsettiği üçüncü talaktır:

{فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ}

'Onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz.'[158]"[159]

[٤٨٨٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَوْلَهُ: «{فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ} يَقُولُ: إِنْ طَلَّقَهَا ثَلَاثًا، فَلَا تَحِلُّ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ.»

4882. Müsennâ bana Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'ın, Allah'ın {فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ} *"Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz."*[160] sözüyle alakalı "Eğer bir kimse üç talakla hanımını boşarsa, hanımı başka bir kocayla nikâhlanıncaya kadar ona helâl olmaz." dediğini rivayet etmiştir.[161] **[4/166]**

---

158 Bakara 2/230.

159 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/283, muhtasar bir şekilde Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/166.

160 Bakara 2/230.

161 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/422 (2230), Abdullah b. Sâlih tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/283, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/166.

[٤٨٨٣] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَالَ: «إِذَا طَلَّقَ وَاحِدَةً أَوْ ثِنْتَيْنِ فَلَهُ الرَّجْعَةُ مَا لَمْ تَنْقُضِ الْعِدَّةُ، قَالَ: وَالثَّالِثَةُ قَوْلُهُ: {فَإِنْ طَلَّقَهَا} يَعْنِي بِالثَّالِثَةِ فَلَا رَجْعَةَ لَهُ عَلَيْهَا {حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ}.»

4883. Kâsım bana Hüseyin, Hüşeym, Cüveybir tarikiyle Dahhâk'tan şöyle rivayet etmiştir: "Bir kişi, hanımını bir veya iki talakla boşadığı zaman iddet bitmediği müddetçe ona dönme hakkı vardır. Üçüncüsü ise {فَإِنْ طَلَّقَهَا} *'Eğer onu boşarsa...'*[162] âyetindeki boşamadır ve 'Eğer üçüncü talakla (boşarsa)' demektir. Bu durumda kadının, başka bir kocayla nikâhlanıncaya kadar eski kocasına dönme hakkı yoktur."

[٤٨٨٤] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ، بِنَحْوِهِ.

4884. Yahyâ b. Ebû Tâlib bize Yezîd, Cüveybir tarikiyle Dahhâk'tan benzerini rivayet etmiştir.

[٤٨٨٥] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{فَإِنْ طَلَّقَهَا} بَعْدَ التَّطْلِيقَتَيْنِ {فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ}، وَهَذِهِ الثَّالِثَةُ.»

4885. Musa b. Harun bana Amr, Esbât tarikiyle Süddî'nin {فَإِنْ طَلَّقَهَا} *"Eğer onu boşarsa..."*[163] âyetiyle ilgili "İki talaktan sonra kadın başka bir kocayla nikâhlanıncaya kadar eski kocasına helâl olmaz. Bu da üçüncü talaktır." dediğini rivayet etmiştir.

2- Diğerleri şöyle demiştir: "Bu söz şanı yüce olan Allah'ın {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ} *'(Dönüş yapılabilecek) Boşama iki defadır.'*[164] sözünde bahsettiği iki talaktan sonra hanımını iyilikle bırakan kimseye neyin gerekli olduğuna delâlet etmektedir." Onlar devamla şöyle demişlerdir: "Şanı yüce olan Allah bu sözüyle {أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} *'Ya da güzellikle bırakmaktır.'*[165] sözündeki hükmünü açıklamıştır. Bil ki bir adam hanımını iki talak verdikten sonra

162 Bakara 2/230.
163 Bakara 2/230.
164 Bakara 2/229.
165 Bakara 2/229.

bıraktığı zaman, serbest bırakılan kadın ona bu şekilde ancak başka bir koca(yla nikâhlandıktan) sonra helâl olabilir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٨٨٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ} قَالَ: عَادَ إِلَى قَوْلِهِ: {فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ}.»

4886. Muhammed b. Amr bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in {فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ} *"Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz."*[166] âyeti(nin tefsiri)yle ilgili Allah'ın {فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} *"Sonrası, ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır."*[167] sözüne döndüğünü (âyeti bu âyetle açıkladığını) rivayet etmiştir.[168] **[4/167]**

[٤٨٨٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

4887. Müsennâ bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den lafız olarak aynısını rivayet etmiştir.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Bu konuda Mücâhid'in benimsemiş olduğu görüş, doğruya en yakın görüştür ki o da Mücâhid'den aktardığımız şekilde Allah Resûlü'nün (sav) dediği veya "{الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ} *'(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır.'*[169] Öyleyse üçüncü talak nerede?" şeklinde sorulup onun da *"Allah'ın* {فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} *'Sonrası, ya iyilikle geçinmek, ya da güzellikle bırakmaktır.'*[170] *sözüdür."* dediği rivayettir. Böylece Allah Resûlü (sav) üçüncü talakın {أَوْ تَسْرِيحٌ

166 Bakara 2/230.
167 Bakara 2/229.
168 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/283, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/168.
169 Bakara 2/229.
170 Bakara 2/229.

{بِإِحْسَانٍ *"ya da güzellikle bırakmak."*[171] olduğunu haber vermiş olmaktadır. Bu durumda {تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} *"güzellikle bırakmak (salıvermek)"*[172] üçüncü talak olmaktadır. Allah'ın {فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ} *"Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz."*[173] sözünün (karı-kocanın kesin bir şekilde) ayrılmasını ifade eden üçüncü talaka delâlet ettiği açıktır. Bu ifade iki talaktan sonra hanımını bırakması durumunda onu güzelce bırakan kimseye neyin helâl, neyin haram olduğunu, karısını hangi durumda nikâhlamasının câiz olduğunu beyan ve -benim belirttiğim şekilde- serbest bıraktıktan sonra erkeğin, hanımına dönmesinin mümkün olmadığını bildirmektir.

a. İki Nikâhtan Hangisi Cinsel Birleşme Anlamına Gelen Nikâh Mı Yoksa Nikâh Akdi Mi Kastedilmiştir

Soru: Eğer bir kimse "Allah {فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ} *'Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz.'*[174] sözüyle iki nikâhtan hangisini; cinsel birleşme anlamına gelen nikâhı mı yoksa nikâh akdini mi kastetmiştir?" derse...

Cevap: Ona şöyle cevap verilir: "İkisi de (kastedilmiştir). Eğer bir kadın bir erkekle nikâh akdiyle nikâhlanırsa sonra da bu nikâhlayan kişi nikâh içerisinde onunla cinsel birleşmede bulunmazsa ve onu boşayıncaya kadar onunla birleşmezse kadın, ilkine helâl olmaz. Eğer bir erkek nikâh olmaksızın onunla cinsel birleşme yaşarsa bütün ümmetin icmâıyla ilkine helâl olmaz. Durum böyle olunca {فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ} *'Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz.'*[175] sözünün tefsiri, onunla sahih bir nikâhla nikâhlanıncaya, sonra o nikâh içerisinde cinsel birliktelik yaşayıncaya sonra da onu boşayıncaya kadar ona helâl olmaz, şeklindedir." **[4/168]**

---

171 Bakara 2/229.
172 Bakara 2/229.
173 Bakara 2/230.
174 Bakara 2/230.
175 Bakara 2/230.

a. Nikâhtan Kastedilenin Cinsel Birleşme Anlamına Gelen Nikâh Olduğuna Dair Delil

Soru: Eğer bir kimse "Şanı yüce olan Allah'ın Kitabı'nda cinsel birleşme ifadesi mevcut değil ki! Bunun mânasının sizin dediğiniz şekilde olduğunun delili nedir?" derse...

Cevap: Ona şöyle cevap verilir: "Bunun böyle olduğuna delil; mânasının böyle olduğuna dair ümmetin icmâ etmiş olmasıdır. Çünkü şanı yüce olan Allah {فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ} *'Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz'*[176] demiştir. Eğer kadın iddetinin dolmasından önce talakın peşi sıra başka bir kişiyle nikâhlansaydı şüphe yok ki şanı yüce olan Allah'ın kadına mübah kıldığı dışında bir nikâhla nikâhlanmış olurdu. Her ne kadar iddet, Allah'ın {فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ} *'Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz.'*[177] sözüne bitişik değilse de Allah'ın {وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ} *'Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler.'*[178] sözü buna delâlet etmektedir. Aynı şekilde {فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ} *'Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz.'*[179] sözüne cinsel birleşme, cinsel birliktelik ve kadınla baş başa kalma gibi şeyler bitişik olmasa bile bunun böyle olduğuna Allah'ın Resûlü'ne vahyetmesi ve bunu kullarına onun diliyle açıklaması delâlet etmektedir."

c. Konuyla İlgili Rivayetler

Allah Resûlü'nden (sav) buna dair aktarılan rivayetler:

[٤٨٨٨] حَدَّثَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْهَبَّارِيُّ، وَسُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، وَأَبُو هِشَامٍ الرِّفَاعِيُّ، قَالُوا: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ فَتَزَوَّجَتْ رَجُلًا غَيْرَهُ فَدَخَلَ بِهَا

176 Bakara 2/230.
177 Bakara 2/230.
178 Bakara 2/228.
179 Bakara 2/230.

ثُمَّ طَلَّقَهَا قَبْلَ أَنْ يُوَاقِعَهَا، أَتَحِلُّ لِزَوْجِهَا الْأَوَّلِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تَحِلُّ لِزَوْجِهَا الْأَوَّلِ حَتَّى يَذُوقَ الْآخَرُ عُسَيْلَتَهَا وَتَذُوقَ عُسَيْلَتَهُ.»

4888. Ubeydullah b. İsmail el-Hebbârî ve Süfyân b. Vekî‘ ve Ebû Hişâm er-Rifâ‘î bana Ebû Muâviye, A‘meş, İbrahim ve Esved tarikiyle Hz. Âişe'nin şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Allah Resûlü'ne (sav); hanımını boşayan ve boşadığı kadının başkasıyla evlendiği sonra evlendiği adamın zifafa girdiği fakat cinsel birleşme olmadan önce boşadığı kadının önceki kocasına helâl olup olmadığı soruldu". Allah Resûlü de (sav);

'Diğer koca, kadının balcağızından, kadın da onun balcağızından tadıncaya kadar ilk kocasına helâl olmaz.' dedi."[180] **[4/169]**

[٤٨٨٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نَحْوَهُ.

4889. Müsennâ bana Süveyd b. Nasr, İbnü'l-Mübârek, Hişâm b. Urve, babası Hz. Âişe tarikiyle Hz. Peygamber'den (sav) benzerini rivayet etmiştir.[181]

[٤٨٩٠] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَ: سَمِعْتُهَا تَقُولُ: جَاءَتِ امْرَأَةُ رِفَاعَةَ الْقُرَظِيِّ، إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَتْ: كُنْتُ عِنْدَ رِفَاعَةَ فَطَلَّقَنِي، فَبَتَّ طَلَاقِي، فَتَزَوَّجْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ الزُّبَيْرِ، وَإِنَّ مَا مَعَهُ مِثْلُ هُدْبَةِ الثَّوْبِ، فَقَالَ لَهَا: «تُرِيدِينَ أَنْ تَرْجِعِي إِلَى رِفَاعَةَ؟ لَا حَتَّى تَذُوقِي عُسَيْلَتَهُ وَيَذُوقَ عُسَيْلَتَكِ.»

4890. Süfyân b. Vekî‘ bize İbn Uyeyne, Zührî, Urve tarikiyle Hz. Âişe'den şöyle söylediğini işittiğini rivayet etmiştir: "Rifâ‘a el-Kurazî'nin hanımı Allah Resûlü'ne (sav) geldi ve;

---

180 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/274; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/42; Ebû Dâvûd, (2309); Nesâî, (3407), Ebû Muâviye tarikiyle, Türkî, 4/170.

181 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/229; Buhârî, (5317); Müslim, (1433), Hişâm tarikiyle; Türkî, 4/170.

'Rifâ'a'nın yanındaydım. Beni boşadı ve beni boşadığını kesinleştirdi. Ben de (cinsel organı) elbise kenarı gibi (sarkık ve güçsüz) olan Abdurrahmân b. Zübeyr'le evlendim.' dedi. Hz. Peygamber de (sav) ona;

'Rifâ'a'ya geri dönmek mi istiyorsun? Hayır. Sen onun balcağızından, o da senin balcağızından tadıncaya kadar olmaz.' dedi."[182]

[٤٨٩١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: ثَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، نَحْوَهُ.

4891. Müsennâ bana Ebû Sâlih, Leys, Yunus, İbn Şihâb, Urve tarikiyle Hz. Âişe'den benzerini rivayet etmiştir.[183] **[4/170]**

[٤٨٩٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: ثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: ثَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ، أَنَّ عَائِشَةَ، زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخْبَرَتْهُ أَنَّ امْرَأَةَ رِفَاعَةَ الْقُرَظِيِّ، جَاءَتْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

4892. Müsennâ bana Abdullah b. Sâlih, Leys, Ukayl, İbn Şihâb, Urve b. Zübeyr tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav) hanımı Hz. Âişe'nin, Rifâ'a el-Kurazî'nin hanımının Hz. Peygamber'e (sav) geldiğini ve;

"'Ey Allah'ın Resûlü' dedi" diyerek rivayetin aynısını anlattığını rivayet etmiştir.[184]

[٤٨٩٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ رِفَاعَةَ الْقُرَظِيَّ، طَلَّقَ امْرَأَتَهُ، فَبَتَّ طَلَاقَهَا، فَتَزَوَّجَهَا بَعْدُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنِ الزُّبَيْرِ، فَجَاءَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ إِنَّهَا كَانَتْ عِنْدَ رِفَاعَةَ، فَطَلَّقَهَا آخِرَ ثَلَاثِ تَطْلِيقَاتٍ، فَتَزَوَّجَتْ بَعْدَهُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ الزُّبَيْرِ،

182 Humeydî, *Müsned*, (226); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/274; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/37; Dârimî, (2/161); Buhârî, (2639); Müslim, (1433); Tirmizî, (1118); İbn Mâce, (1932); Nesâî, (3283, 3411), İbn Uyeyne tarikiyle, Türkî, 4/170.

183 Müslim, (1433), Yunus tarikiyle; Türkî, 4/170.

184 Buhârî, (2639), Leys tarikiyle; Türkî, 4/171.

وَإِنَّهُ وَاللَّهِ مَا مَعَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِلَّا مِثْلُ الْهُدْبَةِ. فَتَبَسَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ قَالَ لَهَا: «لَعَلَكِ تُرِيدِينَ أَنْ تَرْجِعِي إِلَى رِفَاعَةَ؟ لَا حَتَّى تَذُوقِي عُسَيْلَتَهُ وَيَذُوقَ عُسَيْلَتَكِ." قَالَتْ: «وَأَبُو بَكْرٍ جَالِسٌ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَخَالِدُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ الْعَاصِ بِبَابِ الْحُجْرَةِ لَمْ يُؤْذَنْ لَهُ، فَطَفِقَ خَالِدٌ يُنَادِي يَا أَبَا بَكْرٍ يَقُولُ: يَا أَبَا بَكْرٍ أَلَا تَزْجُرُ هَذِهِ عَمَّا تَجْهَرُ بِهِ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟»

4893. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer, Zührî, Urve tarikiyle Hz. Âişe'den şöyle rivayet etmiştir: "Rifâ'a el-Kurazî hanımını boşadı ve boşamasını kesinleştirdi. Sonra onunla Abdurrahmân b. ez-Zübeyr evlendi. Kadın Hz. Peygamber'e (sav) geldi ve;

'Ey Allah'ın Resûlü!' diyerek önceden Rifâ'a'nın yanında olduğunu, onu üç talakla boşadığını sonra Abdurrahmân b. ez-Zübeyr'le evlendiğini söyledi.

'Ey Allah'ın Resûlü! Allah'a yemin olsun ki!' diyerek (cinsel organının) elbise kenarı gibi (sarkık ve güçsüz) olduğunu söyledi. Bunun üzerine Allah Resûlü (sav) güldü ve ona;

'Sanki sen Rifâ'a'ya dönmek istiyorsun? Hayır, sen (şimdiki kocanın) balcağızından, o da senin balcağızından tadıncaya kadar olmaz.' dedi. Hz. Âişe şöyle demiştir: 'Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in (sav) yanında, Hâlid b. Saîd b. el-Âs ise hücre-i saadetin kapısında oturuyordu onun girmesine izin verilmemişti. Hâlid, Hz. Ebû Bekir'e;

'Ey Ebû Bekir! Bunu Allah Resûlü'nün (sav) yanında açıkça söylediği şeyden dolayı azarlamayıp kovmayacacak mısın?' dedi."[185]

[٤٨٩٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ الْأَوْدِيُّ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا حَتَّى يَذُوقَ مِنْ عُسَيْلَتِهَا مَا ذَاقَ الْأَوَّلُ.»

185 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11131). Onun tarikiyle bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/226; Müslim, (113/1433); Buhârî, (6084), Ma'mer tarikiyle; Türkî, 4/171.

4894. Muhammed b. Yezîd el-Evdî[186] bize Yahyâ b. Süleym, Ubeydullah, Kâsım tarikiyle Hz. Âişe'den Hz. Peygamber'in (sav) *"Balcağızından ilk kocanın tattığını tadıncaya kadar (eski kocasıyla nikâhlanması mümkün) olmaz."* dediğini rivayet etmiştir.

[٤٨٩٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا مُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ عُبَيْدِ اللَّهِ، قَالَ: سَمِعْتُ الْقَاسِمَ يُحَدِّثُ عَنْ عَائِشَةَ، قَالَ: قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا حَتَّى يَذُوقَ مِنْ عُسَيْلَتِهَا مَا ذَاقَ صَاحِبُهُ.»

4895. Muhammed b. Abdila'lâ bize Mu'temir b. Süleyman, Ubeydullah, Kâsım, Hz. Âişe tarikiyle Allah Resûlü'nün (sav); *"Balcağızından kocasının tattığını tadıncaya kadar (eski kocasıyla nikâhlanması mümkün) olmaz."* dediğini rivayet etmiştir. **[4/171]**

[٤٨٩٦] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، قَالَ: ثَنَا الْقَاسِمُ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ رَجُلًا طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا، فَتَزَوَّجَتْ زَوْجًا، فَطَلَّقَهَا قَبْلَ أَنْ يَمَسَّهَا، فَسُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَتَحِلُّ لِلْأَوَّلِ؟ قَالَ: «لَا حَتَّى يَذُوقَ عُسَيْلَتَهَا كَمَا ذَاقَ الْأَوَّلُ.»

4896. İbnü'l-Müsennâ bize Yahyâ, Ubeydullah tarikiyle Hz. Âişe'den "Bir adamın, hanımını üç talakla boşadığını, kadının da başka bir adamla evlendiğini, onun da kadını cinsel birleşmeden önce boşadığını, Allah Resûlü'ne (sav);

"İlk kocasına helâl olur mu?" diye sorulduğunu, onun da;

"Balcağızından ilk kocanın tattığı gibi tadıncaya kadar olmaz." dediğini rivayet etmiştir.[187]

[٤٨٩٧] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا مُوسَى بْنُ عِيسَى اللَّيْثِيُّ، عَنْ زَائِدَةَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ أُمِّ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِذَا

186 Mîm rumuzlu nüshada el-Evdî şeklinde geçmektedir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 38/27; Türkî, 4/171.

187 Müslim, (1433); Nesâî, (3412), Muhammed b. Müsennâ tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/193; Buhârî, (5261), Yahyâ tarikiyle; Türkî, 4/172.

طَلَّقَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا لَمْ تَحِلَّ لَهُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ، فَيَذُوقَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا عُسَيْلَةَ صَاحِبِهِ.»

4897. Süfyân b. Vekî‘ bize Musa b. İsa el-Leysî, Zâide, Ali b. Zeyd, Ümmü Muhammed, Hz. Âişe tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav); *"Bir adam hanımını üç talakla boşarsa kadın başka biriyle nikâhlanıncaya kadar ve ikisinin her biri birbirinin balcağızından tadıncaya kadar eski kocasına helâl olmaz."* dediğini rivayet etmiştir.[188]

[٤٨٩٨] حَدَّثَنِي الْعَبَّاسُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سَعْدُ بْنُ حَفْصٍ الطَّلْحِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شَيْبَانُ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِي الْحَارِثِ الْغِفَارِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «حَتَّى يَذُوقَ عُسَيْلَتَهَا.»

4898. Abbas b. Ebî Tâlib bana Sa‘d b. Hafs et-Talhî, Şeybân, Yahyâ, Ebü'l-Hâris el-Gifârî, Ebû Hüreyre tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav); *"Kadının balcağızından tadıncaya kadar"* dediğini rivayet etmiştir.[189]

[٤٨٩٩] حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ آدَمَ بْنِ أَبِي إِيَاسَ الْعَسْقَلَانِيُّ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنَا شَيْبَانُ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي الْحَارِثِ الْغِفَارِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَرْأَةِ يُطَلِّقُهَا زَوْجُهَا ثَلَاثًا، فَتَتَزَوَّجُ غَيْرَهُ، فَيُطَلِّقُهَا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، فَيُرِيدُ الْأَوَّلُ أَنْ يُرَاجِعَهَا، قَالَ: «لَا، حَتَّى يَذُوقَ عُسَيْلَتَهَا.»

4899. Ubeyd b. Âdem b. Ebî İyâs el-Askalânî, babası, Şeybân, Yahyâ b. Ebî Kesîr, Ebü'l-Hâris el-Gifârî, Ebû Hüreyre tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav) kocasının üç talakla boşadığı ve başka biriyle evlenen, cinsel birleşme olmadan önce boşadığı ve ilk kocanın kendisine dönmeyi istediği kadın hakkında; *"Hayır, onun balcağızından tadıncaya kadar olmaz."* dediğini rivayet etmiştir.[190] **[4/172]**

---

188 Tayâlisî, *Müsned*, (1664); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/96; Ali b. Zeyd tarikiyle; Türkî, 4/172.

189 Buhârî, *Târîh-i Kebîr*, 9/23; Sa‘d b. Hafs tarikiyle; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/276, Şeybân tarikiyle. Buhârî'de Saîd b. Hafs olarak geçmektedir. Türkî, 4/172.

190 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/409, Taberî'den; Türkî, 4/173.

[٤٩٠٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْأَنْمَاطِيُّ، قَالَ: ثَنَا هِشَامُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ دِينَارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَزِيدَ الْهُنَائِيُّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «فِي رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا، فَتَزَوَّجَهَا آخَرُ فَطَلَّقَهَا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، أَتَرْجِعُ إِلَى زَوْجِهَا الْأَوَّلِ؟ قَالَ: «لَا، حَتَّى يَذُوقَ عُسَيْلَتَهَا وَتَذُوقَ عُسَيْلَتَهُ.»

4900. Muhammed b. İbrahim el-Enmâtî bana Hişâm b. Abdülmelik, Muhammed b. Dînâr, Yahyâ b. Yezîd el-Hünâî, Enes b. Mâlik tarikiyle,

"Hanımını üç talakla boşayan sonra başka birinin nikâhladığı ve cinsel ilişkiye girmeden önce boşadığı o kadın ilk kocasına dönebilir mi?" sorusuna Hz. Peygamber'in (sav),

"Evlendiği adam kadının balcağızından, kadın da o adamın balcağızından tadıncaya kadar olmaz." dediğini rivayet etmiştir.[191]

[٤٩٠١] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، وَيَعْقُوبُ بْنُ مَاهَانَ، قَالَا: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ الْعَبَّاسِ: أَنَّ الْغُمَيْصَاءَ أَوِ الرُّمَيْصَاءَ جَاءَتْ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَشْكُو زَوْجَهَا، وَتَزْعُمُ أَنَّهُ لَا يَصِلُ إِلَيْهَا، قَالَ: فَمَا كَانَ إِلَّا يَسِيرًا حَتَّى جَاءَ زَوْجُهَا، فَزَعَمَ أَنَّهَا كَاذِبَةٌ، وَلَكِنَّهَا تُرِيدُ أَنْ تَرْجِعَ إِلَى زَوْجِهَا الْأَوَّلِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَيْسَ لَكِ حَتَّى يَذُوقَ عُسَيْلَتَكِ رَجُلٌ غَيْرُهُ.»

4901. Ya'kûb b. İbrahim ve Ya'kûb b. Mâhân bana Hüşeym, Yahyâ b. Ebî İshâk, Süleyman b. Yesâr tarikiyle Ubeydullah b. el-Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Gumeysâ veya Rumeysâ, kocasını şikâyet etmek üzere Allah Resûlü'ne (sav) geldi. Kocasının ona ulaşamayacağını sanıyordu. Çok geçmeden kocası çıkageldi ve onun yalan söylediğini, aslında ilk kocasına dönmek istediğini söyledi. Allah Resûlü (sav);

---

191 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 21/422; Bezzâr, *Müsned*, (1505-*Keşf*); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, (4199); Taberânî, *el-Evsat*, (2372); İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/3205; Beyhakî, *Sünen*, 7/375, Muhammed b. Dînâr tarikiyle; Türkî, 4/173.

'Kocanın dışında bir adam senin balcağızından tadıncaya kadar senin dönmen söz konusu değildir.' dedi."[192]

[٤٩٠٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ مَرْثَدٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ رَزِينٍ الْأَحْمَرِيِّ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «فِي رَجُلٍ يَتَزَوَّجُ الْمَرْأَةَ فَيُطَلِّقُهَا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا أَلْبَتَّةَ، فَتَتَزَوَّجُ زَوْجًا آخَرَ، فَيُطَلِّقُهَا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، أَتَرْجِعُ إِلَى الْأَوَّلِ؟ قَالَ: «لَا حَتَّى تَذُوقَ عُسَيْلَتَهُ وَيَذُوقَ عُسَيْلَتَهَا.»

4902. Muhammed b. Beşşâr bize Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Alkame b. Mersed, Sâlim b. Rezîn el-Ahmerî, Sâlim b. Abdullah, Saîd b. el-Müseyyeb, İbn Ömer tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav),

"Bir kadın bir adamla evlenip adam onunla ilişkiye girmeden geri dönülmez şekilde onu boşamış, bu kadın başka bir adamla evlenip onunla ilişkiye girmeden adam onu boşamış. Bu kadın ilk kocasına dönebilir mi?" sorusuna;

"(İkinci evlendiği) Adam kadının balcağızından, kadın da o adamın balcağızından tadıncaya kadar olmaz." dediğini rivayet etmiştir.[193] **[4/173]**

[٤٩٠٣] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ مَرْثَدٍ، عَنْ رَزِينٍ الْأَحْمَرِيِّ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ «سُئِلَ عَنِ الرَّجُلِ يُطَلِّقُ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا، فَيَتَزَوَّجُهَا رَجُلٌ، فَأَغْلَقَ الْبَابَ، فَطَلَّقَهَا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، أَتَرْجِعُ إِلَى زَوْجِهَا الْآخَرِ؟ قَالَ: «لَا حَتَّى يَذُوقَ عُسَيْلَتَهَا.»

4903. İbn Beşşâr bize Abdurrahmân, Süfyân, Alkame b. Mersed, Rezîn el-Ahmerî, İbn Ömer tarikiyle Hz. Peygamber'e (sav);

---

192 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1984); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (3/336); Nesâî, (3413); İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, 402; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, (6718), Hüşeym tarikiyle; Türkî, 4/173.

193 İbn Mâce, (1933), Muhammed b. Beşşâr tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 9/406; Nesâî, (3414); Beyhakî, *Sünen*, 7/375, Abdurrahmân b. Mehdî tarikiyle; Türkî, 4/174.

"Hanımını üç talakla boşayan, (boşadığı hanımla) başka bir adamın evlenip kapıyı kapattığı fakat onunla cinsel ilişkiye girmeden boşadığı bu kadın diğer kocasına dönebilir mi?" diye sorulduğunu, onun da;

"(Sonraki kocası) Kadının balcağızından tadıncaya kadar dönemez." dediğini rivayet etmiştir.[194]

[٤٩٠٤] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ مَرْثَدٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ رَزِينٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، «أَنَّهُ سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَخْطُبُ عَنْ رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ، فَتَزَوَّجَتْ بَعْدَهُ، ثُمَّ طَلَّقَهَا أَوْ مَاتَ عَنْهَا، أَيَتَزَوَّجُهَا الْأَوَّلُ؟ قَالَ: «لَا حَتَّى تَذُوقَ عُسَيْلَتَهُ.»

4904. İbn Beşşâr bize Ebû Ahmed, Süfyân, Alkame b. Mersed, Süleyman b. Rezîn tarikiyle İbn Ömer'in Hz. Peygamber'e (sav),

"Hanımını boşamış sonra da hanımı başka biriyle evlenmiş sonra da onun da boşadığı veya onun kocası olarak öldüğü bir adamdan bahsederken ilk kocayla evlenebilir mi?" diye sorduğunu Hz. Peygamber'in de (sav);

"Adamın balcağızından tadıncaya kadar olmaz." dediğini rivayet etmiştir.[195]

2. {فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ} "(Bu koca da) Onu boşadığı takdirde, onlar (kadın ile ilk kocası) Allah'ın koyduğu ölçüleri gözetebileceklerini umuyorlarsa tekrar birbirlerine dönüp evlenmelerinde o ikisine de bir günah yoktur."

Şanı yüce olan Allah'ın {فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ} *"(Bu koca da) Onu boşadığı takdirde, onlar (kadın ile ilk kocası) Allah'ın koyduğu ölçüleri gözetebileceklerini umuyorlarsa tekrar birbirlerine dönüp evlenmelerinde o ikisine de bir günah yoktur."* sözünün tefsiri:

194 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 9/210 (5277); İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 1/428; Beyhakî, *Sünen*, 7/375, Abdurrahmân b. Mehdî tarikiyle; Türkî, 4/174.

195 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 8/395; 9/210 (4777, 5278) Ebû Ahmed ez-Zübeyrî'den; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (11135); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/274; Nesâî, (3415); İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 1/429; Beyhakî, *Sünen*, 7/375, Süfyân tarikiyle; Türkî, 4/174.

a. {فَإِنْ طَلَّقَهَا} "(Bu koca da) Onu boşadığı takdirde"

Şanı yüce olan Allah {فَإِنْ طَلَّقَهَا} *"(Bu koca da) Onu boşadığı takdirde"*[196] sözüyle kocasından tam olarak boşanmış kadını birinci kocasından tam olarak ayrılmasından sonra onu nikâhlayan kocası ikinci boşayan kocanın nikâhlamasından sonra üç talakın sonuncusu olan üçüncü talakla boşarsa; {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا} *"O ikisine de bir günah yoktur."*[197]

b. {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا} "Birbirlerine dönüp evlenmelerinde o ikisine de bir günah yoktur."

Yani şanı yüce olan Allah "Birinci kocasından tam olarak ayrıldıktan ve onu nikâhladıktan sonra ikinci kocanın boşadığı kadına ve son talaklarla ondan ayrılmasından sonra ona haram olan ilk kocaya yeni bir nikâhla birbirlerine dönüp evlenmelerinde günah yoktur" demek istemektedir. **[4/174]**

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٤٩٠٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ} يَقُولُ: إِذَا تَزَوَّجَتْ بَعْدَ الْأَوَّلِ، فَدَخَلَ الْآخَرُ بِهَا، فَلَا حَرَجَ عَلَى الْأَوَّلِ أَنْ يَتَزَوَّجَهَا إِذَا طَلَّقَ الْآخَرُ أَوْ مَاتَ عَنْهَا، فَقَدْ حَلَّتْ لَهُ.»

4905. Müsennâ bana Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'ın {فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ} *"(Bu koca da) Onu boşadığı takdirde, onlar (kadın ile ilk kocası) Allah'ın koyduğu ölçüleri gözetebileceklerini umuyorlarsa tekrar birbirlerine dönüp evlenmelerinde o ikisine de bir günah yoktur."*[198] âyetiyle ilgili "Birinci kocadan sonra evlendiği ve diğer koca onunla ilişkiye girdiği zaman diğeri boşadığı veya kadının nikâhı üzerindeyken öldüğü zaman ilk kocaya günah yoktur, o kadın ona helâl olmuştur." dediğini rivayet etmiştir.[199]

---

196 Bakara 2/230.
197 Bakara 2/230.
198 Bakara 2/230.
199 Beyhakî, *Sünen*, 7/376, Abdullah b. Sâlih tarikiyle; Türkî, 4/175.

[٤٩٠٦] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَالَ: «إِذَا طَلَّقَ وَاحِدَةً، أَوْ ثِنْتَيْنِ، فَلَهُ الرَّجْعَةُ مَا لَمْ تَنْقَضِ الْعِدَّةُ. قَالَ: وَالثَّالِثَةُ قَوْلُهُ: {فَإِنْ طَلَّقَهَا} يَعْنِي الثَّالِثَةَ فَلَا رَجْعَةَ لَهُ عَلَيْهَا حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ، فَيَدْخُلُ بِهَا، فَإِنْ طَلَّقَهَا هَذَا الْأَخِيرُ بَعْدَ مَا يَدْخُلُ بِهَا، {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا} يَعْنِي الْأَوَّلَ {إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ}.»

4906. Kâsım bize Hüseyin, Hüşeym, Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir veya iki talakla boşadığı zaman iddet dolmadığı müddetçe kocanın hanımına dönme hakkı vardır. Üçüncü talak ise {فَإِنْ طَلَّقَهَا} *'Eğer boşarsa'*[200] yani üçüncü talakı verirse demektir. Bu durumda başka bir kocayla nikâhlanıncaya kadar kocanın, hanımına dönme hakkı yoktur. Bu sonuncu koca ilişkiye girdikten sonra kadını boşarsa {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا} *'Birbirlerine dönüp evlenmelerinde o ikisine de bir günah yoktur.'*[201] yani birinci kocaya {إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ} *'Allah'ın koyduğu ölçüleri gözetebileceklerini umuyorlarsa'*[202] demektir."[203]

c. {إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ} "Allah'ın koyduğu ölçüleri gözetebileceklerini umuyorlarsa"

Allah'ın {إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ} *"Allah'ın koyduğu ölçüleri gözetebileceklerini umuyorlarsa"*[204] sözünün anlamı; "Allah'ın koyduğu ölçüleri gözetebileceklerini umuyorlarsa" şeklindedir. *"Allah'ın koyduğu ölçüleri"* gözetmeleri demek onlarla amel etmek, Allah'ın koyduğu ölçüler حُدُودُ اللَّهِ ise Allah'ın karı-kocaya verdiği emirler, birinin diğerine zorunlu tuttuğu ve aralarında nikâh olması sebebiyle bağlayıcı kıldığı görevler demektir. **[4/175]**

حُدُودٌ kelimesinin ve bunları gözetmenin anlamını bu bağlamda tekrar etmemize ihtiyaç bırakmayacak şekilde açıklamıştık.[205]

---

200 Bakara 2/230.
201 Bakara 2/230.
202 Bakara 2/230.
203 Türkî 4/167'de ilk kısmı geçmişti. Türkî, 4/175.
204 Bakara 2/230.
205 Sayfa 1/161 ve 3/267'deki açıklamalara bakılabilir. Türkî, 4/176.

Mücâhid {إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ} *"Allah'ın koyduğu ölçüleri gözetebileceklerini umuyorlarsa"*[206] sözünün tefsirinde şu rivayetteki görüşü benimsemiştir:

[٤٩٠٧] حَدَّثَنِي بِهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ فِي قَوْلِهِ: «{إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ} إِنْ ظَنَّا أَنَّ نِكَاحِهُمَا عَلَى غَيْرِ دُلْسَةٍ.»

4907. Muhammed b. Amr bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in, Allah'ın {إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ} *"Allah'ın koyduğu ölçüleri gözetebileceklerini umuyorlarsa"*[207] sözü hakkında "Eğer ikisi nikâhlarının bir kandırmaca üzere olmadığını umuyorlarsa" dediğini rivayet etmiştir.[208]

[٤٩٠٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

4908. Müsennâ bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den lafız olarak aynısını rivayet etmiştir.

Müfessirlerden biri[209] {إِنْ ظَنَّا} *"(eğer) umuyorlarsa"*[210] sözünü; "Eğer kesin olarak inanıyorlarsa" mânasına yorumlamıştır. Bu görüşün kabul edilir tarafı yoktur. Çünkü şanı yüce olan Allah haricinde hiç kimse gelecekte ne olacağını bilemez. Durum böyle olunca erkeğin ve kadının birbirlerine dönüp evlendikleri takdirde Allah'ın ölçüsünü gözeteceklerine kesin olarak inanmalarının anlamı nedir? Onun söylediğinin aksine bunun mânası şanı yüce olan Allah'ın dediği gibi "Bunu umarlar ve isterlerse" şeklindedir. **[4/176]**

---

206 Bakara 2/230.

207 Bakara 2/230.

208 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/423 (2235), İbn Ebî Necîh tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/285 Abd b. Humeyd'e nispetle. Bk. Begavî, *Tefsîr*, 1/273; Türkî, 4/176.

209 Taberî, "müfessirlerden biri" ifadesiyle Ebû Ubeyde'yi kastetmektedir. Bk. Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân,* 1/74.

210 Bakara 2/230.

{أَنْ يُقِيمَا} *"gözetebileceklerini umuyorlarsa"*[211] sözündeki {أَنْ} harfi {ظَنَّا} ifadesinden dolayı nasb mahallindedir. {أَنْ يَتَرَاجَعَا} *"Birbirlerine dönüp evlenmelerinde"*[212] sözündeki {أَنْ} harfini dilcilerden biri cer eden bir harfin hazfedilmesiyle nasb mahallinde kabul etmiştir.[213] Çünkü bu ifadenin anlamı (فِي harfinin takdir edilmesiyle); فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِي أَنْ يَتَرَاجَعَا "Tekrar birbirlerine dönüp evlenmelerinde bir günah yoktur." şeklindedir. Onu cer eden فِي harfi hazfedildiği zaman onu nasbetmektedir. Sanki فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا تَرَاجُعُهُمَا demiştir.

Bazıları cer eden bir harfi olmasa onun mahallinin cer olduğunu söylemişlerdir. Eğer mahzuf olursa mahalli zaten bilinmektedir.[214]

3. {وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ} "İşte bunlar Allah'ın, anlayan bir toplum için açıkladığı ölçüleridir"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ} *"İşte bunlar Allah'ın, anlayan bir toplum için açıkladığı ölçüleridir."* sözünün tefsiri:

a. {وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ} "İşte bunlar Allah'ın ölçüleridir."

Şanı yüce olan Allah {وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ} *"İşte bunlar Allah'ın ölçüleridir."* sözüyle "Allah'ın bu âyetlerde talak, kocanın hanımına dönüşü, fidye, iddet, îlâ ve bunların dışındaki konularda kullarına açıklamış olduğu bu emirler, Allah'ın belirlemiş olduğu sınırlar, helâllerinin, haramlarının itaatinin ve O'na isyanın ayırt edici temel hükümleridir." anlamını kastetmektedir.

b. {يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ} "anlayan bir toplum için açıkladığı"

{يُبَيِّنُهَا} *"açıkladığı"*[215] ifadesi şu demektir: Onları detaylandırıyor, hükümlerini belirgin bir şekilde ortaya koyuyor. Allah açıkladığı zaman bilip öğrenecek olan topluluk için hükümlerini öğretiyor ve böylece onlar da onun Allah tarafından olduğunu bilip onu tasdik ediyorlar ve Allah'ın onlara bahşettiği ilimle onu biliyorlar. Bu açıklama, Allah'ın kalplerini mühürlediği, inanmayacaklarına ve onun Allah katından olduğunu tasdik etmeyeceklerine dair kesin hüküm verdiği böylece bu ölçülerin Allah

211 Bakara 2/230.
212 Bakara 2/230.
213 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/148; Türkî, 4/177.
214 Bu görüş Kisâî'ye aittir. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/148; Türkî, 4/177.
215 Bakara 2/230.

tarafından olduğunu ve hikmet sahibi ve hamde layık olan Allah tarafından indirildiğini bilmeyenlere yönelik değildir. Bundan dolayı Allah beyân edip açıklamayı cahil olup da bilmeyenlere değil de bilen topluluğa özel kılmıştır. Çünkü Allah'ın Peygamberi Hz. Muhammed, bu ölçülerin Allah katından olduğunu bilmeyenlerin çoğunun onu tasdik edeceklerinden ümidini kesmiştir, her ne kadar kesin bir delil ileri sürse ve bunlarla amel etmenin bağlayıcı olduğuna dair açıklama yapsa bile. Allah, iman ve tasdik etmeyi terk etmeleri sebebiyle bu ölçülerin onlar için bir beyân olma durumunu ortadan kaldırmıştır. **[4/177]**

[BAKARA SÛRESİ 231. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾

"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın. Bunu kim yaparsa kendine zulmetmiş olur. Sakın Allah'ın âyetlerini eğlenceye almayın. Allah'ın üzerinizdeki nimetini, size öğüt vermek için indirdiği Kitab'ı ve hikmeti hatırlayın. Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir." **(Bakara 2/231)**

1. {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا} "Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا} *"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Allah bununla "Ey erkekler! Hanımlarınızı boşadığınız ve onlar da sürelerini bitirdikleri zaman, yani eğer hanım aylık düzenli bir iddet sahibiyse kur'ları ve ayın dolmasıyla biten kimselerse, üç kur'un bitmesi olarak Allah onlar için belirlediği vakitlerini bitirirlerse, onları tutun, yani Allah'ın {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ} *'(Dönüş yapılabilecek) Boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek, ya da güzellikle bırakmaktır.'*[216] dediği gibi içinde hanımına dönmenin mümkün olduğu talak içerisinde -ki ya birinci talak ya da ikinci talak içerisindedir- dönmeyi isterseniz dönün." anlamını kastetmektedir.

b. {بِمَعْرُوفٍ} "iyilikle"

Allah'ın {بِمَعْرُوفٍ} *"iyilikle"*[217] sözüne gelince, O, bununla cinsel birliktelik ve birleşmeyle eşine dönmeyi değil de iddetin sona ermesinden önce geri dönmeye dair şahit getirme şeklinde izin vermiş olduğu dönmeyi kastetmektedir. Çünkü ey insanlar, Allah'ın size açıkladığı üzere bu, kişiye ancak hanımına döndükten sonra caizdir ki bundan sonra ona (eşiyle) birlikte olmak ve Allah'ın emrettiği şekilde güzel geçinmek gerekli olur.

c. {أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ} "Yahut iyilikle bırakın"

{أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ} *"Yahut iyilikle bırakın"*[218] yani "Yahut iddetlerinin tamamını doldurunca ya ve sayılarını belirlediğim iddet sürelerinin kalanını bitirinceye kadar onları iyilikle bırakıp uzak durun."

(Âyetteki ikinci) {بِمَعْرُوفٍ} *"iyilikle"*[219] ifadesine gelince. Allah bununla, "Benim size zorunlu tuttuğum mehir, maddî bir faydalandırma, nafaka ve bunlar gibi sizin üzerinizdeki haklarını tam olarak almalarıyla birlikte (onları serbest bırakın)" demek istemektedir.

---

216 Bakara 2/229.
217 Bakara 2/231.
218 Bakara 2/231.
219 Bakara 2/231.

d. {وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا} "Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın"

{وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا} *"Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın."*[220] sözüyle Allah "Onlara iddetleri içerisinde dönmeyi istemeniz durumunda iddet sürelerini uzatmak veya onları tutmak ve onları zorda bırakmak, haklarına geçmek ve onlara dönerek zarar vermek ve onların muhâlea talep etmeleriyle onlara verdiğiniz mehrin bir kısmını geri alarak onlara zarar vermek amacıyla dönmeyin." demek istemektedir. **[4/178]**

Allah {لِتَعْتَدُوا} *"zarar vermek için"*[221] sözüyle "Kadınların durumları hakkında sizin için belirlemiş olduğum ölçüleri ihlal etmeniz sûretiyle onlara zulmetmeniz için" demek istemektedir.

Bizim bu konuda benimsemiş olduğumuz görüşü müfessirler de benimsemiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٩٠٩] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي الضُّحَى، عَنْ مَسْرُوقٍ: «{وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا} قَالَ: يُطَلِّقُهَا حَتَّى إِذَا كَادَتْ تَنْقَضِي رَاجَعَهَا، ثُمَّ يُطَلِّقُهَا، فَيَدَعُهَا، حَتَّى إِذَا كَادَتْ تَنْقَضِي عِدَّتُهَا رَاجَعَهَا، وَلَا يُرِيدُ إِمْسَاكَهَا، فَذَلِكَ الَّذِي يُضَارُّ وَيَتَّخِذُ آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا.»

4909. İbn Humeyd bize Cerîr, Mansûr, Ebu'd-Duhâ tarikiyle Mesrûk'un {وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا} *"Zarar vermek için onları tutmayın."*[222] âyetiyle alakalı şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Erkek hanımını boşar, tam iddeti biteceği zaman ona dönerdi sonra onu boşardı ve onu kendi haline bırakırdı, nikâhında tutma niyeti olmaksızın tam iddeti biteceği zaman ona dönerdi. İşte bu kimse hanımına zarar veren ve Allah âyetlerini alay konusu edinen kimsedir."[223]

---

220 Bakara 2/231.
221 Bakara 2/231.
222 Bakara 2/231.
223 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/426 (2249), Mansûr tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/285, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/179.

[٤٩١٠] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ أَبِي رَجَاءٍ، قَالَ: سُئِلَ الْحَسَنُ، عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى: «{وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا} قَالَ: كَانَ الرَّجُلُ يُطَلِّقُ الْمَرْأَةَ، ثُمَّ يُرَاجِعُهَا، ثُمَّ يُطَلِّقُهَا، ثُمَّ يُرَاجِعُهَا يُضَارُّهَا؛ فَنَهَاهُمُ اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ.»

4910. Yakub b. İbrahim bana İbn Uleyye tarikiyle Ebû Recâ'nın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hasan'a Allah'ın {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا} *'Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın.'*[224] sözü soruldu. O da şöyle dedi:

'Adam hanımına zarar vermek amacıyla onu boşardı. Sonra ona dönerdi, sonra boşardı sonra ona dönerdi. Bunun üzerine Allah onlara bunu yasakladı."[225] **[4/179]**

[٤٩١١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ} قَالَ نَهَى اللَّهُ عَنِ الضِّرَارِ ضِرَارًا أَنْ يُطَلِّقَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ، ثُمَّ يُرَاجِعُهَا عِنْدَ آخِرِ يَوْمٍ يَبْقَى مِنَ الْأَجَلِ حَتَّى يَفِيَ لَهَا تِسْعَةُ أَشْهُرٍ لِيُضَارَّهَا بِهِ.»

4911. Muhammed b. Amr bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in, Allah'ın {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ} *"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın."*[226] sözü hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah bir adamın, hanımına zarar vermek amacıyla dokuz ay devam edecek şekilde hanımı boşayıp sonra iddet süresinden kalan son gün ona dönmesi sûretiyle zarar vermesini yasakladı."[227]

---

224 Bakara 2/231.

225 Beyhakî, *Sünen*, 7/368, Ziyâd el-A'lem tarikiyle Hasan'dan; Türkî, 4/179.

226 Bakara 2/231.

227 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 237. Onun tarikiyle bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/425 (2246); Beyhakî, *Sünen*, 7/368; Türkî, 4/180.

[٤٩١٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، بِنَحْوِهِ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: نَهَى عَنِ الضِّرَارِ، وَالضِّرَارُ فِي الطَّلَاقِ: أَنْ يُطَلِّقَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ ثُمَّ يُرَاجِعُهَا. وَسَائِرُ الْحَدِيثِ مِثْلُ حَدِيثِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو.

4912. Müsennâ bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den benzerini rivayet etmiştir. Ancak o şöyle demiştir: "Allah kadına zarar vermeyi yasaklamıştır. Talakta zarar vermek ise kişinin hanımını boşayıp sonra ona dönmesidir."

Rivayetin diğer kısmı Muhammed b. Amr rivayetinin aynısıdır.

e. Nüzûl Sebebi

[٤٩١٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي قَالَ: ثَنَا عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا} كَانَ الرَّجُلُ يُطَلِّقُ امْرَأَتَهُ ثُمَّ يُرَاجِعُهَا قَبْلَ انْقِضَاءِ عِدَّتِهَا، ثُمَّ يُطَلِّقُهَا، يَفْعَلُ ذَلِكَ يُضَارُّهَا وَيَعْضُلُهَا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ هَذِهِ الْآيَةَ.»

4913. Muhammed b. Sa'd bana babası, amcası, onun babası, onun da babası tarikiyle İbn Abbas'ın {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا} *"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın."*[228] âyetiyle ilgili "Bir adam hanımını boşardı sonra iddeti dolmadan ona dönerdi, sonra onu boşardı. Bu hanımına zarar vermek ve (kendisinden başkasıyla evlenmesini) engellemek için yapardı. Bunun üzerine bu âyet indi." dediğini rivayet etmiştir.[229]

[٤٩١٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ: «{وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا} قَالَ: كَانَ الرَّجُلُ يُطَلِّقُ امْرَأَتَهُ تَطْلِيقَةً وَاحِدَةً

228 Bakara 2/231.
229 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/425 (2245), Muhammed b. Sa'd'dan; Türkî, 4/180.

ثُمَّ يَدَعُهَا، حَتَّى إِذَا مَا تَكَادُ تَخْلُوَ عِدَّتُهَا رَاجَعَهَا، ثُمَّ يُطَلِّقُهَا، حَتَّى إِذَا مَا كَادَ تَخْلُوَ عِدَّتُهَا رَاجَعَهَا، وَلَا حَاجَةَ لَهُ فِيهَا، إِنَّمَا يُرِيدُ أَنْ يُضَارَّهَا بِذَلِكَ، فَنَهَى اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ وَتَقَدَّمَ فِيهِ، وَقَالَ: {وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ}.»

4914. Müsennâ bana İshak, İbn Ebû Cafer, babası tarikiyle Rebî'in {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا} *"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın."*[230] âyetiyle ilgili şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir adam hanımını bir talakla boşardı sonra onu iddeti tam biteceği sırada ona dönerdi. Sonra bir daha boşardı tam iddeti dolacağı sırada ona ihtiyacı olmadığı halde ona dönerdi. O bununla sadece kadına zarar vermeyi amaçlardı. Bunun üzerine Allah bunu yasakladı; hüküm koydu ve şöyle buyurdu:

{وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ}

'Bunu kim yaparsa kendine zulmetmiş olur.'[231] dedi."[232] **[4/180]**

[٤٩١٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي اللَّيْثُ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: «{وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا} فَإِذَا طَلَّقَ الرَّجُلُ الْمَرْأَةَ، وَبَلَغَتْ أَجَلَهَا فَلْيُرَاجِعْهَا بِمَعْرُوفٍ أَوْ لِيُسَرِّحْهَا بِإِحْسَانٍ، وَلَا يَحِلُّ لَهُ أَنْ يُرَاجِعَهَا ضِرَارًا، وَلَيْسَتْ لَهُ فِيهَا رَغْبَةٌ إِلَّا أَنَّ يُضَارَّهَا.»

4915. Müsennâ bana Ebû Sâlih, Leys, Yunus tarikiyle İbn Şihâb'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Şanı yüce olan Allah {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا} *'Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın.'*[233] dedi. Bir adam hanımını boşayıp kadın iddet

230 Bakara 2/231.
231 Bakara 2/231.
232 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/425 (2247), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 4/181.
233 Bakara 2/231.

süresinin sonuna ulaştığı zaman ya onu iyilikle tutsun ya da güzellikle onu serbest bıraksın. Ona zarar vermek için ona herhangi bir isteği olmaksızın ancak zarar vermek amacıyla ona dönmesi helâl olmaz."

[٤٩١٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا} قَالَ: هُوَ فِي الرَّجُلِ يَحْلِفُ بِطَلَاقِ امْرَأَتِهِ، فَإِذَا بَقِيَ مِنْ عِدَّتِهَا شَيْءٌ رَاجَعَهَا يُضَارُّهَا بِذَلِكَ، وَيُطَوِّلُ عَلَيْهَا؛ فَنَهَاهُمُ اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ.»

4916. Müsennâ bana İshâk, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'nin, Allah'ın {وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا} *"Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın."*[234] sözü hakkında "Bu âyet, hanımını boşamaya yemin eden, iddet süresinden az bir müddet kalınca ona zarar vermek ve süreci uzatmak amacıyla ona dönen kimse hakkındadır. Allah ona bunu yasaklamıştır." dediğini rivayet etmiştir.[235]

[٤٩١٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، عَنْ مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ ثَوْرِ بْنِ زَيْدٍ الدِّيلِيِّ، «أَنَّ رَجُلًا، كَانَ يُطَلِّقُ امْرَأَتَهُ ثُمَّ يُرَاجِعُهَا، وَلَا حَاجَةَ لَهُ بِهَا، وَلَا يُرِيدُ إِمْسَاكَهَا، كَيْمَا يُطَوِّلُ عَلَيْهَا بِذَلِكَ الْعِدَّةَ لِيُضَارَّهَا؛ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ} يُعَظِّمُ ذَلِكَ.»

4917. Müsennâ bana İshâk, İsmail b. Ebû Üveys, Mâlik b. Enes tarikiyle Sevr b. Zeyd ed-Dîlî'nin "Bir adam hanımını boşardı sonra ona ihtiyacı olmadığı halde onu nikâhında tutma niyeti olmaksızın iddetini uzatmak ve ona zarar vermek için ona dönerdi. Bunun üzerine şanı yüce olan Allah bunu, önemi büyük bir iş görerek şöyle buyurdu:

{وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ}

'Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın. Bunu kim yaparsa kendine zulmetmiş olur.'[236]" dediğini rivayet etmiştir.[237]

---

234 Bakara 2/231.

235 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/94; Türkî, 4/181.

236 Bakara 2/231.

237 İmam Mâlik, *Muvatta'*, 2/588; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/285, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/181.

[٤٩١٨] حُدِّثْتُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْفَرَجِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مُعَاذٍ الْفَضْلَ بْنَ خَالِدٍ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْبَاهِلِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ، يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا} هُوَ الرَّجُلُ يُطَلِّقُ امْرَأَتَهُ وَاحِدَةً، ثُمَّ يُرَاجِعُهَا، ثُمَّ يُطَلِّقُهَا، ثُمَّ يُرَاجِعُهَا، ثُمَّ يُطَلِّقُهَا؛ لِيُضَارَّهَا بِذَلِكَ لِتَخْتَلِعَ مِنْهُ.»

4918. Hüseyin b. Ferec tarafından bana Ebû Muâz el-Fadl b. Hâlid, Ubeyd b. Süleyman el-Bâhilî tarikiyle Dahhâk'ın, Allah'ın {وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا} *"Zarar vermek için onları tutmayın."*[238] sözü hakkında; "O kimse; hanımı yoluyla kendisinden boşanması için onu bir talakla boşayan sonra ona dönen sonra boşayan sonra dönen kimsedir." dediği rivayet edilmiştir.[239] **[4/181]**

[٤٩١٩] حَدَّثَنَا مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا} قَالَ نَزَلَتْ فِي رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ يُدْعَى ثَابِتَ بْنَ يَسَارٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ حَتَّى إِذَا انْقَضَتْ عِدَّتُهَا إِلَّا يَوْمَيْنِ أَوْ ثَلَاثَةً رَاجَعَهَا ثُمَّ طَلَّقَهَا، فَفَعَلَ ذَلِكَ بِهَا، حَتَّى مَضَتْ لَهَا تِسْعَةُ أَشْهُرٍ مَضَارَّةً يُضَارُّهَا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا}.»

4919. Musa bize Amr, Esbât tarikiyle Süddî'nin {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا} *"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın. Bunu kim yaparsa kendine zulmetmiş olur. Sakın Allah'ın âyetlerini eğlenceye almayın."*[240] âyetiyle ilgili "Bu âyet, hanımını boşayıp iddeti bitmesine iki veya üç gün kala onu boşayan sonra ona dönen sonra onu boşayıp ta ki dokuz ay geçinceye kadar hanımına zarar vermek amacıyla bunu yapmayı

238 Bakara 2/231.
239 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/425 (2246) numaralı rivayetin ardından muallak olarak; Türkî, 4/182.
240 Bakara 2/231.

sürdüren, Ensar'dan, kendisine Sâbit b. Yesâr denilen bir adam hakkında indi. Allah Teâlâ {وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا} *'Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın.'*[241] âyetini indirdi." dediğini rivayet etmiştir.[242]

[٤٩٢١] حَدَّثَنِي الْعَبَّاسُ بْنُ الْوَلِيدِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ الْعَزِيزِ، يُسْأَلُ عَنْ طَلَاقِ الضِّرَارِ، فَقَالَ: «يُطَلِّقُ ثُمَّ يُرَاجِعُ ثُمَّ يُطَلِّقُ، ثُمَّ يُرَاجِعُ، فَهَذَا الضِّرَارُ الَّذِي قَالَ اللَّهُ: {وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا}.»

4921. Abbas b. el-Velîd bana babası tarikiyle Abdulazîz'e, zarar vermek amacıyla yapılan talak (talâk-ı zırâr) sorulduğunu ve onun da;

"Hanımını boşar sonra ona döner, sonra boşar sonra ona döner. İşte bu, Allah'ın {وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا} *'Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın.'*[243] dediği (talâk-ı) zırârdır." dediğini rivayet etmiştir.

[٤٩٢٢] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا فُضَيْلُ بْنُ مَرْزُوقٍ، عَنْ عَطِيَّةَ: «{وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا} قَالَ: الرَّجُلُ يُطَلِّقُ امْرَأَتَهُ تَطْلِيقَةً، ثُمَّ يَتْرُكُهَا حَتَّى تَحِيضَ ثَلَاثَ حِيَضٍ، ثُمَّ يُرَاجِعُهَا، ثُمَّ يُطَلِّقُهَا تَطْلِيقَةً، ثُمَّ يُمْسِكُ عَنْهَا حَتَّى تَحِيضَ ثَلَاثَ حِيَضٍ، ثُمَّ يُرَاجِعُهَا لِتَعْتَدُوا؛ قَالَ: لَا يُطَاوِلُ عَلَيْهِنَّ.»

4922. Ahmed b. İshâk bize Ebû Ahmed, Fudayl b. Merzûk tarikiyle Atıyye'nin {وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا} *"Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın."*[244] âyetiyle ilgili; "Adam hanımını bir talakla boşar, sonra üç hayız görünceye kadar ondan uzak durur, sonra ona döner, sonra bir talak daha verir, sonra üç hayız görünceye kadar yanında tutar, sonra onun hakkına geçmek için ona döner, yani hanımlara süreci uzatır." dediğini rivayet etmiştir.[245]

---

241 Bakara 2/231.

242 İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/399; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/285. Taberî'ye ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/182.

243 Bakara 2/231.

244 Bakara 2/231.

245 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/285, Taberî'ye ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/182.

f. (التَّسْرِيحُ) Kelimesinin Aslı

Âyette geçen {سَرِّحُوهُنَّ} *"onları bırakın"*[246] ifadesinin mastarı olan التَّسْرِيحُ kelimesinin aslı; "Kavmin hayvanlarının otlatılmak üzere serbest bırakılası" anlamına gelen سَرْحُ الْقَوْمِ ifadesinden gelmektedir. Yani güdülmek üzere salıverilen hayvanlara "Bu, kavmin sürüsüdür." anlamı kastedilerek; هَذَا سَرْحُ الْقَوْمِ denilir. Allah'ın şu buyruğu bu gibi kullanımlardandır:

{وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ}

"Hayvanları da yarattı. Onlarda sizin için bir ısınma ve birçok faydalar vardır. Hem de onlardan yersiniz. Onları akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken de sizin için bir güzellik (ve zevk) vardır."[247]

Allah {وَحِينَ تَسْرَحُونَ} *"sabahleyin salıverirken"*[248] sözüyle "otlaması için (meraya) gönderdiğiniz zaman" anlamını kastetmektedir. Kocası hanımını serbest bırakıp kendisinden kesin bir şekilde boşadığı zaman, buna koyunları otlamak üzere serbest bırakmanın bir temsili ve teşbihi olarak سَرَّحَهَا denir. **[4/182]**

2. {وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ} "Bunu kim yaparsa kendine zulmetmiş olur."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ} *"Bunu kim yaparsa kendine zulmetmiş olur."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bununla şunu kastetmektedir: "Kim hanımını boşadıktan sonra ona dönme hakkı olan boşama içerisinde hanımına zarar vererek Allah'ın hükmünde haddi aşmak için hanımına dönerse kendisine zulmetmiş olur. Yani günah kazanmış olur ve bu fiil Allah tarafından cezayı gerekli kılar."

---

246 Bakara 2/231.
247 Nahl 16/5, 6.
248 Nahl 16/6.

b. (الظُّلْمُ) "Zulüm"

"Zulüm" kelimesinin anlamını ve onun; "Bir şeyi yerinin dışında bir yere koymak ve kişiye yapma hakkı olmayan bir şeyi yapması" olduğunu daha önce açıklamıştık.

3. {وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا} "Sakın Allah'ın âyetlerini eğlenceye almayın."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا} *"Sakın Allah'ın âyetlerini eğlenceye almayın."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bununla şunu kastetmektedir: "Allah'ın, vahyinde ve Kitabı'nda helâlleri ve haramları, emirleri ve yasakları arasındaki hükümleri ve ölçüleri, alay ve eğlence aracı edinmeyin. Çünkü Allah indirdiği vahiyde ve Kitabı'nın âyetlerinde sizin için hanımlarınıza dönme hakkınızı, talak içerisinde hanımlarınıza hakkınız olan ve olmayan, sizin için câiz olan ve olmayan dönme çeşitlerini açıklamıştır. Bu, bir kısmınız için istenmeyen bir durumdan -eğer eşi tarafından öyle bir durum içerisindeyse- boşanmayla ve ayrılıkla bir çıkış yolu ve kurtulma olması için tarafından sizlere bir rahmet ve nimettir. Sizin için belirlenmiş olan hanımlarınıza dönüş imkânı, onlardan tam olarak cinsel ihtiyacınızı karşılamanız ve Allah tarafından size bir nimet olarak canınızın arzu ettiği şeye ulaşmanız için bir yol kılınmıştır; boşandıktan sonra Kitab'ımın âyetlerinde ve indirdiğim vahiyde -beyan etmek suretiyle size bir lütuf, tarafımdan bir nimet ve rahmet olarak- açıkladığım hükümleri alay ve eğlence aracı edinesiniz diye değil." **[4/183]**

Bizim bu konuda söylediğimiz anlamı müfessirler de söylemişlerdir.

b. Nüzûl Sebebi

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٩٢٣] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ شَبُّويَه، قَالَ: ثَنَا أَبِي، قَالَ: ثَنَا أَيُّوبُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ بِلَالٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عَتِيقٍ، وَمُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ أَرْقَمَ، أَنَّ الْحَسَنَ حَدَّثَهُمْ: «أَنَّ النَّاسَ كَانُوا

عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُطَلِّقُ الرَّجُلُ أَوْ يَعْتِقُ، فَيُقَالُ: مَا صَنَعْتَ؟ فَيَقُولُ: إِنَّمَا كُنْتُ لَاعِبًا؛ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ طَلَّقَ لَاعِبًا أَوْ أَعْتَقَ لَاعِبًا فَقَدْ جَازَ عَلَيْهِ." قَالَ الْحَسَنُ: وَفِيهِ نَزَلَتْ: {وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا}.»

4923. Abdullah b. Ahmed b. Şebbûye bana babası, Eyyûb b. Süleyman, Ebû Bekir b. Ebû Üveys, Süleyman b. Bilal, Muhammed b. Ebû Atîk ve Musa b. Ukbe, Süleyman b. Erkam tarikiyle Hasan'ın "Allah Resûlü (sav) döneminde insanlar (hanımlarını) boşar veya (kölelerini) azat ederler ve onlara;

'Ne yaptın?' denilince;

'Ben eğleniyordum.' derlerdi. Allah Resûlü de (sav) buyurdu ki:

'Kim oyun ve eğlence olsun diye boşar veya azat ederse o hüküm ona geçerli olur.'"

Hasan'ın da "Bu konuda {وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا} *'Sakın Allah'ın âyetlerini eğlenceye almayın.'*[249] âyeti indi." dediğini rivayet etmiştir.[250]

[٤٩٢٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا} قَالَ: كَانَ الرَّجُلُ يُطَلِّقُ امْرَأَتَهُ، فَيَقُولُ: إِنَّمَا طَلَّقْتُ لَاعِبًا، وَيَتَزَوَّجُ أَوْ يَعْتِقُ أَوْ يَتَصَدَّقُ فَيَقُولُ: إِنَّمَا فَعَلْتُ لَاعِبًا، فَنُهُوا عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا}.»

4924. Müsennâ bana İshâk, İbn Ebû Ca'fer ve babası tarikiyle Rebî''in, Allah'ın {وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا} *"Sakın Allah'ın âyetlerini eğlenceye almayın."*[251] sözü hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Adam hanımını boşardı sonra da;

'Şaka ederek boşadım' derdi, evlenir veya köle azat eder veya tasaddukta bulunur sonra da;

---

249 Bakara 2/231.

250 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/106; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/425 (2248), Hasan tarikiyle; Türkî, 4/184.

251 Bakara 2/231.

'Şaka ederek yaptım' derdi. Bunun üzerine bu onlara yasaklandı. Şanı yüce olan Allah da şöyle buyurdu:

{وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا}

'Sakın Allah'ın âyetlerini eğlenceye almayın.'[252]"[253]

[٤٩٢٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ، عَنْ عَبْدِ السَّلَامِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي الْعَلَاءِ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي مُوسَى: «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَضِبَ عَلَى الْأَشْعَرِيِّينَ فَأَتَاهُ أَبُو مُوسَى، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ غَضِبْتَ عَلَى الْأَشْعَرِيِّينَ! فَقَالَ: «يَقُولُ أَحَدُكُمْ قَدْ طَلَّقْتُ قَدْ رَاجَعْتُ لَيْسَ هَذَا طَلَاقُ الْمُسْلِمِينَ، طَلِّقُوا الْمَرْأَةَ فِي قُبُلِ عِدَّتِهَا.»

4925. Ebû Küreyb bize İshâk b. Mansûr, Abdüsselâm b. Harb, Yezîd b. Abdurrahmân, Ebu'l-A'lâ, Humeyd b. Abdurrahmân tarikiyle Ebû Musa'dan şöyle rivayet etmiştir: "Allah Resûlü (sav) Eş'aroğullarına öfkelendi ve Ebû Musa ona gelerek;

'Ey Allah'ın Resûlü! Eş'aroğullarına öfkelenmişiniz!' dedi. Allah Resûlü de (sav) şöyle buyurdu:

'Sizden birisi '(Hanımımı) boşadım, daha önce (talak sonrası) ona dönmüştüm' diyor. Bu, Müslümanların boşama şekli değildir, kadını iddetinin ilk kısmında boşayın.'"[254]

[٤٩٢٦] حَدَّثَنَا أَبُو زَيْدٍ عُمَرُ بْنِ شَبَّةَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو غَسَّانَ النَّهْدِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ حَرْبٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ يَعْنِي الدَّالَانِيَّ، عَنْ أَبِي الْعَلَاءِ الْأَوْدِيِّ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

252 Bakara 2/231.

253 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/425 (2246), numaralı rivayetin ardından İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 4/184.

254 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/1-2, Abdüsselam b. Harb tarikiyle; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/414, Taberî'den; Türkî, 4/185.

أَنَّهُ قَالَ لَهُمْ: «يَقُولُ أَحَدُكُمْ لِامْرَأَتِهِ: قَدْ طَلَّقْتُكِ، قَدْ رَاجَعْتُكِ لَيْسَ هَذَا بِطَلَاقِ الْمُسْلِمِينَ، طَلِّقُوا الْمَرْأَةَ فِي قُبُلِ طُهْرِهَا.»

4926. Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe bize Ebû Gassân en-Nehdî, Abdüsselam b. Harb, Yezîd b. Ebî Hâlid yani Dâlânî, Ebu'l-A'lâ el-Evdî, Humeyd b. Abdurrahmân, Ebû Musa el-Eş'arî tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav);

"Biriniz hanımına 'Seni boşadım, sana döndüm' diyor. Bu, Müslümanların boşama şekli değildir. Kadını temizlik döneminin ilk kısmında boşayın." dediğini rivayet etmiştir.[255]

4. {وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ} "Allah'ın üzerinizdeki nimetini, indirdiği Kitab'ı ve hikmeti hatırlayın."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ} *"Allah'ın üzerinizdeki nimetini, indirdiği Kitab'ı ve hikmeti hatırlayın."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bu ifadeyle "Allah'ın size nimet olarak verip doğru yola ilettiği İslâm'la ve sizin dışınızdaki diğer yarattıklarına değil de size özel verdiği nimeti hatırlayın; buna karşılık, emrettiği ve yasakladığı konularda O'na itaat ederek O'na şükredin." anlamını kastetmektedir. Aynı şekilde bununla birlikte Allah'ın indirdiği bu Kitab'ı yani Peygamberi Hz. Muhammed'e (sav) indirdiği Kur'ân'ı hatırlayın. Bunu hatırlayıp onunla amel edin ve onun içindeki Allah'ın ölçülerine riâyet edin.

b. {الْحِكْمَةِ} "hikmet"

{الْحِكْمَةِ} *"hikmet"*[256] sözü "Allah'ın indirdiği hikmet" anlamına gelmektedir ki onlar da Allah Resûlü'nün (sav) size öğrettiği sünnetlerdir. **[4/185]**

---

255 Beyhakî, *Sünen*, 7/368, Ebû Gassân en-Nehdî Mâlik b. İsmail tarikiyle; Türkî, 4/185.

256 Bakara 2/231.

"Hikmet" kelimesinin anlamı hakkında ihtilaf edenlerin Allah'ın {وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ} *"Onlara Kitab'ı ve hikmeti öğretir."*[257] sözündeki ihtilaflarından bahsetmiştim. Bundan dolayı bu bağlamda tekrar etmeye ihtiyaç duymuyorum.

5. {يَعِظُكُمْ بِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ} "Size öğüt vermek için (indirdiği Kitab'ı ve hikmeti hatırlayın). Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir."

Şanı yüce olan Allah'ın {يَعِظُكُمْ بِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ} *"Size öğüt vermek için (indirdiği Kitab'ı ve hikmeti hatırlayın). Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir."* sözünün tefsiri:

a. {يَعِظُكُمْ بِهِ} "Size öğüt vermek için."

Şanı yüce olan Allah {يَعِظُكُمْ بِهِ} *"Size öğüt vermek için."*[258] ifadesiyle "Size indirmiş olduğu Kitab'la size öğüt veriyor." anlamını kastetmektedir. {بِهِ} ifadesindeki {هِ} zamiri {الْكِتَاب} *"Kitab"*[259] kelimesine dönmektedir.

b. {وَاتَّقُوا اللَّهَ} "Allah'a karşı gelmekten sakının."

{وَاتَّقُوا اللَّهَ} *"Allah'a karşı gelmekten sakının."*[260] ifadesiyle Allah; "Size indirmiş olduğu Kitab'da ve indirip de Elçisi'nin diliyle size açıkladığı ihmal etmeniz ve sınırlarını aşmanız dolayısıyla da acı verici azap ve kötü amellerin tam karşılığı olacak cezanın size gerekli olmasına dair emrettiği ve yasakladığı şeylerde Allah'tan korkun." demek istemektedir.

c. {وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ} "Ve bilin ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir."

{وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ} *"Ve bilin ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir."*[261] sözünde Allah; "Ey insanlar! Kitabı'nda ve Peygamberi Hz. Muhammed'e (sav) indirdiği vahiyde bu sınırları koyan, bu hükümleri belirle-

257 Bakara 2/129.
258 Bakara 2/231.
259 Bakara 2/231.
260 Bakara 2/231.
261 Bakara 2/231.

yen ve yaptığınız bütün hayır, şer, kötülük, iyilik, günah, itaat ve isyan gibi hükümleri belirleyen Rabbinize, görünür olsun gizli olsun, saklı olsun açık olsun hiçbir şey gizli kalmaz. O, iyiliğe iyilikle, affetmesi ve hoş görmesi durumu hariç kötülüğe de kötülükle karşılık vererek sizi cezalandıracak ve mükâfatlandıracaktır. Öyleyse O'nun cezasına uğramayın ve kendinize zulmetmeyin." demek istemektedir. **[4/186]**

[BAKARA SÛRESİ 232. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكُمْ أَزْكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾

"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın. Bununla içinizden Allah'a ve âhiret gününe iman edenlere öğüt verilmektedir. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz." **(Bakara 2/232)**

1. {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ} "Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ} *"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın."* sözünün tefsiri:

a. Nüzûl Sebebi, Kimin Hakkında Nâzil Olduğu

Bu âyetin, kız kardeşini amcasının oğuluyla evlendiren bir adam hakkında indiğinden bahsedilmiştir. O, hanımını boşadı ve onu terk etti. İddeti bitinceye kadar da ona dönmedi. Sonra onunla evlenmek istedi. Kadının evlenme isteği olduğu halde o (kardeşi) onunla evlendirmekten geri durdu ve ona engel oldu.

Müfessirler bunu yapanın kim olduğunda ve âyetin kimin hakkında indiğinde hakkında ihtilaf ettiler.

1- Bazıları; bu adamın Ma'kil b. Yesâr el-Müzenî olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٩٢٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ، قَالَ: «كَانَتْ أُخْتُهُ تَحْتَ رَجُلٍ فَطَلَّقَهَا ثُمَّ خَلَا عَنْهَا حَتَّى إِذَا انْقَضَتْ عِدَّتُهَا خَطَبَهَا، فَحَمِيَ مَعْقِلٌ مِنْ ذَلِكَ أَنَفًا وَقَالَ: خَلَا عَنْهَا وَهُوَ يَقْدِرُ عَلَيْهَا فَحَالَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ}.»

4927. Muhammed b. Beşşâr bana Abdula'lâ, Saîd, Katâde, Hasan tarikiyle Ma'kil b. Yesâr'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kız kardeşi bir kişinin nikâhındaydı. O (adam, kardeşini) boşadı, ondan (bâin talakla) ayrıldı. İddeti dolduğu zaman onunla (tekrar) evlenmek istedi. Ma'kil kıskançlık ve öfkeyle tutuştu ve;

'Onunla beraber yaşamaya imkânı varken ondan ayrıldı' dedi ve onunla kız kardeşi arasına girip engel oldu. Bunun üzerine şanı yüce olan Allah;

{وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ} *'Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın.'*[262] âyetini indirdi."[263]

---

262 Bakara 2/232.

263 Buhârî, (5331), Abdula'lâ tarikiyle; Dârekutnî, 3/224, Saîd tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/286; Abd b. Humeyd, İbnü'l-Münzir ve İbn Merdûye'ye nispetle; Türkî, 4/187.

[٤٩٢٨] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنِ الْفَضْلِ بْنِ دَلْهَمٍ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ: «أَنَّ أُخْتَهُ طَلَّقَهَا زَوْجُهَا، فَأَرَادَ أَنْ يُرَاجِعَهَا، فَمَنَعَهَا مَعْقِلٌ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ} إِلَى آخِرِ الْآيَةِ.»

4928. Ebû Küreyb bize Vekî', Fadl b. Delhem, Hasan tarikiyle Ma'kil b. Yesâr'ın "Kız kardeşini kocasının boşadığını, ona tekrar dönmek istediğini ve Ma'kil'in buna engel olduğunu bunun üzerine şanı yüce olan Allah'ın âyetin sonuna kadar {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ} *'Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın.'*[264] âyetini indirdiğini" söylediğini rivayet etmiştir.[265] **[4/187]**

[٤٩٢٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْمَخْزُومِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَامِرٍ، قَالَ: ثَنَا عَبَّادُ بْنُ رَاشِدٍ، قَالَ: ثَنَا الْحَسَنُ، قَالَ: ثَنِي مَعْقِلُ بْنُ يَسَارٍ، قَالَ: «كَانَتْ لِي أُخْتٌ تُخْطَبُ وَأَمْنَعُهَا النَّاسَ، حَتَّى خَطَبَ إِلَيَّ ابْنُ عَمٍّ لِي فَأَنْكَحْتُهَا، فَاصْطَحَبَا مَا شَاءَ اللَّهُ، ثُمَّ إِنَّهُ طَلَّقَهَا طَلَاقًا لَهُ رَجْعَةٌ، ثُمَّ تَرَكَهَا حَتَّى انْقَضَتْ عِدَّتُهَا، ثُمَّ خُطِبَتْ إِلَيَّ فَأَتَانِي يَخْطُبُهَا مَعَ الْخُطَّابِ، فَقُلْتُ لَهُ: خَطَبْتَ إِلَيَّ فَمَنَعْتُهَا النَّاسَ، فَآثَرْتُكَ بِهَا، ثُمَّ طَلَّقْتَ طَلَاقًا لَكَ فِيهِ رَجْعَةٌ، فَلَمَّا خُطِبَتْ إِلَيَّ اَتَيْتَنِي تَخْطُبُهَا مَعَ الْخُطَّابِ؟ وَاللَّهِ لَا أُنْكِحُكَهَا أَبَدًا قَالَ: فَفِيَّ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ} قَالَ: فَكَفَّرْتُ عَنْ يَمِينِي وَأَنْكَحْتُهَا إِيَّاهُ.»

4929. Muhammed b. Abdullah el-Mahzûmî bize Ebû Âmir, Abbâd b. Râşid, Hasan tarikiyle Ma'kil b. Yesâr'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Benim dünür olunan ve insanlara vermekten kaçındığım bir kız kardeşim vardı. Amcamın oğlu ona talip oldu ve onu onunla nikâhladım. İkisi, Allah'ın dilediği kadar birbirleriyle güzel geçindiler. Sonra kardeşimi geri

---

264 Bakara 2/232.

265 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/286, Vekî''ye nispetle; onun tarikiyle de bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 20/208 (475); Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 2/280; Türkî, 4/187.

dönebileceği bir talakla boşadı. Sonra iddeti doluncaya kadar onu bıraktı. Sonra kız kardeşim bazı kimseler tarafından benden istendi, amcamın oğlu da bana onlarla birlikte dünür olarak geldi. Ben de ona;

'Benden onu istediler ben de o kimselere onu vermekten geri durdum ve seni ona uygun gördüm. Sonra geri dönebilecek şekilde boşadın. O istenince sen de adaylarla birlikte geldin öyle mi! Vallahi onu asla evlendirmem.' dedim. Bunun üzerine;

{وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ} *'Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın.'*[266] âyeti benim hakkımda indi. Ben de yeminimin keffâretini verdim ve onu onunla evlendirdim."[267]

[٤٩٣٠] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ} ذُكِرَ لَنَا أَنَّ رَجُلًا طَلَّقَ امْرَأَتَهُ تَطْلِيقَةً، ثُمَّ خَلَّا عَنْهَا حَتَّى انْقَضَتْ عِدَّتُهَا، ثُمَّ قَرَبَ بَعْدَ ذَلِكَ يَخْطُبُهَا وَالْمَرْأَةُ أُخْتُ مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ فَأَنِفَ مِنْ ذَلِكَ مَعْقِلُ بْنُ يَسَارٍ، وَقَالَ: خَلَا عَنْهَا وَهِيَ فِي عِدَّتِهَا وَلَوْ شَاءَ رَاجَعَهَا، ثُمَّ يُرِيدُ أَنْ يُرَاجِعَهَا وَقَدْ بَانَتْ مِنْهُ. فَأَبَى عَلَيْهَا أَنْ يُزَوِّجَهَا إِيَّاهُ وَذُكِرَ لَنَا أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ دَعَاهُ فَتَلَاهَا عَلَيْهِ، فَتَرَكَ الْحَمِيَّةَ وَاسْتَقَادَ لِأَمْرِ اللَّهِ.»

4930. Bişr b. Muâz bize Yezîd, Saîd tarikiyle Katâde'nin {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ} *"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın."*[268] âyeti hakkında

---

266 Bakara 2/232.

267 Buhârî, (4529); Ebû Dâvûd, (2087); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 20/204 (468); Dârekutnî (3/224); Beyhakî, *Sünen*, 7/104, Ebû Âmir el-Akdî tarikiyle; Tayâlisî, *Müsned*, (1664); Nesâî (3412); *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (11041); Beyhakî (7/104), İbâd b. Râşid tarikiyle; Türkî, 4/188.

268 Bakara 2/232.

"Bize 'Bir adamın, hanımını bir talakla boşadığı, sonra iddeti bitinceye kadar ondan ayrı durduğu, bundan sonra onu istemek üzere ona yaklaştığı, o kadının Ma'kil b. Yesâr'ın kız kardeşi olduğu, Ma'kil b. Yesâr'ın (kardeşini nikâhlamaktan) geri durarak kaçındığı,

'İddeti içerisindeyken (ona dönmeyerek) ondan uzak durdu, dileseydi ona dönerdi. Sonra da ondan bâin talakla boş olduğu halde ona dönmek istiyor.' dediği, kız kardeşini onunla tekrar evlendirmekten kaçındığı, bu âyet indiği zaman bunun Allah'ın Peygamberi'ne (sav) bahsedildiği, onun da bu âyeti ona okuduğu, onun da bu kıskançlığı bırakıp Allah'ın emrine boyun eğdiği rivayet edilmiştir." dediğini rivayet etmiştir. **[4/188]**

[٤٩٣١] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ الْحَسَنِ، قَوْلُهُ تَعَالَى: «{وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ} إِلَى آخِرِ الْآيَةِ، قَالَ: نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِي مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ." قَالَ الْحَسَنُ: حَدَّثَنِي مَعْقِلُ بْنُ يَسَارٍ، «أَنَّهَا نَزَلَتْ فِيهِ، قَالَ: زَوَّجَتْ أُخْتًا لِي مِنْ رَجُلٍ فَطَلَّقَهَا، حَتَّى إِذَا انْقَضَتْ عِدَّتُهَا جَاءَ يَخْطُبُهَا، فَقُلْتُ لَهُ: زَوَّجْتُكَ وَفَرَشْتُكَ أُخْتِي وَأَكْرَمْتُكَ، ثُمَّ طَلَّقْتَهَا، ثُمَّ جِئْتَ تَخْطُبُهَا؟ لَا تَعُودُ إِلَيْكَ أَبَدًا قَالَ: وَكَانَ رَجُلَ صِدْقٍ لَا بَأْسَ بِهِ، وَكَانَتِ الْمَرْأَةُ تُحِبُّ أَنْ تَرْجِعَ إِلَيْهِ، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ} قَالَ: فَقُلْتُ الْآنَ أَفْعَلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَزَوَّجَهَا مِنْهُ.»

4931. Ammâr tarafından bana İbn Ebî Ca'fer, babası, Yunus tarikiyle Hasan'ın, Allah'ın {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ} *"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman engel olmayın."*[269] sözü hakkında "Bu âyet Ma'kil b. Yesâr hakkında inmiştir." dediği rivayet edilmiştir. Hasan; "Ma'kil b. Yesâr bana bunun kendisi hakkında nâzil olduğunu söyledi." demiştir. Devamla şöyle demiştir: "Bir adamın nikâhı altında olan kız kardeşim vardı. Kocası onu boşadı. İddeti bitince ona tekrar talip olarak geldi. Ben ona;

'Seni kız kardeşimle nikâhladım, onu senin hizmetine verdim ve ikramda bulundum. Sonra sen onu boşadın sonra talip olarak tekrar geliyorsun öyle mi? O sana asla geri dönmez.' dedim. Adam güvenilir biriydi ve

269 Bakara 2/232.

fena değildi. (Kız kardeşim olan) Kadın da ona geri dönmek istiyordu. Şanı yüce olan Allah;

{وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ} *'Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın.'*[270] buyurdu. Ben de;

'Ey Allah'ın Resûlü! Şimdi (gerekeni) yapıyorum.' dedim ve kız kardeşimi onunla tekrar evlendirdim." dedi.[271]

[٤٩٣٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ قَالَ: ثَنَا أَبُو بَكْرٍ الْهُذَلِيُّ، عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْمُزَنِيِّ، قَالَ: «كَانَتْ أُخْتُ مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ تَحْتَ رَجُلٍ فَطَلَّقَهَا، فَخَطَبَ إِلَيْهِ، فَمَنَعَهَا أَخُوهَا، فَنَزَلَتْ: {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ} إِلَى آخِرِ الْآيَةِ.»

4932. İbn Humeyd bize Yahyâ b. Vâdıh, Ebû Bekr el-Hüzelî tarikiyle Bekr b. Abdullah el-Müzenî'nin "Ma'kil b. Yesâr'ın kız kardeşi bir adamın nikâhı altındaydı. Adam onu boşadı. Onu tekrar istedi ama kızın erkek kardeşi (olan Ma'kil b. Yesâr) buna engel oldu ve bunun üzerine {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ} *'Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman..."*[272] âyeti indi." dediğini rivayet etmiştir.

[٤٩٣٣] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَوْلَهُ: {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ} الْآيَةَ، قَالَ: نَزَلَتْ فِي امْرَأَةٍ مِنْ مُزَيْنَةَ طَلَّقَهَا زَوْجُهَا وَأُبِينَتْ مِنْهُ، فَنَكَحَهَا آخَرُ، فَعَضَلَهَا أَخُوهَا مَعْقِلُ بْنُ يَسَارٍ يُضَارُّهَا خِيفَةَ أَنْ تَرْجِعَ إِلَى زَوْجِهَا الْأَوَّلِ» قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: وَقَالَ عِكْرِمَةُ: «نَزَلَتْ فِي مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ، قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: أُخْتُهُ جُمَيْلُ ابْنَةُ يَسَارٍ كَانَتْ تَحْتَ أَبِي الْبَدَّاحِ طَلَّقَهَا، فَانْقَضَتْ عِدَّتُهَا، فَخَطَبَهَا، فَعَضَلَهَا مَعْقِلُ بْنُ يَسَارٍ.»

270 Bakara 2/232.

271 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/426 (2254), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Buhârî, (5130); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (11041); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 20/204 (467); Dârekutnî (3/223), Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 2/174; Beyhakî, *Sünen*, 7/138, Yunus tarikiyle; Türkî, 4/189.

272 Bakara 2/232.

4933. Kâsım bize Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'in, Allah'ın {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ} *"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın."*[273] âyeti hakkında "Âyet kocasının (bir veya iki talakla) boşadığı ve bâin talakla ondan boş olup başka birinin nikâhladığı ve ilk kocasına döner korkusuyla erkek kardeşi olan Ma'kil b. Yesâr'ın ona zarar vererek engel olduğu Müzeyne kabilesinden bir kadın hakkında inmiştir." dediğini rivayet etmiştir.[274]

İbn Cüreyc ve İkrime şöyle demiştir: "Âyet Ma'kil b. Yesâr hakkında inmiştir."

İbn Cüreyc şöyle demiştir: "Kız kardeşi Cüml[275] bt. Yesâr'dır. Ebü'l-Beddâh'ın nikâhı altındaydı, onu boşadı, iddeti bitti, ona dünür oldu ve Ma'kil b. Yesâr buna engel oldu."[276] **[4/189]**

[٤٩٣٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ} نَزَلَتْ فِي امْرَأَةٍ مِنْ مُزَيْنَةَ طَلَّقَهَا زَوْجُهَا فَعَضَلَهَا أَخُوهَا أَنْ تَرْجِعَ إِلَى زَوْجِهَا الْأَوَّلِ وَهُوَ مَعْقِلُ بْنُ يَسَارٍ أَخُوهَا.»

4934. Muhammed b. Amr bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in, Allah'ın {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ} *'Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun*

---

273 Bakara 2/232.

274 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/287, Taberî'ye ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/189.

275 Matbû nüshada ism-i tasğîr kalıbında "Cümeyl" şeklindedir. İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'de ve *el-İsâbe*'de bahsettiği üzere "Cüml" şeklinde olduğu gibi yazma nüshada da kalemle açıkça "Cüml" şeklinde yazılıdır. İbn Hacer, Taberî'nin جُمَيْل şeklinde yazdığını söylemektedir. Fakat bu yazma eser Taberî'nin nüshalarının da farklı olduğuna delildir. Bahsedilen kadının isminde ve "Ebü'l-Beddâh" isminde ihtilaf edilmiştir. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* ve *el-İsâbe*, 9/160. Söz konusu kadının isminin Fâtıma olduğu 4936 no'lu rivayette gelecektir. Şâkir, 5/20.

276 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/287, İbn Cüreyc'den Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/190.

olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın.'[277] sözü hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Âyet kocasının (bir veya iki talakla) boşadığı ve ilk kocasına döner korkusuyla erkek kardeşinin engel olduğu Müzeyne kabilesinden bir kadın hakkında inmiştir. Bu kişi kadının erkek kardeşi Ma'kil b. Yesâr'dır."[278]

[٤٩٣٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ، إِلَّا أَنَّهُ لَمْ يَقُلْ فِيهِ: وَهُوَ مَعْقِلُ بْنُ يَسَارٍ.

4935. Müsennâ bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den lafız olarak aynısı rivayet etmiştir. Sadece; وَهُوَ مَعْقِلُ بْنُ يَسَارٍ "Bu kişi Ma'kil b. Yesâr'dır" ifadesini söylememiştir.

[٤٩٣٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا حِبَّانُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ الْهَمْدَانِيِّ: «أَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتَ يَسَارٍ، طَلَّقَهَا زَوْجُهَا، ثُمَّ بَدَا لَهُ فَخَطَبَهَا، فَأَبَى مَعْقِلٌ، فَقَالَ: زَوَّجْنَاكَ فَطَلَّقْتَهَا وَفَعَلْتَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ}.»

4936. Müsennâ bana Hibbân b. Musa, İbnü'l-Mübârek, Süfyân tarikiyle Ebû İshak el-Hemedânî "Fâtıma bt. Yesâr'ı kocası boşadı sonra kocasına evlenmek uygun geldi ve ona dünür oldu. Ma'kil bundan (kardeşini tekrar evlendirmekten) geri durdu ve 'Seni (kardeşimle) evlendirdik sonra sen onu boşadın ve yapacağını yaptın' dedi. Bunun üzerine şanı yüce olan Allah {فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ} *'Eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın.'*[279] âyetini indirdi." dediğini rivayet etmiştir.[280]

[٤٩٣٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الْحَسَنِ، وَقَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ} قَالَ: نَزَلَتْ فِي مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ، كَانَتْ أُخْتُهُ تَحْتَ رَجُلٍ، فَطَلَّقَهَا، حَتَّى إِذَا انْقَضَتْ عِدَّتُهَا جَاءَ فَخَطَبَهَا، فَعَضَلَهَا مَعْقِلٌ، فَأَبَى

277 Bakara 2/232.
278 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 237; Türkî, 4/190.
279 Bakara 2/232.
280 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/287, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/190.

أَنْ يَنْكِحُهَا إِيَّاهُ، فَنَزَلَتْ فِيهَا هَذِهِ الْآيَةُ يَعْنِي بِهِ الْأَوْلِيَاءَ يَقُولُ: {فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ}.»

4937. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer ve Hasan tarikiyle Katâde'nin {فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ} *"engel olmayın."*[281] âyeti hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Âyet, Ma'kil b. Yesâr hakkında inmiştir. Onun kız kardeşi bir adamın nikâhı altındaydı. Onu boşadı. İddeti bitince ona dönür olarak geldi. Ma'kil kız kardeşini engelledi ve onunla nikâhlamaktan geri durdu. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu. Bu âyetle Allah (kızların) velilerini kastederek {فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ} *'Eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın.'*[282] demek istemektedir."[283] **[4/190]**

[٤٩٣٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ، قَالَ: «كَانَتْ أُخْتِي عِنْدَ رَجُلٍ فَطَلَّقَهَا تَطْلِيقَةً بَائِنَةً، فَخَطَبَهَا، فَأَبَيْتُ أَنْ أُزَوِّجَهَا، مِنْهُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ} الْآيَةَ.»

4938. İbn Humeyd bize Cerîr, Mansûr, bir adam tarikiyle Ma'kil b. Yesâr'ın "Kız kardeşim bir adamın (nikâhlı hanımı olarak) yanındaydı ve onu bir bâin talakla boşadı. Sonra tekrar dünür oldu. Ben de kardeşimi onunla evlendirmekten geri durdum. Bunun üzerine şanı yüce olan Allah {فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ} *'Eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın.'*[284] âyetini indirdi." dediğini rivayet etmiştir.

2- Diğerleri; (kastedilen) kişinin Câbir b. Abdillah el-Ensârî olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٤٩٣٩] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ} قَالَ: نَزَلَتْ فِي جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيِّ، وَكَانَتْ لَهُ ابْنَةُ

281 Bakara 2/232.
282 Bakara 2/232.
283 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/94; Türkî, 4/191.
284 Bakara 2/232.

عَمٍّ فَطَلَّقَهَا زَوْجُهَا تَطْلِيقَةً، فَانْقَضَتْ عِدَّتُهَا ثُمَّ رَجَعَ يُرِيدُ رَجْعَتَهَا، فَأَبَى جَابِرٌ فَقَالَ: طَلَّقْتَ ابْنَةَ عَمِّنَا ثُمَّ تُرِيدُ أَنْ تَنْكِحَهَا الثَّانِيَةَ وَكَانَتِ الْمَرْأَةُ تُرِيدُ زَوْجَهَا قَدْ رَاضَتْهُ، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ.»

4939. Musa b. Harun bana Amr b. Hammâd ve Esbât tarikiyle Süddî'nin {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ} *"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın."*[285] âyeti hakkında "Câbir b. Abdillah el-Ensârî hakkında inmiştir. Onun amcasının kızı vardı ve kocası onu bir talakla boşadı. İddeti doldu sonra kocası ona dönmeyi istedi. Câbir ise;

'Amcamızın kızını boşadın sonra da ikinci defa onu nikâhlamak istiyorsun ha!' dedi. Kadın da kocasını istiyordu ve onun gözüne girmişti. Bunun üzerine bu âyet indi." dediğini rivayet etmiştir.[286]

3- Diğerleri "Bu âyet bir adama velisi olduğu kadının nikâhına engel olmak sûretiyle zarar vermesini yasakladığına delil olarak inmiştir." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٩٤٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: «{فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ} فَهَذَا فِي الرَّجُلِ يُطَلِّقُ امْرَأَتَهُ تَطْلِيقَةً، أَوْ تَطْلِيقَتَيْنِ فَتَنْقَضِي عِدَّتُهَا، ثُمَّ يَبْدُو لَهُ فِي تَزْوِيجِهَا وَأَنْ يُرَاجِعَهَا، وَتُرِيدُ الْمَرْأَةُ، فَيَمْنَعُهَا أَوْلِيَاؤُهَا مِنْ ذَلِكَ، فَنَهَى اللَّهُ سُبْحَانَهُ أَنْ يَمْنَعُوهَا.»

4940. Müsennâ bize Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'ın {فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ} *"Eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın."*[287] âyetiyle ilgili şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bu (hüküm) hanımını bir veya iki talakla boşayan sonra iddeti

285 Bakara 2/232.
286 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/287, Taberî'ye ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/191.
287 Bakara 2/232.

dolan sonra hanımıyla tekrar nikâhlanma ve ona dönme isteği gelen, hanımı da istediği halde kadının velilerinin engel olduğu kimse hakkındadır. Yüce Allah (velilerin) kadına engel olmalarını yasaklamıştır."[288] **[4/191]**

[٤٩٤١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ قَالَ: ثَنِي أَبِي قَالَ: ثَنِي عَمِّي قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ} كَانَ الرَّجُلُ يُطَلِّقُ امْرَأَتَهُ تَبِينُ مِنْهُ، وَيَنْقَضِي أَجَلُهَا، وَيُرِيدُ أَنْ يُرَاجِعَهَا، وَتَرْضَى بِذَلِكَ، فَيَأْبَى أَهْلُهَا، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ}.»

4941. Muhammed b. Sa'd bana babası, amcası, onun babası, onun da babası tarikiyle İbn Abbas'ın {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ} *"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın."*[289] âyetiyle ilgili şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir adam hanımı boşar ve kadın ondan boş olurdu. İddeti biter ve adam kocasına dönmeyi ister kadın da buna razı olurdu. Kadın tarafı ise bunu istemez bundan geri dururlardı. Şanı yüce olan Allah bunun üzerine {فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ} *'Aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın.'*[290] buyurdu."

[٤٩٤٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا حِبَّانُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي الضُّحَى، عَنْ مَسْرُوقٍ، فِي قَوْلِهِ: «{فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ} قَالَ: كَانَ الرَّجُلُ يُطَلِّقُ امْرَأَتَهُ، ثُمَّ يَبْدُو لَهُ أَنْ يَتَزَوَّجَهَا، فَيَأْبَى أَوْلِيَاءُ الْمَرْأَةِ أَنْ يُزَوِّجُوهَا، فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ}.»

---

288 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/287, Taberî'ye ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/192.

289 Bakara 2/232.

290 Bakara 2/232.

4942. Müsennâ bana Hibbân b. Musa, İbnü'l-Mübârek, Süfyân, Mansûr, Ebu'd-Duhâ tarikiyle Mesrûk'un, Allah'ın {فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ} *"Eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın."*[291] sözü hakkında "Bir adam hanımını boşuyordu sonra onunla evliliğine devam etmek uygun geliyor, kadının velileri de onu (tekrar) evlendirmekten geri duruyordu. Bunun üzerine şanı yüce olan Allah {فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ} *'Kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın.'*[292] buyurdu." dediğini rivayet etmiştir.

[٤٩٤٣] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ أَصْحَابِهِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، فِي قَوْلِهِ: «{وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ} قَالَ: الْمَرْأَةُ تَكُونُ عِنْدَ الرَّجُلِ فَيُطَلِّقُهَا، ثُمَّ يُرِيدُ أَنْ يَعُودَ إِلَيْهَا فَلَا يَعْضُلُهَا وَلِيُّهَا أَنْ يَنْكِحَهَا إِيَّاهُ.»

4943. İbn Humeyd bize Cerîr, Muğîre, talebeleri tarikiyle İbrahim'in, Allah'ın {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ} *"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın."*[293] sözü hakkında "Bir kadın bir adamın (nikâhı altında) yanında olur, onu boşar sonra ona dönmeyi ister(-se) velisi (bir veya iki talakla boşayan) kocasının onu nikâhlamasına engel olmasın." dediğini rivayet etmiştir.

[٤٩٤٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ قَالَ: ثَنِي اللَّيْثُ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: «{وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ} الْآيَةَ، فَإِذَا طَلَّقَ الرَّجُلُ الْمَرْأَةَ وَهُوَ وَلِيُّهَا، فَانْقَضَتْ عِدَّتُهَا، فَلَيْسَ لَهُ أَنْ يَعْضُلَهَا حَتَّى يَرِثَهَا، وَيَمْنَعَهَا أَنْ تَسْتَعِفَّ بِزَوْجٍ.»

4944. Müsennâ bana Abdullah b. Sâlih, Leys, Yunus tarikiyle İbn Şihâb'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Şanı yüce olan Allah {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ} *'Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman eşleriyle (yeniden) evlenmelerine*

291 Bakara 2/232.
292 Bakara 2/232.
293 Bakara 2/232.

engel olmayın.'[294] buyurmuştur. Bir adam hanımını boşadığı ve iddeti bittiği zaman velisinin ona mirasçı olmak için ona engel çıkarma ve bir kocayla (nikâhlı olarak) iffetli davranmasına engel olma hakkı yoktur." **[4/192]**

[٤٩٤٥] حُدِّثْتُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْفَرَجِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مُعَاذٍ قَالَ أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ بْنُ سَلْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ، يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: «{وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ} هُوَ الرَّجُلُ يُطَلِّقُ امْرَأَتَهُ تَطْلِيقَةً ثُمَّ يَسْكُتُ عَنْهَا، فَيَكُونُ خَاطِبًا مِنَ الْخُطَّابِ، فَقَالَ اللَّهُ لِأَوْلِيَاءِ الْمَرْأَةِ: لَا تَعْضُلُوهُنَّ، يَقُولُ: لَا تَمْنَعُوهُنَّ أَنْ يَرْجِعْنَ إِلَى أَزْوَاجِهِنَّ بِنِكَاحٍ جَدِيدٍ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ إِذَا رَضِيتِ الْمَرْأَةُ وَأَرَادَتْ أَنْ تُرَاجِعَ زَوْجَهَا بِنِكَاحٍ جَدِيدٍ.»

4945. Hüseyin b. el-Ferec tarafından bana Ebû Muâz, Ubeyd b. Selmân tarikiyle Dahhâk'ın, Allah'ın {وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ} *"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman (onlara) engel olmayın."*[295] sözü hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: "(Âyette kastedilen) O kişi hanımını bir talakla boşayan sonra (talak olacak bir şey söylemeyip) susan ve böylece (o kadına) dünür olan kimsedir. Allah kadının velilerine; 'Onları (tekrar evlenmeleri konusunda) engellemeyin' demiştir. Yani 'Kadın razı olduğu ve yeni bir nikâhla kocasına dönmeyi istediği zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde yeni bir nikâhla (eski kocalarına) dönmeleri konusunda engel olmayın' demek istemiştir."

Bu âyet hakkındaki doğru görüş şöyle denilmesidir: "Şanı yüce olan Allah bu âyeti kadınların velilerine daha önceki kocalarına dönmeyi isteyen ve bir talakla veya nikâhın feshedilmesiyle bâin talakla boş olmuş olan velisi oldukları kadınları engellemek sûretiyle zarar vermelerinin haram olduğuna dair delil olarak indirmiştir. Bu âyetin Ma'kil b. Yesâr ve kız kardeşi veya amcasının kızının durumu hakkında inmiş olması mümkün olabilir. Hangisi olursa olsun âyet bu bahsettiğimiz konuya delâlet etmektedir."

---

294 Bakara 2/232.
295 Bakara 2/232.

c. {فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ} "(Onlara) engel olmayın."

Yüce Allah {فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ} *"(Onlara) engel olmayın."*[296] sözüyle "Ey veliler! Onların zararlarını isteyerek yeni bir nikâhla kocalarına dönmelerini engellemek sûretiyle onlara zorluk çıkarmayın." anlamını kastetmektedir.

d. İ'rab-Kıraat

Bu kelime عَضَلَ، يَعْضُلُ şeklinde kullanılmaktadır. Bize Arap kabilelerinden bir kabilenin عَضِلَ، يَعْضَلُ şeklinde kullandıkları rivayet edilmiştir. عَضِلَ şeklinde kullanan (muzari fiili) يَفْعَلُ kalıbında kullanırsa "dâd" harfinin fethasıyla يَعْضَلُ şeklinde kullanmış olur. "Dâd" harfinin kesrasıyla değil de dammesiyle kıraatte bulunmak (mazi fiili) عَضَلَ şeklinde okuyuştan kaynaklanan dammedir. **[4/193]**

e. الْعَضْلُ Kelimesinin Aslı

الْعَضْلُ kelimesinin aslı "darlık" anlamındadır. Hz. Ömer'in (ra) "Irak halkı bana yerine getiremeyeceğim çok çetin darlıkta bir işe sürükledi." anlamını kastederek وَقَدْ أَعْضَلَ بِي أَهْلُ الْعِرَاقِ، لَا يَرْضَوْنَ عَنْ وَالٍ، وَلَا يَرْضَى عَنْهُمْ وَالٍ "Validen razı olmayan ve valinin de onlardan razı olmadığı Irak halkı bana engel çıkardı." şeklindeki sözü[297] bu kabildendir. Aynı şekilde tedaviye engel olmasından ve ilaçların deva olabileceği sınırı geçmesinden dolayı tedavi edilemeyen hastalık الدَّاءُ الْعُضَالُ ifadesi de bu kabildendir.

Zürrumme'nin şu sözü de bu kabildendir:

وَلَمْ أَقْذِفْ لِمُؤْمِنَةٍ حَصَانٍ ... بِإِذْنِ اللَّهِ مُوجِبَةً عُضَالًا

İffetli bir mümin hanıma iftira etmedim
Allah'ın izniyle, (cehennemi veya iftira cezasını)
gerektirecek ve çıkış yolu olmayan[298]

---

296 Bakara 2/232.

297 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ,* 5/58. Bu rivayeti İbrahim b. Kâriz tarikiyle عَضَلَ lafzıyla Hz. Ömer'den zikretmiştir. Taberî, *Târîh*'inde (4/164-165) Huleyd b. Zefra tarikiyle onun babasından uzun bir şekilde عَضَلُوا lafzıyla tahric etmiştir. Türkî, 4/194. Bu şiiri kendi şiirlerinin özelliğini anlatmak amacıyla söylemiş ve şiirin bu bölümü birbirlerine kötü sözlerle atışan Cerîr, Ferezdâk, Ahtal ve diğer şairlere üstü kapalı bir eleştiri olarak söylenmiştir. Şâkir, 5/24-25.

298 Zürrumme, *Dîvânu Zürrumme*, 3/1534; Türkî, 4/194.

Bundan dolayı ordunun sayısının çok olması sebebiyle alan dar geldiği zaman "Gökyüzü sayılarının çokluğu sebebiyle orduya dar geldi" anlamında عَضَلَ الْفَضَاءُ بِالْجَيْشِ لِكَثْرَتِهِمْ, çocuk, kadının rahminde büyüyüp oradan çıkması zor olduğu zaman عَضَلَتِ الْمَرْأَةُ denilir.

Evs b. Hacer'in şu şiiri bu kabildendir:

وَلَيْسَ أَخُوكَ الدَّائِمُ الْعَهْدِ بِالَّذِي ... يَذُمُّكَ إِنْ وَلَّى وَيُرْضِيكَ مُقْبِلَا
وَلَكِنَّهُ النَّائِي إِذَا كُنْتَ آمِنًا ... وَصَاحِبُكَ الْأَدْنَى إِذَا الْأَمْرُ أَعْضَلَا

Senin ahdine daima sahip çıkan kardeşin değildir
Sen uzaktayken seni kötüleyip yanındayken seni razı eden

Fakat güvende olduğun zaman uzak biriyken
İşler sıkışıp zor olduğu zaman yakın arkadaşın olan[299]

f. {أَنْ} Harfi

{أَنْ يَنْكِحْنَ} *"evlenmelerine engel olmayın."*[300] ifadesindeki {أَنْ} harfi {تَعْضُلُوهُنَّ} ifadesine (mef'ûl olarak) nasb mahallindedir.

g. {إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ} "Aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde" İfadesinin Anlamı

{إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ} *"Aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde"*[301] ifadesinin anlamı; "Karı-kocalar kadınların cinsel organı(ndan istifade etmeye) karşılık olacak helâl ve câiz olan mehir ve yeni bir nikâh gibi şeylere razı oldukları zaman" şeklindedir.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٤٩٤٦] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عُمَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْبَيْلَمَانِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَنْكِحُوا الْأَيَامَى» فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْعَلَائِقُ بَيْنَهُمْ، قَالَ: «مَا تَرَاضَى عَلَيْهِ أَهْلُوهُمْ.»

299 Evs b. Hacer, *Dîvânu Evs b. Hacer*, 92; Türkî, 4/194.
300 Bakara 2/232.
301 Bakara 2/232.

4946. İbn Beşşâr bize Abdurrahmân, Süfyân, Umeyr b. Abdullah, Abdülmelik b. el-Muğîre tarikiyle Abdurrahmân b. el-Beylemânî'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah Resûlü;

'Bekârlarınızı evlendirin.' dedi. Bir adam;

'Ey Allah'ın Resûlü! Aralarında mehir ne olur?' dedi. O da;

'Ailelerin karşılıklı razı oldukları şeydir.' dedi."[302] **[4/194]**

[٤٩٤٧] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَارِثِ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْبَيْلَمَانِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنَحْوٍ مِنْهُ.

4947. İbn Beşşâr bize Muhammed b. el-Hâris, Muhammed b. Abdurrahmân b. el-Beylemânî, babası tarikiyle İbn Ömer Hz. Peygamber'den (sav) benzerini rivayet etmiştir.[303]

f. Nikâhta Velinin İzni

Bu âyette şöyle diyen kimsenin görüşünün doğruluğuna delil vardır: "Baba tarafından (asabe) bir velinin izni olmaksızın nikâh geçerli değildir. Çünkü Allah Tâlâ kadın nikâhı istediği takdirde velinin engel olmasını uygun görmemiş ve ona bunu yasaklamıştır. Şayet kadının, velisinin nikâhlaması dışında kendisini nikâhlama yetkisi olsaydı veya kadının dilediği kimseyi veli olarak belirleme yetkisi olsaydı velinin nikâhı engellemesinin yasaklanmasının anlaşılabilir bir anlamı olmazdı. Çünkü bu durumda nikâhı engelleme imkânı olmazdı. Bu, kadının nikâhı istediği zaman kendisinin veya nikâhını gerçekleştirmeye yetkilendirdiği kimsenin nikâhlamasının câiz olmasından dolayıdır. Bu durumda orada herhangi bir kimse tarafından bir engelleme yoktur ki engelleyen kimseye +kadına engel olmak yasaklansın."

---

302 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 14/184; Beyhakî, *Sünen*, 7/239, Umeyr b. Abdullah tarikiyle; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (619); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/186, 14/183; Beyhakî, *Sünen*, 7/239; Abdulmelik b. el-Muğîre tarikiyle; Türkî, 4/195.

303 Beyhakî, *Sünen*, 7/239, Muhammed b. el-Beşşâr tarikiyle; Suyûtî *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/287, İbn Merdûye'ye nispetle; Türkî, 4/195.

"Allah'ın yasakladığı bir şeyden velinin nehyetmesinin bir manası yoktur." görüşünün hatalı olduğu konusunda, kadının velisinin onu evlendirme hakkı olduğu ve nikâh akdinin ancak böyle sahih olduğu görüşünün doğruluğu vardır. Söz konusu mana da Allah'ın -ona talip olduğu ve kadın da buna razı olduğu zaman -velilerin razı olduğu durumda- Müslümanların hükmünde aynı kadının aynı adamla nikâhlanmasının câiz olduğuna dair-veliye emretmesi ve velinin onu engellemek sûretiyle Allah'a muhalif olmasını ve kadının istediği, onun ve talip olan kişinin razı olduğu şeye engel olmasını yasaklamasıdır. **[4/195]**

2. {ذَٰلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} "Bununla içinizden Allah'a ve âhiret gününe iman edenlere öğüt verilmektedir."

Şanı yüce olan Allah'ın {ذَٰلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} *"Bununla içinizden Allah'a ve âhiret gününe iman edenlere öğüt verilmektedir."* sözünün tefsiri:

a. {ذَٰلِكَ} "Bununla"

Şanı yüce olan Allah {ذَٰلِكَ} *"Bununla"*[304] sözüyle âyette bahsedilen kadının velilerinin nikâha engel olmalarının yasaklanması (hükmünü) kastetmektedir. Yani "Kadınların nikâhını engellemeyi yasaklama (hükmü)m ey insanlar! Sizden Allah'a ve âhiret gününe iman edenlere yani Allah'ı tasdik edip O'nu birleyen ve Allah'ın Rabliğini kabul edenlere benim tarafımdan bir öğüttür.

b. {وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} "Âhiret günü(ne iman eden)"

{وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} *"Âhiret günü"*[305] Yani "Kendi içerisinde Allah'tan sakınıp velisi olduğu hanıma zarar vererek ve benim nikâhlanmasına izin verdiğim kimselerden kadının razı olduğu kimseye engel çıkararak zulmetmemesi için âhiret gününe inanıp yeniden dirilmeyi, mükâfat ve cezayı tasdik edenler(e) bir öğüttür." demektir.

304 Bakara 2/232.
305 Bakara 2/232.

c. "Öncesinde Çoğul Bir Kalıpla Hitap Herkese Olduğu Halde Nasıl Oldu Da Sonrasında Tekil Bir Kalıp Kullanıldı?

Soru: Eğer bir kimse "Öncesinde (çoğul bir kalıpla) {فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ} *'engel olmayın.'*[306] demiş olup da hitap bütün herkese olduğu halde nasıl oldu da (tekil bir kalıpla) {ذَٰلِكَ يُوعَظُ بِهِ} *'Bununla öğüt verilmektedir.'*[307] denildi? Hitap herkese olduğu durumda {ذَٰلِكَ} *'bununla'*[308] ifadesini kullanmak câizse insanlardan bir topluluğa 'Ey topluluk!' diye hitap ederek 'Bu, sizin hizmetçinizdir; bu, sizin çocuğunuzdur' anlamını kastederek 'Bu, senin hizmetçindir; bu, senin çocuğundur' demen câiz olur mu?" derse... **[4/196]**

Cevap: Ona şöyle cevap verilir: "Hayır bu (sonunda tenvin alan) mu'rab isimlerde câiz olmaz. Çünkü isimlerin izafe edildiği isimler bunların dışındadır. Bir topluluğa 'Ey topluluk! Bu, sizin çocuğunuzdur' anlamını kastederek 'Bu, senin çocuğundur' diyen kimseyi dinleyen kişi, bunu ancak konuşanın hatalı konuştuğuna yorumlayarak anlayabilir. Eğer konuşmasında doğruluk payı olsun isterse, sözünü hitap etmeyi istediği topluluğa veya onların dışında tek bir kimseye yönlendirir ve diyalogda bulunmak istediği sözle topluluğa hitap etmeyi terk eder. Bu durum ذَٰلِكَ kelimesinde ise geçerli değildir. Çünkü bu Arapların dillerinde ve konuşmalarında çok yaygındır. Öyle ki, muhatap kimseden kinaye (zamir) olan kef harfi, bu kelimeye bitişik harflerden herhangi bir harfin şeklinde ve kelime هَٰذَا diyen kimsenin sözü gibi olacaktır. Sanki burada muhatap bir isim yok gibidir. Kim {ذَٰلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} *'Bununla içinizden Allah'a ve âhiret gününe iman edenlere öğüt verilmektedir.'*[309] derse kadınlardan bir kimseye, erkeklerden bir kimseye, iki kişiye ve çoğul kimselere hitap etmede tekil ve herkese açık bir kef harfi olduğunu kabul etmiştir. Kim de ذَٰلِكُمْ يُوعَظُ بِهِ derse kadınlardan bir kişiye olan hitapta kef harfini kesralı okur, erkeklerden bir kişiye olan hitapta da kef harfini fethalı okur. İki kişiye olan hitap ذَٰلِكُمَا, çoğul olarak ettiği hitapta ذَٰلِكُمْ der.

Allah'ın {ذَٰلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ} *"Bununla içinizden Allah'a iman edenlere öğüt verilmektedir."*[310] sözünün Hz. Peygamber'e (sav) hitap olduğu, bundan dolayı tekil kullanıldığı ve {مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ} *"İçinizden*

306 Bakara 2/232.
307 Bakara 2/232.
308 Bakara 2/232.
309 Bakara 2/232.
310 Bakara 2/232.

Allah'a iman edenlere."[311] müminlere hitaba dönüldüğü söylenmiştir. Eğer yorum bu şekilde olursa bir sıkıntı olmaz.

3. {ذَٰلِكُمْ أَزْكَىٰ لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ} "Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz."

Şanı yüce olan Allah'ın {ذَٰلِكُمْ أَزْكَىٰ لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ} *"Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz."* sözünün tefsiri:

a. {ذَٰلِكُمْ} "Bu"

Şanı yüce olan Allah {ذَٰلِكُمْ} *"Bu"*[312] ifadesiyle "Ey veliler, kocalar ve hanımlar! Onları kocalarına nikâhlamanız ve Allah'ın mübah kıldığı bir nikâh ve yeni bir mehirle kocalarına dönmeleri, sizin için daha temizdir." anlamını kastetmektedir. **[4/197]**

b. {أَزْكَىٰ لَكُمْ} "sizin için daha hayırlıdır"

Allah'ın {أَزْكَىٰ لَكُمْ} *"sizin için daha hayırlıdır"*[313] sözüyle "Bu, Allah katında kadınların kocalarından ayrılmalarından daha hayırlı ve efdaldir." anlamını kastetmektedir.

Daha önce geçen yerlerde الزَّكَاةُ kelimesinin anlamına dair delil getirmiştik. Bu, tekrar açıklamaya ihtiyaç bırakmamıştır.

c. {وَأَطْهَرُ} "ve daha temizdir."

Allah'ın {وَأَطْهَرُ} *"ve daha temizdir."*[314] sözüne gelince. Allah bununla "(Ey veliler!) Sizin, kadınların ve onların kocalarının kalpleri için şüpheden daha uzak ve temizdir. Bu, karı-kocanın her birinin gönlünde sevgi olması, bu sevgi bağının Allah'ın her ikisine helâl kıldığı başka bir kimseye geçmesine ve ikisinin velilerinin kalplerinin ondan uzak olacakları şeyin öne geçmesine emin olunamayacağı içindir. Bundan dolayı Allah eğer eşler, ayrılıktan sonra Allah'ın geri dönülmesine izin verdiği bir durumda yeni bir nikâhla dönmeyi isterlerse, velilerine velisi olduğu kadının

311 Bakara 2/232.
312 Bakara 2/232.
313 Bakara 2/232.
314 Bakara 2/232.

istediği şeye ve kocasıyla evlendirmeye engel olmamalarını emretmiştir. Çünkü bu, herkes için daha iyi ve kalplerinin kötü duygulara geçmesine dair korkudan daha temizdir."

Sonra şanı yüce olan Allah kullarına onların sırlarını ve birbirlerinin bilmediği gizli işlerini bildiğini haber vermiştir. Burada bu sözüyle, kadınların velilerine velisi oldukları kadınları, kadın ve erkek aralarında örfe uygun şekilde anlaştıkları zaman onları evlendirmelerini emredip kadınları engellemelerini yasakladığına işaret etmiştir. Çünkü evlilik adaylarının kalplerindeki evlenme arzusunun ve meylinin baskınlığını ve her birinin diğerine olan sevgisini bilmiştir. Bundan dolayı şanı yüce olan Allah onlara "Bana ve âhiretteki dönüş yerinizdeki sevabıma ve cezama inanıyorsanız size emrettiğimi yapın. Çünkü ben evlilik adaylarının kalbinde sizin bilmediğiniz isteği ve sevgiyi bilirim. Bunu yapmanız Allah katında sizin ve onlar için daha faziletli, dünyada ve yakın gelecekte sizin ve onların kalbi için daha temizdir." demiştir. **[4/198]**

[BAKARA SÛRESİ 233. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾

"-Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir. Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk yüklenmez. -Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın-. (Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur. Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse, onlara günah yoktur. Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz, örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde size bir günah yoktur. Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki, Allah, yapmakta olduklarınızı hakkıyla görendir." **(Bakara 2/233)**

1. {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ} "-Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ} *"-Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bununla şunu kasteder: "Kocalarından bir talakla ayrılan ve ayrılmadan önce o kocalarından doğurdukları veya ayrılmalarından önce bir cinsel ilişkiden olup ayrılmalarından sonra doğan çocukları olan kadınlar çocuklarını emzirirler." Bununla o kadınların başka kadınlardan buna daha fazla hak sahibi olduğunu kastetmektedir. Bu, çocuğun babası hayatta ve maddî durumu iyi olduğu zaman, annelerin emzirmeleri şanı yüce olan Allah tarafından bir gereklilik (bildiren bir ifade) değildir. Çünkü şanı yüce olan Allah en-Nisâü'l-Kusrâ (kısa Nisâ) sûresinde[315] {وَإِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ أُخْرَى} *"Eğer anlaşamazsanız, çocuğu baba hesabına başka bir kadın emzirecektir."*[316] demiş, anne ve baba, kadının çocuğunu emzireceği ücrette anlaşmakta zorlanırlarsa başka bir kadının emzireceğini söylemiş ve çocuğunu emzirmesini kadına kesin bir zorunluluk koymamıştır. Allah'ın {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ} *"Anneler çocuklarını iki yıl emzirirler."*[317] sözünün çocuklarının emzirilmesinin annelere bir gereklilik olduğuna değil de boşanma sonrası çocuğun emzirilmesi konusunda anne-baba ihtilaf ettikleri zaman aralarında hükmedilecek olan emzirme süresinin sınırına delâlet olduğu bununla bilinmektedir.

b. {حَوْلَيْنِ} "iki yıl"

Allah'ın {حَوْلَيْنِ} sözüne gelince o, *"iki yıl/sene"*[318] anlamına gelmektedir.

---

315 Yani Talâk sûresinde.
316 Talâk 65/6.
317 Bakara 2/233.
318 Bakara 2/233.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٤٩٤٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ} سَنَتَيْنِ.»

4948. Muhammed b. Amr bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in, {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ} *"Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."*[319] âyetiyle ilgili "İki senedir" dediğini rivayet etmiştir.

[٤٩٤٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

4949. Müsennâ bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den lafız olarak aynısını rivayet etmiştir. **[4/199]**

c. اَلْحَوْلُ Kelimesinin Aslı

اَلْحَوْلُ kelimesinin aslı (bir şey bir yere) intikal ettiği zaman حَالَ هَذَا الشَّيْءُ diyen kimsenin kullanımından gelmektedir. Bundan dolayı bir mekândan intikal ettiği zaman تَحَوَّلَ فُلَانٌ مِنْ مَكَانِ كَذَا denilir.

d. "Tam iki yıl" İfadesindeki İncelik

Soru: Eğer bir kimse "{وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ} *'Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler.'*[320] sözünde {كَامِلَيْنِ} *'tam'*[321] ifadesinin {يُرْضِعْنَ} *'emzirirler.'*[322] ve {حَوْلَيْنِ} *'iki yıl'*[323] kelimelerinden sonra ve {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ} *'Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler.'*[324] ifadesini duyan kimseye karışık, anlaşılmaz gelmediği için {كَامِلَيْنِ} *'tam'*[325] ifadesine ihtiyaç duymayan {حَوْلَيْنِ} *'iki yıl'*[326] ifadesinin kullanılmasının mânası nedir ve ona {كَامِلَيْنِ} *'tam'*[327] ifadesi niçin ilave edildi?" derse...

---

319 Bakara 2/233.
320 Bakara 2/233.
321 Bakara 2/233.
322 Bakara 2/233.
323 Bakara 2/233.
324 Bakara 2/233.
325 Bakara 2/233.
326 Bakara 2/233.
327 Bakara 2/233.

Cevap: Ona şöyle cevap verilir: "Araplar bazen bir gün ve bir günün biraz fazlası veya bir yıl ve bir yılın biraz fazlası veya bir ay ve bir ayın biraz fazlası kaldığı halde 'Bir adam falanca mekânda iki yıl veya iki gün veya iki ay kaldı' anlamında أَقَامَ فُلَانٌ بِمَكَانِ كَذَا حَوْلَيْنِ أَوْ يَوْمَيْنِ أَوْ شَهْرَيْنِ derler. Bunu dinleyen kimsenin bununla kastedilenin bir yıl ve bir yılın biraz fazlası değil de iki tam yıl olduğunu bilmesi için {حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ} *'iki tam yıl'*[328] denilmiştir. Bu, şanı yüce olan Allah'ın {وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *'Sayılı günlerde Allah'ı anın (telbiye ve tekbir getirin). Kim iki gün içinde acele edip (Mina'dan Mekke'ye) dönerse, ona günah yoktur.'*[329] sözü gibidir. Acele davranan kimsenin bir buçuk gün içinde acele davrandığı bilinen bir durumdur. Bu, Teşrik Günleri'nin üçüncü günüdür ve ondan (iki gün şeklinde) tam bir sayı yoktur. Ancak Araplar bunu belli vakitlerde yaparlar ve 'Bugün onu görmeyeli iki gün oldu' derler. Bununla da bir gün ve bir günün bir kısmını kastederler ve herhangi bir vakitte ve anda yaptıkları fiili bazen bir güne, bir zamana göre belirleyip 'Onu falanca yılda ziyaret ettim, falanca kimse falanca kimseyi Sıffîn zamanında öldürdü.' derler. Bununla günlerin ve ayların sayılarından haber verme kasıtları olmadığı için ve içinde bulunulup haber verilen şeyin vaktini bildirmeyi amaçladıkları için böyle yaparlar. **[4/200]**

Daha önce bahsettiğim üzere iki sene ve iki gün ifadelerini kullanması câizdir. Çünkü bu kullanımda sözün mânası 'O anda, o vakitte yaptım' şeklindedir. Allah'ın {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ} *'Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler.'*[330] sözü de böyledir. Emzirme tam iki sene değil de iki sene içerisinde olduğu zaman -söz tam olarak iki yıl olarak açıklanmaksızın mutlak bir ifade olarak kullanılmış olsaydı ve {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ} *'Anneler çocuklarını iki yıl emzirirler.'*[331] denilmiş olsaydı bir yıl ve bir yılın biraz da azı bir süre kastedilmiş olması muhtemeldi- {كَامِلَيْنِ} *'tam'*[332] sözüyle, dinleyen kimseden bununla murad edilenin bir yıl ve bir yılın biraz da azı bir süre olduğu yönündeki karışıklığı kaldırmış olurdu ve {كَامِلَيْنِ} *'tam'*[333] ifadesiyle emzirmenin sınırının tamamının vakti ve onun iki yıldan birinin tam olarak bitmesi ikincisinin de bir kısmının bitmesi şeklinde değil de tam olarak iki yılın tamamen bitmesiyle olduğu açıklığa kavuşturulur."

---

328 Bakara 2/233.
329 Bakara 2/203.
330 Bakara 2/233.
331 Bakara 2/233.
332 Bakara 2/233.
333 Bakara 2/233.

e. Bu Âyetin Çocukların Emzirme Sürelerinin Son Vaktinde Neye Delâlet Ettiği

Müfessirler bu âyetin çocukların emzirme sürelerinin son vaktinde neye delâlet ettiği; her çocuk için bir sınır mı yoksa bazıları için geçerli olup bazıları için geçerli olmayan bir sınır mı olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazı müfessirler bazıları için geçerli olup bazıları için geçerli olmayan bir sınır olduğu görüşünü benimsemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٩٥٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، «فِي الَّتِي تَضَعُ لِسِتَّةِ أَشْهُرٍ: أَنَّهَا تُرْضِعُ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ، وَإِذَا وَضَعَتْ لِسَبْعَةِ أَشْهُرٍ أَرْضَعَتْ ثَلَاثَةً وَعِشْرِينَ لِتَمَامِ ثَلَاثِينَ شَهْرًا، وَإِذَا وَضَعَتْ لِتِسْعَةِ أَشْهُرٍ أَرْضَعَتْ وَاحِدًا وَعِشْرِينَ شَهْرًا.»

4950. Muhammed b. el-Müsennâ bize Abdulvehhâb, Davud, İkrime tarikiyle İbn Abbas'ın altı aylık (bir hamilelikle) çocuk doğuran kadın hakkında "O iki tam yıl emzirir, yedi aylık (bir hamilelikle) çocuk doğurduğu zaman yedi ayı tamamlayıcı olarak yirmi üç ay emzirir, dokuz aylık (bir hamilelikle) çocuk doğurduğu zaman yirmi bir ay emzirir." dediğini rivayet etmiştir.[334] **[4/201]**

[٤٩٥١] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنْ عِكْرِمَةَ، بِمِثْلِهِ، وَلَمْ يَرْفَعْهُ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ.

4951. İbnü'l-Müsennâ bize Abdula'lâ, Davud tarikiyle İkrime'den lafız olarak aynısını rivayet etmiş ancak senedi İbn Abbas'a kadar ulaştırmamıştır.

---

334 Tahâvî, *el-Müşkil*, 7/291-292 (2860) no'lu rivayetten sonra; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 7/264; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/280; Beyhakî, *Sünen*, 7/442, 462, Davud b. Ebû Hind tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/288, Saîd b. Mansûr ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/201.

[٤٩٥٢] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي عُبَيْدٍ، قَالَ: «رُفِعَ إِلَى عُثْمَانَ امْرَأَةٌ وَلَدَتْ لِسِتَّةِ أَشْهُرٍ، فَقَالَ: إِنَّهَا رُفِعَتْ لَا أُرَاهَا إِلَّا قَدْ جَاءَتْ بِشَرٍّ، أَوْ نَحْوِ هَذَا وَلَدَتْ لِسِتَّةِ أَشْهُرٍ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: إِذَا أَتَمَّتِ الرَّضَاعَ كَانَ الْحَمْلُ لِسِتَّةِ أَشْهُرٍ قَالَ: وَتَلَا ابْنُ عَبَّاسٍ: {وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا} فَإِذَا أَتَمَّتِ الرَّضَاعَ كَانَ الْحَمْلُ لِسِتَّةِ أَشْهُرٍ فَخَلَّى عُثْمَانُ سَبِيلَهَا.»

4952. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer, Zührî tarikiyle Ebû Ubeyd'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Osman'ın huzuruna altı aylık (hamilelikle) bir çocuk dünyaya getiren bir kadın çıkarıldı. O da;

'Benim huzuruma altı aylık bir hamilelikle doğum yapmış ve ancak bir şer veya benzeri bir şey yapmış olmasından başka bir şey görmediğim bir kadın çıkarıldı' dedi. Bunun üzerine İbn Abbas;

'Emzirmeyi tamamladığı zaman hamilelik altı ay olur' dedi ve {وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا} '*Karnında taşıması ve sütten kesmesinin süresi otuz aydır.*'[335] âyetini okudu ve;

'Emzirmeyi tamamladığı zaman hamilelik altı ay olur.' dedi Bunun üzerine Hz. Osman onu serbest bıraktı."[336]

2- Diğerleri "Bu, anne-babası emzirilmesinde ihtilaf eden, birisinin tam olarak sürenin sonuna ulaşmayı istediği diğerinin de bu süreyi kısaltmayı istediği her çocuğun emzirme süresidir." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٩٥٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: «{وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ} فَجَعَلَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ الرَّضَاعَ حَوْلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ، ثُمَّ قَالَ: {فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا} إِنْ أَرَادَا أَنْ يَفْطِمَاهُ قَبْلَ الْحَوْلَيْنِ وَبَعْدَهُ.»

335 Ahkâf 46/15.

336 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (13446); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/40, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/202.

4953. Müsennâ bana Abdullah b. Sâlih, Muâviye, Ali tarikiyle İbn Abbas'ın, Allah'ın {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ} *"Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."*[337] sözüyle ilgili "Yüce Allah emzirmeyi tam olarak yapmak isteyene emzirme süresini iki yıl olarak belirlemiştir. Sonra eğer çocuğu iki yıl önce veya sonra sütten kesmeyi isterlerse {فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا} *'Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse, onlara günah yoktur.'*[338] demiştir." dediğini rivayet etmiştir."[339]

[٤٩٥٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ: «{وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ} قَالَ: إِنْ أَرَادَتْ أُمُّهُ أَنْ تُقْصِرَ عَنْ حَوْلَيْنِ كَانَ عَلَيْهَا حَقًّا أَنْ تَبْلُغَهُ لَا أَنْ تَزِيدَ عَلَيْهِ إِلَّا أَنْ تَشَاءَ.»

4954. Müsennâ bana Süveyd, İbnü'l-Mübârek tarikiyle İbn Cüreyc'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Atâ'ya;

{وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ} *'Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler.'*[340] dedim. O da şöyle dedi:

'Eğer annesi (emzirme süresini) iki yıldan azaltma isterse onu (iki yıla ulaştırması) ona haktır ancak istemesi durumu hariç o (sürenin) üzerine artırması değil."[341] **[4/202]**

[٤٩٥٥] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا مِهْرَانُ، وَحَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ سَهْلٍ، قَالَ: ثَنَا زَيْدُ بْنُ أَبِي الزَّرْقَاءِ، جَمِيعًا، عَنِ الثَّوْرِيِّ، فِي قَوْلِهِ: «{وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ} وَالتَّمَامُ: الْحَوْلَانِ، قَالَ: فَإِذَا أَرَادَ الْأَبُ أَنْ يَفْطِمَهُ

337 Bakara 2/233.
338 Bakara 2/233.
339 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/288, Taberî'ye, İbnü'l-Münzir'e ve İbn Ebî Hâtim'e nispetle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/434 (2299), Abdullah b. Sâlih tarikiyle; Türkî, 4/202.
340 Bakara 2/233.
341 Sâd rumuzlu nüshada يَشَاءُ şeklinde geçmektedir. Bu durumda anlam "babanın istemesi durumu hariç" şeklinde olurken Türkî nüshasında تَشَاءَ şeklinde geçtiği için anlam "babanın istemesi durumu hariç" şeklinde olur. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/429 (2270), İbnü'l-Mübârek tarikiyle; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (12173), İbn Cüreyc tarikiyle; Türkî, 4/203.

قَبْلَ الْحَوْلَيْنِ وَلَمْ تَرْضَ الْمَرْأَةُ فَلَيْسَ لَهُ ذَلِكَ، وَإِذَا قَالَتِ الْمَرْأَةُ أَنَا أَفْطِمُهُ قَبْلَ الْحَوْلَيْنِ، وَقَالَ الْأَبُ: لَا فَلَيْسَ لَهَا أَنْ تَفْطِمَهُ حَتَّى يَرْضَى الْأَبُ حَتَّى يَجْتَمِعَا، فَإِنِ اجْتَمَعَا قَبْلَ الْحَوْلَيْنِ فَطَمَاهُ، وَإِذَا اخْتَلَفَا لَمْ يَفْطِمَاهُ قَبْلَ الْحَوْلَيْنِ، وَذَلِكَ قَوْلُهُ: {فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ}.»

4955. İbn Humeyd bize Mihrân ve Ali b. Sehl bana Zeyd b. Ebü'z-Zerkâ tarikiyle hepsi Sevrî'nin, Allah'ın {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ} *"-Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."*[342] sözü hakkında {أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ} *"Emzirmeyi tamamlamak"*[343] ifadesinde geçen tamamlamanın iki yıl olduğunu söylemiştir. Devamla "Eğer baba iki yıldan önce onu sütten kesmek isterse ve kadın buna razı olmazsa babanın buna hakkı yoktur. Kadın;

'İki yıldan önce ben sütten kesiyorum' dediği zaman baba da;

'hayır' derse ikisi aynı fikre gelip baba razı oluncaya kadar kadının çocuğu sütten kesmesi, onun için söz konusu değildir. İki yıldan önce ikisi aynı fikre gelirse iki çocuğu sütten keser. Eğer anlaşmazlığa düşerlerse iki yıldan önce sütten kesmezler. İşte bu, Allah'ın {فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ} *'Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse'*[344] sözüdür." dediğini rivayet etmiştir.[345]

3- Diğerleri "Şanı yüce olan Allah {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ} *"Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."*[346] sözüyle; 'İki yıldan sonra emzirme yoktur. Emzirme ancak iki yıl içerisinde olur' demiştir." demişlerdir.

---

342 Bakara 2/233.

343 Bakara 2/233.

344 Bakara 2/233.

345 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/429 (2299). Bu rivayeti Hüseyin b. Hafs tarikiyle Süfyân'dan وَالتَّمَامُ: الْحَوْلَانِ ifadesine kadar kısaltılmış şekilde tahric etmiştir. Türkî, 4/203.

346 Bakara 2/233.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٩٥٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، قَالَ: ثَنَا الزُّهْرِيُّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُمَا قَالَا: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى ذِكْرُهُ يَقُولُ: «{وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ} وَلَا نَرَى رَضَاعًا بَعْدَ الْحَوْلَيْنِ يُحَرِّمُ شَيْئًا.»

4956. Müsennâ bana Âdem, İbn Ebû Zi'b, Zührî tarikiyle İbn Abbas ve İbn Ömer'in "Şanı yüce olan Allah'ın {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ} *"Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."*[347] sözü hakkında "Biz de iki yıldan sonra (süt bağı nedeniyle kişileri birbirine) mahrem kılan bir emzirme görmüyoruz." dediklerini rivayet etmiştir.[348] **[4/203]**

[٤٩٥٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ يُونُسَ بْنِ يَزِيدَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: كَانَ ابْنُ عُمَرَ، وَابْنُ عَبَّاسٍ، يَقُولَانِ: «لَا رَضَاعَ بَعْدَ الْحَوْلَيْنِ.»

4957. İbn Humeyd bize İbnü'l-Mübârek, Yunus b. Yezîd, Zührî tarikiyle İbn Ömer ve İbn Abbas'ın "İki yıldan sonra emzirme yoktur." dediklerini rivayet etmiştir.[349]

[٤٩٥٨] حَدَّثَنَا أَبُو السَّائِبِ، قَالَ: ثَنَا حَفْصٌ، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ أَبِي الضُّحَى، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: «مَا كَانَ مِنْ رَضَاعٍ بَعْدَ سَنَتَيْنِ، أَوْ فِي الْحَوْلَيْنِ بَعْدَ الْفِطَامِ فَلَا رَضَاعَ.»

4958. Ebü's-Sâib bize Hafs, Şeybânî, Ebu'd-Duhâ, Ebû Abdurrahmân tarikiyle Abdullah'ın "İki yıldan sonraki veya sütten kestikten sonra iki yıl içerisindeki emzirme, emzirme değildir." dediğini rivayet etmiştir.[350]

[٤٩٥٩] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَا: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ: «أَنَّهُ رَأَى امْرَأَةً تُرْضِعُ بَعْدَ حَوْلَيْنِ، فَقَالَ لَا تُرْضِعِيهِ.»

347 Bakara 2/233.

348 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/429 (2266), İbn Ebî Zi'b tarikiyle; Türkî, 4/203.

349 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (13900), Ma'mer tarikiyle ez-Zührî'den. Ona göre İbn Ömer veya İbn Abbas'tır. Türkî, 4/204.

350 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/290, Hafs'tan; Türkî, 4/204.

4959. İbn Beşşâr bize Yahyâ b. Saîd ve Abdurrahmân, Süfyân, A'meş, İbrahim tarikiyle Alkame'nin "Bir kadının iki yıldan sonra çocuk emzirdiğini gördüğünü ve;

'Onu emzirme' dediğini" rivayet etmiştir.[351]

[٤٩٦٠] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ الشَّعْبِيَّ، يَقُولُ: «مَا كَانَ مِنْ وَجُورٍ، أَوْ سَعُوطٍ، أَوْ رَضَاعٍ فِي الْحَوْلَيْنِ فَإِنَّهُ يَحْرُمُ، وَمَا كَانَ بَعْدَ الْحَوْلَيْنِ لَمْ يَحْرُمْ شَيْئًا.»

4960. İbn Beşşâr bize Abdurrahmân ve Süfyân tarikiyle Şeybânî'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Şa'bî'yi;

'İki yıl içerisinde ağızdan yutulan ilaç, burundan dökülen ilaç ve emzirme mahremiyet oluşturur. İki yıldan sonra olan ise hiçbir şeyi mahrem kılmaz' dediğini işittim."[352]

[٤٩٦١] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، أَنَّهُ كَانَ يُحَدِّثُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّهُ قَالَ: «لَا رَضَاعَ بَعْدَ فِصَالٍ، أَوْ بَعْدَ حَوْلَيْنِ.»

4961. İbnü'l-Müsennâ bize Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Muğîre tarikiyle İbrahim'in Abdullah'tan "Sütten ayrıldıktan ve iki yıldan sonra emzirme yoktur." dediğini rivayet etmiştir.[353] **[4/204]**

[٤٩٦٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا حَسَنُ بْنُ عَطِيَّةَ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَى، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «لَيْسَ يَحْرُمُ مِنَ الرَّضَاعِ بَعْدَ التَّمَامِ، إِنَّمَا يَحْرُمُ مَا أَنْبَتَ اللَّحْمَ، وَأَنْشَأَ الْعَظْمَ.»

4962. Ebû Küreyb bize Hasan b. Atiyye, İsrâil, Abdula'lâ, Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın "(Emzirme süresi iki yılla) Tamam olduktan

351 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/291, Abdurrahmân b. Mehdî ve Ebû Üsâme'den; Türkî, 4/204.

352 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 11/199, Abdurrahmân b. Mehdî tarikiyle; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (973); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/290, Şeybânî tarikiyle; Türkî, 4/204.

353 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, 974; Beyhakî, *Sünen*, 7/462; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 11/199, Muğîre tarikiyle; Türkî, 4/204.

sonra süt emzirmeden dolayı mahremlik yapmaz. Ancak et üreten ve kemiği inşa eden (emzirme) mahremlik yapar." dediğini rivayet etmiştir.

[٤٩٦٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ قَالَ: «لَا رَضَاعَ بَعْدَ فِصَالِ السَّنَتَيْنِ.»

4963. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer, Amr b. Dînâr tarikiyle İbn Abbas'ın "İki sene (emzirme süresinin bitmesiyle sütten) ayrılmadan sonra (mahremliğe sebep olan) emzirme yoktur." dediğini rivayet etmiştir.[354]

[٤٩٦٤] حَدَّثَنَا هِلَالُ بْنُ الْعَلَاءِ الرَّقِّيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ زَيْدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ أَبِي الضُّحَى، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: «{وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ} قَالَ: لَا رَضَاعَ إِلَّا فِي هَذَيْنِ الْحَوْلَيْنِ.»

4964. Hilâl b. el-Alâ' er-Rakkî bize babası, Ubeydullah, Zeyd, Amr b. Mürre, Ebu'd-Duhâ tarikiyle İbn Abbas'ın {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ} *"Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."*[355] âyetini okuyup "Bu iki yıl içerisinde hariç emzirme yoktur." dediğini rivayet etmiştir.[356]

4- Diğerleri Allah'ın {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ} *"Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."*[357] sözünün şanı yüce olan Allah tarafından kullarına, annelerin çocuklarını iki tam yıl emzirmelerinin kesin bir hüküm olduğunu sonra şanı yüce olan Allah'ın {لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ} *"Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için"*[358] sözüyle bu hükmü hafiflettiği ve buradaki muhayyerliği iki yılı tamamlamayı istedikleri zaman babalara ve annelere tanıdığını, bundan önce sütten kesmeyi istedikleri takdirde bu, onların çocuğa bakışına göre onların hakkı olduğuna delil olarak (geldiğini) söylemişlerdir.

---

354 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (13901); Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (980); Tahâvî, *el-Müşkil*, 7/295; Beyhakî, *Sünen*, 7/462, Amr b. Dînâr tarikiyle; Türkî, 4/205.

355 Bakara 2/233.

356 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/288, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/205.

357 Bakara 2/233.

358 Bakara 2/233.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٩٦٥] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: «{وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ} ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ الْيُسْرَ، وَالتَّخْفِيفَ بَعْدَ ذَلِكَ، فَقَالَ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ}.»

4965. Bişr bize Yezîd, Saîd tarikiyle Katâde'nin, Allah'ın {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ} *"Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."*[359] sözüyle ilgili "Allah kolaylık indirdi, hafifletme ondan sonradır. Şanı yüce olan Allah {لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ} *'Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için'*[360] buyurmuştur." dediğini rivayet etmiştir.[361] **[4/205]**

[٤٩٦٦] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ: «{وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ} يَعْنِي الْمُطَلَّقَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ، ثُمَّ أَنْزَلَ الرُّخْصَةَ وَالتَّخْفِيفَ بَعْدَ ذَلِكَ، فَقَالَ: {لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ}.»

4966. Ammâr tarafından bana İbn Ebî Ca'fer ve babası tarikiyle Rebî''nin, Allah'ın {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ} *"Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."*[362] sözü hakkında "Yani boşanmış kadınlar çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Sonra Allah ruhsat ve hafifletme hükmü indirdi ve {لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ} *'Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için'*[363] buyurdu" dediğini rivayet etmiştir.[364]

Allah'ın bu bağlamda bahsettiği annelerin daha önce bahsettiğimiz üzere kocalarından bâin talakla boşanmış kadınlardır görüşünü benimseyenlerden gelen rivayetler:

---

359 Bakara 2/233.
360 Bakara 2/233.
361 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/429 (2269) numaralı rivayetin ardından muallak olarak; Türkî, 4/205.
362 Bakara 2/233.
363 Bakara 2/233.
364 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/429 (2269), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 4/206.

[٤٩٦٧] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «{وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ} إِلَى: {إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ} أَمَّا الْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ فَالرَّجُلُ يُطَلِّقُ امْرَأَتَهُ وَلَهُ مِنْهَا وَلَدٌ، وَأَنَّهَا تُرْضِعُ لَهُ وَلَدَهُ بِمَا يُرْضِعُ لَهُ غَيْرُهَا.»

4967. Musa bize Amr, Esbât tarikiyle Süddî'nin {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ} *"Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."*[365] kısmından başlayarak {إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ} *"Örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde size bir günah yoktur."*[366] ifadesine kadar olan âyetlerle alakalı "Çocuklarını iki tam yıl emziren annelere gelince. Bir adam kendisinden çocuğu olan hanımını boşar, anne de onun çocuğunu annesi dışında bir kadına emzirttiği ücret karşılığında emzirir." dediğini rivayet etmiştir.[367]

[٤٩٦٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، فِي قَوْلِهِ: «{وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ} قَالَ: إِذَا طَلَّقَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ وَهِيَ تُرْضِعُ لَهُ وَلَدًا.»

4968. Müsennâ bana Süveyd b. Nasr, İbnü'l-Mübârek, Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın, Allah'ın {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ} *"Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."*[368] sözü hakkında "Bir adam hanımını onun çocuğunu emzirir haldeyken boşadığı zaman (demektir)" dediğini rivayet etmiştir.[369]

[٤٩٦٩] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو زُهَيْرٍ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، بِنَحْوِهِ.

4969. Müsennâ bize İshâk, Ebû Züheyr, Cüveybir tarikiyle Dahhâk'tan benzerini rivayet etmiştir. **[4/206]**

---

365 Bakara 2/233.
366 Bakara 2/233.
367 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/428 (2263) no'lu rivayetin ardından muallak olarak; Türkî, 4/206.
368 Bakara 2/233.
369 Rivayetin tamamı Türkî, 4/211'de gelecektir. Türkî, 4/206.

Allah'ın {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ} *"-Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."*[370] sözü hakkındaki görüşlerden doğruya en yakın olanı Ali b. Ebî Talha'nın İbn Abbas'tan rivayet ettiği ve Atâ ve Sevrî'nin de muvâfakat ettiği; Abdullah b. Mes'ûd, İbn Abbas ve İbn Ömer'den rivayet edilen, bu âyetin, anne-babası anlaşmazlığa düştüğü zaman çocuğun emzirme süresindeki son sınır olduğu, iki yıldan sonra haramlık oluşturan bir emzirme olmadığı, bununla altı aylık, yedi aylık ve dokuz aylık doğan her çocuğun kastedildiği yönündeki görüştür.

Bu âyetin, anne ve babanın ihtilaf etmesi durumunda emzirme süresindeki son sınıra delâlet ettiği yönündeki görüşümüzün gerekçesi şudur: Allah bu konuda bir sınır belirlediyse onun belirlediği sınırın üzerinin, hükümde onun altındakine uygun olması caiz olmaz. Çünkü bu böyle olsaydı belirlenen sınırın mantıklı bir anlamı olmazdı. Şüphe yoktur ki iki yılın altında bir süre, emzirme süresi olduğu zaman onun üzerindeki bir süre başka bir vakit olur, o vakit emzirmeyi bırakmak için bir süredir ve emzirme süresinin tamam olması tam olarak iki yıl olduğu zaman tam olan üzerine yapılan ilavenin bir mânası yoktur. Emzirme süresinin iki yılın üzerinde bir süre olmasının bir anlamı yoktur. İki yılın altındaki emzirme süresi mahremlik yapan bir emzirmedir. Bu sürenin üzerindeki ise mahremlik yapan bir emzirme değildir.

Biz bu ifadeyle altı veya yedi veya da dokuz aylık olmak üzere herhangi vakitte doğan her çocuğun kastedildiğini söyledik. Çünkü şanı yüce olan Allah {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ} *"Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."*[371] sözüyle genel bir ifade kullanmış, bir kısım çocukları dışarıda bırakıp bir kısmını kastetmemiştir.

Bazı çocuklara bunu özel bir hüküm olarak yorumlamanın yanlışlığına dair şanı yüce olan Allah'ın Kitabı'ndaki veya Allah Resûlü'nün (sav) dilindeki açıklamaları dışında olduğunu *Kitâbü'l-Beyân an Usûli'l-Kelâm* isimli kitabımızda burada tekrarlamaya ihtiyaç bırakmayacak şekilde açıkladık. **[4/207]**

---

370 Bakara 2/233.
371 Bakara 2/233.

f. Hamilelik ve Emzirme Süreleri İle İlgili Bazı Sorular

Soru: Eğer bir kimse "Şanı yüce olan Allah {وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا} *'Karnında taşıması ve sütten kesmesinin süresi otuz aydır.'*[372] sözüyle bunu açıklamış ve her iki anlam için bir sınır belirlemiştir. Hamilelik ve emzirmenin Allah'ın belirlediği süreden fazla olması câiz değildir. Dokuz aydan düşük olan hamilelik süresi emzirme süresindeki fazlalıktır, hamilelik süresindeki fazlalık da emzirme süresinden eksilmedir. Her ikisinin toplam süresinin şanı yüce olan Allah'ın belirlediği gibi otuz ayı geçmesi câiz değildir" derse...

Cevap: Ona şöyle cevap verilir: "Bu görüşe göre hamilelik süresi iki yıla uzadığı zaman çocuğun altı ay emzirilmesi gerekir. Dört sene olduğu zaman ise hamileliğin otuz ayı kapsaması ve süre sınırını aşması sebebiyle emzirmenin yok olması ve emzirtmemesi gerekir. Ya da bu görüşü benimseyen kimse hamilelik süresinin dokuz ayı geçmeyeceğini zannetmektedir ve böylece bütün delillerin görüşünün dışına çıkmakta, var olanı ve görüleni yok saymaktadır. Eğer bunu iddia ediyorsa iddiasının hatalı olduğuna dair her ikisine de delil olarak yeter. Bu görüşü benimseyen kimse bu iki durumdan hangisine sığınırsa sığınsın, anlayış sahibi kimse için bu görüşün hatası açıktır."

Soru: Eğer bir kimse; "Eğer durum senin açıkladığın gibiyse az önce şanı yüce olan Allah'ın belirlediği süreyi -hükümde onun süresinin altına inmek gibi- aşmanın da câiz olmadığından bahsettiğin ve 'Hamilelik ve emzirme süresi otuz ayı geçebilir mi?' dediğin halde {وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا} *'Karnında taşıması ve sütten kesmesinin süresi otuz aydır.'*[373] sözünün anlamı nedir?" derse...

Cevap: Ona şöyle cevap verilir: "Şanı yüce olan Allah {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ} *'-Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler.'*[374] sözünde anne-babanın ihtilaf etmesi ve birinin diğerine zarar vermeyi istemesi durumunda onlara bir sorumluluk yükleyerek kullarına kesin olarak belirlemiş olduğu çocuğun değişmez emzirme süresi kıldığı gibi {وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا} *'Kar-*

372 Ahkâf 46/15.
373 Ahkâf 46/15.
374 Bakara 2/233.

nında taşıması ve sütten kesmesinin süresi otuz aydır."[375] sözünü kullarının kulluk gereği aşmayıp bağlı kalacağı bir süre sınırı olarak belirlememiştir."

Bu, Allah tarafından kullara emrin yapılmasıyla itaat, terk edilmesiyle isyan olacak şeylerde olması sebebiyledir. Yapılmasına veya terk edilmesine yol olan şeylere gelince. Bu, emretmenin ve yasaklamanın mümkün olmayan ve kulluk gereği yapılmayan şeylerdendir. **[4/208]**

Durum böyle olunca hamilelik, kadınların, süresini kısaltmaları ve uzatmaları ve böylece diledikleri vakitte doğurması, diledikleri vakitte doğurmaktan uzak durması mümkün olmayan şeylerdendir. Daha önce belirttiğimiz üzere Allah'ın {وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا} *"Karnında taşıması ve sütten kesmesinin süresi otuz aydır."*[376] sözünün şanı yüce olan Allah tarafından, annesinin hamile kaldığı, doğurduğu ve sütten ayırdıkları varlıkların bunları otuz ay içerisinde yaptıklarına dair bilgi vermek olup hamilelik ve sütten ayırma süresinde otuz ayı geçmemek yönünde bir emir olmadığı, bilinen bir durumdur. Şanı yüce olan Rabbimiz böylece Kitabı'nda şöyle buyurmuştur:

{وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَاناً حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهاً
وَوَضَعَتْهُ كُرْهاً وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلٰثُونَ شَهْراً}

"Biz insana, anne ve babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi onu zahmete katlanarak taşıdı ve zorluk çekerek doğurdu. Karnında taşıması ve sütten kesmesinin süresi otuz aydır."[377]

Aklından zoru olan bir kimse, şanı yüce olan Allah'ın, annesinin hamile kaldığı, doğurduğu ve sütten ayırdıkları varlıkların bunları otuz ay içerisinde yaptığından bahsettiği zaman yarattığı bütün varlıkların özelliğinin bu olması gerektiğini ve bunun, kullarının hepsinin hamileliğinin ve sütten ayırmasının otuz aylık bir süre olduğuna delâlet ettiğini zannederse, bu âyette Allah'ın belirttiği üzere, güçlü dönemlerine ulaşıp kırk yaşına geldiklerinde de şöyle demeleri gerekli olur:

375 Ahkâf 46/15.
376 Ahkâf 46/15.
377 Ahkâf 46/15.

{رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ}

"Ey Rabbim! Gerek bana gerekse anne babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya beni muvaffak kıl."[378]

Kırk yaşını tamamladığı ve gücüne ulaştığı dönemde Allah'ı inkâr etmesi, O'nun nimetlerine nankörlük etmesi, anne-babasını öldürmesi, onlara sövmesi ve kötülük yapması iyice yerleşmiş kimsenin aramızda bulunması, Allah'ın bu âyetle bütün kullarının özelliklerini kastettiğini değil bununla bazı kullarını böyle vasıflandırırken bazılarını böyle vasıflandırmadığını bildiren bir ifadedir. **[4/209]**

Bu, hiç kimsenin yadırgamayacağı ve yabana atmayacağı bir durumdur. Çünkü dokuz aylık doğan insanlar altı veya yedi aylık doğanlardan fazla olduğu gibi dört yıllık bir hamilelikten sonra doğanlardan daha fazladır.

g. Kıraat

Kıraat imamları bunun okunuşunda ihtilaf etmişlerdir:

a) Medine, Irak ve Şam ehli {يُتِمَّ} kelimesinde yâ harfiyle {الرَّضَاعَةَ} kelimesinin nasb haliyle "Baba ve annelerden çocuğunun emzirme süresini tamamlamak isteyenler için" anlamında {لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ} şeklinde okumuşlardır.

b) Bazı Hicaz ehli ise {يُتِمَّ} kelimesinde tâ harfiyle {الرَّضَاعَةَ} kelimesinin ref haliyle "Baba ve annelerden çocuğunun emzirme süresinin tam olmasını isteyenler için" anlamında (لِمَنْ أَرَادَ أَنْ تَتِمَّ الرَّضَاعَةُ) şeklinde okumuşlardır.

Bize göre bu konuda doğru okuyuş {يُتِمَّ} kelimesinde yâ harfiyle {الرَّضَاعَةَ} kelimesinin nasb haliyle okuyuştur. Çünkü şanı yüce olan Allah {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ} *'Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler.'*[379] demiştir. Bu kıraate göre onlar (anneler) ve çocuğun babası emzirme süresinin tamamlanmasını istedikleri zaman onlar süreyi tamamlarlar. Delilin kendisiyle sabit olduğu, meşhur nakille gelen kıraat budur, diğeri değil.

---

378 Ahkâf 46/15.
379 Bakara 2/233.

(الرَّضَاعَةُ) kelimesi konusunda Araplardan râ harfinin kesralı haliyle (الرِّضَاعَةُ) şeklinde bir duyum rivayet edilmektedir. Doğru olsa bile bu, مَهَرْتُ الشَّيْءَ مَهَارَةً ve مِهَارَةً; الدَّلَالَةُ ve الدِّلَالَةُ; الْوَكَالَةُ ve الْوِكَالَةُ ifadelerinin benzer kullanımıdır. O zaman الْحَصَادُ ve الْحِصَادُ denildiği gibi الرَّضَاعُ ve الرِّضَاعُ şeklinde kullanım câiz olur. Doğru olan kıraate gelince, fetha harekeli الرَّضَاعَةُ şeklindedir ve başkası değildir.

2. {وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ}
"Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir."

Şanı Yüce olan Allah'ın {وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ} *"Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir."* sözünün tefsiri:

a. {وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ} "(Çocuk kendisine ait olana) Babaya aittir."

Şanı yüce olan Allah {وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ} *"(Çocuk kendisine ait olana) Babaya aittir."*[380] sözüyle süt emen çocukların babalarını kastetmektedir.

b. {رِزْقُهُنَّ} "(annelerin) yiyeceği"

{رِزْقُهُنَّ} *"(annelerin) yiyeceği"*[381] ifadesi; annelerinin rızkı demektir ve rızık ile beslendikleri yiyeceği ve annelere gerekli olan gıda ve beslenme maddelerini kastetmektedir.

c. {وَكِسْوَتُهُنَّ} "(annelerin) giyeceği"

{وَكِسْوَتُهُنَّ} *"(annelerin) giyeceği"*[382] ifadesiyle de giyilen elbiseleri kastetmektedir. **[4/210]**

d. {بِالْمَعْرُوفِ} "örfe uygun olarak"

{بِالْمَعْرُوفِ} *"örfe uygun olarak"* sözüyle (annenin) misli için (babanın) misline gereken sorumluluğu kastetmektedir. Çünkü şanı yüce olan Allah yarattığı kimselerin zenginlik ve fakirlik durumlarının farklılığını; kimisinin durumunun iyi olduğunu, kimisinin elinin dar olduğunu ve kimisinin

380 Bakara 2/233.
381 Bakara 2/233.
382 Bakara 2/233.

de bu iki arasında bir imkâna sahip olduğunu bilir. Bundan dolayı {لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا} *"Eli geniş olan, elinin genişliğine göre nafaka versin. Rızkı dar olan da, Allah'ın ona verdiğinden (o ölçüde) harcasın. Allah, bir kimseyi ancak kendine verdiği ile yükümlü kılar."*[383] âyetinde buyurduğu gibi herkese maddî harcama sorumluluğu üzerinde olan hanımı ve çocuğuna maddi imkânı ölçüsünde harcama yapmasını emretmiştir.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٤٩٧٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، فِي قَوْلِهِ: «{وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ} قَالَ: إِذَا طَلَّقَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ وَهِيَ تُرْضِعُ لَهُ وَلَدًا، فَتَرَاضَيَا عَلَى أَنْ تُرْضِعَ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ، فَعَلَى الْوَالِدِ رِزْقُ الْمُرْضِعِ، وَالْكِسْوَةُ بِالْمَعْرُوفِ عَلَى قَدْرِ الْمَيْسَرَةِ، لَا تُكَلَّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا.»

4970. Müsennâ bana Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın, Allah'ın {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ} *"-Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir."*[384] sözü hakkında "Bir adam çocuğunu emzirdiği durumda hanımını boşarsa ve iki tam yıl emzirmesi konusunda anlaşırlarsa babanın emziren annenin beslenme ve giyecek giderlerini imkânı ölçüsünde örfe uygun bir şekilde gidermesi gerekir. Bir kimse ancak imkânı ölçüsünde yükümlü kılınır." dediğini rivayet etmiştir.[385] **[4/211]**

[٤٩٧١] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ سَهْلٍ الرَّمْلِيُّ، قَالَ: ثَنَا زَيْدٌ، وَحَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا مِهْرَانُ، عَنْ سُفْيَانَ، قَوْلَهُ: «{وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ} وَالتَّمَامُ: الْحَوْلَانِ {وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ} عَلَى الْأَبِ طَعَامُهَا، وَكِسْوَتُهَا بِالْمَعْرُوفِ.»

383 Talâk 65/7.
384 Bakara 2/233.
385 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/418; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/288. Bu rivayeti عَلَى قَدْرِ الْمَيْسَرَةِ ifadesini çıkarıp kısaltarak Taberî'ye nispet etmiştir. Türkî, 4/211.

4971. Ali b. Sehl er-Remlî bana Zeyd, İbn Humeyd, Mihrân tarikiyle Süfyân'ın, Allah'ın {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ} *"-Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir."*[386] sözüyle alakalı "Tam olan yıl sayısı iki yıldır. {وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ} *'babaya aittir.'*[387] ifadesi, babaya, annenin yiyecek ve giyecek ihtiyacını örfe uygun biçimde gidermesi gerekliliktir" dediğini rivayet etmiştir.[388]

[٤٩٧٢] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلَهُ: «{وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ} قَالَ: عَلَى الْأَبِ.»

4972. Ammâr tarafından bana İbn Ebû Ca'fer, babası tarikiyle Rebî''in, Allah'ın {وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ} *"Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir."*[389] sözüyle alakalı olarak "(Âyette bahsedilen sorumluluklar) Babaya aittir." dediği rivayet edilmiştir.[390]

3. {لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا} "Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk yüklenmez."

Şanı yüce olan Allah'ın {لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا} *"Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk yüklenmez."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bununla "Bir kişi, istediği takdirde ancak kendisini zora sokmayacak ve onda bulunması durumunda yapılması imkânsız olmayan bir emirle sorumluluk olarak yüklenebilir." anlamını kastetmektedir. Şanı yüce olan Allah bununla "Allah'ın {لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا} *'Eli geniş olan, elinin genişliğine göre nafaka versin. Rızkı dar olan da, Allah'ın ona verdiğinden (o ölçüde)*

386 Bakara 2/233.
387 Bakara 2/233.
388 Türkî, 4/203'te bu rivayetin tahrici geçmişti. Türkî, 4/211.
389 Bakara 2/233.
390 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/429 (2271), no'lu rivayetin ardından İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 4/212.

harcasın. Allah, bir kimseyi ancak kendine verdiği ile yükümlü kılar.'[391] dediği gibi erkeklere kendilerinden boşanmış hanımlarından çocuklarını emzirenlerin harcamalarından ancak gücü yettiği ve imkân bulabildiğinden sorumlu tutar." demek istemiştir.

Şu rivayette olduğu gibi:

[٤٩٧٣] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ ثَنَا مِهْرَانُ، وَحَدَّثَنِي عَلِيٌّ، قَالَ: ثَنَا زَيْدٌ، جَمِيعًا، عَنْ سُفْيَانَ: «{لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا} إِلَّا مَا أَطَاقَتْ.»

4973. İbn Humeyd bize Mihrân tarikiyle ve Ali bana Zeyd tarikiyle (her ikisi de) birlikte Süfyân'ın "{لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا} *'Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk yüklenmez.'*[392] Takat getirdiği hariç (sorumlu tutulmaz)." dediğini rivayet etmişlerdir.[393] **[4/212]**

b. الْوُسْعُ Kelimesi

الْوُسْعُ kelimesi "Bu iş bana rahat ve kolay geldi." anlamında وَسِعَنِي هَذَا الْأَمْرُ، فَهُوَ يَسَعُنِي سَعَةً diyen kimsenin kullanımdaki وَسِعَ، يَسَعُ fiilinden gelmektedir. Ayrıca "Sana verme imkânım olan ve sana vermem bana zor gelmeyen şeyi verdim." anlamında هَذَا الَّذِي أَعْطَيْتُكَ وُسْعِي; zar zor kazandığın şeyden verdiğin ve onu vermek sana zor geldiği zaman أَعْطَيْتُكَ مِنْ جُهْدِي dersin.

c. Kaderiyye'ye Red

{لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا} *"Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk yüklenmez."*[394] sözünün mânası; "Harcaması sorumlu tutulan meblağın verilmesi ona imkân dâhilinde olan, ona darlık getirmeyecek ve onu zar zor vermesine sebep olmayacak şeklinde belirttiğim anlamdır. Yoksa Kaderî cahillerin iddia ettiği gibi anlamı; "Kişiye birtakım itaatleri yapması yönünde verilmiş kudret" değildir. Çünkü eğer senin zannettiğin gibi olsaydı şanı yüce olan Allah'ın {انْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا} *"Bak, senin için ne türlü benzetmeler yaptılar da*

391 Talâk 65/7.
392 Bakara 2/233.
393 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/577 (3081), Mihrân tarikiyle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/430 (2276) no'lu rivayetin ardından muallak olarak; Türkî, 4/212.
394 Bakara 2/233.

saptılar. Artık (doğru) yolu bulamazlar."[395] sözü gibi -çünkü yüklendikleri sorumluluğu yerine getirmeye imkân bulamadıklarına delâlet etmektedir- tek bir halde olan kavmin engellendikleri şeye dair güç verilmiş olması gerekli olurdu. Bu ifade -eğer söylerse- söyleyenin sözünde ve bâtıl olduğu şüpheli olmayan bâtıl iddiasında bir imkânsızlık olan bir sözdür. Bu görüşün yanlış olduğu iyice açık olduktan sonra şanı yüce olan Allah'ın kişileri imkân bulamadıkları şeyle sorumlu tuttuğuna dair haber verdiği bir şey değil imkânları dâhilinde olan şeyle sorumlu tuttuğu bilinmektedir.

4. {لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ} "Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın."

Şanı yüce olan Allah'ın {لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ} *"Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın."* sözünün tefsiri:

a. Kıraat

Kıraat imamları bunun kıraati konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Hicaz, Kûfe ve Şam ehlinin geneli; râ harfinin fethasıyla[396] (açılmış şekli olan) لَا تُضَارَرْ nehiy sîgasıyla {لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا} *"Hiçbir anne çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın."*[397] şeklinde okumuşlardır ve bu şekilde okunduğu zaman mahalli cezmdir. Ancak şeddeleme yapılmadığı zaman harekelerin en hafifiyle harekelenir ki o da fethadır. Kesrayla harekelenmiş olsaydı -dilersen cezm harekesi harekelendiği zaman kesrayla harekelendiği için- fiilin üçüncü harfinin (lâme'l-fiil) harekesinin ikinci harfinin (ayne'l-fiil) uymasından dolayı câiz olurdu. **[4/213]**

2- Hicâz ehlinin ve Basra ehlinin bir kısmı ref' haliyle لَا تُضَارُّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا şeklinde okumuşlardır. Kim bunu böyle okursa kıraatini nehiy mânasında yapmamış olur ancak bu cümle لَا تُضَارُّ ifadesi {لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا} *"Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk yüklenmez."*[398] ifadesine atıf olarak haber cümlesi olur.

---

395 İsrâ 17/48.

396 Bu Nâfi', Âsım, İbn Âmir, Hamza ve Kisâî kıraatidir. Bk. İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*; Türkî, 4/213.

397 Bakara 2/233.

398 Bakara 2/233.

3- Basralı nahivcilerden biri ref‘ ederek لَا تُضَارُّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا şeklinde okuyan kimsenin kastettiği mânanın hükümde böyle olduğunu yani “zarar verilmesi gerekmez” anlamında مَا يَنْبَغِي أَنْ تُضَارَّ şeklinde olduğunu iddia etmiştir. يَنْبَغِي ifadesi hazfedildiği ve تُضَارُّ ifadesi kendi konumunda olduğu zaman lafzının anlamı üzere olur. Bunun için şairin şu sözüyle delil getirmiştir:

عَلَى الْحَكَمِ الْمَأْتِيِّ يَوْمًا إِذَا قَضَى ... قَضِيَّتَهُ أَنْ لَا يَجُورَ وَيَقْصِدُ

Bir gün gelecek olan hakem verdiği zaman hükmünü
Ona düşen haksızlık etmemek ve adaletli olmaktır[399]

يَقْصِدُ kelimesini يَنْبَغِي anlamı üzerine ref‘ ettiğini iddia etmiştir. Araplardan onun söylediğinin dışında rivayet edilen bir kullanım vardır ki o da “Ne yapmayı istiyorsun?” anlamında فَتُرِيدُ أَنْ تَصْنَعَ مَاذَا؟ ifadesini kastettikleri zaman فَتَصْنَعَ مَاذَا؟ şeklindeki kullanımlarıdır. أَنْ harfi varmış varsayımıyla onu nasbetmektedirler. أَنْ harfi olduğunu varsaymadıkları ve onu kastetmedikleri zaman فَتُرِيدُ مَاذَا؟ derler ve تُرِيدُ ifadesini merfû‘ yaparlar. Çünkü تَصْنَعُ ifadesinden önce olduğu gibi öncesinde أَنْ harfini gerektiren bir şey yoktur. Eğer merfû‘ olarak okunduğu zaman لَا تُضَارُّ ifadesi “zarara uğratılmaması gerekir” veya “zarara uğratılması gerekmez” anlamında olmuş olsaydı sonra يَنْبَغِي ifadesi hazfedilip يَنْبَغِي yerine تُضَارُّ getirilmiş olsaydı -bu mânada okunduğu zaman- nasbedilmesi sûretiyle kastedilen mânanın terk edildiğinin bilinmesi için فَتَصْنَعَ مَاذَا؟ sözlerinde yapıldığı gibi merfû‘ olarak değil mansûb olarak okunması gerekirdi. Ancak {لَا تُكَلَّفُ} ifadesine atfedilerek merfû‘ yapıldığı zaman bizim de benimsediğimiz mâna; sorumluluk kişinin imkânı dâhilindedir ve anne, çocuğu sebebiyle zarara uğratılmaz. Yani Allah’ın dininde ve hükmünde, Müslümanların ahlâkında böyledir. **[4/214]**

Bu konuda iki kıraatin doğruya en yakın olanı {لَا تُضَارَّ} şeklinde mansûb okuyan kimsenin kıraatidir. Çünkü bu ifade şanı yüce olan Allah tarafından çocuğunu anne-babanın eşlerin her birine zarar vermesinin Müslümanların fikir birliğiyle her ikisine de haram olduğuna dair bir

399 Beyit için bk. *Şerhu'l-Mufaddal*, 7/38; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, د ص ق; Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 8/555, 557, 558. Bu beyit orada Ebü'l-Lihâm et-et-Tağlibî'ye nispet edilmektedir. Bk. Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3/56, Abdurrahmân b. Ümmü'l-Hakem'e nispetle; Türkî, 4/214.

nehiydir. Eğer bu bir haber cümlesi olsaydı aynı şekilde birbirlerine zarar vermeleri haram olurdu.

1- Bunun nehiy anlamında olduğuna dair benimsediğimiz görüşü müfessirler de benimsemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٩٧٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا} لَا تَأْبَى أَنْ تُرْضِعَهُ لِيَشُقَّ ذَلِكَ عَلَى أَبِيهِ، وَلَا يُضَارَّ الْوَالِدُ بِوَلَدِهِ، فَيَمْنَعُ أُمَّهُ أَنْ تُرْضِعَهُ لِيُحْزِنَهَا.»

4974. Muhammed b. Amr bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in, Allah'ın {لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا} *"Hiçbir anne çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın."*[400] sözüyle alakalı "(Anne) Çocuğun babasına sıkıntı olması için emzirmekten kaçınmasın, baba da (anneyi) üzmek için çocuğu ona emzirtmekten uzak durmak sûretiyle zarar vermesin." dediğini rivayet etmiştir.[401]

[٤٩٧٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

4975. Müsennâ bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den lafız olarak aynısını rivayet etmiştir.

[٤٩٧٦] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: «{لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ} قَالَ: نَهَى اللَّهُ تَعَالَى عَنِ الضِّرَارِ وَقَدَّمَ فِيهِ، فَنَهَى اللَّهُ أَنْ يُضَارَّ الْوَالِدُ فَيَنْتَزِعَ الْوَلَدَ مِنْ أُمِّهِ إِذَا كَانَتْ رَاضِيَةً بِمَا كَانَ مُسْتَرْضِعًا بِهِ غَيْرَهَا، وَنُهِيَتِ الْوَالِدَةُ أَنْ تَقْذِفَ الْوَلَدَ إِلَى أَبِيهِ ضِرَارًا.»

4976. Bişr b. Muâz bize Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle Katâde'nin, Allah'ın {لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ} *"Hiçbir anne ve hiçbir baba*

400 Bakara 2/233.

401 Mücâhid, *Tefsîr,* s. 237; onun tarikiyle bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/430 (2277); Türkî, 4/215.

çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın."[402] sözüyle ilgili "Yüce Allah karşılıklı zarar vermeyi yasakladı ve buna dair hüküm koydu. Babanın zarar vermesini, annenin kendisi dışında bir kadına babasının çocuğu emzirtmesine razı olduğu zaman anneden çocuğu çekip almasını yasaklamıştır. Anneye de zarar vermek amacıyla çocuğu (başından atıp kurtulmak amacıyla) babasına atması yasaklanmıştır." dediğini rivayet etmiştir. **[4/215]**

[٤٩٧٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا} تَرْمِي بِهِ إِلَى أَبِيهِ ضِرَارًا {وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ} يَقُولُ: وَلَا الْوَالِدُ فَيَنْتَزِعُهُ مِنْهَا ضِرَارًا إِذَا رَضِيَتْ مِنْ أَجْرِ الرَّضَاعِ مَا رَضِيَ بِهِ غَيْرُهَا، فَهِيَ أَحَقُّ بِهِ إِذَا رَضِيتْ بِذَلِكَ.»

4977. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'nin, Allah'ın {لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا} *"Hiçbir anne çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın."*[403] sözüyle ilgili "Anne zarar vermek amacıyla çocuğu (başından atıp kurtulmak amacıyla) babasına atar", {وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ} *"hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın."*[404] sözüyle ilgili de "Baba, anneye zarar vermek amacıyla (emzirecek) başka bir kadının razı olduğu emzirme ücretine razı olduğu zaman anneden çekip alamaz. Çünkü anne buna razı olduğu zaman çocuğa en fazla hak sahibidir." dediğini rivayet etmiştir.[405]

[٤٩٧٨] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ الْحَسَنِ: «{لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا} قَالَ: ذَلِكَ إِذَا طَلَّقَهَا، فَلَيْسَ لَهُ أَنْ يُضَارَّهَا، فَيَنْتَزِعَ الْوَلَدَ مِنْهَا إِذَا رَضِيَتْ مِنْهُ بِمِثْلِ مَا يَرْضَى بِهِ غَيْرُهَا، وَلَيْسَ لَهَا أَنْ تُضَارَّهُ فَتُكَلِّفَهُ مَا لَا يُطِيقُ إِذَا كَانَ إِنْسَانًا مِسْكِينًا فَتَقْذِفَ إِلَيْهِ وَلَدَهُ.»

4978. Ammâr tarafından bana İbn Ebî Ca'fer, babası, Yunus tarikiyle Hasan'ın, Allah'ın {لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا} *"Hiçbir anne çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın."*[406] sözüyle alakalı "Bu(nun mânası), onu boşadığı

402 Bakara 2/233.
403 Bakara 2/233.
404 Bakara 2/233.
405 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/94; *el-Musannef*, (12177); Türkî, 4/216.
406 Bakara 2/233.

zaman babanın anneye zarar verme, (emzirecek) başka bir kadının razı olduğu emzirme ücretine razı olduğu zaman anneden çocuğu çekip alma hakkı yoktur. Annenin de babaya zarar verme, eğer çalışamaz bir kişiyse güç yetiremeyeceği bir sorumluluğu ona yükleyerek çocuğunu onun başına atma hakkı yoktur." dediği rivayet edilmiştir.[407]

[٤٩٧٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو زُهَيْرٍ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ: «{لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا} لَا تُضَارَّ أُمٌّ بِوَلَدِهَا، وَلَا أَبٌ بِوَلَدِهِ يَقُولُ: لَا تُضَارَّ أُمٌّ بِوَلَدِهَا فَتَقْذِفُهُ إِلَيْهِ إِذَا كَانَ الْأَبُ حَيًّا أَوْ إِلَى عَصَبَتِهِ إِذَا كَانَ الْأَبُ مَيِّتًا، وَلَا يُضَارُّ الْأَبُ الْمَرْأَةَ إِذَا أَحَبَّتْ أَنْ تُرْضِعَ وَلَدَهَا وَلَا يَنْتَزِعُهُ.»

4979. Müsennâ bana İshâk, Ebû Züheyr, Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın, Allah'ın {لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا} *"Hiçbir anne çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın."*[408] sözüyle alakalı "Anne, çocuğu sebebiyle, baba da çocuğu sebebiyle zarara uğratılmaz. Yani anne, çocuğu sebebiyle babası hayatta ise onu babasına, eğer babası vefat etmişse onu babanın yakın akrabalarına (başından) atmak sûretiyle zarar vermesin. Baba da anne çocuğunu emzirmek istediği halde zarar vermesin ve onu çekip almasın." dediğini rivayet etmiştir.[409] **[4/216]**

[٤٩٨٠] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا} يَقُولُ لَا يَنْزِعُ الرَّجُلُ وَلَدَهُ مِنَ امْرَأَتِهِ فَيُعْطِيَهُ غَيْرَهَا بِمِثْلِ الْأَجْرِ الَّذِي تَقْبَلُهُ هِيَ بِهِ، وَلَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا فَتَطْرَحُ الْأُمُّ إِلَيْهِ وَلَدَهُ تَقُولُ: لَا أَلِيهِ سَاعَةً تَضَعُهُ، وَلَكِنْ عَلَيْهَا مِنَ الْحَقِّ أَنْ تُرْضِعَهُ حَتَّى يَطْلُبَ مُرْضِعًا.»

4980. Musa bize Amr, Esbât tarikiyle Süddî'nin {لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا} *"Hiçbir anne çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın."*[410] âyetiyle ilgili "Adam çocuğunu hanımından çekip alıp çocuğun annesinin kabul edeceği bir ücret karşılığında başka birine veremez. Anne de çocuğuyla zarar verip çocuğu doğurduğu zaman 'Ben ondan sorumlu değilim' diyerek babasına

407 Kurtubî, *Tefsîr*, 3/167; Türkî, 4/216.
408 Bakara 2/233.
409 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/418, Dahhâk'tan; Türkî, 4/217.
410 Bakara 2/233.

atamaz. Ancak annenin, baba isteyinceye kadar onu emzirme hakkı vardır" dediğini rivayet etmiştir.[411]

[٤٩٨١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: ثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، وَسُئِلَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ: «{وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ} إِلَى {لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ} قَالَ ابْنُ شِهَابٍ، والْوَالِدَاتُ أَحَقُّ بِرَضَاعِ أَوْلَادِهِنَّ مَا قَبِلْنَ رَضَاعَهُنَّ بِمَا يُعْطَى غَيْرُهُنَّ مِنَ الْأَجْرِ، وَلَيْسَ لِلْوَالِدَةِ أَنَّ تُضَارَّ بِوَلَدِهَا فَتَأْبَى رَضَاعَهُ مُضَارَّةً، وَهِيَ تُعْطَى عَلَيْهِ مَا يُعْطَى غَيْرُهَا مِنَ الْأَجْرِ، وَلَيْسَ لِلْمَوْلُودِ لَهُ أَنْ يَنْزِعَ وَلَدَهُ مِنْ وَالِدَتِهُ مُضَارًّا لَهَا وَهِيَ تَقْبَلُ مِنَ الْأَجْرِ مَا يُعْطَاهُ غَيْرُهَا.»

4981. Müsennâ bana Abdullah b. Sâlih, Leys, Ukayl tarikiyle İbn Şihâb'a şanı yüce olan Allah'ın {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ} *"Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."*[412] ifadesinden {لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ} *"Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın."*[413] ifadesine kadar olan sözünün sorulduğu ve onun da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Anneler başka bir kadına verilen ücreti kabul ettikleri müddetçe çocuklarını emzirmeye en fazla hak sahibidir. Bir annenin çocuğunu emzirmekten geri durmak sûretiyle zarar vermesi uygun değildir. Başka bir kadına verilen ücreti kabul ettiği halde babanın da zarar vermek amacıyla çocuğu çekip alması uygun değildir."[414]

[٤٩٨٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا مِهْرَانُ، وَحَدَّثَنِي عَلِيٌّ، قَالَ ثَنَا زَيْدٌ جَمِيعًا، عَنْ سُفْيَانَ، فِي قَوْلِهِ: «{لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا} لَا تَرُمْ بِوَلَدِهَا إِلَى الْأَبِ إِذَا فَارَقَهَا تُضَارُّهُ بِذَلِكَ {وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ} وَلَا يَنْزِعُ الْأَبُ مِنْهَا وَلَدَهَا، يُضَارُّهَا بِذَلِكَ.»

4982. İbn Humeyd bize Mihrân ve Ali bana Zeyd tarikiyle Süfyân'ın, Allah'ın {لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا} *"Hiçbir anne çocuğu sebebiyle zarara*

---

411 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/431 (2284) no'lu rivayette Amr tarikiyle ikinci satır haricinde; Türkî, 4/217.

412 Bakara 2/233.

413 Bakara 2/233.

414 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/432 (2284) no'lu rivayette ikinci satırını Leys tarikiyle; Türkî, 4/217.

uğratılmasın."[415] sözü hakkında "(Baba, anneden) Ayrıldığı zaman ona zarar vermek amacıyla anne, çocuğu babanın başına atmasın", {وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ} *"Hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın."*[416] sözü hakkında da "Anneye zarar vermek amacıyla baba çocuğu çekip almasın." dediğini rivayet etmişlerdir.[417] **[4/217]**

[٤٩٨٣] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ} قَالَ: لَا يَنْتَزِعُهُ مِنْهَا وَهِيَ تُحِبُّ أَنْ تُرْضِعَهُ فَيُضَارَّهَا، وَلَا تَطْرَحْهُ عَلَيْهِ وَهُوَ لَا يَجِدُ مَنْ تُرْضِعُهُ وَلَا يَجِدُ مَا يَسْتَرْضِعُهُ بِهِ.»

4983. Yunus bana İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in, Allah'ın {لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ} *"Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın."*[418] sözü hakkında "Çocuğu emzirmeyi istediği halde ona zarar vermek amacıyla anneden çocuğu çekip alamaz, baba, çocuğu emzirecek bir kadın veya emzirtme ücretini bulamadığı durumda çocuğu babasının başına atamaz." dediğini rivayet etmiştir.[419]

[٤٩٨٤] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ الْبَاهِلِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنِي ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، فِي قَوْلِهِ: «{لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا} قَالَ: لَا تَدَعَنَّهُ - وَرِضَاعُهُ مِنْ شَأْنِهَا- مُضَارَّةً لِأَبِيهِ، وَلَا يَمْنَعُهَا الَّذِي عِنْدَهُ مُضَارَّةً لَهَا.»

4984. Amr b. Ali el-Bâhilî bize Ebû Âsım, İbn Cüreyc tarikiyle Atâ'nın, Allah'ın {لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا} *"Hiçbir anne çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın."*[420] sözü hakkında "(Anne) Çocuğun babasına zarar vermek amacıyla -emzirme durumu olduğu halde- bırakmasın. Baba da anneye zarar vermek amacıyla onun (emzirmesine) engel olmasın." dediğini rivayet etmiştir.[421]

---

415 Bakara 2/233.
416 Bakara 2/233.
417 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (12178), Süfyân es-Sevrî tarikiyle; Türkî, 4/218.
418 Bakara 2/233.
419 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/418, İbn Zeyd'den; Türkî, 4/218.
420 Bakara 2/233.
421 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (12176), İbn Cüreyc tarikiyle; Türkî, 4/218.

2- Bazıları "Erkeğin zarar vermesinin yasakladığı anne çocuğu ücretli emziren annedir" demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٩٨٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هَارُونُ النَّحْوِيُّ، قَالَ: ثَنَا الزُّبَيْرُ بْنُ الْخِرِّيتِ، عَنْ عِكْرِمَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا} قَالَ: هِيَ الظِّئْرُ.»

4985. Müsennâ bana Müslim b. İbrahim, Harun en-Nahvî, Zübeyr b. el-Hırrît tarikiyle İkrime'nin, Allah'ın {لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا} *"Hiçbir anne çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın."*[422] sözü hakkında "O, ücretli emziren kadındır." dediğini rivayet etmiştir. **[4/218]**

Sözün mânası; "Çocuğun babası ondan olan çocuğu sebebiyle anneye; çocuğun annesi de ondan olan çocuğu sebebiyle babaya zarar vermesin" şeklindedir. Sonra يُضَارَّ (meçhûl sîga kullanılarak) fâil zikredilmemiş ve tıpkı fâili belirtilmeyen (meçhûl fiilde) bizzat bir adama ikram yasaklandığı ve bizzat bir kişinin kastedilmediği zaman "Amr'a ikram edilmez, onun kardeşinin yanına oturulmaz." denildiği gibi "Hiçbir anne çocuğu sebebiyle ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın." denilmiştir. Sonra fiilin şeddelenmesi terk edilmiş ve لَا يُضَارَّ denilmiş, cezmli olan ikinci râ harfi -her ne kadar şedde açıkça konulmuş olsa da- birinci râ harfinin harekesiyle harekelenmiştir.

Bazı Arap dilciler burada fethayla harekelendiğini çünkü onun harekelerin en hafifi olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşü benimseyen kimsenin (bu görüşünün) bir anlamı yoktur. Çünkü sözün mânası böyle olsaydı tıpkı مُدَّ بِالثَّوْبِ ifadesi مَدَّ بِهِ ifadesinden daha fasih olduğu gibi تُضَارَّ ifadesinde kesra harekesi fethadan daha fasih olacağı ve kesra harekeyle okumak fethayla okumaktan daha doğru olacağı üzere لَا تُضَارِرْ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا "Anne çocuğu sebebiyle zarar vermesin." şeklinde olsaydı ve zarar vermekten yasaklanan kişi anne olsaydı câiz olurdu. Kıraat imamlarının kesrayla değil de fethayla {لَا تُضَارَّ} şeklindeki kıraati üzerinde fikir birliği içinde olmalarında görüşlerini aktardığım bir kısım Arap dilcilerin ihmal ettiğine dair açık bir delil vardır.

422 Bakara 2/233.

Eğer bu görüşü benimseyen kişi bir tevehhüm ve yanılgıdan dolayı bunun mânasının "Anne, zarara uğratılmasın." anlamında olduğunu, الوَالِدَةُ kelimesinin kendi fiilinden dolayı merfû olduğunu ve ilk râ harfinin hakkının kesra olduğunu söylerse; bu kimse sözün yorumuna gerekli önemi vermemiş olur ve görüşlerini aktardığımız müfessirlerin tamamına aykırı olmuş olur ki bu görüş de şanı yüce olan Allah'ın anne-babanın birisinin çocuğa zarar vermesi değil anne-babadan her birinin, çocukları sebebiyle eşine zarar vermesini yasakladığı yönünde hüküm vermiş olmasıdır. Çocuk emzirme çağında ondan herhangi bir kimseye zarar gelmesi mümkün olmadığı halde nasıl olur da onu çocuğa zarar vermekten nehyetmesi câiz olur? Eğer bu, âyetin mânası olsaydı âyet لَا تُضَرُّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا "Anneye çocuk sebebiyle zarar verilmesin." şeklinde olurdu. **[4/219]**

Diğer Arap dilcileri {لَا تُضَارَّ} ifadesinde kesranın câiz olduğunu söylemişlerdir. Bana göre bu bağlama kesra câiz değildir. Çünkü eğer kesralanırsa fâili zikredilmemiş (meçhûl sîgada) fiilin لَا تُضَارَرْ mânasından fâili belirlenmiş olan (malum sîgada) لَا تُضَارِرْ fiiline dönüşür.

b. Allah'ın Eşlerin Birbirine Zarar Vermelerini Yasaklaması

Şanı yüce olan Allah çocuğun anne-babasından her birini çocukları sebebiyle eşine zarar vermesini yasaklamıştır. Böylece Müslümanların yöneticisine -ayrıldıktan sonra annesi çocuğa baktığı, sorumluluğunu yüklendiği ve çocuğu kendisi dışında bir kadının baktığı ve emzirdiği ücret karşılığında emzirdiği halde baba, çocuğu annesinden çekip almayı istediği zaman- çocuk anneye muhtaç olduğu müddetçe kadının çocuğunu başka bir kadına verilecek ücret karşılığında anneye teslim etme hakkı vardır. Ayrıca çocuk annesinin dışındaki bir kadının memesini kabul etmediği veya annesinin dışında bir kadının memesini kabul etse bile babası çocuğunu emzirecek birini bulamadığı veya sütanne tutacak miktar imkân bulamadığı, çocuğunu ücretsiz bir şekilde emzirecek kişi bulamadığı zaman boşanmış annesini çocuğunun bakımı ve emzirmesi için tutması ona haktır. Çünkü şanı yüce olan Allah çocuk sebebiyle anne-babasından herhangi birinin zarar görmesini haram kılmıştır. Dolayısıyla çocuktan dolayı zarar vermesi, eşinin zarara uğramasına sebebiyet veren durumlara kıyasla haram olması pek tabii bir husustur. **[4/220]**

5. {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} "(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."* sözünün tefsiri:

a. {وَعَلَى الْوَارِثِ} "(Baba ölmüşse) Mirasçı da ... sorumludur."

Müfessirler Allah'ın, {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[423] sözüyle kastettiği varis konusunda ihtilaf etmişlerdir. O, hangi varistir? Ve o, kimin varisidir?

1- Bazıları "O, çocuğun varisidir." demişler ve devamla âyetin mânasının "Babası ölmüşse babası hayatta iken babasına olan sorumluluğun benzeri çocuğun varisine gereklidir." şeklinde olduğu yönünde görüş bildirmişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٩٨٦] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} عَلَى وَارِثِ الْوَلَدِ.»

4986. Bişr b. Muâz bize Yezîd, Saîd tarikiyle Katâde'nin {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[424] âyeti hakkında "Çocuğun varisine (gereklidir)." dediğini rivayet etmiştir.

[٤٩٨٧] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} عَلَى وَارِثِ الْوَلَدِ.»

4987. Musa bize Amr, Esbât tarikiyle Süddî'nin {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[425] âyeti hakkında "Çocuğun varisine (gereklidir)." dediğini rivayet etmiştir.[426]

---

423 Bakara 2/233.
424 Bakara 2/233.
425 Bakara 2/233.
426 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/115; Türkî, 4/221.

[٤٩٨٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: وَعَلَى وَارِثِ الصَّبِيِّ مِثْلُ مَا عَلَى أَبِيهِ.»

4988. Müsennâ bana Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Ma'mer tarikiyle Katâde'nin {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[427] âyeti hakkında "Çocuğun varisine; babasına olan sorumluluk gereklidir." dediğini rivayet etmiştir.[428]

Bu görüşü benimseyenler Allah'ın sözünü ettiği, benzer sorumluluğu yüklediği çocuğun varisi hakkında ihtilaf etmişlerdir.

2- Bazıları "Baba tarafından onun erkek akrabalarından kim olursa olsun erkek kardeş, amca, amcaoğlu ve kardeşinin oğludur." demişlerdir. **[4/221]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٩٨٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، أَنَّ عَمْرَو بْنَ شُعَيْبٍ، أَخْبَرَهُ أَنَّ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ أَخْبَرَهُ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ فِي قَوْلِهِ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: حَبْسُ بَنِي عَمٍّ عَلَى مَنْفُوسٍ كَلَالَةً بِالنَّفَقَةِ عَلَيْهِ مِثْلَ الْعَاقِلَةِ.»

4989. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, İbn Cüreyc, Amr b. Şu'ayb tarikiyle Saîd b. Müseyyeb'in, Allah'ın {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[429] sözü hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Ömer b. Hattâb (ra), çocuğun amcasının oğullarına bir kelâleye âkilesine olan kadar bir sorumluluğu vakfetmiştir."[430]

---

427 Bakara 2/233.

428 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (12183), Ma'mer tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/288, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/221.

429 Bakara 2/233.

430 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/94-95; *el-Musannef*, (12181); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/432 (2288), Hasan b. Yahyâ'dan; Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, (595); İbn Zencûye, *Kitâbu'l-Emvâl*, (868); Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, 234; Beyhakî, *Sünen*, 7/478, İbn Cüreyc tarîkiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/288, Süfyân ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/222.

[٤٩٩٠] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، أَنَّ الْحَسَنَ، كَانَ يَقُولُ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} عَلَى الْعَصَبَةِ.»

4990. Bişr b. Muâz bize Yezîd, Saîd ve Katâde tarikiyle Hasan'ın {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[431] âyeti hakkında "Erkek vasıtasıyla bağlı bulunan mirasçılara (gereklidir)." dediğini rivayet etmiştir.[432]

[٤٩٩١] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِدْرِيسَ، وَأَبُو عَاصِمٍ، قَالَا: ثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ قَالَ: «وَقَفَ عُمَرُ، ابْنَ عَمٍّ عَلَى مَنْفُوسٍ كَلَالَةً بِرَضَاعِهِ.»

4991. Amr b. Ali bize Abdullah b. İdris, Ebû Âsım, İbn Cüreyc ve Amr b. Şuayb tarikiyle Saîd b. Müseyyeb'in, "Hz. Ömer, çocuğun babası ve çocuğu olmayan amcasının oğluna onun emzirilme sorumluluğunu yüklemiştir." dediğini rivayet etmiştir.[433] **[4/222]**

[٤٩٩٢] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ يُونُسَ، أَنَّ الْحَسَنَ، كَانَ يَقُولُ: «إِذَا تُوُفِّيَ الرَّجُلُ وَامْرَأَتُهُ حَامِلٌ، فَنَفَقَتُهَا مِنْ نَصِيبِهَا، وَنَفَقَةُ وَلَدِهَا مِنْ نَصِيبِهِ مِنْ مَالِهِ إِنْ كَانَ لَهُ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ مَالٌ فَنَفَقَتُهُ عَلَى عَصَبَتِهِ قَالَ: وَكَانَ يَتَأَوَّلُ قَوْلَهُ: {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} عَلَى الرِّجَالِ.»

4992. Yakub b. İbrahim bana İbn Uleyye, Yunus tarikiyle Hasan'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hanımı hamileyken bir adam vefat ettiği zaman kadının nafakası kendi (miras) payından, çocuğunun nafakası ise eğer varsa babasının malındandır. Eğer malı yoksa nafaka sorumluluğu asabesinedir." Devamla (Hasan'ın) Allah'ın {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba*

431 Bakara 2/233.
432 Begavî, *Tefsîr*, 1/278; Türkî, 4/222.
433 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/246-247, İbn İdris'ten; Türkî, 4/223.

ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."[434] sözünü "(Nafaka sorumluluğu) Erkekleredir" şeklinde yorumladığını söylemiştir.[435]

[٤٩٩٣] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: «عَلَى الْعَصَبَةِ الرِّجَالِ دُونَ النِّسَاءِ.»

4993. Amr b. Ali bize Abdurrahmân b. Mehdî, Hüşeym, Yunus tarikiyle Hasan'ın "(Sorumluluk) Kadınlara değil erkeklerin asabesinedir." dediğini rivayet etmiştir.[436]

[٤٩٩٤] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، وَعَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَا: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: ثَنَا هِشَامٌ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، «أَنَّهُ أَتَى عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُتْبَةَ مَعَ الْيَتِيمِ وَلِيُّهُ، وَمَعَ الْيَتِيمِ مَنْ يَتَكَلَّمُ فِي نَفَقَتِهِ، فَقَالَ لِوَلِيِّ الْيَتِيمِ: «لَوْ لَمْ يَكُنْ لَهُ مَالٌ لَقَضَيْتُ عَلَيْكَ بِنَفَقَتِهِ، لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ: {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ}.»

4994. Ebû Küreyb ve Amr b. Ali bize İbn İdrîs, Hişâm tarikiyle İbn Sîrîn'in "Abdullah b. Utbe'ye yetimle birlikte velisinin getirildiği ve yetimin beraberinde onun nafakası hakkında konuşan bir kimse olduğu ve onun yetimin velisine;

'Eğer onun (babasının) malı olmasaydı onun nafakasının senin sorumluluğunda olduğuna dair hüküm verirdim. Çünkü yüce Allah {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *'(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur.'*[437] buyurmuştur.' dedi." dediğini rivayet etmiştir.[438]

[٤٩٩٥] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: ثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، قَالَ: «أُتِيَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُتْبَةَ، فِي رَضَاعِ صَبِيٍّ، فَجَعَلَ رَضَاعَهُ فِي مَالِهِ، وَقَالَ لِوَلِيِّهِ: لَوْ لَمْ يَكُنْ لَهُ مَالٌ جَعَلْنَا رَضَاعَهُ فِي مَالِكَ، أَلَا تَرَاهُ يَقُولُ: {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ}.»

---

434 Bakara 2/233.

435 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/207, rivayetin bir kısmını İbn Uleyye'den; 5/243'te Yunus'tan; Türkî, 4/223.

436 Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, (594); İbn Zencûye, *el-Emvâl*, (865), Yunus tarikiyle; Türkî, 4/223.

437 Bakara 2/233.

438 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/245, İbn İdrîs'ten; Türkî, 4/223.

4995. Yakub b. İbrahim bana İbn Uleyye, Eyyûb tarikiyle Muhammed b. Sîrîn'in "Abdullah b. Utbe'ye çocuğun emzirilmesi konusunda bir dava getirildi, onun emzirilme masrafının babanın malından karşılanması yönünde karar verdi ve velisine;

'Eğer babanın malı olmasaydı onun emzirilme masrafını senin malından olacağı yönünde karar verirdim. Allah'ın {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *'(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur.'*[439] dediğini görmüyor musun?' dedi.' dediğini rivayet etmiştir.[440] **[4/223]**

[٤٩٩٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، فِي قَوْلِهِ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: عَلَى الْوَارِثِ مَا عَلَى الْأَبِ إِذَا لَمْ يَكُنْ لِلصَّبِيِّ مَالٌ، وَإِذَا كَانَ لَهُ ابْنُ عَمٍّ، أَوْ عَصَبَةٌ تَرِثُهُ فَعَلَيْهِ النَّفَقَةُ.»

4996. İbn Humeyd bize Cerîr, Muğîre tarikiyle İbrahim'in, Allah'ın {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[441] sözü hakkında "Çocuğun malı yoksa babaya olan sorumluluk varise aittir. Eğer onun amcasının oğlu veya ona mirasçı olacak asabesi varsa harcama sorumluluğu ona aittir." dediğini rivayet etmiştir.[442]

[٤٩٩٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: الْوَلِيُّ مَنْ كَانَ.»

4997. Muhammed b. Amr bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[443] âyetiyle ilgili "Veli kimse; odur" dediğini rivayet etmiştir.

---

439 Bakara 2/233.

440 Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, (592); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/243; İbn Zencûye, *el-Emvâl*, (864); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/433 (2289), İbn Uleyye tarikiyle; Türkî, 4/224.

441 Bakara 2/233.

442 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/244; İbn Zencûye, *el-Emvâl*, (867), Cerîr'den; Türkî, 4/224.

443 Bakara 2/233.

[٤٩٩٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ وَرْقَاءَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

4998. Müsennâ bana Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Ebû Bişr Verkâ', İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den benzerini rivayet etmiştir.[444]

[٤٩٩٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

4999. Müsennâ bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den benzerini rivayet etmiştir.

[٥٠٠٠] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْحَنَفِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَعْقُوبُ يَعْنِي ابْنَ الْقَاسِمِ، عَنْ عَطَاءٍ، وَقَتَادَةَ «فِي يَتِيمٍ لَيْسَ لَهُ شَيْءٌ: أَتُجْبَرُ أَوْلِيَاؤُهُ عَلَى نَفَقَتِهِ؟ قَالَا: نَعَمْ، يُنْفِقُ عَلَيْهِ حَتَّى يُدْرِكَ.»

5000. Abdullah b. Muhammed el-Hanefî bize Abdullah b. Osman, İbnü'l-Mübârek, Ya'kûb -yani İbnu'l-Kâsım- tarikiyle Atâ ve Katâde'nin hiçbir şeyi olmayan yetim hakkında;

"Çocuğun velileri onun harcamalarını yüklenme konusunda zorunlu tutulur mu?" sorusuna;

"Evet, ergenlik çağına ulaşıncaya kadar harcama yaparlar." dediklerini rivayet etmiştir.[445]

[٥٠٠١] حُدِّثْتُ عَنْ يَعْلَى بْنِ عُبَيْدٍ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَالَ: «إِنْ مَاتَ أَبُو الصَّبِيِّ وَلِلصَّبِيِّ مَالٌ أُخِذَ رَضَاعُهُ مِنَ الْمَالِ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ مَالٌ أُخِذَ مِنَ الْعَصَبَةِ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لِلْعَصَبَةِ مَالٌ أُجْبِرَتْ عَلَيْهِ أُمُّهُ.»

5001. Ya'lâ b. Ubeyd tarafından bana Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın "Çocuğun babası ölürse ve çocuğun da malı olursa emzirme masrafı

444 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 237. Onun tarikiyle bk. Beyhakî, *Sünen*, 7/478; Türkî, 4/224.
445 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 11/346, İbrahim es-Sâiğ tarikiyle Atâ'dan; Türkî, 4/224.

çocuğun malından alınır. Eğer malı yoksa asabeden alınır. Eğer asabenin malı yoksa annesi buna mecbur tutulur." dediği rivayet edilmiştir.[446] **[4/224]**

3- Diğerleri "Bu (sorumluluk) erkek olsun kadın olsun çocuğun varisinedir." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٠٠٢] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} عَلَى وَارِثِ الْمَوْلُودِ مَا كَانَ عَلَى الْوَالِدِ مِنْ أَجْرِ الرَّضَاعِ إِذَا كَانَ الْوَلَدُ لَا مَالَ لَهُ عَلَى الرِّجَالِ، وَالنِّسَاءِ عَلَى قَدْرِ مَا يَرِثُونَ.»

5002. Bişr b. Muâz bize Yezîd, Saîd tarikiyle Katâde'nin {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[447] âyeti hakkında "Çocuğun hiç malı olmadığı zaman babanın sorumluluğunda olan çocuğun emzirilme ücreti çocuğun erkek ve kadın varislerine varis oldukları oranda (gereklidir)." dediğini rivayet etmiştir.[448]

[٥٠٠٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ: أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ «أَغْرَمَ ثَلَاثَةً كُلَّهُمْ يَرِثُ الصَّبِيَّ أَجْرَ رَضَاعِهِ.»

5003. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Zührî'den, Hz. Ömer'in (ra); hepsi çocuğa mirasçı olan üç kişiyi çocuğun emzirilme ücretinden sorumlu tuttuğunu rivayet etmiştir.[449]

[٥٠٠٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ: أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُتْبَةَ، «جَعَلَ نَفَقَةَ صَبِيٍّ مِنْ مَالِهِ، وَقَالَ لِوَارِثِهِ: أَمَا إِنَّهُ لَوْ لَمْ يَكُنْ لَهُ مَالٌ أَخَذْنَاكَ بِنَفَقَتِهِ، أَلَا تَرَى أَنَّهُ يَقُولُ: {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ}.»

446 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (12189); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/244; Cüveybir tarikiyle; Türkî, 4/225.

447 Bakara 2/233.

448 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (12183); İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 11/347. Bu iki tarikle Katâde'den; Türkî, 4/225.

449 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (12184); Türkî, 4/225.

5004. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer, Eyyûb tarikiyle İbn Sîrîn'den, Abdullah b. Utbe'nin çocuğun harcamalarını çocuğun malından karşılanmasına hükmettiğini ve varisine;

"Eğer çocuğun malı olmasaydı çocuğun harcamalarını senden alırdık. Baksana Allah {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *'(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur.'*[450] diyor." dediğini rivayet etmiştir.

4- Diğerleri ise "O (varis) çocuğun mahrem olan akrabalarındandır. Amcaoğlu ve köle gibi mahrem olmayan yakın akrabalara gelince, bunlar Allah'ın {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *'(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur.'*[451] sözüyle kastettiği kimseler değildir." demişlerdir. **[4/225]**

Bu görüşü benimseyenler Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'dir.[452]

5- Başka bir grup "Allah'ın {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *'(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur.'*[453] sözüyle kastettiği çocuğun kendisidir." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٠٠٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ الْمِصْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو زُرْعَةَ وَهْبُ اللَّهِ بْنُ رَاشِدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَيْوَةُ بْنُ شُرَيْحٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جَعْفَرُ بْنُ رَبِيعَةَ، «أَنَّ بُشَيْرَ بْنَ نَضْرٍ الْمُزَنِيَّ - وَكَانَ قَاضِيًا قَبْلَ ابْنِ حُجَيْرَةَ فِي زَمَانِ عَبْدِ الْعَزِيزِ - كَانَ يَقُولُ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: الْوَارِثُ: هُوَ الصَّبِيُّ.»

5005. Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem el-Mısrî bize Ebû Zür'a Vehbüllâh b. Râşid, Hayve b. Şüreyh tarikiyle Ca'fer b. Rebî'a'dan Büşeyr b. Nadr en-Müzenî'nin -ki o da Abdülazîz zamanında İbn Huceyra'dan önce kadı idi- {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[454] âyetiyle ilgili "Varis, çocuğun kendisidir." dediğini rivayet etmiştir.[455]

---

450 Bakara 2/233.

451 Bakara 2/233.

452 Ebû Yûsuf, *el-Âsâr,* s. 159 (726); Havârizmî, *Câmi'u'l-Mesânîd*, 2/160; Türkî, 4/226.

453 Bakara 2/233.

454 Bakara 2/233.

455 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/116; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/216; Kurtubî, *Tefsîr*, 3/168; Türkî, 4/226.

[٥٠٠٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ الْمُقْرِئُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَيْوَةُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جَعْفَرُ بْنُ رَبِيعَةَ، عَنْ قَبِيصَةَ بْنِ ذُؤَيْبٍ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: هُوَ الصَّبِيُّ.»

5006. İbn Humeyd bize Abdullah b. Yezîd el-Mukri', Hayve, Ca'fer b. Rebî'a tarikiyle Kabîsa b. Züeyb'in {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[456] âyetiyle ilgili "O (varis) çocuktur." dediğini rivayet etmiştir.[457]

[٥٠٠٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ حَيْوَةَ بْنِ شُرَيْحٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي جَعْفَرُ بْنُ رَبِيعَةَ، أَنَّ قَبِيصَةَ بْنَ ذُؤَيْبٍ كَانَ يَقُولُ: «الْوَارِثُ: هُوَ الصَّبِيُّ، يَعْنِي قَوْلَهُ: {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ}.»

5007. Müsennâ bana Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Hayve b. Şüreyh, Ca'fer b. Rebî'a tarikiyle Kabîsa b. Züeyb'in, Allah'ın {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[458] sözünü kastederek "O varis; çocuktur." dediğini rivayet etmiştir. **[4/226]**

[٥٠٠٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: يَعْنِي بِالْوَارِثِ: الْوَلَدُ الَّذِي يَرْضَعُ.»

5008. Müsennâ bana Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[459] âyeti hakkında "Allah varis ile emzirilen çocuğu kastediyor." dediğini rivayet etmiştir.[460]

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Bunların yorumlamalarına göre bu âyetin yorumu; "Çocuk varise babasına olan sorumluluğun bir benzeri vardır." şeklindedir."

---

456 Bakara 2/233.

457 Nehhâs, *en-Nâsıh ve'l-Mensûh, s.* 235; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 11/346; Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Yezîd el-Mukri' tarikiyle; Türkî, 4/226.

458 Bakara 2/233.

459 Bakara 2/233.

460 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/116; Kurtubî, *Tefsîr*, 3/168; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/216; Türkî, 4/227.

6- Diğerleri "O (varis) anne-babadan birinin ölümünden sonra geriye kalan diğeridir." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٠٠٩] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْحَنَفِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: «سَمِعْتُ سُفْيَانَ، يَقُولُ فِي صَبِيٍّ لَهُ عَمٌّ وَأُمٌّ وَهِيَ تُرْضِعُهُ قَالَ: يَكُونُ رَضَاعُهُ بَيْنَهُمَا، وَيُرْفَعُ عَنِ الْعَمِّ بِقَدْرِ مَا تَرِثُ الْأُمُّ، لِأَنَّ الْأُمَّ تُجْبَرُ عَلَى النَّفَقَةِ عَلَى وَلَدِهَا.»

5009. Abdullah b. Muhammed el-Hanefî bana Abdullah b. Osman tarikiyle İbnü'l-Mübârek'in, Süfyân'ı; "annesi ve amcası olup annesinin emzirdiği çocuk hakkında" şöyle derken işittiğini söylediğini rivayet etmiştir: "Onun emzirilmesi ikisi arasında olur, annenin mirasçı olduğu miktar mal amcanın sorumluluğundan kaldırılır. Çünkü anne, çocuğuna harcama yapmaya zorlanır."[461]

b. {مِثْلُ ذَلِكَ} "Aynı şeyle"

Yüce Allah'ın {مِثْلُ ذَلِكَ} *"Aynı şeyle"* sözünün tefsiri:

Müfessirler Allah'ın {مِثْلُ ذَلِكَ} *"Aynı şeyle"*[462] sözünün tefsiri konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları "Anne-babasının vefatından sonra çocuğun malı olmadığı zaman varisine emzirme ve nafaka ücretinin aynısı gereklidir." demişlerdir. **[4/227]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٠١٠] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، فِي قَوْلِهِ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: عَلَى الْوَارِثِ رَضَاعُ الصَّبِيِّ.»

5010. Ya'kûb b. İbrahim bana Hüşeym, Muğîre tarikiyle İbrahim'in, Allah'ın {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle*

461 Bk. Tûsî, *et-Tibyân*, 2/259; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/116; Türkî, 4/227.
462 Bakara 2/233.

sorumludur."[463] sözü hakkında "Varise çocuğun emzirme (ücreti) sorumluluğu vardır." dediğini rivayet etmiştir.

[٥٠١١] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، وَمُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَا: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: أَجْرُ الرَّضَاعِ.»

5011. Amr b. Ali ve Muhammed b. Beşşâr bize Abdurrahmân, Ebû Avâne, Mansûr tarikiyle İbrahim'in {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[464] âyetiyle ilgili "Emzirme ücreti" dediğini rivayet etmişlerdir.

[٥٠١٢] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: الرَّضَاعُ.»

5012. Amr b. Ali bize Abdurrahmân, Süfyân ve Muğîre tarikiyle İbrahim'in {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[465] âyetiyle ilgili "Emzirme (ücreti)" dediğini rivayet etmiştir.[466]

[٥٠١٣] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ قَالَ: ثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، فِي قَوْلِهِ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: أَجْرُ الرَّضَاعِ.»

5013. Amr b. Ali bize Abdurrahmân, Ebû Avâne ve Muğîre tarikiyle İbrahim'in, Allah'ın {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[467] sözü hakkında "Emzirme ücreti" dediğini rivayet etmiştir.

[٥٠١٤] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: الرَّضَاعُ.»

463 Bakara 2/233.
464 Bakara 2/233.
465 Bakara 2/233.
466 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, s. 67; Türkî, 4/228.
467 Bakara 2/233.

5014. İbn Beşşâr bize Abdurrahmân, Hammâd b. Seleme, Eyyûb ve Muhammed b. Sîrîn tarikiyle Abdullah b. Utbe'nin {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[468] âyetiyle ilgili "Emzirme (ücreti)" dediğini rivayet etmiştir.

[٥٠١٥] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: النَّفَقَةُ بِالْمَعْرُوفِ.»

5015. Amr b. Ali bize Abdurrahmân, Hammâd b. Seleme, Eyyûb ve Muhammed tarikiyle Abdullah b. Utbe'nin Allah'ın {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[469] sözü hakkında "Örfe uygun bir harcama" dediğini rivayet etmiştir.

[٥٠١٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: عَلَى الْوَارِثِ مَا عَلَى الْأَبِ مِنَ الرَّضَاعِ إِذَا لَمْ يَكُنْ لِلصَّبِيِّ مَالٌ.»

5016. İbn Humeyd bize Cerîr ve Muğîre tarikiyle İbrahim'in {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[470] âyetiyle ilgili "Çocuğun malı olmadığı zaman babaya ait olan emzirme (ücreti) sorumluluğu varise gereklidir." dediğini rivayet etmiştir.[471] **[4/228]**

[٥٠١٧] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: «الرَّضَاعُ، وَالنَّفَقَةُ.»

5017. Süfyân bize babası, Süfyân, Muğîre tarikiyle İbrahim'in "Emzirme ve nafaka (gereklidir)." dediğini rivayet etmiştir.

---

468 Bakara 2/233.
469 Bakara 2/233.
470 Bakara 2/233.
471 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/244; İbn Zencûye, *el-Emvâl*, 867, benzerini Cerîr'den; Türkî, 4/228.

[٥٠١٨] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: الرَّضَاعُ.»

5018. Ahmed b. Hâzim bana Ebû Nuaym ve Süfyân tarikiyle İbrahim'in{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[472] âyetiyle ilgili "Emzirme (ücreti gereklidir)." dediğini rivayet etmiştir.[473]

[٥٠١٩] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: «الرَّضَاعُ.»

5019. İbn Beşşâr bize Abdurrahmân, Ebû Avâne ve Atâ b. es-Sâib tarikiyle Şa'bî'nin "Emzirme (ücreti gereklidir)." dediğini rivayet etmiştir.[474]

[٥٠٢٠] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: أَجْرُ الرَّضَاعِ.»

5020. Amr b. Ali bize Abdurrahmân b. Mehdî, Ebû Avâne ve Mutarrif tarikiyle Şa'bî'nin {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[475] âyetiyle ilgili "Emzirme ücreti (gereklidir)." dediğini rivayet etmiştir.

[٥٠٢١] حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، وَالشَّعْبِيِّ مِثْلَهُ.

5021. Amr bize Abdurrahmân, Ebû Avâne, Muğîre ve İbrahim tarikiyle Şa'bî'den lafız olarak aynısını rivayet etmiştir.[476]

---

472 Bakara 2/233.

473 İbn Zencûye, *el-Emvâl*, 863, Ebû Nu'aym tarikiyle; Türkî, 4/229.

474 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 11/347, İsmail b. Sâlim tarikiyle Şa'bî'den; Türkî, 4/229.

475 Bakara 2/233.

476 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/244, Eş'as, Şa'bî ve Hammâd tarikiyle İbrahim'den; Türkî, 4/229.

[٥٠٢٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، وَعَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ سَمِعْتُ هِشَامًا، عَنِ الْحَسَنِ، فِي قَوْلِهِ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: الرَّضَاعُ.»

5022. Ebû Küreyb ve Amr b. Ali bize Abdullah b. İdrîs, Hişâm tarikiyle Hasan'ın, Allah'ın {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[477] sözü hakkında "Emzirme (ücreti gereklidir)." dediğini rivayet etmişlerdir.

[٥٠٢٣] حَدَّثَنِي أَبُو السَّائِبِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ هِشَامٍ، وَأَشْعَثَ، عَنِ الْحَسَنِ، مِثْلَهُ.

5023. Ebü's-Sâib bana İbn İdrîs, Hişâm, Eş'as tarikiyle Hasan'dan benzerini rivayet etmiştir.[478]

[٥٠٢٤] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ الْحَسَنِ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} يَقُولُ فِي النَّفَقَةِ عَلَى الْوَارِثِ إِذَا لَمْ يَكُنْ لَهُ مَالٌ.»

5024. Ammâr tarafından bana İbn Ebû Ca'fer, babası, Yunus tarikiyle Hasan'ın {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[479] âyetiyle alakalı "Çocuğun malı olmadığı zaman varise gerekli olan harcama hakkındadır." dediği rivayet edilmiştir.[480] **[4/229]**

[٥٠٢٥] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ قَيْسِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

5025. İbn Beşşâr bize Abdurrahmân, Hammâd b. Seleme, Kays b. Sa'd tarikiyle Mücâhid'den lafız olarak aynısını rivayet etmiştir.

[٥٠٢٦] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ قَيْسِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: النَّفَقَةُ بِالْمَعْرُوفِ.»

---

477 Bakara 2/233.
478 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/244, İbn İdrîs tarikiyle İbrahim'den; Türkî, 4/229.
479 Bakara 2/233.
480 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 11/346, Hişâm tarikiyle Hasan'dan; Türkî, 4/230.

5026. Amr b. Ali bize Abdurrahmân, Hammâd b. Seleme, Kays b. Sa'd tarikiyle Mücâhid'in {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[481] âyetiyle alakalı "Örfe uygun bir harcama (gereklidir)." dediğini rivayet etmiştir.

[٥٠٢٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} عَلَى الْوَلِيِّ كَفْلُهُ، وَرَضَاعُهُ إِنْ لَمْ يَكُنْ لِلْمَوْلُودِ مَالٌ.»

5027. Müsennâ bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[482] âyetiyle ilgili "Çocuğun malı olmadığı zaman veliye onun bakımı ve emzirme (ücreti) gereklidir." dediğini rivayet etmiştir.

[٥٠٢٨] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي الْحَجَّاجُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: وَعَلَى الْوَارِثِ مَنْ كَانَ مِثْلُ مَا وَصَفَ مِنَ الرَّضَاعِ. قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، وَأَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَثِيرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَ ذَلِكَ فِي الرَّضَاعَةِ، قَالَ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: وَعَلَى الْوَارِثِ أَيْضًا كَفْلُهُ وَرَضَاعُهُ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ مَالٌ، وَأَنْ لَا يُضَارَّ أُمَّهُ.»

5028. Kâsım bize Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'in {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[483] âyetiyle alakalı "Kim olursa olsun varise Allah'ın bahsettiği emzirme sorumluluğunun aynısı gereklidir." dediğini rivayet etmiştir.[484] İbn Cüreyc, "Abdullah b. Kesîr bana Mücâhid'in, {مِثْلُ ذَلِكَ} *'aynı şeyle'*[485] ifadesiyle ilgili 'Emzirme konusunda (bunun aynısı gereklidir).' dediğini rivayet etti." demiştir. {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şey-*

481 Bakara 2/233.
482 Bakara 2/233.
483 Bakara 2/233.
484 Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, (593); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/244; İbn Zencûye, *el-Emvâl*, (866); İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 11/347, İbn Ebî Necîh tarikiyle; Mücâhid, *Tefsîr*, s. 237; Türkî, 4/230.
485 Bakara 2/233.

le sorumludur."[486] âyetiyle alakalı da "Çocuğun malı yoksa aynı şekilde varise onun bakımı ve emzirme (ücreti) gereklidir ve anneye zarar verilmemelidir." demiştir.

[٥٠٢٩] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي الْحَجَّاجُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ الْخُرَاسَانِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: نَفَقَتُهُ حَتَّى يُفْطَمَ إِنْ كَانَ أَبُوهُ لَمْ يَتْرُكْ لَهُ مَالًا.»

5029. Kâsım bize Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc, Atâ el-Horasânî tarikiyle İbn Abbas'ın {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[487] âyetiyle alakalı "Eğer babası çocuğa mal bırakmamışsa onun nafakası sütten kesilinceye kadardır." dediğini rivayet etmiştir.[488] **[4/230]**

[٥٠٣٠] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: وَعَلَى وَارِثِ الْوَلَدِ مَا كَانَ عَلَى الْوَالِدِ مِنْ أَجْرِ الرَّضَاعِ إِذَا كَانَ الْوَلَدُ لَا مَالَ لَهُ.»

5030. Bişr bize Yezîd, Saîd tarikiyle Katâde'nin {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[489] sözü hakkında "Çocuğun malı olmadığı zaman babanın sorumluluğunda olan emzirme ücreti; çocuğun varisine gereklidir." dediğini rivayet etmiştir.

[٥٠٣١] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْحَنَفِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: عَلَى وَارِثِ الصَّبِيِّ مِثْلُ مَا عَلَى أَبِيهِ، إِذَا كَانَ قَدْ هَلَكَ أَبُوهُ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ مَالٌ، فَإِنَّ عَلَى الْوَارِثِ أَجْرُ الرَّضَاعِ.»

---

486 Bakara 2/233.
487 Bakara 2/233.
488 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/289, Taberî'ye ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/231.
489 Bakara 2/233.

5031. Abdullah b. Muhammed el-Hanefî bana Abdullah b. Osman, İbnü'l-Mübârek, Ma'mer tarikiyle Katâde'nin {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[490] âyetiyle ilgili "Babası malı olmadığı bir durumda öldüğü zaman, çocuğun varisine babasına gereken sorumluluğun aynısı vardır. Varise emzirme ücreti gereklidir." dediğini rivayet etmiştir.[491]

[٥٠٣٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: إِذَا مَاتَ وَلَيْسَ لَهُ مَالٌ كَانَ عَلَى الْوَارِثِ رَضَاعُ الصَّبِيِّ.»

5032. İbn Humeyd bize Cerîr, Mansûr tarikiyle İbrahim'in {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[492] âyetiyle ilgili "Malı olmadığı bir durumda öldüğü zaman varise çocuğun emzirme ücreti gereklidir." dediğini rivayet etmiştir.[493]

2- Diğerleri "Bunun yorumu 'Varise bunun gibi zarar verilmesin' şeklindedir" demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٠٣٣] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، وَمُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَا: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ، عَنِ الضَّحَّاكِ بْنِ مُزَاحِمٍ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: أَنْ لَا يُضَارَّ.»

5033. Amr b. Ali ve Muhammed b. Beşşâr bize Abdurrahmân b. Mehdî, Hammâd b. Zeyd, Ali b. el-Hakem tarikiyle Dahhâk b. Müzâhim'in {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[494] âyetiyle ilgili "Zarar verilmemesidir." dediğini rivayet etmiştir.[495] **[4/231]**

---

490 Bakara 2/233.
491 Rivayetin tahrici sayfa Türkî, 4/221'de geçmişti. Türkî, 4/231.
492 Bakara 2/233.
493 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/244; Cerîr'den; Türkî, 4/231.
494 Bakara 2/233.
495 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/244, Hammâd b. Zeyd'den; Türkî, 4/231.

[٥٠٣٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ عَاصِمٍ الْأَحْوَلِ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، فِي قَوْلِهِ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: لَا يُضَارَّ، وَلَا غُرْمَ عَلَيْهِ.»

5034. İbn Humeyd bize Cerîr, Âsım el-Ahvel tarikiyle Şa'bî'nin, Allah'ın {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[496] sözü hakkında "(Varis) Zarara uğratılmamalıdır ve ona gücünün üzerinde bir borç yoktur." dediğini rivayet etmiştir.[497]

[٥٠٣٥] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} أَنْ لَا يُضَارَّ.»

5035. İbn Vekî' bize babası, Süfyân, Câbir tarikiyle Mücâhid'in, Allah'ın {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[498] sözü hakkında "(Varis) Zarara uğratılmamalıdır." dediğini rivayet etmiştir.[499]

[٥٠٣٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: ثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ: «{وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ} قَالَ: الْوَالِدَاتُ أَحَقُّ بِرَضَاعِ أَوْلَادِهِنَّ مَا قَبِلْنَ رَضَاعَهُنَّ بِمَا يُعْطَى غَيْرُهُنَّ مِنَ الْأَجْرِ وَلَيْسَ لِوَالِدَةٍ أَنْ تُضَارَّ بِوَلَدِهَا فَتَأْبَى رَضَاعَهُ مُضَارَّةً، وَهِيَ تُعْطَى عَلَيْهِ مَا يُعْطَى غَيْرُهَا، وَلَيْسَ لِلْمَوْلُودِ لَهُ أَنْ يَنْزِعَ وَلَدَهُ مِنْ وَالِدَتِهِ ضِرَارًا لَهَا، وَهِيَ تَقْبَلُ مِنَ الْأَجْرِ مَا يُعْطَى غَيْرُهَا {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} مِثْلُ الَّذِي عَلَى الْوَالِدِ فِي ذَلِكَ.»

5036. Müsennâ bana Abdullah b. Sâlih, Leys, Ukayl tarikiyle İbn Şihâb'ın {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[500] âyetiyle ilgili "Başka bir kadının çocuğunu emzi-

---

496 Bakara 2/233.

497 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/433 (2291); Beyhakî, *el-Ma'rife*, 6/117. Bu rivayetlerde وَلَا غُرْمَ عَلَيْهِ ifadesi yoktur. Türkî, 4/232.

498 Bakara 2/233.

499 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, 68. Bu rivayet İsa tarikiyle Mücâhid'den gelmektedir. Türkî, 4/232.

500 Bakara 2/233.

receği fiyatı kabul ettikleri müddetçe anneler çocuklarını emzirmeye en fazla hak sahibidir. Bir annenin, çocuğu sebebiyle zarar vermesi yani zarar vermek amacıyla başka bir sütanneye verilen ücret ona verildiği halde çocuğu emzirmekten kaçınması söz konusu değildir. Anne başka bir sütanneye verilen ücreti kabul ettiği halde babanın da çocuğu anneden zorla çekip alması söz konusu değildir. {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *'(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur.'*[501] Yani aynı şekilde bu (şekilde zarar verilmemesi) varis için de geçerlidir." dediğini rivayet etmiştir.[502]

[٥٠٣٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا مِهْرَانُ، وَحَدَّثَنَا عَلِيٌّ، قَالَ: ثَنَا زَيْدٌ، عَنْ سُفْيَانَ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: أَنْ لَا يُضَارَّ وَعَلَيْهِ مِثْلُ مَا عَلَى الْأَبِ مِنَ النَّفَقَةِ، وَالْكِسْوَةِ.»

5037. İbn Humeyd bize Mihrân tarikiyle ve Ali bize Zeyd tarikiyle Süfyân'ın {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[503] âyetiyle ilgili "(Varisin) Zor durumda bırakılmaması gerekir ve ona da babanın sorumluluğu olan gıda ve kıyafet harcama sorumluluğu vardır." dediğini rivayet etmişlerdir.

3- Diğerleri şöyle demiştir: "Bunun tefsiri 'Çocuğun varisine örfe uygun bir şekilde çocuğun babasının üzerindeki gıda ve kıyafet sorumluluğu gereklidir.' şeklindedir." **[4/232]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٠٣٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: عَلَى الْوَارِثِ عِنْدَ الْمَوْتِ مِثْلُ مَا عَلَى الْأَبِ لِلْمُرْضِعِ مِنَ النَّفَقَةِ، وَالْكِسْوَةِ، قَالَ: وَيَعْنِي بِالْوَارِثِ: الْوَلَدَ الَّذِي يَرْضَعُ أَنْ يُؤْخَذَ مِنْ مَالِهِ إِنْ كَانَ لَهُ مَالٌ أَجْرُ مَا أَرْضَعَتْهُ أُمُّهُ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لِلْمَوْلُودِ مَالٌ وَلَا لِعَصَبَتِهِ فَلَيْسَ لِأُمِّهِ أَجْرٌ، وَتُجْبَرُ عَلَى أَنَّ تُرْضِعَ وَلَدَهَا بِغَيْرِ أَجْرٍ.»

501 Bakara 2/233.
502 Türkî 4/217'de bu rivayetin tahrici geçmişti. Türkî, 4/232.
503 Bakara 2/233.

5038. Müsennâ bana Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[504] âyeti hakkında "Öldüğü zaman babanın sorumluluğunda olan emziren kişinin gıda ve kıyafet ihtiyaçlarının aynısı varisin sorumluluğundadır. -Varisle emzirilen çocuğun varisi kastediyor- Eğer malı varsa annesinin emzirme ücreti oradan alınır. Eğer çocuğun ve erkeklerden oluşan yakın akrabanın malı yoksa anneye herhangi bir ücret söz konusu değildir ve anne çocuğunu herhangi bir ücret olmaksızın emzirmeye zorlanır." dediğini rivayet etmiştir.

[٥٠٣٩] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: عَلَى وَارِثِ الْوَلَدِ مِثْلُ مَا عَلَى الْوَالِدِ مِنَ النَّفَقَةِ، وَالْكِسْوَةِ.»

5039. Musa b. Harun bana Amr, Esbât tarikiyle Süddî'nin {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[505] âyetiyle ilgili "Çocuğun varisine çocuğun babasının üzerindeki gıda ve kıyafet sorumluluğu gereklidir." dediğini rivayet etmiştir.[506]

4- Diğerleri "Bunun mânası; 'Varise şanı yüce olan Allah'ın bahsettiği şeylerin aynısı gereklidir' şeklindedir." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٠٤٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ: قَوْلُهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: «{وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} قَالَ: مِثْلُ مَا ذَكَرَهُ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ.»

5040. Müsennâ bana Süveyd, İbnü'l-Mübârek tarikiyle İbn Cüreyc'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Atâ'ya;

'Şanı yüce olan Allah'ın {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *'(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur.'*[507] sözü (hakkında ne dersin?)' dedim. O da;

---

504 Bakara 2/233.
505 Bakara 2/233.
506 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/216; Türkî, 4/233.
507 Bakara 2/233.

'Şanı yüce olan Allah'ın bahsettiği şeylerin aynısı (gereklidir).' dedi."[508]

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Allah'ın {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[509] sözünün tefsiri konusunda benimsenen görüşlerden en doğrusu; kastedilenin, Kabîsa b. Züeyb, Dahhâk b. Müzâhim ve yukarıda görüşlerini aktardığımız kimselerin benimsemiş olduğu varisle kastedilenin çocuk olduğu yönündeki görüş ve {مِثْلُ ذَلِكَ} *"aynı şeyle"*[510] ifadesiyle kastedilenin de eğer anne herhangi bir kazancı veya başka kimseye muhtaç olmayacak şekilde ihtiyacını giderdiği kocası olmayan, müzmin hastalıklı ve engelli olan ihtiyaç sahibi biriyse babanın çocuğunun annesi üzerindeki gıda ve kıyafetin örfe uygun şekilde giderilmesi sorumluluğu olduğu yönündeki görüştür. Eğer ihtiyaç sahibi değilse ve sağlıklı ise babasının, annesi üzerindeki emzirme ücretinin sorumluluğunun aynısı çocuğa aittir. **[4/233]**

Biz bu yorumun değindiğimiz diğer yorumların dışında doğruya en yakın yorum olduğunu söyledik. Çünkü kitabımızın başında açıkladığımız üzere şanı yüce olan Allah'ın Kitabı'nın tefsiri konusunda ancak apaçık bir delille görüş belirtilmesi câiz olabilir. Durum böyle olunca Allah'ın {وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ} *"(Baba ölmüşse) Mirasçı da aynı şeyle sorumludur."*[511] sözünün zâhire göre yorumu; "Doğan çocuğun varisine, çocuğun babasının sorumluluğun aynısı vardır." şeklinde, "Babanın varisine hayatında anneye zarar vermeden uzak durma ve çocuğun harcamalarının sorumluluğunun aynısı vardır." şeklinde ve bunun dışında rivayetlerini sunduğumuz diğer şekillerde yorumlanması ihtimal dâhilindedir. Herkes çocuğunun varislerine çocuk için gerekli harcama ve süt emzirme ücreti gibi sorumluluğun olmadığı konusunda icmâ ettikleri delilinden tarafadır. Bununla babası ve annesi tarafından babaları, anneleri, dedeleri ve nineleri dışındaki diğer varislere herhangi bir harcama ve emzirme ücretini gerekli kılmadığı konusundaki delillendirme sahih olmaktadır. Çünkü nimetin sahibi varislerindendir ve o da kendisine herhangi bir harcama ve emzirme ücreti gerekli olmayan kimselerdendir. Bu konuda onların icmâ etmiş olmalarıyla birlikte -istisna edilenler hariç- diğer varislerinin hükmü ile onun hükmü aynı olması gerekmektedir. Bunun mânasının bahsettiğimiz

508 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (12179), İbn Cüreyc'den; Türkî, 4/233.
509 Bakara 2/233.
510 Bakara 2/233.
511 Bakara 2/233.

şekilde çocuğun varislerinin kastedildiği yönündeki görüş bâtıl olduğu zaman bununla çocuğun değil de babanın varislerinin kastedildiği yönündeki diğer görüşün bâtıl olması daha uygundur. Çünkü çocuğa akrabalık olarak ondan uzak olan kimseden daha yakın olan kimseye çocuğun harcamaları ve emzirme ücretinin vücûbiyeti sahih olmadığı zaman akrabalık olarak uzak olan kimseye bunun vacib olmasının sahih olmaması daha uygundur. **[4/234]**

-Eğer anne sözünü ettiğimiz özelliklerde ise- annenin gıda ve kıyafet sorumluluğunun örfe uygun bir şekilde çocuğun üzerinde olduğuna ve annenin baba üzerindeki hakları ne ise çocuğun da aynı şekilde sorumlu olduğuna dair benimsediğimiz görüşe gelince, ilim ehlinin tamamında bu konuda herhangi bir ihtilaf yoktur. Bu konuda bizim benimsediğimiz yorum, ihtilaf etmeleri câiz olmayan kimselerden rivayet edilmiş meşhur rivayetlere dayalı olarak doğrudur. Bunun dışındaki yorumlar ise tartışmalıdır. Bu görüşlerin yanlış olduğuna dair delilleri ortaya koymuştuk.

6. {فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا} "Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse, onlara günah yoktur."

Şanı yüce olan Allah'ın {فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا} *"Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse, onlara günah yoktur."* sözünün tefsiri:

a. {فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا} "Eğer (anne ve baba) (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse"

Şanı yüce olan Allah {فَإِنْ أَرَادَا} *"Eğer isterlerse"*[512] sözüyle "Çocuğun babası ve annesi ayırmayı yani sütten ayırmayı -ayırmayla sütten kesmeyi kastediyor- isterlerse" anlamını kastetmektedir. O (فِصَالٌ kelimesi) ikisi arasında bir anlaşmazlık olduğu zaman ayrıldıklarında فَاصَلْتُ فُلَانًا أُفَاصِلُهُ مُفَاصَلَةً وَفِصَالًا ifadesini söyleyen kimsenin kullanımından mastardır. Sütten kesilen çocuğun ayrılması aynı şekilde süt emmekten engellenip içmesinin

512 Bakara 2/233.

kesilmesi, annesinin memesinden ayrılması ancak sadece yetişkin kimselerin beslendikleri gıdalarla beslenmesidir.

Bizim bu konuda benimsediğimiz görüşü müfessirler benimsemişlerdir. **[4/235]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٠٤١] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَوْلَهُ: «{فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا} يَقُولُ إِنْ أَرَادَا أَنْ يَفْطِمَاهُ قَبْلَ الْحَوْلَيْنِ.»

5041. Musa bize Amr, Esbât tarikiyle Süddî'nin {فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا} *"Eğer (anne ve baba) (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse"*[513] âyeti hakkında "Eğer ikisi iki yıl (dolmadan) önce sütten kesmeyi isterlerse" dediğini rivayet etmiştir.[514]

[٥٠٤٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، قَالَ: ثَنَا مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، «{فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا} فَإِنْ أَرَادَا أَنْ يَفْطِمَاهُ قَبْلَ الْحَوْلَيْنِ وَبَعْدَهُ»

5042. Müsennâ bana Abdullah, Muâviye, Ali tarikiyle İbn Abbas'ın {فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا} *"Eğer (anne ve baba) (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse"*[515] âyeti hakkında "Eğer ikisi iki yıl (dolmadan) önce ve sonra sütten kesmeyi isterlerse" dediğini rivayet etmiştir.[516]

[٥٠٤٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو زُهَيْرٍ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ: «{فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا} قَالَ: الْفِطَامَ.»

5043. Müsennâ bana Ebû Züheyr, Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın {فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا} *"Eğer (anne ve baba) kendi aralarında anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse"*[517] âyetiyle ilgili "Sütten kesmeyi (kastediyor)." dediğini rivayet etmiştir.[518]

---

513 Bakara 2/233.
514 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/434 (2296), Amr tarikiyle; Türkî, 4/236.
515 Bakara 2/233.
516 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/434 (2299), Ebû Sâlih tarikiyle; Türkî, 4/236.
517 Bakara 2/233.
518 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/268, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/236.

b. {عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ} "(anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak"

Allah'ın {عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ} *"(Anne ve baba) Kendi aralarında danışıp anlaşarak"*[519] sözüne gelince. O bununla "Çocuğun anne-babasının karşılıklı rızaları ve istişareleri neticesinde" anlamını kastetmektedir.

Sonra müfessirler karşılıklı rızası ve istişareleri neticesinde çocuğu sütten kestikleri takdirde Allah'ın ikisinden günahı düşürdüğü vakit konusunda ve şanı yüce olan Allah'ın {فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ} *"Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse"*[520] sözüyle kastettiği vakitlerin hangileri olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.

1- Bazıları; "Bununla 'Karşılıklı rızaları ve istişareleri neticesinde iki yıllık zaman içerisinde sütten ayırmayı isterlerse ikisine günah yoktur anlamını kastetmiştir." demişlerdir. **[4/236]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٠٤٤] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ} يَقُولُ: إِذَا أَرَادَا أَنْ يَفْطِمَاهُ قَبْلَ الْحَوْلَيْنِ فَتَرَاضَيَا بِذَلِكَ، فَلْيَفْطِمَاهُ.»

5044. Musa bize Amr, Esbât tarikiyle Süddî'nin {فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ} *"Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse"*[521] âyetiyle ilgili "(Anne-baba) İkisi iki yıl (dolmadan) önce sütten kesmeyi isterlerse ve buna karşılıklı razı olurlarsa (çocuğu) sütten kessinler." dediğini rivayet etmiştir.[522]

[٥٠٤٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «إِذَا أَرَادَتِ الْوَالِدَةُ أَنْ تَفْصِلَ وَلَدَهَا قَبْلَ الْحَوْلَيْنِ، فَكَانَ ذَلِكَ عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ، فَلَا بَأْسَ بِهِ.»

519 Bakara 2/233.
520 Bakara 2/233.
521 Bakara 2/233.
522 Önceki sayfada tahrici geçmişti. Türkî, 4/237.

5045. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'nin "Anne çocuğunu iki yıl (dolmadan) önce (sütten) ayırmayı istediği zaman ve bu karşılıklı rıza ve anlaşmayla olduğu zaman bunda sakınca yoktur." dediğini rivayet etmiştir.[523]

[٥٠٤٦] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ} قَالَ: التَّشَاوُرُ فِيمَا دُونَ الْحَوْلَيْنِ لَيْسَ لَهَا أَنْ تَفْطِمَهُ إِلَّا أَنْ يَرْضَى، وَلَيْسَ لَهُ أَنْ يَفْطِمَهُ إِلَّا أَنْ تَرْضَى.»

5046. Süfyân bize babası, Süfyân, Leys tarikiyle Mücâhid'in {فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ} *"Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse"*[524] âyetiyle ilgili "(Sütten kesme konusundaki) Karşılıklı istişare iki yılın dolmadan önce olabilir. Annenin, babanın rızası olmaksızın; babanın da annenin rızası olmaksızın (çocuğu)sütten kesmesi söz konusu değildir." dediğini rivayet etmiştir.[525]

[٥٠٤٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «التَّشَاوُرُ: مَا دُونَ الْحَوْلَيْنِ، {فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ} دُونَ الْحَوْلَيْنِ، {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا}، فَإِنْ لَمْ يَجْتَمِعَا فَلَيْسَ لَهَا أَنْ تَفْطِمَهُ دُونَ الْحَوْلَيْنِ.»

5047. Müsennâ bana Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Süfyân, Leys tarikiyle Mücâhid'in "(Sütten kesme konusundaki) Karşılıklı istişare iki yılın dolmadan önce olabilir. {فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ} *'Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak çocuğu sütten kesmek isterlerse'*[526] yani iki yıl dolmadan {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا} *'O ikisine günah yoktur.'*[527] Eğer ikisi fikir birliğine ulaşamazlarsa annenin iki yıl dolmadan önce çocuğu sütten kesme hakkı yoktur." dediğini rivayet etmiştir.[528]

---

523 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (12174); Türkî, 4/237.
524 Bakara 2/233.
525 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/434, (229), Vekî' tarikiyle; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (12175), Süfyân tarikiyle; Türkî, 4/237.
526 Bakara 2/233.
527 Bakara 2/233.
528 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, 68; Türkî, 4/237.

[٥٠٤٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «التَّشَاوُرُ: مَا دُونَ الْحَوْلَيْنِ، لَيْسَ لَهَا حَتَّى يَجْتَمِعَا.»

5048. Müsennâ bana Ebû Nuaym, Süfyân, Leys tarikiyle Mücâhid'in "(Sütten kesme konusundaki) Karşılıklı istişare iki yılın dolmadan önce olabilir. İkisi fikir birliğine ulaşıncaya kadar annenin çocuğu sütten kesme hakkı yoktur." dediğini rivayet etmiştir. **[4/237]**

[٥٠٤٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، قَالَ: ثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ: «{فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا} يَفْصِلَانِ وَلَدَهُمَا {عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ} دُونَ الْحَوْلَيْنِ الْكَامِلَيْنِ، {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا}.»

5049. Müsennâ bana Abdullah, Leys, Ukayl tarikiyle İbn Şihâb'ın "{فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا} *'Eğer (anne ve baba) çocuğu sütten kesmek isterlerse'*[529] yani çocuklarını (sütten) ayırmayı {عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ} *'kendi aralarında danışıp anlaşarak'*[530] yani iki yıl dolmadan önce {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا} *'o ikisine de günah yoktur'*[531]" dediğini rivayet etmiştir.[532]

[٥٠٥٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا مِهْرَانُ، وَحَدَّثَنِي عَلِيٌّ، قَالَ: ثَنَا زَيْدٌ، جَمِيعًا، عَنْ سُفْيَانَ، قَالَ: «التَّشَاوُرُ مَا دُونَ الْحَوْلَيْنِ إِذَا اصْطَلَحَا دُونَ ذَلِكَ، وَذَلِكَ قَوْلُهُ: {فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ} فَإِنْ قَالَتِ الْمَرْأَةُ: أَنَا أَفْطِمُهُ قَبْلَ الْحَوْلَيْنِ، وَقَالَ الْأَبُ لَا، فَلَيْسَ لَهَا أَنْ تَفْطِمَهُ قَبْلَ الْحَوْلَيْنِ وَإِنْ لَمْ تَرْضَ الْأُمُّ فَلَيْسَ لَهُ ذَلِكَ حَتَّى يَجْتَمِعَا فَإِنِ اجْتَمَعَا قَبْلَ الْحَوْلَيْنِ فَطَمَاهُ، وَإِذَا اخْتَلَفَا لَمْ يَفْطِمَاهُ قَبْلَ الْحَوْلَيْنِ، وَذَلِكَ قَوْلُهُ: {فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا}.»

5050. İbn Humeyd bize Mihrân ve Ali bana Zeyd tarikiyle her ikisi de Süfyân'ın "(Sütten kesme konusundaki) Karşılıklı istişare, eğer bunun (iki

529 Bakara 2/233.
530 Bakara 2/233.
531 Bakara 2/233.
532 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/434 (22964) no'lu rivayetin ardından muallak olarak; Türkî, 4/238.

yıl) öncesinde anlaşırlarsa iki yıl dolmadan bir önce olabilir. Bu durum Allah'ın {فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ} *'Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse'*[533] şeklindeki sözüdür. Eğer kadın;

'Ben çocuğu iki yıl dolmadan sütten kesiyorum.' der baba da;

'Hayır' derse annenin çocuğu iki yıl dolmadan sütten kesme hakkı yoktur. Karşılıklı anlaşıncaya kadar babanın da böyle bir hakkı yoktur. Eğer iki yıl dolmadan anlaşırlarsa ikisi çocuğu sütten keserler. Eğer anlaşamazlarsa iki yıl dolmadan çocuğu sütten kesmezler. Bu da Allah'ın {فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا} *'Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse o ikisine de günah yoktur.'*[534] sözünde bahsettiği durumdur." dediğini rivayet etmişlerdir.[535]

[٥٠٥١] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «{فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ} قَالَ: قَبْلَ السَّنَتَيْنِ {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا}.»

5051. Yunus bana İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in, Allah'ın {فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ} *"Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse"*[536] sözü hakkında "İki yıl dolmadan önce (olursa) {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا} *'o ikisine de günah yoktur.'*[537]" dediğini rivayet etmiştir.

2- Diğerleri {فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا} *"Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse o ikisine de günah yoktur."*[538] âyetinin anlamının; "İster iki yıl dolmadan önce ister iki yıl dolduktan sonra hangi vakitte bunu isterlerse ikisine de günah yoktur." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. **[4/238]**

---

533 Bakara 2/233.
534 Bakara 2/233.
535 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/117; Türkî, 4/238.
536 Bakara 2/233.
537 Bakara 2/233.
538 Bakara 2/233.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٠٥٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا} أَنْ يَفْطِمَاهُ قَبْلَ الْحَوْلَيْنِ وَبَعْدَهُ.»

5052. Müsennâ bana Abdullah, Muâviye ve Ali tarikiyle İbn Abbas'ın {فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا} *"Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse o ikisine de günah yoktur."*[539] âyetiyle ilgili "İki yıl dolmadan önce veya sonrasında çocuğu sütten kesmelerinde (ikisine günah yoktur)" dediğini rivayet etmiştir.[540]

c. {عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ} "kendi aralarında danışıp anlaşarak"

Allah'ın {عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ} *"kendi aralarında danışıp anlaşarak"*[541] sözüne gelince. Allah bununla "Çocuğun sütten kesilmesinde onun için fayda olduğu konusunda ikisinin karşılıklı rızaları ve istişareleriyle" anlamını kastetmektedir.

Şu rivayette olduğu gibi:

[٥٠٥٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ} قَالَ: غَيْرَ مُسِيئِينَ فِي ظُلْمِ أَنْفُسِهِمَا وَلَا إِلَى صَبِيِّهِمَا {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا}.»

5053. Muhammed b. Amr bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in {فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ} *"Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse"*[542] âyetiyle alakalı "Anne-baba kendilerine ve çocuklarına

539 Bakara 2/233.
540 Türkî, 4/236'da tahrici geçmişti. Türkî, 4/239.
541 Bakara 2/233.
542 Bakara 2/233.

zulmetme konusunda kötü niyetli olmadıkları bir durumda {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا} *'o ikisine de günah yoktur.'*[543]" dediğini rivayet etmiştir.[544]

[٥٠٥٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

5054. Müsennâ bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den lafız olarak aynısını nakletmiştir.

İki tefsirden doğruya en uygun olanı şu görüşü benimseyen kimsenin görüşüdür: "Eğer anne-baba iki yıl dolmadan karşılıklı rıza ve istişare sonucunda çocuğu sütten kesmeyi isterlerse. Çünkü tam olarak iki yıl emzirme süresinin tamamlanması ve bitmesi demektir. İki yılın bitmesinden sonra karşılıklı istişare olmaz. İstişare ve karşılıklı rıza ancak iki yılın sona ermesinden öncedir."

Eğer gaflet içerisindeki bir kimse çocuğun, annesinin sütüne ihtiyaç duyduğu bir hastalığı olan çocuklardan olduğu için (çocuğun sütten kesilmesi konusunda) iki yıl dolduktan sonra istişare etmenin akla uygun bir anlamı olduğunu zannediyorsa durum böyle olunca bu (süt) emzirme değil bazı ilaçların içilmesiyle yapılan bir tedavi gibidir. Sürenin sonunun bitmesinden önce çocuğun anne-babası tarafından karşılıklı rıza ve istişare sonucu ayrılacağı şanı yüce olan Allah'ın emzirme müddetinin dolmasından önce sütten kesilmesine dair günahı düşürdüğü emzirmeye gelince. Daha önce açıkladığımız üzere bu, şanı yüce olan Allah'ın {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ} *"-Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."*[545] sözüyle belirlediği (emzirme) süre(si)dir. **[4/239]**

d. الْجُنَاحُ Kelimesi

الْجُنَاحُ kelimesine gelince; الْحَرَجُ (günah ve sıkıntı) demektir.

Şu rivayette olduğu gibi:

[٥٠٥٥] حَدَّثَنِي بِهِ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا} فَلَا حَرَجَ عَلَيْهِمَا.»

543 Bakara 2/233.

544 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 237; onun tarikiyle de bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/433 (2293); Beyhakî, *Sünen*, 7/478; Türkî, 4/239.

545 Bakara 2/233.

5055. Müsennâ bana Abdullah, Muâviye, Ali tarikiyle İbn Abbas'ın {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا} *"o ikisine de günah yoktur."*[546] âyetiyle ilgili "İkisine '(حَرَجٌ) günah' yoktur." dediğini rivayet etmiştir.

7. {وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ} "Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz, örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde size bir günah yoktur."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ} *"Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz, örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde size bir günah yoktur."* sözünün tefsiri:

a. {وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ} "Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz size bir günah yoktur."

Şanı yüce olan Allah bununla şu anlamı kastetmektedir: "Anneleri başka kadınların emzirme ücreti karşılığında emzirmekten kaçındığı zaman veya annelerinin sütlerinin kesilmesi sebebiyle çocuklarını kaybetmeye dair bir korkudan veya bunun dışında bir sebeple çocukları anneleri dışındaki kadınlara emzirtmek isterseniz örfe uygun bir biçimde ücretlerini ödediğiniz zaman başka kadınların çocuğu emzirmesinde size günah yoktur."

Bizim bu konuda söylediklerimizi müfessirler de söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٠٥٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ} خِيفَةَ الضَّيْعَةِ عَلَى الصَّبِيِّ {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ}.»

546 Bakara 2/233.

5056. Muhammed b. Amr bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in {وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ} *"Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz"* [547]âyetiyle alakalı "Çocuğun kaybedilmesinden korkarsanız (çocuğu başka bir kadına emzirtmenizde) *'size bir günah yoktur.'*[548]*"* dediğini rivayet etmiştir. **[4/240]**

[٥٠٥٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

5057. Müsennâ bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den lafız olarak aynısını nakletmiştir.

[٥٠٥٨] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْحَنَفِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو بِشْرٍ وَرْقَاءُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

5058. Abdullah b. Muhammed el-Hanefî bize Abdullah b. Osman, İbnü'l-Mübârek, Ebû Bişr Verkâ', İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den lafız olarak aynısını nakletmiştir.[549]

[٥٠٥٩] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ} إِنْ قَالَتِ الْمَرْأَةُ: لَا طَاقَةَ لِي بِهِ فَقَدْ ذَهَبَ لِبَنِي، فَتُسْتَرْضَعُ لَهُ أُخْرَى.»

5059. Musa bize Amr, Esbât tarikiyle Süddî'nin {وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ} *"Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz"*[550] âyetiyle ilgili "Eğer kadın 'Benim çocuğu emzirmeye gücüm yok ve sütüm çekildi' derse çocuğu başka bir kadın emzirecektir." dediğini rivayet etmiştir.[551]

---

547 Bakara 2/233.
548 Bakara 2/233.
549 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 237; onun tarikiyle de bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/434 (2300); Beyhakî, *Sünen*, 7/478; Türkî, 4/241.
550 Bakara 2/233.
551 Türkî, 4/236'da bu rivayetin tahrici geçmişti. Türkî, 4/241.

[٥٠٦٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَالَ: «لَيْسَ لِلْمَرْأَةِ أَنْ تَتْرُكَ وَلَدَهَا بَعْدَ أَنْ يَصْطَلِحَا عَلَى أَنْ تُرْضِعَ، وَيُسَلِّمَانِ وَيُجْبَرَانِ عَلَى ذَلِكَ، قَالَ: فَإِنْ تَعَاسَرُوا عِنْدَ طَلَاقٍ، أَوْ مَوْتٍ فِي الرَّضَاعِ فَإِنَّهُ يُعْرَضُ عَلَى الصَّبِيِّ الْمَرَاضِعِ، فَإِنْ قَبِلَ مُرْضِعًا صَارَ ذَلِكَ وَأَرْضَعَتْهُ، وَإِنْ لَمْ يَقْبَلْ مُرْضِعًا فَعَلَى أُمِّهِ أَنْ تُرْضِعَهُ بِالْأَجْرِ إِنْ كَانَ لَهُ مَالٌ أَوْ لِعَصَبَتِهِ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ مَالٌ وَلَا لِعَصَبَتِهِ أُكْرِهَتْ عَلَى رَضَاعِهِ.»

5060. Müsennâ bana Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Çocuğu emzirme konusunda (anne-baba) anlaştıktan sonra kadın için çocuğunu terk etmesi söz konusu değildir. Bu konuda her ikisine sorumluluk verilir ve onlar bunu yapmakla mükellef kılınırlar. Boşanma veya ölüm sebebiyle emzirme konusunda sıkıntıya girerlerse çocuğa (sütanne olabilecek kadınlardan) memeler sunulur. Eğer emziren olarak kabul ederse bu olur ve çocuğu anne emzirir. Eğer emziren olarak kabul etmezse şayet çocuğun veya erkek vasıtasıyla bağlı bulunan mirasçıların (asabe) malı varsa annesinin ücret karşılığı çocuğu emzirmesi gerekir. Şayet çocuğun veya asabesinin malı yoksa çocuğu emzirmesi ona mecbur tutulur."[552]

[٥٠٦١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا مِهْرَانُ، وَحَدَّثَنِي عَلِيٌّ، قَالَ: ثَنَا زَيْدٌ، جَمِيعًا، عَنْ سُفْيَانَ: «{وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ} إِذَا أَبَتِ الْأُمُّ أَنْ تُرْضِعَهُ فَلَا جُنَاحَ عَلَى الْأَبِ أَنْ يَسْتَرْضِعَ لَهُ غَيْرَهَا.»

5061. İbn Humeyd bize Mihrân tarikiyle ve Ali bana Zeyd tarikiyle Süfyân'ın {وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ} *"Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz size bir günah yoktur."*[553] âyetiyle ilgili "Anne çocuğu emzirmekten kaçınırsa babanın başka birine çocuğunu emzirtmesinde herhangi bir günah yoktur." dediğini rivayet etmişlerdir.[554] **[4/241]**

---

552 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (12189), Cüveybir tarikiyle ed-Dahhâk'tan bu rivayetin benzerini tahric etmiştir. Rivayetin başında bir ilave vardır. Türkî, 4/241.

553 Bakara 2/233.

554 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (12189), Sevrî'den; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/435 (2304), Süfyân'dan; Türkî, 4/242.

[٥٠٦٢] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ} قَالَ: إِذَا رَضِيَتِ الْوَالِدَةُ أَنْ تَسْتَرْضِعَ وَلَدَهَا وَرَضِيَ الْأَبُ أَنْ يَسْتَرْضِعَ وَلَدَهُ، فَلَيْسَ عَلَيْهِمَا جُنَاحٌ.»

5062. Yunus bana İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in, Allah'ın {وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ} *"Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz, örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde size bir günah yoktur."*[555] sözü hakkında "Anne çocuğunu başka birine emzirtmeye razı olduğu ve baba da razı olduğu zaman ikisine de günah yoktur." dediğini rivayet etmiştir.

b. {إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ} "örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde"

Allah'ın {إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ} *"örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde"*[556] sözü hakkında ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları bunun mânasının; "Annenin sütü kesilinceye veya çocuğun babasının annesi dışında bir emziren istemesi ve başka birine emzirtmesi durumuna kadar annelerine emzirmeleri karşılığında, onlardan ayrı olduğunuz sürece hak ettikleri ücreti teslim ettiğiniz zaman" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٠٦٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ} قَالَ: حِسَابُ مَا أُرْضِعَ بِهِ الصَّبِيُّ.»

5063. Muhammed b. Amr bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in {إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ} *"örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde"*[557] âyetiyle alakalı "Çocuğun emzirilme ücreti" dediğini rivayet etmiştir.[558]

---

555 Bakara 2/233.
556 Bakara 2/233.
557 Bakara 2/233.
558 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 237; onun tarikiyle de bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/435 (2305); Beyhakî, *Sünen*, 7/478; Türkî, 4/242.

[٥٠٦٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ} حِسَابُ مَا يَرْضَعُ بِهِ الصَّبِيُّ.»

5064. Müsennâ bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in {إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ} *"örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde"*[559] âyetiyle alakalı "Çocuğun emzirilme ücreti" dediğini rivayet etmiştir.

[٥٠٦٥] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ} إِنْ قَالَتْ يَعْنِي الْأُمُّ: لَا طَاقَةَ لِي بِهِ فَقَدْ ذَهَبَ لِبَنِي، فَتُسْتَرْضَعُ لَهُ أُخْرَى، وَلْيُسَلَّمْ لَهَا أَجْرُهَا بِقَدْرِ مَا أَرْضَعَتْ.»

5065. Musa bize Amr, Esbât tarikiyle Süddî'nin {إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ} *"örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde"*[560] âyetiyle alakalı "Eğer anne 'Benim ona gücüm yok, sütüm çekildi' derse o başka bir kadına emzirtilir; onun ücreti emzirdiği miktar kadar verilsin" dediğini rivayet etmiştir.[561] **[4/242]**

[٥٠٦٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنِي سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ يَعْنِي لِعَطَاءٍ: «{وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ} قَالَ: أُمُّهُ وَغَيْرُهَا {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ} قَالَ: إِذَا سَلَّمْتَ لَهَا أَجْرَهَا {مَا آتَيْتُمْ} قَالَ: مَا أَعْطَيْتُمْ.»

5066. Müsennâ bana Süveyd, İbnü'l-Mübârek tarikiyle İbn Cüreyc'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Atâ'ya;

'{وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ} *'Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz'*[562] âyeti(nde kim kastediliyor)?' dedim. O,

'Anne ve onun dışındaki (sütanne)' dedi. Devamla {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ} *'ödediğiniz takdirde size bir günah yoktur'*[563] yani 'Ona ücretini

559 Bakara 2/233.
560 Bakara 2/233.
561 Türkî, 4/236'da bu rivayetin tahrici geçmişti. Türkî, 4/243.
562 Bakara 2/233.
563 Bakara 2/233.

teslim ettiğin zaman' (demektir), {مَا آتَيْتُمْ} *'vereceğiniz ücreti'*[564] ifadesi ise 'Ona verdiğinizi' demektir." dedi."[565]

2- Diğerleri ise bunun anlamının şöyle olduğunu söylemişlerdir: "Sizin ve annelerin emzirme konusundaki istişareniz; sizin ve onların da emzirmeye rızaları gerçekleştiği zaman..."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٠٦٧] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: «{فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ} يَقُولُ: إِذَا كَانَ ذَلِكَ عَنْ مَشُورَةٍ وَرِضًا مِنْهُمْ.»

5067. Bişr b. Muâz bize Yezîd, Saîd tarikiyle Katâde'nin, Allah'ın {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ} *"örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde size bir günah yoktur."*[566] sözü hakkında "Bu onların istişaresi ve rızasıyla olduğu zaman" dediğini rivayet etmiştir.[567]

[٥٠٦٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: ثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ: «لَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَسْتَرْضِعَا، أَوْلَادَهُمَا، يَعْنِي أَبَوَيِ الْمَوْلُودِ إِذَا سَلَّمَا وَلَمْ يَتَضَارَّا.»

5068. Müsennâ bana Abdullah b. Sâlih, Leys, Ukayl tarikiyle İbn Şihâb'ın "İkisine yani çocuğun anne-babasına (ücreti) ödedikleri ve karşılıklı zarar görmedikleri zaman çocuklarını emzirtmelerinde günah yoktur." dediğini rivayet etmiştir.[568] **[4/243]**

---

564 Bakara 2/233.

565 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/434 (2301), İbnü'l-Mübârek tarikiyle rivayetin bir kısmını; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (12188). İbn Cüreyc tarikiyle; bu rivayette إِذَا سَلَّمْتَ لَهَا أَجْرَهَا ifadesi yoktur. Türkî, 4/243.

566 Bakara 2/233.

567 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/436 (2310), Şeybân tarikiyle Katâde'den; Türkî, 4/243.

568 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/435 (2303), Yunus tarikiyle İbn Şihâb'dan benzerini; Türkî, 4/245.

[٥٠٦٩] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ} يَقُولُ: إِذَا كَانَ ذَلِكَ عَنْ مَشُورَةٍ وَرِضًا مِنْهُمْ.»

5069. Ammâr tarafından bana İbn Ebî Cafer, babası tarikiyle Rebî'in, Allah'ın {إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ} *"örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde"*[569] âyetiyle ilgili "Bu onların istişaresi ve rızasıyla olduğu zaman" dediği rivayet edilmiştir.

3- Diğerleri "Bunun mânası; 'Örfe uygun şekilde verdiğinizi emzirilecek çocuğun annesinin kaçınmasından sonra örfe uygun şekilde ücreti emzirmesini istediğiniz kadına verdiğiniz zaman' şeklindedir." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٠٧٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا مِهْرَانُ، وَحَدَّثَنِي عَلِيٌّ، قَالَ: ثَنَا زَيْدٌ، جَمِيعًا، عَنْ سُفْيَانَ، فِي قَوْلِهِ: «{إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ} قَالَ: إِذَا سَلَّمْتُمْ إِلَى هَذِهِ الَّتِي تَسْتَأْجِرُونَ أَجْرَهَا بِالْمَعْرُوفِ يَعْنِي إِلَى مَنِ اسْتُرْضِعَ لِلْمَوْلُودِ إِذَا أَبَتِ الْأُمُّ رَضَاعَهُ.»

5070. İbn Humeyd bize Mihrân tarikiyle ve Ali bana Zeyd tarikiyle Süfyân'ın, Allah'ın {إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ} *"örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde"*[570] sözü hakkında "Anne çocuğu emzirmekten kaçındığı zaman ücretle tuttuğunuz yani çocuğu emzirmesi istenen bu kadına örfe uygun şekilde ücretini verdiğiniz zaman" dediğini rivayet etmiştir.[571]

Bu âyetin tefsiri konusunda benimsenen görüşlerin doğruya en uygun olanı âyetin tefsirinin şu şekilde olduğunu benimseyen kimsenin görüşüdür: "Eğer çocuklarınızı emzirme sürelerinin tamamına kadar emzirmeyi isterseniz, siz ve anneleri sütten kesme konusunda fikir birliği sağlayamazsanız, bunu çocuğun iyiliğine olmadığı görüşüne varırsanız annelerindeki bir hastalık veya hastalık dışında bir sebepten dolayı anneleri emzirmekten uzak durursa annelerine ve sonraki emziren kadına örfe uygun şekilde haklarını verdiğiniz zaman sütanneye emzirtmenizde size günah yoktur. Bununla Allah, annelerin sizin üzerinizdeki haklarını yerine getirmenizi

569 Bakara 2/233.
570 Bakara 2/233.
571 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/118; Türkî, 4/245.

zorunlu tuttuğu anlamını kastetmektedir. O hak da (babanın) emzirme durumunda ve ücretli emzirme akdinin gerçekleştiği zamanda onlardan ayrılıncaya kadar hak ettikleri ücretleri ödemesidir." **[4/244]**

İbn Cüreyc'in benimsediği ve Mücâhid, Süddî ve onlarla aynı görüşte olanların bir kısmına katıldığı anlam budur. Biz bu yorum için bu âyetin diğer yorumdan daha uygun olduğuna hüküm vermiştik. Çünkü şanı yüce olan Allah {وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ} *"Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz"*[572] sözünden önce sütten kesmenin hükmünü vermiş ve iki tam yılın dolmasından önce çocuğu sütten kesme konusunda hükmü açıklamış ve iki yıl içerisinde {فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا} *"Eğer (anne ve baba) kendi aralarında anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse"*[573] {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا} *"Onlara günah yoktur."*[574] demiştir.

Âyetin hükmüne en uygun olanı -orada iki yıl dolmadan önce sütten ayırmanın nasıl olacağını açıkladığı için- Allah'ın Kitabı'nın başka yerlerinde (üslup böyle) olduğu gibi bunu izleyenin sütten kesme ve emzirme süresini son sınırına kadar tamamlama hükmü olması -başka bir kadının emzireceği ücretle emzirmeyi seçen annenin hükmünü daha önce açıklamış olduğu için- ve bunu izleyen hükmün, anne emzirmeden geri durduğu zaman annenin ve babanın hükmü olmasıdır. Bu (hüküm de) Allah'ın {فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَأْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ وَإِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ أُخْرَى} *"Sizin için (çocuğu) emzirirlerse (emzirme) ücretlerini de verin ve aranızda uygun bir şekilde anlaşın. Eğer anlaşamazsanız, çocuğu baba hesabına başka bir kadın emzirecektir."*[575] sözündedir. Sonra ardından annelerin, çocuklarını emzirmeye dair rızalarının açıklamasını getirmiştir. Bu da Allah'ın {وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ} *"Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz"*[576] sözünde böyledir.

Allah'ın {إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ} *"örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde"*[577] sözünün hakkında seçeceğimiz yorumu seçtik. Çünkü şanı yüce olan Allah ücretle tuttuğu çocuğuyla herhangi bir bağı olmayan kimseye, bunu ödeme hükmünü verdiği gibi çocuğun

572 Bakara 2/233.
573 Bakara 2/233.
574 Bakara 2/233.
575 Talâk 65/6.
576 Bakara 2/233.
577 Bakara 2/233.

babasına, ayrıldıktan sonra çocuğu emzirmesine karşılık vereceği ücretten annenin hakkını teslim etme hükmünü vermiştir. İkisinden her birine çocuğunu emzirmesine karşılık örfe uygun bir şekilde hakkını vermeyi emretmiştir.

Allah'ın {إِذَا سَلَّمْتُمْ} *"ücreti ödediğiniz takdirde"*[578] sözüyle "çocuklarınızı emziren annelerine ödediğiniz zaman" anlamının kastedilmesi, "annelerinin dışındaki emziren kadınlara ödediğiniz zaman" anlamının kastedilmesinden daha uygun değildir. Bununla çocuğa yabancı olan kadınların kastedilmesi, annelerin kastedilmesinden daha uygun değildir. Çünkü şanı yüce olan Allah çocuğun babasına çocuğunu emzirmesi için ücretle tuttuğu herkese diğerine vacip kıldığı aynı ücreti ödemeyi vacip kılmıştır. Bizim için Kur'ân'ın zâhirini bir kenara bırakıp bâtınına geçmemiz söz konusu olamaz. Umum ifade eden anlamda daha özel bir anlama geçmek, ancak ona kayıtsız şartsız teslim olmak gereken bir delille mümkündür. Bu (ilkeyle birlikte) bizim benimsediğimiz görüş sahih olmuş olur. **[4/245]**

c. {بِالْمَعْرُوفِ} "örfe uygun olarak güzelce" İfadesi

Allah'ın {بِالْمَعْرُوفِ} *"örfe uygun olarak güzelce"*[579] sözüne gelince. Onun anlamı; "hepsini bir arada, güzellikle, emziren kadınlara gerekli olan ücrette herhangi bir zulüm ve eksiklik olmaksızın" şeklindedir.

8. {وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ} "Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki, Allah, yapmakta olduklarınızı hakkıyla görendir."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ} *"Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki, Allah, yapmakta olduklarınızı hakkıyla görendir."* sözünün tefsiri:

a. {وَاتَّقُوا اللَّهَ} "Allah'a karşı gelmekten sakının."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاتَّقُوا اللَّهَ} *"Allah'a karşı gelmekten sakının."*[580] sözüyle kastettiği; "Allah'ın birbiriniz için belirlemiş olduğu, kadınlarınıza erkekleriniz için, erkeklerinize kadınlarınız için ve sizin

578 Bakara 2/233.
579 Bakara 2/233.
580 Bakara 2/233.

çocuklarınız için gerekli gördüğü haklar konusunda O'ndan korkun, O'na muhalif olup bu konuda ve diğer hükümler ve hakları konusunda haddi aşmaktan, böylece de O'nun azabını kendinize gerekli kılmaktan sakının. Ey insanlar! Allah'ın sizin, sır olanıyla açık olanıyla, gizlisiyle saklısıyla, hayrıyla şerriyle, yaptığınız bütün amelleri gören olduğunu, O'na hiçbir şeyin gizli kalmadığını, O'na hiçbir şeyin gayb olmadığını, bunların hayır ve şer olanlarına karşılık sizi cezalandırıp mükâfatlandırmak için bunların hepsini size sayıp dökeceğini bilin." şeklindedir.

b. {بَصِيرٌ} "hakkıyla görendir"

{بَصِيرٌ} *"hakkıyla görendir"* ifadesi "görme sıfatına sahip ve gören" anlamındadır.

[BAKARA SÛRESİ 234. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْرًا ۚ فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِيٓ اَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ ۗ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾

"İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler. Sürelerini bitirince artık kendileri için meşru olanı yapmalarında size bir günah yoktur. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır." **(Bakara 2/234)**

1. {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا} "İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا} *"İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bununla "Ey insanlar! Siz erkeklerden vefat eden ve ardından hanımlar bırakanlar (hanımlar) kendi kendilerine beklerler" anlamını kastetmektedir. **[4/246]**

Soru: Eğer bir kimse "Vefat edenlerden bahis nerede?" derse...

Cevap: Ona "(Bu bahis) terk edilmiştir." denilir. Allah, kocaları vefat ettiğinde iddet bekleyecek kadınlara gerekli olan bahsi kastetmiştir. Böylece kendilerinden bahisle başlanan vefat etmiş erkeklerden, hanımlarına gerekli olan iddete geçiş yapılmıştır. Çünkü bu sözle kastedilen mâna, bilinmekte ve anlaşılmaktadır. Bu, tıpkı söze başlanan kısımdan haber vermenin bırakılıp onun bazı sebeplerine geçiş yapmada بَعْضُ جُبَّتِكَ مُتَخَرِّقَةٌ "Senin cübbenin bir kısmı parçalanmıştır." şeklindeki kullanım gibidir. Kocaları sebebiyle onlara iddet bekleme hükmünü onlara zorunlu tuttuğu için kendilerine iddet bekleme gereken hanımlar gibi bahse başlanılan (ölmüş kocalardan) bahsi asıl bahsedilecek olan (dul kalmış kadınlarla alakalı) bahse aktarmıştır.

Şairin dediği gibi:

لَعَلِّيَ إِنْ مَالَتْ بِيَ الرِّيحُ مَيْلَةً ... عَلَى ابْنِ أَبِي ذِبَّانَ أَنْ يَتَنَدَّمَا

Umulur ki rüzgâr biraz bana meylederse
İbn Ebû Zibbân'a pişman olmak düşer[581]

Önce لَعَلِّيَ demiş sonra da أَنْ يَتَنَدَّمَا demiştir. Sözün mânası; "İbn Ebû Zibbân umulur ki pişman olur eğer rüzgâr ona karşı bana dönerse." şeklindedir. Böylece her ne kadar başkasından bahsederek söze başlamış olsa da asıl kastettiği mânaya geçiş yapmıştır.

Şairin şu sözü de buna benzemektedir:

أَلَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ ابْنَ قَيْسٍ وَقَتْلَهُ ... بِغَيْرِ دَمٍ دَارُ الْمَذَلَّةِ حُلَّتِ

Bilmiyor musun İbn Kays ve onun öldürülmesi
Bir kan karşılığı olmaksızın zelil bir şekilde[582] **[4/247]**

---

581 Bu beytin şairi Sâbit Kutne'dir. Tam ismi Sâbit b. Ka'b el-Atekî'dir. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/150; Taberî, *Târîh*, 6/603; İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 359; Türkî, 4/247.

582 Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/150; İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 360; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/222; Türkî, 4/247.

İbn Kays'tan bahsederek başladığı halde konuyu onun zelil bir şekilde öldürülmesine geçirmiştir.

b. İ'râb

1- Arap dilcilerinden biri; {الَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ} *"ölenler"* ifadesinin haberinin terk edildiğini ve sözün mânasının "Sizden vefat eden ve arkalarında hanımlar bırakanlar var ya! Onların ölümlerinden sonra hanımlarına (iddet) beklemeleri gerekir." şeklinde olduğunu, sözün bir kısmının hazfedilmesi gibi kocaların ölümlerinin zikredilmediğini, {يَتَرَبَّصْنَ} *"beklerler"* ifadesinin, يَنْبَغِي ifadesi merfû' olduğu ve onun da يَنْبَغِي ifadesinin yerini aldığı için merfû' olduğunu iddia etmiştir.

Biz {يَتَرَبَّصْنَ} *"beklerler"* ifadesinin يَنْبَغِي ifadesinin yerini aldığı için merfû' olduğu şeklinde görüş bildirenlerin görüşlerinin yanlış olduğuna dair daha önce delil getirmiştik. Tekrar etmeye ihtiyaç bırakmamıştır.

2- Dilcilerden bir diğeri {الَّذِينَ} *"..ler"* ifadesini herhangi bir şeyle (bağlantılı şekilde) zikretmemiştir. Çünkü onların haberlerindeki {الَّذِينَ}, مَنْ يَلْقَكَ مِنَّا يُصِبْ خَيْرًا "Bizden kim seninle karşılaşırsa o hayra ulaşır." sözünün, الَّذِي يَلْقَاكَ مِنَّا يُصِيبُ خَيْرًا "Bizden seninle karşılaşan kimse hayra ulaşır." şeklinde şartın (cezanın) açıklaması gibi olduğunu ve bunun ancak şart anlamında câiz olacağını söylemiştir.

Bahsettiğimiz iki beyitte, iki dilcinin dile getirdiği bu iki görüşün tam tersine delil vardır.

c. {يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ} "kendi kendilerine (iddet) beklerler."

Allah'ın {يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ} *"kendi kendilerine (iddet) beklerler."* sözüne gelince. Allah bununla şu anlamı kastetmektedir: "Kendilerini iddet bekleyerek (aday) kocalardan, güzel kokudan, süslenmekten, kocaları hayattayken oturmuş oldukları evden taşınmaktan dört ay on gün boyunca uzak tutarlar. Ancak hamile olurlarsa bu durumda onlara doğum yapıncaya kadar bekleme gereklidir. Doğum yaptıkları zaman iddetleri biter."

Müfessirler bunun tefsiri konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları bizim benimsediğimiz görüşü benimsemişlerdir:

[٥٠٧١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا} فَهَذِهِ عِدَّةُ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا إِلَّا أَنْ تَكُونَ حَامِلًا، فَعِدَّتُهَا أَنْ تَضَعَ مَا فِي بَطْنِهَا.»

5071. Müsennâ bana Ebû Sâlih, Muâviye ve Ali tarikiyle İbn Abbas'ın {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا} *"İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler."* âyetiyle alakalı "Bu, kocası ölen kadının iddetidir. Ancak hamile olana gelince iddeti karnındakini doğurmasıdır." dediğini rivayet etmiştir.[583] **[4/248]**

[٥٠٧٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: ثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: «{وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا} قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: جَعَلَ اللَّهُ هَذِهِ الْعِدَّةَ لِلْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا، فَإِنْ كَانَتْ حَامِلًا فَيَحِلُّهَا مِنْ عِدَّتِهَا أَنْ تَضَعَ حَمْلَهَا، وَإِنِ اسْتَأْخَرَ فَوْقَ الْأَرْبَعَةِ الْأَشْهُرِ وَالْعَشْرِ فَمَا اسْتَأْخَرَ، لَا يُحِلُّهَا إِلَّا أَنْ تَضَعَ حَمْلَهَا.»

5072. Müsennâ bana Abdullah b. Sâlih, Leys, Ukayl tarikiyle İbn Şihâb'ın, Allah'ın {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا} *"İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler."* sözü hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İbn Şihâb şöyle demiştir: 'Allah (dört ay on günlük) bu iddeti kocası ölen kadın için belirlemiştir. Eğer hamile ise doğum yapması onun iddetini bitirir. Eğer (kocanın ölümünden sonra hamilelik) Dört ay on günü aşarsa (iddet süresi) o aşan süredir. Doğum yapmasından başka hiçbir şey o iddeti bitirmez.'"

Biz Allah Resûlü'nden (sav) gelen şu rivayetlerin birbirlerini desteklemesinden dolayı beklemekle (التَّرَبُّصُ) bizim bahsettiğimiz anlamı kastettiği görüşünü benimsiyoruz.

---

583 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/436 (2315); Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 240-241; Beyhakî, *Sünen*, 7/427, Ebû Sâlih tarikiyle benzerini; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/289, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/249.

[٥٠٧٣] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، وَأَبُو أُسَامَةَ، عَنْ شُعْبَةَ، وَحَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ نَافِعٍ، قَالَ: سَمِعْتُ زَيْنَبَ ابْنَةَ أُمِّ سَلَمَةَ، تُحَدِّثُ قَالَ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، «أَنَّ امْرَأَةً تُوُفِّيَ عَنْهَا زَوْجُهَا، وَاشْتَكَتْ عَيْنَهَا، فَأَتَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَسْتَفْتِيهِ فِي الْكُحْلِ، فَقَالَ: «لَقَدْ كَانَتِ إِحْدَاكُنَّ تَكُونُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ فِي شَرِّ أَحْلَاسِهَا، فَتَمْكُثُ فِي بَيْتِهَا حَوْلًا إِذَا تُوُفِّيَ عَنْهَا زَوْجُهَا، فَيَمُرُّ عَلَيْهَا الْكَلْبُ فَتَرْمِيهِ بِالْبَعَرَةِ أَفَلَا أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا!»

5073. Ebû Küreyb bize Vekî‘, Ebû Üsâme, Şu‘be tarikiyle ve İbnü’l-Müsennâ bize Muhammed b. Ca‘fer, Şu‘be tarikiyle Humeyd b. Nâfi‘in şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Zeyneb bt. Ümmü Seleme’nin şöyle dediğini işittiğini söylemiştir: -Ebû Küreyb: Ebû Üsâme: Ümmü Seleme’den demiştir- ‘Kocası ölen ve gözü rahatsız olan kadın, Hz. Peygamber’e (sav) sürme çekme konusunda soru sordu. Hz. Peygamber de (sav);

‘Siz kadınlardan birisi câhiliyyede (paçavra gibi) en kötü elbisesi içinde olur ve kocası öldüğü zaman bir sene boyunca evinde kalır, yanından bir köpek geçerdi ve ona deve tezeğini atardı. Dört ay on gün değil mi?’ demiştir.”[584] **[4/249]**

[٥٠٧٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ سَعِيدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ نَافِعًا، عَنْ صَفِيَّةَ ابْنَةِ أَبِي عُبَيْدٍ، أَنَّهَا سَمِعَتْ حَفْصَةَ ابْنَةَ عُمَرَ، زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تُحَدِّثُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا يَحِلُّ لِامْرَأَةٍ تُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ تُحِدَّ فَوْقَ ثَلَاثٍ إِلَّا عَلَى زَوْجٍ فَإِنَّهَا تُحِدُّ عَلَيْهِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا.»

5074. Muhammed b. Beşşâr bize Abdülvehhâb, Yahyâ b. Saîd, Nâfi‘, Safiyye bt. Ebû Ubeyd, Hz. Peygamber’in (sav) hanımı Hafsa bt. Ömer tarikiyle Hz. Peygamber’in (sav) şöyle dediğini rivayet etmiştir: *“Allah’a*

584 Müslim, (1488), İbnü’l-Müsennâ’dan; Tayâlisî, *Müsned*, (1701); Buhârî, (5338); Müslim, (1477); Begavî, *el-Ca‘diyyât,* (1571,1572), Şu‘be tarikiyle; Türkî, 4/250.

ve âhiret gününe inanan bir hanım için üç günden fazla yas tutması helâl olmaz. Ancak (ölen) kocaya hariç. Ona dört ay on gün yas tutar."[585]

Yahyâ şöyle dedi: "Bizde yas tutmak güzel koku sürünmemek, Yemen safranı ve zaferanla boyanmış elbise giymemek, sürme çekmemek ve süslenmemektir."

[٥٠٧٥] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ صَفِيَّةَ ابْنَةِ أَبِي عُبَيْدٍ، عَنْ حَفْصَةَ ابْنَةِ عُمَرَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا يَحِلُّ لِامْرَأَةٍ تُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ، أَنْ تُحِدَّ عَلَى مَيِّتٍ فَوْقَ ثَلَاثٍ إِلَّا عَلَى زَوْجٍ.»

5075. İbn Beşşâr bize Yezîd, Yahyâ, Nâfi', Safiyye bt. Ebû Ubeyd, Hz. Peygamber'in (sav) hanımı Hafsa bt. Ömer tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav) şöyle dediğini rivayet etmiştir: *"Allah'a ve âhiret gününe inanan bir hanım için kocası haricinde ölen kimseye üç günden fazla yas tutması helâl olmaz."*[586]

[٥٠٧٦] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ سَعِيدٍ، يَقُولُ: أَخْبَرَنِي حُمَيْدُ بْنُ نَافِعٍ، أَنَّ زَيْنَبَ ابْنَةَ أُمِّ سَلَمَةَ، أَخْبَرَتْهُ عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ أَوْ أُمِّ حَبِيبَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَنَّ امْرَأَةً أَتَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَتْ أَنَّ ابْنَتَهَا تُوُفِّيَ عَنْهَا زَوْجُهَا، وَأَنَّهَا قَدْ خَافَتْ عَلَى عَيْنِهَا. فَزَعَمَ حُمَيْدٌ عَنْ زَيْنَبَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ "قَدْ كَانَتْ إِحْدَاكُنَّ تَرْمِي بِالْبَعَرَةِ عَلَى رَأْسِ الْحَوْلِ، وَإِنَّمَا هِيَ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ وَعَشْرٌ.»

5076. İbn Beşşâr bize Abdülvehhâb, Yahyâ b. Saîd, Humeyd b. Nâfi', Zeyneb bt. Seleme tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav) hanımı Ümmü Seleme veya Ümmü Habîbe'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir kadın Hz. Peygamber'e (sav) geldi ve kızının kocasının vefat ettiğini ve (sürme

585 Nesâî, (3503), Muhammed b. Beşşâr'dan; Müslim, (1490/64); Beyhakî, *Sünen*, 7/438, Abdülvehhâb tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/286, Nâfi' tarikiyle Türkî, 4/250.

586 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/280; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/286; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 23/208 (361), Yezîd tarikiyle; İbn Mâce, (2086), Yahyâ tarikiyle; Türkî, 4/250.

kullanmazsa) gözünden dolayı endişe ettiğini söyledi." Humeyd Zeyneb'den rivayetle Hz. Peygamber'in (sav);

'Siz kadınlardan biri senenin sonunda (süre dolduğunu bildirmek için) deve tezeğini atardı. O ancak dört ay on gündür.' dediğini iddia etti." **[4/250]**

[٥٠٧٧] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ نَافِعٍ: أَنَّهُ سَمِعَ زَيْنَبَ ابْنَةَ أُمِّ سَلَمَةَ، تُحَدِّثُ، عَنْ أُمِّ حَبِيبَةَ أَوْ أُمِّ سَلَمَةَ «أَنَّهَا ذَكَرَتْ أَنَّ امْرَأَةً أَتَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ تُوُفِّيَ عَنْهَا زَوْجُهَا وَقَدِ اشْتَكَتْ عَيْنَهَا وَهِيَ تُرِيدُ أَنْ تُكَحِّلَ عَيْنَهَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «قَدْ كَانَتِ إِحْدَاكُنَّ تَرْمِي بِالْبَعْرَةِ بَعْدَ الْحَوْلِ، وَإِنَّمَا هِيَ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا.»

5077. İbn Beşşâr bize Yezîd b. Harun, Yahyâ b. Saîd, Humeyd b. Nâfi', Zeyneb bt. Ümmü Seleme tarikiyle Ümmü Habîbe veya Ümmü Seleme'den "Kocası ölmüş bir kadının Hz. Peygamber'e (sav) geldiğini, gözünün rahatsız olduğunu, gözüne sürme çekmek istediğini ve Hz. Peygamber'in de (sav);

'Sizden biriniz bir yıldan sonra deve tezeğini atardınız. Bu (süre) dört ay on gündür.' dediğini" rivayet etmiştir.[587]

İbn Beşşâr, Yezîd tarikiyle Yahyâ'nın şöyle dediğini rivayet emiştir: Humeyd'e kadının deve tezeğini atmasını sordum. O da;

"Câhiliyyede kadın, kocası öldüğü zaman evinin en kötü yerine yönelir ve orada bir sene boyunca otururdu. Bir sene geçtiği zaman evinin arkasına deve tezeği atardı." dedi.

[٥٠٧٨] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ نَافِعٍ، بِهَذَا الْإِسْنَادِ مِثْلَهُ.

5078. İbn Beşşâr bize Yezîd, Şu'be, Yahyâ tarikiyle Humeyd b. Nâfi'den bu senedle lafız olarak aynısını rivayet etmiştir.

587 Müslim, (1486, 1487); İbn Mâce, (2084); her ikisi de Yezîd b. Harun tarikiyle; Türkî, 4/251.

[٥٠٧٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ أَيُّوبَ بْنِ مُوسَى، وَيَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ نَافِعٍ، عَنْ زَيْنَبَ ابْنَةِ أُمِّ سَلَمَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ: «أَنَّ امْرَأَةً، أَتَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ: إِنَّ ابْنَتِي مَاتَ زَوْجُهَا فَاشْتَكَتْ عَيْنَهَا، أَفَتَكْتَحِلُ؟ فَقَالَ: «قَدْ كَانَتْ إِحْدَاكُنَّ تَرْمِي بِالْبَعَرَةِ عَلَى رَأْسِ الْحَوْلِ، وَإِنَّمَا هِيَ الْآنَ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ وَعَشْرٌ." قَالَ: «قُلْتُ: وَمَا تَرْمِي بِالْبَعْرَةِ عَلَى رَأْسِ الْحَوْلِ؟ قَالَ: كَانَ نِسَاءُ الْجَاهِلِيَّةِ إِذَا مَاتَ زَوْجُ إِحْدَاهُنَّ لَبِسَتْ أَطْمَارَ ثِيَابِهَا، وَجَلَسَتْ فِي أَخَسِّ بُيُوتِهَا، فَإِذَا حَالَ عَلَيْهَا الْحَوْلُ أَخَذَتْ بَعَرَةً فَدَحْرَجَتْهَا عَلَى ظَهْرِ حِمَارٍ، وَقَالَتْ: قَدْ حَلَلْتُ.»

5079. Ebû Küreyb bize İbn İdrîs, İbn Uyeyne, Eyyûb b. Musa, Yahyâ b. Saîd Humeyd b. Nâfi', Zeyneb bt. Ümmü Seleme tarikiyle Ümmü Habîbe veya Ümmü Seleme'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir kadın geldi; Hz. Peygamber'e (sav) geldi ve,

'Kızımın kocası öldü, gözü rahatsız ve gözüne sürme çekebilir mi?' dedi. Hz. Peygamber de (sav);

'Sizden biriniz yılın sonunda deve tezeğini atardınız. Bu (süre) dört ay on gündür.' dedi.

'Yılın sonunda deve tezeğini atardı ne demektir?' dedim. O da,

'Câhiliye kadınlarından birinin kocası öldüğü zaman kötü elbiseler giyer, evinin bakımsız yerinde otururdu. Üzerinden bir yıl geçtiği zaman bir deve tezeği alır, eşeğin sırtında yuvarlardı ve;

'Ben artık iddetimi bitirdim (koca adaylarına helâl oldum)' derdi.' dedi.[588] **[4/251]**

[٥٠٨٠] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، قَالَ: ثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ نَافِعٍ، عَنْ زَيْنَبَ ابْنَةِ أُمِّ سَلَمَةَ، عَنْ أُمِّهَا أُمِّ سَلَمَةَ، وَأُمِّ حَبِيبَةَ، زَوْجَيِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَنَّ امْرَأَةً مِنْ قُرَيْشٍ جَاءَتْ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ: إِنَّ ابْنَتِي تُوُفِّيَ عَنْهَا زَوْجُهَا، وَقَدْ خِفْتُ عَلَى عَيْنِهَا، وَهِيَ

588 Nesâî, *Sünen,* (3540); benzerini Leys tarikiyle Eyyûb'dan; ayrıca bk. Nesâî, *Sünen,* (3541), Süfyân tarikiyle Yahyâ'dan muhtasar bir şekilde; Türkî, 4/252.

تُرِيدُ الْكُحْلَ، قَالَ: «قَدْ كَانَتْ إِحْدَاكُنَّ تَرْمِي بِالْبَعْرَةِ عَلَى رَأْسِ الْحَوْلِ، وَإِنَّمَا هِيَ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ وَعَشْرٌ.'' قَالَ حُمَيْدٌ: فَقُلْتُ لِزَيْنَبَ: «وَمَا رَأْسُ الْحَوْلِ؟» قَالَتْ زَيْنَبُ: «كَانَتِ الْمَرْأَةُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ إِذَا هَلَكَ زَوْجُهَا عَمَدَتْ إِلَى شَرِّ بَيْتِهَا فَجَلَسَتْ فِيهِ، حَتَّى إِذَا مَرَّتْ بِهَا سَنَةٌ خَرَجَتْ، ثُمَّ رَمَتْ بِبَعْرَةٍ وَرَاءَهَا.»

5080. Ebû Küreyb bize Ahmed b. Yunus, Züheyr b. Muâviye, Yahyâ b. Saîd, Humeyd b. Nâfi', Zeyneb bt. Ümmi Seleme tarikiyle annesi Ümmü Seleme veya Hz. Peygamber'in (sav) hanımı Ümmü Habîbe'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kureyş'ten bir kadın, Hz. Peygamber'e (sav) geldi ve;

'Kızımın kocası öldü, gözünden dolayı endişe ediyorum, o da gözüne sürme çekmek istiyor.' dedi. Hz. Peygamber de (sav);

'Sizden biriniz yılın sonunda deve tezeğini atardınız. Bu (süre) dört ay on gündür' dedi. Humeyd, Zeyneb'e;

'Yılın sonu ne demektir?' dedim. O da;

'Câhiliyye'de kadın kocası öldüğü zaman evinin kötü ve bakımsız yerine yönelir ve oraya otururdu. Üzerinden bir yıl geçtiği zaman çıkar ve arkasından deve tezeği atardı.' dedi.[589]

[٥٠٨١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ: «أَنَّهَا كَانَتْ تُفْتِي الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا أَنَّ تُحِدَّ عَلَى زَوْجِهَا حَتَّى تَنْقَضِيَ عِدَّتُهَا، وَلَا تَلْبَسُ ثَوْبًا مَصْبُوغًا، وَلَا مُعَصْفَرًا، وَلَا تَكْتَحِلُ بِالْإِثْمِدِ، وَلَا بِكُحْلٍ فِيهِ طِيبٌ وَإِنْ وَجِعَتْ عَيْنُهَا، وَلَكِنْ تَكْتَحِلُ بِالصَّبِرِ وَمَا بَدَا لَهَا مِنَ الْأَكْحَالِ سِوَى الْإِثْمِدِ مِمَّا لَيْسَ فِيهِ طِيبٌ، وَلَا تَلْبَسُ حَلْيًا، وَتَلْبَسُ الْبَيَاضَ، وَلَا تَلْبَسُ السَّوَادَ.»

5081. İbn Humeyd bize İbnü'l-Mübârek, Ma'mer, Zührî, Urve tarikiyle Hz. Âişe'den rivayete göre o, kocası ölen kadında iddeti bitinceye kadar yas tutmasına, renkli ve yalancı safran (aspirle) boyanmış elbise giymemesine, gözü ağrısa bile ismid taşıyla sürme çekmemesine, içinde güzel koku

589 Nesâî, *Sünen,* (3542), Züheyr b. Muâviye tarikiyle; Türkî, 4/252.

bulunan sürmemeye -ancak acı özsuyu[590] ile ve içinde güzel koku olmayan ismid taşı dışında ona uygun gelen sürmelerle sürmelenebilir- ipek giymemeye, beyaz elbise ve siyah elbise giymemeye fetva verirdi. **[4/252]**

[٥٠٨٢] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ فِي الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا: «لَا تَكْتَحِلُ، وَلَا تَطَّيَّبُ، وَلَا تَبِيتُ عَنْ بَيْتِهَا، وَلَا تَلْبَسُ ثَوْبًا مَصْبُوغًا إِلَّا ثَوْبَ عَصْبٍ تَجَلْبَبُ بِهِ.»

5082. İbn Beşşâr bize Müemmel, Süfyân, Musa b. Ukbe, Nâfi' tarikiyle İbn Ömer'in, kocası ölen kadın hakkında; "Sürme çekmez, güzel koku sürünmez, kendi evi dışında gecelemez, örtünüp sarınacağı el-asb[591] haricinde boyanmış elbise giymez." dediğini rivayet etmiştir.[592]

[٥٠٨٣] حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ قَالَ: بَلَغَنِي عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «تُنْهَى الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا أَنْ تَزَيَّنَ وَتَطَيَّبَ.»

5083. Humeyd b. Mes'ade bize Süfyân, İbn Cüreyc tarikiyle Atâ'nın "İbn Abbas'tan bana;

'Kocası ölmüş kadının süslenmesi ve güzel koku sürünmesi yasaklanır.' dediği ulaştı." dediğini rivayet etmiştir.[593]

[٥٠٨٤] حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: «إِنَّ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا لَا تَلْبَسُ ثَوْبًا مَصْبُوغًا، وَلَا تَمَسُّ طِيبًا، وَلَا تَكْتَحِلُ، وَلَا تَمْتَشِطُ وَكَانَ لَا يَرَى بَأْسًا أَنْ تَلْبَسَ الْبُرُدَ.»

5084. Nasr b. Ali bize Abdul'alâ, Ubeydullah ve Nâfi' tarikiyle İbn Ömer'in "Kocası ölen kadın boyanmış elbise giymez, güzel kokuya

590 Metinde geçen الصَّبِرُ/sabir acı bir ağacın özsuyu anlamındadır. Türkî, 4/253.

591 İpi bir araya toplanıp bağlanan sonra boyanıp dokunan, içine boya almayan beyaz kısımları eğrilerek yapılan Yemen işi bir çeşit elbisedir. Türkî, 4/253.

592 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (12115, 12116); Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (2137); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/205; Beyhakî, *Sünen*, 7/440, farklı tariklerle Nâfi'den; Türkî, 4/253.

593 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (12111, 12112); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/204-205, İbn Cüreyc tarikiyle; Türkî, 4/253.

dokunmaz, sürme çekmez, saçını taramaz." (dediğini) ve onun, bürde giymesinde bir sakınca görmediğini rivayet etmiştir.

2- Diğerleri şöyle demiştir: "Kocası vefat eden kadına özellikle kendi kendine (aday) kocalardan uzak şekilde beklemesi emredildi. Güzel koku, süslenme ve evinin dışında gecelemesine gelince bu yasaklanmamış, kendi kendine bunlardan uzak kalarak beklemesi emredilmemiştir." **[4/253]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٠٨٥] حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ الْحَسَنِ: «أَنَّهُ كَانَ يُرَخِّصُ فِي التَّزَيُّنِ، وَالتَّصَنُّعِ، وَلَا يَرَى الْإِحْدَادَ شَيْئًا.»

5085. Yakub b. İbrahim bize İbn Uleyye, Yunus tarikiyle Hasan'ın "Süslenmeye ve makyaj yapmaya ruhsat verdiğini, yas tutmayı (uyulması gereken) bir şey olarak görmediğini" rivayet etmiştir.[594]

[٥٠٨٦] حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا} لَمْ يَقُلْ تَعْتَدُّ فِي بَيْتِهَا، تَعْتَدُّ حَيْثُ شَاءَتْ.»

5086. Humeyd b. Mes'ade bize Süfyân, İbn Cüreyc ve Atâ' tarikiyle İbn Abbas'ın {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا} *"İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler."* âyetiyle ilgili "Evinde iddet bekler." demediğini; "Dilediği yerde iddet bekleyebileceğini" söylediğini rivayet etmiştir.

[٥٠٨٧] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا إِسْمَاعِيلُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: إِنَّمَا قَالَ اللَّهُ: «{وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا} وَلَمْ يَقُلْ تَعْتَدُّ فِي بَيْتِهَا، فَلْتَعْتَدَّ حَيْثُ شَاءَتْ.»

5087. Ebû Küreyb bize İsmail, İbn Cüreyc ve Atâ' tarikiyle İbn Abbas'ın {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا} *"İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on*

594 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/281, İbn Uleyye'den; Türkî, 4/254.

gün (iddet) beklerler." âyetiyle ilgili "Evinde iddet bekler." demediğini "Dilediği yerde iddet beklesin." dediğini rivayet etmiştir.[595]

Bu görüşü savunanlar, şanı yüce olan Allah'ın; kocası ölen kadına nikâhtan uzak durarak beklemesini emrettiği ve âyetin hükmünü bazı kişilere özel kıldığını ve şu rivayeti gerekçe göstermişlerdir:

[٥٠٨٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ السُّلَمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ مَعْمَرٍ الْبَحْرَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، قَالَا جَمِيعًا: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ طَلْحَةَ، عَنِ الْحَكَمِ بْنِ عُتَيْبَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادِ بْنِ الْهَادِ، عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ عُمَيْسٍ، قَالَتْ: «لَمَّا أُصِيبَ جَعْفَرٌ قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» تَسَلَّبِي ثَلَاثًا ثُمَّ اصْنَعِي مَا شِئْتِ.»

5088. Muhammed b. İbrahim es-Sülemî bana Ebû Âsım tarikiyle ve Muhammed b. Ma'mer el-Bahrânî bana Ebû Âmir tarikiyle her ikisi de Muhammed b. Talha, el-Hakem b. Uteybe ve Abdullah b. Şeddâd b. el-Hâd tarikiyle Esmâ bt. Umeys'in "Ca'fer yaralandığı zaman Allah Resûlü (sav) bana;

'Üç gün yas elbisesi giy[596] *ve sonra dilediğini yap!'* buyurdu." dediğini rivayet etmiştir.[597] **[4/254]**

---

595 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (12051); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/189; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 11/672, İbn Cüreyc tarikiyle; Türkî, 4/254.

596 Rivayette geçen تَسَلِّبِي ifadesi, yas elbisesi olarak bilinen ve yas tutan kadının siyah bir örtüyle başını örttüğü bir elbisedir. Türkî, 4/255.

597 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/282; Ahmed b. Hanbel, 6/438-439; Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî*, 3/75; İbn Hibbân, (3147); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 23/208 ve Beyhakî, 7/438, Muhammed b. Talha tarikiyle; İbn Sa'd ve İbn Hibbân'da تَسَلِّبِي şeklinde değil تَسَلَّمِي şeklinde geçmiştir. Yani Allah'a karşı teslimiyet sahibi ol demek istediği şeklinde yorumlamıştır. *"Üç kere bunu yap."* demesi imtihanın ilk anında çok şiddetli olmasındandır. Kelimenin yazımını bu şekilde değiştirmiş ve yorumu biraz zorlamıştır. Taberânî ve Tahâvî'de bu kelime تَسَكَّنِي şeklinde geçmektedir ve "Gönlün rahat olsun" demektir. Türkî, 4/255. Muhammed b. İbrahim b. Sadrân el-Ezdî es-Sülemî, sikadır. Ebû Davud ve onun dışındaki hadisçiler de sika olarak kabul etmişlerdir. Bu râvi dedesine nispet edilebilir. Bundan dolayı İbn Ebî Hâtim Muhammed b. Sadrân başlığında biyografisini vermiştir. Hocası Nebîl ve Dahhâk b. Mahled'dir. Esmâ bt. Ümeys değerli bir kadın sahâbîdir. Müminlerin annesi Meymûne bt. el-Hâris'in kız kardeşidir.

[٥٠٨٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، وَابْنُ الصَّلْتِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ طَلْحَةَ، عَنِ الْحَكَمِ بْنِ عُتَيْبَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادٍ، عَنْ أَسْمَاءَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِثْلِهِ.

5089. Ebû Küreyb bize Ebû Nu'aym, İbnü's-Salt, Muhammed b. Talha, Hakem b. Uteybe, Abdullah b. Şeddâd, Esmâ tarikiyle Hz. Peygamber'den (sav) aynısını rivayet etmiştir.

Hz. Peygamber'den (sav) gelen bu rivayet, kocası ölen kadına yasın olmadığını ve Allah'ın {يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا} *'kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler.'* sözünün tefsirinin; 'Başka bir şeyden sadece (aday) kocalardan uzak kendi kendine bekler.' şeklinde olduğunu açıklamaktadır." şeklinde görüş benimsemişlerdir.

Kocası ölen kadına yasın ve kocasının öldüğü gün oturmakta olduğu evden taşınmaktan geri durmasını gerekli görenlere gelince, âyetin zahirini gerekçe göstermişler ve şöyle demişlerdir: "Allah, kocası ölen kadına kendi kendine dört ay on gün beklemesini emretmiş, âyette bizzat adı konulmuş bir şekilde beklemesini emretmemiş, genel manada bir beklemeden söz etmiştir. Şu halde kadının üzerine düşen, teslim olunması gereken bir delil olmadıkça her kayıttan azade kendi kendine beklemesidir. **[4/255]**

Beklemek (التَّرَبُّصُ) ifadesi (aday) kocalardan uzak bir şekilde beklemek bu âyetin kapsamına dâhil olduğu gibi güzel kokudan, süslenmekten ve kocasının bulunduğu evden taşınmak bu âyetin genel kapsamına girer.

Allah Resûlü'nden (sav) gelen süslenme ve güzel koku sürünme konusunda bizim benimsediğimiz görüşe dair rivayet sahihtir."

Taşınma konusundaki rivayet ise şu rivayettir:

[٥٠٩٠] إِنَّ أَبَا كُرَيْبٍ حَدَّثَنَا قَالَ: ثَنَا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ فُلَيْحِ بْنِ سُلَيْمَانَ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، عَنْ عَمَّتِهِ الْفُرَيْعَةِ ابْنَةِ مَالِكٍ، أُخْتِ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَتْ: «قُتِلَ زَوْجِي وَأَنَا فِي دَارٍ، فَاسْتَأْذَنْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي النُّقْلَةِ، فَأَذِنَ لِي ثُمَّ نَادَانِي بَعْدَ أَنْ تَوَلَّيْتُ، فَرَجَعْتُ إِلَيْهِ، فَقَالَ: «يَا فُرَيْعَةُ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ.»

Ca'fer b. Ebî Talib, Ebû Bekir ve Hz. Ali ile evlenmiş ve hepsinden çocuğu olmuştur. Şâkir, 5/87.

5090. Ebû Küreyb bize Yunus b. Muhammed, Füleyh b. Süleyman, Sa'd b. İshâk b. Ka'b b. Ucra, halası tarikiyle Ebû Saîd el-Hudrî'nin kız kardeşi el-Füray'a bt. Mâlik'in "Ben evdeyken kocam öldürüldü, taşınmak için Allah Resûlü'nden (sav) izin istedim, bana izin verdi. Ben yanından ayrıldıktan sonra beni çağırdı ve;

'Ey Füray'a! Bekleme müddeti bitinceye kadar!' buyurdu." dediğini rivayet etmiştir.[598]

"Allah Resûlü (sav), kocası ölen kadının beklemesinin mânası konusunda bizim benimsediğimiz görüşün doğru olduğunu ve buna karşı olan bir yorumun da yanlış olduğunu açıklamıştır." demişlerdir.

"İbn Abbas'tan aktarılan rivayete gelince, âyetin zahirinin ve Allah Resûlü'nden (sav) gelen rivayetinden kesinleşen anlamın dışına çıktığı için mânası yoktur." demişlerdir. **[4/256]**

Esmâ bt. Ümeys tarikiyle Allah Resûlü'nden (sav) aktarılan ona üç defa yas elbisesi giymesi sonra da dilediği şekilde davranması yönündeki rivayete gelince. Bu, kadına yas tutmanın olmadığına delâlet etmez. Aksine Hz. Peygamber'in (sav) ona üç defa yas elbisesi giymesini sonra dilediği şekilde iddet bekleyen kadın için uygun olan süslenme ve güzel koku sürünme olmayacak cinsten elbise giymesini emrettiğine delâlet etmektedir. Çünkü o, süslenme elbisesi de yas elbisesi de olmayabilir. Bu, Hz. Peygamber'in (sav) kocası ölmüş kadına Yemen işi bir elbise ve Yemen bürdesi giymesine izin vermesi gibidir. Çünkü bu, süslenme elbisesi de yas elbisesi de değildir. Dokunduktan sonra insanların süslemek için yaptıkları boyanın üzerine gelmediği bütün elbiseler böyledir. Kadının bunu giyme hakkı vardır. Çünkü onu insanların bildikleri şekilde süslenmeksizin giymektedir.

Soru: Eğer bir kimse "Neden {يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا} *'kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler.'* ifadesinde (عَشْرًا yerine) 'عَشَرَةً' demedi? Âyet böyle olduğu zaman kocası ölen kadın geceleri mi yoksa günleri mi iddet olarak sayarak bekler?" derse....

Cevab: Ona "Günleri gecelerle sayarak bekler" denilmiştir.

---

598 İmam Mâlik, *Muvatta'*, 2/591; Tayâlisî, *Müsned*, 1769; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/370; Dârimî 2/168; Ebû Dâvûd, (2300); İbn Mâce, (2031); Tirmizî, (1204); Nesâî, (3528-3530-3532), Sa'd b. İshâk tarikiyle; Türkî, 4/256.

Soru: Eğer "Bu böyle olduğu zaman nasıl وَعَشْرًا denildi de 'وَعَشَرَةً' demedi? 'ة' olmaksızın 'وَعَشْرًا' kelimesi (الْأَيَّامِ) günlerin değil (الْأَيَّامِ) gecelerin (اللَّيَالِي) sayısı olur. Senin söylediğin, bu mânayı mümkün kılarsa kadın ve erkeklerden on sayısını kastederek '(عِنْدِي عَشْرٌ) Yanımda on kişi vardır' ifadesi uygun olur mu?" derse...

Cevab: Ben de şöyle cevap veririm: "Bu, gece ve gündüzlerin sayılarında uygundur ancak insanoğlu kadın ve erkeklerin sayılarında uygun değildir. Bunun sebebi Arapların özellikle gece ve gündüzlerde sayıyı mübhem bıraktığı zaman geceleri daha ön planda tutmalarıdır. Hatta onlardan bize aktarılan kullanımlarında geceleri gündüzlerin önüne geçirmelerinden dolayı صُمْنَا عَشْرًا مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ 'Ramazan ayından on gün oruç tuttum.' derler. Bunun sebebi şudur: Onlara göre sayı günlere göre değil gecelere göre olmaktadır. Tıpkı Allah'ın {سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا} *'Allah, onu kesintisiz olarak yedi gece, sekiz gün onların üzerine musallat etti.'*[599] sözünde olduğu gibi sayıyla birlikte sayılan şeyi açıkça zikrettikleri zaman müenneslik ifade eden ة harfini düşürürler müzekker kelimenin sayısında o harfi düşürmeden bırakırlar. سَبْعَ kelimesinden ة harfini düşürmüş ثَمَانِيَةَ kelimesinden düşürmeyip bırakmıştır. **[4/257]**

İnsanlardaki kullanıma gelince, erkekler kadınlarla bir arada olduğu zaman ve sayıları bilinmediği zaman kadınların değil de erkeklerin sayılarını ön plana çıkarmak Arapların âdetlerindendir. Bunun sebebi insanoğlundan erkeklerin tekili ve çoğulunun, kadınların sembolüyle ifade edilmemesi sebebiyledir. İnsanlar dışındaki diğer varlıklarda bu böyle değildir. İnsanların dışındaki varlıkların dışındaki erkekler erkek ve dişiye شَاةٌ ve ineklerin erkek ve dişisine بَقَرٌ denildiği gibi belki dişi olarak isimlendirilir. İnsanlarda bu böyle değildir.

Eğer birisi; "Dört ayın üzerine bu on günlük ilavenin anlamı nedir?" derse; bu konuda şu rivayetteki görüş söylenmiştir:

[٥٠٩١] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، فِي قَوْلِهِ: «{وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا} قَالَ: قُلْتُ: لِمَ صَارَتْ هَذِهِ الْعَشْرُ مَعَ الْأَشْهُرِ الْأَرْبَعَةِ؟ قَالَ: لِأَنَّهُ يُنْفَخُ فِيهِ الرُّوحُ فِي الْعَشْرِ.»

599 Hâkka 69/7.

5091. İbn Vekî‘ bize babası, Ebû Ca‘fer, Rebî‘ tarikiyle Ebü’l-Âliye’nin, Allah’ın {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا} *“İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler.”* sözü hakkında “Ben,

‘Niçin bu on (gün) dört ayla birlikte oldu?’ dedim, O da;

‘Çünkü ruh on gün içinde üflenir’ dedi” dediğini rivayet etmiştir.[600]

[٥٠٩٢] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: سَأَلْتُ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ: «مَا بَالُ الْعَشْرِ؟ قَالَ: فِيهِ يُنْفَخُ الرُّوحُ.»

5092. Kâsım bize Hüseyin, Ebû Âsım, Saîd tarikiyle Katâde’nin “Ben,

‘Saîd b. Müseyyeb’e,

‘(Âyetteki) On sayısı nedir?’ diye sordum. O da;

‘Ruh onda üflenir’ dedi” dediğini rivayet etmiştir.[601] **[4/258]**

2. {فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ} “Sürelerini bitirince artık kendileri için meşru olanı yapmalarında size bir günah yoktur.”

Şanı yüce olan Allah’ın {فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ} *“Sürelerini bitirince artık kendileri için meşru olanı yapmalarında size bir günah yoktur.”* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah şunu kastetmiştir: “Kadınlar kocalarının vefat etmesinden dolayı iddet süreleri içerisinde onlara yasaklanan şeylerin artık mübah olacağı sürelerini bitirince -ki bu da iddetlerinin bitmesinden ve dört ay on günün geçmesinden sonradır- {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ} *‘Kendileri için meşru olanı yapmalarında size bir günah yoktur.’* (Bu ifade) ‘Ey kadınların velileri! O zaman kocaları ölen kadınların

600 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/437 (2318); Beyhakî, *el-Esmâ ve’s-Sıfât*, (824), Ebû Ca‘fer tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 1/288, İbnü’l-Münzir ve Abd b. Humeyd’e nispetle; Türkî, 4/258.

601 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/420, Saîd b. Ebî Arûbe’den, ayrıca Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 1/289, Taberî’ye nispetle; Türkî, 4/258.

kendileri için güzel koku sürünme, süslenme, iddet beklediği evden taşınma ve nikâhlanmaları uygun biriyle örfe uygun bir şekilde evlenmelerinde size bir günah yoktur.' anlamına gelmektedir." Bununla Allah'ın o kadınlara izin verdiği ve mübah kıldığı şeyleri kastetmektedir.

Bununla özel olarak evlenmeyi kastettiği söylenmiştir.

b. {بِالْمَعْرُوفِ} "meşru olanı"

{بِالْمَعْرُوفِ} *"meşru olanı"* sözünün anlamının "Helâl olan nikâh" olduğu söylenmiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٠٩٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ} قَالَ: الْحَلَالُ الطَّيِّبُ.»

5093. Muhammed b. Beşşâr bize Müemmel, Süfyân, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in, Allah'ın {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ} *"Kendileri için meşru olanı yapmalarında size bir günah yoktur."* sözüyle ilgili "Helâl ve temiz olan" dediğini rivayet etmiştir.[602]

[٥٠٩٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ أَبِي بَزَّةَ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ} قَالَ: الْمَعْرُوفُ: النِّكَاحُ الْحَلَالُ الطَّيِّبُ.»

5094. İbn Humeyd bize Hakkâm, Anbese, Muhammed b. Abdurrahmân, Kâsım b. Ebû Bezze tarikiyle Mücâhid'in, Allah'ın {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ} *"Kendileri için meşru olanı yapmalarında size bir günah yoktur."* sözüyle ilgili "{الْمَعْرُوفِ} *'meşru olanı'* ifadesi; helâl ve temiz olan nikâhtır." dediğini rivayet etmiştir. **[4/259]**

602 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, s. 68. İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'den gelen bir rivayette geçmektedir. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/438 (2322); Türkî, 4/259.

[٥٠٩٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ مُجَاهِدٌ: قَوْلِهِ: «{فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ} قَالَ: هُوَ النِّكَاحُ الْحَلَالُ الطَّيِّبُ.»

5095. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'in, Allah'ın {فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ} *"Kendileri için meşru olanı yapmalarında"* sözüyle ilgili "O, helâl ve temiz olan nikâhtır." dediğini rivayet etmiştir.[603]

[٥٠٩٦] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «هُوَ النِّكَاحُ.»

5096. Musa bize Amr, Esbât tarikiyle Süddî'nin "O, nikâhtır." dediğini rivayet etmiştir.[604]

[٥٠٩٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: ثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ: «{فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ} قَالَ: فِي نِكَاحِ مَنْ هَوِيَتْهُ إِذَا كَانَ مَعْرُوفًا.»

5097. Müsennâ bana Abdullah b. Sâlih, Leys, Ukayl tarikiyle İbn Şihâb'ın {فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ} *"Kendileri için meşru olanı yapmalarında"* âyetiyle ilgili "Örfe uygun olduğu zaman kadının[605] nikâhı konusunda (günah yoktur)" dediğini rivayet etmiştir.[606]

3. {وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ} "Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ} *"Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."* sözünün tefsiri:

---

603 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/97; Türkî, 4/260.

604 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/438 (2322), Amr tarikiyle; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/421; Türkî, 4/260.

605 Mîm rumuzlu nüshada هَوَيْنَهُ şeklinde geçmektedir. Türkî, 4/260. Bu durumda çoğul anlam ifade eder.

606 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/438 (2322) no'lu rivayetin ardından muallak; ayrıca İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/421; Türkî, 4/260.

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bununla şu anlamı kastetmektedir: "Ey veliler! Velisi olduğunuz kadınlara engel olmanız, onları örfe uygun biçimde istedikleri kişilerle evlendirmeniz ve bunun dışındaki işlerinden ve işlerinizden Allah haberdardır. Yani haber ve bilgi sahibidir, O'na hiçbir şey gizli kalmaz." **[4/260]**

[BAKARA SÛRESİ 235. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ﴾

"(Vefat iddeti beklemekte olan) Kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda sizin için bir günah yoktur. Allah biliyor ki, siz onlara (bunu er geç mutlaka) söyleyeceksiniz. Meşru sözler söylemeniz dışında sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin. Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmayın. Şunu da bilin ki, Allah içinizden geçeni hakkıyla bilir. Onun için Allah'a karşı gelmekten sakının ve yine şunu da bilin ki Allah gerçekten çok bağışlayandır, Halîm'dir. (Hemen cezalandırmaz, mühlet verir.)" **(Bakara 2/235)**

1. {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} "(Vefat iddeti beklemekte olan) Kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda sizin için bir günah yoktur."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فيما عَرَّضْتُمْ بِه مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} *"(Vefat iddeti beklemekte olan) Kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda sizin için bir günah yoktur."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bununla "Ey erkekler! Vefat iddeti içerisinde iddetlerini beklemekte olan kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi,

nikâh akdini açıkça söylemeniz değil de üstü kapalı olarak anlatmanızda size bir günah yoktur." anlamını kastetmektedir.

b. Mübah Kılınan Üstü Kapalı Söylemek (Ta'rîz)

Bu konuda mübah kılınan üstü kapalı söylemek (ta'rîz) şu rivayetlerde zikredilendir:

[٥٠٩٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: «{وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} قَالَ: التَّعْرِيضُ أَنْ يَقُولَ: إِنِّي أُرِيدُ التَّزْوِيجَ، وَإِنِّي لَأُحِبُّ امْرَأَةً مِنْ أَمْرِهَا وَأَمْرِهَا، يُعَرِّضُ لَهَا بِالْقَوْلِ بِالْمَعْرُوفِ.»

5098. İbn Humeyd'in bize Cerîr, Mansûr, Mücâhid tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} *"(Vefat iddeti beklemekte olan) Kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda sizin için bir günah yoktur."* sözünde "Üstü kapalı söyleme (ta'rîz),

'Ben evlenmek istiyorum. Kadının şu durumunu şu durumunu severim' şeklinde örfe uygun biçimde (evlenme isteğini) üstü kapalı olarak söylemektir." dedi.[607]

[٥٠٩٩] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} قَالَ: إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَتَزَوَّجَ.»

5099. İbn Beşşâr'ın bize Abdurrahmân b. Mehdî, Süfyân, Mansûr, Mücâhid tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} *"(Vefat iddeti beklemekte olan) Kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda sizin için bir günah yoktur."* sözünde "'Ben evlenmek istiyorum' der" demiştir.[608]

---

607 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/257, Cerîr tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/290, Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/261.

608 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîru Süfyân*, s. 69; Beyhakî, *Sünen*, 7/178, Süfyân tarikiyle; Türkî, 4/261.

[٥١٠٠] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: «التَّعْرِيضُ مَا لَمْ يَنْصِبْ لِلْخِطْبَةِ." قَالَ مُجَاهِدٌ: «قَالَ رَجُلٌ لِامْرَأَةٍ فِي جِنَازَةِ زَوْجِهَا لَا تَسْبِقِينِي بِنَفْسِكِ، قَالَتْ: قَدْ سُبِقْتَ.»

5100. İbn Beşşâr'ın bize Abdurrahmân, Şu'be, Mansûr, Mücâhid tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle dedi: "Üstü kapalı söyleme (ta'rîz), evlenmek için doğrudan söylemediği sözdür."

Mücâhid; "Bir adam kocasının cenazesindeki kadına,

'Kendin hakkında benim önüme geçme (bana sormadan evlilikle ilgili karar verme, benden habersiz evlenme).' dedi, o da;

'Çoktan geçildin (senden önce karar verildi).' dedi." **[4/261]**

[٥١٠١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: فِي هَذِهِ الْآيَةِ: «{وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} قَالَ: التَّعْرِيضُ مَا لَمْ يَنْصِبْ لِلْخِطْبَةِ.»

5101. Muhammed b. Müsennâ'nın bize Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Mansûr, Mücâhid tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} *"(Vefat iddeti beklemekte olan) Kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda sizin için bir günah yoktur."* âyeti hakkında "Üstü kapalı söyleme (ta'rîz), evlenmek için doğrudan söylemediği sözdür." dedi.[609]

[٥١٠٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} قَالَ: التَّعْرِيضُ: أَنْ يَقُولَ لِلْمَرْأَةِ فِي عِدَّتِهَا: إِنِّي لَا أُرِيدُ أَنْ أَتَزَوَّجَ غَيْرَكِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ، وَلَوَدِدْتُ أَنِّي وَجَدْتُ امْرَأَةً صَالِحَةً، وَلَا يُنْصَبُ لَهَا مَا دَامَتْ فِي عِدَّتِهَا.»

609 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (383-Tefsîr); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/438 (2324); Beyhakî, *Sünen*, 7/178; Şu'be tarikiyle; Türkî, 4/262.

5102. İbn Humeyd'in bize Hakkâm, Amr, Mansûr, Mücâhid tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} *"(Vefat iddeti beklemekte olan) Kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda"* sözünde "Üstü kapalı söyleme (ta'rîz), kadına iddeti içerisinde,

'İnşallah senden başkasıyla evlenmeyi istemiyorum, sâliha bir hanım bulmayı arzuluyorum' demesidir. O kadın iddeti içerisinde olduğu müddetçe doğrudan onu kastederek bir şey söylemez" demiştir.[610]

[٥١٠٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} يَقُولُ: يُعَرِّضُ لَهَا فِي عِدَّتِهَا، يَقُولُ لَهَا: إِنْ رَأَيْتِ أَنْ لَا تَسْبِقِينِي بِنَفْسِكِ، وَلَوَدِدْتُ أَنَّ اللَّهَ قَدْ هَيَّأَ بَيْنِي وَبَيْنَكِ، وَنَحْوَ هَذَا مِنَ الْكَلَامِ فَلَا حَرَجَ.»

5103. Müsennâ'nın bana Abdullah b. Sâlih, Muâviye, Ali tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbâs {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} *"(Vefat iddeti beklemekte olan) Kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda sizin için bir günah yoktur."* sözü hakkında "Kadına iddeti içerisinde,

'İstersen, kendin hakkında benim önüme geçme (benden önce karar verip habersiz evlenme), seninle benim aramı Allah'ın kolaylaştırmasını arzuluyorum.' diyerek çıtlatır. Bu gibi sözlerde herhangi bir sakınca yoktur." demiştir.[611]

[٥١٠٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمُ الْعَسْقَلَانِيُّ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} قَالَ: هُوَ أَنْ يَقُولَ لَهَا فِي عِدَّتِهَا: إِنِّي أُرِيدُ التَّزْوِيجَ، وَوَدِدْتُ أَنَّ اللَّهَ رَزَقَنِي امْرَأَةً وَنَحْوَ هَذَا، وَلَا يَنْصِبْ لِلْخِطْبَةِ.»

---

610 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef,* (12154); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* 5/258; Buhârî, *Sahîh*, (5124); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 2/438 (2325); Beyhakî, *Sünen*, 7/178, Mansûr tarikiyle; Türkî, 4/262.

611 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/291; Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/262.

5104. Müsennâ'nın bana Âdem el-Askalânî, Şu'be, Mansûr, Mücâhid tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbâs, {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} *"(Vefat iddeti beklemekte olan) Kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda sizin için bir günah yoktur."* sözü hakkında "Kadına iddeti içerisinde,

'Evlenmek istiyorum, Allah'ın beni bir hanımla rızıklandırmasını arzuluyorum.' gibi bu minvalde şeyler söylemesidir. Nikâh için doğrudan bir şey söylemez." demiştir. **[4/262]**

[٥١٠٥] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَبِيدَةَ فِي هَذِهِ الْآيَةِ قَالَ: «يَذْكُرُهَا إِلَى وَلِيِّهَا يَقُولُ: لَا تَسْبِقْنِي بِهَا.»

5105. Ya'kub'un bana İbn Uleyye, İbn Avn, Muhammed tarikiyle rivayet ettiğine göre Abîde bu âyet hakkında "Kadının velisine,

'Onun (evliliği) hakkında benim önüme geçme (karar verme)! demesidir" dedi.[612]

[٥١٠٦] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} قَالَ: يَقُولُ: إِنَّكِ لَجَمِيلَةٌ، وَإِنَّكِ لَنَافِقَةٌ، وَإِنَّكِ لَإِلَى خَيْرٍ.»

5106. Ya'kûb'un bana İbn Uleyye, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} *"(Vefat iddeti beklemekte olan) Kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda sizin için bir günah yoktur."* sözü hakkında "(Erkek iddet içerisindeki kadına) 'Sen güzelsin, sen taliplisi çok olan rağbet görensin, iyiye layıksın.' der" dedi.[613]

[٥١٠٧] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، «أَنَّهُ كَرِهَ أَنْ يَقُولَ: لَا تَسْبِقِينِي بِنَفْسِكِ.»

612 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* 4/258, İbn Avn tarikiyle; Türkî, 4/263.
613 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* 4/257, Leys tarikiyle; Türkî, 4/263.

5107. İbn Beşşâr'ın bize Abdurrahmân, Süfyân, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, "Kendin hakkında benim önüme geçme (benden önce karar verip habersiz evlenme)." demeyi hoş görmezdi.[614]

[٥١٠٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ: «{وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} قُلْ: هُوَ قَوْلُ الرَّجُلِ لِلْمَرْأَةِ: إِنَّكِ لَجَمِيلَةٌ، وَإِنَّكِ لَنَافِقَةٌ، وَإِنَّكِ إِلَى خَيْرٍ.»

5108. Muhammed b. Amr'ın bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, şanı yüce olan Allah'ın {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} *"(Vefat iddeti beklemekte olan) Kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda sizin için bir günah yoktur."* sözü hakkında şöyle dedi: "Bu, erkeğin (iddet içerisindeki) kadına 'Sen güzelsin, sen taliplisi çok olan rağbet görensin, iyiye layıksın!' demesidir."[615]

[٥١٠٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} قَالَ: يُعَرِّضُ لِلْمَرْأَةِ فِي عِدَّتِهَا فَيَقُولُ: وَاللَّهِ إِنَّكِ لَجَمِيلَةٌ، وَإِنَّ النِّسَاءَ لَمِنْ حَاجَتِي، وَإِنَّكِ إِلَى خَيْرٍ إِنْ شَاءَ اللَّهُ.»

5109. Müsennâ'nın bana Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Ma'mer, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} *"(Vefat iddeti beklemekte olan) Kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda sizin için bir günah yoktur."* sözü hakkında "Kadına iddeti içerisinde 'Sen güzelsin, benim kadına ihtiyacım var ve inşallah sen iyiye layıksın!' diyerek üstü kapalı söyler" demiştir.[616] **[4/263]**

---

614 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîrü's-Sevrî*, s. 69; Türkî, 4/263.

615 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 238; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/259, Mücâhid'in tarikiyle; Türkî, 4/263.

616 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/95; Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (12152); Türkî, 4/264.

[٥١١٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، عَنْ مُسْلِمٍ الْبَطِينِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: «هُوَ قَوْلُ الرَّجُلِ: إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَتَزَوَّجَ، وَإِنِّي إِنْ تَزَوَّجْتُ أَحْسَنْتُ إِلَى امْرَأَتِي، هَذَا التَّعْرِيضَ.»

5110. Müsennâ'nın bana Âdem, Şu'be, Seleme b. Küheyl, Müslim el-Batîn tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr; "O, bir kimsenin 'Ben evlenmek istiyorum, eğer evlenirsem hanımıma iyi davranırım' demesidir. İşte bu, üstü kapalı söylemedir." dedi.[617]

[٥١١١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، عَنْ مُسْلِمٍ الْبَطِينِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} قَالَ: يَقُولُ: لَأُعْطِيَنَّكِ، لَأُحْسِنَنَّ إِلَيْكِ، لَأَفْعَلَنَّ بِكِ كَذَا وَكَذَا.»

5111. Müsennâ'nın bana Müslim b. İbrahim, Şu'be, Seleme b. Küheyl, Müslim el-Batîn tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} *"(Vefat iddeti beklemekte olan) kadınlara kendileri ile evlenmek istediğiniz üstü kapalı olarak anlatmanızda sizin için bir günah yoktur."* sözü hakkında "O kişi 'Sana (hediyeler) vereceğim, iyilik edeceğim, sana şöyle şöyle iyilikler yapacağım' der." demiştir.[618]

[٥١١٢] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ سَعِيدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْقَاسِمِ فِي قَوْلِهِ: «{فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} قَالَ: قَوْلُ الرَّجُلِ لِلْمَرْأَةِ فِي عِدَّتِهَا يُعَرِّضُ بِالْخِطْبَةِ: وَاللَّهِ إِنِّي فِيكِ لَرَاغِبٌ، وَإِنِّي عَلَيْكِ لَحَرِيصٌ، وَنَحْوَ هَذَا.»

5112. İbn Beşşâr'ın bize Abdülvehhâb, Yahya b. Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdurrahmân b. Kâsım, {فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} *"(Vefat iddeti beklemekte olan) Kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda"* sözü hakkında "Bir kimsenin iddeti içerisindeki bir kadına evlilik teklifini; 'Benim sana isteğim var, sana gönlüm düştü' ve benzerini üstü kapalı şekilde söylemesidir." dedi.

617 Beyhakî, *Sünen*, 7/178, Âdem tarikiyle; Türkî, 4/264.
618 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (384-Tefsîr) Şu'be tarikiyle; Türkî, 4/264.

[٥١١٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ الثَّقَفِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ سَعِيدٍ، يَقُولُ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْقَاسِمِ، أَنَّهُ سَمِعَ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ، يَقُولُ: «{فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} هُوَ قَوْلُ الرَّجُلِ لِلْمَرْأَةِ: إِنَّكِ لَجَمِيلَةٌ، وَإِنَّكِ لَنَافِقَةٌ، وَإِنَّكِ إِلَى خَيْرٍ.»

5113. Müsennâ'nın bana İshâk, Abdülvehhâb es-Sekafî, Yahya b. Saîd, Abdurrahmân b. Kâsım tarikiyle rivayet ettiğine göre Kâsım b. Muhammed, {فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} *"(Vefat iddeti beklemekte olan) Kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda"* sözünde "Bir adamın kadına, 'Sen güzelsin, sen taliplisi çok olan rağbet görensin, sen iyiye layıksın!' demesidir." dedi.[619] **[4/264]**

[٥١١٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ: «كَيْفَ يَقُولُ الْخَاطِبُ؟ قَالَ: يُعَرِّضُ تَعْرِيضًا وَلَا يَبُوحُ بِشَيْءٍ، يَقُولُ: إِنَّ لِي حَاجَةً وَأَبْشِرِي، وَأَنْتِ بِحَمْدِ اللَّهِ نَافِقَةٌ، وَلَا يَبُوحُ بِشَيْءٍ. قَالَ عَطَاءٌ: وَتَقُولُ هِيَ: قَدْ أَسْمَعُ مَا تَقُولُ. وَلَا تَعِدُهُ شَيْئًا، وَلَا تَقُولُ: لَعَلَّ ذَاكَ.»

5114. Müsennâ'nın bana Süveyd, İbnü'l-Mübârek tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle dedi: "Atâ'ya,

'Evlenmek isteyen erkek nasıl söyler?' dedim. O da;

'Üstü kapalı söyler, açıkça söylemez' dedi.

'Benim bir ihtiyacım var, senin gözün aydın, sen -Allah'ın övgüsüyle- taliplisi çok olan rağbet görensin' der, açıkça söylemez." Atâ devamla;

"Kadın da 'Ne söylediğini duyuyorum' der. Herhangi bir söz vermez ve 'Umulur ki şu olur' demez" dedi.[620]

---

619 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/257; İbn Ebî Hâtim *Tefsîr*, 2/438, Yahya b. Saîd tarikiyle; Türkî, 4/265.

620 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (12150), İbn Cüreyc tarikiyle; Türkî, 4/265.

[٥١١٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، قَالَ: ثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْقَاسِمِ: أَنَّهُ سَمِعَ الْقَاسِمَ يَقُولُ فِي الْمَرْأَةِ يُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا، وَالرَّجُلُ يُرِيدُ خِطْبَتِهَا، وَيُرِيدُ كَلَامَهَا، مَا الَّذِي يَجْمُلُ بِهِ مِنَ الْقَوْلِ؟ قَالَ: يَقُولُ: إِنِّي فِيكَ لَرَاغِبٌ، وَإِنِّي عَلَيْكِ لَحَرِيصٌ، وَإِنِّي بِكِ لَمُعْجَبٌ، وَأَشْبَاهَ هَذَا مِنَ الْقَوْلِ.»

5115. Müsennâ'nın bana Süveyd b. Nasr, İbnü'l-Mübârek, Yahya b. Saîd, Abdurrahmân b. Kâsım tarikiyle rivayet ettiğine göre o, Kâsım b. Muhammed'in, kocası ölmüş ve bir adamın kendisiyle evlenmek ve (bu niyetle) konuşmak istediği kadın ve ona söylenecek münasip sözün ne olduğu hakkında şöyle dediğini işitmiştir: "'Benim sana isteğim var.', 'Sana arzum var', 'Seni beğeniyorum' ve benzeri sözler söyler."

[٥١١٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} قَالَ: لَا بَأْسَ بِالْهَدِيَّةِ فِي تَعْرِيضِ النِّكَاحِ.»

5116. İbn Humeyd'in bize Cerîr, Muğîre, Hammâd tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim, {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} *"(Vefat iddeti beklemekte olan) Kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda sizin için bir günah yoktur."* sözü hakkında "Nikâhı üstü kapalı söylerken (ta'rîz sürecinde) hediye vermekte bir sakınca yoktur." dedi.[621]

[٥١١٧] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُغِيرَةُ، قَالَ: كَانَ إِبْرَاهِيمُ، لَا يَرَى بَأْسًا أَنْ يُهْدِيَ لَهَا فِي الْعِدَّةِ إِذَا كَانَتْ مِنْ شَأْنِهِ.»

5117. Ya'kûb b. İbrahim'in bana Hüşeym tarikiyle rivayet ettiğine göre Muğîre "İbrahim, kadın adama ilgi duyduğu zaman iddet içerisinde hediye vermesinde sakınca görmezdi." demiştir. **[4/265]**

621 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/258, Cerîr tarikiyle; Türkî, 4/265.

[٥١١٨] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ عَامِرٍ فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} قَالَ: يَقُولُ: إِنَّكَ لَنَافِقَةٌ، وَإِنَّكِ لَمُعْجِبَةٌ، وَإِنَّكِ لَجَمِيلَةٌ، وَإِنْ قَضَى اللَّهُ شَيْئًا كَانَ.»

5118. İbn Vekî'in bize babası, İsrâil, Câbir tarikiyle rivayet ettiğine göre Âmir, {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} *"(Vefat iddeti beklemekte olan) Kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda sizin için bir günah yoktur."* sözü hakkında "Sen taliplisi çok olan rağbet görensin, sen beğenilecek birisin, güzelsin, Allah bir şeye hüküm verirse o olur, demesidir." demiştir.[622]

[٥١١٩] حُدِّثْنَا عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَوْلَهُ: «{وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} قَالَ: كَانَ إِبْرَاهِيمُ النَّخَعِيُّ يَقُولُ: إِنَّكِ لَمُعْجِبَةٌ، وَإِنِّي فِيكِ لَرَاغِبٌ.»

5119. Ammâr'dan bize gelen bir haberde İbn Ebî Ca'fer tarikiyle rivayet edildiğine göre babası, {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} *"(Vefat iddeti beklemekte olan) Kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda sizin için bir günah yoktur."* sözünde İbrahim en-Nehaî'nin şöyle dediğini söyledi: "(Koca adayı) 'Sen beğenilecek birisin' ve 'Benim sana arzum var.' der."

[٥١٢٠] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: وَأَخْبَرَنِي - يَعْنِي شَبِيبًا- بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ أَنَّهُ قَالَ فِي هَذِهِ الْآيَةِ {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} قَالَ: لَا تَأْخُذْ مِيثَاقَهَا أَلَّا تَنْكِحَ غَيْرَكَ.

5120. Yunus b. Abdüla'lâ'nın bana, İbn Vehb ve Şebîb b. Saîd,[623] Şu'be, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî, {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} *"(Vefat iddeti beklemekte olan) Kadınlara kendileri ile*

622 İbn Ebî Şeybe, el-Musannef, 4/258, Vekî' tarikiyle, Türkî, 4/266.

623 Türkî ve Şâkir tahkiklerinde Şebîb ve Saîd arasında عَنْ ifadesi vardır ve iki farklı râvi olarak kaydedilmiştir. Bk. Türkî, 4/266; Şâkir, 5/99. Ancak hem senedin ifade şekli hem İbn Vehb tefsirindeki kayıt, doğrusunun metne kaydedilen olduğunu göstermektedir. Bk. İbn Vehb, *el-Câmi'*, 2/27-28 (No. 47).

evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda sizin için bir günah yoktur." sözü hakkında "Senden başkasıyla evlenmemeye dair (kadından) söz alma!" dedi.[624]

[٥١٢١] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ فِي قَوْلِهِ: {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} قَالَ: كَانَ أَبِي يَقُولُ: كُلُّ شَيْءٍ كَانَ دُونَ أَنْ يَعْزِمَ عُقْدَةَ النِّكَاحِ، فَهُوَ كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ}.

5121. Yunus'un bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} *"(Vefat iddeti beklemekte olan) Kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda sizin için bir günah yoktur."* sözü hakkında; "Babam (Zeyd b. Eslem) şöyle derdi: '(Üstü kapalı söyleme) Nikâh akdini doğrudan söyleme dışında her şeydir. Bu, şanı yüce olan Allah'ın (cc) {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} *'(Vefat iddeti beklemekte olan) Kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda sizin için bir günah yoktur.'* buyurduğu gibidir." dedi. **[4/266]**

[٥١٢٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا مِهْرَانُ، وَحَدَّثَنِي عَلِيٌّ، قَالَ: ثَنَا زَيْدٌ، جَمِيعًا، عَنْ سُفْيَانَ، قَوْلَهُ: «{وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} وَالتَّعْرِيضُ فِيمَا سَمِعْنَا: أَنْ يَقُولَ الرَّجُلُ وَهِيَ فِي عِدَّتِهَا: إِنَّكِ لَجَمِيلَةٌ، إِنَّكِ إِلَى خَيْرٍ، إِنَّكِ لَنَافِقَةٌ، إِنَّكِ لَتُعْجِبِينِي، وَنَحْوَ هَذَا، فَهَذَا التَّعْرِيضُ.»

5122. İbn Humeyd'in bize Mihrân tarikiyle; Ali'nin bana Zeyd tarikiyle, her ikisinin rivayet ettiğine göre Süfyân, {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} *"(Vefat iddeti beklemekte olan) Kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda sizin için bir günah yoktur."* sözünde "Bizim duyduğumuz rivayetlerde üstü kapalı söyleme bir adamın kadın iddeti içerisindeyken, 'Sen güzelsin, iyiye layıksın', 'Sen

624 Beyhakî, *Sünen*, 7/179, Şu'be tarikiyle; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/258; Mansûr tarikiyle; Türkî, 4/266.

taliplisi çok olan rağbet görensin', 'Hoşuma gidiyorsun' gibi sözler söylemesidir. İşte bu üstü kapalı söylemedir." dediğini rivayet etmişlerdir.[625]

[٥١٢٣] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سُلَيْمَانَ، عَنْ خَالَتِهِ سُكَيْنَةَ ابْنَةِ حَنْظَلَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَنْظَلَةَ، قَالَتْ: دَخَلَ عَلَيَّ أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ وَأَنَا فِي عِدَّتِي فَقَالَ: يَا ابْنَةَ حَنْظَلَةَ أَنَا مَنْ عَلِمْتِ قَرَابَتِي مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَحَقَّ جَدِّي عَلَيَّ وَقَدَمِي فِي الْإِسْلَامِ. فَقُلْتُ: غَفَرَ اللَّهُ لَكَ يَا أَبَا جَعْفَرٍ أَتَخْطُبُنِي فِي عِدَّتِي وَأَنْتَ يُؤْخَذُ عَنْكَ فَقَالَ: أَوْ قَدْ فَعَلْتُ؟ إِنَّمَا أُخْبِرُكِ بِقَرَابَتِي مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَوْضِعِي، «قَدْ دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى أُمِّ سَلَمَةَ وَكَانَتْ عِنْدَ ابْنِ عَمِّهَا أَبِي سَلَمَةَ، فَتُوُفِّيَ عَنْهَا، فَلَمْ يَزَلْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَذْكُرُ لَهَا مَنْزِلَتَهُ مِنَ اللَّهِ وَهُوَ مُتَحَامِلٌ عَلَى يَدِهِ حَتَّى أَثَّرَ الْحَصِيرُ فِي يَدِهِ مِنْ شِدَّةِ تَحَامُلِهِ عَلَى يَدِهِ، فَمَا كَانَتْ تِلْكَ خِطْبَةً.»

5123. Müsennâ'nın bize Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Abdurrahmân b. Süleyman tarikiyle rivayet ettiğine göre teyzesi Sükeyne bint Hanzala b. Abdullah b. Hanzala şöyle dedi: "Ben iddet içerisindeyken Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali yanıma girdi ve;

'Ey Hanzala'nın kızı! Ben Allah Resûlü'ne (sav) olan yakınlığımı, dedemin benim üzerimdeki hakkını ve İslâm'daki uzun geçmişimi bildiğin biriyim' dedi. Ben de;

'Ey Ebû Ca'fer! Allah seni bağışlasın. İddetim içerisinde iken ve sen kendisinden (ilim) alınan kimse olduğun halde bana evlilik mi teklif ediyorsun?' dedim. O da;

'Yoksa böyle mi yaptım! Ben sadece sana Allah Resûlü'ne (sav) olan yakınlığımdan ve konumumdan bahsettim. Allah Resûlü de (sav) amcasının oğlu Ebû Seleme ile evli iken sonra Ebû Seleme vefat edince (iddet süresinde) Ümmü Seleme'nin (ra) yanına girmişti. Allah Resûlü (sav) elinin üzerine yüklenmesinin şiddetinden dolayı hasır eline iz bırakıncaya kadar

625 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (12159), Süfyân tarikiyle; Türkî, 4/267.

elinin üzerine yüklenmiş olduğu halde ona, kendisinin Allah katındaki konumundan bahsetti. Bu doğrudan evlenme teklifi değildir.' dedi."[626]

[٥١٢٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: ثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ: «{وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} قَالَ: لَا جُنَاحَ عَلَى مَنْ عَرَّضَ لَهُنَّ بِالْخُطْبَةِ قَبْلَ أَنْ يَحْلِلْنَ إِذَا كَنُّوا فِي أَنْفُسِهِمْ مِنْ ذَلِكَ.»

5124. Müsennâ'nın bana Abdullah b. Sâlih, Leys, Ukayl tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Şihâb, {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} *"(Vefat iddeti beklemekte olan) Kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda sizin için bir günah yoktur."* sözünde "İddeti içerisindeki kadınlara (iddetten çıkıp başka koca adaylarına) helâl olmadan önce evlenme niyetini üstü kapalı söyleyene şayet gönüllerinde bunu saklıyorlarsa, günah yoktur." dedi.[627] **[4/267]**

[٥١٢٥] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ: «{وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} أَنْ يَقُولَ الرَّجُلُ لِلْمَرْأَةِ وَهِيَ فِي عِدَّةٍ مِنْ وَفَاةِ زَوْجِهَا: إِنَّكِ عَلَيَّ لَكَرِيمَةٌ، وَإِنِّي فِيكِ لَرَاغِبٌ، وَإِنَّ اللَّهَ سَائِقٌ إِلَيْكِ خَيْرًا وَرِزْقًا، وَنَحْوَ هَذَا مِنَ الْكَلَامِ.»

5125. Yunus'un bana İbn Vehb, Mâlik, Abdurrahmân b. Kâsım tarikiyle rivayet ettiğine göre babası, şanı yüce Allah'ın {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} *"(Vefat iddeti beklemekte olan) Kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda sizin için bir günah yoktur."* sözü hakkında "(Üstü kapalı söyleme) Bir adamın, kocasının vefat iddeti içerisinde olan kadına,

626 Dârekutnî, *Sünen*, 3/224; Beyhakî, *Sünen*, 7/178, Abdurrahmân b. Süleyman tarikiyle; Türkî, 4/267.

627 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/439 (2327. rivayetin ardından) muallak olarak; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/422; Türkî, 4/267.

'Sen bana göre değerlisin, 'Benim sana arzum var', 'Allah sana iyilik ve rızık gönderendir' ve bunun gibi sözler söylemesidir" dedi.[628]

c. الْخِطْبَةُ "Evlenme teklifi"

Arap dilcileri الْخِطْبَةُ "Evlenme teklifi" kelimesinin anlamı konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları; الْخِطْبَةُ "Evlenme teklifi" kelimesinin الذِّكْرُ "anmak" anlamına geldiğini[629];

2- Bazıları da التَّشَهُّدُ "Teşehhüd (nikâh öncesi dua)"[630] anlamına geldiğini söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyen kişi sanki bu ifadeyi "Kadınların yanında üstü kapalı anmanızda size günah yoktur." şeklinde yorumlamıştır.

Bu görüş sahibi, Allah'ın {لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ} *"Size günah yoktur."* dediği için {لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *"Onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin"* dediğini söylemiştir. Sanki "Onların yanında açıkça bunu anın, gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin" demek istemiştir.

3- Onlardan diğerleri الْخِطْبَةُ "Evlenme teklifi, istek" kelimesinin خَطَبَهُ "Onu istedi (mazi)",[631] خِطْبَةً وَخَطْبًا "istemek (mastar)" kullanımından geldiğini söylemişlerdir. Şanı yüce olan Allah'ın {قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ} *"Musa, 'Ya senin derdin neydi ey Sâmirî?' dedi"*[632] âyetindeki kullanımın da bundan olduğu söylenmiştir. الْخُطْبَةُ "hutbe" kelimesine gelince ise o, "İrad edilen söz (ism-i mef'ûl)" anlamındadır. Bu kullanım خَطَبَ عَلَى الْمِنْبَرِ وَاخْتَطَبَ "Minberde hutbe verdi, konuştu" kullanımından gelmektedir.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle dedi: Bana göre الْخِطْبَةُ kelimesi, fi'letü (فِعْلَةُ) kalıbından gelmektedir; masdarı الْخِطْبَةُ "evlenme teklifi etmek" olan خَطَبْتُ

---

628 İmam Mâlik, *Muvatta'*, 2/524; İmam Şâfiî, *Müsned*, 2/19 (58), Mâlik'in tarikiyle; Beyhakî, *Sünen*, 7/178; Türkî, 4/268.

629 Begavî'nin, *Meâlimü't-Tenzîl*'de (2/282) zikrettiği üzere bu görüş sahibi, dilci Ahfeş'tir. Türkî, 4/268.

630 Bir yazma nüshada bu kelime التَّشْهِيدُ "şahit tutma" şeklinde geçmektedir. Türkî, 4/268.

631 Siyakın gerektirmesi sebebiyle Türkî tarafından خَطَبَ فُلَانٌ فُلَانَةَ "Falanca falanca kadına evlilik teklif etti" ifadesi eklenmiştir. Türkî, 4/268. Tercüme Şâkir tahkiki esas alınarak yapılmıştır. Bk. Şâkir, 5/101.

632 Taha, 20/95.

فُلَانَةَ "Falanca kadına evlenme teklif ettim" diyenin sözündeki kullanımdandır. Tıpkı masdarı الْجِلْسَةُ "Oturum, oturmak" olan جَلَسَ "Oturdu" ve masdarı الْقِعْدَةُ "Oturmak" olan قَعَدَ "Oturdu" kullanımındaki gibi. **[4/268]**

Onların خَطَبَ فُلَانٌ فُلَانَةَ sözünün anlamı "Bir hanıma evlenme teklifinde bulundu" şeklindedir ve onların "İhtiyacın ve durumun nedir?" anlamında "مَا خَطْبُكَ؟" kullanımından dolayı bu, erkeğin ihtiyacı anlamındadır.

Üstü kapalı söylemeye (ta'rîze) gelince. Bu, anlayış sahibi bir kişinin açıkça söylenen sözle anlaşılanı, mecâzen söylenen şeyle anlayacağı cümledir.

2. {أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ} "Veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda"

Şanı yüce olan Allah'ın {أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ} *"Veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda"* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah {أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ} *"Veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda"* sözüyle "Veya kadınlar iddetleri içerisindeyken gönlünüzde onlarla nişanlanmayı ve nikâhlanmaya dair kesin kararınızı saklayıp gizlemenizde, aynı şekilde bekleme müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmadığınız sürece bunda da size günah yoktur" anlamını kastetmektedir.

b. أَكَنَّ kelimesi

أَكَنَّ فُلَانٌ هَذَا الْأَمْرَ فِي نَفْسِهِ "Falanca, bu işi gönlünde gizledi" kullanımı da bundandır. (Fiilin muzari ve masdarı) يُكِنُّهُ إِكْنَانًا şeklindedir. Bir şeyi örttüğü zaman كَنَّهُ، يَكُنُّهُ "Onu örttü, örter (mazi, muzari)", كَنًّا وَكُنُونًا "örtmek, gizlemek (mastar)" şeklinde kullanılır. Ve جَلَسَ فِي الْكِنِّ "Çardakta (üstü örtülü yerde) oturdu" denir. كَنَنْتُهُ فِي نَفْسِي "Onu içimde gizledim" kullanımı ise pek duyulmamıştır. Bir şeyi, bir şeyin içinde sakladığı zaman كَنَنْتُهُ فِي الْبَيْتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ "Onu evde veya bir yerde sakladım" denilir.

Şanı yüce olan Allah'ın sözü bu kullanımdandır:

{كَأَنَّهُنَّ بِيضٌ مَكْنُونٌ}

"Sanki onlar (beyazlıklarıyla), saklanmış (gün yüzü görmemiş) yumurtalardır."[633]

Şairin şu sözü de bundandır:

ثَلَاثٌ مِنْ ثَلَاثِ قُدَامَيَاتٍ ... مِنَ اللَّائِي تَكُنُّ مِنَ الصَّقِيعِ

Üç kuş tüyünden üçü
Kırağıdan gizlenenlerden[634]

Dammeli "tâ" harfiyle تُكِنُّ "Gizlenir" kelimesi,[635] تَكُنُّ "Gizlenir" ifadesinden daha iyi bir kullanımdır.

Bu fiil kalıbından أَكَنَّتْهُ ثِيَابُهُ مِنَ الْبَرْدِ "Elbisesi onu soğuktan gizleyip sakladı" ve أَكَنَّهُ الْبَيْتُ مِنَ الرِّيحِ "Ev onu rüzgârdan gizleyip sakladı" denilir. **[4/269]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥١٢٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ} قَالَ: الْإِكْنَانُ: ذِكْرُ خِطْبَتِهَا فِي نَفْسِهِ لَا يُبْدِيهِ لَهَا، هَذَا كُلُّهُ حِلٌّ مَعْرُوفٌ.»

5126. Muhammed b. Amr'ın bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, {أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ} *"Veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda"* sözünde "(Âyette geçen fiilin masdarı olan) الْإِكْنَانُ kelimesi o kadınla evlilik isteğini ona açıkça söylemeden kendi kendine söylemesidir. Bunun hepsi örfe uygun bir helâldir." dedi.[636]

---

633 Saffât, 37/49.

634 Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/152; Türkî, 4/269. Her bir kuş kanadında on tane tüy bulunur. Bununla sanki kuştan üç tane tüy seçtiğini söylemek istemiştir. Kuş tüyüyle de tüylemiş olduğu okları kastetmiştir. Şâkir, 5/102-103.

635 Bağlamın gerektirdiği bir ziyadedir. Bk. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/153; Türkî, 4/269.

636 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, 238. Aynı tarikle gelen rivayet için bk. Beyhakî, *Sünen*, 7/178-179; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/259, İbn Ebî Necîh tarikiyle; Türkî, 4/270.

[٥١٢٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

5127. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid aynısını rivayet etmiştir.

[٥١٢٨] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَوْلَهُ: «{أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ} قَالَ: أَنْ يَدْخُلَ فَيُسَلِّمَ، وَيُهْدِيَ إِنْ شَاءَ وَلَا يَتَكَلَّمُ بِشَيْءٍ.»

5128. Musa'nın bana Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî'nin, {أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ} *"Veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda"* sözünde "(Gizleme) Yanına girmesi, selam vermesi ve dilerse hediye vermesidir. Herhangi bir şey konuşmaz." dedi.[637]

[٥١٢٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ الثَّقَفِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ سَعِيدٍ، يَقُولُ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْقَاسِمِ، أَنَّهُ سَمِعَ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ، يَقُولُ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ.

5129. Müsennâ'nın bana Abdülvehhâb es-Sekafî, Yahya b. Saîd, Abdurrahmân b. Kâsım tarikiyle rivayet ettiğine göre o, Kâsım b. Muhammed'in bu rivayetin benzerini zikrettiğini işitmiştir.

[٥١٣٠] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ فِي قَوْلِهِ: «{أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ} قَالَ: جَعَلْتَ فِي نَفْسِكَ نِكَاحَهَا، وَأَضْمَرْتَ ذَلِكَ.»

5130. Yunus'un bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, {أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ} *"Veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda"* sözü hakkında "Onunla olan nikâh isteğini içinde bırakırsın ve bunu gizlersin." dedi.[638]

[٥١٣١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا مِهْرَانُ، وَحَدَّثَنِي عَلِيٌّ، قَالَ: ثَنَا زَيْدٌ، جَمِيعًا، عَنْ سُفْيَانَ: «{أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ} أَنْ يُسِرَّ فِي نَفْسِهِ أَنْ يَتَزَوَّجَهَا.»

637 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/439 (2329), Amr tarikiyle; Türkî, 4/270.
638 Bk. Tûsî, *et-Tibyân*, 2/266; Türkî, 4/270.

5131. İbn Humeyd'in bize Mihrân tarikiyle; Ali'nin bana Zeyd tarikiyle, her ikisinin rivayet ettiğine göre Süfyân, {أَوْ أَكْنَنتُمْ فِي أَنفُسِكُمْ} *"Veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda"* sözünde "Onunla evlenmeyi gönlünde gizlemesidir." demiştir. **[4/270]**

[٥١٣٢] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَوْذَةُ، قَالَ: ثَنَا عَوْفٌ، عَنِ الْحَسَنِ فِي قَوْلِهِ: «{أَوْ أَكْنَنتُمْ فِي أَنفُسِكُمْ} قَالَ: أَسْرَرْتُمْ.»

5132. İbn Beşşâr'ın bize Hevze, Avf tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan, {أَوْ أَكْنَنتُمْ فِي أَنفُسِكُمْ} *"Veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda"* sözü hakkında "Gizlersiniz" dedi.[639]

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Şanı yüce olan Allah'ın iddeti içerisinde olduğu durumda iddet bekleyen kadına üstü kapalı bir şekilde nikâh talebinde bulunmayı mübah kılması ve açıktan söylemeyi yasaklamasında sözün (muhtemel) bütün anlamlarıyla üstü kapalı söylemenin hükmünü, açıkça söylemenin hükmünden ayırması durumu vardır.

Bu böyle olunca zina iftirasını açıkça değil de üstü kapalı söylemek ve zina iftirasını üstü kapalı söylemekle had uygulamak vacip (zorunlu) olsaydı iddet içerisinde açıkça nikâh akdini ortaya koymakla gerekli olanın benzeri günah gibi iddet içerisinde evlenme talebini üstü kapalı söylemekle de günaha girmiş olurdu. Şanı yüce olan Allah'ın bu konuda ikisinin hükmünün arasındaki farkı ortaya koymasında zina iftirası konusunda bunun hükümlerinin birbirinden ayrılması gerektiğine dair açık bir delâlet vardır.

3. {عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ} "Allah biliyor ki, siz onlara (bunu er geç mutlaka) söyleyeceksiniz."

Şanı yüce olan Allah'ın {عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ} *"Allah biliyor ki, siz onlara (bunu er geç mutlaka) söyleyeceksiniz."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bununla "Allah sizin kendi içinizde ve dilinizle iddeti içerisindeki kadınlara evlenme teklifini anacağınızı, zikredeceğinizi bilmektedir." anlamını kastetmektedir.

---

639 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/439 (2328), Hevze tarikiyle; Suyûtî *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/291, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/271.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٥١٣٣] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ يَزِيدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْحَسَنِ: «{عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ} قَالَ: الْخِطْبَةُ.»

5133. İbn Vekî''in bize babası, Yezîd b. İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan {عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ} *"Allah biliyor ki, siz onlara (bunu er geç mutlaka) söyleyeceksiniz."* sözünde "Evlenme (teklifini)" dedi.[640] **[4/271]**

[٥١٣٤] حَدَّثَنِي أَبُو السَّائِبِ سَلْمُ بْنُ جُنَادَةَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} قَالَ: ذِكْرُكَ إِيَّاهَا فِي نَفْسِكَ. قَالَ: فَهُوَ قَوْلُ اللَّهِ: {عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ}.»

5134. Ebü's-Sâib Selm b. Cünâde'nin bana İbn İdrîs, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} *"(Vefat iddeti beklemekte olan) Kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda sizin için bir günah yoktur."* sözü hakkında "Onu kendi gönlünde anmandır, o da Allah'ın {عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ} *'Allah biliyor ki, siz onlara (bunu er geç mutlaka) söyleyeceksiniz.'* sözüdür." dedi.[641]

[٥١٣٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْحَسَنِ فِي قَوْلِهِ: «{عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ} قَالَ: هِيَ الْخِطْبَةُ.»

5135. Ebû Küreyb'in bize İbn Ebî Zâide, Yezîd b. İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan, {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} *"(Vefat iddeti beklemekte olan) Kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü*

---

640 Vekî' bu rivayeti, -Suyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr*'unda (1/291) geçtiği gibi- tahric etmiştir. Ayrıca bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/260, Vekî' tarikiyle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/439 (2330); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/266, Hasan'dan Vekî' ve Süfyân tarikiyle; Suyûtî *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/271.

641 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/360, 366; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/439 (2331), İbn Ebî İdrîs tarikiyle; Türkî, 4/272.

kapalı olarak anlatmanızda sizin için bir günah yoktur." sözü hakkında "O, evlenme talebidir." dedi.

4. {وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} "Sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *"Sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."* sözünün tefsiri:

a. {سِرًّا} "gizliden gizliye"

Müfessirler Allah'ın, kullarına iddet bekleyen kadınlarla sözleşmesine dair yasakladığı gizliliğin {سِرًّا} *"gizliden gizliye"*nin anlamı konunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları bunun zina olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥١٣٦] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ صَالِحٍ الدَّهَّانِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ: «{وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} قَالَ: الزِّنَا.»

5136. İbn Beşşâr'ın bize Abdurrahmân, Hemmâm, Sâlih ed-Dehhân tarikiyle rivayet ettiğine göre Câbir b. Zeyd, {وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *"Sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."* sözünde "(Gizliden kastedilen) Zinadır." dedi.[642]

[٥١٣٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ، قَوْلَهُ: {وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} قَالَ: الزِّنَا.

5137. Muhammed b. Abdula'lâ'nın bize Mu'temir b. Süleyman, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Miclez, {وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *"Sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."* sözünde "(Gizliden kastedilen) Zinadır." dedi.[643]

642 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/263, Câbir'den A'rec tarikiyle; Türkî, 4/272.
643 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (12169), el-Mu'temir tarikiyle; Türkî, 4/272.

[٥١٣٨] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ سُلَيْمَانَ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ مِثْلَهُ.

5138. İbn Beşşâr'ın bize Yahyâ, Süfyân, Süleyman et-Teymî tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Miclez, aynısını zikretmiştir.[644] **[4/272]**

[٥١٣٩] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ سُلَيْمَانَ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ مِثْلَهُ.

5139. İbn Beşşâr'ın bize Abdurrahmân, Süfyân, Süleyman et-Teymî tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Miclez aynısını zikretmiştir.[645]

[٥١٤٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ: «{وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} قَالَ: الزِّنَا. قِيلَ لِسُفْيَانَ التَّيْمِيِّ ذَكَرَهُ؟ قَالَ: نَعَمْ.»

5140. Müsennâ'nın bana Ebû Nuaym, Süfyân tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Miclez, {وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *"Sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."* sözünde "(Gizliden kastedilen) Zinadır." dedi. Süfyân'a;

"(Süleyman) Teymî bunu zikretti mi?" denildi. O da;

"Evet" dedi.

[٥١٤١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا الْمُعْتَمِرُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ رَجُلٍ، عَنِ الْحَسَنِ فِي الْمُوَاعَدَةِ مِثْلَ قَوْلِهِ أَبِي مِجْلَزٍ.

5141. Muhammed b. Abdula'lâ'nın bize Mu'temir, babası, bir râvi tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan, sözleşmeyle ilgili Ebû Miclez'in görüşünün aynısını zikretmiştir.[646]

644 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (380-Tefsîr); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/263, Süleyman et-Teymî tarikiyle; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/263; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/440 (2333); Beyhakî, *Sünen*, 7/179, Ebû Miclez'den İmrân b. Hudeyr tarikiyle; Türkî, 4/272.

645 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, s. 69; Türkî, 4/273.

646 Abd b. Humeyd bu rivayeti İbn Hacer'in *Tağlîku't-Ta'lîk*'inde (4/414) zikredildiği üzere *Tefsîr*'inde Sehl b. Ebi's-Salt tarikiyle Hasan'dan tahric etmiştir. Türkî, 4/273.

[٥١٤٢] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: «الزِّنَا.»

5142. İbn Beşşâr'ın bize Abdurrahmân, Yezîd b. İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan "(Âyette kastedilen) Zinadır." dedi.

[٥١٤٣] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى، قَالَ: ثَنَا أَشْعَثُ، وَعِمْرَانُ، عَنِ الْحَسَنِ مِثْلَهُ.

5143. İbn Beşşâr'ın bize Yahyâ, Eş'as, İmrân tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan aynısını zikretmiştir.[647]

[٥١٤٤] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ وَيَحْيَى، قَالَا: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ السُّدِّيِّ قَالَ: سَمِعْتُ إِبْرَاهِيمَ، يَقُولُ: «{لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} قَالَ: الزِّنَا.»

5144. İbn Beşşâr'ın bize Abdurrahmân, Yahyâ ve Süfyân tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, "İbrahim'in şöyle dediğini işittim: {وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *'Sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin.'* (sözünde kastedilen) zinadır." dedi.[648]

[٥١٤٥] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ مِثْلَهُ.

5145. Ahmed b. Hâzim'in bize Ebû Nuaym, Süfyân, Süddî tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim, aynısını zikretmiştir.

[٥١٤٦] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ فِي قَوْلِهِ «{لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} قَالَ: الزِّنَا.»

---

647 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/263; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/440 (2333); Beyhakî, *Sünen*, 7/179, İmrân tarikiyle; Türkî, 4/273.

648 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, s. 69; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/263; Beyhakî, *Sünen*, 7/179; Türkî, 4/273.

5146. İbn Beşşâr'ın bize Abdula'lâ, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, {لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *"Sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."* sözünde "Bu, zinadır." dedi.[649] **[4/273]**

[٥١٤٧] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْحَسَنِ: «{وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} قَالَ: الزِّنَا.»

5147. Ebû Küreyb'in bize İbn Ebî Zâide, Yezîd b. İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan, {وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *"Sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."* sözünde "(Kastedilen) Zinadır." dedi.

[٥١٤٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} قَالَ: الْفَاحِشَةُ.»

5148. Müsennâ'nın bana Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Ma'mer, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan, {وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *"Sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."* sözü hakkında "(Kastedilen) Zinadır." dedi.

[٥١٤٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو زُهَيْرٍ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، وَحَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ: «{لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} قَالَ: السِّرُّ: الزِّنَا.»

5149. Müsennâ'nın bana İshâk, Ebû Züheyr, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk; Yahyâ b. Ebî Tâlib'in bana Yezîd b. Harun, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk, {لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *"Onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."* sözünde "Gizli olan şey, zinadır." dedi.[650]

649 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/440 (2333); İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/422; Türkî, 4/274.

650 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (379-Tefsîr) Cüveybir tarikiyle; Türkî, 4/274.

[٥١٥٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} قَالَ: فَذَلِكَ السِّرُّ: الزِّنْيَةُ، كَانَ الرَّجُلُ يَدْخُلُ مِنْ أَجْلِ الزِّنْيَةِ وَهُوَ يُعَرِّضُ بِالنِّكَاحِ، فَنَهَى اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ، إِلَّا مَنْ قَالَ مَعْرُوفًا.»

5150. Muhammed b. Sa'd'ın bana babası, amcası, onun babası, onun da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *"Onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."* sözünde "Gizli olan şey zinadır,[651] bir adam nikâhı üstü kapalı söyleyerek zina için yanına girerdi. Örfe uygun ve güzel bir şekilde söyleyen kimse hariç Allah bunu yasaklamıştır." dedi.[652]

[٥١٥١] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَنْصُورٌ، عَنِ الْحَسَنِ؛ وَجُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ وَسُلَيْمَانَ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ، أَنَّهُمْ قَالُوا: «الزِّنَا.»

5151. Kâsım'ın bize Hüseyin, Hüşeym, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan; (ve Hüşeym'in) Cüveybir, Dahhâk ve Süleyman et-Teymî tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Miclez "(Kastedilen) Zinadır." dediler.

[٥١٥٢] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلَهُ: «{وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} لِلْفُحْشِ وَالْخَضْعِ مِنَ الْقَوْلِ.»

5152. Ammâr'dan bana gelen bir haberde İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî', {وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *"Sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."* sözünde "Zina için ve edâlı konuşmak için" dedi.[653] **[4/274]**

[٥١٥٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ: «{وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} قَالَ: هُوَ الْفَاحِشَةُ.»

---

651 Bu anlam الزِّنْيَةُ "Zina" şeklindeki yazıma göredir. Bir nüshada الرِّيبَةُ "şüphe" şeklinde geçmektedir. Türkî, 4/274. Şâkir, "şüphe" ifadesini tercih eder. Bk. Şâkir, 5/107.

652 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/283; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/291, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/274.

653 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/422; Türkî, 4/275.

5153. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan {وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *"Sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."* sözünde "(Kastedilen) Zinadır." dedi.[654]

2. Diğerleri "Bunun mânası 'İddetleri içerisinde sizden başkasıyla evlenmeyeceklerine dair sözlerini ve ahitlerini almayın' şeklindedir." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥١٥٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} يَقُولُ: لَا تَقُلْ لَهَا: إِنِّي عَاشِقٌ، وَعَاهِدِينِي أَنْ لَا تَتَزَوَّجِي غَيْرِي، وَنَحْوَ هَذَا.»

5154. Müsennâ'nın bana Abdullah b. Salih, Muâviye b. Salih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *"Onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."* sözünde "Ona 'Ben sana aşığım, benim dışımda hiç kimseyle evlenmeyeceğine dair bana söz ver' gibi sözler söyleme." dedi.[655]

[٥١٥٥] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، عَنْ مُسْلِمٍ الْبَطِينِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ فِي قَوْلِهِ: «{لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} قَالَ: لَا تُقَاصَّهَا عَلَى كَذَا وَكَذَا؛ عَلَى أَنْ لَا تَتَزَوَّجَ غَيْرَكَ.»

5155. İbn Beşşâr'ın bize Abdurrahmân, Süfyân, Seleme b. Küheyl,[656] Müslim el-Batîn tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr, {لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *"Onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."* sözü

654 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (12168); Türkî, 4/275.

655 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/439 (2332), Abdullah b. Sâlih tarikiyle; Suyûtî *ed-Dürrü'l-Mensûr*, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/275.

656 Tefsirin yazma nüshalarında düşmüştür. Bu râvinin yer aldığı doğru sened, ileride gelecektir. Bk. Türkî, 4/282, 275.

hakkında "Onunla şu şu konulara dair ve senden başkasıyla evlenmemesine dair şeyler konuşup kararlaştırma."[657] dedi.[658]

[٥١٥٦] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ عَامِرٍ وَمُجَاهِدٍ وَعِكْرِمَةَ، قَالُوا: «لَا يَأْخُذُ مِيثَاقَهَا فِي عِدَّتِهَا أَنْ لَا تَتَزَوَّجَ غَيْرَهُ.»

5156. İbn Vekî''in bize babası, İsrâil, Câbir tarikiyle rivayet ettiğine göre Âmir, Mücâhid ve İkrime "İddeti içerisinde kendisinden başkasıyla evlenmeyeceğine dair sözünü almaz." dediler.[659] **[4/275]**

[٥١٥٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَنْصُورٍ، قَالَ: ذُكِرَ لِي، عَنِ الشَّعْبِيِّ، أَنَّهُ قَالَ فِي هَذِهِ الْآيَةِ: «{لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} قَالَ: لَا تَأْخُذْ مِيثَاقَهَا أَنْ لَا تَنْكِحَ غَيْرَكَ.»

5157. Muhammed b. Müsennâ'nın bize Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre o, "Bana Şa'bî'nin {لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *'Onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin.'* sözü hakkında 'Senden başkasıyla evlenmeyeceğine dair sözünü alma' dediğinden bahsedildi." dedi.[660]

[٥١٥٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ: «{وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} قَالَ: لَا يَأْخُذُ مِيثَاقَهَا فِي أَنْ لَا تَتَزَوَّجَ غَيْرَهُ.»

---

657 Tefsirin yazma bir nüshasında لَا يُقَاصَّهَا "Onunla konuşmasın" şeklindedir veya "dâd" harfiyle لَا يُقَاضِهَا "Onunla anlaşmasın" şeklinde olması da muhtemeldir. Ya da genişlik ve mecaz mânasıyla لَا تُقَاصَّهَا "Onunla konuşma" şeklindedir. Türkî, 4/275. Halebî baskıda لَا يُقَاصَّهَا "Onunla konuşma" şeklindedir. Bu farklı okuyuşlar, ifadenin yazma nüshada noktasız olmasından kaynaklanmaktadır. Şâkir doğrusunun لَا يُقَاضِهَا "Onunla anlaşmasın" olduğunu söyler. قَاضَاهُ عَلَى الأمْر ifadesi "Kesin karar verip işi bitirdi" anlamına gelmektedir. Hudeybiye Anlaşması'nda sözleşmeye benzer bir ifade olarak هَذا مَا قَاضَى عَلَيْهِ محمَّدٌ "Bu, Muhammed'in karar verdiği, hükme bağladığıdır" ifadesi geçmektedir. Şâkir, 5/108.

658 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (12167); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/262; Beyhakî, *Sünen*, 7/179, Müslim el-Batîn olmadan Sevrî tarikiyle; Türkî, 4/275.

659 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/439 (2332. rivayetin ardından) muallak olarak; Türkî, 4/276.

660 Bu rivayetin tahrici geçmişti. Bk. Türkî, 4/266, 276.

5158. İbn Humeyd'in bize Hakkâm, Amr, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî {وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *"Sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."* sözünde "Kendisinden başkasıyla evlenmeyeceğine dair sözünü almaz." dedi.

[٥١٥٩] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ سَالِمٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُهُ يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: «{لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} قَالَ: لَا تَأْخُذْ مِيثَاقَهَا أَنْ لَا تَنْكِحَ غَيْرَكَ، وَلَا يُوجِبُ الْعُقْدَةَ حَتَّى تَنْقَضِيَ الْعِدَّةُ.»

5159. Ya'kûb'un bana Hüşeym, İsmail b. Sâlim tarikiyle rivayet ettiğine göre o, "Şa'bî'nin, {وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *'Sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin.'* sözü hakkında 'Senden başkasıyla evlenmeyeceğine dair sözünü alma ve iddet bitinceye kadar (nikâh) akdini bağlayıcı kılma' dediğini işittim." demiştir.[661]

[٥١٦٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ: {لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} قَالَ: «لَا يَأْخُذُ عَلَيْهَا مِيثَاقًا أَنْ لَا تَتَزَوَّجَ غَيْرَهُ.»

5160. İbn Humeyd'in bize Cerîr, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî, {وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *"Sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."* sözünde "Kendisinden başkasıyla evlenmeyeceğine dair sözünü almaz." dedi.

[٥١٦١] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} يَقُولُ: أَمْسِكِي عَلَيَّ نَفْسَكِ فَأَنَا أَتَزَوَّجُ. وَيَأْخُذُ عَلَيْهَا عَهْدًا أَنْ لَا تَنْكِحِي غَيْرِي.»

5161. Musa'nın bana, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, {وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *"Sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."* sözünde "'Kendini evlenmekten benim için (geri) tut, ben seninle evleneceğim.' der ve 'Benden başkasıyla evlenme!' diye ondan söz alır." dediğini rivayet etmiştir.[662]

---

661 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (377-Tefsîr), Hüşeym tarikiyle; Türkî, 4/276.

662 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/283; Türkî, 4/276.

[٥١٦٢] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} قَالَ: هَذَا فِي الرَّجُلِ يَأْخُذُ عَهْدَ الْمَرْأَةِ وَهِيَ فِي عِدَّتِهَا أَنْ لَا تُنْكَحَ غَيْرَهُ، فَنَهَى اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ، وَقَدَّمَ فِيهِ وَأَحَلَّ الْخِطْبَةَ، وَالْقَوْلُ بِالْمَعْرُوفِ، وَنَهَى عَنِ الْفَاحِشَةِ، وَالْخَضْعِ مِنَ الْقَوْلِ.»

5162. Bişr b. Muâz'ın bize Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, {وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *"Sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."* sözünde "Bu âyet; iddeti içerisindeyken kendisinden başkasıyla evlenmeyeceğine dair kadından söz alan adam hakkındadır. Allah bunu yasaklamış, bu konuda hüküm vermiş, üstü kapalı evlenme talebini ve örfe uygun konuşmayı helâl kılmış, zinayı ve edâlı konuşmayı yasaklamıştır." dedi.[663] **[4/276]**

[٥١٦٣] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا مِهْرَانُ، وَحَدَّثَنِي عَلِيٌّ، قَالَ: ثَنَا زَيْدٌ، جَمِيعًا، عَنْ سُفْيَانَ: {وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} قَالَ: أَنْ تُوَاعِدَهَا سِرًّا عَلَى كَذَا وَكَذَا؛ عَلَى أَنْ لَا تَنْكِحِي غَيْرِي.

5163. İbn Humeyd'in bize Mihrân tarikiyle; Ali'nin bana Zeyd tarikiyle, her ikisinin rivayet ettiğine göre Süfyân, {وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *"Sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."* sözünde "Gizli bir şekilde şuna şuna karşılık benim dışımda kimseyle nikâhlanmayacağına dair söz almandır." dedi.[664]

[٥١٦٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى: قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} قَالَ: مَوْعِدَةُ السِّرِّ: أَنْ يَأْخُذَ عَلَيْهَا عَهْدًا وَمِيثَاقًا أَنْ تَحْبِسَ نَفْسَهَا عَلَيْهِ، وَلَا تَنْكِحَ غَيْرَهُ.»

5164. Müsennâ'nın bana Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Ma'mer, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, {لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *"Onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."* sözü hakkında "Gizli

663 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/422; Türkî, 4/277.
664 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/422; Türkî, 4/277.

sözleşmek bir kişinin (kocasının ölüm iddetini bekleyen) kadınla kendisini sadece ona saklamasına ve kendisinden başkasıyla evlenmeyeceğine dair söz ve ahid almasıdır." dedi.

[٥١٦٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ بِنَحْوِهِ.

5165. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid benzerini zikretmiştir.[665]

3- Diğerleri bunun mânasının adamın kadına "Kendin hakkında benim önüme geçme (benden önce karar verip habersiz evlenme)" demesi olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥١٦٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: «{وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} قَالَ: قَوْلُ الرَّجُلِ لِلْمَرْأَةِ: لَا تَفُوتِينِي بِنَفْسِكِ، فَإِنِّي نَاكِحُكِ. هَذَا لَا يَحِلُّ.»

5166. Muhammed b. Amr'ın bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} "*Sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin.*" sözü hakkında "Bir adamın, kadına 'Kendin hakkında benim önüme geçme (benden önce karar verip habersiz evlenme), ben seni nikâhlayacağım.' demesidir. Bu helâl olmaz." dedi.[666] **[4/277]**

[٥١٦٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «هُوَ قَوْلُ الرَّجُلِ لِلْمَرْأَةِ: لَا تَفُوتِينِي.»

5167. Müsennâ'nın bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid; "Bu, adamın kadına, 'Beni atlatma (evliliğe karar vermede beni atlama).' şeklindeki sözüdür." dedi.

---

665 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/95; *el-Musannef*, (12165); Türkî, 4/277.

666 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 238; Beyhakî, *Sünen*, 7/178; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/259, İbn Ebî Necîh tarikiyle; Türkî, 4/277.

[٥١٦٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} قَالَ: الْمُوَاعَدَةُ أَنْ يَقُولَ: لَا تَفُوتِينِي بِنَفْسِكِ.»

5168. İbn Humeyd'in bize Cerîr, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, {وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *"Sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."* sözünde "Sözleşmek, adamın, 'Kendin hakkında benim önüme geçme (benden önce karar verip habersiz evlenme).' demesidir." dedi.

[٥١٦٩] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} أَنْ يَقُولَ: لَا تَفُوتِينِي بِنَفْسِكِ.»

5169. Müsennâ'nın bana Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Süfyân, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, {وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *"Sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."* sözünde "(Adamın kadına) 'Kendin hakkında benim önüme geçme (benden önce karar verip habersiz evlenme)' demesidir." dedi.[667]

4- Diğerleri bunun mânasının "İddetleri içerisinde kadınlarla gizlice nikâhlanmayın." demek olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥١٧٠] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} يَقُولُ: لَا تَنْكِحُوهُنَّ سِرًّا، ثُمَّ تُمْسِكُهَا حَتَّى إِذَا حَلَّتْ أَظْهَرْتَ ذَلِكَ وَأَدْخَلْتَهَا.»

5170. Yunus'un bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, {وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *"Sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."* sözü hakkında "Onlarla gizlice nikâhlanmayın. Sonra onu tutarsın (kadını, nikâh konusunda niyetini söyleyip bağlarsın). (İddeti bitip) Helâl olduğu zaman bunu açıklarsın ve onunla zifafa girersin." dedi.[668]

---

667 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, s. 69; Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (12170); Türkî, 4/278.

668 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/422; Türkî, 4/278.

[٥١٧١] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} قَالَ: كَانَ أَبِي، يَقُولُ: لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا، ثُمَّ تُمْسِكُهَا، وَقَدْ مَلَكْتَ عُقْدَةَ نِكَاحِهَا، فَإِذَا حَلَّتْ أَظْهَرْتَ ذَلِكَ وَأَدْخَلْتَهَا.

5171. Yunus'un bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, {وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *"Sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."* sözü hakkında babasının (Zeyd b. Eslem'in) şöyle dediğini söylemiştir: "Onlarla gizlice sözleşmeyin. Sonra onu tutarsın (kadını, nikâh konusunda niyetini söyleyip bağlarsın) ve nikâh akdine (yetkisine) sahip olursun. (İddeti bitip) Helâl olduğu zaman bunu açıklarsın ve onunla zifafa girersin." dediğini rivayet etmiştir.[669] **[4/278]**

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Bu ifadenin tefsiri konusunda doğruya en yakın görüş şu görüşü benimseyen kimsenin görüşüdür: "Bu bağlamda geçen سِرٌّ 'gizlilik', zinadır. Bu, Arapların cinsel birleşmeyi, erkeğin kadınla ilişkiye girmesini, سِرٌّ olarak isimlendirmeleri sebebiyledir. Çünkü bu, kadınlarla erkekler arasında aşikâr ve herkesçe görünen bir şekilde değil gizlilik halinde olan şeylerdendir. Bu gizlilikten dolayı da سِرٌّ şeklinde isimlendirilmiştir."

Ru'be b. Accâc'ın (ö. 145/762) şu şiiri bundandır:

فَعَفَّ عَنْ أَسْرَارِهَا بَعْدَ الْعَسَقْ ... وَلَمْ يُضِعْهَا بَيْنَ فَرْكٍ وَعَشَقْ

Geceden sonraki gizli işlerinden (zinadan) uzak durdu
Nefret ve aşktan sonra onu kaybetmedi[670]

Bununla "Uzunca ona bağlı kaldıktan sonra onunla cinsel birliktelik yaşamaktan iffetli davranarak uzak durdu." anlamını kastetmektedir.

Hutay'e'nin (ö. 59/678) şu şiiri bundandır:

وَيَحْرُمُ سِرُّ جَارَتِهِمْ عَلَيْهِمْ ... وَيَأْكُلُ جَارُهُمْ أُنُفَ الْقِصَاعِ

Onların kadın komşusuyla gizli görüşüp (zina etmeleri) haramdır
Komşuları tabağın ilk kısmınındakini (yemeğin en güzelini) yer[671]

669 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/283; Türkî, 4/278.
670 Accâc, *Dîvân*, s. 104; Türkî, 4/279.
671 Hutay'e, *Dîvân*, s. 62; Türkî, 4/279. Şiirle ilgili izah için bk. Şâkir, 5/111.

Aynı şekilde kişinin gönlünde gizlediği her şeye سِرٌّ denilir. هُوَ فِي سِرِّ قَوْمِهِ "O, kavminin hayırlıları ve şereflileri içindedir." anlamına gelir.

Arapların kullanımında سِرٌّ kelimesi bu üç anlamdan birinde kullanıldığına göre ve bu muhtemel anlamlardan biri {وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *"Sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."* sözünde kastedilen anlam olmadığına göre ki bu anlam da hayırlı ve şerefli olmadır, bu durumda geriye iki tane anlamın dışında bir anlam kalmamaktadır ki onlar da sözleşen ve sözleşilen kimsenin gönüllerinin gizlediği şey ve cinsel ilişki (cimâ) anlamıdır. Bu ikisinin dışında bir anlam kalmadığına göre ikisinden birinin kastedilmediği ve diğerinin (cimâ olduğunun) kastedildiğinin doğru olduğuna dair delâlet açıktır. **[4/279]**

Soru: Eğer bir kimse "Bunun mânası; bir adamın kadından, kendisinden başkasıyla evlenmeyeceğine dair söz alması veya adamın kadına 'Kendin hakkında benim önüme geçme (benden önce karar verip habersiz evlenme).' demesidir, şeklinde görüş benimseyenin sözüne göre gizli şekilde sözlü bir anlaşmanın kastedilmediğine dair delâlet nedir?" derse…

Cevap: Ona şöyle cevap verilir: Çünkü gizlilik durumu bu görüşü benimseyenlerin yorumladığı mânada ise, o zaman bu gizlilik, ya adamın kadınla anlaşmasından ve kendisinden başkasıyla evlenmemesini talep etmesinden ya da kadından kabul etmesini istediği nikâhın, kadının iddetinin bitmesinden sonra ve nikâh için diğer insanlarla değil de kendisiyle sözleşmesinden sonra olmasının dışında olmaz. Şayet Allah'ın erkeğe iddeti içerisindeki kadınlarla sözleşmeyi yasaklaması demek olan gizlilik, kendisinin dışındaki biriyle evlenmemeye dair söz alması ise gizliliğin mânasının gönüllerde gizlenen işler veya söylenip de kimsenin duymaması ve (kendi kendine söylediği) alenî de olsa bu işin, gizlilik anlamına gelmesi bâtıl olur. Bu, Kur'ân'ın indiği dilin mantığına aykırıdır. Ancak bu görüşü benimseyen kimsenin şöyle demesi durumu hariç: "Allah erkeklere, kadınlarla aralarında gizli sözleşmelerini yasaklamıştır. Yoksa -açığa vurulsa bile- bunu kendi içinde konuşmak kastedilmez, kendi içinde konuşmak da sırdır."

Eğer bunu söylerse ona şöyle cevap verilir: Kadınlarla açık ve aşikâr bir şekilde nikâh ve evlilik teklifi sözleşmesinin câiz olması gerekir. Çünkü sözleşmeden yasak olan şey sadece gizli olanıdır.

İddia: Eğer o "Bu, böyledir." derse…

Cevap: Âyeti "سِرًّا, burada sözleşen erkeğin dışında biriyle evlenmeme yönünde sözleşmek anlamındadır." şeklinde tefsir edenlerden hiç kimsenin sözü böyle olmadığına göre ümmetin tamamının sözünün dışına çıkmıştır.

İddia: Eğer; "Bu, câiz değildir." derse...

Cevap: Ona şöyle denilir: Bunun mânasının adamın kadınla sözleşmesini gizlemesi olması yanlış olur. Çünkü bunun mânası eğer böyle olsaydı açıktan ve aşikâr sözleşmesi haram olmazdı. Gizli ve açık şekilde olmasının haram olmasında bu bağlamdaki gizliliğinin anlamının erkeğin kadınla iddet bitince kendisinden başkasıyla evlenmemeye dair sözleşmesinin dışında bir şey olduğu veya -bu muhtemel anlam geçersiz olduğu zaman- bunun mânasının kadının erkeğe onun dışında bir kimseye gitmeyeceğine dair nişan ve nikâh olduğunu açıklayan şeydir. Durum böyle olduğu zaman bu ancak veli ve şahitlerle gizli değil açık olur ve gizlenmesi câiz olmayan açık olduğu halde gizli olarak isimlendirilmesi nasıl mümkün olur?" denilir. **[4/280]**

Getirdiğimiz deliller ile bu muhtemel anlamların Allah'ın {وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا} *"Sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin."* sözünün tefsiri olmasının yanlışlığında, bunun mânasının cinsel ilişki ve cinsel birliktelik olduğuna dair tefsirin apaçık doğru olması vardır. Eğer bu doğruysa âyetin tefsiri şu şekildedir: "Ey insanlar! Kocası ölmesi sebebiyle iddet bekleyen kadınlara evlenmeye dair üstü kapalı söz söylemenizde -bu sizin onlara olan ihtiyacınızdır- onlar iddetleri içerisinde oldukları müddetçe gönlünüzde gizlediğiniz, onlara olan ihtiyacınızı ve evlenme isteğinizi sakladığınız zaman onlara nikâhı ve onlara olan ihtiyacı açıklamanızda size günah yoktur. Allah iddetleri içerisinde onlarla evlenme isteğinizi anacağınızı bilmiştir ve -ki (bu) kendisinden bir hükümdür- size bunu üstü kapalı söylemenizi mübah kılmış olup gönüllerinizin gizlemenizden meydana gelecek olan günahı düşürmüştür. Ancak iddetleri içerisinde birinizin kadınlardan birine iddeti içerisinde "Seni kendime nikâhladım, iddetinin bitmesini bekliyorum." diyerek cinsel ilişki amacıyla onlarla sözleşmenizi size haram kılmıştır. O bu sözle ondan onunla cinsel ilişkiyi ve cinsel birlikteliği istemektedir. Şanı yüce olan Allah bunu haram kılmıştır."

5. {إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا} "Meşru sözler söylemeniz dışında"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا} *"Meşru sözler söylemeniz dışında"* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Sonra şanı yüce olan Allah {إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا} *"Meşru sözler söylemeniz dışında"* demiştir. Örfe uygun iyi sözü (اَلْقَوْلُ الْمَعْرُوف), kadınla erkeğin gizlice sözleşmesine dair yasaktan istisna etmiştir. Bu (örfe uygun iyi söz), onların (yasaklanan şeylerin) cinsinden değildir. Ancak o, özel bir sıfat üzere öncekinden farklı bir anlama gelmesine dair daha önce bahsettiğim istisnadandır ve oradaki إِلَّا ifadesi لَكِنْ anlamındadır. Allah'ın {إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا} *"Meşru sözler söylemeniz dışında"* sözü bundandır ve mânası وَلَكِنْ قُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا "Ancak örfe uygun güzel söz söyleyin." şeklindedir. Şanı yüce olan Allah iddeti içerisinde kadına örfe uygun güzel söz söylemeyi mübah kılmıştır. Bu da Allah'ın {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} *"(Vefat iddeti beklemekte olan) Kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda sizin için bir günah yoktur."* sözüyle (üstü kapalı söyleme yönündeki) verdiği izindir. **[4/281]**

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٥١٧٢] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، عَنْ مُسْلِمٍ الْبَطِينِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ: «{إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا} قَالَ: يَقُولُ: إِنِّي فِيكِ لَرَاغِبٌ، وَإِنِّي لَأَرْجُو أَنْ نَجْتَمِعَ.»

5172. İbn Beşşâr'ın bize Abdurrahmân, Süfyân, Seleme b. Küheyl, Müslim el-Batîn tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr, {إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا} *"Meşru sözler söylemeniz dışında"* sözünde "(İddet içerisindeki kadına) 'Benim sana isteğim var, bir araya gelmeyi ümit ediyorum' der." dedi.[672]

[٥١٧٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{إِلَّا أَنْ تَقُولُوا، قَوْلًا مَعْرُوفًا} قَالَ: هُوَ قَوْلُهُ: إِنْ رَأَيْتِ أَنْ لَا تَسْبِقِينِي بِنَفْسِكِ.»

672 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/440 (2337), Abdurrahmân tarikiyle; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/258; Beyhakî, *Sünen*, 7/179, Süfyân tarikiyle; Türkî, 4/282.

5173. Müsennâ'nın bana Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih ve Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا} *"Meşru sözler söylemeniz dışında"* sözünde "Bu, 'Kendin hakkında benim önüme geçme (benden önce karar verip habersiz evlenme) konusunda ne dersin?' şeklindeki sözüdür." dedi.[673]

[٥١٧٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا} قَالَ: يَعْنِي التَّعْرِيضَ.

5174. Müsennâ'nın bana Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Süfyân, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, {إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا} *"Meşru sözler söylemeniz dışında"* sözünde "Yani üstü kapalı söylemeyi kastediyor." dedi.[674]

[٥١٧٥] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا} قَالَ: يَعْنِي التَّعْرِيضَ.

5175. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, {إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا} *"Meşru sözler söylemeniz dışında"* sözünde "Yani üstü kapalı söylemeyi kastediyor." dedi.

[٥١٧٦] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} إِلَى {حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ} قَالَ: هُوَ الرَّجُلُ يَدْخُلُ عَلَى الْمَرْأَةِ وَهِيَ فِي عِدَّتِهَا، فَيَقُولُ: وَاللَّهِ إِنَّكُمْ لَأَكْفَاءُ كِرَامٌ، وَإِنَّكُمْ لَرِغَةٌ، وَإِنَّكَ لَتُعْجِبِينِي، وَإِنْ يُقَدَّرُ شَيْءٌ يَكُنْ. فَهَذَا الْقَوْلُ الْمَعْرُوفُ.

5176. Musa'nın bana Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ} *"(Vefat iddeti beklemekte olan) Kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda sizin için bir günah yoktur."* âyetinde{حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ} *"Bekleme müddeti bitinceye kadar."* sözüne kadar olan kısımda şöyle dedi: "İddeti içerisinde kadının yanına girip 'Allah'a yemin olsun ki sizler (soyunuz)

673 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/440 (2336), Abdullah b. Sâlih tarikiyle; Türkî, 4/282.
674 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/422; Türkî, 4/282.

nitelikli, üstün kimselersiniz', 'Sizler çok iyisiniz', 'Sen hoşuma gidiyorsun', 'Eğer bir şey nasipse olur' diyen kimsedir. İşte bu söz, örfe uygun güzel sözdür."[675] **[4/282]**

[٥١٧٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مِهْرَانُ، وَحَدَّثَنِي عَلِيٌّ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَيْدٌ، قَالَا جَمِيعًا: قَالَ سُفْيَانُ: «{إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا} قَالَ: يَقُولُ: إِنِّي فِيكِ لَرَاغِبٌ، وَإِنِّي أَرْجُو إِنْ شَاءَ اللَّهُ أَنْ نَجْتَمِعَ.»

5177. İbn Humeyd'in bize Mihrân tarikiyle; Ali'nin bana Zeyd tarikiyle, her ikisinin rivayet ettiğine göre Süfyân {إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا} *"Meşru sözler söylemeniz dışında"* sözünde "(İddet içerisindeki kadına) 'Benim sana isteğim var, Allah dilerse bir araya gelmeyi ümit ediyorum' der." dedi.[676]

[٥١٧٨] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا} قَالَ: يَقُولُ: إِنَّ لَكِ عِنْدِي كَذَا، وَلَكِ عِنْدِي كَذَا، وَأَنَا مُعْطِيكِ كَذَا وَكَذَا. قَالَ: هَذَا كُلُّهُ وَمَا كَانَ قَبْلَ أَنْ يَعْقِدَ عُقْدَةَ النِّكَاحِ، فَهَذَا كُلُّهُ نَسَخَهُ قَوْلُهُ: {وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ}.»

5178. Yunus'un bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, {إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا} *"Meşru sözler söylemeniz dışında"* sözü hakkında "Bende senin için şöyle şöyle şeyler var, sana şöyle şöyle şeyler veririm' der. Bunların hepsi, nikâh akdini gerçekleşmesinden önceki sözlerdir. Bunların hepsini, Allah'ın {وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ} *'Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmayın'* sözü neshetmiştir." dedi.

[٥١٧٩] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ: {إِلَّا أَنْ تَقُولُوا، قَوْلًا مَعْرُوفًا} قَالَ: الْمَرْأَةُ تُطَلَّقُ، أَوْ يَمُوتُ عَنْهَا زَوْجُهَا، فَيَأْتِيهَا الرَّجُلُ فَيَقُولُ: احْبِسِي عَلَيَّ نَفْسَكِ، فَإِنَّ لِي بِكِ رَغْبَةً، فَتَقُولُ: وَأَنَا مِثْلُ ذَلِكَ. فَتُتَوِّقُ نَفْسُهُ لَهَا، فَذَلِكَ الْقَوْلُ الْمَعْرُوفُ.

675 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/440 (2337), Amr tarikiyle; Türkî, 4/283.
676 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (12159), Süfyân tarikiyle; Türkî, 4/267.

5179. Yahyâ b. Ebî Tâlib'in bana Yezîd, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk {إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا} *"Meşru sözler söylemeniz dışında"* sözünde "Kadın (kocası tarafından) boşanır veya kocası vefat eder. Bir adam da ona gelir ve;

'Kendini bana sakla, benim sana karşı isteğim var' der. Kadın da;

'Ben de aynı durumdayım' der ve böylece adam kadına iştiyak duyar. İşte bu, örfe uygun güzel sözdür." dedi.[677] **[4/283]**

6. {وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ} "Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmayın."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ} *"Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmayın."* sözünün tefsiri:

a. {وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ} "Nikâh yapmaya kalkışmayın."

Şanı yüce olan Allah {وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ} *"Nikâh yapmaya kalkışmayın."* sözüyle, iddet bekleyen kadının iddeti içerisinde nikâh akdini gerçekleştirip sizinle onların arasında nikâhı bağlayıcı hale getirmeyin ve iddet bitmeden önce onu kesinleştirmeyin, anlamını kastetmektedir.

b. {حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ} "Bekleme müddeti bitinceye kadar"

{حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ} *"Bekleme müddeti bitinceye kadar"* sözü, şanı yüce olan Allah'ın {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا} *"İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler."*[678] sözüyle açıkladığı yazılı vakte (iddet süresine) ulaşıncaya kadar anlamına gelmektedir. Böylece sürenin ulaşıp dolmasını, yazılı olan hükme (iddete) bağlamıştır. Kastedilen anlam; "Nikâhlanacak kimseler için erkeğin iddet bekleyen kadınla evlenmemesi, iddeti bitinceye kadar onunla nikâhı kesinleştirmemesi ve iddetin bitmesi için Allah'ın Kitabı'nda belirlemiş olduğu süreye ulaşması gerekir." şeklindedir.

---

677 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/440 (2337. rivayetin ardından) muallak olarak; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/127; Ebû Hayyân, el-*Bahrü'l-Muhît*, 2/227; Türkî, 4/283.

678 Bakara 2/234.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٥١٨٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، وَعَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ؛ وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنِ الثَّوْرِيِّ؛ عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ} قَالَ: حَتَّى تَنْقَضِيَ الْعِدَّةُ.

5180. Muhammed b. Beşşâr ve Amr b. Ali'nin bize Abdurrahmân, Süfyân tarikiyle; Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Sevrî tarikiyle; Leys'ten rivayet ettiklerine göre Mücâhid "{حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ} *'Bekleme müddeti bitinceye kadar'* sözünde 'İddet bitinceye kadar (anlamındadır).'" dedi.[679]

[٥١٨١] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَوْلَهُ: {حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ} قَالَ: حَتَّى تَنْقَضِيَ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ وَعَشْرٌ.

5181. Musa'nın bana Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ} *"Bekleme müddeti bitinceye kadar"* sözünde "Dört ay on gün bitinceye kadar." dedi.[680]

[٥١٨٢] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: {حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ} قَالَ: حَتَّى تَنْقَضِيَ الْعِدَّةُ.

5182. Bişr'in bize Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, {حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ} *"Bekleme müddeti bitinceye kadar"* sözünde "İddet bitinceye kadar" dedi.

[٥١٨٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ مِثْلَهُ.

5183. Müsennâ'nın bana İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', aynısını zikretmiştir.[681] **[4/284]**

---

679 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, s. 70; Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/96; *el-Musannef*, (12172); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/401; Türkî, 4/284.

680 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/441 (2341), Amr tarikiyle; Türkî, 4/284.

681 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/441 (2341), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 4/284.

[٥١٨٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ} قَالَ: تَنْقَضِي الْعِدَّةُ.

5184. Muhammed b. Sa'd'ın bana babası, amcası, onun babası, onun da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ} *"Bekleme müddeti bitinceye kadar"* sözünde "İddet bitinceye kadar" dedi.

[٥١٨٥] حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ الْخُرَاسَانِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: {وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ} قَالَ: حَتَّى تَنْقَضِيَ الْعِدَّةُ.

5185. Kâsım'ın bana Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc, Atâ el-Horasânî tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ} *"Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmayın."* sözünde "İddet bitinceye kadar." dedi.[682]

[٥١٨٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو زُهَيْرٍ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَوْلَهُ: {حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ} قَالَ: لَا يَتَزَوَّجُهَا حَتَّى يَخْلُوَ أَجَلُهَا.

5186. Müsennâ'nın bana İshâk, Ebû Züheyr, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk, {حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ} *"Bekleme müddeti bitinceye kadar"* sözünde "İddet süresi bitinceye kadar onunla evlenmez." dedi.[683]

[٥١٨٧] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، فِي قَوْلِهِ: {وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ} قَالَ: مَخَافَةَ أَنْ تَتَزَوَّجَ الْمَرْأَةُ قَبْلَ انْقِضَاءِ الْعِدَّةِ.

5187. Amr b. Ali'nin bize Ebû Kuteybe, Yunus b. Ebî İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî, {وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ} *"Bekleme*

682 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/441 (2341), İbn Cüreyc tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/291, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/285.

683 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/441 (2341. rivayetin ardından) muallak olarak; Türkî, 4/285.

müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmayın." sözü hakkında "İddet bitmeden önce kadın evlenir korkusuyla (nikâh akdini kesinleştirmeyin)." dedi.[684]

[٥١٨٨] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: {وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ} حَتَّى تَنْقَضِيَ الْعِدَّةُ.

5188. Amr b. Ali'nin bize Abdula'lâ, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, {وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ} *"Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmayın."* sözünde "İddet bitinceye kadar." dedi.[685]

[٥١٨٩] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مِهْرَانُ، وَحَدَّثَنِي عَلِيٌّ، قَالَ. حَدَّثَنَا زَيْدٌ، جَمِيعًا، عَنْ سُفْيَانَ، قَوْلَهُ: {حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ} قَالَ: حَتَّى تَنْقَضِيَ الْعِدَّةُ.

5189. İbn Humeyd'in bize Mihrân tarikiyle; Ali'nin bana Zeyd tarikiyle, her ikisinin rivayet ettiğine göre Süfyân, {حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ} *"Bekleme müddeti bitinceye kadar"* sözünde "İddet bitinceye kadar" dedi. **[4/285]**

7. {وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ} "Şunu da bilin ki, Allah içinizden geçeni hakkıyla bilir. Onun için Allah'a karşı gelmekten sakının ve yine şunu da bilin ki Allah gerçekten çok bağışlayandır, Halîm'dir. (Hemen cezalandırmaz, mühlet verir.)"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ} *"Şunu da bilin ki, Allah içinizden geçeni hakkıyla bilir. Onun için Allah'a karşı gelmekten sakının ve yine şunu da bilin ki Allah gerçekten çok bağışlayandır, Halîm'dir. (Hemen cezalandırmaz, mühlet verir.)"* sözünün tefsiri:

---

684 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/441 (2341. rivayetin ardından) muallak olarak; Türkî, 4/285.

685 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/401, Abdüla'lâ tarikiyle; Türkî, 4/285.

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bununla "Ey insanlar! İçinizde kadınlara ve onlarla evlenmeye dair isteğinizi ve bunun dışındaki durumlarınızı Allah'ın bildiğini bilin!" demek istemiştir.

b. {فَاحْذَرُوهُ} "Onun için Allah'a karşı gelmekten sakının."

{فَاحْذَرُوهُ} *"Onun için Allah'a karşı gelmekten sakının."* Yani Allah'tan sakının ve kendiniz konusunda iddetleri içerisinde onlarla nikâh akdi yapma veya iddet süreleri içerisinde onlarla gizlice sözleşme ve iddetlerini bekleyen kadınlarla alakalı bunlar dışında size yasakladığı şeyi yapma konusunda ve diğer konularda Allah'a karşı takvalı olun, demektir.

c. {وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ} "Ve yine şunu da bilin ki Allah gerçekten çok bağışlayandır."

{وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ} *"Ve yine şunu da bilin ki Allah gerçekten çok bağışlayandır"* yani Allah'ın, kullarının iddeti içerisindeki kadınlarla evlenme isteği, bunu onlara iddetleri içerisinde söylecekleri ve bunun dışındaki diğer hatalar gibi gönüllerinde sakladıkları günahlarını örten ve kapatan olduğunu bilin, demektir.

d. {حَلِيمٌ} "Halîm'dir (Hemen cezalandırmaz, mühlet verir)"

Allah'ın {حَلِيمٌ} *"Halîm'dir (Hemen cezalandırmaz, mühlet verir)."* sözü; kullarını günahlarına karşılık cezalandırmada acele etmeyen, teennî sahibi demektir.

[BAKARA SÛRESİ 236. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ﴾

"Kendilerine el sürmeden ya da mehir belirlemeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur. (Bu durumda) -Eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere- onlara, aklın ve dinin gereklerine uygun

***olarak maddi karşılık verin. Bu, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar üzerinde bir borçtur."* (Bakara 2/236)**

1. {لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ} "Kendilerine el sürmeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur."

Şanı yüce olan Allah'ın {لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ} *"Kendilerine el sürmeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur."* sözünün tefsiri:

a. {لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ} "Size bir günah yoktur"

Şanı yüce olan Allah şunu kastetmektedir: {لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ} *"Size bir günah yoktur"* sözü; لَا حَرَجَ عَلَيْكُمْ "Size günah, zorluk yoktur." demektir.

b. {إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ} "Kadınları boşarsanız"

{إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ} *"Kadınları boşarsanız"* sözü; kadınlarınızı ve hanımlarınızı boşarsanız size günah yoktur demektir. **[4/286]**

c. {مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ} "Kendilerine el sürmeden"

{مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ} *"Kendilerine el sürmeden"*[686] yani onlarla ilişkiye girmeden, demektir. Bu bağlamdaki dokunma (الْمُمَاسَّةُ), cinsel birleşme fiilinden kinayedir.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٥١٩٠] حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ؛ وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَا جَمِيعًا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «الْمَسُّ الْجِمَاعُ، وَلَكِنَّ اللَّهَ يَكْنِي مَا شَاءَ بِمَا شَاءَ.»

5190. Humeyd b. Mes'ade'nin bize, Yezîd b. Zürey' tarikiyle; Muhammed b. Beşşâr'ın bize Muhammed b. Ca'fer tarikiyle, her ikisinin Şu'be, Ebû Bişr, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas,

---

686 Tefsirin bazı yazma nüshalarında bu fiil, لَمْ تُمَاسُّوهُنَّ "onlarla ilişkiye girmeden" şeklindedir. Bu kelimenin kıraat vecihleriyle alakalı açıklama ileride gelecektir. Türkî, 4/286.

"الْمَسُّ Dokunma, cinsel birleşmedir.[687] Ancak Allah dilediği şeyi dilediği şeyle kinayeli anlatır." demiştir.[688]

[٥١٩١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الْمَسُّ: النِّكَاحُ.»

5191. Müsennâ'nın bana Ebû Sâlih, Muâviye, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbâs, "الْمَسُّ Dokunma, cinsel birleşmedir." dedi.[689]

d. Kıraat

Kıraat imamları; bunun kıraatinde ihtilaf etmişlerdir:

1- Hicaz ve Basralı kâriler {مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ} *"Kendilerine el sürmeden"* sözünde elifsiz (yani "مَا لَمْ تُمَاسُّوهُنَّ" şeklinde olmaksızın) okumuşlardır. Senin şu sözündeki kullanımdan: مَسِسْتُهُ "Ona dokundum (mazi)", أَمَسُّهُ "Ona dokunurum (muzari)" مَسًّا وَمَسِيسًا وَمِسِّيسَى "dokunmak (mastar)." "Mîm" harfini çekmeden "sîn"şeddesi ve son harf tenvinlenmeden okumuşlardır.[690]

Sanki onlar Allah'ın {وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ} *"Bana bir beşer dokunmamışken"* [691]sözünün üzerinde ittifak edilen kıraati dikkate alarak bu kıraati (yani تَمَسُّوهُنَّ kıraatini) tercih etmişlerdir.

2- Bunu diğer kâriler Allah'ın {فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّا} *"Eşleriyle birbirlerine dokunmadan önce, bir köle azat etmelidirler."*[692] sözünün üzerinde ittifak edilen kıraati dikkate alarak, "tâ" harfinin dammesi ve "mîm" harfinden sonra elif harfiyle[693] (مَا لَمْ تُمَاسُّوهُنَّ) "Onlara dokunmadan, ilişkiye girmeden" şeklinde okumuşlardır. Bu kullanımı senin مَاسَسْتُ الشَّيْءَ "O şeye dokundum (mazi)", مُمَاسَّةً وَمَسَاسًا "dokunmak (mastar)" kullanımın gibi kadın ve erkeğin her birinin eşine yaptığı fiil anlamında kullanmışlardır. **[4/287]**

---

687 Bazı yazma nüshalarda النِّكَاحُ "cinsel birleşme" şeklinde geçmektedir. Türkî, 4/286.

688 Rivayet ileride gelecektir. Bk. Türkî, 7/63-64; 4/286.

689 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/442 (2346), Ebû Sâlih tarikiyle; Türkî, 4/287.

690 Bu; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım ve İbn Âmir kıraatidir. Bk. İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*, s. 137-138; Türkî, 4/287.

691 Âl-i İmrân 3/47; Meryem 19/20.

692 Mücâdele 58/3.

693 Bu, Hamza ve Kisâî kıraatidir. Bk. İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâât*; Türkî, 4/287.

Bizim bu konudaki görüşümüz; iki kıraatin de mânasının doğru olduğu ve birisinde hüküm ve anlamada ihtilafı gerektirmeyen ilave bir anlam olsa da tefsiri konusunda uzlaşılmış olduğu yönündedir. Bunun sebebi, anlayış sahibi bir kimsenin, kendisine مَسِسْتُ زَوْجَتِي "Ben hanımıma dokundum." denildiği zaman erkeğin bedeninin dokunmuş olduğu kadının bedeni, dokunan erkeğin bedenine benzer şekilde tamamen kavuştuğunu bilmiyor olmamasıdır. Her ne kadar birisinde haber verilse de (kadın-erkek) her ikisinin de dokunan olduğu bu ifadeyle kendisine dokunulan eşinin aynı zamanda dokunan olduğu akla uygun olandır.

Mânalarının ortak olması ve iki kıraatin birçok kıraat imamı tarafından benimsenmesi sebebiyle her iki kıraatin diğerinden daha doğru olduğuna dair hüküm vermenin bir anlamı yoktur. Ancak kıraat imamının -iki kıraatten hangisini okursa okusun- kıraat konusunda hakikate isabet etmiş olması gereklidir.

Şanı yüce olan Allah {لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ} *"Kendilerine el sürmeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur."* sözünde nikâh içerisinde ilişkiye girmeden önce mehrin belirlenmiş olduğu kadınları kastetmiştir.

Biz bunun böyle olduğunu söylüyoruz. Çünkü nikâhlanan her kadın ya kendisi için mehir belirlenmiş ya da belirlenmemiş olmak üzere iki durumdan biri üzere olur. Şanı yüce olan Allah'ın takip eden sözü vasıtasıyla {لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ} *"Kendilerine el sürmeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur."* sözüyle kastedilenin mehrin belirlenmiş olduğunu bilmekteyiz. Çünkün bununla kastedilen kendisi için mehir belirlenmemiş kadın olsaydı Allah'ın {أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً} *"Ya da mehir belirlemeden"* sözünün makul bir anlamı olmazdı. Çünkü bu durumda "Kadınlara dokunmadığınız veya mehir belirlemediğiniz bir evlilikte, kadınları boşadığınız zaman size günah yoktur." diyen kimsenin sözünün anlamı olmaz. Bunun mânası olmadığı zaman bu konuda doğru tefsirin "Onlara dokunmadan önce hanımlarınızdan mehir belirlenen kimseyi veya mehir belirlenmemiş olanı mehri belirlemeden önce boşarsanız size günah yoktur." şeklinde olması (herkesçe) bilinmektedir.

2. {أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً} "Ya da mehir belirlemeden"

Şanı yüce olan Allah'ın {أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً} *"Ya da mehir belirlemeden"* sözünün tefsiri:

a. {أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ} "Ya da mehir belirlemeden"

Şanı yüce olan Allah {أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ} *"Ya da mehir belirlemeden"* sözüyle "veya kadınlar(a verilmesi) için gerekli tutmanız" anlamını kasteder.

b. {فَرِيضَةً} "mehir"

{فَرِيضَةً} *"mehir"* sözüyle gerekli olan mehir anlamını kastetmektedir. **[4/288]**

Şu rivayette olduğu gibi:

[٥١٩٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً} قَالَ: الْفَرِيضَةُ: الصَّدَاقُ.

5192. Müsennâ'nın bana Ebû Sâlih, Muâviye, Ali tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً} *"Ya da mehir belirlemeden"* sözünde "الْفَرِيضَةُ, 'mehir' anlamındadır." dedi.[694]

Şairin dediği gibi, الْفَرْضُ kelimesi "gereken" anlamına gelmektedir:

كَانَتْ فَرِيضَةَ مَا أَتَيْتَ كَمَا ... كَانَ الزِّنَاءُ فَرِيضَةَ الرَّجْمِ

Senin getirdiğin gereklidir
Zinanın, recmin gerekliliği olduğu gibi[695]

Gerekli olan recim cezası, zina haddinden dolayıdır. Bu sebeple فَرَضَ السُّلْطَانُ لِفُلَانٍ فِي أَلْفَيْنِ "Sultan, falanca kişi için (ödül olarak) iki bin (dinar para) belirledi." denilir. Bununla "Ona verilmesini zorunlu tuttu ve onu divandan[696] ona verdi." anlamını kastetmektedir.

---

694 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/442 (2347), Ebû Sâlih tarikiyle; Türkî, 4/289.

695 Şair Nâbiga el-Ca'dî'dir. Beyit daha önce geçmişti. Bk. Türkî, 3/47, 62; 4/289.

696 Divan, askerlerin isimlerinin ve onlara maddi karşılık verenlerin isimlerinin yazılı olduğu defterdir. İlk defa divan denilen defterleri yazdıran Hz. Ömer'dir. Şâkir, 5/120.

3. {وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ} "(Bu durumda) -eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere- onlara maddi karşılık verin."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ} *"(Bu durumda) -eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere- onlara maddi karşılık verin."* sözünün tefsiri:

a. {وَمَتِّعُوهُنَّ} "Maddi karşılık verin"

Şanı yüce olan Allah {وَمَتِّعُوهُنَّ} *"Maddi karşılık verin"* sözüyle "Mallarınızdan onların faydalanacakları miktarı gücünüz ve malınızın çokluk ve azlık durumuna göre verin." anlamını kastetmektedir.

b. Allah'ın Erkeklere (Vermelerini) Emrettiği Meblağ

Sonra müfessirler Allah'ın erkeklere (vermelerini) emrettiği meblağ konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları; "Onun en yüksek seviyesi bir hizmetçi, bunun altında gümüş para (dirhem)[697] ve elbise" olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥١٩٣] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «مُتْعَةُ الطَّلَاقِ أَعْلَاهُ الْخَادِمُ، وَدُونَ ذَلِكَ الْوَرِقُ، وَدُونَ ذَلِكَ الْكِسْوَةُ.»

5193. İbn Beşşâr'ın bize Müemmel, Süfyân, İsmail, İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, "Boşanma sebebiyle verilecek maddi karşılığın en üst sınırı; hizmetçi, bunun altında gümüş para (dirhem) ve bunun altında elbisedir." dedi.[698]

---

697 الوَرِق kelimesinin, "basılmış dirhemler" anlamında olduğuyla ilgili bk. Şâkir, 5/121.

698 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/156; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/443 (2350); İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 11/607, Süfyân tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/291, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/290.

[٥١٩٤] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أُمَيَّةَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ بِنَحْوِهِ.

5194. Ahmed b. İshâk'ın bize Süfyân, İsmail b. Ümeyye, İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, benzerini zikretmiştir.

[٥١٩٥] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ دَاوُدَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَوْلَهُ: {وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ} قُلْتُ لَهُ: مَا أَوْسَطُ مُتْعَةَ الْمُطَلَّقَةِ؟ قَالَ: خِمَارُهَا، وَدِرْعُهَا، وَجِلْبَابُهَا، وَمِلْحَفَتُهَا.

5195. Ahmed'in bize Ebû Ahmed, Süfyân, Davud tarikiyle rivayet ettiğine göre o, {وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ} *"(Bu durumda) -Eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere- onlara maddi karşılık verin."* sözünde "Şa'bî'ye;

'Boşanmış kadına verilecek maddi karşılığın orta seviyesi nedir?' dedim. O da;

'Başörtüsü, zırhı (üste giyilen elbise), boydan elbisesi (cilbâb) ve bürgüsüdür.' diye cevap verdi." dedi.[699]

[٥١٩٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: {وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ} فَهَذَا الرَّجُلُ يَتَزَوَّجُ الْمَرْأَةَ وَلَمْ يُسَمِّ لَهَا صَدَاقًا ثُمَّ يُطَلِّقُهَا مِنْ قَبْلِ أَنْ يَنْكِحَهَا، فَأَمَرَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ أَنَّ يُمَتِّعَهَا عَلَى قَدْرِ عُسْرِهِ وَيُسْرِهِ، فَإِنْ كَانَ مُوسِرًا مَتَّعَهَا بِخَادِمٍ أَوْ شِبْهِ ذَلِكَ، وَإِنْ كَانَ مُعْسِرًا مَتَّعَهَا بِثَلَاثَةِ أَثْوَابٍ أَوْ نَحْوِ ذَلِكَ.

5196. Müsennâ'nın bana Ebû Sâlih, Muâviye, Ali tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ} *"(Bu durumda) -Eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere- onlara, aklın ve dinin gereklerine uygun olarak*

699 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1776); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/443 (2351) Davud tarikiyle; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/157, Şa'bî'den Abdula'lâ tarikiyle muhtemelen Davud olmadan; Türkî, 4/290.

maddi karşılık verin. Bu, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar üzerinde bir borçtur." sözünde "(Âyette kastedilen kişi) Mehir belirlemeden kadınla evlenen ve onunla zifafa girmeden önce onu boşayan erkektir. Yüce Allah ona imkânı ölçüsünde maddi karşılık vermesini emretmiştir. Eğer maddi durumu iyiyse bir hizmetçi veya buna denk bir şey verir. Eğer maddi durumu iyi değilse üç elbise veya buna denk bir şey verir." demiştir.[700]

[٥١٩٧] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ دَاوُدَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، فِي قَوْلِهِ: {وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ} قَالَ: قُلْتُ لِلشَّعْبِيِّ: مَا وَسَطُ ذَلِكَ؟ قَالَ: كِسْوَتُهَا فِي بَيْتِهِ؛ دِرْعُهَا، وَخِمَارُهَا، وَمِلْحَفَتُهَا، وَجِلْبَابُهَا. قَالَ الشَّعْبِيُّ: فَكَانَ شُرَيْحٌ يُمَتِّعُ بِخَمْسِمِائَةٍ.

5197. Ya'kûb b. İbrahim'in bana İbn Uleyye, Davud tarikiyle rivayet ettiğine göre o, {وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ} *"(Bu durumda) -Eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere- onlara maddi karşılık verin."* sözü hakkında "Şa'bî'ye;

'Bunun ortası nedir?' dedim. O da;

'Evindeki elbisesidir; zırhı (üste giyilen elbisesi), başörtüsü, bürgüsü ve boydan elbisesi (cilbab)' diye cevap verdi." dedi.

Şa'bî; "Şüreyh beş yüz (dirhem)[701] verirdi." demiştir.[702] **[4/290]**

[٥١٩٨] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنْ عَامِرٍ: أَنَّ شُرَيْحًا، كَانَ يُمَتِّعُ بِخَمْسِمِائَةٍ. قُلْتُ لِعَامِرٍ: مَا وَسَطُ ذَلِكَ؟ قَالَ: ثِيَابُهَا فِي بَيْتِهَا؛ دِرْعٌ، وَخِمَارٌ، وَمِلْحَفَةٌ، وَجِلْبَابٌ.

---

700 Beyhakî, *Sünen*, 7/244, 254-255, Ebû Sâlih tarikiyle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/442 (2349). Bu rivayeti Ebû Sâlih ve Leys tarikiyle Muâviye'den tahric etmiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/292, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/290.

701 Bu ve alttaki rivayetlerde para birimi zikredilmemiştir. "Dirhem" kaydı farklı kaynaklarda geçmektedir: Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, (Cidde, 2010), 6/317; Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 21/16 ("İddet", 16).

702 Rivayetin tahrici önceki sayfada geçmişti. "Şüreyh, beş yüz verirdi." ifadesinin geçtiği yerler için bk. Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1772), Vekî', *Ahbâru'l-Kudât*, (2/234, 262), Davud tarikiyle; Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (12258); Vekî', *Ahbâru'l-Kudât*, (2/262), Şa'bî'den Câbir tarikiyle; Türkî, 4/291.

5198. İbnü'l-Müsennâ'nın bize Abdülvehhâb, Davud tarikiyle rivayet ettiğine göre Âmir;

"Şüreyh beş yüz (dirhem) verirdi." dedi. (Davud) Âmir'e;

"Bunun ortası nedir?" dedim. O da;

"Evindeki elbisesi; zırh (üste giyilen elbise), başörtüsü, bürgü ve boydan elbise (cilbab)." dedi.

[٥١٩٩] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ دَاوُدَ، عَنْ عَامِرٍ الشَّعْبِيِّ، أَنَّهُ قَالَ: «وَسَطٌ مِنَ الْمُتْعَةِ ثِيَابُ الْمَرْأَةِ فِي بَيْتِهَا؛ دِرْعٌ، وَخِمَارٌ، وَمِلْحَفَةٌ، وَجِلْبَابٌ.»

5199. İbnü'l-Müsennâ'nın bize İbn Ebî Adî, Davud tarikiyle rivayet ettiğine göre Âmir eş-Şa'bî, "Maddi faydalandırmanın orta yolu, kadının evindeki elbise; zırh (üste giyilen elbise), başörtüsü, bürgüdür ve boydan elbisedir (cilbab)." dedi.

[٥٢٠٠] حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنِ الشَّعْبِيِّ: أَنَّ شُرَيْحًا مَتَّعَ بِخَمْسِمِائَةٍ «وَقَالَ الشَّعْبِيُّ: «وَسَطٌ مِنَ الْمُتْعَةِ دِرْعٌ، وَخِمَارٌ، وَجِلْبَابٌ، وَمِلْحَفَةٌ.»

5200. İmrân b. Musa'nın bize Abdülvâris, Davud tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî,

"Şüreyh beş yüz (dirhem) verirdi." dedi. Şa'bî,

"Maddi faydalandırmanın orta yolu zırh (üste giyilen elbise), başörtüsü, boydan elbise (cilbab) ve bürgüdür." dedi.

[٥٢٠١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ، فِي قَوْلِهِ: {لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ} قَالَ: هُوَ الرَّجُلُ يَتَزَوَّجُ الْمَرْأَةَ وَلَا يُسَمِّي لَهَا صَدَاقًا، ثُمَّ يُطَلِّقُهَا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، فَلَهَا مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ، وَلَا صَدَاقَ لَهَا. قَالَ: أَدْنَى ذَلِكَ ثَلَاثَةُ أَثْوَابٍ؛ دِرْعٌ، وَخِمَارٌ، وَجِلْبَابٌ، وَإِزَارٌ.

5201. Müsennâ'nın bana İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', {لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً، وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ} *"Kendilerine el sürmeden ya da mehir belirlemeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur. (Bu durumda) -Eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere- onlara, aklın ve dinin gereklerine uygun olarak maddi karşılık verin. Bu, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar üzerinde bir borçtur."* sözü hakkında "O, mehir belirlemeden kadınla evlenen ve onunla zifafa girmeden önce onu boşayan erkektir. Kadına maddi bir faydalandırma gerekir ve ona mehir yoktur. Bunun en alt seviyesi üç elbise; zırh (üste giyilen elbise), başörtüsü, boydan elbise (cilbab) ve izardır." dedi. **[4/291]**

[٥٢٠٢] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: {لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ} حَتَّى بَلَغَ: {حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ} فَهَذَا فِي الرَّجُلِ يَتَزَوَّجُ الْمَرْأَةَ وَلَا يُسَمِّي لَهَا صَدَاقًا، ثُمَّ يُطَلِّقُهَا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، فَلَهَا مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ، وَلَا فَرِيضَةَ لَهَا. وَكَانَ يُقَالُ: إِذَا كَانَ وَاجِدًا فَلَا بُدَّ مِنْ مِئْزَرٍ، وَجِلْبَابٍ، وَدِرْعٍ، وَخِمَارٍ.

5202. Bişr b. Muâz'ın bize Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, "{لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ} *"Kendilerine el sürmeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur."* sözünden {حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ} *"Bu, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar üzerinde bir borçtur."* sözüne kadar olan âyette "Mehir belirlemeden kadınla evlenen ve onunla zifafa girmeden önce onu boşayan erkek hakkındadır. Kadına maddi bir faydalandırma gerekir ve ona mehir yoktur. 'Eğer bulabilirse ona izar, boydan elbise (cilbab), zırh (üste giyilen elbise) ve başörtüsü gerekir.' denilirdi." dedi.[703]

[٥٢٠٣] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ صَالِحِ بْنِ صَالِحٍ، قَالَ: سُئِلَ عَامِرٌ: بِكَمْ يُمَتِّعُ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ؟ قَالَ: عَلَى قَدْرِ مَالِهِ.

---

703 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (12263), Katâde'den Ma'mer tarikiyle; Türkî, 4/292.

5203. Ebû Küreyb'in bize İbn Ebî Zâide, Sâlih b. Sâlih tarikiyle rivayet ettiğine göre o, "Âmir'e;

'Sizde erkek hanımına (boşamadan sonra) maddi faydalandırma yapar mı?' denildi. O da;

'Malı miktarınca' diye cevap verdi." dedi.

[٥٢٠٤] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ سَهْلٍ، قَالَ: ثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: سَمِعْتُ حُمَيْدَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ يُحَدِّثُ عَنْ أُمِّهِ، قَالَتْ: كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى جَارِيَةٍ سَوْدَاءَ حَمَّمَهَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ أُمَّ أَبِي سَلَمَةَ حِينَ طَلَّقَهَا. قِيلَ لِشُعْبَةَ: مَا حَمَّمَهَا؟ قَالَ. مَتَّعَهَا.

5204. Ali b. Sehl'in bana Müemmel, Şu'be, Sa'd b. İbrahim, Humeyd b. Abdurrahmân tarikiyle rivayet ettiğine göre annesi;

"Sanki ben Abdurrahmân'ın Ümmü Ebî Seleme'ye onu boşadığı zaman maddi faydalandırma olarak verdiği siyah cariyeye bakıyorum." dedi. Şu'be'ye;

"Ona ne verdi?" denildi. O da;

"Maddi faydalandırma yaptı (mut'a)." dedi.[704]

[٥٢٠٥] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ عَنْ أُمِّهِ بِنَحْوِهِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ.

5205. İbnü'l-Müsennâ'nın bize Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Sa'd b. İbrahim, Humeyd b. Abdurrahmân b. Avf, annesi tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdurrahmân b. Avf, benzerini zikretmiştir.

[٥٢٠٦] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، قَالَ: «كَانَ يُمَتِّعُ بِالْخَادِمِ، أَوْ بِالنَّفَقَةِ، أَوِ الْكِسْوَةِ" قَالَ: وَمَتَّعَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ - أَحْسَبُهُ قَالَ: بِعَشَرَةِ آلَافٍ.»

704 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1769); İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 11/609, Şu'be tarikiyle; Türkî, 4/292.

5206. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer, Eyyûb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Sîrîn, "Hizmetçiyle veya parayla ya da giyecekle maddi olarak faydalandırırdı." dedi, ardından "Öyle zannediyorum ki Hasan b. Ali on bin (dirhem) değerinde maddi faydalandırmada bulundu."[705] dedi.[706] **[4/292]**

[٥٢٠٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ: أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَوْفٍ، «طَلَّقَ امْرَأَتَهُ، فَمَتَّعَهَا بِالْخَادِمِ.»

5207. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer, Eyyûb tarikiyle rivayet ettiğine göre Sa'd b. İbrahim, "Abdurrahmân b. Avf, hanımını boşadı ve ona bir hizmetçiyle maddi faydalandırma (mut'a) yaptı." dedi.[707]

[٥٢٠٨] حُدِّثْتُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدَ الْمُقْرِئِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي أَيُّوبَ، قَالَ: ثَنِي عَقِيلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ فِي مُتْعَةِ الْمُطَلَّقَةِ: أَعْلَاهُ الْخَادِمُ، وَأَدْنَاهُ الْكِسْوَةُ وَالنَّفَقَةُ، وَيَرَى أَنَّ ذَلِكَ عَلَى مَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ}.»

5208. Abdullah b. Yezîd el-Mukri'den bana gelen bir haberde Saîd b. Ebî Eyyûb, Akîl tarikiyle rivayet edildiğine göre İbn Şihâb, boşanmış kadının maddi faydalandırılması (mut'a) hakkında "Onun üst seviyesi; hizmetçi, en alt seviyesi; giyecek ve paradır." dedi. İbn Şihâb, bu görüşü şanı yüce olan Allah'ın {عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ} *"(Bu durumda) Eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere"* sözüne binaen benimsemektedir."[708]

2- Diğerleri "Karı-koca ihtilaf ettikleri zaman bunun üst seviyesi; nikâh akdinde belirlenmiş bir mehir olmaksızın nikâhlanmış bu kadının

---

705 Abdürrezzâk'ın *el-Musannef*'inde وَمَتَّعَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ ifadesine بِمَالٍ "parayla" ilavesi vardır. Türkî, 4/292.

706 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (12256); Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1769); Beyhakî, *Sünen*, 7/244, İbn Sîrîn'den Mansûr tarikiyle; Türkî, 4/292.

707 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (12253); Türkî, 4/293.

708 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/157, seneddeki Abdullah b. Zeyd tarikiyle; Türkî, 4/293.

benzeri birinin mehrinin yarısı kadardır." demişlerdir. Bu, Ebû Hanîfe ve arkadaşlarının görüşüdür.

Bu konudaki doğru görüş, İbn Abbas'ın ve onun görüşünü benimseyenlerin "Şanı yüce olan Allah'ın {عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ} *'(Bu durumda) Eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere'* buyurduğu gibi boşanmış kadına kadının değil adamın maddi varlık ve yokluğuna göre bir miktar gerekir." şeklindeki görüşüdür. Eğer kadına, onun benzeri birinin mehrinden başlayarak yarısına kadar gerekli olsaydı bu durumda Allah'ın {عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ} *"(Bu durumda) Eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere"* sözünün anlaşılabilir bir mânası olmazdı fakat وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى قَدْرِهِنَّ وَقَدْرِ نِصْفِ صَدَاقِ أَمْثَالِهِنَّ "Kadınları maddi imkânlarına göre ve emsallerinin mehrinin yarısıyla maddi olarak faydalandırın." şeklinde olurdu.

Şanı yüce olan Allah'ın kullarına bunun, kadının maddi imkânı ve emsallerinin mehrinin yarısı miktarınca değil de erkeğin maddi varlık ve yokluğu ölçüsünde olduğunu bildirmiş olmasında bizim benimsediğimiz görüşün doğru olduğunu ve buna aykırı görüşün hatalı olduğunu açıkça ortaya koyan delil vardır. Bu, kadının emsallerinin mehrinin çok büyük meblağ olabileceği ve erkeğin de onu boşadığı durumda hiçbir şeye sahip olmayan yokluk içinde biri olabilme ihtimalinden dolayıdır. Eğer ona kadının emsaline verilecek mehrin yarısı kadar ödeme yapma hükmü verilirse kendisine imkân verilenin bir kısmını yapamayacağı şeyle mecbur tutulmuş olur. Peki, maddi darlık içinde olan nasıldır? Bu ona yapıldığı zaman buna hükmeden kişi şanı yüce olan Allah'ın {عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ} *"(Bu durumda) Eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere"* sözünü karşı gelmiş olur. Ancak bu erkeğin varlığı ve yokluğu miktarındadır. Koca varlıklı olsa bile hizmetçi veya onun değerinin üstüne çıkamaz. Eğer fakirse ve kadına uygun bir elbiseye gücü yetiyorsa -ki bu da üç elbise ve onun benzeridir- ona bu hüküm verilir. Eğer buna güç yetiremezse (sorumluluğu) gücü yettiği miktara göredir. Bu anlaşmazlık anında adaletli bir hâkimin ictihadının takdirindedir. **[4/293]**

c. {وَمَتِّعُوهُنَّ} "Maddi karşılık verin." Buyruğu Vaciplik Mi Yoksa Mendupluk Mu İfade Eder?

Müfessirler Allah'ın {وَمَتِّعُوهُنَّ} *"Maddi karşılık verin."* sözünün tefsiri konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu, vaciplik mi yoksa mendupluk anlamında mıdır?

1- Bazıları "Bu, vaciplik anlamı üzerinedir, başkasına olan diğer borçlarına verildiği gibi boşayan erkeğin malında maddi faydalandırma hükmü verilir." demişlerdir. "Kadınlarından hangisi olursa olsun bütün boşanmış kadınlar için erkeğe bir zorunluluktur." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٢٠٩] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: كَانَ الْحَسَنُ، وَأَبُو الْعَالِيَةِ، يَقُولَانِ: «لِكُلِّ مُطَلَّقَةٍ مَتَاعٌ، دَخَلَ بِهَا أَوْ لَمْ يَدْخُلْ بِهَا، وَإِنْ كَانَ قَدْ فَرَضَ لَهَا.»

5209. Bişr b. Muâz'ın bize Yezîd b. Zürey', Saîd, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan ve Ebü'l-Âliye şöyle diyorlardı: "Zifafa girmiş olsun olmasın, mehir belirlemiş olsa bile her boşanan kadın için maddi faydalandırma vardır."[709]

[٥٢١٠] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ يُونُسَ، أَنَّ الْحَسَنَ، كَانَ يَقُولُ: «لِكُلِّ مُطَلَّقَةٍ مَتَاعٌ، وَلِلَّتِي طَلَّقَهَا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا وَلَمْ يَفْرِضْ لَهَا.»

5210. Ya'kûb b. İbrahim'in bana İbn Uleyye, Yunus tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan, "Boşanmış her kadına ve zifafa girmeden önce boşadığı ve mehir belirlemediği kadına maddi faydalandırma vardır." dedi.[710] **[4/294]**

---

709 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/154, 155, seneddeki Yezîd'den; Türkî, 4/294.

710 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1774); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/154; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 11/607, Yunus tarikiyle; Türkî, 4/295.

[٥٢١١] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ فِي هَذِهِ الْآيَةِ: «{وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ} قَالَ: لِكُلِّ مُطَلَّقَةٍ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ.»

5211. İbn Beşşâr'ın bize Abdülvehhâb, Eyyûb tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr, {وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ} *"Boşanmış kadınların örfe göre maddi faydalandırma (metâ') onların hakkıdır. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir borçtur."* âyeti hakkında "Boşanan her bir kadına takva sahipleri üzerinde bir hak olarak maddi faydalandırma vardır." dedi.[711]

[٥٢١٢] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ أَيُّوبَ، قَالَ: سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ، يَقُولُ. «لِكُلِّ مُطَلَّقَةٍ مَتَاعٌ.»

5212. Ya'kûb'un bana İbn Uleyye, Eyyûb tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr, "Boşanmış her kadın için maddi faydalandırma vardır." demiştir.[712]

[٥٢١٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ: كَانَ أَبُو الْعَالِيَةِ، يَقُولُ: «كُلِّ مُطَلَّقَةٍ مُتْعَةٌ» وَكَانَ الْحَسَنُ، يَقُولُ: «لِكُلِّ مُطَلَّقَةٍ مُتْعَةٌ.»

5213. Müsennâ'nın bana İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası, Rebî' tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye, "Boşanmış kadın için maddi faydalandırma vardır." derdi; Hasan da "Boşanmış kadın için maddi faydalandırma vardır." derdi.[713]

711 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 11/606, Eyyûb tarikiyle; Beyhakî, *Sünen*, 7/257, Ebû Bişr tarikiyle; Türkî, 4/295.

712 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1784), İbn Uleyye tarikiyle; Türkî, 4/295.

713 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/154, senedde Rebî' b. Enes olmadan Ebû Ca'fer tarikiyle sadece Ebü'l-Âliye'den; Türkî, 4/295.

[٥٢١٤] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَامِرٍ، قَالَ: ثَنَا قُرَّةُ، قَالَ: سُئِلَ الْحَسَنُ، «عَنْ رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا وَقَدْ فَرَضَ لَهَا، هَلْ لَهَا مَتَاعٌ؟ قَالَ الْحَسَنُ: نَعَمْ وَاللَّهِ. فَقِيلَ لِلسَّائِلِ، وَهُوَ أَبُو بَكْرٍ الْهُذَلِيُّ: أَوَ مَا تَقْرَأُ هَذِهِ الْآيَةَ: {وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ} قَالَ: نَعَمْ وَاللَّهِ.»

5214. İbn Beşşâr'ın bize Ebû Âmir, Kurra tarikiyle rivayet ettiğine göre o, şöyle dedi: "Hasan'a hanımını mehri belirlemiş olduğu halde onunla zifafa girmeden önce boşayan adam hakkında,

'Ona maddi faydalandırma var mıdır?' diye soruldu. O da,

'Evet vallahi' dedi. Soran kimseye -ki o da Ebû Bekir el-Hüzelî'dir-,

'Sen bu {وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ} *'Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır.'*[714] âyetini okumuyor musun?' denildi. O da,

'Evet vallahi' dedi."[715] **[4/295]**

2- Diğerleri şöyle demişlerdir: "Boşanmış kadına maddi faydalandırma (mut'a) boşamış olan kocası üzerine bir gerekliliktir. Ancak kendisi için mehir belirlenmiş olan boşanmış kadın haricindeki bütün boşanmış kadınlar için vaciptir. Kendisi için mehir belirlenmiş olan kadın gelince, onunla zifafa girmeden önce boşandığı zaman ona maddi faydalandırma (mut'a) değil sadece belirlenmiş olan mehrin yarısı vardır."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٢١٥] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، كَانَ يَقُولُ: «لِكُلِّ مُطَلَّقَةٍ مُتْعَةٌ، إِلَّا الَّتِي طَلَّقَهَا وَلَمْ يَدْخُلْ بِهَا وَقَدْ فَرَضَ لَهَا، فَلَهَا نِصْفُ الصَّدَاقِ وَلَا مُتْعَةَ لَهَا.»

5215. İbnü'l-Müsennâ'nın bize Abdülvehhâb, Ubeydullah, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer, "Boşanmış her bir kadın için maddi

714 Bakara 2/237.

715 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/444 (2357), Kurra tarikiyle; Suyûtî *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/292, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/295.

faydalandırma (mut'a) vardır. Ancak onun mehir belirlemiş olduğu ve zifafa girmeden boşadığı kadın için mehrin yarısı vardır, maddi faydalandırma (mut'a) yoktur." dedi.[716]

[٥٢١٦] حَدَّثَنَا تَمِيمُ بْنُ الْمُنْتَصِرِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ بِنَحْوِهِ.

5216. Temîm b. el-Muntasır'ın bize Abdullah b. Nümeyr, Ubeydullah, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer, benzerini zikretmiştir.

[٥٢١٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، وَعَبْدُ الْأَعْلَى، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيِّبِ فِي الَّذِي يُطَلِّقُ امْرَأَتَهُ وَقَدْ فَرَضَ لَهَا، أَنَّهُ قَالَ فِي الْمَتَاعِ: قَدْ كَانَ لَهَا الْمَتَاعُ فِي الْآيَةِ الَّتِي فِي الْأَحْزَابِ، فَلَمَّا نَزَلَتِ الْآيَةُ الَّتِي فِي الْبَقَرَةِ، جُعِلَ لَهَا النِّصْفَ مِنْ صَدَاقِهَا إِذَا سُمِّيَ، وَلَا مَتَاعَ لَهَا، وَإِذَا لَمْ يُسَمِّ فَلَهَا الْمَتَاعُ.

5217. Muhammed b. Beşşâr'ın bize İbn Ebî Adî, Abdula'lâ, Saîd, Katâde tarikiyle rivayet etiğine göre Saîd b. Müseyyeb, mehrini belirlemiş olduğu hanımını boşayan kimsenin maddi faydalandırması (mut'a) hakkında şöyle dedi: "Ahzâb sûresindeki âyette kadına maddi faydalandırma (mut'a) vardı. Bakara sûresindeki bu âyet indiğinde mehir belirlenmiş olduğu zaman ona mehrinin yarısı gerekli kılındı, herhangi bir maddi faydalandırma (mut'a) yoktur. Mehir belirlenmediği zaman da maddi faydalandırma (mut'a) gerekli kılındı."

[٥٢١٨] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، وَعَبْدُ الْأَعْلَى، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدٍ نَحْوَهُ.

5218. İbnü'l-Müsennâ'nın bize İbn Ebî Adî ve Abdula'lâ, Saîd, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd benzerini zikretmiştir.

---

716 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/154, Ubeydullah tarikiyle; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (12224); Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1773); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/154, Nâfi' tarikiyle; Türkî, 4/296.

[٥٢١٩] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: كَانَ سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيِّبِ يَقُولُ: إِذَا لَمْ يَدْخُلْ بِهَا جُعِلَ لَهَا فِي سُورَةِ الْأَحْزَابِ الْمَتَاعُ، ثُمَّ أُنْزِلَتِ الْآيَةُ الَّتِي فِي سُورَةِ الْبَقَرَةِ: {وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ} فَنَسَخَتْ هَذِهِ الْآيَةُ مَا كَانَ قَبْلَهَا إِذَا كَانَ لَمْ يَدْخُلْ بِهَا وَكَانَ قَدْ سَمَّى لَهَا صَدَاقًا، فَجَعَلَ لَهَا النِّصْفَ، وَلَا مَتَاعَ لَهَا.

5219. Bişr b. Muâz'ın bize Yezîd, Saîd, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Müseyyeb şöyle diyordu: "Zifafa girmediği zaman Ahzâb sûresindeki maddi faydalandırmanın (mut'a) kadına verilmesi gerekli kılındı. Sonra Bakara sûresindeki {وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ} *'Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır.'*[717] âyeti indirildi ve bu âyet mehri belirlediği durumda zifafa girmediği zaman geçerli olan önceki hükmü neshetti ve ona mehrin yarısını (gerekli) kıldı ve ona maddi faydalandırma (mut'a) yoktur."[718] **[4/296]**

[٥٢٢٠] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، وَابْنُ بَشَّارٍ، قَالَا: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيِّبِ، قَالَ: نَسَخَتْ هَذِهِ الْآيَةَ: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا فَمَتِّعُوهُنَّ} الْآيَةُ الَّتِي فِي الْبَقَرَةِ.

5220. İbnü'l-Müsennâ ve İbn Beşşâr'ın bize, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Müseyyeb şöyle dedi: "Bu {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا فَمَتِّعُوهُنَّ} *'Ey iman edenler! Mümin kadınları nikâhlayıp, sonra onlara dokunmadan (cinsel ilişkide bulunmadan) kendilerini boşadığınızda, onlar üzerinde sizin sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur.*

717 Bakara 2/237.

718 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/154, 155, Yezîd tarikiyle; Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 255, Saîd tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/292, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/297.

Bu durumda onlara mut'a (maddi faydalandırma) verin.' âyetini[719] Bakara sûresindeki âyet neshetmiştir." dediğini rivayet etmişlerdir.

[٥٢٢١] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، وَابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَا: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «لِكُلِّ مُطَلَّقَةٍ مُتْعَةٌ، إِلَّا الَّتِي فَارَقَهَا وَقَدْ فَرَضَ لَهَا مِنْ قَبْلِ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا.»

5221. İbn Beşşâr ve İbnü'l-Müsennâ'nın bize Abdurrahmân, Süfyân, Humeyd tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, "Zifafa girmeden önce ona mehir belirlemiş olduğu halde ayrıldığı kadın hariç her boşanan kadın için mut'a (maddi faydalandırma) vardır." dedi.[720]

[٥٢٢٢] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ فِي الَّتِي يُفَارِقُهَا زَوْجُهَا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا وَقَدْ فَرَضَ لَهَا، قَالَ: لَيْسَ لَهَا مُتْعَةٌ.

5222. İbn Beşşâr'ın bize Abdurrahmân, Süfyân, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, zifafa girmeden önce mehir belirlemiş olduğu halde (erkeğin) boşadığı kadın hakkında "Ona mut'a (maddi faydalandırma) yoktur." dedi.[721]

[٥٢٢٣] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: ثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: «إِذَا تَزَوَّجَ الرَّجُلُ الْمَرْأَةَ وَقَدْ فَرَضَ لَهَا ثُمَّ طَلَّقَهَا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، فَلَهَا نِصْفُ الصَّدَاقِ، وَلَا مَتَاعَ لَهَا، وَإِذَا لَمْ يَفْرِضْ لَهَا فَإِنَّمَا لَهَا الْمَتَاعُ.»

5223. Ya'kûb'un bana İbn Uleyye, Eyyûb tarikiyle rivayet ettiğine göre Nâfi', "Bir adam kadınla evlendiği ve onunla zifafa girmeden önce onu boşadığı zaman ona mehrin yarısı vardır ve mut'a (maddi faydalandırma) yoktur." dedi.[722] **[4/297]**

---

719 Ahzâb 33/49.

720 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (12234), seneddeki Süfyân tarikiyle; Türkî, 4/297.

721 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (12234), Süfyân tarikiyle ve rivayetin lafzı da "Kendisiyle zifafa girilmeyip boşanılan kadınlara mut'a vermek gerekir." şeklindedir. Türkî, 4/297.

722 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/154, 155, İbn Uleyye tarikiyle; Türkî, 4/297.

[٥٢٢٤] حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: سُئِلَ ابْنُ أَبِي نَجِيحٍ وَأَنَا أَسْمَعُ، عَنِ الرَّجُلِ يَتَزَوَّجُ ثُمَّ يُطَلِّقُهَا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، وَقَدْ فَرَضَ لَهَا، هَلْ لَهَا مَتَاعٌ؟ قَالَ: كَانَ عَطَاءٌ يَقُولُ: لَا مَتَاعَ لَهَا.

5224. Ya'kûb'un bize İbn Uleyye tarikiyle rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Ben dinlemekteyken İbn Ebî Necîh'e, evlenen; sonra mehir belirlemiş olduğu halde zifafa girmeden önce onu boşayan adam hakkında,

'Kadına herhangi bir maddi faydalandırma (mut'a) var mıdır?' diye soruldu. O da;

'Atâ 'Ona herhangi bir maddi faydalandırma (mut'a) yoktur' derdi.' demiştir."[723]

[٥٢٢٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ فِي الَّتِي فَرَضَ لَهَا، وَلَمْ يَدْخُلْ بِهَا، قَالَ: إِنْ طُلِّقَتْ فَلَهَا نِصْفُ الصَّدَاقِ، وَلَا مُتْعَةَ لَهَا.

5225. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer, Eyyûb, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer, mehri belirlediği ve zifafa girmediği kadın hakkında "Eğer kadın (kocası tarafından) boşanırsa ona mehrin yarısı vardır ve ona bir maddi faydalandırma (mut'a) yoktur." dedi.[724]

[٥٢٢٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، أَنَّ شُرَيْحًا، كَانَ يَقُولُ فِي الرَّجُلِ إِذَا طَلَّقَ امْرَأَتَهُ قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا وَقَدْ سَمَّى لَهَا صَدَاقًا، قَالَ: لَهَا فِي النِّصْفِ مَتَاعٌ.

5226. Muhammed b. Müsennâ'nın bize, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Hakem, İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Şüreyh, mehri belirlemiş olduğu durumda hanımını zifafa girmeden önce boşayan erkek hakkında

723 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1783); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/154, İbn Uleyye tarikiyle; Türkî, 4/298.

724 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/95; *el-Musannef*, (12224, 12226); Türkî, 4/298.

"Kadına mehrin yarısında maddi faydalandırma (mut'a) vardır (yani ayrıca mut'a yoktur)." derdi.[725]

[٥٢٢٧] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ شُرَيْحٍ، قَالَ: «لَهَا فِي النِّصْفِ مَتَاعٌ.»

5227. İbnü'l-Müsennâ'nın bize Abdurrahmân, Şu'be, Hakem, İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Şüreyh "Mehrin yarısında maddi faydalandırma (mut'a) vardır." dedi.

3- Diğerleri "Maddi faydalandırma (mut'a), boşanan her kadın için haktır ancak bu kadınlardan bir kısmı için, boşayan erkeğin bu hakkı (mahkeme kararıyla) vermesine hükmedilmiş, bir kısmına verilecek olan mut'aya ise hükmedilmemiş ve boşayan kişiyle Allah'ın arasındaki duruma (onun takvasına) bağlanmıştır." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٢٢٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: مُتْعَتَانِ: إِحْدَاهُمَا يَقْضِي بِهَا السُّلْطَانُ، وَالْأُخْرَى حَقٌّ عَلَى الْمُتَّقِينَ؛ مَنْ طَلَّقَ قَبْلَ أَنْ يَفْرِضَ وَيَدْخُلَ فَإِنَّهُ يُؤْخَذُ بِالْمُتْعَةِ فَإِنَّهُ لَا صَدَاقَ عَلَيْهِ، وَمَنْ طَلَّقَ بَعْدَ مَا يَدْخُلُ أَوْ يَفْرِضُ فَالْمُتْعَةُ حَقٌّ.

5228. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Zührî şöyle dedi: "İki tane maddi faydalandırma (mut'a) vardır. İlki, sultanın (kadının) hükmedip karara bağladığıdır. Diğeri takva sahipleri üzerindeki haktır. Kim zifafa girmeden ve mehri belirlemeden önce boşarsa maddi faydalandırmayla (mut'a) hüküm verilir ve ona mehir gerekli değildir. Kim de zifafa girdikten veya mehri belirledikten sonra boşarsa maddi faydalandırma (mut'a), haktır."[726] **[4/298]**

---

725 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (12232); Vekî', *Ahbâru'l-Kudât*, 2/282, Şu'be tarikiyle; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, (5/155); Vekî', *Ahbâru'l-Kudât*, (2/282), Şu'be, İbnü'l-Mübârek, Mes'ûdî tarikiyle el-Hakem'den; Türkî, 4/298.

726 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr* (1/95); *el-Musannef*, (12243, 12244), Zührî'den İbn Cüreyc tarikiyle; Türkî, 4/299.

[٥٢٢٩]حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي اللَّيْثُ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ اللَّهُ: {لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ} فَإِذَا تَزَوَّجَ الرَّجُلُ الْمَرْأَةَ وَلَمْ يَفْرِضْ لَهَا، ثُمَّ طَلَّقَهَا مِنْ قَبْلِ أَنْ يَمَسَّهَا، وَقَبْلَ أَنْ يَفْرِضَ لَهَا، فَلَيْسَ عَلَيْهِ إِلَّا مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ يَفْرِضُ لَهَا السُّلْطَانُ بِقَدَرٍ، وَلَيْسَ عَلَيْهَا عِدَّةٌ، وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ} فَإِذَا طَلَّقَ الرَّجُلُ الْمَرْأَةَ وَقَدْ فَرَضَ لَهَا وَلَمْ يَمْسَسْهَا، فَلَهَا نِصْفُ صَدَاقِهَا، وَلَا عِدَّةَ عَلَيْهَا.

5229. Müsennâ'nın bana Ebû Sâlih, Leys, Yunus tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Şihâb şöyle dedi: "Allah {لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ} *'Kendilerine el sürmeden ya da mehir belirlemeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur. (Bu durumda) -Eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere- onlara, aklın ve dinin gereklerine uygun olarak maddi karşılık verin. Bu, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar üzerinde bir borçtur.'* buyurdu. Bir adam kadınla onun için mehir belirlemeksizin evlendiği zaman sonra da ona dokunmadan ve mehir belirlemeden onu boşadığı zaman yöneticinin belirlediği miktarla örfe uygun bir maddi faydalandırmadan (mut'a) başka bir şey ona gerekli değildir ve onun için iddet bekleme de söz konusu değildir. Şanı yüce olan Allah {وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ} *'Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır.'*[727] buyurdu. Bir adam kadınla onun için mehir belirlediği halde ona dokunmadan boşadığı zaman kadına mehrin yarısı vardır ve onun için iddet bekleme söz konusu değildir."

[٥٢٣٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ الْبَرْقِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا زُهَيْرٌ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، أَنَّهُ قَالَ: «مُتْعَتَانِ يَقْضِي بِإِحْدَاهُمَا السُّلْطَانُ وَلَا

727 Bakara 2/237.

يَقْضِي بِالْأُخْرَى، فَالْمُتْعَةُ الَّتِي يَقْضِي بِهَا السُّلْطَانُ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ، وَالْمُتْعَةُ الَّتِي لَا يَقْضِي بِهَا السُّلْطَانُ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ.»

5230. Muhammed b. Abdurrahîm el-Berkî'nin bana Amr b. Ebî Seleme, Züheyr, Ma'mer tarikiyle Zührî, "Birine, yöneticinin hükmedeceği, diğerine ise hükmetmeyeceği iki maddi faydalandırma (mut'a) vardır: Yöneticinin hükmedeceği maddi faydalandırma (mut'a) ihsan sahiplerine haktır, yöneticinin hükmetmeyeceği maddi faydalandırma (mut'a) ise takva sahiplerine haktır." dedi.

4- Diğerleri "Hâkim ve yönetici, boşayan erkek için (mut'a vermesi için) herhangi bir hüküm vermez. Bu sadece şanı yüce olan Allah tarafından, boşanan kadına verilen mendup bir amel ve irşaddır." demiştir. **[4/299]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٢٣١] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ: أَنَّ رَجُلًا طَلَّقَ امْرَأَتَهُ، فَخَاصَمَتْهُ إِلَى شُرَيْحٍ، فَقَرَأَ هَذِهِ الْآيَةَ: «{وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ} قَالَ: إِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُتَّقِينَ فَعَلَيْكَ الْمُتْعَةُ وَلَمْ يَقْضِ لَهَا. قَالَ شُعْبَةُ: وَجَدْتُهُ مَكْتُوبًا عِنْدِي عَنْ أَبِي الضُّحَى.»

5231. İbnü'l-Müsennâ'nın bize Muhammed b. Ca'fer, Şu'be tarikiyle rivayet ettiğine göre Hakem şöyle dedi: "Bir adam, hanımını boşadı ve Şüreyh'e bu konuyu dava konusu yaptı. O da {وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ} *'Boşanmış kadınların örfe göre maddi faydalandırma (metâ') onların hakkıdır. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir borçtur.'*[728] âyetini okudu ve 'Eğer takva sahibiysen sana maddi faydalandırma (mut'a) gerekir' dedi, bunun için bağlayıcı bir hüküm vermedi."

Şu'be "Ben onu Ebu'd-Duhâ'dan yazılı bir şekilde yanımda buldum." demiştir.[729]

728 Bakara 2/241.

729 Vekî', *Ahbâru'l-Kudât*, 2/266; Beyhakî, *Sünen*, 7/257, Şu'be tarikiyle; Türkî, 4/300.

[٥٢٣٢] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، قَالَ: كَانَ شُرَيْحٌ يَقُولُ: فِي مَتَاعِ الْمُطَلَّقَةِ: لَا تَأْبَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ، لَا تَأْبَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُتَّقِينَ.

5232. Ya'kûb'un bana İbn Uleyye, Eyyûb, Muhammed tarikiyle rivayet ettiğine göre Şüreyh, boşanmış kadının maddi olarak faydalandırılması (mut'a) hakkında şöyle diyordu: "İhsan sahiplerinden olma konusunda geri durma, takva sahiplerinden olma konusunda geri durma (yani muhsin ya da muttakî olarak bu maddî faydalandırmayı ver!)."[730]

[٥٢٣٣] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، أَنَّ شُرَيْحًا قَالَ: لِلَّذِي قَدْ دَخَلَ بِهَا: إِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُتَّقِينَ فَمَتِّعْ.

5233. İbn Beşşâr'ın bize Abdurrahmân, Süfyân, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Şüreyh, kadınla zifafa girmiş erkeğe, "Eğer takva sahiplerindensen (kadına) maddi faydalandırmada (mut'a) bulun." dedi.[731]

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Bu görüşü benimseyenler sanki maddi faydalandırmanın (mut'a) boşanmış kadınlar için zorunlu olarak belirlenmesi hükmünü terk etme konusunda Allah'ın {حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ} *"Bu, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar üzerinde bir borçtur."* ve {حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ} *"Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir borçtur."*[732] sözlerinde, eğer bu hüküm her halükârda malları bağlayıcı hakların zorunluluğu gibi zorunlu olsaydı başkalarının değil de sadece takva sahipleriyle ihsan sahiplerinin özellikle zikredilmeyip bütün insanların her biri için genel (hüküm) olacağı yönünde bir delâlet bulunurdu, görüşünü benimsemişlerdir. **[4/300]**

Kendisi için mehir belirlenmiş olan boşanmış kadın haricinde her bir kimseye bunu zorunlu görenlere gelince, onlar şanı yüce olan Allah'ın {وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ} *"Boşanmış kadınların örfe göre maddi faydalandırma (metâ') onların hakkıdır. Bu, Allah'a karşı gelmekten*

730 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (12242), Eyyûb tarikiyle; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1779), Vekî', *Ahbâru'l-Kudât*, 2/327, 343; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/443 (2355), Muhammed tarikiyle; Türkî, 4/300.

731 Vekî', *Ahbâru'l-Kudât*, 2/280, Abdurrahmân b. Mehdî tarikiyle; Türkî, 4/300.

732 Bakara 2/241.

sakınanlar üzerinde bir borçtur."[733] dediği zaman bunun şanı yüce olan Allah'ın, Kitabı'nda veya Elçisi'nin (sav) diliyle istisna ettiği hariç bütün boşanmış kadınlar için maddi faydalandırmanın (mut'a) söz konusu olduğuna delil olduğunu gerekçe göstermişlerdir. Allah {وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ} *"Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır."*[734] dediği zaman, onlara göre bunda kadının hakkının onun için belirlenmiş olan mehrin yarısı olduğuna dair delil vardır. Çünkü Allah'ın önceki âyette belirlemiş olduğu maddi faydalandırma (mut'a) mehir belirlenmemiş olan kadın içindir. Onlar tarafından bilinmektedir ki Allah'ın mehir belirlenmemiş kadına maddi faydalandırmayı (mut'a) özel olarak zikretmesi, kadının kocası üzerinde hakkı olduğu konusunda onun hükmünün dokunmadan önce boşadığı zaman mehir belirlemediği kadının hükmünün dışındadır.

Bana göre bu konuda doğruya en yakın olan görüş şu görüşü benimseyen kimsenin görüşüdür: Boşanan her kadın için maddi faydalandırma (mut'a) vardır. Çünkü şanı yüce olan Allah şöyle buyurmuştur:

{وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ}

"Boşanmış kadınların örfe göre maddi faydalandırma (metâ') onların hakkıdır. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir borçtur."[735]

Şanı yüce olan Allah bunu bir kısmını bırakıp bir kısmına özel kılmamış, her boşanan kadın için belirlemiştir. Bir kimse için teslim olunması gereken bir delil olmaksızın genel hüküm ifade eden âyetin zahirini, bir kesime özel hüküm ifade eden bâtın anlama geçirmesi söz konusu değildir.

İddia: Eğer bir kimse "Şanı yüce olan Allah, {وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ} *'Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır.'*[736] sözüyle mehir belirlenmişse kadına dokunmadan önce boşanmış kadına bu hükmü özel kılmıştır çünkü mehrin yarısını bu durumdaki kadın için belirlememiştir." derse... **[4/301]**

733 Bakara 2/241.
734 Bakara 2/237.
735 Bakara 2/241.
736 Bakara 2/237.

Cevap: Ona şöyle cevap verilir: Şanı yüce olan Allah vahyinin bir kısmında bir şeyin vücubiyetine işaret ettiği zaman onun vücubiyetine dair işaret ettiği yerde farzının geçersiz olduğuna işaret edinceye kadar orada tekrar edilmesine ihtiyaç bırakmayacak bir yeterlilik vardır. Allah {وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ} *"Boşanmış kadınların örfe göre maddi faydalandırma (metâ') onların hakkıdır."*[737] sözüyle boşanan her bir kadın için maddi faydalandırmanın (mut'a) zorunluluğuna işaret etmiştir. Bütün âyetlerde ve sûrelerde bunu tekrar etmeye kullar için herhangi bir ihtiyaç yoktur. Cinsel ilişki öncesinde boşanmış olan mehri belirlenmiş kadın için belirlenmiş olan mehrin yarısını alacağına dair âyetin delâlet ettiği anlamda, ona maddi faydalandırma (mut'a) olmadığına dair bir delâlet yoktur. Çünkü âyette "Onları cinsel ilişki öncesinde boşarsanız ve onlar için mehir de belirlemişseniz mehrin yarısı ve maddi faydalandırma (mut'a) gerekir." denilmiş olsaydı, bu imkânsız olmazdı. Bu, dilde imkânsız olmadığı zaman mehrin yarısının verilmesinin, ona gerekli olduğu zaman maddi faydalandırmadan (mut'a) olan hakkının gerekli olduğuna dair durumu da ortadan kaldırmayacağı malumdur. Her ikisinin (mehrin ve maddi faydalandırma olan mut'anın) boşanmış bir kadında toplanıp bir araya gelmesi imkânsız olmadığına, her ne kadar âyetin birinde delâlet ikisinden birinin vacip olduğuna diğer âyette de diğerin vacip olduğu yönünde olsa da şanı yüce olan Allah'ın bunun kadın için gerekli olduğunu bizzat göstermesi sebebiyle her ikisinin de (mehrin ve maddi faydalandırma olan mut'anın) gerekli olduğu kesinleşmiş ve gerçek olmuştur.

Mehir belirlenmiş olan zifaftan önce boşanmış kadına (gereken şey konusunda) şanı yüce olan Allah'ın {وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ} *"Boşanmış kadınların örfe göre maddi faydalandırma (metâ') onların hakkıdır."*[738] sözünün dışında delâlet eden bir şey olmadığına göre nasıl olur da şanı yüce olan Allah'ın {لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ} *"Kendilerine el sürmeden ya da mehir belirlemeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur. (Bu durumda) Onlara maddi karşılık verin."* sözünde mehri belirlenmiş olan zifaftan önce boşanmış kadına mehri belirlenmemiş kadın için olan miktarda maddi faydalandırma (mut'a) olduğuna dair açık bir delâlet olabilir? Bunun sebebi şudur: Şanı yüce olan Allah {لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً} *"Kendilerine*

737 Bakara 2/241.
738 Bakara 2/241.

el sürmeden ya da mehir belirlemeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur." dediği zaman, bununla biri mehri belirlenmiş diğeri de zifaftan önce boşanmış olup mehri belirlenmemiş olmak üzere iki grup kadının boşanma hükümlerine delâlet ettiği bilinmektedir. Çünkü Allah {لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ} *"Kendilerine el sürmeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur."* buyurmuş sonra da {وَمَتِّعُوهُنَّ} *"Onlara maddi karşılık verin."* demiş ve mehri belirlenmiş olsun olmasın her iki sınıf kadına maddi faydalandırmayı (mut'a) gerekli tutmuştur. Kim bunun sadece iki gruptan biri için geçerli olduğunu iddia ederse aslî kaynaktan ve onun benzeri bir kaynaktan kesin delil getirmesi ondan istenir. Sonra bu konuda ona söz hakkı verilir. O da buna dair ne söylerse söylesin benzer bir gerekçeyle diğer görüşü geçersiz sayılır. **[4/302]**

Ben daha önce açıkladığım üzere kadın boşandığı zaman boşayan kocası üzerinde maddi faydalandırmayı (mut'a), kadın için bir hak olarak görüyorum. O, kadının mehriyle zorunlu tutulduğu gibi maddi faydalandırmayla (mut'a) da zorunlu tutulur ve onu kadına veya ondan bu mut'ayı teslim alırken kadının yerine geçecek kimseye ödemekten kurtulamaz veya kadının bundan vazgeçmesinden başka bir şey onu bu sorumluluktan kurtaramaz. Onun (yani maddi faydalandırma olan mut'anın) durumunu, adamın vermesi gereken mehrin ve diğer borçlarının durumu gibi görüyorum. Kadını boşarsa ve bunu ödemekten geri dururs a satılacak bir şeyi olmadığı zaman o maddi faydalandırma sebebiyle adam hapsedilir.

Biz bu görüşü benimsedik. Çünkü şanı yüce olan Allah {وَمَتِّعُوهُنَّ} *"Onlara maddi karşılık verin"* demiş ve erkeklere maddi faydalandırmada bulunmalarını emretmiştir. *Kitâbu Latîfi'l-Kavl mine'l-Beyân an Usûli'l-Ahkâm* isimli kitabımızda Allah'ın {وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ} *"Boşanmış kadınların örfe göre maddi faydalandırma (metâ')"*[739] sözünde açıkladığımız üzere Allah'ın bununla mendupluk ve irşad kastetiğini açıklaması durumu haricinde, emri bağlayıcıdır. Müfessirlerin hiçbiri arasında bu ifadenin anlamının "Boşanmış kadınlara örfe uygun biçimde maddi faydalandırmada bulunmak kocaları üzerine bir sorumluluktur (borçtur)" olduğuna dair bir ihtilaf söz konusu değildir. Durum böyle olunca koca, üzerindeki bu borçtan daha önce açıkladığımız üzere kadına ödemekten veya kadının bundan vazgeçmesinden başka bir şekilde kurtulamaz.

739 Bakara 2/241.

Aklından zoru olan biri eğer şanı yüce olan Allah'ın {حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ} *"Bu, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar üzerinde bir borçtur"* ve {حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ} *"Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir borçtur"*[740] sözünün bağlayıcı olmadığını, bağlayıcı olsaydı "ihsan sahibi olana da olmayana da, takva sahibi olana da olmayana da" şeklindeki olacağını zannederse, (bilinmeli ki) Allah yarattığı kullarına ihsan ve takva sahiplerinden olmalarını emretmiştir. İhsan ve takva sahiplerine gerekli olan sorumluluk onların dışındakilere daha fazla gereklidir ve onları daha çok bağlayıcıdır.

Mesele şu ki, Allah'ın {وَمَتِّعُوهُنَّ} *"Onlara maddi karşılık verin."* sözünden dolayı maddi faydalandırmanın (mut'a) mehir belirlenmemiş ve zifaftan önce boşanmış kadına zorunlu olduğuna dair delillerin ittifak etmesinde, {فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ} *"Tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır."*[741] sözüyle mehir belirlenmiş ve zifaftan önce boşanmış kadına mehrin yarısının zorunlu olduğu hükmünün vücûbiyeti vardır. Çünkü şanı yüce olan Allah her ne kadar {حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ} *"Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir borçtur."*[742] dese de {وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ} *"Boşanmış kadınların örfe göre maddi faydalandırma (metâ') onların hakkıdır."*[743] sözüyle bunun bütün boşanmış olan kadınların zorunlu hakkı olduğuna dair açık delil vardır.[744] **[4/303]**

Bizim bu konuda benimsediğimiz görüşü inkâr edene, zifaftan önce boşanmış ve mehri belirlenmemiş olan kadın için maddi faydalandırmanın (mut'anın) ne olduğu sorulur. Eğer o, onun zorunluluğunu inkâr ederse bütün delillerin çerçevesinden çıkmış olur ve "Yirmi dinarda zekât vardır." konusunda inkâr edenlerle ve ticaret ya da benzeri bir şey için malların zekâtının olduğunu savunanlarla yaptığım münazaranın aynısı onunla da yapılır. Eğer Allah'ın, diğer kadın için koyduğu maddi faydalandırmanın (mut'anın) takva sahiplerinin üzerinde hak olduğu gibi, (zifafa girmeden boşanan) kadın için konulan maddi faydalandırmanın da (mut'anın da) ihsan sahipleri üzerinde bir hak olduğu şartı konulmuş olduğu halde,

740 Bakara 2/241.
741 Bakara 2/237.
742 Bakara 2/241.
743 Bakara 2/241.
744 Paragrafta anlam açısından bir düşüklük olduğuna dikkat çeken Şâkir'in ilgili izahları için bk. Şâkir, 5/304.

bu faydalandırmayı o kadına (vermeye) zorunlu tutarsa bunun ona olan zorunluluğu ile boşanmış bütün kadınlar için maddi faydalandırmanın (mut'anın) zorunluluğu arasındaki fark sorulur. O da buna dair ne söylerse söylesin benzer bir gerekçeyle diğer görüşü geçersiz sayılır.

Herkes, zifaftan önce boşanmış ve mehri belirlenmemiş kadın için kocasına maddi faydalandırmanın (mut'anın) dışında vermesi gereken bir şey olmadığı konusunda icmâ etmiştir.

Bu görüşü benimseyen sahabe ve tâbiûndan gelen rivayetler:

[٥٢٣٤] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، وَيُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَا: ثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «إِذَا طَلَّقَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ قَبْلَ أَنْ يَفْرِضَ لَهَا وَقَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، فَلَيْسَ لَهَا إِلَّا الْمَتَاعُ.»

5234. Ebû Küreyb ve Yûnus b. Abdula'lâ'nın bize İbn Uyeyne, Amr b. Dînâr, Atâ tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, "Bir adam hanımını mehrini belirlemeden ve zifafa girmeden boşadığında ona maddi faydalandırmanın (mut'anın) dışında bir şey (verme) sorumluluğu yoktur." dedi.[745]

[٥٢٣٥] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ يُونُسَ، قَالَ: قَالَ الْحَسَنُ: «إِنْ طَلَّقَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ، وَلَمْ يَدْخُلْ بِهَا، وَلَمْ يَفْرِضْ لَهَا، فَلَيْسَ لَهَا إِلَّا الْمَتَاعُ.»

5235. Ya'kûb'un bana İbn Uleyye, Yunus tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan, "Bir adam hanımını zifafa girmediği ve mehrini belirlemediği halde boşarsa ona maddi faydalandırmanın (mut'anın) dışında bir şey (verme) sorumluluğu yoktur." dedi.[746] **[4/304]**

[٥٢٣٦] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: «إِذَا تَزَوَّجَ الرَّجُلُ الْمَرْأَةَ ثُمَّ طَلَّقَهَا وَلَمْ يَفْرِضْ لَهَا، فَإِنَّمَا لَهَا الْمَتَاعُ.»

745 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (1782); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/154; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 11/604, Süfyân b. Uyeyne tarikiyle; Türkî, 4/305.

746 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* 5/154, Yunus tarikiyle; Türkî, 4/305.

5236. Ya'kûb'un bana İbn Uleyye, Eyyûb tarikiyle rivayet ettiğine göre Nâfi', "Bir adam bir kadınla evlenir sonra da mehrini belirlemediği halde boşarsa ona sadece maddi faydalandırma (mut'a) vardır." dedi.[747]

[٥٢٣٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي اللَّيْثُ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: «إِذَا تَزَوَّجَ الرَّجُلُ الْمَرْأَةَ وَلَمْ يَفْرِضْ لَهَا، ثُمَّ طَلَّقَهَا قَبْلَ أَنْ يَمَسَّهَا وَقَبْلَ أَنْ يَفْرِضَ لَهَا، فَلَيْسَ لَهَا عَلَيْهِ إِلَّا الْمَتَاعُ بِالْمَعْرُوفِ.»

5237. Müsennâ'nın bana Abdullah b. Sâlih, Leys, Yunus tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Şihâb, "Bir adam bir kadınla mehrini belirlemeden evlendiği ve zifafa girmeden ve mehri belirlemeden önce onu boşadığı zaman ona örfe uygun bir biçimde maddi faydalandırmanın (mut'anın) dışında bir şey (verme) sorumluluğu yoktur." dedi.[748]

[٥٢٣٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: «{لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً} قَالَ: لَيْسَ لَهَا صَدَاقٌ إِلَّا مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ.»

5238. Muhammed b. Amr'ın bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً} *"Kendilerine el sürmeden ya da mehir belirlemeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur."* sözü hakkında "Örfe uygun bir biçimde maddi faydalandırmanın (mut'anın) dışında mehir yoktur." dedi.[749]

[٥٢٣٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، بِنَحْوِهِ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: وَلَا مَتَاعَ إِلَّا بِالْمَعْرُوفِ.

5239. Müsennâ'nın bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, benzerini zikretmiş ancak; "Örfe uygun

747 Bu rivayetin tahrici geçmişti. Bk. Türkî, 4/297, 305.
748 Bu rivayetin tahrici geçmişti. Bk. Türkî, 4/299, 305.
749 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (1225), İbn Ebî Necîh tarikiyle; Türkî, 4/305.

bir biçimde maddi faydalandırmanın (mut'anın) dışında bir şey yoktur." demiştir.

[٥٢٤٠] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ} إِلَى: {وَمَتِّعُوهُنَّ} قَالَ: هَذَا الرَّجُلُ تُوهَبُ لَهُ، فَيُطَلِّقُهَا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، فَإِنَّمَا عَلَيْهِ الْمُتْعَةُ.

5240. Musa'nın bana Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, {لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ} *"Kendilerine el sürmeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur."* sözünden {وَمَتِّعُوهُنَّ} *"Onlara maddi karşılık verin."* sözüne kadar olan âyette "Bu kişi, kendisine (hanım) hibe edilen sonra da onu zifaftan önce onu boşayan kişidir. Ona maddi faydalandırma (mut'a) gerekir." dedi. **[4/305]**

[٥٢٤١] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ فِي هَذِهِ الْآيَةِ: «هُوَ الرَّجُلُ يَتَزَوَّجُ الْمَرْأَةَ وَلَا يُسَمِّي لَهَا صَدَاقًا، ثُمَّ يُطَلِّقُهَا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، فَلَهَا مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ، وَلَا فَرِيضَةَ لَهَا.»

5241. Bişr b. Muâz'ın bize Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, bu âyet hakkında "O, mehir belirlemeksizin bir hanımla evlenen sonra da onunla zifafa girmeden önce onu boşayan kişidir. Bu durumda kadına örfe uygun maddi faydalandırma (mut'a) vardır ve ona kesin olarak belirlenmiş (mehir) yoktur." dedi.

[٥٢٤٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ مِثْلَهُ.

5242. Müsennâ'nın bana İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', aynısını zikretmiştir.[750]

750 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/442 (2348. rivayetin ardından) İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 4/306.

[٥٢٤٣] حُدِّثْتُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْفَرَجِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مُعَاذٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ، يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: {مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً} هَذَا رَجُلٌ وُهِبَتْ لَهُ امْرَأَتُهُ فَطَلَّقَهَا مِنْ قَبْلِ أَنْ يَمَسَّهَا، فَلَهَا الْمُتْعَةُ، وَلَا فَرِيضَةَ لَهَا، وَلَيْسَتْ عَلَيْهَا عِدَّةٌ.

5243. Hüseyin b. Ferec'den bana gelen bir haberde Ebû Muâz tarikiyle rivayet edildiğine göre Dahhâk, {مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً} *"Kendilerine el sürmeden ya da mehir belirlemeden"* sözünde "Bu kişi, kendisine hanımı hibe edilen ve onunla zifafa girmeden önce onu boşayan kişidir. Bu durumda kadına maddi faydalandırma (mut'a) vardır ve ona kesin olarak belirlenmiş (mehir) yoktur, beklemesi gereken iddet de yoktur." dedi.[751]

d. {الْمُوسِعِ} "Eli geniş olan"

(Âyette geçen) {الْمُوسِعِ} *"Eli geniş olan"* kelimesine gelince. Bu kişi, yaşamında maddi olarak genişlik olan kimsedir.

a) أَوْسَعَ فُلَانٌ "Falanca zengin oldu, eli genişledi (mazi)",

b) هُوَ يُوسِعُ "O zengin olur (muzari)",

c) إِيسَاعًا "zenginleşmek (mastar)" ve

d) هُوَ مُوسِعٌ "O, zengindir (ism-i fâil)" şeklinde söylenir.

e. {الْمُقْتِرِ} "Eli dar olan"

{الْمُقْتِرِ} *"Eli dar olan"* kelimesine gelince. O, malı az olan kimsedir.

a) أَقْتَرَ "Geçim sıkıntısı çekti, eli dar oldu (mazi)",

b) هُوَ يُقْتِرُ "O, geçim sıkıntısı çeker (muzari)",

c) إِقْتَارًا "geçim sıkıntısı çekmek, eli dar olmak (mastar)" ve

d) هُوَ مُقْتِرٌ "O, eli dar olandır (ism-i fâil)" şeklinde söylenir. **[4/306]**

f. Kıraat

Kıraat imamları, {عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ} *"(Bu durumda) Eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere"* sözündeki الْقَدَرُ "güç, kuvvet" kelimesinin kıraati konusunda ihtilaf etmişlerdir:

751 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/442 (2348) muallak olarak; Türkî, 4/306.

1- Bazıları قَدَرَ فُلَانٌ هَذَا الْأَمْرَ "Falanca kişi bu işi takdir etti." cümlesini söyleyen kimsenin sözündeki تَقْدِيرٌ "takdir" kelimesinden isim yapılarak "dâl" harfinin fethasıyla اَلْقَدَرُ "güç, kuvvet"[752] kelimesinden gelen şekilde okumuşlardır.

2- Diğerleri, şairin şu şiirde söylediği gibi mastar anlamına yönlendirerek "dâl" harfinin sükûnuyla اَلْقَدْرُ "yapabilmek, güç yetirebilmek"[753] şeklinde okumuşlardır:

وَمَا صَبَّ رِجْلِي فِي حَدِيدٍ مُجَاشِعٍ ... مَعَ الْقَدْرِ إِلَّا حَاجَةٌ لِي أُرِيدُهَا

Ben Hadîd Mücâşi'e hiç bağlanıp kalmadım
Sadece istediğim ihtiyaç kadar[754]

Bana göre bu konudaki doğru görüş, iki kıraatin de ümmetin benimsediği kıraat olduğu ve kıraatin birinin diğerini mâna olarak ortadan kaldırmadığı, aksine mânalarının ortak olduğu şeklindedir. Bir kıraat imamı, iki kıraatten hangisini okursa okusun isabetli bir görüş ortaya koymuştur. Bir kıraatin diğerinde değil de kendisinde sahih olmayı gerektiren ziyade bir anlamla diğerine tercih edilip ayrılması sebebiyle bazı kıraatleri birbirine tercih etmek câizdir. Mânanın tüm kıraatlerde aynı olduğu duruma gelince. Kıraat edilenin, diğerinden daha evlâ olmasına dair hüküm vermenin bir yolu yoktur.

---

752 Bu, İbn Âmir, Hamza, Kisâî ve Hafs tarikiyle Âsım kıraatidir. Bk. İbn Mücâhid, *es-Seb'a,* s. 184; Türkî, 4/307.

753 Bu, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ebû Bekir tarikiyle Âsım kıraatidir. Bk. İbn Mücâhid, *es-Seb'a,* s. 184; Türkî, 4/307.

754 Şiir, Ferezdak'a (ö. 114/732) aittir. *Dîvân*'ının *Şerh*'inde (s. 215) geçer. Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ق د ر, ص ب ب. Hatîb et-Tebrîzî, *Tehzîbu Islâhı'l-Mantık*'ta (1/168) "Ya'kûb bu beytin Ferezdak'a ait olduğunu söylemiştir. Onu şiirinde ve rivayetlerinde bulamadım." demiştir. Türkî, 4/307. Şâkir, dedesi olan Hadîd Mücâşi' isimli kişiden bahsettiği için bu şiirin Ferezdak'a ait olmama ihtimalinden söz edip Ferezdak'ın, şiirinde Hadîd Mücâşi' isimli kişiden bahsetmesini uzak bir ihtimal olarak görür. Tebrîzî, beytin şerhinde "Allah'ın bana takdir ettiği hapis vardı, benim ona ihtiyacım vardı ve benim ondan bir kaçma durumum olmadı." demiştir. Bu çok da açık bir anlam değildir. صُبَّ الْقَيْدُ فِي رِجْلِهِ ifadesi "Zincire vuruldu" demektir. Şâkir, 5/136.

g. Tefsiri

Bu durumda, âyetin tefsiri "Ey insanlar! Mehri belirlemiş olduğunuz halde zifafa girmediğiniz kadınları boşadığınız veya zifafa girmediğiniz kadınları mehri belirlemeden önce boşadığınız için size günah yoktur. Sizden refah ve zenginlik sahibi olanlara zenginliği ve imkânı ölçüsünde, sizden yokluk ve zorluk içerisinde olanlara da gücü ve yokluğu ölçüsünde olmak üzere onların tamamını maddi olarak faydalandırın." şeklindedir. **[4/307]**

4. {مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ} "Aklın ve dinin gereklerine uygun olarak maddi karşılık verin. Bu, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar üzerinde bir borçtur."

Şanı yüce olan Allah'ın {مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ} *"Aklın ve dinin gereklerine uygun olarak maddi karşılık verin. Bu, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar üzerinde bir borçtur."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bununla "Onları maddi olarak faydalandırın" anlamını kastetmiştir.

b. İ'râb

{مَتَاعًا} *"maddi karşılık"* kelimesinin {قَدَرُهُ} *"gücüne göre"* ifadesinden hâl olarak mansub olması da mümkündür. Çünkü {مَتَاعًا} *"maddi karşılık"* kelimesi nekiradır, {قَدَرُهُ} *"gücüne göre"* ifadesi ma'rifedir.

c. {بِالْمَعْرُوفِ} "Aklın ve dinin gereklerine uygun olarak"

Allah {بِالْمَعْرُوفِ} *"Aklın ve dinin gereklerine uygun olarak"* ifadesiyle "Allah'ın size onu haksızlık, eksiklik olmaksızın ve sizden onlara karşı bir itişme olmaksızın vermenizi emrettiği şekilde" anlamını kastetmiştir.

d. {حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ} "Bu, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar üzerinde bir borçtur."

O {حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ} *"Bu, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar üzerinde bir borçtur."* sözüyle مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ الْحَقِّ عَلَى الْمُحْسِنِينَ "İyilikle maddi faydalandırma ihsan sahipleri üzerinde bir hak olarak" anlamını kastetmiştir.

e. İ'râb

{الْمَعْرُوف} *"Aklın ve dinin gerekleri"* kelimesi ma'rife, {حَقًّا} *"borç"* kelimesi nekira olduğu halde (cümlenin takdirinde) {الْمَعْرُوف} *"Aklın ve dinin gerekleri"* kelimesinin sıfatı olarak {حَقًّا} *"borç"* kelimesine ال takısı geldiğine göre أَتَانِي الرَّجُلُ رَاكِبًا "Adam bana bineğe binerek geldi." denildiği gibi {الْمَعْرُوف} *"Aklın ve dinin gerekleri"* kelimesinden hâl olmak üzere nasbedilmiştir. عَبْدُ اللهِ عَالِمٌ حَقًّا "Abdullah gerçekten âlimdir." diyen kimsenin sözü gibi öncesindeki cümleden mastar olarak mansub olması ve dolayısıyla da cümledeki {حَقًّا} *"borç"* kelimesi de أُخْبِرُكُمْ بِذَلِكَ حَقًّا "Bunu sana gerçek olarak haber veriyorum." demiş gibi haber veren kimsenin sözünün niyetinden dolayı mansub olması mümkündür. İlk tefsir şekli sözün anlamının (muhtemel) bir yönüdür. Çünkü sözün anlamı "Sizden ihsan sahibi olan her kimse üzerine iyilikle yapılan bir hakla kadınlara maddi faydalandırmada bulunun" şeklindedir.

Onlardan biri,[755] {حَقًّا} *"borç"* kelimesinin أُحِقُّ ذَلِكَ حَقًّا "Bunu hak olarak gerçekleştiriyorum." anlamında mansub olduğunu ileri sürmüştür. Onun benimsediği bu görüş âyetin zahirinin delâlet ettiği anlamına aykırıdır. Çünkü şanı yüce olan Allah maddi faydalandırmayı, boşanmış kadınlar için kocaları üzerine hak olarak belirlemiştir. Bu görüşü benimseyen kişi, bunun mânasının "Allah'ın bu sorumluluğu, ihsan sahipleri üzerine yüklediğine dair kendisinden haber verdiği" şeklinde olduğunu zannetmiştir. **[4/308]**

Durum böyle olduğuna göre öyleyse sözün anlamı "İmkânı geniş olana gücü kadar, imkânı kısıtlı olana da gücü kadar, ihsan sahiplerine gereken şekilde örfe uygun biçimde maddi faydalandırma sorumluluğu vardır." şeklindedir.

f. {الْمُحْسِنِينَ} "İyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar"

Allah, {الْمُحْسِنِينَ} *"İyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar"* sözüyle kendisinin zorunlu tuttuğu şeylerde itaat etmede ve sorumluluk olarak yüklediği farz hükümleri yerine getirmede yarışma konusunda kendilerine iyilik eden kimseleri kastetmektedir.

---

755 Bu kişi, Ferrâ'dır. Bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/154; Türkî, 4/308.

g. {لَا جُنَاحَ} "Günah yoktur." Sözünün Anlamı

Soru: Eğer bir kimse "Sen الْجُنَاحَ 'günah' kelimesinin الْحَرَجُ 'zorluk' olduğundan bahsetmiştin. Şanı yüce olan Allah {لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ} *'Kendilerine el sürmeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur.'* demişti. Biz, kadınları, onlarla ilişkiye girdikten sonra boşarsak bize günah mı var ki, onlarla ilişkiye girmeden önce onları boşamakla günah bizden kaldırılsın?" derse...

Cevap: Ona "Allah Resûlü'nden (sav) *'Allah zevk düşkünü erkek ve kadınları sevmez.'* dediği rivayet edilmiştir."[756] denilir.

[٥٢٤٤] حَدَّثَنَا بِذَلِكَ ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، وَعَبْدُ الْأَعْلَى، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

5244. İbn Beşşâr'ın bize İbn Ebî Adî, Abdula'lâ, Saîd, Katâde, Şehr b. Havşeb tarikiyle rivayet ettiğine göre bunu, Hz. Peygamber (sav) zikretmiştir.[757] **[4/309]**

Hz. Peygamber'in (sav) *"(Hanımına) 'Seni boşadım, sana döndüm, seni boşadım' diyerek Allah'ın sınırlarıyla oynayan toplulukların hali nice olur!"* dediği rivayet edilmiştir.

[٥٢٤٥] حَدَّثَنَا بِذَلِكَ ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

5245. İbn Beşşâr'ın bize Müemmel, Süfyân, Ebû İshâk, Ebû Bürde, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre bunu, Hz. Peygamber (sav) zikretmiştir.[758]

---

756 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2/172. Bu ifadenin hızlı evlenip hızlı boşanan kimse anlamına geldiğini söylemektedir. Zemahşerî, "Bu erkek ve kadın ne zaman evlense gözünü başkasına çevirir." demiştir. Bk. Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, ذ و ق; Türkî, 4/309.

757 Dârekutnî, *Makâsidü'l-Hasene*, (1281). Ayrıca *el-Efrâd* adlı eserinde Saîd, Katâde, Şehr b. Havşeb tarikiyle Ebû Hüreyre'den tahric etmiştir. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/253, Şehr b. Havşeb'den Leys tarikiyle mürsel olarak; Türkî, 4/310.

758 İbn Mâce, *Sünen*, (2017), İbn Beşşâr tarikiyle; Bk. Tayâlisî, *Müsnedü't-Tayâlisî*, (529); Türkî, 4/310.

1- Hanımlarını onlarla ilişkiye girmeden önce boşamaları konusunda insanlardan kaldırılan günahın; Allah Resûlü'nden (sav) rivayet edildiği gibi (onlarla ilişki kurarak) aldıkları zevkten sonra onlara gelen günah olması muhtemeldir.

2- Onların bir kısmı bu bağlamda Allah'ın {لَا جُنَاحَ} *"Günah yoktur."* sözünün anlamının "Eğer kadınları onlara dokunmadan önce ve onlar için mehir belirlememiş olduğunuz halde boşarsanız sizin, kadınlara mehir ve nafaka gibi bir sorumluluğunuz yoktur." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Eğer bu âyette cinsel ilişki öncesi boşama ile kastedilenin, birisi mehri belirlenmiş diğeri de belirlenmemiş olmak üzere iki sınıf kadın olduğuna dair belirttiğim husus olmasaydı bu (itibar edilecek) bir görüştür. Bu böyle olunca "Durum benim belirttiğim gibi olduğuna göre size kadınlar için mehir verme konusunda bir sorumluluk yoktur." denilmesinin bir anlamı yoktur.

3- Aynı şekilde başka bir yorum da ihtimal dâhilindedir ki o da anlamının "İlişkide bulunmadığınız kadınları dilediğiniz herhangi bir vakitte boşarsanız." şeklinde olmasıdır. Çünkü onların boşanması konusunda (uyulması gereken) bir sünnet yoktur. Onlarla ilişkide bulunmadığı zaman kadın hayızlı olsun temiz olsun dilediği herhangi bir vakitte boşaması erkek için mümkündür ancak ilişkiye girilmiş kadında durum böyle değildir. Çünkü o kadın düzenli âdeti olan kadınlardan ise, kocası için onu, ancak ilişkiye girmediği bir temizlik döneminde temiz iken boşaması söz konusudur. Hayız durumunda ilişkiye girmediği kadını boşayan adamdan kaldırılan günah, zifafa girdikten sonra hayız halinde veya ilişkiye girdiği temizlik döneminde boşayan kişinin sorguya çekildiği günahtır. **[4/310]**

[BAKARA SÛRESİ 237. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾

"Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır. Ancak kadının ya da nikâh bağı elinde bulunanın (paylarından) vazgeçmesi başka. Bununla birlikte (ey

***erkekler), sizin vazgeçmeniz takvaya (Allah'a karşı gelmekten sakınmaya) daha yakındır. Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir."* (Bakara 2/237)**

1. {وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} "Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır. Ancak kadının ya da nikâh bağı elinde bulunanın (paylarından) vazgeçmesi başka."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *"Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır. Ancak kadının ya da nikâh bağı elinde bulunanın (paylarından) vazgeçmesi başka."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Bu hüküm şanı yüce olan Allah tarafından {لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً} *"Kendilerine el sürmeden ya da mehir belirlemeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur."*[759] sözünün açıklamasıdır. Bunun tefsiri; "Ey insanlar! Mehrini belirlediğiniz halde ilişkiye girmediğiniz kadınları boşarsanız sizin onlara boşamadan önce belirlediğiniz mehrin yarısını verme sorumluluğunuz vardır." şeklindedir. Bununla "(Boşadığınız) Kadınlara vereceğiniz mehrin yarısını vermek sizin üzerinizde bir sorumluluktur." anlamını kastetmektedir.

Bu âyetin tevili böyledir. Çünkü Allah'ın {أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً} *"Ya da mehir belirlemeden"*[760] sözüne dair daha önce sunduğumuz açıklamalarda, biz bu âyetin tefsirinin şanı yüce olan Allah tarafından kullarına cinsel birliktelikten önce boşadıkları zaman, mehri belirlenmemiş kadının hükmünün açıklaması olduğu yönündeki görüşü benimsedik. Böylece bilinmektedir ki {أَوْ} *"ya da"* harfiyle atıf yapılan kadınların hükmü, o harfle atıf yapılmayan kadınların hükmünün dışındadır.

759 Bakara 2/236.
760 Bakara 2/236.

b. Şüpheyi Ve Karışıklığı Kaldırmak İçin Allah'ın İfadeyi Te'kidli Getirmesi

Dinleyenlerden o durumdaki kadının hükmünün bu âyette bahsettiği hüküm olup önceki âyette başlayıp hükmünden bahsettiği kadın olmadığı yönündeki şüpheyi ve karışıklığı kaldırmak için şanı yüce olan Allah (önceki 236. âyette) {لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ} *"Kendilerine el sürmeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur."* sözü geçmiş olduğu halde (237. âyette) {وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً} *"Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız."* sözünü tekrar etmiştir. **[4/311]**

c. {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} "Kadınların (paylarından) vazgeçmesi başka"

Allah'ın {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *"Kadınların (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözüne gelince. O "Eğer akıl bâliğ olmuş, reşîd hanımlar olarak mallarında (tasarrufları) geçerli olan kadınlardansa onlardan size bir lütuf olarak sizin mehir ödemeniz gereken bu kadınların bağışlamaları, meblağı size bırakmaları ve sizin için ondan vazgeçmeleri durumu hariç" anlamına gelmektedir. Bu durumda onların bunu size bağışlamaları geçerlidir ve mehirden bağışladıkları sizin sorumluluğunuzdan düşer. Bu miktar, boşanmadan sonra ve eğer bağışlarsa bağışlamadan önce veya onlara verilmesi gereken yarım mehir veya onun bağışladığı miktardır. Bizim bu konuda benimsediğimiz görüşün benzerini müfessirler de benimsemiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٢٤٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ} فَهَذَا الرَّجُلُ يَتَزَوَّجُ الْمَرْأَةَ وَقَدْ سَمَّى لَهَا صَدَاقًا، ثُمَّ يُطَلِّقُهَا مِنْ قَبْلِ أَنْ يَمَسَّهَا، فَلَهَا نِصْفُ صَدَاقِهَا، لَيْسَ لَهَا أَكْثَرُ مِنْ ذَلِكَ.»

5246. Müsennâ'nın bana Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ} *"Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır."* sözünde "(Âyette kastedilen) Bu kişi, bir kadınla evlenip sonra

da ona mehir belirlediği halde zifafa girmeden onu boşayan kişidir. Bu durumda kadına mehrinin yarısının verilmesi gerekir ve ona bundan fazlası yoktur." dedi.[761]

[٥٢٤٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} قَالَ: إِنْ طَلَّقَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ وَقَدْ فَرَضَ لَهَا فَنِصْفُ مَا فَرَضَ، {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ}.»

5247. Muhammed b. Amr'ın bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, {وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *"Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır. Ancak kadının ya da nikâh bağı elinde bulunanın (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözünde "Bir adam mehir belirlemiş olduğu halde zifafa girmeden hanımını boşarsa {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *'Kadınların (paylarından) vazgeçmesi başka'* onlara belirlediği mehrin yarısı vardır." demiştir.[762]

[٥٢٤٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

5248. Müsennâ'nın bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid aynısını zikretmiştir. **[4/312]**

[٥٢٤٩] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ} فَنَسَخَتْ هَذِهِ الْآيَةُ مَا كَانَ قَبْلَهَا إِذَا كَانَ لَمْ يَدْخُلْ بِهَا وَقَدْ كَانَ سَمَّى لَهَا صَدَاقًا، فَجَعَلَ لَهَا النِّصْفَ، وَلَا مَتَاعَ لَهَا.»

761 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/444 (2356); Beyhakî, *Sünen*, 7/254-255, Abdullah b. Sâlih tarikiyle; Türkî, 4/312.

762 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/444 (2356. rivayetin ardından) muallak olarak; Türkî, 4/312.

5249. Bişr'in bize Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, {وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ} *"Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır."* sözünde "Bu âyet kendisinden önce inmiş olan mehri belirlediği halde onunla zifafa girmediği zamanki durumda geçerli hükmü neshetmiş ve kadına maddi faydalandırma (metâ') olmaksızın mehrin yarısını vermiştir." demiştir.

[٥٢٥٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ} قَالَ: هُوَ الرَّجُلُ يَتَزَوَّجُ الْمَرْأَةَ وَقَدْ فَرَضَ لَهَا صَدَاقًا، ثُمَّ طَلَّقَهَا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، فَلَهَا نِصْفُ مَا فَرَضَ لَهَا، وَلَهَا الْمَتَاعُ، وَلَا عِدَّةَ عَلَيْهَا.»

5250. Müsennâ'nın bana İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', {وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ} *"Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır."* sözünde "(Âyette kastedilen) Bir kadınla evlenip sonra da ona mehir belirlediği halde zifafa girmeden onu boşayan kişidir. Bu durumda kadına belirlediği mehrin yarısı ve maddi faydalandırma (metâ') gerekir. Ona iddet bekleme yoktur." dediğini rivayet etmiştir.

[٥٢٥١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ: «{وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ} قَالَ: إِذَا طَلَّقَ الرَّجُلُ الْمَرْأَةَ وَقَدْ فَرَضَ لَهَا وَلَمْ يَمَسَّهَا، فَلَهَا نِصْفُ صَدَاقِهَا، وَلَا عِدَّةَ عَلَيْهَا.»

5251. Müsennâ'nın bana Abdullah b. Sâlih, Leys, Yunus tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Şihâb, {وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ} *"Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır."* sözünde "Bir adam, kadını, ona mehir belirlediği halde zifafa girmeden boşadığı zaman kadına mehrin yarısının verilmesi gerekir. Ona iddet bekleme yoktur." dedi.

Allah'ın {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *"Kadınların (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözü hakkında bizim zikrettiğimiz tefsir görüşünü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٢٥٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا حِبَّانُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ بِشْرٍ، أَنَّهُ، سَمِعَ عِكْرِمَةَ، يَقُولُ: «إِذَا طَلَّقَهَا قَبْلَ أَنْ يَمَسَّهَا وَقَدْ فَرَضَ لَهَا، فَنِصْفُ الْفَرِيضَةِ لَهَا عَلَيْهِ، إِلَّا أَنْ تَعْفُوَ عَنْهُ فَتَتْرُكَهُ.»

5252. Müsennâ'nın bana Hibbân b. Musa, İbnü'l-Mübârek, Yahyâ b. Bişr tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime şöyle dedi: "Kadını, ona mehir belirlediği halde zifafa girmeden önce boşarsa, kadının o mehri kocasına bağışlaması ve bırakması durumu hariç mehrin yarısının ona verilmesi erkeğe bir borçtur."[763] **[4/313]**

[٥٢٥٣] حُدِّثْتُ عَنِ الْحُسَيْنِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مُعَاذٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ، يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: «{إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} قَالَ: الْمَرْأَةُ تَتْرُكُ الَّذِي لَهَا.»

5253. Hüseyin'den bana nakledilen bir haberde Ebû Muâz, Ubeyd b. Süleyman tarikiyle rivayet edildiğine göre Dahhâk, {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *"Kadınların (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözü hakkında "Kadın kendisine ait olan mehri kocasına bırakır." dedi.[764]

[٥٢٥٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} هِيَ الْمَرْأَةُ الثَّيِّبُ أَوِ الْبِكْرُ يُزَوِّجُهَا غَيْرُ أَبِيهَا، فَجَعَلَ اللَّهُ الْعَفْوَ إِلَيْهِنَّ إِنْ شِئْنَ عَفَوْنَ فَتَرَكْنَ، وَإِنْ شِئْنَ أَخَذْنَ نِصْفَ الصَّدَاقِ.»

5254. Müsennâ'nın bana Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *"Kadınların (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözünde "O kadın, babası dışında

763 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/444 (2358. rivayetin ardından), muallak olarak; Türkî, 4/313.

764 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/444 (2358. rivayetin ardından), muallak olarak; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/426; Türkî, 4/314.

birinin evlendirdiği dul kadın veya bekar kızdır. Allah onlara diledikleri takdirde bağışlamalarını ve bırakmalarını, dilerlerse mehrin yarısını alabilmeleri imkânını vermiştir." dedi.[765]

[٥٢٥٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} تَتْرُكُ الْمَرْأَةُ شَطْرَ صَدَاقِهَا، وَهُوَ الَّذِي لَهَا كُلُّهُ.»

5255. Muhammed b. Amr'ın bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *"Kadınların (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözünde "Kadın, mehrinin yarısını bırakır ve mehrin tamamı erkeğin (olduğu durumdur)." dedi.[766]

[٥٢٥٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

5256. Müsennâ'nın bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, aynısını zikretmiştir.

[٥٢٥٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلَهُ: {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} قَالَ: الْمَرْأَةُ تَدَعُ لِزَوْجِهَا النِّصْفَ.

5257. Müsennâ'nın bana İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *"Kadınların (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözünde "Kadın, kocasına (mehrin) yarısını bırakır." demiştir.[767]

[٥٢٥٨] حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَوْنٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ شُرَيْحٍ: {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} قَالَ: إِنْ شَاءَتِ الْمَرْأَةُ عَفَتْ، فَتَرَكَتِ الصَّدَاقَ.

765 Beyhakî, *Sünen*, 7/252, Abdullah b. Sâlih tarikiyle; Türkî, 4/314.

766 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/444 (2358. rivayetin ardından), muallak olarak; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/426; Türkî, 4/314.

767 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/444 (2358. rivayetin ardından), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 4/314.

5258. Humeyd b. Mes'ade'nin bize, Yezîd b. Zürey', Abdullah b. Avn, Muhammed b. Sîrîn tarikiyle rivayet ettiğine göre Şüreyh, {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *"Kadınların (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözünde "Kadın, dilerse bağışlar ve mehri bırakır." demiştir.[768]

[٥٢٥٩] حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَوْنٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ شُرَيْحٍ مِثْلَهُ.

5259. Humeyd b. Mes'ade'nin bize Bişr b. Mufaddal, Abdullah b. Avn, Muhammed b. Sîrîn tarikiyle rivayet ettiğine göre Şüreyh, aynısını zikretmiştir. **[4/314]**

[٥٢٦٠] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، قَوْلَهُ: «{إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} هِيَ الْمَرْأَةُ يُطَلِّقُهَا زَوْجُهَا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، فَتَعْفُوَ عَنِ النِّصْفِ لِزَوْجِهَا.»

5260. İbnü'l-Müsennâ bize Abdülvehhâb, Ubeydullah tarikiyle rivayet ettiğine göre Nâfi', {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *"Kadınların (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözünde "Bu kadını kocası zifafa girmeden önce boşamış ve o da (mehrin) yarısından vazgeçerek bunu kocasına bağışlamıştır." demiştir.[769]

[٥٢٦١] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} أَمَّا «أَنْ يَعْفُونَ» فَالثَّيِّبُ أَنْ تَدَعَ مِنْ صَدَاقِهَا أَوْ تَدَعُهُ كُلَّهُ.

5261. Musa'nın bana Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *"Kadınların (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözünde "{أَنْ يَعْفُونَ} *'Kadınların (paylarından) vazgeçmesi başka'* ifadesine gelince (boşanmış) dul bir kadının, mehrinin bir kısmını veya tamamını (kocasına) bırakmasıdır." demiştir.[770]

---

768 Vekî', *Ahbâru'l-Kudât*, 2/328; Beyhakî, *Sünen*, 7/251, İbn Avn tarikiyle; Türkî, 4/314.

769 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/280-281, Abdülvehhâb es-Sekafî tarikiyle; Türkî, 4/315.

770 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/444 (2358. rivayetin ardından) Amr tarikiyle; Türkî, 4/315.

[٥٢٦٢] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي اللَّيْثُ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ: {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} قَالَ: الْعَفْوُ إِلَيْهِنَّ إِذَا كَانَتِ الْمَرْأَةُ ثَيِّبًا، فَهِيَ أَوْلَى بِذَلِكَ، وَلَا يَمْلِكُ ذَلِكَ عَلَيْهَا وَلِيٌّ؛ لِأَنَّهَا قَدْ مَلَكَتْ أَمْرَهَا، فَإِنْ أَرَادَتْ أَنْ تَعْفُوَ فَتَضَعَ لَهُ نِصْفَهَا الَّذِي عَلَيْهِ مِنْ حَقِّهَا جَازَ ذَلِكَ، وَإِنْ أَرَادَتْ أَخْذَهُ فَهِيَ أَمْلَكُ بِذَلِكَ.

5262. Müsennâ'nın bana Abdullah b. Sâlih, Leys, Yunus tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Şihâb, {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *"Kadınların (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözünde "Kadın (boşanmış) dul olduğu zaman (mehri) bağışlama kadınlara haktır. O, mehre en fazla hak sahibi olandır ve veli, kadına ait olan bunu sahiplenemez. Çünkü kadın kendi işinin sahibidir. Eğer bağışlamak ve kendi hakkı olan yarım mehri boşayan kişiye bırakmak isterse bu uygun olur. Eğer onu almak isterse kadın buna en fazla hak sahibi olandır." dedi.[771]

[٥٢٦٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ. ثَنَا حِبَّانُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، وَقَالَ: وَحَدَّثَنِي ابْنُ شِهَابٍ: {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} قَالَ: النِّسَاءُ.

5263. Müsennâ'nın bana Hibbân b. Musa, İbnü'l-Mübârek, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Şihâb, {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *"Kadınların (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözünde "Yani kadınların (bağışlaması durumu hariç)." demiştir.[772]

[٥٢٦٤] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ الرِّفَاعِيُّ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ: {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} قَالَ: الثَّيِّبُ تَدَعُ صَدَاقَهَا.

5264. Ebû Hişâm er-Rifâî'nin bize Ubeydullah, İsrâil, Süddî tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Sâlih, {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *"Kadınların (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözünde "Yani (boşanmış) dul kadın mehrini (boşayan kişiye) bırakır." demiştir.[773] **[4/315]**

---

771 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/444 (2358. rivayetin ardından), muallak olarak; Türkî, 4/315.

772 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (1225), Ma'mer tarikiyle; Türkî, 4/315.

773 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/444 (2358. rivayetin ardından), Ubeydullah b. Musa, İsrâil, Süddî tarikiyle İbn Abbas'tan; Türkî, 4/315.

[٥٢٦٥] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَمَّادُ بْنِ زَيْدِ بْنُ أُسَامَةَ، قَالَ: ثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ شُرَيْحٍ: {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} قَالَ: قَالَ: تَعْفُو الْمَرْأَةُ عَنِ الَّذِي لَهَا كُلِّهِ.

5265. Ebû Hişâm'ın bize Ebû Üsâme Hammâd b. Zeyd b. Üsâme, İsmail, Şa'bî tarikiyle rivayet ettiğine göre Şüreyh, {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *"Kadınların (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözünde "Kadın (mehirden) kendisine ait şeyin tamamından vazgeçerek bağışlar." demiştir.[774]

Ebû Ca'fer et-Taberî, "Ben Ebû Hişâm'dan başka hiç kimsenin 'Hammâd b. Zeyd b. Üsâme' dediğini duymadım." demiştir.[775]

[٥٢٦٦] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدَةُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: إِنْ شَاءَتْ عَفَتْ عَنْ صَدَاقِهَا، يَعْنِي فِي قَوْلِهِ: {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ}.

5266. Ebû Hişâm'ın bize Abde, Saîd, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Müseyyeb, "Kadın, dilerse mehrinden vazgeçip bağışlar." dedi. Yani Allah'ın {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *"Kadınların (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözü hakkında dedi.[776]

[٥٢٦٧] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ أَبِي حُصَيْنٍ، عَنْ شُرَيْحٍ، قَالَ: «تَعْفُو الْمَرْأَةُ وَتَدَعُ نِصْفَ الصَّدَاقِ.»

5267. Ebû Hişâm'ın bize Ubeydullah, İsrâil, Ebû Husayn tarikiyle rivayet ettiğine göre Şüreyh "Kadın bağışlar ve mehrin yarısını bırakır." demiştir.[777]

[٥٢٦٨] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ الزُّهْرِيُّ: «{إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} الثَّيِّبَاتُ.»

774 Vekî', *Ahbâru'l-Kudât*, 2/248, İsmail'den Ya'lâ tarikiyle; Türkî, 4/316.
775 Doğrusu Hammâd b. Üsâme b. Zeyd şeklindedir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 7/217; Türkî, 4/316.
776 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/280-281, seneddeki Abde tarikiyle; Türkî, 4/316.
777 Vekî', *Ahbâru'l-Kudât*, 2/248, İsrâil tarikiyle; Türkî, 4/316.

5268. Ya'kûb b. İbrahim'in bana İbn Uleyye, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Zührî, {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *"Kadınların (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözünde "(Onlar) Dul kadınlardır." demiştir.[778]

[٥٢٦٩] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ مُجَاهِدٌ: «{إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} قَالَ: تَتْرُكُ الْمَرْأَةُ شَطْرَهَا.»

5269. Ya'kûb'un bana İbn Uleyye, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *"Kadınların (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözünde "Kadının mehrinin yarısını bırakması (durumu hariç)." demiştir.[779]

[٥٢٧٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} يَعْنِي النِّسَاءَ.

5270. Muhammed b. Sa'd'ın bana babası, amcası, onun babası ve onun da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *"Kadınların (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözünde "Kadınları kastetmektedir." dedi.[780] **[4/316]**

[٥٢٧١] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «{إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} إِنْ كَانَتْ ثَيِّبًا عَفَتْ.»

5271. Yunus'un bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *"Kadınların (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözünde "Eğer (kadın boşanmış) dulsa bağışlar." demiştir.

[٥٢٧٢] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَوْلَهُ: {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} يَعْنِي الْمَرْأَةَ.

778 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/282, seneddeki İbn Uleyye tarikiyle; Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (10855), İbn Cüreyc tarikiyle; Türkî, 4/316.

779 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/280-281, seneddeki İbn Uleyye tarikiyle; Türkî, 4/316.

780 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/292, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/316.

5272. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Zührî, Allah'ın {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *"Kadınların (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözünde "Yani kadının (bağışlaması durumu hariç)." demiştir.[781]

[٥٢٧٣] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ سَهْلٍ، قَالَ: ثَنَا زَيْدٌ، وَحَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا مِهْرَانُ، جَمِيعًا، عَنْ سُفْيَانَ: «{إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} قَالَ: الْمَرْأَةُ إِذَا لَمْ يَدْخُلْ بِهَا أَنْ تَتْرُكَ لَهُ الْمَهْرَ، فَلَا تَأْخُذُ مِنْهُ شَيْئًا.»

5273. Ali b. Sehl'in bana Zeyd; İbn Humeyd'in de bize Mihrân tarikiyle, her ikisinin rivayet ettiğine göre Süfyân, {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *"Kadınların (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözünde "Zifafa girmediği zaman kadın mehri kocasına bırakır ve ondan bir şey almaz." demiştir.

2. {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} "Ya da nikâh bağı elinde bulunanın (paylarından) vazgeçmesi başka"

Şanı yüce olan Allah'ın {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *"Ya da nikâh bağı elinde bulunanın (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözünün tefsiri:

a. {الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} "Nikâh bağı elinde bulunanın"

Müfessirler, şanı yüce olan Allah'ın {الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *"Nikâh bağı elinde bulunanın"* sözüyle kimi kastettiği konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları, "Bu kişi bekâr kızın velisidir." demişler ve âyetin mânasının "Veya (kadın) malında yetki sahibi olması câiz olmayan cariye ise, kadının velilerinden onun nikâh akdine velâyet eden kişinin, kocanın zifafa girmesinden önce boşanmış kadına verilmesi gereken yarım mehri kocaya bırakması ve kocası adına bundan vazgeçmesi durumu (hariç)" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٢٧٤] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «أَذِنَ اللَّهُ فِي الْعَفْوِ وَأَمَرَ بِهِ، فَإِنْ عَفَتْ فَكَمَا عَفَتْ، وَإِنْ ضَنَّتْ، وَعَفَا وَلِيُّهَا جَازَ وَإِنْ أَبَتْ.»

781 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/96; *el-Musannef*, (10853); Türkî, 4/317.

5274. Ya'kûb'un bana İbn Uleyye, İbn Cüreyc, Amr b. Dînâr, İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas (ra), "Allah (mehri) bağışlamaya izin verdi ve onun (verilmesini) emretti. Eğer bağışlarsa onun bağışladığı gibidir. Kadın cimrilik eder de (mehri bağışlamazsa) ve velisi bağışlarsa kadın bağışlamaktan geri dursa bile (bağışlama) geçerlidir." dedi.[782] **[4/317]**

[٥٢٧٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} وَهُوَ أَبُو الْجَارِيَةِ الْبِكْرِ، جَعَلَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ الْعَفْوَ إِلَيْهِ، لَيْسَ لَهَا مَعَهُ أَمْرٌ إِذَا طُلِّقَتْ مَا كَانَتْ فِي حِجْرِهِ.»

5275. Müsennâ'nın bana Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, "{أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *'Ya da nikâh bağı elinde bulunanın (paylarından) vazgeçmesi başka'* sözündeki bekâr (bâkire) cariyenin babasıdır. Yüce Allah ona bağışlama yetkisi vermiştir, babasının velâyetinde olduğu sürece boşandığı zaman babasıyla birlikte yetkisi yoktur (kız vazgeçme yetkisine sahip değildir)." demiştir.[783]

[٥٢٧٦] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ: {الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} الْوَلِيُّ.

5276. Ebû Küreyb'in bize Hüşeym, A'meş, İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Alkame, "{الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *'Nikâh bağı elinde bulunanın (paylarından) vazgeçmesi başka'* sözündeki, velidir." dedi.[784]

---

782 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/282; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 2/444 (2358), İbn Uleyye tarikiyle; Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef,* (10852), İbn Cüreyc tarikiyle; Dârekutnî, *Sünen*, (4/280); Beyhakî, *Sünen*, 7/252 Amr tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/292, Abd b. Humeyd'e ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/317-318.

783 Rivayetin baş kısmı Türkî, 4/413'te geçmiştir. Türkî, 4/318.

784 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/282; Beyhakî, *Sünen*, 7/252, Şu'be ve Abdullah b. İdrîs tarikiyle A'meş'ten; Türkî, 4/318.

[٥٢٧٧] حَدَّثَنِي أَبُو السَّائِبِ، قَالَ: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: قَالَ عَلْقَمَةُ، «هُوَ الْوَلِيُّ.»

5277. Ebü's-Sâib'in bana Ebû Muâviye, A'meş, İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Alkame, "O, velidir." dedi.[785]

[٥٢٧٨] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، أَنَّهُ قَالَ: «هُوَ الْوَلِيُّ.»

5278. Ebû Hişâm'ın bana Vekî', Süfyân, A'meş, İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Alkame, "O, velidir." dedi.[786]

[٥٢٧٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ حَجَّاجٍ، عَنِ النَّخَعِيِّ، عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ: «هُوَ الْوَلِيُّ.»

5279. Ebû Küreyb'in bize Ma'mer, Haccâc, Nehaî tarikiyle rivayet ettiğine göre Alkame, "O, velidir." dedi.[787]

[٥٢٨٠] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ شَيْبَانَ النَّحْوِيِّ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، وَأَصْحَابِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالُوا: «هُوَ الْوَلِيُّ.»

5280. Ebû Hişâm'ın bize Ubeydullah, Şeybân[788] en-Nahvî, A'meş, İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Alkame ve Abdullah'ın ashabı "O, velidir." dediler. **[4/318]**

[٥٢٨١] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، أَنَّهُ قَالَ: «هُوَ الْوَلِيُّ.»

---

785 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-386), Ebû Muâviye ve İsa b. Yunus'tan; Türkî, 4/318.

786 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (10856), Süfyân Sevrî tarikiyle; Türkî, 4/318.

787 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/282; Beyhakî, *Sünen*, 7/252, Şu'be ve Abdullah b. İdrîs tarikiyle A'meş'ten; Türkî, 4/318.

788 Bazı nüshalarda شَيْبَانَ "Şeybân" ismi بَيَانَ "Beyân" şeklinde geçmektedir. Türkî, 4/318.

5281. Ebû Hişâm'ın bize Vekî', Süfyân, A'meş, İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Alkame, "O, velidir." dedi.

[٥٢٨٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ حَجَّاجٍ، أَنَّ الْأَسْوَدَ بْنَ يَزِيدَ قَالَ: «هُوَ الْوَلِيُّ.»

5282. Ebû Küreyb'in bize Ma'mer, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre Esved b. Yezîd, "O, velidir." dedi.

[٥٢٨٣] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو خَالِدٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، قَالَ: قَالَ طَاوُسٌ، وَمُجَاهِدٌ: هُوَ الْوَلِيُّ، ثُمَّ رَجَعَا فَقَالَا: هُوَ الزَّوْجُ.

5283. Ebû Hişâm'ın bize Ebû Hâlid, Şu'be, Ebû Bişr tarikiyle rivayet ettiğine göre Tâvus ve Mücâhid, "O, velidir." dediler ancak sonra dönüp "O, kocadır." dediler.[789]

[٥٢٨٤] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو بِشْرٍ، قَالَ: قَالَ مُجَاهِدٌ، وَطَاوُسٌ: هُوَ الْوَلِيُّ، ثُمَّ رَجَعَا، فَقَالَا: هُوَ الزَّوْجُ.

5284. Ya'kûb'un bana Hüşeym, Ebû Bişr tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid ve Tâvus, "O, velidir." dediler ancak sonra dönüp "O, kocadır." dediler.

[٥٢٨٥] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ فُضَيْلٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ: «هُوَ الْوَلِيُّ.»

5285. Ebû Hişâm'ın bize İbn Fudayl, A'meş, İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Alkame, "O, velidir." dedi.

[٥٢٨٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: زَوَّجَ رَجُلٌ أُخْتَهُ، فَطَلَّقَهَا زَوْجُهَا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، فَعَفَا أَخُوهَا عَنِ الْمَهْرِ، فَأَجَازَهُ شُرَيْحٌ، ثُمَّ قَالَ:

789 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/281. Bu rivayeti Ebû Hâlid'den tahric etmiştir. Türkî, 4/319.

أَنَا أَعْفُو عَنْ نِسَاءِ بَنِي مُرَّةَ، فَقَالَ عَامِرٌ: لَا وَاللَّهِ مَا قَضَى قَضَاءً قَطُّ أَحْمَقَ مِنْهُ أَنْ يُجِيزَ عَفْوَ الْأَخِ فِي قَوْلِهِ: {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} فَقَالَ فِيهَا شُرَيْحٌ بَعْدُ: هُوَ الزَّوْجُ إِنْ عَفَا عَنِ الصَّدَاقِ كُلِّهِ فَسَلَّمَهُ إِلَيْهَا كُلَّهُ، أَوْ عَفَتْ هِيَ عَنِ النِّصْفِ الَّذِي سُمِّيَ لَهَا، وَإِنْ تَشَاحَّا كِلَاهُمَا أَخَذَتْ نِصْفَ صَدَاقِهَا، قَالَ: {وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى}.

5286. İbn Humeyd'in bize Cerîr, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî, şöyle demiştir: "Bir adam, kız kardeşini evlendirdi. Kızın kocası da onunla zifafa girmeden önce onu boşadı. Kızın erkek kardeşi de mehri bağışladı. Şüreyh de bunu uygun gördü. Sonra,

'Mürreoğullarının kızlarının mehirlerini bağışlıyorum.' dedi. Bunun üzerine Âmir,

'Hayır! Allah'a yemin olsun ki Allah'ın {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *'Ancak kadının ya da nikâh bağı elinde bulunanın (paylarından) vazgeçmesi başka'* sözü hakkında kimse, erkek kardeşin mehri bağışlamasını uygun görme yönünde hüküm vermekle kesinlikle ondan daha ahmak hüküm vermemiştir.' dedi. Şüreyh bu konuda daha sonra,

'O, kocadır. Eğer mehrin tamamını bağışlarsa ve onun tamamını kadına verirse veya kadın adamın belirlediği mehrin yarısını bağışlayıp vazgeçerse, ikisi anlaşmazlığa düşerlerse kadın, mehrinin yarısını alır.' demiştir. Devamla {وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى} *'Bununla birlikte (ey erkekler), sizin vazgeçmeniz takvaya (Allah'a karşı gelmekten sakınmaya) daha yakındır.'* demiştir."[790] **[4/319]**

[٥٢٨٧] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، عَنْ عِيسَى بْنِ عَاصِمٍ الْأَسَدِيِّ: أَنَّ عَلِيًّا، سَأَلَ شُرَيْحًا، عَنِ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ؟ فَقَالَ: هُوَ الْوَلِيُّ.

5287. Ya'kûb'un bana İbn Uleyye, Cerîr b. Hâzim tarikiyle rivayet ettiğine göre İsa b. Âsım el-Esedî şöyle dedi: "Ali, Şüreyh'e nikâh bağı elinde bulunanın kim olduğunu sordu, o da,

790 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-390-391); Beyhakî (7/251), Cerîr tarikiyle; Türkî, 4/319.

'O, velidir.' dedi."[791]

[٥٢٨٨] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: مُغِيرَةُ: أُخْبِرْنَا عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ شُرَيْحٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ: هُوَ الْوَلِيُّ. ثُمَّ تَرَكَ ذَلِكَ، فَقَالَ: هُوَ الزَّوْجُ.

5288. Ebû Küreyb'in bize Hüşeym, Muğîre, Şa'bî tarikiyle rivayet ettiğine göre Şüreyh, "Nikâh bağı elinde bulunan, velidir." dedi, sonra bu görüşü terk ederek "O, kocadır." dedi.[792]

[٥٢٨٩] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سَيَّارٌ، عَنِ الشَّعْبِيِّ: أَنَّ رَجُلًا تَزَوَّجَ امْرَأَةً، فَوَجَدَهَا دَمِيمَةً، فَطَلَّقَهَا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، فَعَفَا وَلِيُّهَا عَنْ نِصْفِ الصَّدَاقِ قَالَ: فَخَاصَمَتْهُ إِلَى شُرَيْحٍ، فَقَالَ لَهَا شُرَيْحٌ: قَدْ عَفَا وَلِيُّكِ. قَالَ: ثُمَّ إِنَّهُ رَجَعَ بَعْدَ ذَلِكَ، فَجَعَلَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ الزَّوْجَ.

5289. Ya'kûb'un bana Hüşeym, Seyyâr tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî, "Bir adam bir kadınla evlendi. Onu çirkin buldu ve onunla zifafa girmeden önce onu boşadı. Velisi hak ettiği yarı mehrini bağışladı. Bunun üzerine kadın, Şüreyh'e bu konuyu dava etti. Şüreyh de ona,

'Senin velin bunu bağışlamış (onu alamazsın).' demiştir. Sonra Şüreyh bu görüşünden döndü ve nikâh bağı elinde bulunan kişiyi koca olarak kabul edip hüküm verdi." dedi.

[٥٢٩٠] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، وَابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَا: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ فِي الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ، قَالَ: الْوَلِيُّ.

5290. İbn Beşşâr ve İbnü'l-Müsennâ'nın bize, Abdula'lâ, Saîd, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan, nikâh bağı elinde bulunan kişi hakkında "O, velidir." dedi.[793]

---

791 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 2/445 (2360); Dârekutnî, *Sünen*, 4/278; Beyhakî, *Sünen*, 7/251, Cerîr b. Hâzim tarikiyle; Türkî, 4/320.

792 Vekî', *Ahbâru'l-Kudât,* 2/248, 262, Şa'bî tarikiyle; Türkî, 4/320.

793 Beyhakî, *Sünen*, 7/252, Saîd tarikiyle; Türkî, 4/320.

[٥٢٩١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ مَنْصُورٍ أَوْ غَيْرِهِ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: «هُوَ الْوَلِيُّ.»

5291. Ebû Küreyb'in bize Hüşeym, Mansûr veya ondan başka biri tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan, "O, velidir." dedi.

[٥٢٩٢] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: «هُوَ الْوَلِيُّ.»

5292. Ebû Hişâm'ın bize İbn İdrîs, Hişâm tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan, "O, velidir." demiştir.[794]

[٥٢٩٣] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ أَبِي رَجَاءٍ، قَالَ: سُئِلَ الْحَسَنُ، عَنِ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ، قَالَ: هُوَ الْوَلِيُّ.

5293. Ya'kûb'un bana İbn Uleyye, Ebû Recâ' tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan'a nikâh bağı elinde bulunanın kim olduğu soruldu, Hasan da, "O, velidir." dedi.[795] **[4/320]**

[٥٢٩٤] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: «هُوَ الَّذِي أَنْكَحَهَا.»

5294. Ebû Hişâm'ın bize Vekî', Yezîd b. İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan, "O kişi kadını nikâhlayandır." dedi.

[٥٢٩٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: «الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ، هُوَ الْوَلِيُّ.»

5295. Ebû Küreyb'in bize Hüşeym, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim, "Nikâh bağı elinde bulunan, velidir." dedi.[796]

---

794 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/282, İbn İdrîs tarikiyle; Türkî, 4/320.
795 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/282, İbn Uleyye tarikiyle; Türkî, 4/321.
796 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 238, Muğîre tarikiyle; Türkî, 4/321.

[٥٢٩٦] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، وَابْنُ مَهْدِيٍّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: «هُوَ الْوَلِيُّ.»

5296. Ebû Hişâm'ın bize Vekî', İbn Mehdî, Süfyân, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim, "O, velidir." dedi.[797]

[٥٢٩٧] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ، عَنْ أَبِي عَوَانَةَ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، وَالشَّعْبِيِّ، قَالَا: «هُوَ الْوَلِيُّ.»

5297. Ebû Hişâm'ın bize İbn Mehdî, Ebû Avâne, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim ve Şa'bî, "O, velidir." dedi.

[٥٢٩٨] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «هُوَ الْوَلِيُّ.»

5298. Ya'kûb'un bana İbn Uleyye, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ, "O, velidir." dedi.

[٥٢٩٩] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ: {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} قَالَ: وَلِيُّ الْعَذْرَاءِ.

5299. Ebû Hişâm'ın bize Ubeydullah, İsrâil, Süddî tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Sâlih, {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *"Ya da nikâh bağı elinde bulunanın (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözünde "O, bekâr kızın velisidir." dedi.

[٥٣٠٠] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ لِي الزُّهْرِيُّ: {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} وَلِيُّ الْبِكْرِ.

5300. Ya'kûb'un bana İbn Uleyye tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle dedi: "Zührî bana {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *'Ya da nikâh*

797 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-387); Beyhakî, *Sünen*, 7/252, Mansûr tarikiyle; Türkî, 4/321.

bağı elinde bulunanın (paylarından) vazgeçmesi başka' sözündeki, bekâr kızın velisidir.' dedi."[798] **[4/321]**

[٥٣٠١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} هُوَ الْوَلِيُّ.

5301. Muhammed b. Sa'd'ın bana babası, amcası, onun babası, onun da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, "{أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *'Ya da nikâh bağı elinde bulunanın (paylarından) vazgeçmesi başka'* (sözündeki) O, velidir." dedi.[799]

[٥٣٠٢] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، وَعَنْ رَجُلٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ مَعْمَرٌ وَقَالَهُ الْحَسَنُ أَيْضًا، قَالُوا: الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ: الْوَلِيُّ.

5302. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer, İbn Tâvus tarikiyle rivayet ettiğine göre babası tarikiyle; ve bir râviden, İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre Ma'mer şöyle dedi: "Hasan da aynı şekilde bu görüşü benimsemiştir, onlar 'Nikâh bağı elinde bulunan kişi, velidir.' dediler."[800]

[٥٣٠٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ: الْأَبُ.

5303. Hasan'ın bize Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Zührî, "Nikâh bağı elinde bulunan kişi; babadır." dedi.[801]

[٥٣٠٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ: «هُوَ الْوَلِيُّ.»

---

798 Bu rivayet, Türkî, 4/316'da geçen rivayetin devamıdır. Türkî, 4/321.
799 Bu rivayet, Türkî, 4/316'da geçen rivayetin devamıdır. Türkî, 4/322.
800 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/96; *el-Musannef*, (10853); Türkî, 4/322.
801 Bu rivayet, Türkî, 4/317'de geçen rivayetin devamıdır. Ayrıca bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/282, Ma'mer tarikiyle; Türkî, 4/322.

5304. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Sevrî, Mansûr, İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Alkame, "O kişi, velidir." dedi.[802]

[٥٣٠٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحِمَّانِيُّ، قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «هُوَ الْوَلِيُّ.»

5305. Müsennâ'nın bana el-Himmânî, Şerîk, Sâlim tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, "O kişi, velidir." dedi.

[٥٣٠٦] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} هُوَ وَلِيُّ الْبِكْرِ.

5306. Musa'nın bana Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, "{الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *'Nikâh bağı elinde bulunan'* o kişi, bekâr kızın velisidir." dedi.

[٥٣٠٧] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: فِي {الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ}: الْوَالِدُ. ذَكَرَهُ ابْنُ زَيْدٍ عَنْ أَبِيهِ.

5307. Yunus'un bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, "{الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *'Nikâh bağı elinde bulunan'* o kişi, babadır." demiştir. İbn Zeyd bu görüşü, babasından (Zeyd b. Eslem'den) rivayet etmiştir.

[٥٣٠٨] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ زَيْدٍ وَرَبِيعَةَ: {الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} الْأَبُ فِي ابْنَتِهِ الْبِكْرِ، وَالسَّيِّدُ فِي أَمَتِهِ.

5308. Yunus'un bana İbn Vehb, Mâlik tarikiyle rivayet ettiğine göre Zeyd ve Rebî'a, {الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *"Nikâh bağı elinde bulunanın"* (ile kastedilenin), "Bekâr kızı hususunda baba, cariyesi hususunda da efendidir." dediler. **[4/322]**

[٥٣٠٩] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ مَالِكٌ: «وَذَلِكَ إِذَا طُلِّقَتْ قَبْلَ الدُّخُولِ بِهَا، فَلَهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْ نِصْفِ الصَّدَاقِ الَّذِي وَجَبَ لَهَا عَلَيْهِ مَا لَمْ يَقَعْ طَلَاقٌ.»

802 Bu rivayet, Türkî, 4/318'de geçen rivayetin devamıdır. Türkî, 4/322.

5309. Yunus'un bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre Mâlik, "Bu, kadın zifafa girmeden önce boşandığı zamandır. Talak meydana gelmediği müddetçe erkeğin kadına vermesi gereken mehrin yarısından vazgeçme hakkı vardır."[803] demiştir.

[٥٣١٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي اللَّيْثُ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: {الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} هِيَ الْبِكْرُ الَّتِي يَعْفُو وَلِيُّهَا، فَيَجُوزُ ذَلِكَ، وَلَا يَجُوزُ عَفْوُهَا هِيَ.

5310. Müsennâ'nın bana Ebû Sâlih, Leys, Yunus tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Şihâb, {الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *"Nikâh bağı elinde bulunanın"* sözünde "O, velisi bunu (mehri) bağışlayan bekâr kızdır. Bu câizdir. Kızın bağışlaması câiz değildir." dedi.

[٥٣١١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا حِبَّانُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ بِشْرٍ، أَنَّهُ سَمِعَ عِكْرِمَةَ، يَقُولُ: {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} أَنْ تَعْفُوَ الْمَرْأَةُ عَنْ نِصْفِ الْفَرِيضَةِ لَهَا عَلَيْهِ فَتَتْرُكَهُ، فَإِنْ هِيَ شَحَّتْ إِلَّا أَنْ تَأْخُذَهُ فَلَهَا، وَلِوَلِيِّهَا الَّذِي أَنْكَحَهَا الرَّجُلُ، عَمٍّ، أَوْ أَخٍ، أَوْ أَبٍ، أَنْ يَعْفُوَ عَنِ النِّصْفِ، فَإِنَّهُ إِنْ شَاءَ فَعَلَ وَإِنْ كَرِهَتِ الْمَرْأَةُ.

5311. Müsennâ'nın bana Hibbân b. Musa, İbnü'l-Mübârek, Yahyâ b. Bişr tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime şöyle demiştir: "{إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *'Ancak kadınların (paylarından) vazgeçmesi başka'* âyeti, kadının kocasının kendisine vermesi gereken yarım mehri bağışlaması ve ona bırakmasıdır. Eğer ondan vazgeçmezse onu alma hakkı vardır. Onu evlendiren gerek amcası gerek erkek kardeşi ve gerekse babası olan velisinin de yarım mehri bağışlama hakkı vardır. Kadın istemese bile veli dilerse bunu yapar."

---

803 Bir nüshada bu kısmın sonrasında beyazlık vardır. Basılı nüshanın hâşiyesinde مَا لَمْ يَقَعْ طَلَاقٌ "Boşanma gerçekleşmedikçe" ifadesi istinsah yapanın kaleminden bir ziyade gibi görünmektedir. Bu ifadenin yerinin bir kısmında beyazlık vardır. Ya da مَا لَمْ يَقَعْ دُخُولٌ "Zifaf olmadığı müddetçe" demek istemiş de olabilir. Son cümle dışında bu rivayetin bir benzeri için bk. İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, 2/528; Türkî, 4/323.

[٥٣١٢] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ الرَّبِيعِ الرَّازِيُّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: «أَذِنَ اللَّهُ فِي الْعَفْوِ وَأَمَرَ بِهِ، فَإِنِ امْرَأَةٌ عَفَتْ جَازَ عَفْوُهَا، وَإِنْ شَحَّتْ، وَضَنَّتْ عَفَا وَلِيُّهَا، وَجَازَ عَفْوُهُ."

5312. Saîd b. er-Rebî' er-Râzî'nin[804] bize Süfyân, Amr b. Dînâr tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime, "Allah (mehri) bağışlama konusunda izin verdi ve bunu emretti. Kadın, bağışlarsa onun bağışlaması geçerlidir. Eğer cimrilik eder bağışlamaktan geri durursa velisi bağışlar ve bağışlaması geçerlidir." dedi.[805]

[٥٣١٣] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ: الْوَلِيُّ.

5313. İbn Humeyd'in bize Cerîr, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim "Nikâh bağını elinde tutan, velidir." dedi.[806] **[4/323]**

2- Diğerleri, "Nikâh bağını elinde tutan; kocadır." demişler ve devamla bu ifadenin anlamının "Veya nikâh bağı elinde bulunan (kocanın) bağışlaması ve mehri tam olarak vermesi" şeklinde olduğu görüşünü benimsemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٣١٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمَةَ، قَالَ: ثَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ اللَّيْثِ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ خِلَاسِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ: الزَّوْجُ.

5314. Muhammed b. Beşşâr'ın bize Ebû Asme[807], Şuayb[808], Leys, Katâde, Hilâs b. Amr tarikiyle rivayet ettiğine göre Ali, "Nikâh bağını elinde tutan kocadır." demiştir.

---

804 Yazma nüshada "Murâdî" şeklindedir. Bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/426; Türkî, 4/323.

805 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-389); Beyhakî, *Sünen*, 7/252, Süfyân tarikiyle; Türkî, 4/323.

806 Rivayetin tahrici, 4/331'de geçmişti. Türkî, 4/323.

807 Bir yazma nüshada "Şahme" şeklinde geçmektedir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 25/143; Türkî, 4/324.

808 Yazma nüshada "Habîb" şeklinde geçmektedir. Hakkında daha önce açıklama geçmişti. Türkî, 4/324.

[٥٣١٥] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، عَنْ عِيسَى بْنِ عَاصِمٍ الْأَسَدِيِّ، أَنَّ عَلِيًّا، سَأَلَ شُرَيْحًا عَنِ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ، فَقَالَ: هُوَ الْوَلِيُّ. فَقَالَ عَلِيٌّ: لَا، وَلَكِنَّهُ الزَّوْجُ.

5315. Ya'kûb'un bana İbn Uleyye, Cerîr b. Hâzim tarikiyle rivayet ettiğine göre İsa b. Âsım el-Esedî şöyle demiştir: "Ali, Şüreyh'e nikâh bağını elinde tutanın kim olduğunu sordu, o da,

'Velidir.' dedi. Ali,

'Hayır, o kocadır.' dedi."[809]

[٥٣١٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، عَنْ عِيسَى بْنِ عَاصِمٍ، قَالَ: سَمِعْتُ شُرَيْحًا، قَالَ: قَالَ لِي عَلِيٌّ: مَنِ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ؟ قُلْتُ: وَلِيُّ الْمَرْأَةِ. قَالَ: لَا، بَلْ هُوَ الزَّوْجُ.

5316. İbn Humeyd'in bize İbrahim, Cerîr b. Hâzim, İsa b. Âsım tarikiyle rivayet ettiğine göre Şüreyh şöyle dedi: "Ali bana,

'Nikâh bağını elinde tutan kimdir?' dedi. Ben de,

'Kadının velisidir.' dedim. O da,

'Hayır, o kocadır.' dedi."

[٥٣١٧] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ الرِّفَاعِيُّ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عَمَّارِ بْنِ أَبِي عَمَّارٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «هُوَ الزَّوْجُ.»

5317. Ebû Hişâm er-Rifâî'nin bize İbn Mehdî, Hammâd b. Seleme, Ammâr b. Ebî Ammâr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, "O, kocadır." dedi.[810]

---

809 Rivayetin tahrici 4/320'de geçmişti. Türkî, 4/324.

810 Dârekutnî, *Sünen*, 3/280, Ebû Hişâm er-Rifâî tarikiyle; Türkî, 4/324.

[٥٣١٨] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: قُلْتُ لِحَمَّادِ بْنُ سَلَمَةَ، مَنِ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ؟ فَذَكَرَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ عَمَّارِ بْنِ أَبِي عَمَّارٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: الزَّوْجُ.

5318. Ahmed b. Hâzim'in bana Ebû Nuaym tarikiyle rivayet ettiğine göre o, "Hammâd b. Seleme'ye,

'Nikâh bağını elinde tutan kimdir?' dedim. O da Ali b. Zeyd, Ammâr b. Ebî Ammâr tarikiyle İbn Abbas'ın,

'O, kocadır.' dediğini rivayet etmiştir."[811] **[4/324]**

[٥٣١٩] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «هُوَ الزَّوْجُ.»

5319. Ebû Hişâm'ın bize Ubeydullah, İsrâil, Husayf, Mücâhid tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, "O, kocadır." demiştir.[812]

[٥٣٢٠] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ فُضَيْلٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَشُرَيْحٍ، قَالَا: «هُوَ الزَّوْجُ.»

5320. Ebû Hişâm'ın bize İbn Fudayl, A'meş, İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas ve Şüreyh "O, kocadır." demişlerdir.[813]

[٥٣٢١] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ، عَنْ وَاصِلِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ أَنَّ أَبَاهُ تَزَوَّجَ امْرَأَةً ثُمَّ طَلَّقَهَا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، فَأَرْسَلَ بِالصَّدَاقِ، وَقَالَ: أَنَا أَحَقُّ بِالْعَفْوِ.

---

811 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/281; Beyhakî, *Sünen*, 7/251, Hammâd b. Seleme tarikiyle; Türkî, 4/325.

812 Dârekutnî, *Sünen*, 3/280; Beyhakî, *Sünen*, 7/251, Ebû Hişâm er-Rifâî tarikiyle; Türkî, 4/325.

813 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/280; Beyhakî, *Sünen*, 7/252, Abdullah b. İdrîs ve Mervân b. Muâviye ve Şu'be tarikiyle A'meş, İbrahim, Şüreyh tarikiyle; Türkî, 4/325.

5321. Ebû Hişâm'ın bize İbn Mehdî, Abdullah b. Ca'fer, Vâsıl b. Ebî Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im, babasının bir kadınla evlendiğini sonra zifafa girmeden önce onu boşadığını ve mehirle birlikte gönderdiğini söylemiş ve babasının "Bağışlamaya en fazla ben hak sahibiyim." dediğini rivayet etmiştir.[814]

[٥٣٢٢] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ، أَنَّ جُبَيْرَ بْنَ مُطْعِمٍ، تَزَوَّجَ امْرَأَةً، فَطَلَّقَهَا قَبْلَ أَنْ يَبْنِيَ بِهَا وَأَكْمَلَ لَهَا الصَّدَاقَ، وَتَأَوَّلَ {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ}.

5322. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer, Sâlih b. Keysân tarikiyle rivayet ettiğine göre Cübeyr b. Mut'im, bir kadınla evlenmiş, onunla birlikte olmadan[815] onu boşamış ve ona mehri tam olarak vermiş ve {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *"Ya da nikâh bağı elinde bulunanın (paylarından) vazgeçmesi başka"* âyetini bu şekilde yorumlayıp uygulamıştır.[816]

[٥٣٢٣] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ جُبَيْرٍ: أَنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، فَأَتَمَّ لَهَا الصَّدَاقَ، وَقَالَ: أَنَا أَحَقُّ بِالْعَفْوِ.

5323. Ebû Hişâm'ın bize İbn İdrîs, Muhammed b. Amr, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre Cübeyr, hanımını zifafa girmeden önce boşadığını ve ona mehri tam olarak verdiğini söylemiş ve "Mehri tam vermeye (yarım paydan vazgeçmeye) en fazla hak sahibi benim." demiştir.[817] **[4/325]**

---

814 Dârekutnî, *Sünen*, 3/280, Ebû Hişâm er-Rifâî tarikiyle; Şâfiî, *el-Ümm*, 2/11, Abdullah b. Ca'fer tarikiyle; Türkî, 4/325.

815 Bir yazma nüshada benzer anlamlı يَدْخُلَ fiili gelmiştir. Türkî, 4/325.

816 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (10862), Ma'mer tarikiyle. Rivayette evlenen kişi Nâfi' b. Cübeyr'dir. Bk. Dârekutnî, *Sünen*, 3/278; Beyhakî, *Sünen*, 7/251, Muhammed b. Amr, Ebû Seleme, Cübeyr b. Mut'im tarikiyle; Türkî, 4/325.

817 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/401, İbn İdrîs'ten Muhammed b. Amr yerine Muhammed b. Harb tarikiyle; Türkî, 4/326.

[٥٣٢٤] حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَوْنٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ شُرَيْحٍ: {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} قَالَ: إِنْ شَاءَ الزَّوْجُ أَعْطَاهَا الصَّدَاقَ كَامِلًا.

5324. Humeyd b. Mes'ade'nin bize Yezîd b. Zürey', Abdullah b. Avn, Muhammed b. Sîrîn tarikiyle rivayet ettiğine göre Şüreyh, {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *"Ya da nikâh bağı elinde bulunanın (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözünde "Eğer koca isterse mehri tam olarak verir." demiştir.[818]

[٥٣٢٥] حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ، قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَوْنٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ بِنَحْوِهِ.

5325. Humeyd'in bize Bişr b. el-Mufaddal, Abdullah b. Avn tarikiyle rivayet ettiğine göre Muhammed b. Sîrîn'den benzerini zikretmiştir.

[٥٣٢٦] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ شُرَيْحٍ، قَالَ: الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ: الزَّوْجُ.

5326. İbn Beşşâr'ın bize Abdurrahmân, Süfyân, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Şüreyh, "Nikâh bağını elinde tutan kişi, kocadır." demiştir.[819]

[٥٣٢٧] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنْ عَامِرٍ، أَنَّ شُرَيْحًا قَالَ: الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ: الزَّوْجُ. فَرُدَّ ذَلِكَ عَلَيْهِ.

5327. İbnü'l-Müsennâ'nın bize Abdülvehhâb, Davud, Âmir tarikiyle rivayet ettiğine göre Şüreyh, "Nikâh bağını elinde tutan kişi, kocadır. Bu bağ kocaya geri verilmiştir." dedi.[820]

---

818 Bu rivayetin tahrici 4/314'te geçmişti. Türkî, 4/326.

819 Vekî', *Ahbâru'l-Kudât*, 2/270, İbn Mehdî tarikiyle; Vekî', *Ahbâru'l-Kudât*, 2/283, Süfyân tarikiyle; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-385), Ebû İshâk tarikiyle; Türkî, 4/326.

820 Vekî', *Ahbâru'l-Kudât*, 2/248, Abdülvehhâb tarikiyle; Türkî, 4/326.

[٥٣٢٨] حَدَّثَنِي أَبُو السَّائِبِ، قَالَ: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ شُرَيْحٍ، قَالَ: الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ: هُوَ الزَّوْجُ. قَالَ: وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ: وَمَا يُدْرِي شُرَيْحًا!

5328. Ebü's-Sâib'in bana Ebû Muâviye, A'meş, İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Şüreyh, "Nikâh bağını elinde tutan kişi, kocadır." dedi. İbrahim, "Şüreyh'e kim bildirdi?" dedi.[821]

[٥٣٢٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ قَالَ: ثَنَا مَعْمَرٌ قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ، عَنِ الحَكَمِ عَنْ شُرَيْحٍ قَالَ: «هُوَ الزَّوْجُ.»

5329. Ebû Küreyb'in bize Ma'mer, Haccâc, Hakem[822] tarikiyle rivayet ettiğine göre Şüreyh, "O, kocadır." demiştir.[823] **[4/326]**

[٥٣٣٠] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ شُرَيْحٍ، قَالَ: «هُوَ الزَّوْجُ.»

5330. Ebû Küreyb'in bize A'meş, İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Şüreyh, "O, kocadır." dedi.[824]

[٥٣٣١] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَمَّادُ بْنُ زَيْدِ بْنِ أُسَامَةَ، قَالَ: ثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ شُرَيْحٍ: {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} وَهُوَ الزَّوْجُ.

5331. Ebû Hişâm'ın bize Ebû Üsâme Hammâd b. Zeyd b. Üsâme,[825] İsmail, Şa'bî tarikiyle rivayet ettiğine göre Şüreyh, {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *"Ya da nikâh bağı elinde bulunanın (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözünde "O, kocadır." dedi.[826]

---

821 Vekî', *Ahbâru'l-Kudât*, 2/248, Muâviye tarikiyle; Türkî, 4/326.

822 Yazma nüshalarda عَنِ الحَكَم "Hakem'den" ifadesi düşmüştür. Bu râvi, İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inden tespit edilmiştir. Bu sened, Taberî'nin de isnadındandır. Türkî, 4/326.

823 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/401, Haccâc tarikiyle; Türkî, 4/326.

824 Rivayetin tahrici 4/325, 326'da geçmişti. Türkî, 4/327.

825 Doğrusu Hammâd b. Üsâme b. Zeyd şeklindedir. Bk. Türkî, 4/316, 327.

826 Dârekutnî, *Sünen*, 3/281; Beyhakî, *Sünen*, 7/251, Ebû Hişâm tarikiyle; Türkî, 4/327.

[٥٣٣٢] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ أَبِي حُصَيْنٍ، عَنْ شُرَيْحٍ، قَالَ: {الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} قَالَ: الزَّوْجُ يُتِمُّ لَهَا الصَّدَاقَ.

5332. Ebû Hişâm'ın bize Ubeydullah,[827] İsrâil, Ebû Husayn tarikiyle rivayet ettiğine göre Şüreyh, {الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *"Nikâh bağı elinde bulunanın"* sözünde "Koca ona mehri tam olarak verir." demiştir.[828]

[٥٣٣٣] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، وَعَنِ الْحَجَّاجِ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ شُرَيْحٍ، وَعَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ شُرَيْحٍ، قَالَ: «هُوَ الزَّوْجُ.»

5333. Ebû Hişâm'ın bize Ebû Muâviye'nin; İsmail tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî; Haccâc, Hakem tarikiyle rivayet ettiğine göre Şüreyh; A'meş, İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Şüreyh, "O, kocadır." dedi.[829]

[٥٣٣٤] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، قَالَ: ثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ شُرَيْحٍ، قَالَ: «هُوَ الزَّوْجُ إِنْ شَاءَ أَتَمَّ لَهَا الصَّدَاقَ، وَإِنْ شَاءَتْ عَفَتْ عَنِ الَّذِي لَهَا.»

5334. Ebû Hişâm'ın bize Vekî', İsmail, Şa'bî tarikiyle rivayet ettiğine göre Şüreyh, "O (kastedilen), kocadır. Dilerse mehri tam olarak verir. Eğer kadın dilerse kendisine ait olanı (mehrin yarısını) bağışlar." demiştir.[830]

[٥٣٣٥] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، قَالَ: قَالَ شُرَيْحٌ: الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ: الزَّوْجُ.

5335. Ya'kûb'un bana İbn Uleyye, Eyyûb, Muhammed tarikiyle rivayet ettiğine göre Şüreyh, "Nikâh bağını elinde tutan kişi, kocadır." dedi.[831] **[4/327]**

---

827 Bir nüshada "Ubeydullah" olarak geçmektedir. Türkî, 4/327.

828 Vekî', *Ahbâru'l-Kudât*, 2/288, İsrâil tarikiyle; Türkî, 4/327.

829 Rivayetin tahrici 4/316, 325, 326'da geçmişti. Türkî, 4/327.

830 Rivayetin tahrici 4/316, 325, 326'da geçmişti. Türkî, 4/327.

831 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/280, İbn Uleyye tarikiyle; Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (10859); Vekî', *Ahbâru'l-Kudât*, 2/343, Eyyûb tarikiyle; Türkî, 4/327-328.

[٥٣٣٦] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ شُرَيْحٍ: {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} قَالَ: إِنْ شَاءَ الزَّوْجُ عَفَا فَكَمَّلَ الصَّدَاقَ.

5336. Ya'kûb'un bana İbn Uleyye, İbn Avn, İbn Sîrîn tarikiyle rivayet ettiğine göre Şüreyh, {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *"Ya da nikâh bağı elinde bulunanın (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözünde "Koca isterse (payından) vazgeçer ve ona mehri tam olarak verir." dedi.

[٥٣٣٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ شُرَيْحٍ، قَالَ: «هُوَ الزَّوْجُ.»

5337. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Sevrî, Mansûr, İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Şüreyh, "O, kocadır." demiştir.

[٥٣٣٨] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، وَابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَا: ثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَى، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيِّبِ، قَالَ: الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ: قَالَ: هُوَ الزَّوْجُ.

5338. İbn Beşşâr'ın ve İbnü'l-Müsennâ'nın bize İbn Ebî Adî, Abdula'lâ, Saîd, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Müseyyeb, "Nikâh bağını elinde tutan kişi, kocadır." demiştir.[832]

[٥٣٣٩] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدَةُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ: {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} قَالَ: هُوَ الزَّوْجُ.

5339. İbn Beşşâr'ın bize Abde, Saîd, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Müseyyeb, {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *"Ya da nikâh bağı elinde bulunanın (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözünde "O, kocadır." dedi.[833]

---

832 Beyhakî, *Sünen*, 7/251, Saîd'den Abdülvehhâb tarikiyle; Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (10860-10861), Katâde'den Ma'mer tarikiyle; Türkî, 4/328.

833 4/316'da geçen rivayetin devamıdır. Rivayetin bu kısmı için bk. Dârekutnî, *Sünen*, 3/281, Abde tarikiyle; Türkî, 4/328.

[٥٣٤٠] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ قَيْسِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «هُوَ الزَّوْجُ.»

5340. Ebû Hişâm'ın bize İbn Mehdî, Hammâd b. Seleme, Kays b. Sa'd tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, "O, kocadır." demiştir.

[٥٣٤١] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «الزَّوْجُ»

5341. Ebû Hişâm'ın bize Vekî', Süfyân, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, "O, kocadır." demiştir.[834]

[٥٣٤٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، جَمِيعًا، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} زَوْجُهَا أَنْ يُتِمَّ لَهَا الصَّدَاقَ كَامِلًا.

5342. Muhammed b. Amr'ın bana Ebû Âsım, İsa; Müsennâ'nın bana Ebû Huzeyfe, Şibl; hepsinin İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, {الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *"Nikâh bağı elinde bulunanın"* sözünde "Kocası ona mehri tam olarak verir." demiştir. **[4/328]**

[٥٣٤٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، وَعَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، وَعَنْ أَيُّوبَ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ شُرَيْحٍ، قَالُوا: الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ: الزَّوْجُ.

5343. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Müseyyeb; İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid; Eyyûb, İbn Sîrîn tarikiyle rivayet ettiğine göre Şüreyh, "Nikâh bağını elinde tutan, kocadır." demiştir.

834 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/282, Vekî' tarikiyle; Türkî, 4/328.

[٥٣٤٤] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ مُجَاهِدٌ: الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ: الزَّوْجُ، {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} إِتْمَامُ الزَّوْجِ الصَّدَاقَ كُلَّهُ.

5344. Ya'kûb'un bana İbn Uleyye, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, "Nikâh bağını elinde tutan; kocadır." dedi. {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *"Ya da nikâh bağı elinde bulunanın (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözünde de "Kocanın, mehri tam olarak vermesidir." dedi.

[٥٣٤٥] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، قَالَ: قَالَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ: {الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ} النِّكَاحِ الزَّوْجُ.

5345. Ya'kûb'un bana İbn Uleyye, İbn Cüreyc, Abdullah b. Ebî Müleyke tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr, "Nikâh bağını elinde tutan; kocadır." demiştir.

[٥٣٤٦] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: «الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ: هُوَ الزَّوْجُ. قَالَ: وَقَالَ مُجَاهِدٌ، وَطَاوُسٌ: «هُوَ الْوَلِيُّ» قَالَ: قُلْتُ لِسَعِيدٍ: فَإِنَّ مُجَاهِدًا، وَطَاوُسًا يَقُولَانِ: هُوَ الْوَلِيُّ، قَالَ سَعِيدٌ: فَمَا تَأْمُرُنِي إِذًا؟ قَالَ: «أَرَأَيْتَ لَوْ أَنَّ الْوَلِيَّ عَفَا وَأَبَتِ الْمَرْأَةُ أَكَانَ يَجُوزُ ذَلِكَ؟ فَرَجَعْتُ إِلَيْهِمَا فَحَدَّثْتُهُمَا، فَرَجَعَا عَنْ قَوْلِهِمَا وَتَابَعَا سَعِيدًا.»

5346. Ya'kûb'un bana Hüşeym, Ebû Bişr tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr, "Nikâh bağını elinde tutan; kocadır." dedi. Mücâhid ve Tâvus, "O, velidir." dedi. Devamla Ebû Bişr şöyle demiştir: "Saîd'e,

'Mücâhid ve Tâvus 'O, velidir' dediler' dedim. Saîd de,

'Öyleyse bana neyi emrediyorsun?'[835] dedi ve, 'Veli mehri bağışlasa ve kadın da bağışlamaktan geri dursa bu câiz olur mu? Ne dersin?' dedi. Ben de o ikisine döndüm ve bunu aktardım. İkisi de görüşlerinden döndüler ve Saîd'e tâbi oldular." **[4/329]**

---

835 Bu ifade, yazma nüshalarda noktasız kaydedilmiştir ve Şâkir'e göre doğruluğunda şüphe bulunur. İlgili izah için bk. Şâkir, 5/156.

[٥٣٤٧] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا حُمَيْدٌ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ سَالِمٍ الْأَفْطَسِ، عَنْ سَعِيدٍ، قَالَ: «هُوَ الزَّوْجُ.»

5347. Ebû Hişâm'ın bize Humeyd, Hasan b. Sâlih, Sâlim b. Eftas tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd, "O, kocadır." dedi.

[٥٣٤٨] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو خَالِدٍ الْأَحْمَرُ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدٍ، قَالَ: «هُوَ الزَّوْجُ» وَقَالَ طَاوُسٌ، وَمُجَاهِدٌ: هُوَ الْوَلِيُّ، فَكَلَّمْتُهُمَا فِي ذَلِكَ حَتَّى تَابَعَا سَعِيدًا.

5348. Ebû Hişâm'ın bize Ebû Hâlid el-Ahmer, Şu'be, Ebû Bişr tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd, "O, kocadır." dedi. Devamla şöyle demiştir: "Tâvus ve Mücâhid, 'O velidir' dediler. Bu konuda onlarla konuştum. Nihayet ikisi de Saîd'e tâbi oldular."

[٥٣٤٩] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، وَطَاوُسٍ، وَمُجَاهِدٍ، بِنَحْوِهِ.

5349. İbn Beşşâr'ın bize Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Ebû Bişr tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr, Tâvus ve Mücâhid, benzerini zikretmiştir.

[٥٣٥٠] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو الْحُسَيْنِ يَعْنِي زَيْدَ بْنَ الْحُبَابِ، عَنْ أَفْلَحَ بْنِ سَعِيدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ كَعْبٍ الْقُرَظِيَّ، قَالَ: «هُوَ الزَّوْجُ أَعْطَى مَا عِنْدَهُ عَفْوًا.»

5350. Ebû Hişâm'ın bize Ebü'l-Hüseyin yani Zeyd b. Hubâb, Eflah b. Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Muhammed b. Ka'b el-Kurazî, "O kişi, yanındaki (mehri) bağışlayarak veren kocadır." demiştir.

[٥٣٥١] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، عَنْ زُهَيْرٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: «هُوَ الزَّوْجُ.»

5351. Ebû Hişâm'ın bize Ebû Davud et-Tayâlisî, Züheyr, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî, "O, kocadır." dedi.

[٥٣٥٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: «الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ: الزَّوْجُ {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} قَالَ: أَمَّا قَوْلُهُ: {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} فَهِيَ الْمَرْأَةُ الَّتِي يُطَلِّقُهَا زَوْجُهَا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، فَإِمَّا أَنْ تَعْفُوَ عَنِ النِّصْفِ لِزَوْجِهَا، وَأَمَّا أَنْ يَعْفُوَ الزَّوْجُ فَيُكْمِلَ لَهَا صَدَاقَهَا.»

5352. Muhammed b. Müsennâ'nın bize Abdülvehhâb, Abdullah tarikiyle rivayet ettiğine göre Nâfi', "Nikâh bağını elinde tutan; kocadır." dedi. "{إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *'Ancak kadının ya da nikâh bağı elinde bulunanın (paylarından) vazgeçmesi başka'* sözünde {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *'(Paylarından) Vazgeçmesi başka'* ifadesine gelince. Bununla kastedilen 'Zifafa girmeden önce kocasının boşadığı kadındır, dilerse hakkı olan yarım mehri kocasına bağışlayabilir veya koca ona bağışlayarak mehri tam olarak verebilir.' dedi."[836] **[4/330]**

[٥٣٥٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: {الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} الزَّوْجُ.

5353. Müsennâ'nın bana İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', {الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *"Nikâh bağı elinde bulunanın"* sözünde "Kocadır." dedi.[837]

[٥٣٥٤] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنِ الْمَسْعُودِيِّ، عَنِ الْقَاسِمِ، قَالَ: كَانَ شُرَيْحٌ يُجَاثِيهِمْ عَلَى الرُّكَبِ وَيَقُولُ: هُوَ الزَّوْجُ.

5354. İbn Vekî''in bize, babası, Mes'ûdî tarikiyle rivayet ettiğine göre Kâsım, "Şüreyh, onları davacı olarak önüne oturtur ve 'O, kocadır.' derdi." demiştir.[838]

---

836 Rivayetin tahrici, 4/315'te geçmişti. Türkî, 4/331.

837 Bu rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/445 (2360. rivayetin ardından) İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 4/331.

838 Vekî', *Ahbâru'l-Kudât*, 2/292; Mes'ûdî tarikiyle; Türkî, 4/331.

[٥٣٥٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَرْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ الزَّوْجُ، يَعْفُو، أَوْ تَعْفُو.»

5355. Müsennâ'nın bana İshâk, Muhammed b. Harb, İbn Lehî'a, Amr b. Şuayb tarikiyle rivayet ettiğine göre Allah Resûlü (sav) şöyle buyurdu: *"Nikâh bağını elinde tutan kocadır ya o bağışlar ya da o (hanım) bağışlar."*[839]

[٥٣٥٦] حُدِّثْتُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْفَرَجِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مُعَاذٍ الْفَضْلَ بْنَ خَالِدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ، يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} قَالَ: الزَّوْجُ. وَهَذَا فِي الْمَرْأَةِ يُطَلِّقُهَا زَوْجُهَا وَلَمْ يَدْخُلْ بِهَا، وَقَدْ فَرَضَ لَهَا، فَلَهَا نِصْفُ الْمَهْرِ، فَإِنْ شَاءَتْ تَرَكَتِ الَّذِي لَهَا وَهُوَ النِّصْفُ، وَإِنْ شَاءَتْ قَبَضَتْهُ.

5356. Hüseyin b. Ferec tarafından bana Ebû Muâz Fadl b. Hâlid, Ubeyd b. Süleyman tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk, {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *"Ya da nikâh bağı elinde bulunanın (paylarından) vazgeçmesi başka"* sözünde "(O), Kocadır. Bu durum kocası mehir belirlemiş olduğu halde onunla zifafa girmeden boşadığı kadın hakkındadır ve ona mehrin yarısı vardır. Eğer dilerse kendisinin hakkı olan yarım mehri kocasına bırakır, dilerse onu alır." demiştir.

[٥٣٥٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا مِهْرَانُ، وَحَدَّثَنِي عَلِيٌّ، قَالَ: ثَنَا زَيْدٌ، جَمِيعًا، عَنْ سُفْيَانَ: {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} الزَّوْجُ.

5357. İbn Humeyd'in bize Mihrân tarikiyle; Ali'nin bana Zeyd tarikiyle, her ikisinin rivayet ettiğine göre Süfyân {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *"Ya da nikâh bağı elinde bulunanın (paylarından) vazgeçmesi"* sözünde "Kocadır." dedi. **[4/331]**

---

839 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/445 (2359); Taberânî, *el-Evsat,* 6359; Dârekutnî, *Sünen*, (279); Beyhakî, *Sünen*, 7/251; İbn Lehî'a, Amr b. Şuayb, babası, dedesi tarikiyle; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/425; Türkî, 4/331.

[٥٣٥٨] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَالَ: الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ: الزَّوْجُ.

5358. Yahyâ b. Ebî Tâlib bana Yezîd b. Harun ve Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın "{الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *'Nikâh bağını elinde tutan';* 'Kocadır.'" dediğini rivayet etmiştir.[840]

[٥٣٥٩] حَدَّثَنَا ابْنُ الْبَرْقِيِّ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، قَالَ: سَمِعْتُ تَفْسِيرَ هَذِهِ الْآيَةِ: {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} النِّسَاءَ، فَلَا يَأْخُذْنَ شَيْئًا {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} الزَّوْجُ، فَيَتْرُكُ ذَلِكَ فَلَا يَطْلُبُ شَيْئًا.

5359. İbnü'l-Berkî'nin bize Amr b. Ebî Seleme tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Abdülazîz, "Bu âyetin tefsirinin şöyle olduğunu işittim: {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *'Ancak (paylarından) vazgeçmesi'* yani kadınların bir şey almamaları; {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *'Ya da nikâh bağı elinde bulunanın (paylarından) vazgeçmesi'* yani kocanın bunu (mehri tamamen kadına) bırakması ve bir şey istememesidir." dedi.

[٥٣٦٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، قَالَ: قَالَ شُرَيْحٌ فِي قَوْلِهِ: {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} قَالَ: يَعْفُو النِّسَاءُ {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} الزَّوْجُ.

5360. İbn Humeyd'in bize Cerîr, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre Şüreyh, {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *"Ancak (paylarından) vazgeçmesi"* sözünde "Kadınlar bağışlar." {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *"Ya da nikâh bağı elinde bulunanın (paylarından) vazgeçmesi"* sözünde "Koca" demiştir.

Bu konuda doğruya en yakın olan görüş; şu görüşü benimseyen kimsenin görüşüdür: "Allah'ın {الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *'Nikâh bağı elinde bulunanın'* sözüyle kastedilen; kocadır. Bu, bekâr bir cariyenin veya dul bir kadının ister küçük bir kız ister olgun bir kadın olsun onun velisinin, (velisi olduğu) kadını kocası boşamadan önce mehirden vazgeçmesi veya kocaya hediye etmesi veya ona bağışlaması durumunda (mehirden) vazgeçme işleminin ve bağışlamasının geçersiz olduğuna icmâ etmeleri sebebiyledir. Yine kadının mehrinin kadının vazgeçmesinden önce kocanın üzerinde

840 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/280, Cüveybir tarikiyle; Türkî, 4/332.

(kadına vermesi gereken) kesin bir görev olduğuna dair herkesin icmâ etmelerinden dolayıdır. Kadını boşadıktan sonra o mehirden vazgeçenin durumu, boşamadan önce vazgeçenin durumu gibidir."

Diğer sebep de herkes mahcûr (kısıtlı) olan ve olmayan kadının velisinin eğer tamamen ayrıldıktan sonra onu boşayan kocasına, kadının kocası tarafından kendisine gerekli olan mehrinden olan malından bir dirhemi bile mehirden vazgeçip kocasına bağışlama şeklinin dışında bağışlaması durumunda bu hibenin geçersiz olduğuna dair icmâ etmiş olmalarıdır. Bununla birlikte kadının mehrinin (şahsî) malından birisi olduğu ve bu malın hükmünün de diğer malların hükmü gibi olduğu konusunda icmâ etmişlerdir. **[4/332]**

Diğer sebep, herkesin, bekâr kadının amcasının oğulları, anne-baba bir erkek kardeşlerinden olan velilerinin; bekâr (bâkire) kadının malından veya zifafa girdikten sonra evli kadının malından bağışlamasının bâtıl olduğu ve kadının hakkının kendi halinde onun üzerinde kesin olduğu konusunda icmâ etmiş olmalarıdır. Velilerden kim olursa olsun baba olsun, dede olsun ve erkek kardeş olsun bütün velilerin mehri bağışlaması durumu aynıdır. Çünkü şanı yüce olan Allah mehrin bağışlanması konusunda kendi canı ve malında yetkisi geçerli olan kimselerden olduğu zaman nikâh bağını elinde tutanların bir kısmını dışarıda bırakıp bir kısmını özel olarak zikretmemiştir.

Nikâh bağını elinde tutan kimsenin kadının velisi olduğunu zanneden kimselerden bizim benimsediğimiz görüşü kabul etmekten kaçınan kimseye "Bu konudaki görüş sana göre nikâh bağını elinde tutan kimse kadının velisi olduğu zaman ya kadını evlendirmesi câiz olan bütün veliler olması ya da bu velilerin bir kısmı olup bir kısmı olmaması gibi iki durumdan birinin dışında kalır mı?" denilir. O bu iki yoldan başka bir çıkış yolu bulamayacaktır.

İddia: Eğer; "Bu böyledir." derse…

Cevap: Ona; "Bununla ne kastedilmiştir?" denilir.

İddia: Eğer; "Velisi olduğu kadını evlendirmesi câiz olan bütün veliler (kastedilmiştir)." derse ona…

Cevap: "Cariyeyi azat eden kimse için azat ettiği bu cariyeyi azat ettikten sonra onu evlendirmesi câiz midir?" denilir.

İddia: Eğer "Evet (câizdir)." derse…

Cevap: Ona; "Cinsel birliktelikten önce kocasının boşamasından sonra velisinin kocasına mehri bağışlaması câiz midir?" denilir.

İddia: Eğer "Evet (câizdir)." derse…

Cevap: Bütün âlimlerin görüşünün dışına çıkmış olur.

İddia: Eğer "Hayır (câiz değildir)" derse…

Cevap: Ona; "Neden? O nikâh bağını elde tutan veli olduğu halde buna engel olan nedir?" denilir. Sonra bu konuda söz hakkı ona tevdi edilir ve bu (cariyeyi azat eden) veli ile diğer veliler arasındaki fark sorulur.

İddia: Eğer bir kısmı için olup bir kısmı için olmadığını söylerse…

Cevap: Yüce Allah'ın umum bir şekilde söylediği ve tahsis etmemiş olduğu halde bu tahsise dair ondan delil istenir. Ve ona; "Burada bazı veliler olup bazıları olmadığı kastediliyorsa o zaman bununla kastedilen nedir?" denilir. **[4/333]**

İddia: Eğer bu konuda velilerden bir kısmına imada bulunursa…

Cevap: Ondan delil istenir, söz ona tevdi edilir, bu görüşü hakkında iddiasının tam tersine bir görüşle ona karşı çıkılır. Sonra bu konuda hangi görüşü söylerse söylesin hepsinde de diğer görüşle bu kişi susturulur.

İddia: Eğer bir kişi, şanı yüce olan Allah boşanan kadının nikâh bağını elinde tutan kimsenin mehirden vazgeçip bağışlamasına izin verdiği halde kocası kadını boşadığı zaman nikâh bağını elinde tutma durumunu ortadan kalktığını zannederse…

Cevap: Bununla da kocanın değil de kocasından tamamen ayrıldıktan sonra kadının nikâh bağını elinde tutan kimsenin kastedildiği herkesçe bilinmektedir.

O zaman (nikâh bağının) kocanın elinde olması durumunun ortadan kalkmasında nikâh bağının velinin elinde olduğu yönündeki görüşün doğru olma durumu vardır. Durum böyle olunca nikâh bağının velinin elinde olduğu yönündeki görüş doğru olur. Bu görüşün aksini benimseyen, gafil olmuş ve yanlış bir zanda bulunmuştur. Bunun sebebi bu ifadenin mânasının; أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ نِكَاحِهِ "Veya nikâh bağını elinde tutan kimsenin bağışlaması" şeklinde olması sebebiyledir. النِّكَاحُ "Nikâh" kelimesine -her

ne kadar onda ikisi (elif ve lâm) olmasalar da- elif ve lâm, نِكَاحٌ kelimesinin izafe edilen "hâ" harfinin izafetinin yerine bedel olarak getirilmiştir. Şanı yüce olan Allah'ın "Cennet onun barınağının ta kendisidir" anlamında {فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى} *"Cennet, barınağın ta kendisidir."*[841] dediği gibidir. **[4/334]**

Aynı şekilde Nâbiğa ez-Zübyânî'nin dediği gibi:

لَهُمْ شِيمَةٌ لَمْ يُعْطِهَا اللَّهُ غَيْرَهُمْ ... مِنَ النَّاسِ فَالْأَحْلَامُ غَيْرُ عَوَازِبِ

Onlarda (sabırlı olma) mizaçları vardır Allah'ın vermediği başka kimseye
İnsanlardan, rüyaları onları bırakıp gitmez[842]

Beytin mânası; rüyalar (أَحْلَامُهُمْ "rüyaları") onları bırakıp gitmez şeklindedir. Buna dair örnekler sayılamayacak kadar çoktur.

Sözün tefsiri şu şekildedir: Kadınların bağışlaması veya kendi nikâh bağını elinde tutan erkeğin bağışlaması durumu hariç. Nikâh bağını elinde tutan kişi boşamadan önce de sonra da her halde kocadır. Çünkü onun mânası "Kadınların nikâhlarının bağını tutan kimsenin bağışlaması" demek değildir ki sözün tefsiri, nikâh bağını elinde tutanın kadının velisi olduğunu zannedenin zannettiği gibi olsun! Çünkü kadının velisi kadının izni olmaksızın çocukluk dönemindeki hali haricinde nikâh bağına sahip olmaz. Bu durum, nikâh bağını elinde tutan kimsenin veli olduğu görüşünde olanların çoğunluğuna göre bazı veliler dışında velilerin nikâh bağını elinde tutmadıkları bir durumdur. Allah da {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *"Ya da nikâh bağı elinde bulunanın (paylarından) vazgeçmesi"* sözüyle herhangi bir tahsis yapmadı ki (bazı velilere has bir ifade kullanmadı ki), sözü -bu konuda söylediklerinin bir anlamı, bir haklılık payı olsa bile- onların sözün tefsirine dair söyledikleri anlama yönlendirmek uygun olsun!

Şanı yüce olan Allah {وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *"Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine*

---

841 Nâziât 79/41.

842 Bk. Nâbiğa ez-Zübyânî, *Dîvân*, 45. Bu beyit Ra'd sûresi 4. âyetin tefsirinde (16/149-150) Amr b. el-Hâris el-Asgar el-A'rec el-Gassânî'yi methettiği kasidesinde gelecektir. Bu olay onun Nu'mân b. el-Münzir'den Şam'a kaçtığındadır. Beyitte geçen لَهُمْ ifadesindeki zamir, Cüfneoğullarından Gassân krallarına aittir. *Dîvân*'da geçen rivayette مِنَ النَّاسِ yerine مِنَ الْجُودِ şeklinde geçmektedir. Ancak Taberî'nin rivayeti bu bağlamda daha uygundur. Çünkü beyit çetin çatışmanın olduğu savaşlardaki durumlarından bahsettikten sonra gelmiştir. Şâkir, 5/160.

el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır. Ancak kadının vazgeçmesi başka" sözüyle önceki âyette bahsi geçen kadınlardan kinaye yapmaktadır. O âyet de {لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ} *"Kendilerine el sürmeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur"*[843] âyetidir. Kızlar; صَبَايَا, kadınlar; نِسَاءٌ olarak isimlendirilmez ancak kızlar ve cariyeler olarak isimlendirilir. Arapların kullanımında نِسَاءٌ "Kadınlar" kelimesi اِمْرَأَةٌ "Kadın" kelimesinin çoğuludur. Araplar küçük erkek çocuğa رَجُلٌ "Adam" demedikleri gibi kız bebeğe, kız çocuğuna ve baliğ olmamış kıza اِمْرَأَة "Kadın" demezler. Durum böyle olunca Allah'ın {أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} *"Ya da nikâh bağı elinde bulunanın (paylarından) vazgeçmesi"* sözünde kastedilenin veli olduğunu zannedenlere göre (âyetin mânası) "Veya nikâh bağını elinde tutan kişinin, küçüklük veya aklî melekenin yerinde olmaması sebebiyle malına sahip çıkılması gereken velisi olduğu kıza verilmesi gereken şeyi bağışlayıp ondan vazgeçmesi" şeklindedir. Şanı yüce olan Allah iki âyette boşanmış kadınların hikâyelerini umum ifadeler kullanarak tahsis etmeden anlattı ve {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *"Ancak kadının vazgeçmesi başka"* sözüyle mehri bağışlama yetkisini kadınlara verdi. Malı konusunda veli tayin edilen kimsenin bağışlaması geçersiz olduğu için Allah'ın {إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ} *"Ancak kadının vazgeçmesi başka"* sözüyle, bahsettiği iki âyetle kastedilenlerin kimseyi dışarıda bırakmaksızın bütün kadınlar olduğu bilinmektedir. **[4/335]**

Durum böyle olunca Allah'ın sözündeki yorumun "Veya kadınların nikâh bağlarını ellerinde tutanların bağışlaması" şeklinde olması açıktır. Olgunluk ve büluğ çağındaki dul kadınların velilerinin zifafa girmeden önce boşamakla kendilerine hediye edilen mehri bağışlama yetkisi, aklı yetmemesi sebebiyle mallarına veli tayin edilmiş olan küçük kız çocuklarının velilerine verilen yetkinin benzeridir. Nikâh bağını elinde tutan kimsenin veli olduğu görüşünü benimseyenlerin belirttiğimiz üzere olgunluk ve büluğ çağına ermiş dul kadınların velilerinin mehri bağışlamalarını kabul etmemelerinde ve onlarla diğerlerinin hükümlerini farklı görmemelerinde bu konuda yaptıkların yorumun yanlışlığını ortaya koyan bir durum vardır. Bu konuda bunlar arasında fark olduğu yönünde bu görüşü benimseyenlerden asıl (kaynaklardan delil) veya benzeri bir delil istenir. Bu konuda her ne görüş söylerse söylesin (bu görüşün) hilafına olan konuda aynı görüşle susturulur.

---

843 Bakara 2/236.

3. {وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى} "Bununla birlikte (ey erkekler), sizin vazgeçmeniz takvaya (Allah'a karşı gelmekten sakınmaya) daha yakındır."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى} *"Bununla birlikte (ey erkekler), sizin vazgeçmeniz takvaya (Allah'a karşı gelmekten sakınmaya) daha yakındır."* sözünün tefsiri:

Müfessirler {وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى} *"Bununla birlikte (ey erkekler), sizin vazgeçmeniz takvaya (Allah'a karşı gelmekten sakınmaya) daha yakındır."* sözüyle kime hitap edildiği konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları "Bununla erkeklere ve kadınlara hitap edilmiştir." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٣٦١] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ جُرَيْجٍ، يُحَدِّثُ عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى} قَالَ: أَقْرَبُهُمَا لِلتَّقْوَى الَّذِي يَعْفُو.

5361. Yunus'un bana İbn Vehb, İbn Cüreyc, Atâ b. Ebî Rebâh tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى} *"Bununla birlikte (ey erkekler), sizin vazgeçmeniz takvaya (Allah'a karşı gelmekten sakınmaya) daha yakındır."* sözünde "İkisinden takvaya en yakın olan, bağışlayan kimsedir." demiştir.[844] **[4/336]**

[٥٣٦٢] حَدَّثَنَا ابْنُ الْبَرْقِيِّ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، قَالَ: سَمِعْتُ تَفْسِيرَ هَذِهِ الْآيَةِ: {وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى} قَالَ: يَعْفُونَ جَمِيعًا.

5362. İbnü'l-Berkî'nin bize Amr b. Ebî Seleme tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Abdülazîz, "Bu {وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى} *'Bununla birlikte (ey erkekler), sizin vazgeçmeniz takvaya (Allah'a karşı gelmekten sakınmaya) daha yakındır.'* âyetinin tefsirini '(Karşılıklı olarak) Hep birlikte bağışlamaları' şeklinde duydum." demiştir.

---

844 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/445, (2362), Yunus tarikiyle; Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (10851), İbn Cüreyc tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/292, Abd b. Humeyd'e ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/337.

Bu görüşe göre âyetin tefsiri "Ey insanlar! Bir kısmınızın, boşanma esnasındaki ayrılıktan önce eşi tarafında ona (verilmesi) gerekli olan mehirden bağışlaması Allah'a duyulan takva duygusuna daha yakındır." şeklinde olur.

2- Diğerleri "Bununla hitap edilenler boşanmış kadınların kocalarıdır." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٣٦٣] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ: {وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى}: وَأَنْ يَعْفُوَ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى.

5363. İbn Humeyd'in bize Cerîr, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî, {وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى} *"Bununla birlikte (ey erkekler), sizin vazgeçmeniz takvaya (Allah'a karşı gelmekten sakınmaya) daha yakındır."* sözünde "Onun (kocanın) bağışlaması takvaya daha yakındır." dedi.

Bu görüşe göre âyetin tefsiri; "Ey hanımlarından ayrılanlar (kocalar)! Sizin bağışlamanız ve (evliliğe devam ederek) dönmeniz için onlara vermek durumunda olup nikâh bağının kurulmasında belirlemiş olduğunuz mehri eğer vermemişseniz onlara vermek suretiyle bırakmanız Allah'a karşı duyulan takvaya en uygun olandır." şeklindedir.

Bana göre bu konudaki iki görüşten âyetin tefsirine en uygun olanı, İbn Abbas'ın benimsemiş olduğu ve âyetin mânasının; "Ey kadınlar ve kocalar! Birbirinizden ayrılmanızdan sonra eğer birinizin yanında birinizin hakkı kalmışsa birbirinize verilmesi gereken şeyleri bağışlamanız ve muhatabanıza bırakmanız; şayet bir şey kalmamışsa bütün olarak ödemeniz Allah'a karşı duyulan takvaya en uygun olandır." şeklinde olan görüştür. **[4/337]**

Soru: Eğer bir kimse "Mehri bağışlayıp vazgeçmede ne gibi bir takva vardır ki eşinin yanında bulunup ona verilmesi gereken şeyden vazgeçip bağışlayan kimseye 'Yapmış olduğun fiil senin için Allah'a karşı duyulan takvaya daha uygundur' denilsin?" derse…

Cevap: Ona "Bu konuda Allah'a karşı takvalı olmadaki yakınlığında, Allah'ın çağırdığı, davet ve teşvik ettiği şeye doğru onu (mehri) bağışlama için koşturması vardır. Bu yaptığını şayet Allah'ın rızasını kazanmak ve

Allah'ın çağırdığı şeyi nefsinin hevasına tercih etmek için yaparsa o zaman bilinir ki o, kendisine Allah'ın kesin olarak emretmeyip yapılıp yapılmaması konusunda serbest bıraktığı şeyi yapmayı, nefsinin hevasına tercih ettiyse Allah'ın kesin olarak belirlediği ve zorunlu tuttuğu şeyi yapmayı nefsine daha çok tercih eder ve yasakladığı şeyden daha çok kaçınır. Bu da takvaya daha yakın olmasındandır." denilir.

4. {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ} "Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ} *"Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah "Ey insanlar! Birbirinize lütufta bulunmaktan geri durmayın. Ancak zifaftan önce hanımını boşayan erkek lütufta bulunsun ve mehrin tamamını henüz vermemişse, kadına versin. Şayet belirlemiş olduğu mehrin tamamını vermişse kendisine geri verilmesi gerekeni ve hanımına verdiğinin dönmesi mümkün olanını bağışlamak suretiyle lütufta bulunsun ki o da yarım mehirdir. Eğer adam cimrilik eder ve ona mehrin yarısıyla dönmekten başka her şeyden geri durursa boşanmış olan kadın eğer mehri almışsa hepsini geri vermekle, eğer almamışsa hepsini ona bağışlamak suretiyle lütufta bulunsun. Şayet ikisi de bunu yapmazlar, cimrilik ederler ve Allah'ın birinin diğerine lütufta bulunmak konusunda mendup kıldığı şeyi terk ederlerse nikâh akdinde kadın için belirlediği mehrin yarısı kadına yarısı da erkeğedir."

Bizim bu konuda benimsediğimiz görüşü müfessirler de benimsemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٣٦٤] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ، عَنْ أَبِيهِ جُبَيْرٍ: أَنَّهُ دَخَلَ عَلَى سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، فَعَرَضَ عَلَيْهِ ابْنَةً لَهُ فَتَزَوَّجَهَا، فَلَمَّا خَرَجَ طَلَّقَهَا، وَبَعَثَ إِلَيْهَا بِالصَّدَاقِ. قَالَ: قِيلَ لَهُ: فَلِمَ تَزَوَّجْتَهَا؟ قَالَ: عَرَضَهَا عَلَيَّ، فَكَرِهْتُ رَدَّهَا. قِيلَ: فَلِمَ تَبْعَثُ بِالصَّدَاقِ؟ قَالَ: فَأَيْنَ الْفَضْلُ؟

5364. Ahmed b. Hâzim'in bize Ebû Nuaym, İbn Ebî Zi'b, Saîd b. Cübeyr b. Mut'im tarikiyle rivayet ettiğine göre o, babası Cübeyr'in, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın yanına girdiğini ve onun kendi kızıyla evlenmesini teklif ettiğini, onunla evlendiğini, çıkınca onu boşadığını ve ona mehri gönderdiğini, ona;

"Neden onunla evlendin?" denildiğini onun da;

"O kızını bana teklif etti, ben de geri çevirmeyi istemedim." dediğini, kendisine;

"Neden mehirle birlikte gönderdin?" denildiğini, onun da;

"Lütufta bulunmak nerede kaldı?" dediğini zikretmiştir.[845] **[4/338]**

[٥٣٦٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ وَرْقَاءَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ} قَالَ: إِتْمَامُ الزَّوْجِ الصَّدَاقَ أَوْ تَرْكُ الْمَرْأَةِ الشَّطْرَ.

5365. Ebû Küreyb'in bize İbn Ebî Zâide, Verkâ, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ} *"Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın."* sözünde "Kocanın mehri tam vermesi veya kadının yarım mehri de bırakması demektir." dedi.[846]

[٥٣٦٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ} قَالَ: إِتْمَامُ الصَّدَاقِ أَوْ تَرْكُ الْمَرْأَةِ شَطْرَهُ.

5366. Muhammed b. Amr'ın bize Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ} *"Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın."* sözünde "Kocanın mehri tam vermesi veya kadının yarım mehri de bırakması demektir." dedi.

[٥٣٦٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

---

845 Rivayetin tahrici Türkî, 4/325'te geçmişti. Ayrıca bk. Suyûtî *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/293, Abd b. Humeyd'e ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/339.

846 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/446 (2366), Verkâ tarikiyle; Türkî, 4/339.

5367. Müsennâ'nın bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, aynısını zikretmiştir.

[٥٣٦٨] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ} فِي هَذَا وَفِي غَيْرِهِ.

5368. Süfyân b. Vekî''in bize babası, Süfyân, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ} *"Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın."* sözünde "Bu ve diğer konularda (lütufta bulunmayı unutmayın)." demiştir.

[٥٣٦٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ: {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ} قَالَ: يَقُولُ لِيَتَعَاطَفَا.

5369. Müsennâ'nın bana İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ} *"Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın."* sözünde "Allah birbirlerine şefkat göstersinler demek istiyor." demiştir.

[٥٣٧٠] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ} يُرَغِّبُكُمُ اللَّهُ فِي الْمَعْرُوفِ، وَيُحِثُّكُمْ عَلَى الْفَضْلِ.

5370. Bişr b. Muâz'ın bize Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ} *"Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir."* sözünde "Allah sizi iyiliğe teşvik ediyor ve lütufta bulunmaya yöneltiyor." dedi.[847] **[4/339]**

[٥٣٧١] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ، فِي قَوْلِهِ: {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ} قَالَ: الْمَرْأَةُ يُطَلِّقُهَا زَوْجُهَا وَقَدْ فَرَضَ لَهَا وَلَمْ يَدْخُلْ بِهَا، فَلَهَا نِصْفُ الصَّدَاقِ، فَأَمَرَ اللَّهُ أَنْ يَتْرُكَ لَهَا نَصِيبَهَا، وَإِنْ شَاءَ أَنْ يُتِمَّ الْمَهْرَ كَامِلًا؛ وَهُوَ الَّذِي ذَكَرَ اللَّهُ: {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ}.

---

847 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/446 (2368), Katâde'den Şeybân tarikiyle; Suyûtî *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/292, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/340.

5371. Yahyâ b. Ebî Tâlib'in bize Yezîd, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk, {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ} *"Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın."* sözünde "Adam, hanımı ona mehir belirlemiş olarak zifafa girmeden boşar. Bu durumda kadına mehrin yarısı vardır. Allah, adama kadının payına düşeni bırakmasını; dilerse tam olarak mehri ödemesini emretti. Bu, Allah'ın {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ} *'Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın.'* dediği hususturu." demiştir.

[٥٣٧٢] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ}: حَضَّ كُلَّ وَاحِدٍ عَلَى الصِّلَةِ، يَعْنِي الزَّوْجَ وَالْمَرْأَةَ عَلَى الصِّلَةِ.

5372. Musa'nın bize Amr, Esbât kanalıyla rivayet ettiğine göre Süddî, {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ} *"Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın."* sözünde "Allah her birini yani kocayı ve kadını birbirlerine olan (iyi davranmak suretiyle aralarındaki) bağı korumalarını teşvik etmiştir." dedi.

[٥٣٧٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا حِبَّانُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ بِشْرٍ، أَنَّهُ سَمِعَ عِكْرِمَةَ، يَقُولُ فِي قَوْلِ اللَّهِ: {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ} وَذَلِكَ الْفَضْلُ هُوَ النِّصْفُ مِنَ الصَّدَاقِ، وَأَنْ تَعْفُوَ عَنْهُ الْمَرْأَةُ لِلزَّوْجِ أَوْ يَعْفُوَ عَنْهُ وَلِيُّهَا.

5373. Müsennâ'nın bana Hibbân b. Musa, İbnü'l-Mübârek, Yahyâ b. Bişr tarikiyle rivayet ettiğine göre o, İkrime'nin, {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ} *"Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın."* sözünde şöyle dediğini işitmiştir: "Bu lütuf, mehrin yarısı ve kadının, kocası lehine veya kadının velisinin, kocanın lehine bunu bağışlamasıdır."

[٥٣٧٤] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ} قَالَ: يُعْفِي عَنْ نِصْفِ الصَّدَاقِ أَوْ بَعْضِهِ.

5374. Yunus'un bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ} *"Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın."* sözünde "Mehrin yarısından veya bir kısmından vazgeçip bağışlar." demiştir.

[٥٣٧٥] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا مِهْرَانُ، وَحَدَّثَنِي عَلِيٌّ، قَالَ. ثَنَا زَيْدٌ، جَمِيعًا، عَنْ سُفْيَانَ: {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ} قَالَ: «حَثَّ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي هَذَا وَفِي غَيْرِهِ، حَتَّى فِي عَفْوِ الْمَرْأَةِ عَنِ الصَّدَاقِ، وَالزَّوْجِ بِالْإِتْمَامِ.»

5375. İbn Humeyd'in bize Mihrân tarikiyle; Ali'nin bana Zeyd tarikiyle, her ikisinin rivayet ettiğine göre Süfyân, {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ} *"Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın."* sözünde "Allah birbirlerine bu konuda ve başka konularda hatta kadının mehri bağışlaması ve kocanın mehri tam vermesi konusunda birbirlerini teşvik etmiştir." dedi. **[4/340]**

[٥٣٧٦] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ: {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ} قَالَ: الْمَعْرُوفُ.

5376. Yahyâ b. Ebî Tâlib'in bana Yezîd, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk, {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ} *"Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın."* sözünde "(Âyette kastedilen lütuf) İyiliktir." dedi.[848]

[٥٣٧٧] حَدَّثَنَا ابْنُ الْبَرْقِيِّ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، عَنْ سَعِيدٍ قَالَ: سَمِعْتُ تَفْسِيرَ هَذِهِ الْآيَةِ {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ} قَالَ: لَا تَنْسَوُا الْإِحْسَانَ.

5377. İbnü'l-Berkî'nin bize Amr tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd'in, {وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ} *"Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın."* âyetinin tefsirinde şöyle dediğini işitmiştir: "(Karşılık beklemeksizin) İyilikte bulunmayı unutmayın."

5. {إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ} "Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir."

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ} *"Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir."* sözünün tefsiri:

848 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/292, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/341.

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bununla "Ey insanlar! Şüphesiz Allah size mendup kıldığı ve sizi teşvik ettiği sizlerin ve eşlerinizin arasındaki nikâh sebebiyle birbirinize verilmesi gereken haklarınızı bağışlamak ve Allah'ın size emrettiği veya yasakladığı ve teşvik ettiği kendinizin ve sizin dışındakiler için yaptığınız ve bıraktığınız bu ve diğer konularda birbirinize lütufta bulunmak gibi yaptığınız şeyleri {بَصِيرٌ} '*Görendir*' yani ذُو بَصَرٍ 'Görendir' ve bundan hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Tam tersine O, bunu iyilik edenin iyiliği sebebiyle mükâfatlandırılması ve kötülük edenin kötülüğüne karşılık cezalandırılması için sayar ve korur." anlamını kastetmektedir.

[BAKARA SÛRESİ 238. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ﴾

***"Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."* (Bakara 2/238)**

1. {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} "Namazlara ve orta namaza devam edin."

Şanı yüce olan Allah'ın {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} *"Namazlara ve orta namaza devam edin."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bununla "Farz kılınmış namazlara vakitlerinde devam edin, onları gözetin, bunlara ve orta namaza bağlılığa devam edin." anlamını kastetmektedir. **[4/341]**

Bizim bu konuda benimsediğimiz görüşü müfessirler de benimsemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٣٧٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ الْحَجَّاجِ، قَالَ: ثَنَا أَبُو زُهَيْرٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ مُسْلِمٍ، عَنْ مَسْرُوقٍ، فِي قَوْلِهِ: {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ} قَالَ: الْمُحَافَظَةُ عَلَيْهَا: الْمُحَافَظَةُ عَلَى وَقْتِهَا، وَعَدَمُ السَّهْوِ عَنْهَا.

5378. Müsennâ'nın bana İshâk b. el-Haccâc, Ebû Züheyr, A'meş, Müslim tarikiyle rivayet ettiğine göre Mesrûk, {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ} "*Namazlara devam edin.*" sözünde "Ona devam etmek demek; vaktine riâyet etmek ve onu unutmamaktır." demiştir.[849]

[٥٣٧٩] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْمَسْعُودِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ مُسْلِمٍ، عَنْ مَسْرُوقٍ فِي هَذِهِ الْآيَةِ: {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ} فَالْحِفَاظُ عَلَيْهَا: الصَّلَاةُ لِوَقْتِهَا، وَالسَّهْوُ عَنْهَا: تَرْكُ وَقْتِهَا.

5379. Yahyâ b. İbrahim el-Mes'ûdî'nin bana babası, onun babası, onun dedesi, A'meş, Müslim tarikiyle rivayet ettiğine göre Mesrûk, Allah'ın {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ} "*Namazlara devam edin.*" sözünde "Ona devam etmek demek namazı vaktinde kılmak riâyet etmek; onda hata yapmak ise vaktini terk etmektir." dedi.

b. {وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} "ve orta namaza" İle Kastedilen Namaz Hangisidir?

Sonra orta namaz konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları; "O, ikindi namazıdır." demiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٣٨٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، جَمِيعًا، قَالَا: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: «الصَّلَاةُ الْوُسْطَى» صَلَاةُ الْعَصْرِ.

849 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/316; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/447 (2370, 7621), A'meş tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/292, Saîd b. Mansûr'a nispetle; Türkî, 4/342.

5380. Muhammed b. Beşşâr'ın bize Ebû Âsım; Ahmed b. İshâk'ın bize Ebû Ahmed; her ikisinin de Süfyân, Ebû İshâk ve Hâris tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Ali, "Orta namaz, ikindi namazıdır." dedi.[850]

[٥٣٨١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ الْمُحَارِبِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنِي مَنْ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ، وَهُوَ يَقُولُ: {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} قَالَ: الْعَصْرُ.

5381. Muhammed b. Ubeyd el-Muhâribî'nin bana Ebü'l-Ahvas, Ebû İshâk, İbn Abbas'tan işiten bir râvi tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, "{حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} *"Namazlara ve orta namaza devam edin."* sözünde "(Kastedilen) İkindi namazıdır." dedi.[851] **[4/342]**

[٥٣٨٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا مُصْعَبُ بْنُ سَلَّامٍ، عَنْ أَبِي حَيَّانَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: «الصَّلَاةُ الْوُسْطَى» صَلَاةُ الْعَصْرِ.

5382. Ebû Küreyb'in bize Mus'ab b. Sellâm, Ebû Hayyân, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Ali (ra), "{الصَّلَاةُ الْوُسْطَى} *'Orta namazı'*, ikindi namazıdır." dedi.[852]

[٥٣٨٣] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو حَيَّانَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَلِيٍّ مِثْلَهُ.

5383. Ya'kûb'un bana İbn Uleyye, Ebû Hayyân, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Ali (ra), aynısını zikretmiştir.

---

850 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/504, Süfyân tarikiyle; Müsedded, *Müsned, -Metâlibü'l-Âliye*'de (3905) olduğu gibi-; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/505; Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî*, 1/175; Dimyâtî, *es-Salâtü'l-Vüstâ*, (47, 48), Ebû İshâk tarikiyle; Türkî, 4/342-343.

851 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr- 403), Ebü'l-Ahvas tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/305, Vekî', Süfyân, İbnü'l-Münzir ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/343.

852 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-394), İbn Uleyye tarikiyle; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 4/370-371, Ebû Hayyân tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/292, Vekî', Firyâbî, Süfyân b. Uyeyne ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/343.

[٥٣٨٤] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ قَالَ: ثَنَا مُصْعَبٌ، عَنِ الْأَجْلَحِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْحَارِثِ قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيًّا، يَقُولُ: «الصَّلَاةُ الْوُسْطَى»: صَلَاةُ الْعَصْرِ.

5384. Ebû Küreyb'in bize Mus'ab, Eclah, Ebû İshâk, Hâris tarikiyle rivayet ettiğine göre o, Ali'nin (ra) "{الصَّلَاةُ الْوُسْطَى} *'Orta namazı'*, ikindi namazıdır." dediğini işitmiştir.[853]

[٥٣٨٥] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْحَارِثِ، قَالَ: سَأَلْتُ عَلِيًّا، عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى، فَقَالَ: صَلَاةُ الْعَصْرِ.

5385. İbn Humeyd'in bize Hakkâm, Anbese, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Hâris, "Hz. Ali'ye (ra) orta namazı hakkında sordum, o da;

'İkindi namazıdır.' dedi." demiştir.

[٥٣٨٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ الْمِصْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو زُرْعَةَ وَهْبُ اللهِ بْنُ رَاشِدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَيْوَةُ بْنُ شُرَيْحٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو صَخْرٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا مُعَاوِيَةَ الْبَجَلِيَّ مِنْ أَهْلِ الْكُوفَةِ يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا الصَّهْبَاءِ الْبَكْرِيَّ، يَقُولُ: سَأَلْتُ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ، عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى؟ فَقَالَ: هِيَ صَلَاةُ الْعَصْرِ، وَهِيَ الَّتِي فُتِنَ بِهَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

5386. Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem el-Mısrî'nin bana Ebû Zür'a Vehbullah[854] b. Râşid, Hayve b. Şüreyh, Ebû Sahr tarikiyle rivayet ettiğine göre o, Kûfe ehlinden Ebû Muâviye el-Becelî'nin şöyle dediğini işitmiştir: "Ebu's-Sahbâ el-Bekrî'yi,

'Hz. Ali'ye (ra) orta namazı sordum. O da,

'O, ikindi namazıdır ve Hz. Davud (as) oğlu Hz. Süleyman'ın (as) imtihan edildiği namazdır' dedi.' derken işittim."[855] **[4/343]**

---

853 Dimyâtî, *es-Salâtü'l-Vüstâ*, (49), Muhammed b. Kesîr el-Kûfî tarikiyle el-Eclah'tan merfû olarak; Müsedded, *Müsned -Metâlibü'l-Âliye*'de (3905) olduğu gibi- Ebû İshâk tarikiyle merfû olarak; Türkî, 4/343.

854 Halebî baskıda "Vehb" şeklinde geçmektedir. Türkî, 4/344.

855 İbn Asâkir, *Târîh,* 22/241, Ali tarikiyle; Türkî, 4/344.

[٥٣٨٧] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُلَيْمَانُ التَّيْمِيُّ، وَحَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، قَالَ: ثَنَا التَّيْمِيُّ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّهُ قَالَ: «الصَّلَاةُ الْوُسْطَى» صَلَاةُ الْعَصْرِ.

5387. Ya'kûb b. İbrahim'in bana İbn Uleyye, Süleyman et-Teymî tarikiyle; Humeyd b. Mes'ade'nin bize Bişr b. el-Mufaddal, Teymî tarikiyle; Ebû Sâlih'ten rivayet ettiklerine göre Ebû Hüreyre, "Orta namazı, ikindi namazıdır." dedi.[856]

[٥٣٨٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْمَانَ بْنِ خُثَيْمٍ، عَنِ ابْنِ لَبِيبَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} أَلَا وَهِيَ الْعَصْرُ، أَلَا وَهِيَ الْعَصْرُ.

5388. Müsennâ'nın bana Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Ma'mer, Abdullah b. Osman b. Hüseym,[857] İbn Lebîbe tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Hüreyre, {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} *"Namazlara ve orta namaza devam edin."* sözünde "Dikkat edin! O, ikindi namazıdır. Dikkat edin! O, ikindi namazıdır." dedi.[858]

[٥٣٨٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، وَشُعَيْبُ بْنُ اللَّيْثِ، عَنِ اللَّيْثِ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ الْهَادِ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ فَاتَتْهُ صَلَاةُ الْعَصْرِ فَكَأَنَّمَا وُتِرَ أَهْلَهُ

856 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-395), İbn Uleyye tarikiyle; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* 2/506; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 4/370-371; Beyhakî, *Sünen*, 1/460-461; Dimyâtî, *es-Salâtü'l-Vüstâ*, (43), et-Teymî tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/305, Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/344.

857 Halebî baskıda "Ganem" şeklinde geçmektedir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 15/279; Türkî, 4/344.

858 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (2040, 2197), Ma'mer tarikiyle; Saîd b. Mansûr, *Sünen,* (Tefsîr-396); Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 5/357-358; Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî,* 1/175; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 4/369; Dimyâtî, *es-Salâtü'l-Vüstâ*, (44), Abdullah b. Osman tarikiyle; Türkî, 4/344.

وَمَالَهُ." فَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَرَى لِصَلَاةِ الْعَصْرِ فَضِيلَةً لِلَّذِي قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيهَا أَنَّهَا الصَّلَاةُ الْوُسْطَى.

5389. Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem'in bana, babası ve Şuayb b. Leys, Leys, Yezîd b. el-Hâd, İbn Şihâb ve Sâlim b. Abdullah tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah, "Allah Resûlü'nün (sav) şöyle dediğini işittim" dedi: *"Kim ikindi namazını geçirirse sanki ailesini ve malını yitirmiştir."* İbn Ömer, Allah Resûlü'nün (sav) onun orta namaz olduğunu söylemesi sebebiyle ikindi namazı için bir üstünlük görürdü.[859]

[٥٣٩٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا مُعْتَمِرٌ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: زَعَمَ أَبُو صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّهُ قَالَ: «هِيَ صَلَاةُ الْعَصْرِ.»

5390. Muhammed b. Abdula'lâ'nın bana Mu'temir, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Sâlih, Ebû Hüreyre'nin şöyle dediğini ileri sürdü: "O, ikindi namazıdır." **[4/344]**

[٥٣٩١] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ وَهْبٍ، قَالَ: ثَنِي عَمِّي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنَحْوِهِ. قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَرَى أَنَّهَا الصَّلَاةُ الْوُسْطَى.

5391. Ahmed b. Abdurrahmân b. Vehb'in bana amcası Abdullah b. Vehb, Amr b. Hâris, İbn Şihâb, Sâlim, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Allah Resûlü (sav) benzerini zikretmiştir. İbn Şihâb, "İbn Ömer onu (ikindi namazını), orta namaz olarak görürdü." demiştir.[860]

[٥٣٩٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَفَّانُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: ثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: الصَّلَاةُ الْوُسْطَى: صَلَاةُ الْعَصْرِ.

---

859 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (2191), Zührî tarikiyle; Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî*, 1/170; Dimyâtî, *es-Salâtü'l-Vüstâ*, (56), Leys tarikiyle mevkûf olarak kısaltılmış haliyle; Tayâlisî, *Müsned*, (1912); Türkî, 4/345.

860 Müslim, *Sahîh*, 201/626, İbn Vehb tarikiyle merfû olarak kısaltılmış haliyle; Türkî, 4/345.

5392. Muhammed b. Beşşâr'ın bize Affân b. Müslim, Hemmâm, Katâde, Hasan tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Saîd el-Hudrî, "Orta namaz, ikindi namazıdır." dedi.[861]

[٥٣٩٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ مَعْمَرٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَامِرٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي حُمَيْدٍ، عَنْ حُمَيْدَةَ ابْنَةِ أَبِي يُونُسَ، مَوْلَاةِ عَائِشَةَ، قَالَتْ: أَوْصَتْ عَائِشَةُ لَنَا بِمَتَاعِهَا، فَوَجَدْتُ فِي مُصْحَفِ عَائِشَةَ: {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} وَهِيَ الْعَصْرُ {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ}.

5393. Muhammed b. Ma'mer'in bana Ebû[862] Âmir, Muhammed b. Humeyd tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Âişe'nin azatlı cariyesi Humeyde bint Ebî Yunus, "Hz. Âişe bize eşyasını vasiyet ederek bıraktı ve ben Hz. Âişe Mushaf'ında "{حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} *'Namazlara ve orta namaza devam edin'* o, ikindi namazıdır, {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *'Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun'* şeklinde (yazılı olduğunu) buldum." dedi.[863]

[٥٣٩٤] حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ يَحْيَى الْأُمَوِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، قَالَ: ثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ أُمَّهُ أُمَّ حُمَيْدٍ بِنْتِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ سَأَلَتْ عَائِشَةَ عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى، قَالَتْ: كُنَّا نَقْرَؤُهَا فِي الْحَرْفِ الْأَوَّلِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى صَلَاةِ الْعَصْرِ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ.»

5394. Saîd b. Yahya el-Ümevî'nin bana, babası, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdülmelik b. Abdurrahmân, "Annesi Ümmü Humeyd bint[864] Abdurrahmân'ın Hz. Âişe'ye orta namazı sorduğunu ve onun da Allah Resûlü (sav) zamanında ilk okuyuşta (حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى صَلَاةِ الْعَصْرِ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ) 'Namazlara ve ikindi namazı olan

861 Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî*, 1/175; Dimyâtî *es-Salâtü'l-Vüstâ* (56), Affân tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/305; İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/345.

862 Nüshalarda ابْنُ "İbn" olarak geçmektedir. O, Ebû Âmir el-Akdî'dir. 4/351'de doğru şekilde gelecektir. Türkî, 4/345.

863 İbn Ebî Davud, *el-Mesâhif*, s. 84, İbn Ebî Humeyd tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/304, Vekî''e nispetle; Türkî, 4/345.

864 Bazı yazma nüshalarda "İbn" şeklinde geçmektedir. Türkî, 4/346.

orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun.' şeklinde okurduk.' dediğini" zikretmiştir.[865] **[4/345]**

[٥٣٩٥] حَدَّثَنِي عَبَّاسُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أُمِّهِ أُمِّ حُمَيْدٍ ابْنَةِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّهَا سَأَلَتْ عَائِشَةَ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: «حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَصَلَاةِ الْعَصْرِ.»

5395. Abbas b. Muhammed'in bana Haccâc, İbn Cüreyc, Abdülmelik b. Abdurrahmân tarikiyle rivayet ettiğine göre annesi Ümmü Humeyd bint Abdurrahmân'ın Hz. Âişe'ye (ra) sorduğunu ve onun benzer cevap verdiğini zikretmiştir. Sadece (yukarıdaki rivayetten farklı olarak)[866] (حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَصَلَاةِ الْعَصْرِ) "Namazlara ve ikindi namazı olan orta namaza devam edin." demiştir.[867]

[٥٣٩٦] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو أَبِي سَهْلٍ الْأَنْصَارِيِّ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَائِشَةَ فِي قَوْلِهِ: {الصَّلَاةِ الْوُسْطَى} قَالَتْ: صَلَاةُ الْعَصْرِ.

5396. Süfyân b. Vekî''in bize babası, Muhammed b. Amr[868] Ebû Sehl el-Ensârî, Kâsım b. Muhammed tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Âişe, {الصَّلَاةِ الْوُسْطَى} "*Orta namazına*" sözünde "İkindi namazıdır." demiştir.[869]

[٥٣٩٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحَجَّاجُ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: كَانَ فِي مُصْحَفِ عَائِشَةَ، «حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَهِيَ صَلَاةُ الْعَصْرِ.»

---

865 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 5/421-422, Saîd b. Yahyâ tarikiyle; Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (2203); İbn Ebî Davud, *el-Mesâhif*, s. 84; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 4/369, İbn Cüreyc tarikiyle; Türkî, 4/346.

866 İki rivayet arasındaki fark, bu rivayette صَلَاةِ الْعَصْرِ ifadesinden önce "vav" olmasıdır. Bk. Şâkir, 5/174.

867 İbn Ebî Davud, *el-Mesâhif*, s. 84; Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî*, 1/172; Dimyâtî, *es-Salâtü'l-Vüstâ*, (44), Haccâc b. Muhammed tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/304; İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/346.

868 Nüshada burada "ve" ziyadesi vardır. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 26/221; Türkî, 4/346.

869 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/504, Vekî' tarikiyle; Türkî, 4/346.

5397. Müsennâ'nın bana Haccâc, Hammâd, Hişâm b. Urve tarikiyle rivayet ettiğine göre babası şöyle dedi: "Hz. Âişe'nin (ra) Mushaf'ında (حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ، وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى صَلَاةِ الْعَصْرِ) 'Namazlara ve ikindi namazı olan orta namaza devam edin.' şeklindeydi."[870]

[٥٣٩٨] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ قَيْسٍ، قَالَ: ثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَافِعٍ مَوْلَى أُمِّ سَلَمَةَ، قَالَ: أَمَرَتْنِي أُمُّ سَلَمَةَ، أَنْ أَكْتُبَ لَهَا مُصْحَفًا وَقَالَتْ: إِذَا انْتَهَيْتَ إِلَى آيَةِ الصَّلَاةِ فَأَعْلِمْنِي فَأَعْلَمْتُهَا، فَأَمْلَتْ عَلَيَّ: «حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى صَلَاةِ الْعَصْرِ.»

5398. Ebû Küreyb'in bize Vekî', Davud b. Kays tarikiyle rivayet ettiğine göre Ümmü Seleme'nin azatlı kölesi Abdullah b. Râfi', "Ümmü Seleme bana kendisi için bir Mushaf yazmamı emretti ve,

'Namaz âyetine geldiğinde bana bildir!' dedi. Ben de bildirdim ve o bana,

(حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى صَلَاةِ الْعَصْرِ) 'Namazlara ve ikindi namazı olan orta namaza devam edin.' şeklinde yazdırdı." demiştir.[871] **[4/346]**

[٥٣٩٩] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: كَانَ الْحَسَنُ، يَقُولُ: الصَّلَاةُ الْوُسْطَى صَلَاةُ الْعَصْرِ.

5399. Ammâr'dan bana gelen bir haberde İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Hasan, "Orta namaz, ikindi namazıdır." dedi.[872]

[٥٤٠٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا الْمُعْتَمِرُ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: ثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ: الصَّلَاةُ الْوُسْطَى: صَلَاةُ الْعَصْرِ.

---

870 İbn Ebî Davud, *el-Mesâhif*, s. 83; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 4/363, Hammâd tarikiyle; Türkî, 4/346.

871 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/504; İbn Ebî Davud, *el-Mesâhif* s. 87, Vekî' tarikiyle; İbn Ebî Davud, *el-Mesâhif*, s. 87-88, Davud b. Kays tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/304, Vekî', Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/347.

872 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 4/371, Hasan'dan Yunus b. Ubeyd tarikiyle; Türkî, 4/347.

5400. Muhammed b. Abdula'lâ'nın bize Mu'temir, babası, Katâde, Ebû Eyyûb tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Âişe (ra), "Orta namaz, ikindi namazıdır." dedi.

[٥٤٠١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى، عَنْ سُلَيْمَانَ التَّيْمِيِّ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ، عَنْ عَائِشَةَ، مِثْلَهُ.

5401. Muhammed b. Beşşâr'ın bize Yahyâ, Süleyman et-Teymî, Katâde, Ebû Eyyûb tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Âişe aynısını zikretmiştir.[873]

[٥٤٠٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ، قَالَ: ثَنَا عَنْبَسَةُ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: كَانَ يُقَالُ: الصَّلَاةُ الْوُسْطَى: صَلَاةُ الْعَصْرِ.

5402. İbn Humeyd'in bize Hakkâm, Anbese, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim, "'Orta namaz, ikindi namazıdır' denilirdi." dedi.[874]

[٥٤٠٣] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ: ذُكِرَ لَنَا عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، أَنَّهُ قَالَ: الصَّلَاةُ الْوُسْطَى: صَلَاةُ الْعَصْرِ.

5403. Ammâr'dan bana gelen bir haberde İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', "Bize Ali b. Ebî Tâlib'in 'Orta namaz, ikindi namazıdır.' dediği aktarıldı." demiştir.

[٥٤٠٤] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: صَلَاةُ الْوُسْطَى: صَلَاةُ الْعَصْرِ.

5404. Ya'kûb b. İbrahim'in bana Hüşeym, Ebû Bişr tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr, "Orta namaz, ikindi namazıdır." dedi.[875]

---

873 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 4/370, Yahyâ tarikiyle; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/506; Dimyâtî *es-Salâtü'l-Vüstâ*, (50), Süleyman tarikiyle; Türkî, 4/347.

874 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/288; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/429; Türkî, 4/347.

875 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/505, Hüşeym tarikiyle; Türkî, 4/348.

[٥٤٠٥] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ حَفْصَةَ، أَنَّهَا أَمَرَتْ رَجُلًا يَكْتُبُ لَهَا مُصْحَفًا، فَقَالَتْ: إِذَا بَلَغْتَ هَذَا الْمَكَانَ فَأَعْلِمْنِي فَلَمَّا بَلَغَ {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} قَالَتْ: اكْتُبْ صَلَاةَ الْعَصْرِ.

5405. Ya'kûb'un bana Hüşeym, Ebû Bişr, Sâlim tarikiyle rivayet ettiğine göre Hafsa (ra), bir adama kendisi için bir Mushaf yazmasını emretti ve,

"Bu yere geldiğinde bana bildir!" dedi. {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} *"Namazlara ve orta namaza devam edin."* âyetine gelince de "'İkindi namazı' yaz!" dedi.[876] **[4/347]**

[٥٤٠٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ قَالَ: ثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ حَفْصَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهَا قَالَتْ لِكَاتِبِ مُصْحَفِهَا: إِذَا بَلَغْتَ مَوَاقِيتَ الصَّلَاةِ فَأَخْبِرْنِي حَتَّى أُخْبِرَكَ بِمَا سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمَّا أَخْبَرَهَا قَالَتِ: اكْتُبْ، فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «(حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَهِيَ صَلَاةُ الْعَصْرِ).»

5406. Müsennâ'nın bana Haccâc b. Minhâl, Hammâd b. Seleme, Ubeydullah b. Ömer ve Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber'in (sav) hanımı Hz. Hafsa (ra), Mushafı'nın yazarına;

"Namazın vakitlerine ulaştığında bana söyle ki Allah Resûlü'nden (sav) işittiğimi sana bildireyim!" dedi. Haber ettiğinde de;

"Yaz, ben Allah Resûlü'nün (sav) (حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَهِيَ صَلَاةُ الْعَصْرِ) 'Namazlara ve ikindi namazı olan orta namaza devam edin.' dediğini işittim." dedi.[877]

---

876 Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 165; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/503, 504, Hüşeym, Ebû Bişr, bir râvi, Sâlim tarikiyle Hz. Hafsa'dan; İbn Ebî Davud, *el-Mesâhif*, s. 85, Şu'be, Ebû Bişr, Abdullah b. Yezîd tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/304, Vekî' ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/348.

877 İbn Ebî Davud, *el-Mesâhif*, s. 86, Haccâc tarikiyle; aynı şekilde s. 85'te Haccâc tarikiyle, Nâfi' ve Hafsa arasında İbn Ömer ziyadesiyle; İbn Ebî Davud,

[٥٤٠٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحَجَّاجُ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ بَهْدَلَةَ، عَنْ زِرِّ بْنِ حُبَيْشٍ، قَالَ: صَلَاةُ الْوُسْطَى: هِيَ الْعَصْرُ.

5407. Müsennâ'nın bana Haccâc, Hammâd, Âsım b. Behdele tarikiyle rivayet ettiğine göre Zir b. Hubeyş, "Orta namaz, ikindidir." dedi.[878]

[٥٤٠٨] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} كُنَّا نُحَدِّثُ أَنَّهَا صَلَاةُ الْعَصْرِ، قَبْلَهَا صَلَاتَانِ مِنَ النَّهَارِ، وَبَعْدَهَا صَلَاتَانِ مِنَ اللَّيْلِ.

5408. Bişr'in bize Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} "*Namazlara ve orta namaza devam edin.*" sözünde; "Biz onun ikindi namazı olduğunu, öncesinde gündüz vakti iki namaz ve sonrasında da gece vakti iki namaz olduğunu konuşurduk." dedi.[879]

[٥٤٠٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ، فِي قَوْلِهِ: {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} قَالَ: أُمِرُوا بِالْمُحَافَظَةِ عَلَى الصَّلَوَاتِ، قَالَ: وَخَصَّ الْعَصْرَ {وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} يَعْنِي الْعَصْرَ.

5409. Ebû Küreyb'in bize Hüşeym, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk, {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} "*Namazlara ve orta namaza devam edin.*" sözünde "Onlara namazlara devam etmeleri emredildi ve ikindi namazını {وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} '*Orta namazı*' yani ikindiyi özellikle zikretti." dedi.[880] **[4/348]**

---

el-Mesâhif, s. 86; Beyhakî, *Sünen*, 4/462, İsmail b. İshâk, *et-Temhîd*'de (4/281) olduğu gibi Abdülvehhâb ve Hammâd b. Zeyd tarikiyle Ubeydullah'tan; Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (2202), İbn Cüreyc tarikiyle Nâfi''den; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/305, Abd b. Humeyd'e ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/348.

878 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/240; Türkî, 4/348.

879 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/305, Taberî'ye ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/349.

880 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/505, Cüveybir tarikiyle; Türkî, 4/349.

[٥٤١٠] حُدِّثْتُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْفَرَجِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مُعَاذٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ، يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: {وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} هِيَ الْعَصْرُ.

5410. Hüseyin b. Ferec'den bana gelen bir haberde Ebû Muâz, Ubeyd[881] b. Süleyman tarikiyle rivayet edildiğine göre Dahhâk, {وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} "*Ve orta namaza*" sözünde "O, ikindidir." dedi.

[٥٤١١] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ: ذُكِرَ لَنَا، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، أَنَّهُ قَالَ: «الصَّلَاةُ الْوُسْطَى»: صَلَاةُ الْعَصْرِ.

5411. Ammâr'dan bana gelen bir haberde İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî', "Bize Ali b. Ebî Tâlib'in 'Orta namaz ikindi namazıdır.' dediği zikredildi" demiştir.[882]

[٥٤١٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ} يَعْنِي الْمَكْتُوبَاتِ {وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} يَعْنِي صَلَاةَ الْعَصْرِ.

5412. Muhammed b. Sa'd'ın bana babası, amcası, onun babası, onun da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, "{حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ} '*Namazlara devam edin*' yani farz olan namazlara, {وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} '*ve orta namaza*' yani ikindi namazına" dedi.[883]

[٥٤١٣] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا قَيْسٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ رَزِينِ بْنِ عُبَيْدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: سَمِعْتُهُ يَقُولُهُ: {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} قَالَ: صَلَاةُ الْعَصْرِ.

---

881 Bazı yazma nüshalarda "Abd"; bir nüshada ise "Abdullah" olarak geçmektedir. Türkî, 4/349.

882 Bu rivayet mükerrerdir ve sayfa 4/347'de geçmiştir. Türkî, 4/349.

883 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/447 (2372), rivayetin ilk yarısı Muhammed b. Sa'd tarikiyle; Türkî, 4/349.

5413. Ahmed b. İshâk el-Ahvâzî'nin bana Ebû Ahmed, Kays, Ebû[884] İshâk, Rezîn b. Ubeyd tarikiyle rivayet ettiği göre o, İbn Abbas'ın {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} *"Namazlara ve orta namaza devam edin"* sözünde şöyle dediğini işitmiştir: "O, ikindi namazıdır."[885]

[٥٤١٤] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ ثُوْرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: الصَّلَاةُ الْوُسْطَى: صَلَاةُ الْعَصْرِ.

5414. Ahmed b. İshâk'ın bana Ebû Ahmed, İsrâil, Sevr tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid; "Orta namaz, ikindi namazıdır." dedi. **[4/349]**

[٥٤١٥] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَالَ: الصَّلَاةُ الْوُسْطَى: صَلَاةُ الْعَصْرِ.

5415. Yahyâ b. Ebî Tâlib'in bana Yezîd, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk, "Orta namaz, ikindi namazıdır." dedi.

[٥٤١٦] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ رَزِينِ بْنِ عُبَيْدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: «صَلَاةُ الْعَصْرِ.»

5416. Ahmed b. Hâzim'in bize Ebû Nuaym, İsrâil, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Rezîn b. Ubeyd, "İbn Abbas'ın 'O, ikindidir' dediğini işittim." dedi.[886]

[٥٤١٧] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، قَالَ: أَنْبَأَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ سَمُرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «الصَّلَاةُ الْوُسْطَى صَلَاةُ الْعَصْرِ.»

884 Bazı yazma nüshalarda "İbn" olarak geçmektedir. Türkî, 4/349.

885 Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 166, Ebû İshâk tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/305, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/350.

886 Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî*, 1/172; Dimyâtî, *es-Salâtü'l-Vüstâ,* (52), Ebû Nu'aym tarikiyle; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 3/324, İsrâil tarikiyle; Türkî, 4/350.

5417. İbn Beşşâr'ın bize İbn Ebî Adî, İsmail b. Müslim, Hasan, Semüre tarikiyle rivayet ettiğine göre Nebî (sav), *"Orta namaz, ikindi namazıdır."* buyurdu.[887]

[٥٤١٨] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي قَالَ: سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ أَيُّوبَ يُحَدِّثُ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ مُرَّةَ بْنِ مِخْمَرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْحَكَمِ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا أَيُّوبَ، يَقُولُ: صَلَاةُ الْوُسْطَى: صَلَاةُ الْعَصْرِ.

5418. İbn Beşşâr'ın bize Vehb b. Cerîr, babası, Yahyâ b. Eyyûb, Yezîd b. Ebî Habîb, Mürre b. Mihmer, Saîd b. Hakem tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Eyyûb, "Orta namaz, ikindi namazıdır." dedi.[888]

[٥٤١٩] حَدَّثَنَا ابْنُ سِنَانٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ مُبَارَكٍ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: صَلَاةُ الْوُسْطَى: صَلَاةُ الْعَصْرِ.

5419. İbn Sinân'ın[889] bize, Ebû Âsım, Mübârek tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan, "Orta namaz, ikindi namazıdır." dedi.

Bu görüşü benimseyenlerin gerekçesi şu rivayetlerdir:

[٥٤٢٠] حَدَّثَنِي بِهِ مُحَمَّدُ بْنُ مَعْمَرٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَامِرٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدٌ يَعْنِي -ابْنَ طَلْحَةَ- عَنْ زُبَيْدٍ، عَنْ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: شَغَلَ الْمُشْرِكُونَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ صَلَاةِ الْعَصْرِ حَتَّى اصْفَرَّتْ أَوِ احْمَرَّتْ، فَقَالَ: «شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى، مَلَأَ اللَّهُ أَجْوَافَهُمْ وَقُبُورَهُمْ نَارًا.»

5420. Muhammed b. Ma'mer'in bana Ebû Âmir, Muhammed -yani İbn Talha-, Zübeyd, Mürre tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah, "Müşrikler Allah Resûlü'nü (sav) meşgul ederek ikindi namazından alıkoydular. Hatta hava sarardı veya kızıllaştı. Bunun üzerine Resûlullah, *'Onlar bizi*

887 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/304, Taberî'ye ve Abd b. Humeyd'e nispetle. Ayrıca ileride gelecek benzer rivayete bk. Türkî, 4/357, 350.

888 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 3/465, Vehb b. Cerîr tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/305, Taberî'ye ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/350.

889 Nüshalarda "Süfyân" şeklinde geçmektedir. Türkî, 4/350.

meşgul ederek orta namazdan alıkoydular. Allah onların karınlarını ve kabirlerini ateşle doldursun!' buyurdu." dedi.[890] **[4/350]**

[٥٤٢١] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ سِنَانٍ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ طَلْحَةَ، عَنْ زُبَيْدٍ عَنْ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنَحْوِهِ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: «مَلَأَ اللَّهُ بُيُوتَهُمْ وَقُبُورَهُمْ نَارًا كَمَا شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى.»

5421. Ahmed b. Sinân el-Vâsıtî'nin bana Yezîd b. Harun, Muhammed b. Talha, Zübeyd, Mürre, Abdullah tarikiyle rivayet ettiğine göre Nebi (sav), benzerini buyurdu. Sadece (öncekinden biraz farklı olarak) *"Onların bizi orta namazdan alıkoydukları gibi Allah da onların evlerini ve kabirlerini ateşle doldursun!"* buyurdu.[891]

[٥٤٢٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، وَمُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَا: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: سَمِعْتُ قَتَادَةَ، يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي حَسَّانَ، عَنْ عَبِيدَةَ السَّلْمَانِيِّ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْأَحْزَابِ: «شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى حَتَّى آبَتِ الشَّمْسُ، مَلَأَ اللَّهُ قُبُورَهُمْ وَبُيُوتَهُمْ نَارًا» أَوْ «بُطُونَهُمْ نَارًا» شَكَّ شُعْبَةُ فِي الْبُطُونِ وَالْبُيُوتِ.

5422. Muhammed b. Müsennâ'nın ve Muhammed b. Beşşâr'ın bize, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Katâde, Ebû Hassân, Abîde es-Selmânî tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Ali (ra) "Allah Resûlü (sav) Ahzâb (Hendek) Günü, *'Onlar bizi güneş dönünceye kadar orta namazdan alıkoydular. Allah da onların kabirlerini ve evlerini ateşle doldursun!'* veya *'Karınlarını ateşle (doldursun)!'* buyurdu." dedi.

---

890 Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî*, 1/174, Ebû Âmir tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/378, 7/375 (3729, 4365); Müslim, *Sahîh*, (206/628); Tirmizî, *Sünen*, (181, 2985), İbn Mâce, *Sünen*, (686), Muhammed b. Talha tarikiyle; Tayâlisî, *Müsned*, (364); Türkî, 4/351.

891 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/256 (3716); İbn Mâce, *Sünen*, (686); Bezzâr, *Müsned*, (2022); Ebû Avâne, *Müsned*, 1/356, Yezîd b. Harun tarikiyle; Türkî, 4/351.

Şu'be (بُطُونَهُمْ) *"karınlarını"* ve (بُيُوتَهُمْ) *"evlerini"* dediği konusunda şüphe etti.[892]

[٥٤٢٣] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ زِرٍّ، قَالَ: قُلْتُ لِعَبِيدَةَ السَّلْمَانِيِّ: سَلْ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى؟ فَسَأَلَهُ فَقَالَ: كُنَّا نُرَاهَا الصُّبْحَ أَوِ الْفَجْرَ، حَتَّى سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ يَوْمَ الْأَحْزَابِ: «شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى صَلَاةِ الْعَصْرِ، مَلَأَ اللَّهُ قُبُورَهُمْ، وَأَجْوَافَهُمْ نَارًا.»

5423. İbn Beşşâr'ın bize Abdurrahmân, Süfyân, Âsım tarikiyle rivayet ettiğine göre Zir şöyle dedi: "Abîde es-Selmânî'ye;

'Ali b. Ebî Tâlib'e (ra) orta namazı sor!' dedim. O da sordu. Bunun üzerine Hz. Ali,

'Hz. Peygamber'i (sav) Ahzâb (Hendek) Günü *'Onlar bizi meşgul ederek orta namazdan, ikindi namazından alıkoydular. Allah onların kabirlerini ve karınlarını ateşle doldursun'* buyurduğunu duyuncaya kadar biz onu, 'sabah namazı' veya 'fecr namazı' olarak görüyorduk' dedi."[893] **[4/351]**

[٥٤٢٤] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي الضُّحَى، عَنْ شُتَيْرِ بْنِ شَكَلٍ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: شَغَلُونَا يَوْمَ الْأَحْزَابِ عَنْ صَلَاةِ الْعَصْرِ، حَتَّى سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى صَلَاةِ الْعَصْرِ مَلَأَ اللَّهُ قُبُورَهُمْ، وَبُيُوتَهُمْ نَارًا»، أَوْ «أَجْوَافَهُمْ نَارًا.»

---

892 Müslim, *Sahîh*, (203/627), Muhammed b. Müsennâ ve Muhammed b. Beşşâr tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 6/359 (1150), Muhammed b. Ca'fer tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/359 (1151); Nesâî, *Sünen*, (472); Bezzâr, *Müsned*, (555); Dimyâtî, *es-Salâtü'l-Vüstâ*, (10), Şu'be tarikiyle; Türkî, 4/351.

893 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/448 (2374); İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 4/360; Dimyâtî, *es-Salâtü'l-Vüstâ*, (6, 7, 8), Abdurrahmân tarikiyle; Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (2192); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/504; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 2/284 (990); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, (390); Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî*, 1/174; Beyhakî, *Sünen*, 1/460, Süfyân tarikiyle; Türkî, 4/352.

5424. İbn Beşşâr'ın bize Abdurrahmân, Süfyân, A'meş, Ebu'd-Duhâ, Şüteyr b. Şekel tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Ali (ra), "Onlar bizi Ahzâb (Hendek) Günü ikindi namazından alıkoydular. Ta ki Allah Resûlü'nün (sav) *'Onlar bizi meşgul ederek orta namazdan, ikindi namazından alıkoydular. Allah onların kabirlerini ve evlerini ateşle doldursun!'* veya *'Karınlarını ateşle (doldursun)!'* buyurduğunu duydum." dedi.[894]

[٥٤٢٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ الْجَزَّارِ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ كَانَ يَوْمُ الْأَحْزَابَ عَلَى فُرْضَةٍ مِنْ فُرَضِ الْخَنْدَقِ، فَقَالَ: «شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى حَتَّى غَرَبَتِ الشَّمْسُ، مَلَأَ اللَّهُ قُبُورَهُمْ وَبُيُوتَهُمْ نَارًا» أَوْ «بُطُونَهُمْ وَبُيُوتَهُمْ نَارًا.»

5425. Muhammed b. Müsennâ'nın bize Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Hakem, Yahyâ b. Cezzâr, Ali (ra) tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (sav) Ahzâb Günü hendeğin girişlerinden bir girişinde idi ve şöyle buyurdu: "*'Onlar güneş batıncaya kadar bizi ikindi namazından alıkoydular. Allah onların kabirlerini ve evlerini ateşle doldursun!'* veya *'Karınlarını ve evlerini ateşle (doldursun)!'*"[895]

[٥٤٢٦] حَدَّثَنِي أَبُو السَّائِبِ، وَسَعِيدُ بْنُ نُمَيْرٍ، قَالَا: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ مُسْلِمٍ، عَنْ شُتَيْرِ بْنِ شَكَلٍ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى صَلَاةِ الْعَصْرِ، مَلَأَ اللَّهُ قُبُورَهُمْ، وَبُيُوتَهُمْ نَارًا.'' ثُمَّ صَلَّاهَا بَيْنَ الْعِشَاءَيْنِ؛ بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ.

5426. Ebü's-Sâib'in ve Saîd b. Nümeyr'in[896] bana, Ebû Muâviye, el-A'meş, Müslim, Şüteyr b. Şekel, Hz. Ali (ra) tarikiyle rivayet ettiğine

894 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/304 (1036); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, (389), Abdurrahmân b. Mehdî tarikiyle; Ebû Ya'lâ, senedde "el-A'meş ve Mansûr b. el-Mu'temir" olarak ikisini birlikte zikreder. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (2194); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/404 (1236); Beyhakî, *Sünen*, 1/460, Süfyân tarikiyle; Türkî, 4/352.

895 Bezzâr, *el-Müsned*, (787), Muhammed b. Müsennâ tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/432, (1306); Dimyâtî, *es-Salâtü'l-Vüstâ*, (40), Muhammed b. Ca'fer tarikiyle; Türkî, 4/352.

896 Bir yazma nüshada "Saîd b. Ömer" şeklinde geçmektedir. Türkî, 4/353.

göre Allah Resûlü (sav) şöyle buyurdu: "'*Onlar bizi orta namazdan (yani) ikindi namazından alıkoydular. Allah onların kabirlerini ve evlerini ateşle doldursun!*' Hz. Ali, 'Sonra da iki akşam namazı yani akşam ve yatsı namazları arasında onu kıldı.' dedi."[897]

[٥٤٢٧] حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ الصُّدَائِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَاصِمٍ، عَنْ خَالِدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبِيدَةَ السَّلْمَانِيِّ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: لَمْ يُصَلِّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْعَصْرَ يَوْمَ الْخَنْدَقِ إِلَّا بَعْدَ مَا غَرَبَتِ الشَّمْسُ، فَقَالَ: «مَا لَهُمْ! مَلَأَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ، وَبُيُوتَهُمْ نَارًا، مَنَعُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى حَتَّى غَرَبَتِ الشَّمْسُ.»

5427. Hüseyin b. Ali es-Sudâî'nin bize Ali b. Âsım, Hâlid, Muhammed b. Sîrîn, Abîde es-Selmânî tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Ali (ra) şöyle dedi: "Allah Resûlü (sav) Hendek Günü ikindiyi ancak güneş battıktan sonra kılabildi ve,

'Onlara ne oluyor ki! Allah onların kalplerini ve evlerini ateşle doldursun, onlar bizi güneş batıncaya kadar orta namazdan alıkoydular!' buyurdu."[898] **[4/352]**

[٥٤٢٨] حَدَّثَنَا زَكَرِيَّا بْنُ يَحْيَى الضَّرِيرُ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ زِرٍّ، قَالَ: «انْطَلَقْتُ أَنَا وَعَبِيدَةُ السَّلْمَانِيُّ إِلَى عَلِيٍّ، فَأَمَرْتُ عُبَيْدَةَ أَنْ يَسْأَلَهُ عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى، فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَا الصَّلَاةُ الْوُسْطَى؟ فَقَالَ: كُنَّا نُرَاهَا صَلَاةَ الصُّبْحِ، فَبَيْنَا نَحْنُ نُقَاتِلُ أَهْلَ خَيْبَرَ، فَقَاتَلُوا، حَتَّى أَرْهَقُونَا عَنِ الصَّلَاةِ، وَكَانَ قَبِيلَ غُرُوبِ الشَّمْسِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اللَّهُمَّ امْلَأْ قُلُوبَ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ الَّذِينَ شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى، وَأَجْوَافِهِمْ نَارًا» أَوْ «امْلَأْ قُلُوبَهُمْ نَارًا." قَالَ: فَعَرَفْنَا يَوْمَئِذٍ أَنَّهَا الصَّلَاةُ الْوُسْطَى.

---

897 İbn Huzeyme, *Sahîh*, (1337), Ebü's-Sâib Selm b. Cünâde tarikiyle; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/503; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/53, 240, (617, 911); Müslim, *Sahîh*, (205/627); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, (392); Dimyâtî, *es-Salâtü'l-Vüstâ*, (1), Ebû Muâviye tarikiyle; Türkî, 4/353.

898 Dimyâtî, *es-Salâtü'l-Vüstâ*, (11), Ali b. Âsım tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/287, 392, (994 1221); Müslim, *Sahîh*, (202/627); Bezzâr, *Müsned*, (549); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, (393), İbn Sîrîn tarikiyle; Türkî, 4/353.

5428. Zekeriyyâ b. Yahyâ ed-Darîr'in bize Ubeydullah, İsrâil, Âsım tarikiyle rivayet ettiğine göre Zir şöyle dedi: "Ben ve Abîde b. es-Selmânî, Ali'ye (ra) gittik ve Abîde'ye orta namazı ona sormasını istedim. Bunun üzerine o,

'Ey müminlerin emiri! Orta namaz nedir?' dedi. Ali (ra) de,

'Biz onu sabah namazı olarak görüyorduk. Hayber halkıyla savaşırken onlar biz namazı geçirinceye kadar savaştılar ve vakit güneş batmasından birazcık önceydi. Bunun üzerine Allah Resûlü (sav), *'Ey Allah'ım! Bizi orta namazdan alıkoyan bu topluluğun karınlarını ateşle doldur!'* veya *'kalplerini ateşle doldur!'* buyurdu. Biz o gün onun (ikindi namazının) orta namaz olduğunu anlamış olduk.' dedi."[899]

[٥٤٢٩] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي حَسَّانَ الْأَعْرَجِ، عَنْ عَبِيدَةَ السَّلْمَانِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَوْمَ الْأَحْزَابِ: «اللَّهُمَّ امْلَأْ قُبُورَهُمْ، وَبُيُوتَهُمْ نَارًا، كَمَا شَغَلُونَا، أَوْ كَمَا حَبَسُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى حَتَّى غَرَبَتِ الشَّمْسُ.»

5429. Bişr b. Muâz'ın bize Yezîd, Saîd, Katâde, Ebû Hassân el-A'rec, Abîde es-Selmânî, Ali b. Ebî Tâlib tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (sav) Ahzâb (Hendek) Günü; *"Ey Allah'ım! Onların bizi güneş batıncaya kadar orta namazdan alıkoydukları gibi kabirlerini[900] ve evlerini ateşle doldur!"* buyurdu.[901]

[٥٤٣٠] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الْجَبَّارِ، قَالَ: ثَنَا ثَابِتُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ طَلْحَةَ، عَنْ زُبَيْدٍ، عَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: حَبَسَ الْمُشْرِكُونَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ صَلَاةِ الْعَصْرِ، حَتَّى اصْفَرَّتِ الشَّمْسُ أَوِ احْمَرَّتْ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ

899 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/303, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/354.

900 Bazı yazma nüshalarda قُلُوبَهُمْ *"kalplerini"* şeklinde geçmektedir. Türkî, 4/354.

901 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/29, 351, 433 (591, 1134, 1308); Müslim, *Sahîh*, (203/627); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, (384); Dimyâtî, *es-Salâtü'l-Vüstâ*, (9), Saîd tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/436, 443 (1314, 1327); İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 4/290, Katâde tarikiyle; Türkî, 4/354.

صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى مَلَأَ اللَّهُ بُيُوتَهُمْ وَقُلُوبَهُمْ نَارًا، أَوْ حَشَا اللَّهُ قُلُوبَهُمْ، وَبُيُوتَهُمْ نَارًا.»

5430. Süleyman b. Abdülcebbâr'ın bize Sâbit b. Muhammed, Muhammed b. Talha, Zübeyd, Mürre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Mes'ûd, "Müşrikler, Allah Resûlü'nü (sav) güneş sararıncaya veya kırmızılaşıncaya kadar ikindi namazından alıkoydular. Bunun üzerine Allah Resûlü (sav),

'Onlar bizi orta namazdan alıkoydular; Allah onların evlerini ve kalplerini ateşle doldursun!' veya *'Kalplerini ve evlerini ateşle doldursun!'* buyurdu." dedi. **[4/353]**

[٥٤٣١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عُمَارَةَ الْأَسَدِيُّ، قَالَ: ثَنَا سَهْلُ بْنُ عَامِرٍ، قَالَ: ثَنَا مَالِكُ بْنُ مِغْوَلٍ، قَالَ: سَمِعْتُ طَلْحَةَ، قَالَ: صَلَّيْتُ مَعَ مُرَّةَ فِي بَيْتِهِ، فَسَهَا - أَوْ قَالَ: نَسِيَ - فَقَامَ قَائِمًا يُحَدِّثُنَا - وَقَدْ كَانَ يُعْجِبُنِي أَنْ أَسْمَعَهُ مِنْ ثِقَةٍ قَالَ: لَمَّا كَانَ يَوْمُ الْخَنْدَقِ يَعْنِي يَوْمَ الْأَحْزَابِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا لَهُمْ! شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى صَلَاةِ الْعَصْرِ، مَلَأَ اللَّهُ أَجْوَافَهُمْ، وَقُبُورَهُمْ نَارًا.»

5431. Muhammed b. Umâra el-Esedî'nin bana Sehl b. Âmir tarikiyle rivayet ettiğine göre Mâlik b. Miğvel, "Talha'yı şöyle derken işittim" dedi: "Mürre ile birlik onun evinde namaz kıldım. O, (namazda) yanıldı veya unuttu. Bunun üzerine ayağa kalkarak bize bir şeyler söyledi. Ben de sika bir râviden bir şeyler dinlemeyi severdim. O şöyle dedi: 'Hendek Günü yani Ahzâb Günü olduğunda Allah Resûlü (sav),

'Onlara ne oluyor ki! Onlar bizi orta namazdan alıkoydular. Allah onların karınlarını ve kabirlerini ateşle doldursun!' buyurdu.' dedi."[902]

[٥٤٣٢] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنِ عَطَاءٍ، عَنِ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «صَلَاةُ الْوُسْطَى صَلَاةُ الْعَصْرِ.»

902 Ukaylî, *ed-Du'afâü'l-Kebîr*, 4/86, Mâlik tarikiyle; Türkî, 4/354.

5432. Ahmed b. Menî''nin bize Abdülvehhâb b. Atâ, Teymî, Ebû Sâlih tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Hüreyre, "Allah Resûlü (sav), *'Orta namaz ikindi namazıdır.'* buyurdu." dedi.[903]

[٥٤٣٣] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ مُسْلِمٍ الطُّوسِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَبَّادُ بْنُ الْعَوَّامِ، عَنْ هِلَالِ بْنِ خَبَّابٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزَاةٍ لَهُ، فَحَبَسَهُ الْمُشْرِكُونَ عَنْ صَلَاةِ الْعَصْرِ حَتَّى مَسَّى بِهَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اللَّهُمَّ امْلَأْ بُيُوتَهُمْ، وَأَجْوَافَهُمْ نَارًا، كَمَا حَبَسُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى.»

5433. Ali b. Müslim et-Tûsî'nin bana Abbâd b. Avvâm, Hilâl b. Habbâb, İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, "Allah Resûlü (sav) bir gazveye çıktı ve müşrikler akşam oluncaya kadar[904] onu, ikindi namazından alıkoydular. Bunun üzerine Allah Resûlü (sav),

'Ey Allah'ım! Onlar bizi orta namazdan alıkoydukları gibi sen de onların evlerini ve karınlarını ateşle doldur!' buyurdu." dedi.[905]

[٥٤٣٤] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ سَهْلٍ الرَّمْلِيُّ، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، عَنْ عَبْدِ الْوَاحِدِ الْمَوْصِلِيِّ، قَالَ: ثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْأَحْزَابِ: «شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى حَتَّى غَابَتِ الشَّمْسُ، مَلَأَ اللَّهُ قُبُورَهُمْ، وَبُيُوتَهُمْ نَارًا.»

5434. Musa b. Sehl er-Remlî'nin bize İshâk, Abdülvâhid el-Mevsılî, Hâlid b. Abdullah, İbn Ebî Leylâ, Hakem, Miksem tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, "Hz. Peygamber (sav) Ahzâb Günü *'Onlar bizi güneş kayboluncaya kadar orta namazdan alıkoydular. Allah da onların kabirlerini ve evlerini ateşle doldursun!'* buyurdu." dedi. **[4/354]**

---

903 İbn Huzeyme, *Sahîh*, (1338), Ahmed b. Menî' tarikiyle; Beyhakî, *Sünen*, 1/460; Dimyâtî, *es-Salâtü'l-Vüstâ*'da (39), Abdülvehhâb b. Atâ tarikiyle; Türkî, 4/355.

904 Halebî baskıda benzer anlamlı أمْسَى "akşam oldu" fiili geçer. Türkî, 4/355.

905 Bezzâr, *Müsned*, (Keşf-389), Ali b. Müslim et-Tûsî tarikiyle; Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî*, 1/174, Abbâd b. Avvâm tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/474 (2745); Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, (11905); *Mu'cemü'l-Evsat* (1995), Hilâl tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/303, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/355.

[٥٤٣٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا خَالِدٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: شَغَلَ الْأَحْزَابُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْخَنْدَقِ، عَنْ صَلَاةِ الْعَصْرِ حَتَّى غَرَبَتِ الشَّمْسُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى، مَلَأَ اللَّهُ قُبُورَهُمْ، وَبُيُوتَهُمْ نَارًا» أَوْ «أَجْوَافَهُمْ نَارًا.»

5435. Müsennâ'nın bana Amr b. Avn, Hâlid, İbn Ebî Leylâ, Hakem, Miksem tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, "Hendek Günü gruplar (ahzâb), Hz. Peygamber'i (sav) güneş batıncaya kadar ikindi namazından alıkoydular. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav),

'Onlar bizi orta namazdan alıkoydular. Allah da onların kabirlerini ve evlerini ateşle doldursun!' ya da *'karınlarını ateş (doldursun)!'* buyurdu." dedi.[906]

[٥٤٣٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ أَحْمَدَ الْجُرَشِيُّ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: ثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ أَخْبَرَنِي صَدَقَةُ بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي خَالِدُ بْنُ دِهْقَانَ، عَنْ خَالِدِ بْنِ سَبَلَانَ، عَنْ كُهَيْلِ بْنِ حَرْمَلَةَ، قَالَ: سُئِلَ أَبُو هُرَيْرَةَ، عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى، فَقَالَ: اخْتَلَفْنَا فِيهَا كَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهَا وَنَحْنُ بِفِنَاءِ بَيْتِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَفِينَا الرَّجُلُ الصَّالِحُ أَبُو هِشَامِ بْنُ عُتْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ بْنِ عَبْدِ شَمْسٍ، فَقَالَ: أَنَا أَعْلَمُ لَكُمْ ذَلِكَ. فَقَامَ فَاسْتَأْذَنَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَدَخَلَ عَلَيْهِ، ثُمَّ خَرَجَ إِلَيْنَا فَقَالَ: «أَخْبَرَنَا أَنَّهَا صَلَاةُ الْعَصْرِ.»

5436. Müsennâ'nın bana Süleyman b. Ahmed el-Cüreşî[907] Vâsıtî, Velîd b. Müslim, Sadaka b. Hâlid, Hâlid b. Dihkân, Hâlid b. Sebelân[908] tarikiyle

---

906 Taberânî, *el-Kebîr*, (12069), benzerini Amr b. Avn tarikiyle; Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî*, 1/174, benzerini İbn Ebî Leylâ tarikiyle; Türkî, 4/356.

907 Tefsirin yazma nüshalarında اَلْحَرَشِي "el-Hareşî" şeklinde geçmektedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/101; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/49; Türkî, 4/356.

908 Bazı nüshalarda "Hâlid b. Seylân", Halebî baskıda ise "Câbir b. Seylân" olarak geçmektedir. Türkî'nin tercih ettiği ise tahric kaynaklarından kesinleştirilmiştir.

rivayet ettiğine göre Küheyl b. Harmele şöyle dedi: "Ebû Hüreyre'ye (ra) orta namaz soruldu. O da,

'Biz de sizin gibi onda ihtilaf ettik. Allah Resûlü'nün (sav) evinin bahçesindeydik ve içimizde sâlih bir kişi olan Ebû Hâşim b. Utbe b. Rebî'a b. Abdüşems vardı.

'Onu size ben bildireyim!' dedi ve ayağa kalkıp Allah Resûlü'nün (sav) yanına girmek üzere izin istedi. Yanına girdi ve sonra yanımıza çıktı ve (Allah Resûlü (sav)) 'Onun ikindi namazı olduğunu bize söyledi' dedi."[909] **[4/355]**

[٥٤٣٧] حَدَّثَنِي الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ الصُّدَائِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، وَحَدَّثَنَا ابْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَا جَمِيعًا: ثَنَا فُضَيْلُ بْنُ مَرْزُوقٍ، عَنْ شَقِيقِ بْنِ عُقْبَةَ الْعَبْدِيِّ، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، قَالَ: نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: «حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَصَلَاةِ الْعَصْرِ» قَالَ: فَقَرَأْنَاهَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ نَقْرَأَهَا، ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ نَسَخَهَا، فَأَنْزَلَ: {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} قَالَ: فَقَالَ رَجُلٌ كَانَ مَعَ شَقِيقٍ: فَهِيَ صَلَاةُ الْعَصْرِ! قَالَ: قَدْ حَدَّثْتُكَ كَيْفَ نَزَلَتْ، وَكَيْفَ نَسَخَهَا اللَّهُ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ.

5437. Hüseyin b. Ali es-Sudâî'nin bana babası; İbn İshâk el-Ahvâzî'nin bize Ebû Ahmed, her ikisinin Fudayl b. Merzûk,[910] Şakîk b. Ukbe el-Abdî tarikiyle rivayet ettiklerine göre Berâ b. Âzib şöyle dedi: "Bu âyet (حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَصَلَاةِ الْعَصْرِ) 'Namazlara ve ikindi namazına devam edin' şeklinde inmişti. Biz bunu Allah Resûlü (sav) döneminde Allah'ın okumamızı dilediği kadar okuduk.[911] Sonra Allah onu neshetti. Sonra {حَافِظُوا

Bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 3/154; İbn Ma'kûlâ, *el-İkmâl*, 4/250; Türkî, 4/356.

909 İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, (557); Bezzâr, *Müsned*, (Keşf-391); Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî*, 1/174; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, (7198); İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/341; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 16/132, 211; 19/202 (yazma eser); Dimyâtî, *es-Salâtü'l-Vüstâ*, (45), Sadaka b. Hâlid tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/304, 630/208, İbn Sa'd ve Begavî'ye nispetle; Türkî, 4/356.

910 Nüshalarda مَسْرُوق "Mesrûk" şeklindedir ve tahric kaynaklarından Merzûk olduğu kesinleştirilmiştir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 23/305; Türkî, 4/356.

911 Nüshalarda "Ben okudum" şeklindedir ve tahric kaynaklarından kesinleştirilmiştir. Türkî, 4/356.

{عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *'Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun'* âyetini indirdi. Şakîk'in yanındaki bir kişi;

'Bu, ikindi namazı mı?' dedi. O da;

'Ben sana nasıl nâzil olduğunu ve Allah'ın onu nasıl neshettiğini anlattım. Allah en iyi bilendir.' dedi."[912]

[٥٤٣٨] حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، وَحَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْأَنْصَارِيُّ، قَالَا جَمِيعًا: ثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، وَحَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدَةُ بْنُ سُلَيْمَانَ، وَمُحَمَّدُ بْنُ بِشْرٍ، وَعَبْدُ اللهِ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ سَمُرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «الصَّلَاةُ الْوُسْطَى صَلَاةُ الْعَصْرِ.»

5438. Humeyd b. Mes'ade'nin bize Yezîd b. Zürey'; İbn Beşşâr'ın bize Muhammed b. Bekr ve Muhammed b. Abdullah el-Ensârî, her ikisinin Saîd b. Ebî Arûbe'den; Ebû Küreyb'in bize, Abde b. Süleyman ve Muhammed b. Bişr ve Abdullah b. İsmail'den, (üçünün) Saîd'den (İbn Arûbe'den); Katâde, Hasan, Semüre tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (sav), *"Orta namaz ikindi namazıdır."* buyurdu.[913] **[4/356]**

---

912 Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/280; ondan Beyhakî, *Sünen*, 7/442, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30/613 18673 no'lu rivayette; Müslim (208/630); Ebû Avâne, 1/353, 354; Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî*, 1/173 ve *Müşkil*, (2071); İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 4/368; Fudayl b. Merzûk tarikiyle; Ebû Avâne, 1/354; Beyhakî, *Sünen*, 7/359, aynı tarikle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/288; Ebû Davud, *Nâsihu'l-Kur'ân*'da Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/357.

913 Tirmizî, (182), Abde b. Süleyman tarikiyle Saîd'den; Tirmizî, (2983), Humeyd b. Mes'ade tarikiyle Yezîd'den; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, (6825); Yezîd tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/7, 12, 13 (Meymeniyye); Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî*, 1/174; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, (6825); Dimyâtî, *es-Salâtü'l-Vüstâ*, (34, 35), Saîd tarikiyle; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/505; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, (6824, 6826); Beyhakî, *Sünen*, 1/460; Dimyâtî, *es-Salâtü'l-Vüstâ*, (32), Katâde tarikiyle; Türkî, 4/357. Senedin tarikleriyle ilgili açıklama için bk. Şâkir, 5/194.

[٥٤٣٩] حَدَّثَنِي عِصَامُ بْنُ رَوَّادِ بْنِ الْجَرَّاحِ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، قَالَ: ثَنَا سَعِيدُ بْنُ بَشِيرٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ سَمُرَةَ، قَالَ: «أَنْبَأَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» أَنَّ الصَّلَاةَ الْوُسْطَى هِيَ الْعَصْرُ.

5439. İsâm b. Ravvâd b. Cerrâh'ın bana babası, Saîd b. Beşîr, Katâde, Hasan tarikiyle rivayet ettiğine göre Semüre, "Allah Resûlü (sav) bize orta namazın ikindi olduğunu haber verdi." dedi.[914]

[٥٤٤٠] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِي الضُّحَى، عَنْ شُتَيْرِ بْنِ شَكَلٍ، عَنْ أُمِّ حَبِيبَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَوْمَ الْخَنْدَقِ: «شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى صَلَاةِ الْعَصْرِ حَتَّى غَرَبَتِ الشَّمْسُ." قَالَ أَبُو مُوسَى: هَكَذَا قَالَ ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ.

5440. İbnü'l-Müsennâ'nın bize İbn Ebî Adî, Şu'be, Süleyman, Ebu'd-Duhâ, Şüteyr b. Şekel, Ümmü Habîbe tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (sav) Hendek Günü *"Onlar güneş batıncaya kadar bizi orta namazdan, ikindi namazından alıkoydular."* buyurdu. Ebû Musa (İbnü'l-Müsennâ), "İbn Ebî Adî böyle dedi." demiştir.[915]

[٥٤٤١] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَهِيَ الْعَصْرُ.»

5441. Ya'kûb b. İbrahim'in bana İbn Uleyye, Yunus tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan, "Allah Resûlü (sav) *'Namazlara ve orta namaza ki o ikindidir, devam edin!'* buyurdu." dedi.[916]

[٥٤٤٢] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ السَّلَامِ، عَنْ سَالِمٍ مَوْلَى أَبِي نُصَيْرٍ قَالَ: ثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ يَزِيدَ الدِّمَشْقِيُّ، قَالَ: كُنْتُ جَالِسًا عِنْدَ عَبْدِ

914 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, (6823), Saîd b. Beşîr tarikiyle; Türkî, 4/357.
915 Dimyâtî, *es-Salâtü'l-Vüstâ*, (150); İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/429; Türkî, 4/358.
916 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/503, Yunus tarikiyle; Türkî, 4/358.

الْعَزِيزِ بْنِ مَرْوَانَ، فَقَالَ: يَا فُلَانُ اذْهَبْ إِلَى فُلَانٍ فَقُلْ لَهُ: أَيُّ شَيْءٍ سَمِعْتَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الصَّلَاةِ الْوُسْطَى؟ فَقَالَ رَجُلٌ جَالِسٌ: أَرْسَلَنِي أَبُو بَكْرٍ، وَعُمَرُ، وَأَنَا غُلَامٌ صَغِيرٌ أَسْأَلُهُ عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى، فَأَخَذَ إِصْبَعِي الصَّغِيرَةَ فَقَالَ: «هَذِهِ الْفَجْرُ»، وَقَبَضَ الَّتِي تَلِيهَا وَقَالَ: «هَذِهِ الظُّهْرُ»، ثُمَّ قَبَضَ الْإِبْهَامَ فَقَالَ: «هَذِهِ الْمَغْرِبُ»، ثُمَّ قَبَضَ الَّتِي تَلِيهَا ثُمَّ قَالَ: «هَذِهِ الْعِشَاءُ»، ثُمَّ قَالَ: «أَيُّ أَصَابِعِكَ بَقِيَتْ؟» فَقُلْتُ: الْوُسْطَى، فَقَالَ: «أَيُّ صَلَاةٍ بَقِيَتْ؟» قُلْتُ: الْعَصْرُ، قَالَ: «هِيَ الْعَصْرُ.» [٤/٣٥٧]

5442. Ahmed b. İshâk'ın bize Ebû Ahmed, Abdüsselâm, Ebû Nusayr'ın azatlı kölesi Sâlim tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim b. Yezîd ed-Dımeşkî şöyle dedi: "Abdülazîz b. Mervân'ın yanında oturuyordum.

'Ey falan! Falanca kimseye git ve ona orta namaz hakkında Allah Resûlü'nden (sav) ne işittin?' de' dedi. Oturan adam,

'Ben küçük bir çocukken Ebû Bekir (ra) ve Ömer (ra) beni orta namazı sormak üzere Allah Resûlü'ne (sav) göndermişlerdi. O benim küçük parmağımı tuttu ve,

'*Bu, sabah namazıdır!*' buyurdu. Onu izleyen parmağı tuttu ve,

'*Bu, öğle namazıdır.*' buyurdu. Başparmağımı tuttu ve,

'*Bu, akşam namazıdır.*' buyurdu. Onu izleyen parmağı tuttu ve,

'*Bu, yatsı namazıdır.*' buyurdu. Sonra,

'*Hangi parmağın kaldı?*' dedi. Ben de,

'Orta parmak' dedim. O da,

'*Peki hangi namaz kaldı?*' dedi. Ben de,

'İkindi namazı' dedim. O da;

'*İşte o, ikindi namazıdır.*' buyurdu.' dedi."[917]

---

917 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/431, Taberî'ye nispetle. Ona göre Sâlim mevlâ Ebî Basîr'dir. Elimizdeki kaynaklarda ona rastlayamadık. Bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/304; Türkî, 4/358.

[٥٤٤٣] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ: ذُكِرَ لَنَا أَنَّ الْمُشْرِكِينَ، شَغَلُوهُمْ يَوْمَ الْأَحْزَابِ عَنْ صَلَاةِ الْعَصْرِ حَتَّى غَابَتِ الشَّمْسُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى صَلَاةِ الْعَصْرِ حَتَّى غَرَبَتِ الشَّمْسُ، مَلَأَ اللَّهُ بُيُوتَهُمْ، وَقُبُورَهُمْ نَارًا.»

5443. Ammâr b. Hasan'dan bana gelen bir haberde İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî' şöyle dedi: "Bize müşriklerin onları Ahzâb Günü güneş batıncaya kadar ikindi namazından alıkoydukları ve Allah Resûlü'nün (sav),

'Onlar bizi meşgul ederek güneş batıncaya kadar orta namazdan yani ikindi namazından alıkoydular. Allah onların evlerini ve kabirlerini ateşle doldursun!' buyurduğu anlatıldı."

[٥٤٤٤] حَدَّثَنَا ابْنُ الْبَرْقِيِّ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، قَالَ: ثَنَا صَدَقَةُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي حَسَّانَ، عَنْ عَبِيدَةَ السَّلْمَانِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ يَوْمَ الْأَحْزَابِ: «اللَّهُمَّ امْلَأْ بُيُوتَهُمْ، وَقُبُورَهُمْ نَارًا كَمَا شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى حَتَّى آبَتِ الشَّمْسُ.»

5444. İbnü'l-Berkî'nin bize Amr b. Ebî Seleme, Sadaka, Saîd, Katâde, Ebû Hassân, Abîde es-Selmânî, Ali b. Ebî Tâlib tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (sav) Ahzâb Günü *"Ey Allah'ım! Onların bizi güneş batıncaya kadar orta namazdan alıkoydukları gibi sen de onların evlerini ve kabirlerini ateşle doldur!"* buyurdu. **[4/358]**

[٥٤٤٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَوْفٍ الطَّائِيُّ، قَالَ: ثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ عَيَّاشٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، قَالَ: ثَنِي ضَمْضَمُ بْنُ زُرْعَةَ، عَنْ شُرَيْحِ بْنِ عُبَيْدٍ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ الْأَشْعَرِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الصَّلَاةُ الْوُسْطَى صَلَاةُ الْعَصْرِ.»

5445. Muhammed b. Avf et-Tâî'nin bana Muhammed b. İsmail b. Ayyâş, babası, Damdam b. Zür'a, Şüreyh b. Ubeyd, Ebû Mâlik el-Eş'arî

tarikiyle rivayet ettiğine göre "Allah Resûlü (sav) *'Orta namaz ikindi namazıdır.'* buyurdu."[918]

2- Diğerleri "Orta namaz, öğle namazıdır." görüşünü benimsemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٤٤٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَفَّانُ، قَالَ: ثَنَا هَمَّامٌ، قَالَ: ثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيِّبِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: «الصَّلَاةُ الْوُسْطَى صَلَاةُ الظُّهْرِ.»

5446. Muhammed b. Beşşâr'ın bize Affân, Hemmâm, Katâde, Saîd b. Müseyyeb, İbn Ömer tarikiyle rivayet ettiğine göre Zeyd b. Sâbit, "Orta namaz; öğle namazıdır." dedi.[919]

[٥٤٤٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْمُخَرِّمِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَامِرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيِّبِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ زَيْدٍ يَعْنِي ابْنَ ثَابِتٍ، مِثْلَهُ.

5447. Muhammed b. Abdullah el-Muharrimî'nin[920] bize Ebû Âmir, Şu'be, Katâde, Saîd b. Müseyyeb, İbn Ömer tarikiyle rivayet ettiğine göre Zeyd yani İbn Sâbit, aynısını zikretmiştir.[921]

[٥٤٤٨] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: سَمِعْتُ حَفْصَ بْنَ عَاصِمٍ، يُحَدِّثُ، عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ قَالَ: «الصَّلَاةُ الْوُسْطَى الظُّهْرُ.»

5448. Muhammed b. Müsennâ'nın bize Muhammed b. Ca'fer, Şu'be tarikiyle rivayet ettiğine göre Sa'd[922] b. İbrahim, "Hafs b. Âsım'dan Zeyd b. Sâbit'in 'Orta namaz; öğledir.' dediğini işittim." dedi. **[4/359]**

---

918 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (3458), Muhammed b. İsmail b. Ayyâş tarikiyle; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/431, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/359.

919 Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî*, 1/168; Beyhakî, *Sünen*, 1/459, Affân tarikiyle; Türkî, 4/359.

920 Nüshalarda "el-Mahzûmî" şeklindedir ve 3/494'te geçmiştir. Türkî, 4/359.

921 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/505, Şu'be tarikiyle; Türkî, 4/359.

922 Bazı yazma nüshalarda "Saîd" olarak geçmektedir. Türkî, 4/360.

[٥٤٤٩] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، وَحَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ شُعْبَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُمَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ مِنْ وَلَدِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبَانَ بْنِ عُثْمَانَ، يُحَدِّثُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: «الصَّلَاةُ الْوُسْطَى هِيَ الظُّهْرُ.»

5449. İbnü'l-Müsennâ'nın bize Süleyman b. Davud tarikiyle Şu'be; Ya'kûb b. İbrahim'in bana İbn Uleyye tarikiyle Şu'be; Ömer b. Hattâb'ın çocuğundan Ömer b. Süleyman, Abdurrahmân b. Ebân b. Osman, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Zeyd b. Sâbit, "Orta namaz; öğledir." dedi.[923]

[٥٤٥٠] حَدَّثَنَا زَكَرِيَّا بْنُ يَحْيَى بْنِ أَبِي زَائِدَةَ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عُمَرَ بْنِ سُلَيْمَانَ - هَكَذَا قَالَ أَبُو زَائِدَةَ - عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبَانَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، فِي حَدِيثٍ رَفَعَهُ «الصَّلَاةُ الْوُسْطَى صَلَاةُ الظُّهْرِ.»

5450. Zekeriyyâ b. Yahyâ b. Ebî Zâide'nin bize Abdüssamed, Şu'be, Ömer b. Süleyman -Ebû Zâide böyle söyledi-, Abdurrahmân b. Ebân, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Zeyd b. Sâbit, senedini Allah Resûlü'ne (sav) ulaştırdığı hadiste o, "*Orta namaz, öğle namazıdır.*" buyurdu.[924]

[٥٤٥١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: ثَنَا حَيْوَةُ بْنُ شُرَيْحٍ، وَابْنُ لَهِيعَةَ قَالَا: ثَنَا أَبُو عَقِيلٍ زُهْرَةُ بْنُ مَعْبَدٍ أَنَّ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيِّبِ، حَدَّثَهُ أَنَّهُ كَانَ قَاعِدًا هُوَ، وَعُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ، وَإِبْرَاهِيمُ بْنُ طَلْحَةَ، فَقَالَ سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيِّبِ: سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ، يَقُولُ: «الصَّلَاةُ الْوُسْطَى هِيَ الظُّهْرُ.'' فَمَرَّ عَلَيْنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، فَقَالَ عُرْوَةُ: أَرْسِلُوا إِلَى ابْنِ عُمَرَ، فَاسْأَلُوهُ فَأَرْسَلُوا إِلَيْهِ غُلَامًا فَسَأَلَهُ، ثُمَّ جَاءَنَا الرَّسُولُ فَقَالَ يَقُولُ: هِيَ صَلَاةُ الظُّهْرِ. فَشَكَكْنَا فِي قَوْلِ الْغُلَامِ، فَقُمْنَا جَمِيعًا، فَذَهَبْنَا إِلَى ابْنِ عُمَرَ، فَسَأَلْنَاهُ، فَقَالَ: هِيَ صَلَاةُ الظُّهْرِ.

---

923 Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî*, 1/167, Şu'be tarikiyle. Ona göre seneddeki Ömer b. Süleyman değil, Amr b. Süleyman'dır. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 23/380-381; Türkî, 4/360.

924 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/183, Şu'be tarikiyle uzun haliyle; Türkî, 4/360.

5451. İbn Humeyd'in bize Abdullah b. Yezîd, Hayve b. Şüreyh ve İbn Lehî'a, Ebû Akîl Zühre b. Ma'bed tarikiyle rivayet ettiğine göre, Saîd b. Müseyyeb, Urve b. Zübeyr ve İbrahim b. Talha otururlarken Saîd b. Müseyyeb, "Ebû Saîd el-Hudrî,

'Orta namaz; öğledir' dedi. Sonra Abdullah b. Ömer yanımızdan geçti ve Urve,

'İbn Ömer'e birini gönderin ve sorun.' dedi. Ona bir çocuk gönderdiler ve o da ona sordu. Sonra elçi (çocuk) bize geldi ve,

'O, öğle namazıdır.' diyor' dedi. Biz, çocuğun sözü hakkında şüphe ettik ve hep birlikte kalktık ve İbn Ömer'e gittik ve sorduk. O da,

'O, öğle namazıdır.' dedi."[925] **[4/360]**

[٥٤٥٢] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْعَوَّامُ بْنُ حَوْشَبٍ، قَالَ: ثَنِي رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: «هِيَ الظُّهْرُ.»

5452. Ya'kûb'un bana Hüşeym, Avvâm b. Havşeb, Ensar'dan bir râvi tarikiyle rivayet ettiğine göre Zeyd b. Sâbit, "O, öğle namazıdır." diyordu.[926]

[٥٤٥٣] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنِ الزِّبْرِقَانِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: الصَّلَاةُ الْوُسْطَى: صَلَاةُ الظُّهْرِ.

5453. Ahmed b. İshâk'ın bana Ebû Ahmed, İbn Ebî Zi'b tarikiyle; Müsennâ'nın bana Âdem, İbn Ebî Zi'b tarikiyle; Zibrikân b. Amr'dan rivayet ettiğine göre Zeyd b. Sâbit, "Orta namaz, öğle namazıdır." dedi.[927]

[٥٤٥٤] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحَجَّاجُ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، أَنَّهُ قَالَ: الصَّلَاةُ الْوُسْطَى: هِيَ صَلَاةُ الظُّهْرِ.

---

925 Beyhakî, *Sünen*, 1/458, 459, Abdullah b. Yezîd tarikiyle sadece Hayve'den; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/302, İbn Asâkir'e nispetle; Türkî, 4/361.

926 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/504, Hüşeym tarikiyle; Türkî, 4/361.

927 Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî*, 1/167, İbn Ebî Zi'b tarikiyle uzun haliyle; Türkî, 4/361.

5454. Müsennâ'nın bize Haccâc, Hammâd, Ubeydullah, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre Zeyd b. Sâbit, "Orta namaz, öğle namazıdır." dedi.

[٥٤٥٥] حَدَّثَنَا ابْنُ الْبَرْقِيِّ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا نَافِعُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: ثَنِي الْوَلِيدُ بْنُ أَبِي الْوَلِيدِ أَبُو عُثْمَانَ، قَالَ: ثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ صَلَاةِ الْوُسْطَى، قَالَ: هِيَ الَّتِي عَلَى أَثَرِ الضُّحَى.

5455. İbnü'l-Berkî'nin bize İbn Ebî Meryem, Nâfi' b. Yezîd, Velîd b. Ebi'l-Velîd Ebû Osman, Abdullah b. Dînâr tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Ömer'e orta namaz[928] soruldu, o da;

"O, kuşluk namazının ardındaki (namazdır)." dedi.[929]

[٥٤٥٦] حَدَّثَنَا ابْنُ الْبَرْقِيِّ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: ثَنَا نَافِعُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: ثَنِي الْوَلِيدُ بْنُ أَبِي الْوَلِيدِ، أَنَّ سَلَمَةَ بْنَ أَبِي مَرْيَمَ، حَدَّثَهُ أَنَّ نَفَرًا مِنْ قُرَيْشٍ أَرْسَلُوا إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، يَسْأَلُونَهُ عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى، فَقَالَ لَهُ: هِيَ الَّتِي عَلَى أَثَرِ صَلَاةِ الضُّحَى، فَقَالُوا لَهُ: ارْجِعْ وَاسْأَلْهُ، فَمَا زَادَنَا إِلَّا عَيَاءً بِهَا. فَمَرَّ بِهِمْ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَفْلَحَ مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، فَأَرْسَلُوا إِلَيْهِ أَيْضًا، فَقَالَ: هِيَ الَّتِي تَوَجَّهَ فِيهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْقِبْلَةِ.

5456. İbnü'l-Berkî'nin bize İbn Ebî Meryem, Nâfi' b. Yezîd, Velîd b. Ebü'l-Velîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Seleme b. Ebî Meryem şöyle dedi: "Kureyş'ten bir grup Abdullah b. Ömer'e orta namazı sormak üzere birini gönderdiler. Abdullah b. Ömer ona,

'O, kuşluk namazının ardındaki (namazdır).' dedi. Onlar ona;

'Dön ona sor. Bu bizim ona olan (açıklayamama yönündeki) acizliğimizi[930] artırdı' dediler. Onlara Abdullah b. Ömer'in azatlı kölesi Abdurrahmân b. Eflah uğradı. Aynı şekilde onu da gönderdiler. O da,

---

928 Bazı yazma nüshalarda صَلَاة ifadesi elif lamlı gelmiştir. Türkî, 4/361.

929 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/302, Taberî'ye ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/361.

930 Halebî baskısında عَيَاءً "âcizlik, zayıflık" kelimesi sondaki hemzesi olmadan عَيَا şeklinde kaydedilmiştir. Türkî, 4/361.

'O, Allah Resûlü'nün (sav) kıbleye yöneldiği (namazdır).' dedi."[931] **[4/361]**

[٥٤٥٧] حَدَّثَنِي ابْنُ الْبَرْقِيِّ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا نَافِعٌ، قَالَ: ثَنِي زُهْرَةُ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: ثَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ: أَنَّهُ كَانَ قَاعِدًا هُوَ، وَعُرْوَةُ، وَإِبْرَاهِيمُ بْنُ طَلْحَةَ، فَقَالَ لَهُ سَعِيدٌ: سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ، يَقُولُ: إِنَّ صَلَاةَ الظُّهْرِ هِيَ الصَّلَاةُ الْوُسْطَى. فَمَرَّ عَلَيْنَا ابْنُ عُمَرَ، فَقَالَ عُرْوَةُ: أَرْسِلُوا إِلَيْهِ فَاسْأَلُوهُ فَسَأَلَهُ الْغُلَامُ فَقَالَ: هِيَ الظُّهْرُ، فَشَكَكْنَا فِي قَوْلِ الْغُلَامِ، فَقُمْنَا إِلَيْهِ جَمِيعًا، فَسَأَلْنَاهُ، فَقَالَ: هِيَ الظُّهْرُ.

5457. İbnü'l-Berkî bana İbn Ebî Meryem, Nâfi', Zühre b. Ma'bed tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Müseyyeb, kendisi, Urve ve İbrahim b. Talha otururlarken Saîd şöyle dedi: "Ebû Saîd el-Hudrî'nin,

'Orta namaz; öğledir' dediğini işittim. O sırada Abdullah b. Ömer geçti ve Urve,

'İbn Ömer'e birini gönderin de ona sorun.' dedi. Ona bir çocuk gönderdiler ve o da ona sordu. Çocuk onun,

'O, öğle namazıdır.' dediğini söyledi. Biz, çocuğun sözü hakkında şüphe ettik, hep birlikte kalktık ve İbn Ömer'e gittik ve sorduk. O da,

'O, öğle namazıdır.' dedi."

[٥٤٥٨] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَامِرٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ قَيْسٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أَبِيهِ، وَكَانَ مَوْلًى لِحَفْصَةَ قَالَ: اسْتَكْتَبَتْنِي حَفْصَةُ مُصْحَفًا وَقَالَتْ لِي: إِذَا أَتَيْتَ عَلَى هَذِهِ الْآيَةِ فَأَعْلِمْنِي حَتَّى أُمْلِيَهَا عَلَيْكَ كَمَا أَقْرَأْتُهَا فَلَمَّا أَتَيْتُ عَلَى هَذِهِ الْآيَةِ: {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} أَتَيْتُهَا، فَقَالَتِ: اكْتُبْ: حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَصَلَاةِ الْعَصْرِ. فَلَقِيتُ أُبَيَّ بْنَ كَعْبٍ أَوْ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ، فَقُلْتُ: يَا أَبَا الْمُنْذِرِ، إِنَّ حَفْصَةَ قَالَتْ كَذَا وَكَذَا. قَالَ: هُوَ كَمَا قَالَتْ، أَوَ لَيْسَ أَشْغَلُ مَا نَكُونُ عِنْدَ صَلَاةِ الظُّهْرِ فِي غَنَمِنَا، وَنَوَاضِحِنَا؟

931 Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî*, 1/167, Velîd tarikiyle; Türkî, 4/362.

5458. İbn Beşşâr'ın bize Osman b. Ömer, Ebû Âmir, Abdurrahmân b. Kays, İbn Ebî Râfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Hafsa'nın (ra) azatlı kölesi olan babası şöyle dedi: "Hz. Hafsa (ra) bana bir Mushaf yazdırdı ve bana,

'Bu âyete geldiğin zaman bana okutulduğu[932] gibi sana yazdırmam için haber ver!' dedi. {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} *'Namazlara ve orta namaza devam edin.'* âyetine geldiğim zaman yanına geldim ve o,

(حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَصَلَاةِ الْعَصْرِ) 'Namazlara ve orta (öğle) namazına ve ikindi namazına devam edin' şeklinde yaz.' dedi. Übeyy b. Ka'b veya Zeyd b. Sâbit'le karşılaştım ve,

'Ey Ebü'l-Münzir (Übeyy)! Hz. Hafsa (ra) böyle böyle dedi.' dedim. O da,

'(Evet) Onun söylediği gibidir. Öğle vaktinde koyunlarımız ve su taşıyan hayvanlarımız içinde olduğumuz durum bizi daha fazla meşgul eden değil midir?' dedi."[933]

Bu görüşü benimseyenlerin gerekçesi şu rivayetlerdir:

[٥٤٥٩] حَدَّثَنَا بِهِ مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ أَبِي حَكِيمٍ، قَالَ: سَمِعْتُ الزِّبْرِقَانَ، يُحَدِّثُ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي الظُّهْرَ بِالْهَاجِرَةِ، وَلَمْ يَكُنْ يُصَلَّى صَلَاةً أَشَدَّ عَلَى أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْهَا، قَالَ: فَنَزَلَتْ {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} وَقَالَ: «إِنَّ قَبْلَهَا صَلَاتَيْنِ وَبَعْدَهَا صَلَاتَيْنِ.»

5459. Muhammed b. Müsennâ'nın bize Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Amr b. Ebî Hakîm, Zibrikân, Urve b. Zübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre Zeyd b. Sâbit, "Allah Resûlü (sav) öğle namazını gün ortasında kılıyordu. Hz. Peygamber'in (sav) ashabına bundan daha zor gelen bir namaz kılınmıyordu. {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} *'Namazlara ve orta namaza devam edin.'* âyeti indi ve,

---

932 Bir yazma nüshada أَمَرَ بِهَا "emrettiği", bazı yazma nüshalarda أَقْرَأَنِيهَا "bana okuduğu" şeklinde geçmektedir. Türkî, 4/362.

933 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 5/281, 282, Osman b. Ömer tarikiyle; Türkî, 4/362.

'Öncesinde iki namaz, sonrasında iki namaz vardır.' dedi."[934] **[4/362]**

[٥٤٦٠] حَدَّثَنَا مُجَاهِدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ. أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنِ الزِّبْرِقَانِ قَالَ: «إِنَّ رَهْطًا مِنْ قُرَيْشٍ مَرَّ بِهِمْ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ فَأَرْسَلُوا إِلَيْهِ رَجُلَيْنِ يَسْأَلَانِهِ عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى." فَقَالَ زَيْدٌ: هِيَ الظُّهْرُ. فَقَامَ رَجُلَانِ مِنْهُمْ فَأَتَيَا أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ فَسَأَلَاهُ عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى، فَقَالَ: هِيَ الظُّهْرُ، إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي الظُّهْرَ بِالْهَجِيرِ، فَلَا يَكُونُ وَرَاءَهُ إِلَّا الصَّفُّ وَالصَّفَّانِ، النَّاسُ يَكُونُونَ فِي قَائِلَتِهِمْ، وَفِي تِجَارَتِهِمْ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ أُحَرِّقَ عَلَى أَقْوَامٍ لَا يَشْهَدُونَ الصَّلَاةَ بُيُوتَهُمْ." قَالَ: فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى}.

5460. Mücâhid b. Musa'nın bize Yezîd b. Harun, İbn Ebî Zi'b tarikiyle rivayet ettiğine göre Zibrikân şöyle dedi: "Kureyş'ten bir grubun yanından Zeyd b. Sâbit geçti. Ona orta namazı sormak üzere iki kişi gönderdiler. Zeyd,

'O, öğledir.' dedi. Onlardan iki adam kalktı, Üsâme b. Zeyd'e geldiler ve ona orta namazı sordular. O da,

'O, öğledir. Allah Resûlü (sav) öğle namazını öğle ortasında kılardı. Arkasında bir-iki saf dışında kimse olmazdı. İnsanlar kaylule uykularında ve ticaretlerinde olurlardı. Allah Resûlü de (sav),

'Namaza gelmeyen toplulukların evlerini ateşe vermeye niyet ettim.' buyurdu. Bunun üzerine bu,

{حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} *'Namazlara ve orta namaza devam edin.'* âyeti indi.' dedi."[935]

---

934 Ebû Davud, *Sünen*, (411); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* (357), Muhammed b. Müsennâ'dan; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/183, Muhammed b. Ca'fer tarikiyle; Türkî, 4/362.

935 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/206, Yezîd b. Harun tarikiyle; Tayâlisî, *Müsned*, 662; Türkî, 4/363.

Diğerleri bunu (حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَصَلَاةِ الْعَصْرِ) "Namazlara, orta (öğle)[936] namazına ve ikindi namazına devam edin." şeklinde okurlardı.

Bunu böyle söyleyenlerden gelen rivayetler:

[٥٤٦١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدَ الْأَزْدِيِّ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ حَفْصَةَ أَمَرَتْ إِنْسَانًا فَكَتَبَ مُصْحَفًا، فَقَالَتْ: إِذَا بَلَغْتَ هَذِهِ الْآيَةَ: {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} فَآذِنِّي فَلَمَّا بَلَغَ أَذِنَهَا، فَقَالَتِ: اكْتُبْ: «حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَصَلَاةِ الْعَصْرِ.»

5461. Muhammed b. Beşşâr'ın bize Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Ebû Bişr, Abdullah b. Yezîd el-Ezdî, Sâlim b. Abdullah tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Hafsa, bir kişiye emretti ve o kişi bir Mushaf yazdı. Ona;

"Bu {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} *'Namazlara ve orta namaza devam edin.'* âyetine ulaştığın zaman bana seslen!" dedi, (o âyete) ulaşınca ona seslendi ve Hafsa,

(حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَصَلَاةِ الْعَصْرِ) 'Namazlara, orta (öğle) namazına ve ikindi namazına devam edin' şeklinde yaz.' dedi."[937] **[4/363]**

[٥٤٦٢] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ حَفْصَةَ، أَمَرَتْ مَوْلًى لَهَا أَنْ يَكْتُبَ لَهَا مُصْحَفًا، فَقَالَتْ: إِذَا بَلَغْتَ هَذِهِ الْآيَةَ: {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} فَلَا تَكْتُبْهَا حَتَّى أُمْلِيَهَا عَلَيْكَ كَمَا سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَؤُهَا. فَلَمَّا بَلَغَهَا أَمَرَتْهُ فَكَتَبَهَا: (حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَصَلَاةِ الْعَصْرِ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ) قَالَ نَافِعٌ: فَقَرَأْتُ ذَلِكَ الْمُصْحَفَ فَوَجَدْتُ فِيهِ «الْوَاوَ.»

---

936 Bu görüşe göre ardından "ikindi namazı" ifadesinin getirilmesi, {الصَّلَاةِ الْوُسْطَى} *"orta namaz"* ile öğle namazının kastedildiğini göstermektedir.

937 İbn Ebî Davud, *el-Mesâhif,* s. 85, Muhammed b. Beşşâr tarikiyle; Türkî, 4/364.

5462. İbnü'l-Müsennâ'nın bize Abdülvehhâb, Ubeydullah, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Hafsa (ra) azatlı kölesine kendisi için bir Mushaf yazmasını emretti.

"{حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} *'Namazlara ve orta namaza devam edin'* âyetine ulaştığın zaman ben sana Allah Resûlü'nün (sav) okuduğunu duyduğum gibi yazdırıncaya kadar onu yazma!" dedi ve (حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَصَلَاةِ الْعَصْرِ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ) "Namazlara, orta (öğle) namazına ve ikindi namazına devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun." şeklinde yazdığını rivayet etti. Nâfi', "Ben o Mushaf'ı okudum ve onda 'vâv' harfini buldum." demiştir.[938]

[٥٤٦٣] حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: ثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: ثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ حَفْصَةَ، زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهَا قَالَتْ لِكَاتِبٍ مُصْحَفِهَا: إِذَا بَلَغْتَ مَوَاقِيتَ الصَّلَاةِ فَأَخْبِرْنِي حَتَّى آمُرَكَ مَا سَمِعْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ. فَلَمَّا أَخْبَرَهَا قَالَتِ: اكْتُبْ فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَصَلَاةِ الْعَصْرِ.»

5463. Rebî' b. Süleyman'ın bize Esed b. Musa, Hammâd b. Seleme, Ubeydullah b. Ömer, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber'in (sav) hanımı Hz. Hafsa (ra), Mushafı'nı yazana;

"Namaz vakitlerine ulaştığın zaman Allah Resûlü'nün (sav) söylediğini işittiğimi sana (yazmanı) emretmem için bana haber ver!" dedi. O âyete geldiği zaman;

"Yaz, Allah Resûlü'nün (sav) (حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَصَلَاةِ الْعَصْرِ) 'Namazlara, orta (öğle) namazına ve ikindi namazına devam edin.' dediğini işittim." dedi.[939]

938 İbn Ebî Davud, *el-Mesâhif,* s. 86, Abdülvehhâb tarikiyle; İsmail b. İshâk el-Kâdî -İbn Abdilberr'in *et-Temhîd*'inde (4/281) olduğu gibi-; Beyhakî, *Sünen*, 1/462, Ubeydullah tarikiyle; Türkî, 4/364.

939 İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 4/282, Esed b. Musa tarikiyle; İbn Ebî Davud, *el-Mesâhif,* s. 85-86, Hammâd tarikiyle; Türkî, 4/364.

[٥٤٦٤] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدَةُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنِي أَبُو سَلَمَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ رَافِعٍ مَوْلَى عُمَرَ، قَالَ: كَانَ مَكْتُوبًا فِي مُصْحَفِ حَفْصَةَ: «حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَصَلَاةِ الْعَصْرِ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ.»

5464. Ebû Küreyb'in bize Abde b. Süleyman, Muhammed b. Amr, Ebû Seleme tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Ömer'in azatlı kölesi Amr b. Râfi', "Hz. Hafsa'nın (ra) Mushafı'nda (حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَصَلَاةِ الْعَصْرِ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ) 'Namazlara, orta (öğle) namazına ve ikindi namazına devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun' şeklinde yazılıydı." dedi.[940] **[4/364]**

[٥٤٦٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ الْمِصْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، وَشُعَيْبٌ، عَنِ اللَّيْثِ، قَالَ: ثَنَا خَالِدُ بْنُ يَزِيدَ، عَنِ ابْنِ أَبِي هِلَالٍ، عَنْ زَيْدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ رَافِعٍ، قَالَ: دَعَتْنِي حَفْصَةُ، فَكَتَبْتُ لَهَا مُصْحَفًا، فَقَالَتْ: إِذَا بَلَغْتَ آيَةَ الصَّلَاةِ فَأَخْبِرْنِي فَلَمَّا كَتَبْتُ: {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} قَالَتْ: «وَصَلَاةِ الْعَصْرِ» أَشْهَدُ أَنِّي سَمِعْتُهَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

5465. Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem el-Mısrî'nin bize babası ve Şuayb, Leys, Hâlid b. Yezîd, İbn Ebî Hilâl, Zeyd tarikiyle rivayet ettiğine göre Amr[941] b. Râfi' şöyle dedi: "Hz. Hafsa (ra) beni çağırdı ve ben ona bir Mushaf yazdım.

'Namaz âyetine ulaştığın zaman bana haber et' dedi. {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} *'Namazlara ve orta namaza devam edin'* yazdığım zaman (وَصَلَاةِ الْعَصْرِ) 'ikindi namazına' (ifadesini ekledi). 'Allah Resûlü'nden (sav) böyle işittiğime şahitlik ederim.' dedi."[942]

---

940 İbn Ebî Davud, *el-Mesâhif,* s. 87; Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî,* 1/173, Muhammed b. Amr tarikiyle; Türkî, 4/365.

941 Bazı yazma nüshalarda "Zeyd b. Ömer" şeklinde bir önceki râvinin isminin devamı olarak kaydedilmiştir. Türkî, 4/365.

942 Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 165, Leys tarikiyle; İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 4/280, Zeyd b. Eslem tarikiyle; Mâlik, *Muvatta'*, 1/139; Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 165, Mâlik'in tarikiyle; İbn Ebî Davud, *el-Mesâhif,* s. 86-87; Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî,* 1/172, Zeyd b. Eslem tarikiyle; Türkî, 4/365.

[٥٤٦٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، وَشُعَيْبُ بْنُ اللَّيْثِ، عَنِ اللَّيْثِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي خَالِدُ بْنُ يَزِيدَ، عَنِ ابْنِ أَبِي هِلَالٍ، عَنْ زَيْدٍ، أَنَّهُ بَلَغَهُ عَنْ أَبِي يُونُسَ مَوْلَى عَائِشَةَ، مِثْلُ ذَلِكَ.

5466. Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem'in bana babası ve Şuayb b. Leys, Leys, Hâlid b. Yezîd, İbn Ebî Hilâl, Zeyd tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Âişe'nin (ra) azatlı kölesi Ebû Yunus, aynısını zikretti.

[٥٤٦٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي خَالِدٌ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، أَنَّهُ بَلَغَهُ، عَنْ أَبِي يُونُسَ، مَوْلَى عَائِشَةَ، عَنْ عَائِشَةَ مِثْلُ ذَلِكَ.

5467. Müsennâ'nın bana Ebû Sâlih, Leys, Hâlid, Saîd, Zeyd b. Eslem, Hz. Âişe'nin (ra) azatlı kölesi Ebû Yunus tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Âişe (ra), aynısını zikretmiştir.[943]

[٥٤٦٨] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ هُبَيْرَةَ بْنِ مَرْيَمَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَصَلَاةِ الْعَصْرِ.»

5468. Muhammed b. Müsennâ'nın bize Vehb b. Cerîr, Şu'be, Ebû İshâk, Hübeyre b. Meryem[944] tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, "(حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَصَلَاةِ الْعَصْرِ) "Namazlara, orta (öğle) namazına ve ikindi namazına devam edin." dedi.[945] **[4/365]**

---

943 Mâlik, *Muvatta'*, 1/138; Müslim, *Sahîh*, (207/629), Mâlik'in tarikiyle; Ebû Davud, *Sünen*, (410); İbn Ebî Davud, *el-Mesâhif*, s. 84, 86-87; Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî*, 1/172, Yunus'tan Zeyd, Ka'ka' b. Hakîm tarikiyle; Türkî, 4/365.

944 Bir yazma nüshada "Umeyr b. Büreym", Halebî baskıda "Umeyr b. Meryem" şeklinde geçmektedir. Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sından doğrusu tespit edilmiştir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 30/150; Türkî, 4/366.

945 Beyhakî, *Sünen*, 1/463, Vehb b. Cerîr tarikiyle; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/504-505; İbn Ebî Davud, *el-Mesâhif*, s. 77, Şu'be tarikiyle; İbn Ebî Şeybe'de ibare وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى صَلَاةِ الْعَصْرِ şeklinde arada "vav" atıf harfi olmadan kaydedilmiştir. Türkî, 4/366.

[٥٤٦٩] حَدَّثَنَا مُجَاهِدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: كَانَ عُبَيْدُ بْنُ عُمَيْرٍ، يَقْرَأُ: «حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَصَلَاةِ الْعَصْرِ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ.»

5469. Mücâhid b. Musa'nın bize Yezîd b. Harun, Abdülmelik b. Ebî Süleyman tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ, "Ubeyd b. Umeyr (حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَصَلَاةِ الْعَصْرِ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ) 'Namazlara, orta (öğle) namazına ve ikindi namazına devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun' şeklinde okurdu" dedi.[946]

[٥٤٧٠] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَامِرٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ قَيْسٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أَبِيهِ وَكَانَ مَوْلَى حَفْصَةَ قَالَ: اسْتَكْتَبَتْنِي حَفْصَةُ مُصْحَفًا وَقَالَتْ: إِذَا أَتَيْتَ عَلَى هَذِهِ الْآيَةِ فَأَعْلِمْنِي حَتَّى أُمْلِيَهَا عَلَيْكَ كَمَا أُقْرِئْتُهَا، فَلَمَّا أَتَيْتُ عَلَى هَذِهِ الْآيَةِ: {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} أَتَيْتُهَا، فَقَالَتِ: اكْتُبْ «حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَصَلَاةِ الْعَصْرِ." فَلَقِيتُ أُبَيَّ بْنَ كَعْبٍ أَوْ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ، فَقُلْتُ: يَا أَبَا الْمُنْذِرِ، إِنَّ حَفْصَةَ قَالَتْ كَذَا وَكَذَا. قَالَ: هُوَ كَمَا قَالَتْ، أَوْ لَيْسَ أَشْغَلُ مَا نَكُونُ عِنْدَ صَلَاةِ الظُّهْرِ فِي نَوَاضِحِنَا، وَغَنَمِنَا؟

5470. İbn Beşşâr'ın bize Osman b. Ömer, Ebû Âmir, Abdurrahmân b. Kays, İbn Ebî Râfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Hafsa'nın (ra) azatlı kölesi olan babası şöyle dedi: "Hz. Hafsa (ra) bana Mushaf yazdırdı ve,

'Bu âyete geldiğin zaman bana okutulduğu[947] gibi sana yazdırmam[948] için bana bildir' dedi. Bu {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} '*Namazlara ve orta namaza devam edin*' âyetine geldiğim zaman,

'(حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَصَلَاةِ الْعَصْرِ) 'Namazlara, orta (öğle) namazına ve ikindi namazına devam edin.' şeklinde yaz' dedi.[949] Übeyy b. Ka'b veya Zeyd b. Sâbit'le karşılaştım ve,

946 Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân,* s. 166; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/505, Yezîd tarikiyle; Türkî, 4/366.

947 Bir nüshada أَقْرَئْنِهَا "onu onayladı, yazdı" şeklinde geçmektedir.Türkî, 4/366.

948 Bir nüshada bu ifade aynı anlama gelen أَمْلَيْهَا şeklinde geçmektedir. Türkî, 4/366.

949 Bazı yazma nüshalarda فَقُلْتُ "dedim" olarak geçmektedir. Türkî, 4/366.

'Ey Ebü'l-Münzir! Hz. Hafsa (ra) böyle böyle dedi' dedim. O da;

'(Evet) Onun söylediği gibidir. Öğle vaktinde koyunlarımız ve su taşıyan hayvanlarımız içinde olduğumuz durum daha fazla meşgul eden bir durum değil midir?' dedi."

3- Diğerleri "Orta namaz, akşam namazıdır." görüşü benimsemişlerdir. **[4/366]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٤٧١] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ السَّلَامِ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ أَبِي فَرْوَةَ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ قَبِيصَةَ بْنِ ذُؤَيْبٍ، قَالَ: «الصَّلَاةُ الْوُسْطَى صَلَاةُ الْمَغْرِبِ، أَلَا تَرَى أَنَّهَا لَيْسَتْ بِأَقَلِّهَا وَلَا أَكْثَرِهَا وَلَا تُقْصَرُ فِي السَّفَرِ، وَأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يُؤَخِّرْهَا عَنْ وَقْتِهَا وَلَمْ يُعَجِّلْهَا؟»

5471. Ahmed b. İshâk'ın bize Ebû Ahmed, Abdüsselâm, İshâk b. Ebî Ferve, bir râvi tarikiyle rivayet ettiğine göre Kabîsa b. Züeyb, "Orta namaz akşam namazıdır. Onun, namazın ne azı (iki rekât) ne de çoğu (dört rekât) olduğunu, seferde kısaltılmadığını ve Allah Resûlü'nün (sav) onu vaktinden geri bırakmadığını, öne de almadığını görmüyor musun?" dedi.[950]

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Kabîsa b. Züeyb {الْوُسْطَى} "*Orta*" kelimesini, boyu ortalama olup ne çok uzun ne de çok kısa olan kimse gibi bir şeyin iki iş arasında dengeli olma özelliği demek olan التَّوَسُّطُ "ortası, eşit olması" anlamında ele almıştır. Bunun için "O, namazın ne azı (iki rekât) ne de çoğu (dört rekât) değildir." demiştir.

4- Diğerleri; "Allah'ın {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} *'Namazlara ve orta namaza devam edin.'* sözüyle kastettiği orta namaz, sabah namazıdır." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٤٧٢] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَفَّانُ، قَالَ: ثَنَا هَمَّامٌ، قَالَ: ثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ صَالِحٍ أَبِي الْخَلِيلِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «صَلَاةُ الْوُسْطَى صَلَاةُ الْفَجْرِ.»

950 Bk. İbn Abdilberr, *et-Temhîd,* 4/293; Türkî, 4/367.

5472. İbn Beşşâr'ın bize Affân, Hemmâm, Katâde, Sâlih Ebî[951] Halîl, Câbir b. Zeyd tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, "Orta namaz[952] sabah namazıdır." dedi.[953]

[٥٤٧٣] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، وَعَبْدُ الْوَهَّابِ، وَمُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ عَوْفٍ، عَنْ أَبِي رَجَاءٍ، قَالَ: «صَلَّيْتُ مَعَ ابْنِ عَبَّاسٍ الْغَدَاةَ فِي مَسْجِدِ الْبَصْرَةِ، فَقَنَتَ بِنَا قَبْلَ الرُّكُوعِ وَقَالَ: هَذِهِ الصَّلَاةُ الْوُسْطَى الَّتِي قَالَ اللَّهُ: {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ}.»

5473. İbn Beşşâr'ın bize İbn Ebî Adî, Vehhâb, Muhammed b. Ca'fer, Avf tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Recâ şöyle dedi: "İbn Abbas'la birlikte Basra mescidinde namaz kıldım. Rükûdan önce bize kunut okuttu[954] ve;

'İşte bu, Allah'ın {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *'Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun.'* buyurduğu orta namazdır.' dedi."[955] **[4/367]**

[٥٤٧٤] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ عَوْفٍ، عَنْ أَبِي رَجَاءٍ الْعُطَارِدِيِّ، قَالَ: صَلَّيْتُ خَلْفَ ابْنِ عَبَّاسٍ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ.

5474. Ya'kûb'un bana İbn Uleyye, Avf tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Recâ el-Utâridî, "İbn Abbas'ın arkasında namaz kıldım." dedi ve benzerini zikretti.

[٥٤٧٥] حَدَّثَنَا عَبَّادُ بْنُ يَعْقُوبَ الْأَسَدِيُّ، قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ عَوْفٍ الْأَعْرَابِيِّ، عَنْ أَبِي رَجَاءٍ الْعُطَارِدِيِّ، قَالَ: «صَلَّيْتُ خَلْفَ ابْنِ عَبَّاسٍ الْفَجْرَ، فَقَنَتَ فِيهَا وَرَفَعَ يَدَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: هَذِهِ الصَّلَاةُ الْوُسْطَى الَّتِي أَمَرَنَا اللَّهُ أَنْ نَقُومَ فِيهَا قَانِتِينَ.»

---

951 Bazı nüshalarda بْنُ "oğlu" şeklinde geçmektedir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 13/89; Türkî, 4/367.

952 Bazı nüshalarda صَلَاةُ kelimesi elif lamlı اَلصَّلَاةُ şeklinde geçmektedir. Türkî, 4/367.

953 Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî*, 1/170; Beyhakî, *Sünen*, 1/461, Affân tarikiyle; Türkî, 4/367.

954 Bir nüshada (hatalı olarak) فَقُلْتُ "dedim" şeklinde geçmektedir. Türkî, 4/368.

955 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (2207); Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî*, 1/170; Beyhakî, *Sünen*, 1/461, Avf tarikiyle; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/506; Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî*, 1/170; Beyhakî, *Sünen*, 1/461, Ebû Recâ tarikiyle; Türkî, 4/368.

5475. Abbâd b. Ya'kûb el-Esedî'nin bize Şerîk, Avf el-A'râbî tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Recâ el-Utâridî şöyle dedi: "İbn Abbas'ın arkasında sabah namazı kıldım, onda kunut okudu ve ellerini kaldırdı, sonra,

'İşte bu, Allah'ın boyun eğerek durmamızı emrettiği orta namazdır.' dedi."

[٥٤٧٦] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَوْفٌ، عَنْ أَبِي رَجَاءٍ، قَالَ: صَلَّى بِنَا ابْنُ عَبَّاسٍ الْفَجْرَ، فَلَمَّا فَرَغَ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ قَالَ فِي كِتَابِهِ: «{حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} فَهَذِهِ الصَّلَاةُ الْوُسْطَى.»

5476. Ebû Küreyb'in bize Hüşeym, Avf tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Recâ şöyle dedi: "İbn Abbas bize sabah namazı kıldırdı. Bitirince, 'Allah, Kitabı'nda {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} *'Namazlara ve orta namaza devam edin'* buyurmuştur. İşte bu, orta namazdır.' dedi."[956]

[٥٤٧٧] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا مَرْوَانُ - يَعْنِي ابْنَ مُعَاوِيَةَ - عَنْ عَوْفٍ، عَنْ أَبِي رَجَاءٍ الْعُطَارِدِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ نَحْوَهُ.

5477. Ebû Küreyb'in bize Mervân -yani İbn Muâviye-, Avf, Ebû Recâ el-Utâridî tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas benzerini zikretti.

[٥٤٧٨] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ. ثَنَا عَوْفٌ، عَنْ أَبِي الْمِنْهَالِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ صَلَّى الْغَدَاةَ فِي مَسْجِدِ الْبَصْرَةِ، فَقَنَتَ قَبْلَ الرُّكُوعِ، وَقَالَ: «هَذِهِ الصَّلَاةُ الْوُسْطَى الَّتِي ذَكَرَ اللَّهُ {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ}.»

5478. İbn Beşşâr'ın bize Abdülvehhâb, Avf, Ebü'l-Minhâl, Ebü'l-Âliye tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Basra mescidinde sabah namazını kıldı,[957] rükûdan önce kunut okudu ve "Bu, Allah'ın {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *'Namazlara ve orta namaza devam*

956 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/504, Hüşeym tarikiyle; Türkî, 4/368.

957 Bir yazma nüshada الْغَدَاةَ yerine صَلَاةَ الْغَدَاةِ "sabah namazı" şeklinde geçmektedir. Türkî, 4/368.

edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun' âyetinde zikrettiği orta namazdır." dedi.[958] **[4/368]**

[٥٤٧٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا الْمُهَاجِرُ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ بِالْبَصْرَةِ هَا هُنَا، وَإِنَّ فَخِذَهُ لَعَلَى فَخِذِي، فَقُلْتُ: يَا أَبَا فُلَانٍ أَرَأَيْتَكَ صَلَاةَ الْوُسْطَى الَّتِي ذَكَرَ اللَّهُ فِي الْقُرْآنِ، أَلَا تُحَدِّثُنِي أَيُّ صَلَاةٍ هِيَ؟ قَالَ: وَذَلِكَ حِينَ انْصَرَفُوا مِنْ صَلَاةِ الْغَدَاةِ، فَقَالَ: أَلَيْسَ قَدْ صَلَّيْتَ الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ الْآخِرَةَ؟ قُلْ: قُلْتُ: بَلَى، قَالَ: ثُمَّ صَلَّيْتَ هَذِهِ؟ قَالَ: ثُمَّ تُصَلِّي الْأُولَى وَالْعَصْرَ؟ قَالَ: قُلْتُ: بَلَى. قَالَ: فَهِيَ هَذِهِ.

5479. Muhammed b. Müsennâ'nın bize Abdülvehhâb, Muhâcir tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle dedi: "İbn Abbas'a Basra'da orada uyluğu uyluğum üzerindeyken (yan yana otururken) sordum ve,

'Ey Ebû falan! Kur'ân'da Allah'ın bahsettiği orta namaz hakkında ne dersin? Onun hangi namaz olduğunu bana söylemeyecek misin?' dedim. Bu, onların sabah namazından ayrıldıkları zamandı. O da,

'Akşam ve son yatsı namazını kılmamış mıydın?' dedi. Ben de,

'Evet' dedim. O da,

'Sonra bunu kıldın (değil mi)?' dedi. Sonra,

'İlk ve ikindi namazını kılacaksın (değil mi)?' dedi. Ben de,

'Evet' dedim. O da;

'İşte o, budur.' dedi."

[٥٤٨٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى الدَّامَغَانِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الرَّبِيعُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، قَالَ: صَلَّيْتُ خَلْفَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ بِالْبَصْرَةِ زَمَنَ عُمَرَ صَلَاةَ الْغَدَاةِ، قَالَ: فَقُلْتُ لِرَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى جَنْبِي: مَا الصَّلَاةُ الْوُسْطَى؟ قَالَ: هَذِهِ الصَّلَاةُ.

958 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/301, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/369.

5480. Muhammed b. İsa ed-Dâmeğânî'nin bize İbnü'l-Mübârek, Rebî' b. Enes tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle dedi: "Hz. Ömer (hilâfeti) zamanında Abdullah b. Kays'ın arkasında sabah namazı kıldım. Hz. Peygamber'in (sav) ashabından yanımdaki birine,

'Orta namaz nedir?' diye sordum. O da;

'Bu namazdır.' dedi."[959]

[٥٤٨١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحَجَّاجُ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَوْفٌ، عَنْ خِلَاسِ بْنِ عَمْرٍو، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ صَلَّى الْفَجْرَ، فَقَنَتَ قَبْلَ الرُّكُوعِ، وَرَفَعَ إِصْبَعَيْهِ، قَالَ: هَذِهِ الصَّلَاةُ الْوُسْطَى.

5481. Müsennâ'nın bana Haccâc, Hammâd, Avf, Hilâs b. Amr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, sabah namazını kıldı, rükûdan önce kunut okudu ve iki parmağını kaldırıp "Bu,[960] orta namazdır." dedi.

[٥٤٨٢] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ أَنَّهُ صَلَّى مَعَ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةَ الْغَدَاةِ، فَلَمَّا أَنْ فَرَغُوا قَالَ: قُلْتُ لَهُمْ: أَيَّتُهُنَّ الصَّلَاةُ الْوُسْطَى؟ قَالُوا: الَّتِي صَلَّيْتَهَا قَبْلُ.

5482. Ammâr b. Hasan'dan bana gelen bir haberde İbn Ebî Ca'fer, babası, Rebî' tarikiyle rivayet edildiğine göre Ebü'l-Âliye, Allah Resûlü'nün (sav) ashabıyla birlikte sabah namazını kıldığını, onlar (namazı) bitirdiklerinde,

"Onlara;

'Orta namaz nedir?' diye sordum, onlar da;

'Önce kıldığımız (namazdır).' dediler."[961] demiştir.[962] **[4/369]**

---

959 Tahâvî, *Şerhu'l-Me'ânî*, 1/170, İbnü'l-Mübârek tarikiyle; Türkî, 4/369.

960 Bazı nüshalarda هِيَ "O" şeklinde geçmektedir. Türkî, 4/369.

961 Bir nüshada قَالَ "Dedi" şeklinde geçmektedir. Türkî, 4/370.

962 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (2208), Ebû Ca'fer tarikiyle; Türkî, 4/370.

[٥٤٨٣] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عَثْمَةَ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدُ بْنُ بَشِيرٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: «الصَّلَاةُ الْوُسْطَى صَلَاةُ الصُّبْحِ.»

5483. İbn Beşşâr'ın bize İbn Asme, Saîd b. Beşîr, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Câbir b. Abdullah, "Orta namaz, sabah namazıdır." dedi.[963]

[٥٤٨٤] حَدَّثَنَا مُجَاهِدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ أَبِي سُلَيْمَانَ، قَالَ: «كَانَ عَطَاءٌ، يَرَى أَنَّ الصَّلَاةَ الْوُسْطَى صَلَاةُ الْغَدَاةِ.»

5484. Mücâhid b. Musa'nın bize Yezîd b. Harun tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdülmelik b. Ebî Süleyman, "Atâ, orta namazın sabah namazı olduğu görüşünü benimserdi." dedi.[964]

[٥٤٨٥] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، قَالَ ثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ وَاقِدٍ، عَنْ يَزِيدَ النَّحْوِيِّ، عَنْ عِكْرِمَةَ، فِي قَوْلِهِ: {وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} قَالَ: صَلَاةُ الْغَدَاةِ.

5485. İbn Humeyd'in bize Yahyâ b. Vâdıh, Hüseyin b. Vâkıd, Yezîd en-Nahvî tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime, {وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} "*Orta namazına*" sözünde "(O) Sabah namazıdır." dedi.

[٥٤٨٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ: «{حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} قَالَ: الصُّبْحُ.»

5486. Muhammed b. Amr'ın bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} "*Namazlara ve orta namaza devam edin.*" sözünde "(O) Sabah namazıdır." dedi.[965]

963 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/301, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/370.

964 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/505, Yezîd b. Harun tarikiyle; Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (2205), Atâ'dan İbn Cüreyc tarikiyle; Türkî, 4/370.

965 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/505, İbn Ebî Necîh tarikiyle; Türkî, 4/370.

[٥٤٨٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

5487. Müsennâ'nın bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, aynısını zikretmiştir.

[٥٤٨٨] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادِ بْنِ الْهَادِ، قَالَ: «الصَّلَاةُ الْوُسْطَى صَلَاةُ الْغَدَاةِ.»

5488. Ammâr b. Hasan'dan bana gelen bir haberde İbn Ebî Ca'fer, babası, Husayn tarikiyle rivayet edildiğine göre Şeddâd b. Hâd, "Orta namaz, sabah namazıdır." dedi.[966]

[٥٤٨٩] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ «{حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} قَالَ: الصَّلَاةُ الْوُسْطَى صَلَاةُ الْغَدَاةِ.»

5489. Ammâr b. Hasan'dan bana gelen bir haberde İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî', {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى} *"Namazlara ve orta namaza devam edin."* sözünde "Orta namaz, sabah namazıdır." dedi. **[4/370]**

Bu görüşü benimseyenlerin gerekçesi şanı yüce olan Allah'ın "Allah için kunut okuyun" anlamında {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *"Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."* demesi ve beş vakit namazdan sabah namazı haricinde içinde kunut olan farz namaz olmamasıdır. Bu sebeple onun diğerlerinin dışında bir namaz olduğu bilinmektedir.

5- Diğerleri "Beş vakitten herhangi biridir ve onun bizzat hangisi olduğunu bilmiyoruz." dediler.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٤٩٠] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: ثَنِي هِشَامُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: كُنَّا عِنْدَ نَافِعٍ، وَمَعَنَا رَجَاءُ بْنُ حَيْوَةَ، فَقَالَ لَنَا رَجَاءٌ: سَلُوا نَافِعًا عَنِ الصَّلَاةِ

966 İbnü'l-Münzir, *el-Evsat*, 2/367; Türkî, 4/370.

الْوسْطَى فَسَأَلْنَاهُ، فَقَالَ: قَدْ سَأَلَ عَنْهَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَجُلٌ، فَقَالَ: «هِيَ فِيهِنَّ، فَحَافِظُوا عَلَيْهِنَّ كُلِّهِنَّ.»

5490. Yunus b. Abdüla'lâ'nın bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre Hişâm b. Sa'd şöyle dedi: "Nâfi''in yanındaydık ve beraberimizde Recâ b. Hayve vardı. Recâ bize,

'Nâfi''e orta namazı sorun' dedi. Biz de sorduk. O da;

'İbn Ömer'e bir adam bunu sordu. O da;

'O, onların (beş vaktin) içindedir. Siz hepsine devam edin.' dedi."[967]

[٥٤٩١] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، عَنْ قَيْسِ بْنِ الرَّبِيعِ، عَنْ نُسَيْرِ بْنِ ذُعْلُوقٍ أَبِي طُعْمَةَ، قَالَ: سَأَلْتُ الرَّبِيعَ بْنَ خُثَيْمٍ عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى، قَالَ: أَرَأَيْتَ إِنْ عَلِمْتَهَا كُنْتَ مُحَافِظًا عَلَيْهَا وَمُضَيِّعًا سَائِرَهُنَّ؟ قُلْتُ: لَا. فَقَالَ: فَإِنَّكَ إِنْ حَافَظْتَ عَلَيْهِنَّ فَقَدْ حَافَظْتَ عَلَيْهَا.

5491. Ahmed b. İshâk'ın bize Ebû Ahmed, Kays b. Rebî' tarikiyle rivayet ettiğine göre Nüseyr b. Zü'lûk Ebû Tu'me[968] şöyle dedi: "Rebî' b. Huseym'e[969] orta namazı sordum. O da,

'Şayet onu bilirsen ve ona devam edip diğerlerini ihmal edersen?' dedi. Ben de,

'Hayır (öyle bir şey yapmam)' dedim. O da,

'Onlara (beş vakte) devam edersen ona (orta namaza) da devam etmiş olursun.' dedi." **[4/371]**

---

967 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/448, (2376), Yunus tarikiyle; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 8/196; Türkî, 4/371.

968 Bazı yazma nüshalarda "Sîrîn b. Du'lûk'tan Ebî Futayme tarikiyle" şeklinde; Halebî baskıda "Nüseyr b. Zü'lûk'tan Ebû Futayme" şeklinde geçmektedir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/339; Türkî, 4/371.

969 Bazı nüshalarda "Haysem" olarak geçmektedir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 9/70; Türkî, 4/371.

[٥٤٩٢] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ وَابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَا: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: سَمِعْتُ قَتَادَةَ، يُحَدِّثُ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: «كَانَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيهِ هَكَذَا، يَعْنِي مُخْتَلِفِيْنِ فِي الصَّلَاةِ الْوُسْطَى. وَشَبَّكَ بَيْنَ أَصَابِعِهِ.»

5492. İbn Beşşâr'ın ve İbnü'l-Müsennâ'nın bize Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Müseyyeb şöyle dedi: "Allah Resûlü'nün (sav) ashabı -parmaklarını birbirinin içine geçirerek- böyleydi. Yani orta namaz konusunda ihtilaf içindeydi."[970]

Bu konudaki görüşlerden doğru olanı, âyetin tefsirinden önce bahsettiğimiz Allah Resûlü'nden (sav) gelen rivayetlerin ortaya koyduğu şey, onun ikindi namazı olduğu ve şanı yüce olan Allah'ın teşvik ettiği şeyin Allah Resûlü'nden (sav) teşvik ettiğine dair rivayet edilen şeyin benzeri olduğudur.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٥٤٩٣] حَدَّثَنِي بِهِ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ حَبِيبٍ الطُّوسِيُّ، قَالَ: ثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنِي يَزِيدُ بْنُ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ خَيْرِ بْنِ نُعَيْمٍ الْحَضْرَمِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ هُبَيْرَةَ السَّبَئِي، قَالَ: وَكَانَ ثِقَةً، عَنْ أَبِي تَمِيمٍ الْجَيْشَانِيِّ، عَنْ أَبِي بَصْرَةَ الْغِفَارِيِّ، قَالَ: صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةَ الْعَصْرِ، فَلَمَّا انْصَرَفَ، قَالَ: «إِنَّ هَذِهِ الصَّلَاةَ فُرِضَتْ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ فَتَوَانَوْا فِيهَا وَتَرَكُوهَا، فَمَنْ صَلَّاهَا مِنْكُمْ أَضْعَفَ أَجْرَهُ ضِعْفَيْنِ، وَلَا صَلَاةَ بَعْدَهَا حَتَّى يُرَى الشَّاهِدُ." وَالشَّاهِدُ: النَّجْمُ.

5493. Ahmed b. Muhammed b. Habîb et-Tûsî'nin bana, Ya'kûb b. İbrahim, babası, Muhammed b. İshâk, Yezîd b. Ebî Habîb, Hayr b. Nuaym el-Hadramî, Abdullah b. Hübeyre es-Sebeî[971] -ki o sikadır-, Ebû Temîm el-Ceyşânî tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Basra el-Gıfârî, "Allah Resûlü (sav) bize ikindi namazını kıldırdı. Namazı bitirince,

970 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* , 8/197; Türkî, 4/372.
971 Bazı nüshalarda "en-Nesâî" olarak kaydedilmiştir. Türkî, 4/372.

'Bu namaz sizden öncekilere de farz kılınmıştır. Onlar bu namaz konusunda gevşek davrandılar ve onu terk ettiler. Sizden onu kim kılarsa ecrini ikiye katlar. Ondan sonra şahidin görüldüğü namaz yoktur.' buyurdu. Şahid, yıldızdır." dedi.[972]

[٥٤٩٤] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: ثَنِي خَيْرُ بْنُ نُعَيْمٍ، عَنِ ابْنِ هُبَيْرَةَ، عَنْ أَبِي تَمِيمٍ الْجَيْشَانِيِّ، أَنَّ أَبَا بَصْرَةَ الْغِفَارِيَّ قَالَ: صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةَ الْعَصْرِ بِالْمُخَمَّصِ، فَقَالَ: «إِنَّ هَذِهِ الصَّلَاةَ فُرِضَتْ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ فَضَيَّعُوهَا وَتَرَكُوهَا، فَمَنْ حَافَظَ عَلَيْهَا مِنْكُمْ أُوتِيَ أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ.»

5494. Ali b. Davud'un bana Abdullah b. Sâlih, Leys, Hayr b. Nuaym, İbn Hübeyre, Ebû Temîm el-Ceyşânî tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Basra el-Gıfârî şöyle dedi: "Allah Resûlü (sav) Muhammas'ta[973] bize ikindi namazını kıldırdı ve,

'Bu namaz sizden öncekilere de farz kılınmıştı. Onlar onu ihmal ettiler ve terk ettiler. Sizden kim ona devam ederse mükâfatı iki kere verilir.' buyurdu."[974] **[4/372]**

Allah Resûlü (sav) şu rivayette *"Havanın kapalı olduğu günde namazı erken kılın. Çünkü ikindi namazını kaçıranın ameli boşa gider."* buyurdu:

[٥٤٩٥] حَدَّثَنَا بِذَلِكَ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: ثَنَا أَيُّوبُ بْنُ سُوَيْدٍ، قَالاَ: ثَنَا الْأَوْزَاعِيِّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَبِي الْمُهَاجِرِ، عَنْ بُرَيْدَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

5495. Bunu, Ebû Küreyb'in bize Vekî' tarikiyle; Muhammed b. Abdullah b. el-Hakem'in bana Eyyûb b. Süveyd tarikiyle; Evzâî, Yahyâ b.

---

972 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/396-397; Müslim, (830), Ya'kûb tarikiyle; Türkî, 4/372.

973 Muhammas, Ayr Dağı üzerinde Mekke'ye doğru giden bir yoldur. Türkî, 4/373.

974 İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, (1003); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (2165), Abdullah b. Sâlih tarikiyle; Türkî, 4/373.

Ebî Kesîr,[975] Ebû Kılâbe, Ebü'l-Muhâcir, Büreyde tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (sav) buyurmuştur.[976]

[٥٤٩٦] وَقَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ فَاتَتْهُ صَلَاةُ الْعَصْرِ فَكَأَنَّمَا وُتِرَ أَهْلَهُ وَمَالَهُ.»

5496. Allah Resûlü (sav) *"Kim ikindi namazını kaçırırsa sanki malını ve ailesini kaybetmiş gibidir."* buyurdu.[977]

[٥٤٩٧] وَقَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ صَلَّى قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا لَمْ يَلِجِ النَّارَ.»

5497. Allah Resûlü (sav) *"Kim güneş doğmadan önce ve güneş batmadan önce namaz kılarsa ateşe girmez."* buyurdu.[978]

c. Allah Resûlü'nün Orta Namaza Olan İhtimamı

Allah Resûlü (sav) her ne kadar hepsine devam etmek bir zorunluluk olsa da -onun dışında diğer namazlara benzerini yapmadığı şekilde- ona devam etmeye teşvik etmiştir. Böylece apaçık oldu ki Allah'ın, bütün farz namazlara dair genel emrinden sonra özellikle devam edilmesine teşvik ederek hâs (özel) tuttuğu o namaz, Peygamberi'nin (sav) kendisine (Allah'a) hakkında uyduğu namazdır. Onun dışında diğer namazlara özel olarak yapmadığı şekilde teşviği ona özel yapmıştır ve ümmetini daha önce durumlarını anlattığı kavimlerin başına gelen ihmal konusunda uyarmıştır ve ona devam etmeye karşılık onun dışındaki diğer namazlara vaad ettiğinin iki katı mükâfatı vaad etmiştir. Ben bunun böyle olduğunu sanıyorum. Çünkü şanı yüce olan Allah, azı hariç insanların geçimlerini sağlamakla ve kazanç yolları hakkında tasarrufta bulunmakla meşgul olmadıkları ve Allah'ın koyduğu farzlar ve kılınması gereken namazlardan boş oldukları geceyi sükûnet kılmıştır. Bu, sabah namazında da böyledir. Çünkü kazanç

975 "Evzâî, Yahyâ b. Ebî Kesîr'den" ifadesi nüshalarda bulunmamaktadır. Tahric kaynaklarına uygun bir şekilde yazılmıştır. Türkî, 4/373.

976 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/361, Vekî' tarikiyle; İbn Mâce, *Sünen*, (694); İbn Hibbân, *Sahîh*, (1470), el-Evzâî tarikiyle; Tayâlisî, *Müsned*, (848); İbn Hibbân, *Sahîh*, (1463); Türkî, 4/373.

977 Tayâlisî, *Müsned*, (1912, 1917), İbn Ömer hadisinden; Türkî, 4/373.

978 Müslim, *Sahîh*, (634/213, 214); Nesâî, *Sünen*, (470); İbn Huzeyme, *Sahîh*, (318-320), Umâra b. Rueybe hadisinden; Türkî, 4/373.

sağlayan iş ve isteklerde çalışan kişinin az olduğu vakittir ve o namaza devam etmekte onlara zorluk yoktur. **[4/373]**

Öğle namazına gelince. Onun vakti, insanların kaylule yaptıkları, sıcağın yüksek olduğu vakitlerde ve gündüz sürelerinin uzadığı vakitte işlerini bırakıp istirahata çekildikleri, soğuk vakitlerde ve kış günlerinde bedenlerinin rahat etmesi için boşa çıktıkları kendilerini dinlendirdikleri vakittir. İnsanların yiyeceklerini kazanmak için gerekli olan işleri ve kazançlarında çalışmaları ve işleriyle meşgul olmaları için gereken vakitler gündüzün iki vaktidir:

1- Birincisi: Güneş doğduktan sonra güneş tam tepeye çıkıncaya kadar olan gündüzün ilk vaktidir. Şanı yüce olan Allah, Kitabı'nda ve Elçisi'nin dilinde o vakitte namaza teşvik etmiş ve farz kılmaksızın bol mükâfat vaad etmiş olsa da -ki o kuşluk namazıdır- o vakitte kullarının sorumluluk yükünü ve istekleri ve kazanç yolları konusunda onları meşgul eden çalışmalarının yüklerini hafifletmiştir.

2- İki vakitten diğeri ise; gündüzün sonu olan vakittir. Bu, kışın ve yazın insanları serinletmesinden, işin bitmesinden ve rızık arayış sürecinin sona ermesinden itibaren güneşin kaybolmasına kadar olan vakittir. O vakitte Allah onlara ikindi namazını farz kılmıştır. Sonra kullarını dünya hayatlarının peşin nimetlerinin ve yaşam imkânlarının sebeplerini, ileride elde edecekleri âhiret sebeplerine (nimetlerine) tercih ettiklerini bildiği için o namazı ihmal etmeyip devam etmeye teşvik için Kitabı'nda ve Elçisi'nin dilinde teşvik etmiş ve devam etmeye karşılık bu kitabımızda bir kısmından bahsettiğimiz büyük mükâfatları onlara vaad etmiştir. Geri kalan mükâfatları da inşallah *Ahkâmü'ş-Şerâi'* isimli kitabımızda zikredeceğiz.

d. Orta Namaz İsminin Verilmesinin Nedeni

O namaza, beş vakit namazın ortasında olmasından dolayı orta namaz denilmiştir. Bu, kendisinden önce iki namaz ve sonrasında iki namaz olması ve kendisinin de onların ortasından olması sebebiyledir.

الْوُسْطَى "Orta" kelimesi kavmin ortasına girdiğin zaman söylediğin وَسَطْتُ الْقَوْمَ "Kavmin ortasına girdim (mazi)" أَسِطُهُمْ "Ortalarına girerim (mazi)" سِطَةً وَوُسُوطًا "Ortası olmak, mutedil olmak" diyen kişinin kullanımındaki fiilin الْفُعْلَى "el-fü'lâ" veznindedir. الْوُسْطَى "Orta" kelimesinin

müzekker halinin kullanımı هُوَ أَوْسَطُنَا "O bizim ortamız, mutedil olanımız" şeklinde iken müennes kullanımı هِيَ وُسْطَانَا "O bizim ortamız, mutedil olanımız" şeklindedir.

2. {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} "Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *"Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."* sözünün tefsiri:

a. {قَانِتِينَ} "Gönülden boyun eğerek"

Müfessirler {قَانِتِينَ} *"Gönülden boyun eğerek"* kelimesinin anlamı konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları âyette geçen قُنُوتٌ "kunût" "boyun eğmek" kelimesinin anlamının الطَّاعَةُ "itaat" olduğunu ve âyetin anlamının "Namazınızda Allah'ın size emrettiği ve size yasakladığı şeylerde itaatkâr olarak huzurunda durun" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. **[4/374]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen görüşler:

[٥٤٩٨] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ سَعِيدٍ الْكِنْدِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، فِي قَوْلِهِ: {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} قَالَ: مُطِيعِينَ.

5498. Ali b. Saîd el-Kindî'nin bana Abdullah b. Mübârek, İbn Avn tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî, {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *"Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."* sözünde "İtaat ederek (Allah'ın huzurunda durun)." dedi.[979] **(4/375)**

[٥٤٩٩] حَدَّثَنِي أَبُو السَّائِبِ سَلْمُ بْنُ جُنَادَةَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ مِثْلَهُ.

5499. Ebu's-Sâib Selm b. Cünâde'nin bana İbn İdrîs, İbn Avn tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî, aynısını zikretmiştir.

979 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/449 (2378. rivayetin ardından); Türkî, 4/376.

[٥٥٠٠] حَدَّثَنِي ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو الْمُنِيبِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ: {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} يَقُولُ: مُطِيعِينَ.

5500. İbn Humeyd'in bana Yahyâ b. Vâdıh, Ebü'l-Münîb tarikiyle rivayet ettiğine göre Câbir b. Zeyd, {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *"Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."* sözünde "İtaat ederek (Allah'ın huzurunda durun)." dedi.[980]

[٥٥٠١] حَدَّثَنِي أَبُو السَّائِبِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَطَاءٍ: {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} قَالَ: مُطِيعِينَ.

5501. Ebü's-Sâib'in bana İbn İdrîs, Osman b. Esved tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ, {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *"Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."* sözünde "İtaat ederek (Allah'ın huzurunda durun)." dedi.[981]

[٥٥٠٢] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدَةَ الضَّبِّيُّ قَالَ: ثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} قَالَ: مُطِيعِينَ.

5502. Ahmed b. Abde ed-Dabbî'nin[982] bize Ebû Avâne, Ebû Bişr[983] tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr, {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *"Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."* sözünde "İtaat ederek (Allah'ın huzurunda durun)" dedi. **[4/375]**

[٥٥٠٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَبِي رَاشِدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الْقُنُوتِ، فَقَالَ: الْقُنُوتُ: الطَّاعَةُ.

---

980 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 2/449 (2378. rivayetin ardından); Türkî, 4/376.

981 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 2/449 (2378. rivayetin ardından); Türkî, 4/376.

982 Nüshalarda "el-Hımsî" şeklinde geçmektedir. Nisâ 4/43 ve Mâide 5/6. âyetlerinde geleceği üzere ed-Dabbî şeklinde tespit edilmiştir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 1/397; Türkî, 4/376.

983 Bazı nüshalarda "İbn Bişr" şeklinde bir nüshada da "İbn Beşîr" olarak geçmektedir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 5/5; Türkî, 4/376.

5503. Muhammed b. Beşşâr'ın bize Abdurrahmân, Süfyân, Rebî' b. Ebî Râşid tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr, kendisine الْقُنُوتِ ifadesi sorulduğunda "Kunut, itaattir." demiştir.

[٥٥٠٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَالَ: «الْقُنُوتُ الَّذِي ذَكَرَهُ اللَّهُ فِي الْقُرْآنِ، إِنَّمَا يَعْنِي بِهِ الطَّاعَةَ.»

5504. İbn Humeyd'in bize Yahyâ b. Vâdıh, Ubeyd b. Süleyman tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk, "Allah, Kur'ân'da zikrettiği kunutla itaati kastetmektedir." dedi.

[٥٥٠٥] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ: {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} قَالَ: إِنَّ أَهْلَ كُلِّ دِينٍ يَقُومُونَ لِلَّهِ عَاصِينَ، فَقُومُوا أَنْتُمْ لِلَّهِ طَائِعِينَ.

5505. Yahyâ b. Ebî Tâlib'in bana Yezîd b. Harun, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk, {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *"Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."* sözünde "Bütün dinlerin mensupları Allah'a isyan ederek dururlar. Siz ise Allah'a itaat ederek (huzurunda) durun." dedi.

[٥٥٠٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو زُهَيْرٍ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، فِي قَوْلِهِ: {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} قَالَ: قُومُوا لِلَّهِ مُطِيعِينَ فِي كُلِّ شَيْءٍ، وَأَطِيعُوهُ فِي صَلَاتِكُمْ.

5506. Müsennâ'nın bana İshâk, Ebû Züheyr, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk, Allah'ın {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *"Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."* sözünde "Her şeyde Allah'a itaat ederek durun ve namazlarınızda da O'na itaat edin." dedi.

[٥٥٠٧] حُدِّثْتُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْفَرَجِ، قَالَ سَمِعْتُ أَبَا مُعَاذٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ، قَالَ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ، يَقُولُ: {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} الْقُنُوتُ: الطَّاعَةُ، يَقُولُ: لِكُلِّ أَهْلِ دِينٍ صَلَاةٌ، يَقُومُونَ فِي صَلَاتِهِمْ لِلَّهِ عَاصِينَ، فَقُومُوا لِلَّهِ مُطِيعِينَ.

5507. Hüseyin b. Ferec'den bana gelen bir haberde Ebû Muâz tarikiyle rivayet edildiğine göre Ubeyd, "Dahhâk'ın şöyle söylediğini işittim: {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *'Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun'* sözünde kunut, itaattir. Her din mensubunun namazı vardır. Onlar namazlarında Allah'a isyan ederek duruyorlar. Siz Allah'a itaatkâr olarak huzurunda durun." dedi. **[4/376]**

[٥٥٠٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: {قَانِتِينَ} يَقُولُ: مُطِيعِينَ.

5508. Müsennâ'nın bana Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {قَانِتِينَ} *"Gönülden boyun eğerek"* sözünde "İtaat eden kişiler olarak (anlamındadır)." dedi.[984]

[٥٥٠٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلِهِ: {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} قَالَ: مُطِيعِينَ.

5509. Muhammed b. Sa'd'ın bana babası, amcası, onun babası, onun da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *"Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."* sözünde "İtaat eden kişiler olarak (anlamındadır)." dedi.[985]

[٥٥١٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحِمَّانِيُّ، قَالَ: ثَنِي شَرِيكٌ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ سَعِيدٍ: {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} يَقُولُ: مُطِيعِينَ.

5510. Müsennâ'nın bana Himmânî, Şerîk, Sâlim tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd, {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *"Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."* sözünde "İtaat eden kişiler olarak (anlamındadır)." dedi.

[٥٥١١] حَدَّثَنِي عِمْرَانُ بْنُ بَكَّارٍ الْكَلَاعِيُّ، قَالَ: ثَنَا خَطَّابُ بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو رَوْحٍ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سِنَانٍ السَّكُونِيُّ، حِمْصِيٌّ لَقِيتُهُ بِأَرْمِينِيَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ الْحَسَنَ بْنَ أَبِي الْحَسَنِ، يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} قَالَ: طَائِعِينَ.

984 İbnü'l-Münzir, *el-Evsat*, 3/230 (1567), Abdullah b. Sâlih tarikiyle; Türkî, 4/377.
985 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/449 (2378. ardından muallak olarak), Türkî, 4/377.

5511. İmrân b. Bekkâr el-Kelâî'nin bana Hattâb b. Osman tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Ravh Abdurrahmân b. Sinan es-Sekûnî -ki o, Ermenistan'da karşılaştığım bir Humusludur- şöyle dedi: "Hasan b. Ebü'l-Hasan'ı {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *'Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun.'* sözünde 'İtaat eden kişiler olarak (anlamındadır).' dediğini işittim."[986]

[٥٥١٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} قَالَ: مُطِيعِينَ.

5512. Muhammed b. Amr'ın bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *"Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."* sözünde "İtaat eden kişiler olarak (anlamındadır)." dedi.[987]

[٥٥١٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

5513. Müsennâ'nın bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, aynısını zikretmiştir.[988] **[4/377]**

[٥٥١٤] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} يَقُولُ: مُطِيعِينَ.

5514. Bişr b. Muâz'ın bize Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *"Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."* sözünde "İtaat eden kişiler olarak (anlamındadır)." dedi.[989]

---

986 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/449 (2378. rivayetin ardından) muallak olarak; Türkî, 4/377.

987 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 239; Türkî, 4/378.

988 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/213 (1129), Ebû Huzeyfe tarikiyle; Türkî, 4/378.

989 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr,* 1/96, Katâde'den Ma'mer tarikiyle; Türkî, 4/378.

[٥٥١٥] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا فُضَيْلُ بْنُ مَرْزُوقٍ، عَنْ عَطِيَّةَ، قَالَ: كَانُوا يَأْمُرُونَ فِي الصَّلَاةِ بِحَوَائِجِهِمْ، حَتَّى أُنْزِلَتْ: {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} فَتَرَكُوا الْكَلَامَ. قَالَ: {قَانِتِينَ}: مُطِيعِينَ.

5515. Ahmed b. İshâk'ın bize Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Fudayl b. Merzûk tarikiyle rivayet ettiğine göre Atıyye "Onlar, {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *'Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun.'* âyeti indirilinceye kadar namazda ihtiyaçlarını (gidermelerini birbirlerine) emrediyorlardı. Artık (namazda) konuşmayı bıraktılar." dedi ve devamla "{قَانِتِينَ} *'gönülden boyun eğerek'* sözü, 'İtaat eden kişiler olarak' (anlamındadır)." dedi.

[٥٥١٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عِمَارَةَ الْأَسَدِيُّ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا فُضَيْلٌ، عَنْ عَطِيَّةَ فِي قَوْلِهِ: {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} قَالَ: كَانُوا يَتَكَلَّمُونَ فِي الصَّلَاةِ بِحَوَائِجِهِمْ، حَتَّى نَزَلَتْ: {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} فَتَرَكُوا الْكَلَامَ فِي الصَّلَاةِ.

5516. Muhammed b. İmâra el-Esedî'nin bana Ubeydullah b. Musa, Fudayl tarikiyle rivayet ettiğine göre Atıyye, {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *"Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."* sözünde "{وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *'Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun.'* âyeti nâzil oluncaya kadar onlar namazda ihtiyaçlarını konuşuyorlardı. Artık namazda konuşmayı bıraktılar." dedi.[990]

[٥٥١٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} قَالَ: كَانَ أَهْلُ دِينٍ يَقُومُونَ فِيهَا عَاصِينَ، فَقُومُوا أَنْتُمْ لِلَّهِ مُطِيعِينَ.

5517. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *"Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun"* sözünde "Bütün din mensupları onda Allah'a isyan ederek duruyorlar. Siz Allah'a itaatkâr olarak huzurunda durun." dedi.[991]

---

990 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/306, Taberî'ye ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/378.

991 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/306, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/378.

[٥٥١٨] حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: ثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: ثَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، قَالَ: ثَنَا دَرَّاجٌ، عَنْ أَبِي الْهَيْثَمِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «كُلُّ حَرْفٍ فِي الْقُرْآنِ فِيهِ الْقُنُوتُ، فَإِنَّمَا هُوَ الطَّاعَةُ.»

5518. Rebî‘ b. Süleyman'ın bize Esed b. Musa, İbn Lehî‘a, Derrâc, Ebü'l-Heysem,[992] Ebû Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Allah Resûlü (sav) *"Kur'ân'daki harfin her birinde kunut vardır ve o ancak itaattir."* buyurdu.[993] **[4/378]**

[٥٥١٩] حَدَّثَنَا الْعَبَّاسُ بْنُ الْوَلِيدِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ، قَالَ: الْقُنُوتُ: طَاعَةُ اللَّهِ، يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} مُطِيعِينَ.

5519. Abbâs b. Velîd bize babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Abdülazîz, "Kunut, Allah'a itaattir. Şanı yüce olan Allah {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *'Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun'* buyurdu yani itaatkâr biçimde (Allah'ın huzurunda durun)." dedi.

[٥٥٢٠] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ الرَّبِيعِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: قَالَ ابْنُ طَاوُسٍ، كَانَ أَبِي يَقُولُ: الْقُنُوتُ: طَاعَةُ اللَّهِ.

5520. Saîd b. Rebî‘'nin bize Süfyân, İbn Tâvus tarikiyle rivayet ettiğine göre o, "Babam; 'Kunut Allah'a itaattir' derdi." dedi.[994]

2- Diğerleri "Bu âyetteki kunut, sükût etmektir." dediler ve devamla "Âyetin tefsiri 'Namazlarınızda konuşmanızı yasakladığı şeylerde sükût ederek Allah'ın huzurunda durun' şeklindedir." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

---

992 Bir yazma nüshada "İbn Ebü'l-Heysem" şeklinde geçmektedir. Türkî, 4/379.

993 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/239 (11711); Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, (1379), İbn Lehî‘a tarikiyle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/213, 648 (1128, 3492); İbn Hibbân, *Sahîh*, (309); Taberânî, *el-Evsat*, (5181); Ebû Nu‘aym, *el-Hilye*, 8/325, Derrâc tarikiyle; Türkî, 4/379.

994 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/449 (2378. rivayetin ardından) muallak olarak; Türkî, 4/379.

[٥٥٢١] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} الْقُنُوتُ فِي هَذِهِ الْآيَةِ: السُّكُوتُ.

5521. Musa b. Harun'un bana Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, "Bu {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *'Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun'* âyetindeki kunut, sükûttur." dedi.[995]

[٥٥٢٢] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ، عَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: كُنَّا نَقُومُ فِي الصَّلَاةِ، فَنَتَكَلَّمُ، وَيَسْأَلُ الرَّجُلُ صَاحِبَهُ عَنْ حَاجَتِهِ، وَيُخْبِرُهُ، وَيَرُدُّونَ عَلَيْهِ إِذَا سَلَّمَ. حَتَّى أَتَيْتُ أَنَا فَسَلَّمْتُ، فَلَمْ يَرُدُّوا عَلَيَّ السَّلَامَ، فَاشْتَدَّ ذَلِكَ عَلَيَّ. فَلَمَّا قَضَى النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاتَهُ، قَالَ: «إِنَّهُ لَمْ يَمْنَعْنِي أَنْ أَرُدَّ عَلَيْكَ السَّلَامَ إِلَّا أَنَّا أُمِرْنَا أَنْ نَقُومَ قَانِتِينَ لَا نَتَكَلَّمُ فِي الصَّلَاةِ.» وَالْقُنُوتُ: السُّكُوتُ.

5522. Musa'nın bana Amr, Esbât, Süddî, Mürre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Mes'ûd, şöyle dedi: "Namazda kıyam yapar ve konuşurduk. Bir kişi arkadaşından ihtiyacını ister, ona bir haber verir ve selam verdiği zaman ona karşılık verirdi. (Bir keresinde) Ben geldim ve selam verdim. Onlar benim selamımı almadılar. Bu benim ağırıma gitti. Hz. Peygamber (sav) namazı bitirince,

'Allah bana senin selamını almamı yasaklamamıştı. Ancak bize namazda konuşmadan kunut ederek durmamız emredildi.' buyurdu. Kunut, sükût etmektir."[996] **[4/379]**

[٥٥٢٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ الْمُحَارِبِيُّ، قَالَ: ثَنَا الْحَكَمُ بْنُ ظُهَيْرٍ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ زِرٍّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: كُنَّا نَتَكَلَّمُ فِي الصَّلَاةِ، فَسَلَّمْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيَّ، فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ: «قَدْ أَحْدَثَ اللَّهُ أَنْ لَا تَكَلَّمُوا فِي الصَّلَاةِ." وَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ}.

995 Bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 2/147; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/242; Türkî, 4/379.

996 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/306, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/380.

5523. Muhammed b. Ubeyd el-Muhâribî'nin bana Hakem b. Zuheyr, Âsım, Zir tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah, "Biz namazda konuşurduk. (Bir gün) Hz. Peygamber'e (sav) selam verdim. Ancak o, selamımı almadı. Namazdan ayrılınca,

'Allah namazda konuşmamamıza dair hüküm koydu' buyurdu ve bu {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *'Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun'* âyeti indi." dedi.[997]

[٥٥٢٤] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ بَيَانٍ السُّكَّرِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ، وَحَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، وَابْنُ نُمَيْرٍ، وَوَكِيعٌ، وَيَعْلَى بْنُ عُبَيْدٍ، جَمِيعًا، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ شُبَيْلٍ، عَنْ أَبِي عَمْرٍو الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ، قَالَ: كُنَّا نَتَكَلَّمُ فِي الصَّلَاةِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُكَلِّمُ أَحَدُنَا صَاحِبَهُ فِي الْحَاجَةِ، حَتَّى نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} فَأُمِرْنَا بِالسُّكُوتِ.

5524. Abdülhamîd b. Beyân es-Sükkerî'nin bize Muhammed b. Yezîd; Ebû Küreyb bize İbn Ebî Zâide, İbn Nümeyr, Vekî' ve Ya'lâ b. Ubeyd; hepsinin İsmail b. Ebî Hâlid, el-Hâris b. Şübeyl[998] ve Ebû Amr eş-Şeybânî tarikiyle rivayet ettiğine göre Zeyd b. Erkâm, "Biz Allah Resûlü'nün (sav) döneminde namazda konuşurduk. Bir kişi de bir ihtiyaç konusunda arkadaşıyla konuşurdu. Ta ki bu {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *'Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun.'* âyeti ininceye kadar. Artık bize sükût emredildi." dedi.[999]

[٥٥٢٥] حَدَّثَنَا هَنَّادُ بْنُ السَّرِيِّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، فِي قَوْلِهِ: {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} قَالَ: كَانُوا يَتَكَلَّمُونَ فِي الصَّلَاةِ، يَجِيءُ خَادِمُ الرَّجُلِ إِلَيْهِ وَهُوَ فِي الصَّلَاةِ فَيُكَلِّمُهُ بِحَاجَتِهِ، فَنُهُوا عَنِ الْكَلَامِ.

---

997 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/306, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/380.

998 Halebî baskıda "Şibl" şeklinde geçmektedir. Türkî, 4/380.

999 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/449 (2377); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, (5064), Ya'lâ tarikiyle; Buhârî, (1200, 4534), İsmail b. Ebî Hâlid tarikiyle; Türkî, 4/380.

5525. Hennâd b. es-Serî'nin bize Ebü'l-Ahvas, Simâk tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime, {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *"Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."* sözünde "Onlar, namazdayken konuşuyorlardı, adam namazdayken hizmetçisi ona gelirdi ve ihtiyacını söyleyecek kadar namazda konuşurlardı. Böylece konuşmak onlara yasaklandı." dedi.[1000] **(4/380)**

[٥٥٢٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا هَارُونُ بْنُ الْمُغِيرَةِ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنِ الزُّبَيْرِ بْنِ عَدِيٍّ، عَنْ كُلْثُومِ بْنِ الْمُصْطَلِقِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ عَوَّدَنِي أَنْ يَرُدَّ عَلَيَّ السَّلَامَ فِي الصَّلَاةِ، فَأَتَيْتُهُ ذَاتَ يَوْمٍ فَسَلَّمْتُ، فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيَّ وَقَالَ: «إِنَّ اللَّهَ يُحْدِثُ فِي أَمْرِهِ مَا يَشَاءُ، وَإِنَّهُ قَدْ أَحْدَثَ لَكُمْ فِي الصَّلَاةِ أَنْ لَا يَتَكَلَّمَ أَحَدٌ إِلَّا بِذِكْرِ اللَّهِ، وَمَا يَنْبَغِي مِنْ تَسْبِيحٍ وَتَمْجِيدٍ، وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ.»

5526. İbn Humeyd'in bize Harun b. Muğîre, Anbese, Zübeyr b. Adî, Külsûm b. el-Mustalik tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Mes'ûd, "Hz. Peygamber (sav) namazda selamımı almaya beni alıştırmıştı. Bir gün ona geldim ve selam verdim. Ancak selamımı almadı ve,

'Allah, işinde dilediği hükmü koyar. O sizin için namazda Allah'ın zikri ve gerekli olan tesbih ve yüceltme (ifadeleri) hariç herhangi bir kimsenin konuşmamasını ve Allah için kunut (sükût) ederek huzurunda durun, hükmünü verdi' buyurdu." dedi.[1001] **[4/380]**

[٥٥٢٧] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} قَالَ: إِذَا قُمْتُمْ فِي الصَّلَاةِ فَاسْكُتُوا، لَا تَكَلَّمُوا أَحَدًا حَتَّى تَفْرُغُوا مِنْهَا. قَالَ: وَالْقَانِتُ: الْمُصَلِّي الَّذِي لَا يَتَكَلَّمُ.

5527. Yunus'un bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *"Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."* sözünde "Namazda kıyam yaptığınızda sükût edin ve namazdan ayrılıncaya kadar

1000 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/306, Taberî'ye ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, (11776), Ebu'l-Ahvas, Simâk, İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan; Türkî, 4/381.

1001 Nesâî, *Sünen*, (1219); İbn Abdilberr, *et-Temhîd,* 4/355, Zübeyr b. Adî tarikiyle; Türkî, 4/381.

hiç kimseyle konuşmayın." dedi ve devamla "Kunut eden kişi, konuşmadan namaz kılandır." dedi.[1002]

3- Diğerleri "Bu âyetteki kunut, namazda sükûnet[1003] ve huşûdur." görüşünü benimsemişler ve "Bu âyetin tefsiri 'Namazlarınızda huşû sahibi, kanatlarını indirmiş (mütevazı) ve boş işle uğraşmayan olarak ve (namazı) oyun edinmeden Allah'ın huzurunda durun' şeklindedir." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٥٢٨] حَدَّثَنِي سَلْمُ بْنُ جُنَادَةَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} قَالَ: فَمِنَ الْقُنُوتِ طُولُ الرُّكُوعِ، وَغَضُّ الْبَصَرِ، وَخَفْضُ الْجَنَاحِ، وَالْخُشُوعُ مِنْ رَهْبَةِ اللَّهِ، كَانَ الْعُلَمَاءُ إِذَا قَامَ أَحَدُهُمْ يُصَلِّي، يَهَابُ الرَّحْمَنَ أَنْ يَلْتَفِتَ، أَوْ أَنْ يُقَلِّبَ الْحَصَى، أَوْ يَعْبَثَ بِشَيْءٍ، أَوْ يُحَدِّثُ نَفْسَهُ بِشَيْءٍ مِنْ أَمْرِ الدُّنْيَا إِلَّا نَاسِيًا.

5528. Selm b. Cünâde'nin bana İbn İdrîs, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *"Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."* sözünde "Rükûnun uzun oluşu, gözün sakınılması, kanatın indirilmesi (mütevazı oluş), Allah korkusundan dolayı huşû sahibi olmak, namazın kunutundandır. Âlimler şöyleydiler: İçlerinden biri namaz kılmak üzere ayağa kalktığı zaman, unutarak olması durumu hariç, yönünü başka yere dönmek, çakıl taşlarını çevirmek, boş yere bir şeyle uğraşmak ve kendi içinde dünya işini konuşmak konusunda Rahmân'dan çekinirlerdi." dedi.[1004]

[٥٥٢٩] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، نَحْوَهُ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: فَمِنَ الْقُنُوتِ: الرُّكُودُ، وَالْخُشُوعُ.

5529. İbn Humeyd'in bize Cerîr, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, benzerini zikretmiş, ancak "Sükûnet ve huşû, kunuttandır." demiştir.[1005] **[4/381]**

1002 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/306, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/381.

1003 Bazı nüshalarda "rükû" şeklinde kaydedilmiştir. Türkî, 4/381.

1004 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 2/449 (2381), İbn İdrîs tarikiyle; Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*, 3/171; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/306, Abd b. Humeyd'e ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/382.

1005 Muhammed b. Nasr, *Ta'zîmu's-Salât,* 1/188 (138), Cerîr tarikiyle; Türkî, 4/382.

[٥٥٣٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} قَالَ: مِنَ الْقُنُوتِ الْخُشُوعُ، وَخَفْضُ الْجَنَاحِ مِنْ رَهْبَةِ اللَّهِ. وَكَانَ الْفُقَهَاءُ مِنْ أَصْحَابِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا قَامَ أَحَدُهُمْ إِلَى الصَّلَاةِ لَمْ يَلْتَفِتْ، وَلَمْ يُقَلِّبِ الْحَصَا، وَلَمْ يُحَدِّثْ نَفْسَهُ بِشَيْءٍ مِنْ أَمْرِ الدُّنْيَا إِلَّا نَاسِيًا حَتَّى يَنْصَرِفَ.

5530. İbn Humeyd'in bize Hakkâm, Anbese, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *"Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."* sözünde "Huşû, kunuttan ve kanatları indirmek (mütevazılik), Allah korkusundandır. Hz. Muhammed'in (sav) ashabında dinde derin anlayış sahibi olanlar namaz kılmak üzere ayağa kalktıkları zaman unutarak olması durumu hariç namazdan ayrılıncaya kadar yönünü başka yere dönmez, çakıl taşını çevirmez ve kendi içinde dünya işini konuşmazdı." dedi.

[٥٥٣١] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} قَالَ: إِنَّ مِنَ الْقُنُوتِ الرُّكُودَ. ثُمَّ ذَكَرَ نَحْوَهُ.

5531. Ammâr b. Hasan'dan bana gelen bir haberde, İbn Ebî Ca'fer, babası, Leys tarikiyle rivayet edildiğine göre Mücâhid, {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *"Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."* sözünde "Kunutun bir kısmı sükûnettir"[1006] dedi ve sonra da benzerini zikretti. [1007]

[٥٥٣٢] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ: {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} قَالَ: الْقُنُوتُ: الرُّكُودُ، يَعْنِي: الْقِيَامَ فِي الصَّلَاةِ وَالِانْتِصَابَ لَهُ.

5532. Ammâr'dan bana gelen bir haberde İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî', {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *"Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun"* sözünde "Kunut, sükûnettir. Yani namazda ayakta durmak ve ona (saygıyla) duruş sergilemektir." dedi. **(4/382)**

1006 Bir yazma nüshada "rükû" olarak geçmektedir. Türkî, 4/382.

1007 İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, (1077); Ebû Nu'aym, *el-Hilye*, 3/282, Ebû Ca'fer tarikiyle; Türkî, 4/382.

4- Diğerleri "Bu bağlamda, kunut; duadır." demişler ve âyetin tefsirinin "Namazınızda Allah'tan isteyerek huzurunda durun." şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen görüşler:

[٥٥٣٣] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، وَثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، وَعَبْدُ الْوَهَّابِ، وَمُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، جَمِيعًا، عَنْ عَوْفٍ، عَنْ أَبِي رَجَاءٍ، قَالَ: صَلَّيْتُ مَعَ ابْنِ عَبَّاسٍ الْغَدَاةَ فِي مَسْجِدِ الْبَصْرَةِ، فَقَنَتَ بِنَا قَبْلَ الرُّكُوعِ، وَقَالَ: هَذِهِ الصَّلَاةُ الْوُسْطَى الَّتِي قَالَ اللَّهُ: {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ}.

5533. Ya'kûb b. İbrahim'in bana İbn Uleyye; İbn Beşşâr'ın bize İbn Ebî Adî ve Abdülvehhâb ve Muhammed b. Ca'fer; hepsinin Avf tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Recâ, "İbn Abbas'la birlikte Basra mescidinde namaz kıldım ve rükûdan önce bana kunut yaptırdı ve,

'Allah'ın {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *'Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun.'* dediği orta namaz işte budur!" dedi.[1008] **(4/382)**

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Allah'ın {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *"Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."* sözünün tefsiri konusundaki bu görüşlerden doğruya en yakın olanı, âyetin tefsirinin "İtaat ederek (huzurunda durun)." şeklinde olduğu görüşünü benimseyen kimsenin görüşüdür. Bunun sebebi, kunutun aslının itaat olmasıdır. Namazda Allah'ın yasakladığı sözü konuşmaktan geri durup sükût etmek suretiyle itaat etmek de olabilir. Bundan dolayı bu bağlamda kunutun anlamını namazda Kur'ân okuma veya Allah'a layık biçimde O'nu zikretme dışında sükût etmeye -ki Allah'ın, kullarına farz kıldığı anlamlardan biridir- yorumlamışlardır.

Anlattığımız gibi, onların bunu söylediklerine delâlet eden şeylerden biri de Nehaî ve Mücâhid'in şu sözüdür:

1008 Rivayetin tahrici, Türkî, 4/367-368'de geçmişti. Türkî, 4/383.

[٥٥٣٤] حَدَّثَنَا بِهِ، أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، وَمُجَاهِدٍ، قَالَا: كَانُوا يَتَكَلَّمُونَ فِي الصَّلَاةِ، يَأْمُرُ أَحَدُهُمْ أَخَاهُ بِالْحَاجَةِ فَنَزَلَتْ {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} قَالَ: فَقَطَعُوا الْكَلَامَ، وَالْقُنُوتُ: السُّكُوتُ، وَالْقُنُوتُ: الطَّاعَةُ.

5534. Ahmed b. İshâk el-Ahvâzî'nin bize Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Süfyân, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim (en-Nehaî) ve Mücâhid; "Onlar namazda konuşuyorlardı; biri, kardeşine bir ihtiyacını yerine getirmesini emrediyordu. Bunun üzerine {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} *'Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun.'* âyeti indi ve konuşmayı kestiler. Kunut, sukût etmek demektir; kunut itaat etmek demektir." dediler.[1009]

Böylece İbrahim ve Mücâhid kunutu bu konuda benimsemiş olduğumuz yoruma göre Allah'a itaat hususunda sükût etmek olarak yorumlamışlardır. İtaat ise namazda huşûyla Allah'a boyun eğmek, kanatları indirmek (tevazu), duayla birlikte kıyamı uzun tutmak olabilir. Çünkü namaz kılana emredilip veya tavsiye edilip bütün bunlarla kulun Allah'a itaatkâr olduğu ve Rabbine kunut etmiş olduğu bütün bu ihtimaller, kastedilen anlamlarının kapsamı dışında değildir. Kunutun aslı, Allah'a itaat etmektir. Sonra kulun Allah'a itaat ettiği bütün şeyler için kullanılmaktadır.

b. Tefsiri

Bu durumda âyetin tefsiri "Namazlara ve orta namaza devam edin ve birbirinizle konuşmayı ve Kur'ân okumak veya Allah'ın layık olduğu şekilde O'nu zikretmek veya O'na dua etmek dışında konuşmanın diğer şekillerini terk etmek suretiyle itaat ederek huzurunda durun ve Allah'ın sınırlarını aşmak, Allah'ın farz kıldığı ve bunun dışında belirlemiş olduğu Allah'ın farzlarında aşırıya gitmek suretiyle O'na isyan etmeksizin O'nun huzurunda durun." şeklinde olmaktadır. **[4/383]**

1009 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/306; Taberî, Abdürrezzâk, Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (3574), Süfyân, Mansûr tarikiyle Mücâhid'den; Türkî, 4/384.

[BAKARA SÛRESİ 239. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالاً أَوْ رُكْبَاناً فَإِذَآ اَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ﴾

"Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın. Güvenliğe kavuşunca da, Allah'ı, daha önce bilmediğiniz ve O'nun size öğrettiği şekilde anın (namazı normal vakitlerdeki gibi kılın)." **(Bakara 2/239)**

1. {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} "Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın."

Şanı yüce olan Allah'ın {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} *"Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bununla şunu kastetmektedir: "Namazınızda -daha önce anlattığımız şeylerle- O'na boyun eğerek huzurunda durun. Ey insanlar! Eğer düşmanla karşılaşma durumunda yere ayağınız basarak, ayakta boyun eğerek namaz kılma konusunda canınızdan endişe ederseniz bu durumda namazınızı savaşınızda, çatışma anında ve düşmanlarınızla cihadınızda yürüyerek veya bineklerinizin sırtında binmiş halde kılın. Bu (şekilde namaz kılmak) o zaman sizin ayakta boyun eğerek namaz kılmanızın yerine geçecektir." **[4/384]**

b. İ'râbı

Bunun mânasının böyle olduğunu söylediğimiz zaman mahzûf (فَصَلُّوا/ namazı kılın) mânasıyla رِجَالًا kelimesinin mansûb olması câizdir. Bunun sebebi, Arapların özellikle şart cümlesinde bunu yapmalarıdır. Çünkü onun ikincisi, birincisine atfedilene benzemektedir. Onların "Eğer hayır yaparsan başına hayır gelir; kötülük yaparsan başına kötülük gelir." anlamında إِنْ خَيْرًا فَخَيْرًا، وَإِنْ شَرًّا فَشَرًّا şeklindeki kullanımları bunu açıklamaktadır. Çünkü onlar ilkinin cezmedilip ikincisinin de meczûm olmasından dolayı

şartın cevabını önceki kelimeye atfetmektedirler. Böylece {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} *"Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın."* âyetinin anlamı; إِنْ خِفْتُمْ أَنْ تُصَلُّوا قِيَامًا بِالْأَرْضِ فَصَلُّوا رِجَالًا "Yere basarak ayakta sabit namaz kılmaktan korkarsanız yürüyerek kılın." şeklinde olur.

c. رِجَالًا "yaya olarak" Kelimesi

رِجَالًا kelimesi رَاجِلٌ ve رَجُلٌ kelimesinin çoğuludur.

1- Hicaz ehline gelince, onlar رِجَالٌ kelimesinin müfredi için رَجُلٌ kelimesini kullanırlar. Onlardan مَشَى فُلَانٌ إِلَى بَيْتِ اللَّهِ حَافِيًا رَجُلًا "Falanca kişi Allah'ın evine yalın ayak yürüyerek gitti" dedikleri işitilmiştir.

2- Bazı Arap kabilelerinden bu kelimenin müfredi için رَجْلَانُ dedikleri işitilmiştir.

Ukayloğullarından birinin dediği gibi:

عَلَيَّ إِذَا أَبْصَرْتُ لَيْلَى بِخَلْوَةٍ ... أَنَ ازْدَارَ بَيْتَ اللَّهِ رَجْلَانَ حَافِيَا

Leyla'yı baş başa gördüğüm zaman bana borç olsun
Allah'ın evini yalın ayak yürüyerek ziyaret etmek[1010]

Müzekker için رَجْلَانُ kullanan kişi müennes için رَجْلَى ifadesini kullanır. Müzekkerin ve müennesin çoğulunun kullanımında كُسَالَى وَكَسَالَى kullanımı gibi أَتَى الْقَوْمُ رُجَالَى وَرَجَالَى kullanımı câizdir.

d. Kıraat

1- Bazılarından bunu şeddeli biçimde فَإِنْ خِفْتُمْ فَرُجَّالًا şeklinde[1011] okuduğu,

2- Bazılarından da فَرُجَالًا şeklinde[1012] okuduğu rivayet edilmiştir.

1010 Beyit Leyla'nın Mecnûn'u Kays b. el-Mülevvah'a aittir ve *Dîvân*'ında (s. 301) geçmektedir. Türkî, 4/385. Bu beyit رَجُلٌ kelimesini Arapların farklı kullanımı hakkındadır. Lügat kitaplarında rastlanmamıştır. Şâkir, 5/237.

1011 İbn Muhaysın, İkrime ve Ebû Miclez bu şekilde kıraat ederler. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/243; Türkî, 4/385.

1012 Bu kıraat İkrime'den rivayet edilmiştir. Suyûtî, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/243; Türkî, 4/385.

Her iki kıraat de Müslümanların yaşadığı büyükşehirlerde meşhur bir şekilde rivayet edilen kıraatlere aykırı olması sebebiyle bize göre bu şekilde kıraat etmek câiz değildir. **[4/385]**

e. رُكْبَانٌ "bineklîler" Kelimesi

رُكْبَانٌ kelimesine gelince... Bu kelime رَاكِبٌ "binekli" kelimesinin çoğuludur. رَاكِبٌ kelimesinin çoğulları رُكْبَانٌ وَرَكْبٌ وَرَكَبَةٌ وَرُكَّابٌ وَأَرْكُبٌ وَأَرْكُوبٌ şeklinde gelmektedir. جَاءَنَا أَرْكُوبٌ مِنَ النَّاسِ وَأَرَاكِيبُ "İnsanlardan binekli kimseler geldi." denilmektedir. Bizim bu konuda benimsediğimiz görüşü müfessirler de benimsemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٥٣٥] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثنا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُغِيرَةُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِهِ: {فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} قَالَ: عِنْدَ الْمُطَارَدَةِ يُصَلِّي حَيْثُ كَانَ وَجْهُهُ، رَاكِبًا أَوْ رَاجِلًا، وَيَجْعَلُ السُّجُودَ أَخْفَضَ مِنَ الرُّكُوعِ، وَيُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ يُومِئُ إِيمَاءً.

5535. Ya'kûb b. İbrahim bana Hüşeym, Muğîre tarikiyle İbrahim'in "Ona Allah'ın {فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} *"Namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın."* sözünü sordum. O da;

'Kovalamaca esnasında yüzünün dönük olduğu yere doğru, binek üzerinde veya yürüyerek namaz kılar, secdeyi rükûdan daha (fazla eğilerek) aşağıya yapar ve ima yaparak iki rekât kılar' dedi" dediğini rivayet etmiştir.[1013]

[٥٥٣٦] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثنا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثنا سُفْيَانُ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، فِي قَوْلِهِ: {فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} قَالَ: صَلَاةُ الضِّرَابِ رَكْعَتَيْنِ يُومِئُ إِيمَاءً.

5536. İbn Beşşâr bize Ebû Âsım, Süfyân, Muğîre tarikiyle İbrahim'in, Allah'ın {فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} *"Namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın."* sözü hakkında "Vuruşma anındaki namaz, ima ile iki rekâttır." dediğini rivayet etmiştir.[1014]

1013 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (2513), (Tefsîr-410), Hüşeym'den; Türkî, 4/386.

1014 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr,* s. 50, onun tarikiyle Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 2/514 (4260); Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, 2/153-154; Türkî, 4/386.

[٥٥٣٧] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثنا أَبُو أَحْمَدَ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَوْلِهِ: {فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} قَالَ: يُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ حَيْثُ كَانَ وَجْهُهُ يُومِئُ إِيمَاءً.

5537. Ahmed b. İshâk bana Ebû Ahmed, Süfyân, Muğîre tarikiyle İbrahim'in, Allah'ın {فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} *"Namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın."* sözü hakkında "Yüzünün dönük olduğu yere doğru ima ederek iki rekât kılar." dediğini rivayet etmiştir.[1015]

[٥٥٣٨] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثنا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثنا إِسْرَائِيلُ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، {فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} قَالَ: إِذَا طَرَدَتِ الْخَيْلُ فَأَوْمِئْ إِيمَاءً.

5538. Ahmed b. İshâk bize Ebû Ahmed, İsrâil, Sâlim tarikiyle Saîd b. Cübeyr'in {فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} *"Namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın."* âyetiyle ilgili "At kovaladığı zaman ima et." dediğini rivayet etmiştir.

[٥٥٣٩] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ سَعِيدٍ، قَالَ «يُومِئُ إِيمَاءً.»

5539. Ahmed bize Ebû Ahmed, Süfyân, Mâlik tarikiyle Saîd'in "İma eder" dediğini rivayet etmiştir. **[4/386]**

[٥٥٤٠] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، قَالَ: ثنا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثنا هُشَيْمٌ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ الْحَسَنِ {فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} قَالَ: إِذَا كَانَ عِنْدَ الْقِتَالِ صَلَّى رَاكِبًا أَوْ مَاشِيًا حَيْثُ كَانَ وَجْهُهُ يُومِئُ إِيمَاءً.

5540. Ahmed bize Ebû Ahmed, Hüşeym, Yûnus tarikiyle Hasan'ın {فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} *"Namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın."* âyeti hakkında "Savaş sırasında olduğu zaman binek üzerinde veya yürüyerek yüzünün dönük olduğu yere ima eder." dediğini rivayet etmiştir.[1016]

1015 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* 2/466; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 5/53, Sâlim tarikiyle; Türkî, 4/386.

1016 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (2514), (Tefsîr-411), Hüşeym'den; Türkî, 4/387.

[٥٥٤١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثنا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْقِتَالِ عَلَى الْخَيْلِ، فَإِذَا وَقَعَ الْخَوْفُ فَلْيُصَلِّ الرَّجُلُ عَلَى كُلِّ جِهَةٍ قَائِمًا أَوْ رَاكِبًا، أَوْ كَمَا قَدَرَ عَلَى أَنْ يُومِئَ بِرَأْسِهِ أَوْ يَتَكَلَّمَ بِلِسَانِهِ.

5541. Muhammed b. Amr bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in, Allah'ın {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} *"Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın."* sözü hakkında "Hz. Muhammed'in (sav) ashabına savaş sırasında at üzerinde, korku olduğu zaman bütün yönlere ayakta veya binek üzerinde veya başıyla ima emeye veya diliyle söylemeye gücü yettiği şekilde namazlarını kılmaları emredilmiştir." dediğini rivayet etmiştir.[1017]

[٥٥٤٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثنا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ بِنَحْوِهِ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: أَوْ رَاكِبًا لِأَصْحَابِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ أَيْضًا: أَوْ رَاكِبًا، أَوْ مَا قَدَرَ أَنْ +يُومِئَ بِرَأْسِهِ، وَسَائِرُ الْحَدِيثِ مِثْلُهُ.

5542. Müsennâ bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den benzerini rivayet etmiştir. Ancak (diğer rivayetten farklı olarak) أَوْ رَاكِبًا لِأَصْحَابِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "Binekli iken... Hz. Muhammed'in ashabı içindir" ifadesini ve aynı şekilde أَوْ رَاكِبًا أَوْ مَا قَدَرَ أَنْ يُومِئَ بِرَأْسِهِ "Binekli iken veya başıyla ima etmeye gücü yettiği kadar" ibaresini kullanmıştır.

[٥٥٤٣] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: ثنا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ، فِي قَوْلِهِ: {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} قَالَ: إِذَا الْتَقَوْا عِنْدَ الْقِتَالِ وَطَلَبُوا، أَوْ طُلِبُوا، أَوْ طَلَبَهُمْ سَبُعٌ، فَصَلَاتُهُمْ تَكْبِيرَتَانِ إِيمَاءً أَيَّ جِهَةٍ كَانَتْ.

5543. Yahyâ b. Ebî Tâlib bize Yezîd, Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın, Allah'ın {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} *"Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın."* sözü hakkında "Savaş

1017 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/308, Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/387.

esnasında karşılaştıkları, takip ettikleri veya onlar tarafından takip edildikleri veya yırtıcı hayvanlar tarafından takip edildikleri zaman onların namazı hangi yön olursa olsun ima ile iki tekbirden ibaretti." dediğini rivayet etmiştir.

[٥٥٤٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ، قَالَ: ثنا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ فِي قَوْلِهِ: {فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} قَالَ: ذَلِكَ عِنْدَ الْقِتَالِ يُصَلِّي حَيْثُ كَانَ وَجْهُهُ رَاكِبًا، أَوْ رَاجِلًا إِذَا كَانَ يَطْلُبُ أَوْ يَطْلُبُهُ سَبُعٌ، فَلْيُصَلِّ رَكْعَةً يُومِئُ إِيمَاءً، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَلْيُكَبِّرْ تَكْبِيرَتَيْنِ.

5544. Müsennâ bana Amr b. Avn, Hüşeym, Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın, Allah'ın {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} *"Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın."* sözü hakkında "Bu, savaş esnasındadır. Düşmanı takip ettiği veya yırtıcı hayvan tarafından takip edildiği zaman yüzünün dönük olduğu yöne binek üzerinde veya yürüyerek namaz kılar. Bu durumdaki bir kimse ima ederek iki rekât namaz kılsın. Eğer güç yetiremezse iki tane tekbir alsın." dediğini rivayet etmiştir.[1018] **[4/387]**

[٥٥٤٥] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثنا أَبِي، عَنِ الْفَضْلِ بْنِ دَلْهَمٍ، عَنِ الْحَسَنِ: {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} قَالَ: رَكْعَةً وَأَنْتَ تَمْشِي، وَأَنْتَ يُوضِعُ بِكَ بَعِيرُكَ، وَيَرْكُضُ بِكَ فَرَسُكَ عَلَى أَيِّ جِهَةٍ كَانَ.

5545. Süfyân b. Vekî' bize babası, Fadl b. Delhem tarikiyle Hasan'ın {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} *"Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın."* âyetiyle ilgili "Sen yürür olduğun halde ve deven seni hızlıca götürürken ve atın herhangi bir yöne seni koştururken bir rekât (kılarsın)." dediğini rivayet etmiştir.[1019]

1018 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (2515), (Tefsîr-411) Hüşeym'den; İbnü'l-Mübârek, *el-Cihâd*, (251); Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (4263); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/461; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 3/1052 (5893); Türkî, 4/387-388.

1019 İbnü'l-Mübârek, *el-Cihâd* (249), Fadl b. Delhem tarikiyle; Türkî, 4/388.

[٥٥٤٦] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثنا عَمْرٌو، قَالَ: ثنا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ: {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} أَمَا رِجَالًا: فَعَلَى أَرْجُلِكُمْ إِذَا قَاتَلْتُمْ، يُصَلِّي الرَّجُلُ يُومِئُ بِرَأْسِهِ أَيْنَمَا تَوَجَّهَ، وَالرَّاكِبُ عَلَى دَابَّتِهِ يُومِئُ بِرَأْسِهِ أَيْنَمَا تَوَجَّهَ.

5546. Musa bana Amr, Esbât tarikiyle Süddî'nin {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} *"Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın."* âyetiyle ilgili "Âyette geçen رِجَالًا *'yaya olarak'* ifadesine gelince... Ayakta savaştığınız zaman kişi yönü ne tarafa ise başıyla ima eder. Bineği üzerinde olan kişi yönü ne tarafa ise başıyla ima eder." dediğini rivayet etmiştir.[1020]

[٥٥٤٧] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثنا يَزِيدُ، قَالَ: ثنا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} الْآيَةَ. أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ إِذَا كُنْتَ خَائِفًا عِنْدَ الْقِتَالِ أَنْ تُصَلِّيَ وَأَنْتَ رَاكِبٌ وَأَنْتَ تَسْعَى، تُومِئُ بِرَأْسِكَ مِنْ حَيْثُ كَانَ وَجْهُكَ إِنْ قَدَرْتَ عَلَى رَكْعَتَيْنِ، وَإِلَّا فَوَاحِدَةً.

5547. Bişr b. Muâz bize Yezîd, Saîd tarikiyle Katâde'nin {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} *"Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın."* âyetiyle ilgili "Allah, savaş esnasında korku içinde olduğun zaman, yüzünün dönük olduğu yerden başınla ima ederek binek üzerinde ve koşarken eğer güç yetirirsen iki rekât aksi takdirde bir rekât kılmanı helâl kıldı." dediğini rivayet etmiştir.[1021]

[٥٥٤٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ: {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} قَالَ: ذَاكَ عِنْدَ الْمُسَايَفَةِ.

5548. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Ma'mer, İbn Tâvus tarikiyle babasının {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} *"Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın."* âyeti hakkında "Bu, kılıçla savaş anındadır." dediğini rivayet etmiştir.[1022]

1020 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/450 (2382) no'lu rivayetin ardından Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 4/388.

1021 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/308, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/388.

1022 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (4265); İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 5/53, Sâlim tarikiyle; Türkî, 4/388.

[٥٥٤٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ فِي قَوْلِهِ: {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} قَالَ: إِذَا طَلَبَ الْأَعْدَاءُ فَقَدْ حَلَّ لَهُمْ أَنْ يُصَلُّوا قِبَلَ أَيِّ جِهَةٍ كَانُوا رِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا يُومِئُونَ إِيمَاءً رَكْعَتَيْنِ. وَقَالَ قَتَادَةُ: تُجْزِئُ رَكْعَةٌ.

5549. Müsennâ bana Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Ma'mer tarikiyle Zührî'nin, Allah'ın {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} *"Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın."* sözü hakkında "Düşmanlar takip ettiği zaman herhangi bir yöne doğru, yürüyerek veya binek üzerinde ima ederek iki rekât kılmaları onlara helâldir." dediğini ve Katâde'nin "Bir rekât onun yerine geçer." dediğini rivayet etmiştir.[1023] **[4/388]**

[٥٥٥٠] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثنا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ: {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} قَالَ: كَانُوا إِذَا خَشُوا الْعَدُوَّ صَلُّوا رَكْعَتَيْنِ رَاكِبًا كَانَ أَوْ رَاجِلًا.

5550. Ammâr tarafından bana İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle Rebî''nin, Allah'ın {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} *"Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın."* sözü hakkında "Onlar düşmandan korktukları zaman binek üzerinde veya yürüyerek iki rekât kılarlardı." dediğini rivayet etmiştir.[1024]

[٥٥٥١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثنا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، فِي قَوْلِهِ: {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} قَالَ: يُصَلِّي الرَّجُلُ فِي الْقِتَالِ الْمَكْتُوبَةَ عَلَى دَابَّتِهِ وَعَلَى رَاحِلَتِهِ حَيْثُ كَانَ وَجْهُهُ، يُومِئُ إِيمَاءً عِنْدَ كُلِّ رُكُوعٍ وَسُجُودٍ، وَلَكِنَّ السُّجُودَ أَخْفَضُ مِنَ الرُّكُوعِ، فَهَذَا حِينَ تَأْخُذُ السُّيُوفُ بَعْضُهَا بَعْضًا؛ هَذَا فِي الْمُطَارَدَةِ.

1023 İbnü'l-Mübârek, *el-Cihâd* (254); Abdürrezzâk, *el-Musannef,* (4259) -onun tarikiyle- İbnü'l-Münzir, *el-Evsat*, 5/28 (2342) no'lu rivayette Katâde'nin görüşünü zikretmeden Ma'mer'den; Türkî, 4/389.

1024 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/450 (2385) no'lu rivayetin ardından İbn Ebû Ca'fer tarikiyle; Türkî, 4/389.

5551. İbn Humeyd bize Cerîr, Muğîre tarikiyle İbrahim'in, Allah'ın {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} *"Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın."* sözü hakkında "Kişi savaşta farz kılınmış namazı yüzü nereye dönükse oraya doğru bineği ve devesi üzerinde rükû ve secde sırasında ima ederek kılar. Ancak secde rükûdan daha aşağıyadır. Bu, kılıçların karşılıklı çekildiği anda, kovalamaca anındadır." dediğini rivayet etmiştir.[1025]

[٥٥٥٢] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثنا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، قَالَ: ثني أَبِي، قَالَ: كَانَ قَتَادَةُ، يَقُولُ: إِنِ اسْتَطَاعَ رَكْعَتَيْنِ وَإِلَّا فَوَاحِدَةً يُومِئُ إِيمَاءً، إِنْ شَاءَ رَاكِبًا أَوْ رَاجِلًا، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا}.

5552. İbn Beşşâr bize Muâz b. Hişâm tarikiyle babasının "Katâde 'Eğer güç yetirebilirse iki rekât, aksi takdirde yürüyerek veya binek üzerinde ima ederek bir rekât kılar. Şanı yüce olan Allah {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} *'Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın.'* buyurmuştur' derdi." dediğini rivayet etmiştir.[1026]

[٥٥٥٣] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثنا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، قَالَ: ثني أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: فِي الْخَائِفِ الَّذِي يَطْلُبُهُ الْعَدُوُّ، قَالَ: إِنِ اسْتَطَاعَ أَنْ يُصَلِّيَ رَكْعَتَيْنِ، وَإِلَّا صَلَّى رَكْعَةً.

5553. İbn Beşşâr bize Muâz b. Hişâm, babası, Katâde tarikiyle Hasan'ın, düşmanın hedef alıp da korkan kimse hakkında "Eğer güç yetirebilirse iki rekât, aksi takdirde bir rekât kılar." dediğini rivayet etmiştir.[1027] **[4/389]**

[٥٥٥٤] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثنا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثنا سُفْيَانُ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: رَكْعَة.

1025 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* 2/460; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (2517), (Tefsîr-409), Ebu'l-Ahvas tarikiyle Muğîre'den; Türkî, 4/389.

1026 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (4262), Ma'mer tarikiyle Katâde'den; Türkî, 4/389.

1027 İbnü'l-Mübârek, *el-Cihâd*, (248); İbn Ebî Şeybe (2/460), Hasan tarikiyle; Türkî, 4/390.

5554. İbn Beşşâr bize Abdurrahmân, Süfyân ve Yûnus tarikiyle Hasan'ın "Bir rekât (kılar)." dediğini rivayet etmiştir.[1028]

[٥٥٥٥] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثنا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثنا شُعْبَةُ، قَالَ: سَأَلْتُ الْحَكَمَ وَحَمَّادًا وَقَتَادَةَ عَنْ صَلَاةِ الْمُسَايَفَةِ، فَقَالُوا: رَكْعَةٌ.

5555. İbn Beşşâr bize Abdurrahman tarikiyle Şu'be'nin "Hakem'e, Hammâd'a ve Katâde'ye müsâyefe (kılıçla çatışma) namazını sordum. Onlar da;

'Bir rekâttır.'" dediklerini rivayet etmiştir.[1029]

[٥٥٥٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثنا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثنا شُعْبَةُ، قَالَ: سَأَلْتُ الْحَكَمَ وَحَمَّادًا وَقَتَادَةَ عَنْ صَلَاةِ الْمُسَايَفَةِ، فَقَالُوا: يُومِئُ إِيمَاءً حَيْثُ كَانَ وَجْهُهُ.

5556. İbn Beşşâr bize Abdurrahmân tarikiyle Şu'be'nin "Hakem'e, Hammâd'a ve Katâde'ye müsâyefe (kılıçla çatışma) namazını sordum. Onlar da;

'Yüzü nereye dönükse oraya ima eder.'" dediklerini rivayet etmiştir.

[٥٥٥٧] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ حَمَّادٍ وَالْحَكَمِ وَقَتَادَةَ، أَنَّهُمْ سُئِلُوا عَنِ الصَّلَاةِ عِنْدَ الْمُسَايَفَةِ، فَقَالُوا: رَكْعَةٌ حَيْثُ وَجْهُكَ.

5557. İbnü'l-Müsennâ bize Muhammed b. Ca'fer tarikiyle Şu'be'nin, Hammâd'a, el-Hakem'e ve Katâde'ye müsâyefe (kılıçla çatışma) namazının sorulduğunu ve onların "Yüzü nereye dönükse oraya doğru bir rekâttır." dediklerini rivayet etmiştir.

[٥٥٥٨] حَدَّثَنِي أَبُو السَّائِبِ، قَالَ: ثنا ابْنُ فُضَيْلٍ، عَنْ أَشْعَثَ بْنِ سَوَّارٍ، قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ سِيرِينَ، عَنْ صَلَاةِ الْمُنْهَزِمِ، فَقَالَ: كَيْفَ اسْتَطَاعَ.

1028 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (4261); İbn Ebî Şeybe, 2/461; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 5/52, Sevrî tarikiyle; Türkî, 4/390.

1029 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 5/53, Abdurrahmân b. Mehdî tarikiyle; İbnü'l-Mübârek, *el-Cihâd* (250); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* 2/460, Şu'be tarikiyle; İbn Ebî Şeybe'de Katâde'den bahis yoktur. Türkî, 4/390.

5558. Ebü's-Sâib bana İbn Fudayl tarikiyl Eş'as b. Sevvâr'ın, "'İbn Sîrîn'e yenilen kişinin namazını sordum' dediğini, onun da,

'Nasıl yapabiliyorsa' dedi" dediğini rivayet etmiştir.[1030]

[٥٥٥٩] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثنا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ غُرَابٍ، قَالَ: كُنَّا نُقَاتِلُ الْقَوْمَ وَعَلَيْنَا هَرِمُ بْنُ حَيَّانَ، فَحَضَرَتِ الصَّلَاةُ، فَقَالُوا: الصَّلَاةَ الصَّلَاةَ فَقَالَ هَرِمٌ: يَسْجُدُ الرَّجُلُ حَيْثُ كَانَ وَجْهُهُ سَجْدَةً. قَالَ: وَنَحْنُ مُسْتَقْبِلُو الْمَشْرِقَ.

5559. Ya'kûb b. İbrahim bana İbn Uleyye, Saîd b. Yezîd, Ebû Nadra tarikiyle Câbir b. Gurâb'ın[1031] "Bir toplulukla savaşıyorduk ve başımızda Herim b. Hayyân bulunuyordu. Namaz vakti geldi. Bunun üzerine;

'Haydi namaz, haydi namaz!' dediler. Herim de;

'Yüzü nereye dönükse oraya secde eder.' dedi. Biz doğuya doğru yönelmiştik." dediğini rivayet etmiştir.[1032] **[4/390]**

[٥٥٦٠] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثنا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنِ الْجُرَيْرِيِّ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، قَالَ: كَانَ هَرِمُ بْنُ حَيَّانَ، عَلَى جَيْشٍ فَحَضَرُوا الْعَدُوَّ، فَقَالَ: يَسْجُدُ كُلُّ رَجُلٍ مِنْكُمْ تَحْتَ جُنَّتِهِ حَيْثُ كَانَ وَجْهُهُ سَجْدَةً أَوْ مَا اسْتَيْسَرَ، فَقُلْتُ لِأَبِي نَضْرَةَ: مَا «مَا اسْتَيْسَرَ؟» قَالَ: يُومِئُ.

5560. Ya'kûb bana İbn Uleyye, Cüreyrî tarikiyle Ebû Nadra'nın "Herim b. Hayyân bir ordunun kumandasındaydı ve düşmana rastladılar. Bunun üzerine,

'Sizden her bir kimse yüzü nereye dönükse kalkanının altına secde eder veya kolayına gelecek kadar (eğilir).' dedi. Ben;

'Kolay gelen nedir?' dedim. O da;

'İma eder' dedi." dediğini rivayet etmiştir.

1030 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* 2/461, Eş'as tarikiyle benzerini; Türkî, 4/390.

1031 Nüshalarda عَرَبٌ şeklinde geçmektedir. İki tane tahric kitabından kesinleştirilmiştir. Bk. Dârekutnî, *el-Mü'telif ve'l-Muhtelif*, 4/1769; Türkî, 4/390.

1032 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* 2/461; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 5/53, Saîd b. Yezîd tarikiyle; Türkî, 4/391.

[٥٥٦١] حَدَّثَنَا سَوَّارُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: ثنا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، قَالَ: ثنا أَبُو مَسْلَمَةَ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، قَالَ: ثني جَابِرُ بْنُ غُرَابٍ، قَالَ: كُنَّا مَعَ هَرِمِ بْنِ حَيَّانَ نُقَاتِلُ الْعَدُوَّ مُسْتَقْبِلِي الْمَشْرِقِ، فَحَضَرَتِ الصَّلَاةُ، فَقَالُوا: الصَّلَاةُ، فَقَالَ: يَسْجُدُ الرَّجُلُ تَحْتَ جَيْبِهِ سَجْدَةً.

5561. Sevvâr b. Abdullah bize Bişr b. Mufaddal, Ebû Mesleme, Ebû Nadra tarikiyle Câbir b. Gurâb'ın "Herim b. Hayyân'la birlikte doğu tarafına yönelmiş şekilde düşmanla savaşıyorduk. Derken namaz vakit geldi.

'Namaz (vakti geldi)!' dediler. O da;

'Kişi, kalkanının altına secde eder.' dedi." dediğini rivayet etmiştir.

[٥٥٦٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ عَطَاءٍ، فِي قَوْلِهِ: {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} قَالَ: تُصَلِّي حَيْثُ تَوَجَّهْتَ رَاكِبًا وَمَاشِيًا، وَحَيْثُ تَوَجَّهَتْ بِكَ دَابَّتُكَ، تُومِئُ إِيمَاءً لِلْمَكْتُوبَةِ.

5562. Müsennâ bana Süveyd b. Nasr, İbnü'l-Mübârek, Abdülmelik b. Ebî Süleyman tarikiyle Atâ'nın, Allah'ın {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} *"Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın."* sözü hakkında "Binek üzerinde ve yürürken yöneldiğin tarafa ve bineğinin seni yönlendirdiği tarafa doğru farz namaz için ima ile namaz kılarsın." dediğini rivayet etmiştir.[1033]

[٥٥٦٣] حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ عَمْرٍو السَّكُونِيُّ، قَالَ: ثنا بَقِيَّةُ بْنُ الْوَلِيدِ، قَالَ: ثنا الْمَسْعُودِيُّ، قَالَ: ثني يَزِيدُ الْفَقِيرُ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: «صَلَاةُ الْخَوْفِ رَكْعَةٌ.»

5563. Saîd b. Amr es-Sekûnî bana Bakiyye b. Velîd, Mes'ûdî, Yezîd el-Fakîr tarikiyle Câbir b. Abdullah'ın "Korku namazı bir rekâttır." dediğini rivayet etmiştir.[1034] **[4/391]**

1033 İbnü'l-Mübârek, *el-Cihâd* (257), Hâlid b. Ebû Nevf tarikiyle Atâ'dan; Türkî, 4/391.

1034 İbnü'l-Mübârek, *el-Cihâd* (252); Tayâlisî, *Müsned,* (1899); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* 2/463; Beyhakî, *Sünen,* 3/257, 263, Mes'ûdî tarikiyle; Türkî, 4/392.

[٥٥٦٤] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثنا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثنا مُوسَى بْنُ مُحَمَّدٍ الْأَنْصَارِيُّ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، فِي هَذِهِ الْآيَةِ، قَالَ: «إِذَا كَانَ خَائِفًا صَلَّى عَلَى أَيِّ حَالٍ كَانَ.»

5564. Ahmed b. İshâk bize Ebû Ahmed, Musa b. Muhammed el-Ensârî ve Abdulmelik tarikiyle Atâ'nın bu âyetin tefsiri konusunda "Korktuğu zaman hangi durumda olursa o halde namazı kılar." dediğini rivayet etmiştir.

[٥٥٦٥] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ مَالِكٌ، وَسَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ: {فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} قَالَ: رَاكِبًا وَمَاشِيًا، وَلَوْ كَانَتِ إِنَّمَا عَنَى بِهَا النَّاسَ، لَمْ يَأْتِ إِلَّا رِجَالًا وَانْقَطَعَتِ الْآيَةُ، إِنَّمَا هِيَ رِجَالٌ مُشَاةٌ. وَقَرَأَ: {يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ} قَالَ: يَأْتُونَ مُشَاةً وَرُكْبَانًا.

5565. Yûnus bana İbn Vehb tarikiyle Mâlik'ten şöyle rivayet etmiştir: "Ona Allah'ın {فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} *'Namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın.'* sözünü sordum. O;

'Binek üzerinde ve yürüyerek (demektir). Eğer bununla insanları kastetmiş olsaydı sadece رِجَالًا ifadesi gelirdi ve âyet kesilirdi ({أَوْ رُكْبَانًا} *'veya binek üzerinde'* demezdi). Dolayısıyla (رِجَالًا kelimesi) yürüyen kişileri ifade eder.' Sonra {يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ} *'Yürüyerek ve gerekse uzak yollardan gelen bineklerle sana gelsinler.'* âyetini[1035] okudu ve 'Yürüyerek ve binek üzerinde gelirler (demektir).' dedi."

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Namaz kılan kimsenin farz kılınan namazı yerinden ayrılarak yani yürüyerek ve binek üzerinde giderken kılmasına sebep olan korku, kişinin kılıçların çekildiği, Müslümanlara düşman bir kimseyle yapılması emredilen savaştaki çatışma esnasındaki can korkusu, savaşçı veya yırtıcı hayvanın hedef alması, saldırgan devenin olması veya coşkun bir sel olup boğulma korkusudur. Kişinin böyle bir durumda namazı güvende olduğunda kıldığı gibi kılması, çoğu zaman ölümle sonuçlanmaktadır. Durum böyle olunca Allah'ın {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} *"Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın."* âyetinin genel bir ifade olması ve belli çeşit korkulara

1035 Hac 22/27.

özgü kullanılmaması dolayısıyla ve korku bahsettiğimiz özelliklerde olması şartıyla kişinin korku namazını, dönük olduğu herhangi bir yöne, ima ederek kılması gerekir. **[4/392]**

Biz şu görüşü benimsiyoruz: Namaz kılan kimse için bu şekilde namaz kılmasını câiz kılan korku, namazı sınırlarıyla birlikte tam olarak kılmakla ölümün çokça rastlanılan bir durum olması durumudur. Bu da son derece korku veren bir durumdur. Çünkü şu rivayette bu şekilde geçmektedir:

[٥٥٦٦] مُحَمَّدَ بْنَ حُمَيْدٍ، وَسُفْيَانَ بْنَ وَكِيعٍ، حَدَّثَانِي قَالَا، ثنا جَرِيرٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ نَافِعٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي صَلَاةِ الْخَوْفِ: «يَقُومُ الْأَمِيرُ وَطَائِفَةٌ مِنَ النَّاسِ مَعَهُ، فَيَسْجُدُونَ سَجْدَةً وَاحِدَةً، ثُمَّ تَكُونُ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْعَدُوِّ، ثُمَّ يَنْصَرِفُ الَّذِينَ سَجَدُوا سَجْدَةً مَعَ أَمِيرِهِمْ، ثُمَّ يَكُونُونَ مَكَانَ الَّذِينَ لَمْ يُصَلُّوا، وَيَتَقَدَّمُ الَّذِينَ لَمْ يُصَلُّوا فَيُصَلُّونَ مَعَ أَمِيرِهِمْ سَجْدَةً وَاحِدَةً، ثُمَّ يَنْصَرِفُ أَمِيرُهُمْ وَقَدْ قَضَى صَلَاتَهُ، وَيُصَلِّي بَعْدَ صَلَاتِهِ كُلُّ وَاحِدٍ مِنَ الطَّائِفَتَيْنِ سَجْدَةً لِنَفْسِهِ، وَإِنْ كَانَ خَوْفٌ أَشَدُّ مِنْ ذَلِكَ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا.»

5566. Muhammed b. Humeyd ve Süfyân b. Vekî‘ bana Cerîr, Abdullah b. Nâfi‘, babası tarikiyle İbn Ömer’in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: “Hz. Peygamber (sav) korku namazı konusunda şöyle demiştir: *‘Yönetici ve insanlardan bir grup onunla namaza durur ve bir secde yaparlar. Sonra onlardan bir grup onlarla düşman arasında olur. Sonra yöneticileriyle birlikte secde edenler ayrılırlar. Sonra namaz kılmayan grubun yerine geçerler ve namaz kılmayanlar ilerler ve yöneticileriyle birlikte secde etmiş olanlar ayrılırlar. Sonra namaz kılmayanların yerine geçerler ve namaz kılmayanlar ilerler ve yöneticileriyle birlikte bir secde yaparlar. Sonra yöneticileri namazını bitirmiş şekilde namazdan ayrılır. İki gruptan her biri kendi secdelerini yaparak namazlarını kılarlar. Eğer korku bundan daha fazla ise yürüyerek veya binek üzerinde (kılarlar).’*”[1036]

1036 İbn Mâce, *Sünen,* (1258), Cerîr ve Ubeydullah b. Ömer tarikiyle Nâfi‘’den; İmam Mâlik, *el-Muvatta’*, 1/184 -onun tarikiyle de Buhârî (4535)- Nâfi‘ tarikiyle; Türkî, 4/393.

[٥٥٦٧] حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ يَحْيَى الْأُمَوِيُّ، قَالَ: ثني أَبِي، قَالَ: ثنا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: «إِذَا اخْتَلَطُوا يَعْنِي فِي الْقِتَالِ فَإِنَّمَا هُوَ الذِّكْرُ، وَأَشَارَ بِالرَّأْسِ." قَالَ ابْنُ عُمَرَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَيُصَلُّونَ قِيَامًا وَرُكْبَانًا.»

5567. Saîd b. Yahyâ el-Emevî bana babası, İbn Cüreyc, Musa b. Ukbe, Nâfi' tarikiyle İbn Ömer'in "Karıştıkları zaman -yani savaşta- bu ancak zikirdir." dediğini ve başıyla işaret ettiğini rivayet etmiştir. Devamla İbn Ömer "Hz. Peygamber (sav) *'Eğer bundan daha fazlaysa ayakta veya binek üzerinde namaz kılarlar.'* buyurdu." demiştir.[1037] **[4/393]**

İbn Ömer'den aktardığımız rivayete göre Hz. Peygamber (sav) kılıçla vuruşmanın ve kovalamacanın olduğu durum dışındaki korku namazıyla korkunun son derece fazla olduğu ve kılıçla vuruşma durumundaki korku namazını birbirinden ayırmıştır. Bu bilgiden hareketle şanı yüce olan Allah'ın {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا} *"Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın."* sözüyle kastettiği şeyin daha önce özelliklerini anlattığımız korkuyu kastettiği bilinmektedir.

İbn Ömer'in Hz. Peygamber'den (sav) aktardığı rivayetle aynı doğrultudaki görüş İbn Ömer'den rivayet edilmiştir:

[٥٥٦٨] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثنا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ قَالَ فِي صَلَاةِ الْخَوْفِ: «يُصَلِّي بِطَائِفَةٍ مِنَ الْقَوْمِ رَكْعَةً وَطَائِفَةٌ تَحْرُسُ، ثُمَّ يَنْطَلِقُ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ صَلَّى بِهِمْ رَكْعَةً حَتَّى يَقُومُوا مَقَامَ أَصْحَابِهِمْ، ثُمَّ يَجِيءُ أُولَئِكَ، فَيُصَلِّي بِهِمْ رَكْعَةً، ثُمَّ يُسَلِّمُ، وَتَقُومُ كُلُّ طَائِفَةٍ فَتُصَلِّي رَكْعَةً. قَالَ. فَإِنْ كَانَ خَوْفٌ أَشَدُّ مِنْ ذَلِكَ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا.»

5568. Ya'kûb bana İbn Uleyye, Eyyûb, Nâfi' tarikiyle İbn Ömer'in korku namazı konusunda "Topluluktan bir gruba namaz kıldırır ve diğer grup gözetler. Sonra bir rekât kıldırmış olduğu grup arkadaşlarının yerini almak üzere namazdan ayrılırlar. Sonra bunlar gelir ve onlara bir rekât

1037 Buhârî, *Sahîh,* (943), Saîd b. Yahyâ'dan; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/471 (6431); Müslim, *Sahîh,* (839/306), Musa b. Ukbe tarikiyle; Türkî, 4/393.

kıldırır. Sonra selam verir ve her iki grup bir rekât daha kılarlar" dediğini ve devamla "Şayet korku bundan daha şiddetliyse yürüyerek veya binek üzerinde (kılarlar)." dediğini rivayet etmiştir.[1038]

Rekâtların sayısına gelince... Güvenlik durumunda rekâtların sayısının kısaltılmamasını seviyorum. Şayet bundan kısa olacaksa bir rekât kılar, bu bir rekât diğerlerinin yerine geçeceği için bunu câiz görüyorum. Çünkü:

[٥٥٦٩] بِشْرَ بْنَ مُعَاذٍ حَدَّثَنِي قَالَ: ثنا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ الْأَخْنَسِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «فَرَضَ اللَّهُ الصَّلَاةَ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّكُمْ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْحَضَرِ أَرْبَعًا، وَفِي السَّفَرِ رَكْعَتَيْنِ، وَفِي الْخَوْفِ رَكْعَةً.»

5569. Bişr b. Muâz bana Ebû Avâne, Bükeyr b. Ahnes, Mücâhid tarikiyle İbn Abbas'ın "Allah, namazı sizin Peygamberinizin diliyle mukîm iken dört, seferde iki ve korku anında bir rekât olarak belirlemiştir." dediğini rivayet etmiştir.[1039] **[4/394]**

2. {فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ} "Güvenliğe kavuşunca da, Allah'ı, daha önce bilmediğiniz ve O'nun size öğrettiği şekilde anın (namazı normal vakitlerdeki gibi kılın)."

Şanı yüce olan Allah'ın {فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ} *"Güvenliğe kavuşunca da, Allah'ı, daha önce bilmediğiniz ve O'nun size öğrettiği şekilde anın (namazı normal vakitlerdeki gibi kılın)."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Bunun tefsiri şu şekildedir: "Ey inananlar! Allah'ın sizin dışınızdaki kimselerin bilmediği ahkâmını, haramını, helâlini, sizden önceki toplumların haberlerini, bu dünyada ve âhirette sizden sonra olacak haberleri size andığı ve O'nun tarafından size nasip ederek bunu ve onun dışındakileri gösterip O'nun öğretmesinden önce bilmiyor olduğunuz şeyleri öğretiği gibi

1038 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (4258), İbn Cüreyc tarikiyle Nâfi''den; Türkî, 4/394.

1039 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/28, 144 (2124 ve 2293); Müslim, *Sahîh,* 5/687; Ebû Davud, *Sünen* (1248); Nesâî, *Sünen,* (454); İbn Mâce, *Sünen,* (1068); İbn Hibbân, *Sahîh,* 7/119 (2868); Beyhakî, *Sünen,* 3/135, Ebû Avâne tarikiyle; Türkî, 4/394.

siz de Allah'ın sizin için farz kıldığı namazla meşgul olduğunuz durumda düşmanlarınızın sizi öldürebilmelerinden ve bunun dışında namazda olduğunuz durumda canınızdan endişe ettiğiniz durumdan emniyette olup gönül olarak rahatladığınızda namazınızda ve onun dışındaki hallerinizde, Allah'ı inkâr eden düşmanlarınızın benimsemediği hakikate kavuşmayı size nasip etmiş olmasına karşılık şükürle, hamdle ve övgüyle Allah'ı anın."

b. {فَإِذَا أَمِنتُمْ} "Güvenliğe kavuşunca da..."

Mücâhid, Allah'ın {فَإِذَا أَمِنتُمْ} *"Güvenliğe kavuşunca da..."* sözü hakkında şu rivayette geçen görüşü benimserdi:

[٥٥٧٠] مَا حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثنا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {فَإِذَا أَمِنتُمْ} قَالَ: خَرَجْتُمْ مِنْ دَارِ السَّفَرِ إِلَى دَارِ الْإِقَامَةِ.

5570. Ebû Küreyb bize Vekî', Süfyân ve Leys tarikiyle Mücâhid'in {فَإِذَا أَمِنتُمْ} *"Güvenliğe kavuşunca da..."* âyeti hakkında "Seferîlikten ikâmet ettiğiniz yere çıkıp geldiğiniz zaman" dediğini rivayet etmiştir.[1040]

Bu konuda bizim söylediğimizi İbn Zeyd de söylemiştir:

[٥٥٧١] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: {فَإِذَا أَمِنتُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ} قَالَ: فَإِذَا أَمِنتُمْ فَصَلُّوا الصَّلَاةَ كَمَا افْتَرَضَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ. إِذَا جَاءَ الْخَوْفُ كَانَتْ لَهُمْ رُخْصَةٌ.

5571. Yûnus bana İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in, Allah'ın {فَإِذَا أَمِنتُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ} *"Güvenliğe kavuşunca da, Allah'ı anın."* sözü hakkında "Emniyete kavuştuğunuz zaman Allah'ın size farz kıldığı gibi namazı kılın. Korku durumu geldiği zaman onlar için ruhsat olur." dediğini rivayet etmiştir.[1041]

c. {فَاذْكُرُوا اللَّهَ} "Allah'ı anın."

Buradaki {فَاذْكُرُوا اللَّهَ} *"Allah'ı anın."* sözü "namaz (kılın)" anlamındadır. **[4/395]**

1040 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/451 (2387), Vekî', Süfyân ve bir râvi tarikiyle Mücâhid'den; Türkî, 4/395.

1041 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/308, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/395.

Mücâhid'den naklettiğimiz bu görüşün dışındaki diğer görüş daha doğrudur. Çünkü icmâ edilmiştir ki, korku durumu ne zaman ortadan kalkarsa -seferde bile olsa- farz namazları rükûsu, secdesi ve rükunları ile edâ etmek kişiye farz olur. Bu kimsenin namazını yerde, yürümeksizin ve binek üzerinde olmaksızın kılması gerekir. Tıpkı şehrinde veya beldesinde mukîmken kıldığı gibi. Ancak seferdeyse kendisine kısaltma izni verilmiştir. Bu âyette seferle alakalı bir bahis geçmemiştir ki Allah'ın {فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ} *"Allah'ı, daha önce bilmediğiniz ve O'nun size öğrettiği şekilde anın."*[1042] sözü o konuya yorumlansın. Namaz bahsi emniyet durumunda ve şiddetli korku durumunda geçmiş, bundan dolayı da yüce Allah kullarına her iki durumda gerekli olan hususların özelliklerini öğretmiştir. Sonra "{فَإِذَا أَمِنْتُمْ} *'Güvenliğe kavuşunca da...'* Yani emniyette olduğunuz ve korku ortadan kalktığı zaman namazlarınızı kılın, namazda ve onun dışındaki durumda korku durumu olmadan önce size gerekli kıldığım gibi yerine getirin." demiştir.

Şayet sefer bahsi geçmiş olsaydı, şanı yüce olan Allah mukîm olmalarından sonra yarattıklarına namazdan gerekli olan şeyleri tarif etmeyi istemiş olsaydı {فَإِذَا أَمِنْتُمْ} *"Güvenliğe kavuşunca da..."* demezdi de فَإِذَا أَقَمْتُمْ "mukîm olduğunuz zaman" derdi. Şanı yüce olan Allah'ın {فَإِذَا أَمِنْتُمْ} *"Güvenliğe kavuşunca da..."* sözünde bizim benimsediğimiz yoruma yorumlayanın görüşünün doğru olduğuna ve Mücâhid'in görüşünün tersine açık delil vardır.

[BAKARA SÛRESİ 240. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾

"İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler. Ama onlar (kendiliklerinden) çıkarlarsa, artık onların meşru biçimde kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı size bir günah yoktur. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." **(Bakara 2/240)**

1042 Bakara 2/239.

1. {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجاً وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعاً إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ} "İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجاً وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعاً إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ} *"İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler."* sözünün tefsiri: **[4/396]**

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bununla şunu kastetmektedir: "Sizden vefat eden ve artlarında eşler yani hayattayken kendisine cariyelik yoluyla değil nikâhlı kadınlar bırakan ey erkekler!" anlamını kastetmektedir. Sonra {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا} *"İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler"*[1043] âyetinde olduğu gibi vereceği haberi bahsetmeye başladığı kişilerden, hanımlarından bahse çevirmiştir. Bunun yorumundan bahsetmiş ve öncesinde geçen benzer yerde doğru olan görüşe dair delil getirmiştik.[1044] Bu bağlamda onu tekrar etmeye ihtiyaç bırakmamıştır.

b. Kıraat

Sonra şanı yüce olan Allah {وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ} *"Eşleri için vasiyet etsinler."* demiştir. Kıraat imamları bu ifadenin kıraati konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları اَلْوَصِيَّةُ "vasiyet" kelimesinin mansûb olarak {وَصِيَّةً} şeklinde okumuşlardır. Yani anlamı "Hanımlarına vasiyette bulunsunlar." veya "Onlara, hanımlarına vasiyet etmek gereklidir." şeklindedir.

2- Diğerleri اَلْوَصِيَّةُ "vasiyet" kelimesinin merfû olarak (وَصِيَّةٌ) şeklinde okumuşlardır.

1043 Bakara 2/234.
1044 Türkî, 4/247, 397.

c. اَلْوَصِيَّةُ "vasiyet" Kelimesinin Merfû Şekilde Okunmasının İzahı

Sonra dilciler اَلْوَصِيَّةُ "vasiyet" kelimesinin merfû şekilde okunmasının izahı konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları كُتِبَت عَلَيْهِمُ الْوَصِيَّةُ "Onlara vasiyet farz kılındı." mânasında merfû olduğunu söylemişler ve Abdullah b. Mes'ûd'un kıraatinde böyle olduğunu gerekçe göstermişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerin görüşüne göre âyetin tefsiri; (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا كُتِبَتْ عَلَيْهِمْ وَصِيَّةٌ لِأَزْوَاجِهِمْ) "Sizden vefat eden ve ardında eşler bırakanlara, hanımlarına vasiyette bulunmaları farz kılındı." şeklindedir ve sonra كُتِبَتْ "yazıldı, farz kılındı." ifadesi hazfedilmiştir. Her ne kadar bu kelime söylenmemişse de bu mânayla وَصِيَّةٌ kelimesi merfû yapılmıştır.

2- Diğerleri; "Âyetteki وَصِيَّةٌ kelimesi {لِأَزْوَاجِهِمْ} *'eşleri için'* ifadesi sebebiyle merfudur." demişler ve (لِأَزْوَاجِهِمْ وَصِيَّةً) "Onların hanımlarına vasiyet vardır." şeklinde tefsir etmişlerdir. **[4/397]**

Bu konuda birinci görüş doğruya daha yakındır ki o da (كُتِبَتْ عَلَيْكُمْ وَصِيَّةٌ لِأَزْوَاجِكُمْ) "Hanımlarınıza vasiyette bulunmak size farz kılındı." anlamıyla وَصِيَّةٌ kelimesinin merfû olmasıdır. Çünkü Araplar, gizleyecekleri zaman nekira kelimeleri merfû yapan kelimeleri gizlerler, açıkça söyleyecekleri zaman merfû yapan kelimeyle cümleye başlarlar. Örneğin جَاءَنِي رَجُلٌ الْيَوْمَ "Bugün bana bir adam geldi." derler. رَجُلٌ جَاءَنِي الْيَوْمَ "(Bu) Bugün bana gelen adam." dedikleri zaman bunu ancak adamın yakında hazır olduğunda veya ortamda olmayıp onun hakkında bilgi verilen kimsenin onun durumunu bildiğinde هذا kelimesiyle işaret ederek veya هذا kelimesinin hazfedilmesi ve gizlenmesiyle ifade ederler. Şanı yüce olan Allah'ın {سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا} *"(Bu) indirdiğimiz bir sûredir."*[1045] ve {بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ} *"(Bu) Allah ve Resûlü'nden kesin bir uyarıdır!"*[1046] âyetlerinde olduğu gibi. Bu, {وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ} *"Eşleri için vasiyet etsinler."*[1047] âyetinde de böyledir.

Bize göre burada doğruya en yakın olan kıraat bu ifadeyi merfû okuyan kimsenin okuyuşudur. Zira {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا} *"İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine*

1045 Nûr 24/1.
1046 Tevbe 9/1.
1047 Bakara 2/240.

dört ay on gün (iddet) beklerler."[1048] âyeti ve miras âyeti inmeden önce, kocası ölmüş kadının yerinin ona bir hak olarak, tam bir yıl boyunca ölmüş kocasının evi olduğuna Kur'ân'ın zâhiri delalet etmektedir. Aynı şekilde kocalarının vefatlarından önce onlara vasiyette bulunmasının veya bulunmamasının (fark etmediğine dair) Allah Resûlü'nden gelen rivayetler de Kur'ân'ın zâhirinin delâlet ettiği anlamı desteklemektedir.

Soru: Eğer bir kimse "Buna delâlet eden şey nedir?" derse...

Cevap: Ona "Vasiyet eden kişi hayatında emrettiği şeyin vefatından sonra yerine getirilmesini vasiyet ettiğine şüphe olmadığı ve vefatından sonra vasiyet etmesi imkânsız olduğu halde şanı yüce olan Allah {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ} *"İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için vasiyet etsinler."* dediği zaman, şanı yüce olan Allah ölmüş kişinin hanımına, adamın vefatından sonra bir yıllık oturma imkânı vermiş olur. Bununla onun kocanın malında vasiyet olmaksızın hanımı için bir hak olduğu bilinir. Çünkü ölmüş kişi tarafından vefatından sonra herhangi bir vasiyet olması imkânsızdır." **[4/398]**

Şayet sözün mânası "Vasiyette bulunsun." şeklinde tefsir edenlerin yorumu şeklinde olsaydı âyet de {كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ} *"Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, vasiyette bulunması size farz kılındı."*[1049] dediği gibi (وَالَّذِينَ يَحْضُرُهُمُ الْوَفَاةُ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ) "Kendilerine ölüm gelmiş ve ardında hanımlar bırakanlara vasiyet gerekir." şeklinde olurdu.

Şimdi eğer bu, ölmüş kocaları tarafından kadınlara gerekli bir şey olsaydı, kocaları vefat etmeden önce vasiyet etmediği zaman kadınların hakkı olmazdı, varislerinin o kadını bir sene dolmadan önce çıkarma imkânları olurdu. Şanı yüce olan Allah {غَيْرَ إِخْرَاجٍ} *"evden çıkarılmaksızın"* buyurmuştur. Ancak bu konuda durum "Yüce Allah, hanımlarına vasiyet etmesini emretti." anlamında {وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ} *"eşleri için vasiyet etsinler."* şeklinde okuyan kimsenin zannettiği gibi değildir. Onun tefsiri ancak "Ey müminler! Sizden vefat edenler ve arkalarında hanımlar bırakanlar için size Allah onları bir yıl boyunca kocalarının evlerinden çıkarmamanızı vasiyet etti." şeklindedir. Şanı yüce olan Allah'ın tıpkı Nisâ sûresinde {غَيْرَ مُضَارٍّ وَصِيَّةً مِنَ اللَّهِ} *"(Bu paylaştırma varislere) zarar vermeksizin (yapılır),*

1048 Bakara 2/234.
1049 Bakara 2/180.

Allah'ın emridir."[1050] dediği gibi. Sonra sözün delâleti yettiği için كَتَبَ اللهُ "Allah farz kıldı." ifadesini söylememiş ve daha önce bahsettiğimiz mânayla وَصِيَّةً "vasiyet" kelimesi merfû kılınmıştır.

Eğer bir kimse وَصِيَّةً "vasiyet" kelimesi مُوصِينَ "vasiyet edenler" anlamında hal olmak üzere mansûb olabilir mi?" derse ona şöyle cevap verilir: "Hayır (olmaz). Çünkü bu, eğer vasiyetten önce onun dışında vasiyet olmaya uygun bir şey geçmiş olsaydı ancak o zaman caiz olurdu. Vasiyetin, onun kapsamının dışına çıkması suretiyle mansup olmasına uygun olan bir şey daha önce geçmemişse o mânayla mansup olması câiz değildir." **[4/399]**

Bizim benimsemiş olduğumuz görüş üzere hanımlarına vasiyet etmiş olsun veya olmasın tam bir yıl evde oturmak ölmüş kocanın hanımlarına bir hak olduğu, bahsettiğimiz miras ve dört ay on gün âyetleriyle bunun neshedildiği görüşünü benimseyenlerin bazılarından gelen rivayetler:

[٥٥٧٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: ثَنَا هَمَّامُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: سَأَلْتُ قَتَادَةَ عَنْ قَوْلِهِ: {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ} فَقَالَ: كَانَتِ الْمَرْأَةُ إِذَا تُوُفِّيَ عَنْهَا زَوْجُهَا كَانَ لَهَا السُّكْنَى وَالنَّفَقَةُ حَوْلًا فِي مَالِ زَوْجِهَا مَا لَمْ تَخْرُجْ، ثُمَّ نُسِخَ ذَلِكَ بَعْدُ فِي سُورَةِ النِّسَاءِ، فَجَعَلَ لَهَا فَرِيضَةً مَعْلُومَةَ الثُّمُنِ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ، وَالرُّبُعُ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ، وَعِدَّتُهَا أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا، فَقَالَ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا} فَنَسَخَتْ هَذِهِ الْآيَةُ مَا كَانَ قَبْلَهَا مِنْ أَمْرِ الْحَوْلِ.

5572. Müsennâ'nın bana Haccâc b. Minhâl tarikiyle rivayet ettiğine göre Hemmâm b. Yahyâ şöyle dedi: "Katâde'ye Allah'ın {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ} *'İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler.'* sözünü sordum. O da;

'Kadının kocası öldüğü zaman kadının evde oturma ve çıkmadığı müddetçe kocasının malından nafaka hakkı vardı. Sonra bu, Nisâ sûresinde

1050 Nisâ 4/12.

neshedildi ve bilinen farzı; yani eğer çocuğu varsa sekizde bir, eğer çocuğu yoksa dörtte bir ve iddeti dört ay on gün hükmünü koydu ve şanı yüce olan Allah {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا} '*İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler.*'[1051] buyurdu. Böylece bu âyet kendisinden önceki bir yıl (çıkmadan evde ikâmet etme) durumunu neshetti.' dedi."[1052]

[٥٥٧٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ: {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ} الْآيَةُ. قَالَ: كَانَ هَذَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ آيَةُ الْمِيرَاثِ، فَكَانَتِ الْمَرْأَةُ إِذَا تُوُفِّيَ عَنْهَا زَوْجُهَا، كَانَ لَهَا السُّكْنَى، وَالنَّفَقَةُ حَوْلًا إِنْ شَاءَتْ، فَنَسَخَ ذَلِكَ فِي سُورَةِ النِّسَاءِ، فَجَعَلَ لَهَا فَرِيضَةً مَعْلُومَةً: جَعَلَ لَهَا الثُّمُنَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ فَلَهَا الرُّبُعُ وَجَعَلَ عِدَّتَهَا أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا، فَقَالَ: {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا}.

5573. Müsennâ'nın bana İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', Allah'ın {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ "*İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler.*"[1053] âyeti hakkında "Bu, miras âyeti nâzil olmadan önceydi. Kocası ölen kadının eğer dilerse bir yıl evde oturma ve nafaka hakkı vardı. Bunu Nisâ sûresinde neshetti ve bilinen farz hükmü koydu. Eğer çocuğu varsa sekizde bir, eğer çocuğu yoksa dörtte bir hükmünü koydu ve iddetini dört ay on gün olarak belirledi ve {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا} '*İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler.*'[1054] buyurdu." dedi.[1055] **[4/400]**

1051 Bakara 2/234.

1052 İbnü'l-Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'ân,* s. 215, Hemmâm tarikiyle; Abdürrezzâk, *Tefsîr,* 1/96, Ma'mer tarikiyle Katâde'den; Türkî, 4/400.

1053 Bakara 2/240.

1054 Bakara 2/234.

1055 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 2/451 (2390), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 4/401.

[٥٥٧٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَوْلَهُ: {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ} فَكَانَ الرَّجُلُ إِذَا مَاتَ وَتَرَكَ امْرَأَتَهُ، اعْتَدَّتْ سَنَةً فِي بَيْتِهِ، يُنْفِقُ عَلَيْهَا مِنْ مَالِهِ؛ ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ بَعْدَ: {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا} فَهَذِهِ عِدَّةُ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا، إِلَّا أَنْ تَكُونَ حَامِلًا، فَعِدَّتُهَا أَنْ تَضَعَ مَا فِي بَطْنِهَا، وَقَالَ فِي مِيرَاثِهَا {وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ} فَبَيَّنَ اللَّهُ مِيرَاثَ الْمَرْأَةِ، وَتَرَكَ الْوَصِيَّةَ، وَالنَّفَقَةَ.

5574. Müsennâ'nın bana Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ} *"İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler."*[1056] sözüyle ilgili "Adam, öldüğü ve ardında hanımını bıraktığı zaman (o hanım), kocasının evinde bir sene iddet beklerdi ve kocasının malından ona harcanırdı. Sonra şanı yüce olan Allah {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا} *'İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler.'*[1057] âyetini indirdi. İşte bu, hamile olması durumu hariç -ki o zaman iddeti karnındaki bebeği doğurmasına kadardır- kocası ölen kadının iddetidir. Onun mirası hakkında ise {وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ} *'Eğer sizin çocuğunuz yoksa, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Eğer çocuğunuz varsa, bıraktığınızın sekizde biri onlarındır.'*[1058] buyurmuştur. Böylece Allah, kadının mirasını açıklamış, vasiyet ve nafakayı bırakmış, açıklamamıştır." dedi.[1059]

1056 Bakara 2/240.
1057 Bakara 2/234.
1058 Nisâ 4/12.
1059 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 2/452, (2391); Nehhâs, *Nâsih,* s. 240-241; Beyhakî, *Sünen,* 7/427, Abdullah b. Sâlih tarikiyle; Türkî, 4/401.

[٥٥٧٥] حُدِّثْتُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْفَرَجِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مُعَاذٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ، يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: {وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ} كَانَ الرَّجُلُ إِذَا تُوُفِّيَ أُنْفِقَ عَلَى امْرَأَتِهِ فِي عَامِهِ إِلَى الْحَوْلِ، وَلَا تُزَوَّجُ حَتَّى تَسْتَكْمِلَ الْحَوْلَ. وَهَذَا مَنْسُوخٌ، نَسَخَ النَّفَقَةَ عَلَيْهَا الرُّبُعَ وَالثُّمُنَ مِنَ الْمِيرَاثِ، وَنَسَخَ الْحَوْلَ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا.

5575. Hüseyin b. Ferec tarafından bana Ebû Muâz, Ubeyd b. Süleyman tarikiyle rivayet edildiğine göre Dahhâk, Allah'ın {وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ} *"Eşleri için evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler."* sözü hakkında "Adam, öldüğü zaman öldüğü yıl içerisinde bir yıla kadar infak eder ve kadınla bir yılı tamamlayıncaya kadar evlenilmezdi. Bu, mensûhtur. Ona yapılacak olan nafaka hükmünü mirastan dörtte bir ve sekizde bir hükmü neshetmiş, bir yıl bekleme hükmünü dört ay on gün hükmü neshetmiştir." dedi.[1060] **[4/401]**

[٥٥٧٦] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو زُهَيْرٍ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، فِي قَوْلِهِ: {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ} قَالَ: الرَّجُلُ إِذَا تُوُفِّيَ أُنْفِقَ عَلَى امْرَأَتِهِ إِلَى الْحَوْلِ، وَلَا تُزَوَّجُ حَتَّى يَمْضِيَ الْحَوْلُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا} فَنَسَخَ الْأَجَلُ الْحَوْلَ، وَنَسَخَ النَّفَقَةَ الْمِيرَاثُ؛ الرُّبُعُ وَالثُّمُنُ.

5576. Müsennâ'nın bana İshâk, Ebû Züheyr, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk, Allah'ın {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ} *"İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler."* sözü hakkında "Adam, öldüğü zaman bir seneye kadar ona nafaka verilirdi ve bir sene geçinceye kadar evlendirilmezdi. Bunun üzerine şanı yüce olan Allah {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ} *"İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler,*

1060 Saîd b. Mansûr, *Sünen,* (Tefsîr-415), Cüveybir tarikiyle; Türkî, 4/402.

eşleri için evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler." âyetini indirdi. Böylece (dört ay on günlük) süre bir sene hükmünü, nafaka hükmünü de dörtte bir ve sekizde bir şeklindeydi miras hükmü neshetmiştir." dedi.

[٥٥٧٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: سَأَلْتُ عَطَاءً عَنْ قَوْلِهِ: {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ} قَالَ: كَانَ مِيرَاثُ الْمَرْأَةِ مِنْ زَوْجِهَا مِنْ رَبْعِهِ أَنْ تَسْكُنَ إِنْ شَاءَتْ مِنْ يَوْمِ يَمُوتُ زَوْجُهَا إِلَى الْحَوْلِ، يَقُولُ: {فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ} الْآيَةَ. ثُمَّ نَسَخَهَا مَا فَرَضَ اللَّهُ مِنَ الْمِيرَاثِ. قَالَ: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: «وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ، سُكْنَى الْحَوْلِ، ثُمَّ نَسَخَ هَذِهِ الْآيَةَ الْمِيرَاثُ.»

5577. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle dedi: "Atâ'ya, Allah'ın {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ} *'İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler.'* sözünü sordum. O da;

'Kocası tarafından kadının mirası kadın dilediği takdirde kocasının ölümünden itibaren bir seneye kadar evinde[1061] oturmasıydı. {فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ} *'Ama onlar (kendiliklerinden) çıkarlarsa, size bir günah yoktur.'* âyetini okudu. Sonra onu Allah'ın belirlemiş olduğu miras hükümleri neshetti.' dedi." Devamla şöyle dedi: "Mücâhid 'Hanımları için vasiyet; bir sene boyunca evde oturmadır. Sonra bu âyeti miras âyeti neshetti.' dedi."[1062]

[٥٥٧٨] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: كَانَ لِأَزْوَاجِ الْمَوْتَى - حِينَ كَانَتِ الْوَصِيَّةُ - نَفَقَةَ سَنَةٍ، فَنَسَخَ اللَّهُ ذَلِكَ الَّذِي كَتَبَ لِلزَّوْجَةِ مِنْ نَفَقَةِ السَّنَةِ

1061 Halebî baskıda ربعه şeklinde geçmektedir. Türkî, 4/402. Burada bunun bir anlamı yoktur. اَلرَّبْعُ kelimesi "ev, hane ve mesken" demektir. Üsâme hadisinde ona *"Akîl bize evden (اَلرَّبْعُ) bir şey mi bıraktı?"* demiştir. Bu kelimenin çoğulu رِباعٌ ، رُبوعٌ şeklinde gelmektedir. Şâkir, 5/256.

1062 İbnü'l-Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'ân,* s. 215-216, İbn Cüreyc tarikiyle; Türkî, 4/402.

بِالْمِيرَاثِ، فَجَعَلَ لَهَا الرُّبُعَ أَوِ الثُّمُنَ. وَفِي قَوْلِهِ: {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا} قَالَ: هَذِهِ النَّاسِخَةُ.

5578. Yûnus'un bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd "Vefat etmiş kişinin hanımları için -vasiyet olduğu zaman- bir senelik nafaka vardı. Allah, hanım için koymuş olduğu bir senelik nafaka hükmünü mirasla neshetmiş ve ona dörtte bir ve sekizde bir pay vermiştir." dedi. Allah'ın {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا} "*İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler.*"[1063] sözü hakkında ise "Bu, neshedendir." demiştir.[1064] **[4/402]**

Bunun, kocalarının hanımlarına vasiyetiyle olduğu görüşünü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٥٧٩] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ قَوْلَهُ: {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا} الْآيَةَ. قَالَ: كَانَتْ هَذِهِ مِنْ قَبْلِ الْفَرَائِضِ، فَكَانَ الرَّجُلُ يُوصِي لِامْرَأَتِهِ وَلِمَنْ شَاءَ، ثُمَّ نُسِخَ ذَلِكَ بَعْدُ، فَأَلْحَقَ اللَّهُ تَعَالَى بِأَهْلِ الْمَوَارِيثِ مِيرَاثَهُمْ، وَجَعَلَ لِلْمَرْأَةِ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ الثُّمَنَ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ فَلَهَا الرُّبُعُ. وَكَانَ يُنْفَقُ عَلَى الْمَرْأَةِ حَوْلًا مِنْ مَالِ زَوْجِهَا، ثُمَّ تُحَوَّلُ مِنْ بَيْتِهِ، فَنَسَخَتْهُ الْعِدَّةُ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا، وَنَسَخَ الرُّبُعَ أَوِ الثُّمُنَ الْوَصِيَّةُ لَهُنَّ، فَصَارَتِ الْوَصِيَّةُ لِذَوِي الْقَرَابَةِ الَّذِينَ لَا يَرِثُونَ.

5579. Bişr b. Muâz'ın bize Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا} "*İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler.*" âyeti hakkında "Bu, miras paylarından önceydi. Adam, hanımı ve dilediği kişi için vasiyette bulunurdu. Sonra bu neshedildi. Yüce Allah mirasçıları miraslarına kavuşturdu. Kadın için eğer çocuğu varsa sekizde bir, eğer çocuğu yoksa dörtte bir miras payı belirledi. Kadına kocasının malından bir yıl boyunca nafaka verilir sonra da kocasının evinden çıkarılırdı. Dört ay on günlük iddet bunu neshetti. Dörtte bir ve sekizde

1063 Bakara 2/234.
1064 Bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 2/153; Türkî, 4/403.

bir miras hükmü onlara yapılan vasiyet hükmünü neshetti. Böylece vasiyet mirasçı olmayan akrabalar için olmuş oldu." dedi.[1065]

[٥٥٨٠] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ} إِلَى: {فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ} يَوْمَ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ كَانَ الرَّجُلُ إِذَا مَاتَ أَوْصَى لِامْرَأَتِهِ بِنَفَقَتِهَا وَسُكْنَاهَا سَنَةً، وَكَانَتْ عِدَّتُهَا أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا، فَإِنْ هِيَ خَرَجَتْ حِينَ تَنْقَضِي أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ وَعَشْرٌ انْقَطَعَتْ عَنْهَا النَّفَقَةُ، فَذَلِكَ قَوْلُهُ: {فَإِنْ خَرَجْنَ} وَهَذَا قَبْلَ أَنْ تَنْزِلَ آيَةُ الْفَرَائِضِ، فَنَسَخَهُ الرُّبُعُ وَالثُّمُنُ، فَأَخَذَتْ نَصِيبَهَا، وَلَمْ يَكُنْ لَهَا سُكْنَى وَلَا نَفَقَةٌ.

5580. Musa'nın bana Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ} *"İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için vasiyet etsinler."* ifadesinden başlayarak {فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ} *"Artık onların meşru biçimde kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı"*[1066] ifadesine kadar olan âyet hakkında "Bu âyet nâzil olduğu gün kişi, öldüğü zaman hanımı için onun nafakasını ve bir sene evde oturmasını vasiyet ederdi. Kadının iddeti ise dört ay on gündü. Eğer kadın dört ay on gün dolduğu zaman çıkarsa nafaka kesiliyordu. İşte bu, Allah'ın {فَإِنْ خَرَجْنَ} *'Ama onlar (kendiliklerinden) çıkarlarsa'* âyetidir. Bu, miras hüküm âyeti inmeden önceydi. Dörtte bir ve sekizde bir hükmü bunu neshetti ve kadın payını aldı. Onun için evde oturma ve nafaka imkânı yoktur." dedi.[1067] **[4/403]**

[٥٥٨١] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ الْمِقْدَامِ، قَالَ: ثَنَا الْمُعْتَمِرُ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي، قَالَ: يَزْعُمُ قَتَادَةُ «أَنَّهُ كَانَ يُوصِي لِلْمَرْأَةِ بِنَفَقَتِهَا إِلَى رَأْسِ الْحَوْلِ.»

5581. Ahmed b. Mikdâm'ın bana Mu'temir tarikiyle rivayet ettiğine göre o, "Babamdan Katâde'nin sene sonuna kadar kocanın, hanımının nafakasını vasiyet ettiğini ileri sürdüğünü işittim." dedi.[1068]

1065 İbnü'l-Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'ân,* s. 216, Saîd tarikiyle; Türkî, 4/403.
1066 Bakara 2/240.
1067 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/451 (2390), Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 4/404.
1068 Bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 2/153; Türkî, 4/404.

Herhangi bir şekilde bunun onlara ait olduğuna dikkat[1069] çekmeksizin kadınlara bir seneye kadar maddi faydalandırma hükmünün bunun neshettiği görüşünü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٥٨٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ حَبِيبٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، فِي قَوْلِهِ: {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ} قَالَ: هِيَ مَنْسُوخَةٌ.

5582. Muhammed b. Beşşâr'ın bize Abdurrahmân, Süfyân, Habîb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim, Allah'ın {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ} *"İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler."* sözü hakkında "O, mensûhtur." dedi.[1070]

[٥٥٨٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الزِّبْرِقَانِ، قَالَ: ثَنَا أُسَامَةُ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، قَالَ: سَمِعْتُ إِبْرَاهِيمَ يَقُولُ فَذَكَرَ نَحْوَهُ.

5583. Hasan b. Zibrikân'ın bize Üsâme, Süfyân tarikiyle rivayet ettiğine göre Habîb b. Ebî Sâbit, "İbrahim'i söylerken işittim." dedi ve benzerini zikretti.

[٥٥٨٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنْ يَزِيدَ النَّحْوِيِّ، عَنْ عِكْرِمَةَ، وَالْحَسَنِ الْبَصْرِيِّ، قَالَا: {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ} نَسَخَ ذَلِكَ بِآيَةِ الْمِيرَاثِ، وَمَا فَرَضَ لَهُنَّ فِيهَا مِنَ الرُّبُعِ وَالثُّمُنِ، وَنَسَخَ أَجَلَ الْحَوْلِ أَنْ جَعَلَ أَجَلَهَا أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا.

5584. İbn Humeyd'in bize Yahyâ b. Vâdıh, Husayn, Yezîd en-Nahvî tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime ve Hasan el-Basrî, "{وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ} *'İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar*

1069 Halebî baskıda ve bazı yazma nüshalarda بَيِّنَة "delil, açıklama" şeklinde geçmektedir. Türkî, 4/404. Ancak doğrusu metne yansıtılan halidir. Şâkir, 5/257.

1070 İbnü'l-Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'ân,* s. 216, Süfyân tarikiyle; Türkî, 4/404.

geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler.' âyeti miras âyetleriyle, dörtte bir ve sekizde bir şeklinde belirlediği hükümle; bir sene (evde kalma) hükmünü iddeti dört ay on gün olarak neshetmiştir." dediler.[1071] **[4/404]**

[٥٥٨٥] حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ قَامَ يَخْطُبُ النَّاسَ هَاهُنَا، فَقَرَأَ لَهُمْ سُورَةَ الْبَقَرَةِ، فَبَيَّنَ لَهُمْ فِيهَا، فَأَتَى عَلَى هَذِهِ الْآيَةِ: {إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} قَالَ: فَنُسِخَتْ هَذِهِ. ثُمَّ قَرَأَ حَتَّى أَتَى عَلَى هَذِهِ الْآيَةِ: {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا} إِلَى قَوْلِهِ: {غَيْرَ إِخْرَاجٍ} فَقَالَ: وَهَذِهِ.

5585. Ya'kûb b. İbrahim'in bize İbn Uleyye, Yûnus, İbn Sîrîn tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas'ın, burada insanlara hutbe vermek üzere ayağa kalktığını, onlara Bakara sûresini okuduğunu, ondan bir şeyler açıkladığını {إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} *"Eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya vasiyette bulunması (farz kılındı)"*[1072] âyetine geldiğini ve "Bu âyet neshedildi" dediğini ve sonra {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا} *"İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler"* ifadesinden başlayarak {غَيْرَ إِخْرَاجٍ} *"Evden çıkarılmaksızın"* ifadesine kadar olan yere kadar okuduğunu ve "İşte bu (neshetmiştir)." dediğini zikretmiştir.[1073]

3- Diğerleri "Bu âyet, hükmü sabit bir âyettir ve neshedilmemiştir." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٥٨٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ

1071 Nesâî, *Sünen*, (3546), muhtasar olarak; İbnü'l-Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'ân*, s. 216, Simâk tarikiyle İkrime'den; Türkî, 4/404.

1072 Bakara 2/180.

1073 Beyhakî, *Sünen*, 7/427, Ya'kûb tarikiyle; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/273; Beyhakî, *Sünen*, 6/265; İbn Uleyye tarikiyle; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-416), Yûnus tarikiyle. Rivayetin aslı Buhârî'de (2747, 4578 ve 9739) bulunmaktadır. Türkî, 4/405. 5585. bu rivayet 2652. rivayette muhtasar haliyle geçmiştir. Şâkir, 5/258.

أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا} قَالَ: كَانَتْ هَذِهِ لِلْمُعْتَدَّةِ تَعْتَدُّ عِنْدَ أَهْلِ زَوْجِهَا، وَاجِبًا ذَلِكَ عَلَيْهَا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ} إِلَى قَوْلِهِ: {مِنْ مَعْرُوفٍ} قَالَ: جَعَلَ اللَّهُ لَهُمْ تَمَامَ السَّنَةِ سَبْعَةَ أَشْهُرٍ وَعِشْرِينَ لَيْلَةً وَصِيَّةً، إِنْ شَاءَتْ سَكَنَتْ فِي وَصِيَّتِهَا، وَإِنْ شَاءَتْ خَرَجَتْ، وَهُوَ قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ} قَالَ: وَالْعِدَّةُ كَمَا هِيَ وَاجِبَةٌ.

5586. Muhammed b. Amr'ın bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا} *"İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler."*[1074] sözü hakkında "Bu hüküm kocasının ailesinin yanında iddet bekleyen kadın içindi. Bu o kadın için (yerine getirilmesi gereken) bir zorunluluktu. Allah {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ} *'İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler.'* ifadesinden başlayarak {مِنْ مَعْرُوفٍ} *'meşru biçimde'* ifadesine kadar olan âyeti indirdi. Allah senenin tamamının yedi ay yirmi gecelik kısmını vasiyet edilir kıldı. Kadın eğer dilerse vasiyeti kapmasında evde oturur, dilerse çıkar. Bu, şanı yüce olan Allah'ın {غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ} *'...Evden çıkarılmaksızın, (kendiliklerinden) çıkarlarsa, artık size bir günah yoktur.'* sözüdür. İddet yine aynı şekilde vaciptir (zorunluluktur)." dedi. **[4/405]**

[٥٥٨٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

5587. Müsennâ'nın bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid aynısını zikretmiştir.[1075]

[٥٥٨٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى؛ وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ ثَنَا شِبْلٌ؛ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ

1074 Bakara 2/234.
1075 Buhârî, *Sahîh*, (4531), Şibl tarikiyle; Türkî, 4/405.

قَالَ: نَسَخَتْ هَذِهِ الْآيَةُ عِدَّتَهَا عِنْدَ أَهْلِهَا تَعْتَدُّ حَيْثُ شَاءَتْ، وَهُوَ قَوْلُ اللَّهِ: {غَيْرَ إِخْرَاجٍ}. قَالَ عَطَاءٌ: إِنْ شَاءَتِ اعْتَدَّتْ عِنْدَ أَهْلِهِ وَسَكَنَتْ فِي وَصِيَّتِهَا، وَإِنْ شَاءَتْ خَرَجَتْ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ} قَالَ عَطَاءٌ: جَاءَ الْمِيرَاثُ بِنَسْخِ السُّكْنَى تَعْتَدُّ حَيْثُ شَاءَتْ، وَلَا سُكْنَى لَهَا.

5588. Muhammed b. Amr'ın bana Ebû Âsım, İsa tarikiyle; Müsennâ'nın bana Ebû Huzeyfe, Şibl tarikiyle; İbn Ebî Necîh, Atâ tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, "Bu âyet kadının, ailesi yanında dilediği yerde iddet beklemesi hükmünü neshetmiştir. Bu da Allah'ın {غَيْرَ إِخْرَاجٍ} *'Çıkarılmaksızın'* sözüdür." dedi. Atâ; "Dilerse kocasının ailesinin yanında iddet bekler ve vasiyet gereği evde ikâmet eder; dilerse de şanı yüce olan Allah'ın {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ} *'Artık onların kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı size bir günah yoktur.'* sözüne göre çıkar." demiştir. Devamla Atâ, "Miras (âyeti) kadının evde ikâmet etme hükmünü neshederek geldi. Kadın dilediği yerde iddet bekler ve onun için ikâmet (yani erkeğin karısı için mesken vasiyeti etme zorunluluğu) yoktur." demiştir.[1076]

d. Taberî'ye Göre Görüşlerin Doğruya En Yakın Olanı

Bana göre bu görüşlerin doğruya en yakın olanı şöyle denilmesidir: "Şanı yüce olan Allah ölen kimselerin hanımlarına, ölümlerinden sonra evinde bir yıl kalma imkânı ve yıl bitinceye kadar ölen kocasının malından nafaka imkânı kılmıştır. Ölenin mirasçılarına bir yıl bitmeden önce oturduğu evden kadını çıkarmamaları gerekir. Şayet kadınlar bu haklarından bir kısmını bırakırlar ve çıkarlarsa ölen kimsenin mirasçılarına kadının çıkmasından dolayı bir günah yoktur. Sonra şanı yüce olan Allah miras âyetiyle nafaka hükmünü kaldırmış ve kadınları için evde kalabilecekleri bir yıllık süreden yedi ay yirmi günü iptal etmiş ve Sa'd b. Mâlik'in kız kardeşinin hadisindeki hükmüyle Allah Resûlü'nün (sav) dilinde dört ay on gün haline getirmiştir."

İşte bu da şu rivayettir:

1076 Buhârî, *Sahîh*, (4531); Ebû Dâvûd, *Sünen*, (2301), Şibl tarikiyle; Nesâî, *Sünen*, (3531), Atâ'nın görüşü olmaksızın İbn Ebî Necîh tarikiyle; Türkî, 4/406.

[٥٥٨٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ ابنُ رِشْدِينَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَيْوَةُ بْنُ شُرَيْحٍ، عَنِ ابْنِ عَجْلَانَ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، وَأَخْبَرَهُ عَنْ عَمَّتِهِ زَيْنَبَ ابْنَةِ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، عَنِ الفَارِعَةَ أُخْتِ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ: أَنَّ زَوْجَهَا، خَرَجَ فِي طَلَبِ عَبْدٍ لَهُ، فَلَحِقَهُ بِمَكَانٍ قَرِيبٍ، فَقَاتَلَهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ أَعْبُدٌ مَعَهُ، فَقَتَلُوهُ. فَأَتَتْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ: إِنَّ زَوْجَهَا خَرَجَ فِي طَلَبِ عَبْدٍ لَهُ، فَلَقِيَهُ عُلُوجٌ فَقَتَلُوهُ، وَإِنِّي فِي مَكَانٍ لَيْسَ فِيهِ أَحَدٌ غَيْرِي، وَإِنَّ أَجْمَعَ لِأَمْرِي أَنَّ أَنْتَقِلَ إِلَى أَهْلِي. فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «بَلِ امْكُثِي مَكَانَكِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ.»

5589. Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem'in bana Haccâc İbn Rişdîn, Hayve b. Şüreyh, İbn Aclân, Sa'd b. İshâk b. Ka'b b. Ucre, halası Zeyneb bint Ka'b b. Ucre tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Saîd el-Hudrî'nin kız kardeşi Fâria, "Kocasının kölesini aramak kastıyla çıktığını, ona yakın bir yerde rastladığını, onunla vuruştuğunu, diğer kölelerin de ona karşı kölesine yardım ettiklerini ve onu öldürdüklerini, onun da Allah Resûlü'ne (sav) geldiğini ve kocasının, kölesini aramak maksadıyla çıktığını, ona kaba ve kırıcı adamların rastladıklarını ve onu öldürdüklerini" söyledi. **[4/406]**

Devamla "Ben, benden başka kimsenin bulunmadığı bir yerdeyim, benim bu durumumdan dolayı onlar aileme taşınıp oraya gitmem konusunda fikir birliğine vardılar." dedi. Allah Resûlü (sav) de;

"*Sen bekleme müddeti bitinceye kadar yerinde kal!*" buyurdu.[1077]

ç. {مَتَاعًا} **"Geçimlerinin sağlanması"**

1077 Ebû Dâvûd, *Sünen*, (2301); İbn Mâce, *Sünen*, (2031); Tirmizî, *Sünen*, (1204), Sa'd tarikiyle; Türkî, 4/407. Rivayette geçen Haccâc isimli râvi, Rişdîn b. Sa'd'dır. Hayve b. Şüreyh isimli râviden rivayet eden kişidir. Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem sikadır. İbn Aclân da sikadır. Hadis sahih hadistir ve râvileri de sikadır. Bu rivayet için bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/588-589, daha önce geçtiği üzere *el-Muvatta'*dan rivayetle; İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, s. 591; Şâkir, 5/260.

Allah'ın {مَتَاعًا} *"Geçimlerinin sağlanması"* sözüne gelince. Onun mânası "Allah bunu yani kadınlar için gerekli gördüğü vasiyeti bir maddî faydalandırma kılmıştır." şeklindedir.

d. {مَتَاعًا} "Geçimlerinin sağlanması" Kelimesinin İ'râbı

Allah (cc), {مَتَاعًا} *"Geçimlerinin sağlanması"* kelimesini mansûb getirmiştir. Çünkü Allah'ın {وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ} *"eşleri için vasiyet etsinler"* sözünde (takdir edilmiş) "Allah onları maddi olarak faydalandırdı" anlamı vardır. {مَتَاعًا} *"Geçimlerinin sağlanması"* ifadesinin lafzından değil de mâna bakımından mastar olduğu söylenmiştir.

e. {غَيْرَ إِخْرَاجٍ} "Çıkarılmaksızın"

Allah'ın {غَيْرَ إِخْرَاجٍ} *"Çıkarılmaksızın"* sözüne gelince. Onun mânası "Şanı yüce olan Allah belirlemiş olduğu vasiyeti, kocasının evinden çıkarma olarak değil bir seneye kadar maddi faydalandırma olarak belirledi, yani bir sene doluncaya kadar oradan çıkarma yoktur." şeklindedir.

{غَيْرَ} *"...maksızın."* kelimesini, {مَتَاعًا} *"geçimlerinin sağlanması"* ifadesinin sıfatı olarak nasbetmiştir. Bu ifade "Bu, beraberinde veya içerisinde oturma olmayan bir ayakta duruştur." anlamındaki "هَذَا قِيَامٌ غَيْرُ قُعُودٍ" sözü gibidir.

Bazıları لَا تُخْرِجُوهُنَّ إِخْرَاجًا "Onları çıkarmayın" mânasında mansûb olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu, yanlış bir görüştür. Çünkü bu ifade bu yorum üzere nasbedildiği zaman onun nasbedilmesi ilk ifadeye göre değil başka bir ifadeden dolayı olmuş olur. Bu ancak {مَتَاعًا} *"Geçimlerinin sağlanması"* ifadesinin sıfatı olarak mansûbdur.[1078] **[4/407]**

2. {فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} "Ama onlar (kendiliklerinden) çıkarlarsa, artık onların meşru biçimde kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı size bir günah yoktur. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."

Allah'ın {فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} *"Ama onlar (kendiliklerinden) çıkarlarsa, artık onların meşru biçimde kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı size bir günah yoktur. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."* sözünün tefsiri:

1078 Bk. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/152; Şâkir, 5/260.

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bununla şu anlamı kastetmektedir: "Kocaların ölümünden sonra kadınlar için bir yıla kadar kocalarının malları ve evlerinde kalma ve varislerini onları çıkarmalarını yasaklaması şeklinde belirlemiş olduğu imkân, kocalarının evinde kaldıkları sürece onların hakkıdır. Bir sene dolmadan önce varislerinin çıkarması olmaksızın kendi istekleriyle kocalarının evinden çıktıkları takdirde bu hakları, böyle yapmaları sebebiyle geçersiz olur." şeklindedir. Sonra şanı yüce olan Allah kadınların evden çıkmaları ve kocalarının yasını terk etmelerinde ölmüş kişinin varislerine herhangi bir günah olmadığını haber vermiştir. Çünkü kocalarının evlerinde tam olarak bir yıl boyunca kalmaları ve yas tutmaları onlara farz değildir. Bu ancak sadece şanı yüce Allah tarafından yas tutarak evde kaldıkları takdirde onlar için bir ruhsattır. Şayet çıkarlarsa kadınların kendileri haklarında örfe uygun yaptıkları şeylerde ölünün velilerine ve kadınlara günah yoktur ki bu, yas tutmayı terk etmektir. Yani "Eğer kadınlar süslenir, güzel koku sürünür ve evlenirlerse süslenmekte size günah yoktur. Çünkü bu, onların hakkıdır." demek istemektedir.

Biz her ne kadar şanı yüce olan Allah {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ} *"Size günah yoktur."* demiş olsa da "Kadınların evden çıkmalarında onlara günah yoktur." görüşünü benimsiyoruz. Çünkü eğer kadınlara bunda bir günah olsaydı onların kadınları kendi hallerine bırakmalarında ve buna engel olmaya güçleri olduğu halde kadınların (evden) çıkmalarında ölmüş erkeğin velilerine de günah olurdu. Ancak kadınların evden çıkmasında ve yası terk etmelerinde kadınlara günah olmadığı zaman kadınları meşru biçimde kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı ölmüş kişinin velileri ve onların dışındaki kimselerden de günahı kaldırmıştır. Bu kadınların kendileriyle ilgili bir konudur. Daha önce bu görüşü benimseyen müfessirlerden gelen rivayetler geçmiştir.

b. {وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} "Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."

Allah'ın {وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} *"Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."* sözüne gelince. Şanı yüce olan Allah "Emrine ve yasağına muhalefet edenden, kadın olsun erkek olsun sınırı aşıp erkeklerden hanımlarını ve eşlerini daha önce geçen âyetlerde farz kılınmış olan maddi faydalandırma, mehir, vasiyet, bir sene dolmadan önce evden çıkarma, namazlara ve vakitlerine riâyet etmeme gibi şeylerde engel olanlar ile

kadınlardan Allah'ın gerekli kıldığı şekilde kocaları öldüğü zaman, evlilik amacıyla diğer erkeklerden uzak durma konusunda geri duran, namazlara ve vakitlerine riâyet etme konusunda emrine muhalefet eden kimselerinden intikam alma hususunda üstündür. Kulları arasında {وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} *"Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."* sözünde "Önceki âyetlerde koymuş olduğu hükümlerde ve bunun dışındaki hükümlerinde hikmet sahibidir." anlamı kastetmektedir. **[4/408]**

[BAKARA SÛRESİ 241. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ﴾

***"Boşanmış kadınların örfe göre geçimlerinin sağlanması onların hakkıdır. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir borçtur."* (Bakara 2/241)**

1. {وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ} "Boşanmış kadınların örfe göre geçimlerinin sağlanması onların hakkıdır. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir borçtur."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ} *"Boşanmış kadınların örfe göre geçimlerinin sağlanması onların hakkıdır. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir borçtur."* sözünün tefsiri:

a. {وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ} "Boşanmış kadınların örfe göre geçimlerinin sağlanması onların hakkıdır."

Şanı yüce olan Allah bununla "Boşanmış kadınlar için boşayan kocalarının sorumluluğu olarak maddi faydalandırma gereklidir. Maddi faydalandırma ile kadının faydalanacağı elbise, giysi, harçlık, hizmetçi ve bunun dışında faydalanılacak şeyleri" kastetmektedir.

Daha önce bunun anlamını, âlimlerin bu konuda ihtilaf ettikleri konuları ve bu konuda bize göre doğru olan görüşü burada tekrar etmeye ihtiyaç bırakmayacak şekilde açıklamıştık.[1079]

1079 Bu konunun izahı Türkî, 4/288 ve sonraki bölümde geçmişti. Türkî, 4/409.

İlim ehli bu âyetle kastedilen boşanmış kadınların kim olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları "Bununla kendileriyle cinsel ilişkide bulunulmuş dullar kastedilmiştir." demişlerdir. Devamla "Biz bu görüşü benimsedik. Çünkü cinsel ilişkiye girilmemiş kadınların maddi faydalandırması (müt'a) konusundaki hükümlerini şanı yüce olan Allah önceki âyetlerde açıklamıştır. Böylece bu âyette kendileriyle cinsel ilişkiye girilmiş (ve boşanmış) olan kadınların durumunun açıklaması olduğunu bilmiş olduk." demişlerdir. **[4/409]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٥٩٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى بْنُ مَيْمُونٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ عَطَاءٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ} قَالَ: الْمَرْأَةُ الثَّيِّبُ يُمَتِّعُهَا زَوْجُهَا إِذَا جَامَعَهَا بِالْمَعْرُوفِ.

5590. Muhammed b. Amr'ın bana Ebû Âsım, İsa b. Meymûn, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ, Allah'ın {وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ} *"Boşanmış kadınların örfe göre geçimlerinin sağlanması onların hakkıdır. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir borçtur."* sözü hakkında "Dul kadını, kocası eğer onunla cinsel ilişkide bulunmuşsa örfe uygun şekilde maddi olarak faydalandırır." dedi.[1080]

[٥٥٩١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ، وَزَادَ فِيهِ: ذَكَرَهُ شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ عَطَاءٍ.

5591. Müsennâ'nın bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid aynısını zikretmiştir ve ona "Şibl onu İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ da zikretti." ifadesini eklemiştir.[1081]

2- Diğerleri "Bu âyette boşanan her kadın için maddi faydalandırma (müt'a) olduğuna dair delil vardır. Şanı yüce olan Allah, Peygamberi'ne (sav) içinde maddi faydalandırma (müt'a) âyetlerinin dışındakine ziyade

1080 Bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-*Vecîz, 2/156; Türkî, 4/410.
1081 Rivayet, Türkî, 4/298'de geçmişti. Türkî, 4/410.

bir anlam olduğu için bunu indirmiştir. Çünkü diğer maddi faydalandırma (müt'a) âyetlerinde boşandığı zaman kendisiyle cinsel ilişkiye girilmemiş kadınların da hükmü vardır. Bunda ise maddi faydalandırma (müt'a) konusunda bütün boşanmış kadınların hükmünün açıklaması vardır." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٥٩٢] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فِي هَذِهِ الْآيَةِ: {وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ} قَالَ: لِكُلِّ مُطَلَّقَةٍ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ.

5592. İbn Beşşâr'ın bize Abdülvehhâb, Eyyûb tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr, {وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ} "*Boşanmış kadınların örfe göre geçimlerinin sağlanması onların hakkıdır. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir borçtur.*" âyeti hakkında "Boşanan her bir kadına takvâ sahipleri üzerinde bir hak olarak maddi faydalandırma vardır." dedi.[1082] **[4/410]**

[٥٥٩٣] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا حِبَّانُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ فِي الْأَمَةِ يُطَلِّقُهَا زَوْجُهَا وَهِيَ حُبْلَى، قَالَ: تَعْتَدُّ فِي بَيْتِهَا، وَقَالَ: لَمْ أَسْمَعْ فِي مُتْعَةِ الْمَمْلُوكَةِ شَيْئًا أَذْكُرُهُ، وَقَدْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ} وَلَهَا الْمُتْعَةُ حَتَّى تَضَعَ.

5593. Müsennâ'nın bana Hibbân b. Musa, İbnü'l-Mübârek, Yûnus tarikiyle rivayet ettiğine göre Zührî, hamileyken kocasının boşadığı câriye hakkında "Kendi evinde iddet bekler." dedi ve devamla "Kölenin maddî faydalandırılması hakkında hatırladığım bir şey işitmedim. Şanı yüce olan Allah {مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ} '*Örfe göre geçimlerinin sağlanması onların hakkıdır. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir borçtur.*' buyurmuştur ve ona doğum yapıncaya kadar maddi faydalandırma (müt'a) vardır." dedi.

1082 Rivayet, Türkî, 4/295'te geçmişti. Türkî, 4/411.

[٥٥٩٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا حِبَّانُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: قُلْتُ لَهُ: أَلِلْأَمَةِ مِنَ الْحُرِّ مُتْعَةٌ؟ قَالَ: لَا. قُلْتُ: فَالْحُرَّةُ عِنْدَ الْعَبْدِ؟ قَالَ: لَا. وَقَالَ عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ: نَعَمْ {وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ}.

5594. Müsennâ'nın bana Hibbân b. Musa, İbnü'l-Mübârek, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ şöyle dedi: "Ona;

'Câriyeye maddi faydalandırma (müt'a) var mıdır?' dedim. O da;

'Hayır' dedi.

'Kölenin yanındaki hür için (var mı)?' dedim. O da;

'Hayır' dedi." Amr b. Dînâr ise;

"Evet (vardır) {وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ} *'Boşanmış kadınların örfe göre geçimlerinin sağlanması onların hakkıdır. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir borçtur.'* dedi."[1083]

3- Diğerleri "Allah {وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ} *'Eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere onlara, aklın ve dinin gereklerine uygun olarak maddi karşılık verin. Bu, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar üzerinde bir borçtur.'*[1084] âyetini indirdiği zaman Müslümanlardan birisi 'Biz iyilik etmeyi istemediğimiz zaman yapmayız' dedi. Bunun üzerine Allah da {وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ} *'Boşanmış kadınların örfe göre geçimlerinin sağlanması onların hakkıdır. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir borçtur.'* âyetini indirdi ve böylece bu onlara zorunlu oldu." görüşünü benimsemişlerdir. **[4/411]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٥٩٥] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى

1083 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (13147, 13150), İbn Cüreyc tarikiyle; Türkî, 4/411.

1084 Bakara 2/236.

الْمُحْسِنِينَ} فَقَالَ رَجُلٌ: فَإِنْ أَحْسَنْتُ فَعَلْتُ، وَإِنْ لَمْ أُرِدْ ذَلِكَ لَمْ أَفْعَلْ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ}.

5595. Yûnus b. Abdüla'lâ'nın bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın {وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ} *"Eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere onlara, aklın ve dinin gereklerine uygun olarak maddi karşılık verin. Bu, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar üzerinde bir borçtur."*[1085] sözü hakkında "Bir adam 'Eğer iyilik edersem ederim. Bunu istemezsem yapmam' dedi. Bunun üzerine Allah {وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ} *'Boşanmış kadınların örfe göre geçimlerinin sağlanması onların hakkıdır. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir borçtur.'* âyetini indirdi." demiştir.[1086]

Bu konuda doğru olan görüş, Saîd b. Cübeyr'in benimsediği şanı yüce olan Allah'ın bu âyeti kullarına yönelik her bir boşanan kadın için maddî faydalandırma (müt'a) kıldığına dair görüştür. Çünkü şanı yüce olan Allah kadınlardan özellikle bazı kadınlar için maddî faydalandırma (müt'a) olduğuna dair bahsi, Kur'ân'ın diğer âyetlerinde zikretmiş ve {لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً} *"Kendilerine el sürmeden ya da mehir belirlemeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur."*[1087] buyurduğu âyette ve {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ} *"Ey iman edenler! Mü'min kadınları nikâhlayıp, sonra onlara dokunmadan (cinsel ilişkide bulunmadan) kendilerini boşadığınızda..."*[1088] sözünde cinsel beraberlikten önce boşandıkları zaman onlara maddi faydalandırma (müt'a) gerektiğini; {يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ إِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعْكُنَّ} *"Ey Peygamber! Hanımlarına de ki: 'Eğer dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız, gelin size maddi faydalandırma (müt'a) vereyim ve sizi güzelce bırakayım.'"*[1089] âyetiyle de cinsel beraberlikte bulunulmuş kadınların hükmünü açıklamıştır. Geriye zifafa girdikten sonra boşanan küçük yaşta kadınlar, kâfir kadınlar ve câriyelerin (maddî faydalandırma (müt'a)) hükmü kalmaktadır. Şanı yüce olan Allah, Kur'ân'ın

1085 Bakara 2/236.
1086 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/310, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/412.
1087 Bakara, 2/236.
1088 Ahzâb, 33/49.
1089 Ahzâb, 33/28.

diğer âyetlerinde özellikleri belirtilen boşanmış kadınları açıkladığı gibi {وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ} *"Boşanmış kadınların örfe göre geçimlerinin sağlanması onların hakkıdır."* sözüyle hepsinin hükmünü genellemiş ve hepsine de maddi faydalandırma (müt'a) olduğunu haber vermiştir. Bundan dolayı bu âyette hepsinden bahsetmeyi tekrar etmiştir. **[4/412]**

b. {حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ} "Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir borçtur."

Allah'ın {حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ} *"Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir borçtur"* sözüne gelince {حَقًّا} *"Borçtur"* ifadesinin mânasını, mansûb olmasının farklı şekillerini ve Arap dilcilerin ifade hakkındaki ihtilaflarını, {حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ} *"Bu, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar üzerinde bir borçtur."*[1090] âyetinde açıklamıştık.[1091] Bu bağlamda bu konunun tekrar edilmesine ihtiyaç bırakmayacak şekilde izah vardır.

Âyette geçen {الْمُتَّقِينَ} *"Allah'a karşı gelmekten sakınanlar"* kelimesine gelince... Onlar Allah'ın emri, yasağı ve sınırları konusunda Allah'tan sakınan, O'na karşı olan korkularından ve azabından endişe etmelerinden dolayı yapılmasını sorumluluk olarak yüklediği şeyleri yapan kimselerdir. Bu ifadenin rivayete dayalı olarak tefsiri daha önce geçmiştir.[1092]

[BAKARA SÛRESİ 242. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾

***"Düşünesiniz diye Allah size âyetlerini böyle açıklamaktadır."* (Bakara 2/242)**

1. {كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ} "Düşünesiniz diye Allah size âyetlerini böyle açıklamaktadır."

Şanı yüce olan Allah'ın {كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ} *"Düşünesiniz diye Allah size âyetlerini böyle açıklamaktadır."* sözünün tefsiri:

1090 Bakara, 2/236.

1091 Bu konunun izahı Türkî, 4/308'de geçmişti. Türkî, 4/412.

1092 Mîm rumuzlu nüshada نَصًّا şeklinde geçmektedir. Türkî, 1/237-239'a bakılabilir. Türkî, 4/413.

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah şunu kastetmektedir: "Bu âyetlerde hanımlarınız için size gereken, sizin için de hanımlarınıza gereken şeyleri açıkladığım, size hükümlerimi ve sizin birbirinize gerekli olan hakları tarif ettiğim gibi aynı şekilde ey bana ve Resûl'üme inananlar, sınırlarımı (hadlerimi) aklet-meniz ve böylece farzlarımdan size lazım olanı anlamanız, bu şekilde di-niniz, dünyanız, şimdiki hayatınız ve âhiret hayatınızın iyiliğini bilmeniz, aranızın düzgün olması ve âhirete dönüşünüzde bol mükâfatıma ulaşmanız için bu Kitab'ımda Peygamberim Hz. Muhammed'e (sav) indirdiğim âyet-lerimde diğer hükümleri sizin için açıklıyorum." **[4/413]**

[BAKARA SÛRESİ 243. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ اُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللهُ مُوتُوا ثُمَّ اَحْيَاهُمْ اِنَّ اللهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ﴾

"Binlerce kişi oldukları hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi? Allah, onlara 'Ölün' dedi, sonra da onları diriltti. Şüphesiz Allah, insanlara karşı lütuf ve ikram sahibidir. Ama insanların çoğu şükretmezler." **(Bakara 2/243)**

Allah'ın {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ} *"Binlerce kişi oldukları hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi? Allah, onlara 'Ölün' dedi, sonra da onları diriltti."* sözünün tefsiri:

1. {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ} "Binlerce kişi oldukları hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi? Allah, onlara 'Ölün' dedi, sonra da onları diriltti."

a. {أَلَمْ تَرَ} "Görmedin mi?"

Şanı yüce olan Allah {أَلَمْ تَرَ} *"Görmedin mi?"* sözüyle "Ey Muham-med bilmiyor musun?" anlamını kastetmektedir. Bu; gözün değil, kalbin

görmesidir.[1093] Çünkü Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) Allah'ın bahsettiği bu kimseleri görmemiştir. Kalbin gördüğü şey, onun bildiği şeydir. Bunun anlamı "Ey Muhammed! Binlerce oldukları halde yurtlarından çıkarılanları bilmiyor musun?" şeklindedir.

b. {وَهُمْ أُلُوفٌ} "Binlerce kişi oldukları hâlde"

Sonra müfessirler, Allah'ın {وَهُمْ أُلُوفٌ} *"Binlerce kişi oldukları hâlde"* sözü hakkında ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları sayı bakımından olduğunu ve أَلْفٌ "bin" kelimesinin çoğulu olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٥٩٦] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، وَحَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَيْسَرَةَ النَّهْدِيِّ، عَنِ الْمِنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ} كَانُوا أَرْبَعَةَ آلَافٍ خَرَجُوا فِرَارًا مِنَ الطَّاعُونِ، قَالُوا: نَأْتِي أَرْضًا لَيْسَ فِيهَا مَوْتٌ. حَتَّى إِذَا كَانُوا بِمَوْضِعِ كَذَا وَكَذَا، قَالَ لَهُمُ اللَّهُ: مُوتُوا فَمَرَّ عَلَيْهِمْ نَبِيٌّ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ، فَدَعَا رَبَّهُ أَنْ يُحْيِيَهُمْ، فَأَحْيَاهُمْ. فَتَلَا هَذِهِ الْآيَةَ: {إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ}.

5596. İbn Vekî'in bize babasından; Amr b. Ali'nin bize Vekî'den; Süfyân, Meysere en-Nehdî, Minhâl b. Amr, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ} *"Binlerce kişi oldukları hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi?"* sözü hakkında "Onlar salgın hastalıktan kaçarak çıkan dört bin kişiydiler ve;

'Biz içinde ölüm olmayan bir yere geliyoruz' dediler. Falan falan yere geldikleri zaman Allah onlara;

1093 الرُّؤْيَةُ "Görme" kelimesinin anlamı için daha önce geçen açıklamalara (3/75-79) bakılabilir. Şâkir, 5/266.

'Ölün' dedi. Sonra peygamberlerden bir peygamber onlara uğradı. Onları diriltmesi için Allah'a dua etti. Allah da onları diriltti' dedi ve işte bu {إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ} *'Şüphesiz Allah, insanlara karşı lütuf ve ikram sahibidir. Ama insanların çoğu şükretmezler.'* âyetini okudu." demiştir.[1094] **[4/414]**

[٥٥٩٧] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَيْسَرَةَ النَّهْدِيِّ، عَنِ الْمِنْهَالِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ} قَالَ: كَانُوا أَرْبَعَةَ آلَافٍ خَرَجُوا فِرَارًا مِنَ الطَّاعُونِ، فَأَمَاتَهُمُ اللَّهُ، فَمَرَّ عَلَيْهِمْ نَبِيٌّ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ، فَدَعَا رَبَّهُ أَنْ يُحْيِيَهُمْ حَتَّى يَعْبُدُوهُ، فَأَحْيَاهُمْ.

5597. Ahmed b. İshâk'ın bize Ebû Ahmed, Süfyân, Meysere en-Nehdî, Minhâl, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ} *"Binlerce kişi oldukları hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi?"* âyetinde "Onlar salgın hastalıktan kaçarak çıkan dört bin kişiydiler. Allah onları öldürdü. Sonra peygamberlerden bir peygamber onlara uğradı. Onları diriltmesi için Allah'a dua etti. Allah da onları diriltti" dedi.

[٥٥٩٨] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَهْلِ بْنِ عَسْكَرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ، قَالَ: ثَنِي عَبْدُ الصَّمَدِ أَنَّهُ سَمِعَ وَهْبَ بْنَ مُنَبِّهٍ يَقُولُ: أَصَابَ نَاسًا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ بَلَاءٌ وَشِدَّةٌ مِنَ الزَّمَانِ، فَشَكَوْا مَا أَصَابَهُمْ، وَقَالُوا: يَا لَيْتَنَا قَدْ مِتْنَا فَاسْتَرَحْنَا مِمَّا نَحْنُ فِيهِ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى حِزْقِيلَ: إِنَّ قَوْمَكَ صَاحُوا مِنَ الْبَلَاءِ، وَزَعَمُوا أَنَّهُمْ وَدُّوا لَوْ مَاتُوا فَاسْتَرَاحُوا، وَأَيُّ رَاحَةٍ لَهُمْ فِي الْمَوْتِ؟ أَيَظُنُّونَ أَنِّي لَا أَقْدِرُ أَنْ أَبْعَثَهُمْ بَعْدَ الْمَوْتِ؟ فَانْطَلِقْ إِلَى جَبَّانَةِ كَذَا وَكَذَا، فَإِنَّ فِيهَا أَرْبَعَةَ آلَافٍ. قَالَ وَهْبٌ: وَهُمُ الَّذِينَ قَالَ اللَّهُ: {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ} فَقُمْ فِيهِمْ فَنَادِهِمْ وَكَانَتْ عِظَامُهُمْ قَدْ

1094 Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/281, Vekî' tarikiyle; Türkî, 4/413. 5596 ve 5597 numaralı rivayetleri Hâkim, *el-Müstedrek*'te (2/281) tahric etmiş ve "Bu hadis Şeyhayn'ın (Buhârî ve Müslim) şartlarına göre sahihtir ancak onlar tahric etmemişlerdir" demiştir. Zehebî, "O ikisi Meysere'den rivayette bulunmamışlardır. Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*'de rivayette bulunmuştur" demiştir. Meysere'nin tam ismi Meysere b. Habîb en-Nehdî'dir. Şâkir, 5/267.

تَفَرَّقَتْ، فَرَّقَتْهَا الطَّيْرُ وَالسِّبَاعُ. فَنَادَاهُمْ حِزْقِيلُ، فَقَالَ: يَا أَيَّتُهَا الْعِظَامُ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكِ أَنْ تَجْتَمِعِي فَاجْتَمَعَ عِظَامُ كُلِّ إِنْسَانٍ مِنْهُمْ مَعًا. ثُمَّ نَادَى ثَانِيَةً حِزْقِيلُ، فَقَالَ: أَيَّتُهَا الْعِظَامُ، إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكِ أَنْ تَكْتَسِيَ اللَّحْمَ فَاكْتَسَتِ اللَّحْمَ، وَبَعْدَ اللَّحْمِ جِلْدًا، فَكَانَتْ أَجْسَادًا. ثُمَّ نَادَى حِزْقِيلُ الثَّالِثَةَ فَقَالَ: أَيَّتُهَا الْأَرْوَاحُ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكِ أَنْ تَعُودِي إِلَى أَجْسَادِكِ، فَقَامُوا بِإِذْنِ اللَّهِ، وَكَبَّرُوا تَكْبِيرَةً وَاحِدَةً.

5598. Muhammed b. Sehl b. Asker'in bize İsmail b. Abdülkerîm, Abdüssamed tarikiyle rivayet ettiğine göre Vehb b. Münebbih şöyle dedi: "İsrâiloğullarından bazı kimselerin başına bir bela ve sıkıntılı bir zaman dilimi geldi. Başına gelenlerden şikâyet ettiler ve;

'Keşke ölsek ve içinde bulunduğumuz sıkıntıdan kurtulsak!' dediler. Bunun üzerine Allah, Hızkîl'e;

'Senin kavmin beladan dolayı (şikâyet ederek) bağırıp çağırıyorlar, ölüp de rahatlayıp kurtulmayı istediklerini zannediyorlar. Ölümde onlar için hangi rahat vardır? Onlar ölümden sonra benim onları diriltmeyeceğimi mi zannediyorlar? Şu falanca mezarlığa git. Orada dört bir kişi var' diye vahyetti." **[4/415]**

Vehb devamla; "Bunlar Allah'ın {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ} *"Binlerce kişi oldukları hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi?"* buyurduğu ve Hızkîl'e 'Onlar içinde ayağa kalk ve onlara seslen' dediği kimselerdir. Onların kemikleri birbirinden ayrılmıştı. Kuşlar ve yırtıcı hayvanlar onları ayırmıştı. Hızkîl (Hezekiel) onlara seslendi ve 'Ey kemikler! Allah size bir araya gelmenizi emrediyor!' dedi. Her bir insanın kemiği bir araya toplandı. Sonra Hızkîl ikinci defa seslendi ve 'Ey kemikler! Allah size et giyinmenizi emrediyor!' dedi. Bunun üzerine et, sonrasında deri giyindiler ve ceset haline geldiler. Sonra Hızkîl üçüncü defa seslendi ve 'Ey ruhlar! Allah size cesetlerinize geri dönmenizi emrediyor!' dedi. Bunun üzerine Allah'ın izniyle ayağa kalktılar ve tekbir getirdiler."[1095]

1095 Taberî, *Târîh*, 1/457-458; Ebü'ş-Şeyh, *el-Azame*, s. 235, İsmail tarikiyle; Türkî, 4/415. Senedde geçen Muhammed b. Sehl b. Asker, et-Temîmî Ebû Bekir en-Neccârî el-Hâfız el-Cevvâl'dir. Nesâî ve İbn Adî, bu kişinin sika olduğunu söylemişlerdir. Bağdat'ta ikâmet etmiş ve 251'de orada vefat etmiştir. İsmail b. Abdülkerîm b. Ma'kil b. Münebbih es-San'ânî ise amcasının oğlu İbrahim b.

[٥٥٩٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قُلْ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ} يَقُولُ: عَدَدٌ كَثِيرٌ خَرَجُوا فِرَارًا مِنَ الْجِهَادِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، فَأَمَاتَهُمُ اللَّهُ، ثُمَّ أَحْيَاهُمْ، وَأَمَرَهُمْ أَنْ يُجَاهِدُوا عَدُوَّهُمْ؛ فَذَلِكَ قَوْلُهُ: {وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ}.

5599. Muhammed b. Sa'd'ın bana, babası, amcası, onun babası, onun da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ} *"Binlerce kişi oldukları hâlde yurtlarını terk edenleri görmedin mi?"* sözüyle ilgili "Çok sayıda kişi Allah yolunda cihaddan kaçmak amacıyla (yurtlarından) çıktılar. Allah da onları öldürdü. Sonra diriltti ve onlara düşmanlarıyla savaşmalarını emretti. Allah'ın {وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} *'Allah yolunda savaşın ve bilin ki, şüphesiz Allah hakkıyla işitendir ve hakkıyla bilendir'*[1096] sözü işte budur" demiştir.[1097]

[٥٦٠٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنْ أَشْعَثَ بْنِ أَسْلَمَ الْبَصْرِيِّ، قَالَ: بَيْنَمَا عُمَرُ يُصَلِّي وَيَهُودِيَّانِ خَلْفَهُ وَكَانَ عُمَرُ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَرْكَعَ خَوَّى فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ: أَهُوَ هُوَ؟ فَلَمَّا انْفَتَلَ عُمَرُ قَالَ: رَأَيْتُ قَوْلَ أَحَدِكُمَا لِصَاحِبِهِ أَهُوَ هُوَ؟ فَقَالَا: إِنَّا نَجِدُهُ فِي كِتَابِنَا قَرْنًا مِنْ حَدِيدٍ يُعْطَى مَا يُعْطَى حِزْقِيلُ الَّذِي أَحْيَا الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللَّهِ. فَقَالَ عُمَرُ: مَا نَجِدُ فِي كِتَابِ اللَّهِ حِزْقِيلَ، وَلَا أَحْيَا الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللَّهِ إِلَّا عِيسَى. فَقَالَا: أَمَا تَجِدُ فِي كِتَابِ الله {وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ} فَقَالَ عُمَرُ: بَلَى. قَالَا: وَأَمَّا إِحْيَاءُ الْمَوْتَى فَسَنُحَدِّثُكَ أَنَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَقَعَ عَلَيْهِمُ الْوَبَاءُ، فَخَرَجَ مِنْهُمْ قَوْمٌ، حَتَّى إِذَا كَانُوا عَلَى رَأْسِ مِيلٍ أَمَاتَهُمُ اللَّهُ، فَبَنَوْا عَلَيْهِمْ حَائِطًا، حَتَّى إِذَا بَلِيَتْ عِظَامُهُمْ بَعَثَ اللَّهُ حِزْقِيلَ، فَقَامَ عَلَيْهِمْ مَا شَاءَ اللَّهُ، فَبَعَثَهُمُ اللَّهُ لَهُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِي ذَلِكَ: {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ} الْآيَةَ.

Akîl'den ve amcası Abdüssamed b. Ma'kil'den rivayette bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel de bu râviden rivayette bulunmuştur. Nesâî ondan rivayette bulunmakta bir sakınca görmemiş, İbn Hibbân da onu sika râviler arasında zikretmiştir. 210 senesinde Yemen'de vefat etmiştir. Şâkir, 5/268.

1096 Bakara 2/244.

1097 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/456 (2417), Muhammed b. Sa'd tarikiyle; Türkî, 4/415.

5600. İbn Humeyd'in bize Hakkâm, Anbese tarikiyle rivayet ettiğine göre Eş'as b. Eslem el-Basrî,[1098] şöyle dedi: "Hz. Ömer namaz kılıyordu ve arkasında iki Yahudi vardı. Hz. Ömer rükûya gitmek istediği zaman kollarının ve uyluklarının arasını açtı. İkisinden biri diğerine;

'Bu o mu?' dedi. Hz. Ömer bitirip namazdan ayrılınca;

'Birinizin diğerine söylediği 'Bu o mu?' sözünü fark ettim.' dedi. O ikisi;

'Biz kitabımızda, Allah'ın izniyle ölüleri dirilten Hızkîl'e verilenin, kendisine de verildiği demirden küçük bir tepecik (bir boynuz) olduğunu buluyoruz.' dediler. Hz. Ömer;

'Biz Allah'ın kitabında Hızkîl'i (as) bulmuyoruz ve Hz. İsa'dan (as) başkası Allah'ın izniyle ölüleri diriltmemiştir.' dedi. Bunun üzerine o ikisi;

'Allah'ın kitabında {وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ} *'Kıssalarını sana anlatmadığımız peygamberler'*[1099] âyetini bulmuyor musunuz?' dediler. Hz. Ömer;

'Evet (buluyoruz)' dedi. **[4/416]**

O ikisi;

'Ölüleri diriltme konusuna gelince... Kendilerine salgın hastalık gelen İsrâîloğullarını sana anlatacağız. Onlardan bir topluluk çıkmıştı. Mîl'in başına gelince Allah onların canını aldı ve onların üzerine duvar bina ettiler. Kemikleri çürüyünce Allah, Hızkîl'i (as) gönderdi. Onların başında Allah'ın dilediği kadar kaldı ve Allah onun için onları diriltti.' dediler. Bu konuda Allah {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ} *'Binlerce kişi oldukları hâlde, yurtlarını terk edenleri görmedin mi?"* âyetini indirdi.[1100]

[٥٦٠١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنِ الْحَجَّاجِ بْنِ أَرْطَأَةَ، قَالَ: «كَانُوا أَرْبَعَةَ آلَافٍ.»

1098 Taberî'nin *Târîh*'inde أَشْعَثَ عَنْ سَالِمٍ النَّصْرِي "Eş'âs'ın Sâlim en-Nasrî'den" şeklinde geçmektedir. İki nüshada ise bizim tercih ettiğimiz gibidir. Biyografisi için bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/268; Türkî, 4/415.

1099 Nisâ 4/164.

1100 Taberî, *Târîh*, 1/459; Türkî, 4/416.

5601. İbn Humeyd'in bize Hakkâm, Anbese tarikiyle rivayet ettiğine göre Haccâc b. Ertât, "Onlar dört bin kişiydiler" dedi.[1101]

[٥٦٠٢] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ} إِلَى قَوْلِهِ: {ثُمَّ أَحْيَاهُمْ} قَالَ: كَانَتْ قَرْيَةٌ يُقَالُ لَهَا دَاوَرْدَانَ قَبْلَ وَاسِطٍ، وَقَعَ بِهَا الطَّاعُونُ، فَهَرَبَ عَامَّةُ أَهْلِهَا، فَنَزَلُوا نَاحِيَةً مِنْهَا، فَهَلَكَ مَنْ بَقِيَ فِي الْقَرْيَةِ وَسَلِمَ الْآخَرُونَ، فَلَمْ يَمُتْ مِنْهُمْ كَبِيرٌ. فَلَمَّا ارْتَفَعَ الطَّاعُونُ رَجَعُوا سَالِمِينَ، فَقَالَ الَّذِينَ بَقُوا: أَصْحَابُنَا هَؤُلَاءِ كَانُوا أَحْزَمَ مِنَّا، لَوْ صَنَعْنَا كَمَا صَنَعُوا بَقِينَا، وَلَئِنْ وَقَعَ الطَّاعُونُ ثَانِيَةً لَنَخْرُجَنَّ مَعَهُمْ. فَوَقَعَ فِي قَابِلٍ فَهَرَبُوا، وَهُمْ بَضْعَةٌ وَثَلَاثُونَ أَلْفًا، حَتَّى نَزَلُوا ذَلِكَ الْمَكَانَ، وَهُوَ وَادٍ أَفْيَحُ، فَنَادَاهُمْ مَلَكٌ مِنْ أَسْفَلِ الْوَادِي، وَآخَرُ مِنْ أَعْلَاهُ: أَنْ مُوتُوا فَمَاتُوا، حَتَّى إِذَا هَلَكُوا وَبَلِيَتْ أَجْسَادُهُمْ، مَرَّ بِهِمْ نَبِيٌّ يُقَالُ لَهُ حِزْقِيلُ؛ فَلَمَّا رَآهُمْ وَقَفَ عَلَيْهِمْ، فَجَعَلَ يَتَفَكَّرُ فِيهِمْ، وَيُلَوِّي شِدْقَيْهِ وَأَصَابِعَهُ، فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ: يَا حِزْقِيلُ، أَتُرِيدُ أَنْ أُرِيَكَ فِيهِمْ كَيْفَ أُحْيِيهِمْ؟ قَالَ: وَإِنَّمَا كَانَ تَفَكُّرُهُ أَنَّهُ تَعَجَّبَ مِنْ قُدْرَةِ اللَّهِ عَلَيْهِمْ فَقَالَ: نَعَمْ. فَقِيلَ لَهُ: نَادِ فَنَادَى: يَا أَيَّتُهَا الْعِظَامُ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكِ أَنْ تَجْتَمِعِي فَجَعَلَتْ تَطِيرُ الْعِظَامُ بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ حَتَّى كَانَتْ أَجْسَادًا مِنْ عِظَامٍ. ثُمَّ أَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ أَنْ نَادِ يَا أَيَّتُهَا الْعِظَامُ، إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكِ أَنْ تَكْتَسِيَ لَحْمًا فَاكْتَسَتْ لَحْمًا، وَدَمًا، وَثِيَابَهَا الَّتِي مَاتَتْ فِيهَا وَهِيَ عَلَيْهَا. ثُمَّ قِيلَ لَهُ: نَادِ فَنَادَى يَا أَيَّتُهَا الْأَجْسَادُ، إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكِ أَنْ تَقُومِي، فَقَامُوا.

5602. Musa b. Harun'un bana Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, Allah'ın {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ} *"Binlerce kişi oldukları hâlde yurtlarını terk edenleri görmedin mi?"* sözünden başlayarak {ثُمَّ أَحْيَاهُمْ} *"Sonra da onları diriltti"* sözüne kadar olan âyet hakkında şöyle dedi: "Vâsıt'a varmadan önce Dâverdân[1102] denilen bir şehir vardı.

1101 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/311, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/416.

1102 Bir yazma nüshada "Dâr verdân" şeklinde geçmektedir. Doğru yazım Taberî'nin *Târîh*'inde, Suyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr*'unda ve *Mu'cemü'l-Büldân*'da olandır. Burası Vâsıt'ın doğu kenarlarındadır ve ikisi arasında bir fersah mesafe vardır. Bk. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2/541; Türkî, 4/416; Şâkir, 5/270.

Buraya salgın hastalık geldi. Halkı tamamen oradan kaçtı ve onun kenar bir yerleşim yerine geldiler. Şehirde kalanlar öldü, diğerleri kurtuldu ve fazla sayıda bir kimse ölmedi. Salgın hastalık geçince sağ salim oraya döndüler. (Köyde) Geriye kalanlar;

'Bizim bu arkadaşlarımız bizden daha ihtiyatlı ve sağduyuluydular. Biz de onlar gibi yapmış olsaydık biz de kalacaktık. Eğer bir daha salgın hastalık olursa onlarla beraber çıkarız' dediler. **[4/417]**

Daha sonra tekrar salgın meydana geldi. Onlar kaçtılar ve sayıları otuz bin küsurdu. Bu yere geldikleri zaman -ki orası geniş bir vadidir- vadinin aşağı tarafından bir melek ve yukarı tarafından bir melek onlara;

'Ölün' diye seslendi ve onlar öldüler. Onlar ölüp de cesetleri çürüyünce onlara kendisine Hızkîl (as) denilen bir peygamber uğradı. Onları görünce başlarında durdu, onlar hakkında düşünmeye, (şaşkınlıkla düşünmekten) iki avurdunu ve parmaklarını bükmeye başladı. Allah ona;

'Ey Hızkîl! Onları nasıl dirilttiğimi göstermemi ister misin?' dedi. Onun tefekkürü onlara yönelik Allah'ın kudretine şaşırmaydı. O da;

'Evet' dedi. Ona;

'Seslen' denildi. O da;

'Ey kemikler! Allah size bir araya gelmenizi emrediyor' dedi. Bunun üzerine kemikler, kemikten bir vücut oluncaya kadar birbirine doğru uçmaya başladı. Sonra Allah ona;

'Ey kemikler! Allah size ete bürünmenizi emrediyor!' diye seslenmesini vahyetti. Onlar da öldüklerinde üzerlerinde bulunan elbiselerle ete ve kana büründü. Sonra ona;

'Seslen' denildi. O da;

'Ey cesetler! Allah size ayağa kalkmanızı emrediyor!' diye seslendi. Onlar da ayağa kalktılar."[1103]

[٥٦٠٣] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، فَزَعَمَ مَنْصُورُ بْنُ الْمُعْتَمِرِ، عَنْ مُجَاهِدٍ أَنَّهُمْ قَالُوا حِينَ أُحْيُوا: سُبْحَانَكَ رَبَّنَا وَبِحَمْدِكَ، لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ. فَرَجَعُوا

1103 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/458 (2422), Amr tarikiyle; Taberî, *Târîh*, 1/458; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/455, (2420); Türkî, 4/417.

إِلَى قَوْمِهِمْ أَحْيَاءً، يَعْرِفُونَ أَنَّهُمْ كَانُوا مَوْتًى، سَحْنَةُ الْمَوْتِ عَلَى وُجُوهِهِمْ، لَا يَلْبَسُونَ ثَوْبًا إِلَّا عَادَ كَفَنًا دَسْمًا مِثْلَ الْكَفَنِ حَتَّى مَاتُوا لِآجَالِهِمُ الَّتِي كُتِبَتْ لَهُمْ.

5603. Musa'nın bana Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Mansûr b. el-Mu'temir, Mücâhid'in şöyle dediğini ileri sürdü: "Onlar diriltildikleri zaman;

'Ey Rabbimiz! Seni hamdin ile tesbih ederiz. Senden başka ilah yoktur' dediler. Sonra kavimleri onları ölü bildikleri halde canlı bir şekilde yüzlerinde ölü yüzü görüntüsü[1104] ile kefen gibi kirli[1105] bir elbiseden başka bir şey giyinmemiş halde kavimlerine döndüler. Nihayet kendilerine yazılan ecelleri gelince vefat ettiler."[1106]

[٥٦٠٤] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْسَجَةَ، عَنْ عَطَاءٍ الْخُرَاسَانِيِّ: {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ} قَالَ: كَانُوا ثَلَاثَةَ آلَافٍ أَوْ أَكْثَرَ.

5604. Ahmed b. İshâk'ın bize Ebû Ahmed, Abdurrahmân b. Avsece tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ el-Horasânî, {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ} *"Binlerce kişi oldukları hâlde yurtlarını terk edenleri görmedin mi?"* âyetiyle ilgili "Onlar üç bin veya üzeri bir sayıdaydılar." dedi.[1107] **[4/418]**

[٥٦٠٥] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: كَانُوا أَرْبَعِينَ أَلْفًا، أَوْ ثَمَانِيَةَ آلَافٍ حُظِرَ عَلَيْهِمْ حَظَائِرُ، وَقَدْ أَرْوَحَتْ أَجْسَادُهُمْ وَأَنْتَنُوا، فَإِنَّهَا لَتُوجَدُ الْيَوْمَ فِي ذَلِكَ السِّبْطِ مِنَ الْيَهُودِ تِلْكَ الرِّيحُ، وَهُمْ أُلُوفٌ

1104 Rivayette geçen سَحْنَةُ kelimesi durum, renk ve hâl anlamına gelmektedir. *Lisânu'l-'Arab*, س ح ن. maddesi. Türkî, 4/417.

1105 Rivayette geçen دسم kelimesi kirli anlamına gelmektedir. *es-Sıhâh*, د س م maddesi. Türkî, 4/417.

1106 Taberî, *Târîh*, 1/458; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/458 (2421); Esbât tarikiyle; Türkî, 4/418. Ayrıca bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/310; Şâkir, 5/271.

1107 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/288; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/250; Türkî, 4/418.

فِرَارًا مِنَ الْجِهَادِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، فَأَمَاتَهُمُ اللَّهُ، ثُمَّ أَحْيَاهُمْ، فَأَمَرَهُمْ بِالْجِهَادِ، فَذَلِكَ قَوْلُهُ: {وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ} الْآيَةَ.

5605. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, "Onlar kırk bin veya sekiz bin kişiydiler. Etrafları sıkıntıyla çevrildi. Vücutlarının kokuları değişti ve bozuldu. Bugün Yahudilerin bu neslinde bu koku hâlâ vardır. Onlar Allah yolunda cihaddan kaçar durumda binlerce kişiydiler. Allah onların canını aldı. Sonra onları diriltti ve onlara cihadı emretti. İşte bundan dolayı {وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ} '*Allah yolunda savaşın*'[1108] buyurdu" dedi.

[٥٦٠٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ: أَنَّ كَالِبَ بْنَ يُوفَنَّا، لَمَّا قَبَضَهُ اللَّهُ بَعْدَ يُوشَعَ، خَلَفَ فِيهِمْ يَعْنِي فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ حِزْقِيلَ بْنَ بُوزِيٍّ، وَهُوَ ابْنُ الْعَجُوزِ. وَإِنَّمَا سُمِّيَ ابْنَ الْعَجُوزِ، أَنَّهَا سَأَلَتِ اللَّهَ الْوَلَدَ وَقَدْ كَبِرَتْ وَعَقِمَتْ، فَوَهَبَهُ اللَّهُ لَهَا، فَلِذَلِكَ قِيلَ لَهُ ابْنُ الْعَجُوزِ. وَهُوَ الَّذِي دَعَا لِلْقَوْمِ الَّذِينَ ذَكَرَ اللَّهُ فِي الْكِتَابِ لِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَمَا بَلَغَنَا: {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ}.

5606. İbn Humeyd'in bize Seleme, Muhammed b. İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Vehb b. Münebbih şöyle dedi: "Allah, Yûşa'nın ardından Kâlib b. Yûfanna'nın[1109] ruhunu aldığı zaman onların içinden yani İsrâiloğulları'ndan başlarına Hızkîl b. Bûzî (Bûzâ) geçti. O yaşlı kadının oğlu ابْنُ الْعَجُوزِ lakaplıydı. Yaşı ilerlemesine ve kısır olmasına rağmen Allah'tan kendisine çocuk vermesi için dua ettiği ve Allah'ın da o kadına çocuk nasip ettiği için ona (Hızkîl'e) 'yaşlı kadının oğlu (ابْنُ الْعَجُوزِ)' denilmiş-

1108 Bakara 2/244.

1109 Şâkir tahkikli kitapta "Yûkanna" şeklinde geçmektedir. Şâkir, 5/272. Halebî baskısında ise "Yûkannâ" olarak kaydedilmiştir. Bu, onun ismi hakkında benimsenen görüşlerdendir. Aynı şekilde Yâfine ve Yefne de denilmiştir. Kâlib ismine gelince ona Kilâb, Kâlûb ve bunun dışında birtakım isimler söylenmiştir. Bk. *Taberî Târîhi*'nin fihristleri; Sa'lebî, *Arâisü'l-Mecâlis*, s. 213; İbn Hazm, *Cemheratü Ensâbi'l-Arab*, s. 505-507; Kutsal Kitap, Sayılar, 13; Türkî, 4/418.

tir. Bize ulaştığına göre Allah'ın Hz. Muhammed'e (sav) verdiği kitapta (Kur'ân'da) zikrettiğine göre {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ} *'Binlerce kişi oldukları hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi? Allah, onlara 'Ölün' dedi, sonra da onları diriltti. Şüphesiz Allah, insanlara karşı lütuf ve ikram sahibidir. Ama insanların çoğu şükretmezler'* şeklinde kavmine çağrı yapan odur."[1110] **[4/419]**

[٥٦٠٧] حَدَّثَنِي ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: بَلَغَنِي أَنَّهُ كَانَ مِنْ حَدِيثِهِمْ أَنَّهُمْ خَرَجُوا فِرَارًا مِنْ بَعْضِ الْأَوْبَاءِ مِنَ الطَّاعُونِ، أَوْ مِنْ سُقْمٍ كَانَ يُصِيبُ النَّاسَ حَذَرًا مِنَ الْمَوْتِ، وَهُمْ أُلُوفٌ. حَتَّى إِذَا نَزَلُوا بِصَعِيدٍ مِنَ الْبِلَادِ، قَالَ لَهُمُ اللَّهُ: مُوتُوا. فَمَاتُوا جَمِيعًا، فَعَمَدَ أَهْلُ تِلْكَ الْبِلَادِ فَحَظَرُوا عَلَيْهِمْ حَظِيرَةً دُونَ السِّبَاعِ، ثُمَّ تَرَكُوهُمْ فِيهَا، وَذَلِكَ أَنَّهُمْ كَثُرُوا عَنْ أَنْ يُغَيِّبُوا. فَمَرَّتْ بِهِمُ الْأَزْمَانُ وَالدُّهُورُ، حَتَّى صَارُوا عِظَامًا نَخْرَةً. فَمَرَّ بِهِمْ حِزْقِيلُ بْنُ بُوزِيٍّ، فَوَقَفَ عَلَيْهِمْ، فَتَعَجَّبَ لِأَمْرِهِمْ، وَدَخَلَهُ رَحْمَةً لَهُمْ، فَقِيلَ لَهُ: أَتُحِبُّ أَنْ يُحْيِيَهُمُ اللَّهُ؟ فَقَالَ: نَعَمْ. فَقِيلَ لَهُ: نَادِهِمْ فَقَالَ: أَيَّتُهَا الْعِظَامُ الرَّمِيمُ الَّتِي قَدْ رَمَّتْ، وَبَلِيَتْ، لِيَرْجِعْ كُلُّ عَظْمٍ إِلَى صَاحِبِهِ فَنَادَاهُمْ بِذَلِكَ، فَنَظَرَ إِلَى الْعِظَامِ تَوَاثَبُ يَأْخُذُ بَعْضُهَا بَعْضًا. ثُمَّ قِيلَ لَهُ: قُلْ أَيُّهَا اللَّحْمُ وَالْعَصَبُ وَالْجِلْدُ اكْسُ الْعِظَامَ بِإِذْنِ رَبِّكَ قَالَ: فَنَظَرَ إِلَيْهَا وَالْعَصَبُ يَأْخُذُ الْعِظَامَ ثُمَّ اللَّحْمَ، وَالْجِلْدَ، وَالْأَشْعَارَ، حَتَّى اسْتَوَوْا خَلْقًا لَيْسَتْ فِيهِمُ الْأَرْوَاحُ، ثُمَّ دَعَا لَهُمْ بِالْحَيَاةِ، فَتَغْشَاهُ مِنَ السَّمَاءِ شَيْءٌ كَرَبَهُ، حَتَّى غُشِيَ عَلَيْهِ مِنْهُ. ثُمَّ أَفَاقَ وَالْقَوْمُ جُلُوسٌ يَقُولُونَ: سُبْحَانَ اللَّهِ، سُبْحَانَ اللَّهِ قَدْ أَحْيَاهُمُ اللَّهُ.

5607. İbn Humeyd'in bize Seleme tarikiyle rivayet ettiğine göre Muhammed b. İshâk şöyle dedi: "Onların anlattıklarından bana onların sayıları binler olduğu halde salgın hastalıkların bir kısmı veya insanların başına gelen bazı hastalıklar sebebiyle ölüm korkusuyla çıktıkları ulaştı. Şehirlerden düzlük bir yere geldikleri zaman Allah onlara;

1110 Taberî, *Târîh*, 1/459-460; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/311, muhtasar haliyle; Türkî, 4/419, Şâkir, 5/272.

'Ölün' dedi. Onlar da tamamen öldüler. Bu memleketin halkı, yırtıcı kuşlar hariç onlara ağılları yasakladı. Sonra onları orada terk ettiler. Bu, onların saklanamayacak kadar çoğalmaları sebebiyledir. Üzerlerinden uzun zaman ve yıllar geçti. Ta ki onlar çürümüş kemik oldular. Onlara Hızkîl b. Bûzî uğradı. Onların başına durdu ve onların işine şaştı kaldı. İçine onlar için bir acıma duygusu girdi. Ona;

'Allah'ın onları diriltmesini ister misin?' denildi. O da;

'Evet' dedi. Ona;

'Hadi onlara seslen' denildi. O da;

'Ey ufalanmış ve çürümüş kemikler! Her bir kemik sahibine dönsün!' dedi. Onlara bununla seslendi ve bir de baktı ki kemikler zıplayarak birbirini tutuyor. Sonra ona;

'Ey etler, sinirler ve deri! Rabbinin izniyle kemikleri giydirin' de' denildi. Bir de baktı ki sinirler kemiği, sonra eti sonra deriyi ve kılları tutuyor. İçinde ruh olmayan bir yaratık haline geldiği zaman onların canlanması için dua etti. Bunun üzerine gökyüzünden ona sıkıntı veren bir şey üzerini bürüdü ve o bayıldı. Sonra ayıldı ve bir de baktı ki Allah onları diriltmiş ve kavim 'Sübhânallah, Sübhânallah' diyerek oturuyorlar."[1111]

2- Diğerleri Allah'ın {وَهُمْ أُلُوفٌ} *"Binlerce kişi oldukları hâlde"* sözünün anlamının birbirine bağlı[1112] anlamında olduğu görüşünü benimsemişlerdir. **[4/420]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٦٠٨] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ} قَالَ: قَرْيَةٌ كَانَتْ نَزَلَ بِهَا الطَّاعُونُ، فَخَرَجَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ، وَأَقَامَتْ طَائِفَةٌ. فَأَلَحَّ الطَّاعُونُ بِالطَّائِفَةِ الَّتِي أَقَامَتْ، وَالَّتِي خَرَجَتْ لَمْ يُصِبْهَا شَيْءٌ. ثُمَّ ارْتَفَعَ، ثُمَّ نَزَلَ الْعَامَ الْقَابِلَ، فَخَرَجَتْ طَائِفَةٌ أَكْثَرُ مِنَ الَّتِي خَرَجَتْ أَوَّلًا. فَاسْتَحَرَّ الطَّاعُونُ بِالطَّائِفَةِ الَّتِي أَقَامَتْ. فَلَمَّا

1111 Taberî, *Târîh*, 1/460; Türkî, 4/419.

1112 أُلُوفٌ kelimesi إِلْفٌ kelimesinin çoğuludur. İbn Sîde "Bana göre شَاهِدٌ kelimesinin çoğulu شُهُودٌ şeklinde geldiği gibi أُلُوفٌ kelimesi آلِفٌ kelimesinin çoğuludur" demiştir. Diğer tefsir kitaplarına bakılabilir. Şâkir, 5/273.

كَانَ الْعَامُ الثَّالِثُ نَزَلَ، فَخَرَجُوا بِأَجْمَعِهِمْ وَتَرَكُوا دِيَارَهُمْ، فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ} لَيْسَتِ الْفُرْقَةُ أَخْرَجَتْهُمْ كَمَا يُخْرَجُ لِلْحَرْبِ وَالْقِتَالِ. قُلُوبُهُمْ مُؤْتَلِفَةٌ، إِنَّمَا خَرَجُوا فِرَارًا، فَلَمَّا كَانُوا حَيْثُ ذَهَبُوا يَبْتَغُونَ الْحَيَاةَ، قَالَ لَهُمُ اللَّهُ: مُوتُوا فِي الْمَكَانِ الَّذِي ذَهَبُوا إِلَيْهِ يَبْتَغُونَ فِيهِ الْحَيَاةَ، فَمَاتُوا. ثُمَّ أَحْيَاهُمُ اللَّهُ؛ {إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ} قَالَ: وَمَرَّ بِهَا رَجُلٌ وَهِيَ عِظَامٌ تَلُوحُ، فَوَقَفَ يَنْظُرُ، فَقَالَ: {أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ}.

5608. Yûnus bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ} *"Binlerce kişi oldukları hâlde,*[1113] *ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi? Allah, onlara 'Ölün' dedi, sonra da onları diriltti"* sözü hakkında şöyle dedi: "Bir şehre salgın hastalık gelmişti. Onlardan bir grup çıktı; bir grup ise kaldı. Kalan grubu, salgın hastalık epey zor duruma düşürdü. Çıkan gruba ise hiçbir şey olmadı. Sonra salgın kalktı. Sonraki yıl tekrar geldi. Bunun üzerine daha önce çıkandan daha fazla kişi çıktı. Salgın hastalık şehirde kalan kimselere ağır geldi. Üçüncü yıl olunca salgın tekrar geldi. Bunun üzerine hepsi çıktılar ve yurtlarını terk ettiler. Şanı yüce olan Allah {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ} *'Binlerce kişi oldukları hâlde, yurtlarını terk edenleri görmedin mi?'* buyurdu. Onları yurtlarından çıkaran korku, savaş ve çarpışma sebebiyle çıkılan korku gibi değildi. Kalpleri birbirlerine bağlıydı. Sadece kaçmak için çıktılar. Yaşamak için çıktıkları yere geldiklerinde Allah onlara;

'Ölün' dedi. Yaşamayı istediğiniz yerde öldüler. Sonra Allah onları diriltti, {إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ} *'Şüphesiz Allah, insanlara karşı lütuf ve ikram sahibidir. Ama insanların çoğu şükretmezler.'* Onlar (güneş ışığından) parlayan kemik iken onlara bir adam uğradı. Onlara bakarak durdu ve {أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ} *'O, 'Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?' demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüzyıl ölü bıraktı'*[1114] dedi."[1115] **[4/421]**

1113 Bu görüşe göre meal, "Birbirlerine bağlı oldukları halde..." olur.

1114 Bakara 2/259.

1115 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/311, Taberî'ye nispetle muhtasar hâliyle; Türkî, 4/420; Şâkir, 5/274. 5905. rivayette muhtasar şekilde gelecektir. Şâkir, 5/274.

Bu kavmin yurtlarından salgın hastalıktan kaçma amacıyla çıktığı görüşünü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٦٠٩] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنِ الْأَشْعَثِ، عَنِ الْحَسَنِ، فِي قَوْلِهِ: {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ} قَالَ. خَرَجُوا فِرَارًا مِنَ الطَّاعُونِ، فَأَمَاتَهُمْ قَبْلَ آجَالِهِمْ، ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِلَى آجَالِهِمْ.

5609. Amr b. Ali'nin bize İbn Ebî Adî, Eş'as tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan, {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ} *"Binlerce kişi oldukları hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi?"* sözüyle ilgili "Onlar salgın hastalıktan kaçmak amacıyla çıktılar. Allah ecelleri gelmeden önce onların canlarını aldı. Sonra da ecelleri gelinceye kadar onları yaşattı." dedi.

[٥٦١٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الْحَسَنِ، فِي قَوْلِهِ: {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ} قَالَ: فَرُّوا مِنَ الطَّاعُونِ، فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ: مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ لِيُكْمِلُوا بَقِيَّةَ آجَالِهِمْ.

5610. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan, {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ} *"Binlerce kişi oldukları hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi?"* sözü hakkında "Onlar salgın hastalıktan kaçtılar. Allah onlara;

'Ölün' dedi. Sonra da kalan ecellerini tamamlamaları için onları diriltti." dedi.[1116]

[٥٦١١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ} قَالَ: وَقَعَ الطَّاعُونُ فِي قَرْيَتِهِمْ، فَخَرَجَ أُنَاسٌ وَبَقِيَ أُنَاسٌ. فَهَلَكَ الَّذِينَ بَقُوا فِي الْقَرْيَةِ وَبَقِيَ الْآخَرُونَ. ثُمَّ وَقَعَ الطَّاعُونُ

1116 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/311, Taberî'ye, Abdürrezzâk'a ve İbn Humeyd'e nispetle; Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/97, Katâde'den Ma'mer tarikiyle; Türkî, 4/421.

فِي قَرْيَتِهِمُ الثَّانِيَةَ، فَخَرَجَ أُنَاسٌ، وَبَقِيَ أُنَاسٌ وَمَنْ خَرَجَ أَكْثَرَ مِمَّنْ بَقِيَ، فَنَجَّى اللَّهُ الَّذِينَ خَرَجُوا، وَهَلَكَ الَّذِينَ بَقُوا. فَلَمَّا كَانَتِ الثَّالِثَةُ خَرَجُوا بِأَجْمَعِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا، فَأَمَاتَهُمُ اللَّهُ، وَدَوَابَّهُمْ ثُمَّ أَحْيَاهُمْ فَرَجَعُوا إِلَى بِلَادِهِمْ وَكَثُرُوا بِهَا، حَتَّى يَقُولَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: مَنْ أَنْتُمْ؟

5611. Muhammed b. Amr bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Amr b. Dînâr, şanı yüce olan Allah'ın {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ} *"Binlerce kişi oldukları hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi?"* sözü hakkında "Şehirlerinde salgın hastalık oldu. Bir kısım insanlar çıktı bir kısmı ise kaldı. Şehirde kalanlar öldü ve diğerleri sağ kaldı. Sonra şehirlerinde ikinci salgın hastalık oldu. Yine bir kısım insanlar çıktı bir kısmı ise kaldı. (Bu defa) Çıkanlar kalanlardan fazlaydı. Allah çıkanları kurtardı ve kalanlar öldüler. Üçüncü defa salgın olunca çok azı hariç hepsi oradan çıktılar. Allah onların ve hayvanlarının canlarını aldı. Sonra onları diriltti, onlar memleketlerine döndüler ve orada birbirlerine;

'Siz kimsiniz?' diyecek kadar çoğaldılar" dedi.[1117] **[4/422]**

[٥٦١٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَمْرَو بْنَ دِينَارٍ، يَقُولُ: وَقَعَ الطَّاعُونُ فِي قَرْيَتِهِمْ، ثُمَّ ذَكَرَ نَحْوَ حَدِيثِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي عَاصِمٍ.

5612. Müsennâ'nın bana Ebû Huzeyfe, Şibl tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ebî Necîh, "Amr b. Dînâr'ın 'Salgın hastalık şehirlerinde meydana geldi' dediğini ve sonra Muhammed b. Amr tarikiyle Ebû Âsım'ın rivayetine yakın anlamlı bir şeyler söylediğini' işittim" dedi.[1118]

[٥٦١٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ} الْآيَةَ. مَقَتَهُمُ اللَّهُ عَلَى فِرَارِهِمْ مِنَ الْمَوْتِ،

1117 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 240; Türkî, 4/422.

1118 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/458 (2422), Amr b. Dînâr'dan İbn Ebî Necîh ve Mücâhid tarikiyle; Türkî, 4/422.

فَأَمَاتَهُمُ اللَّهُ عُقُوبَةً ثُمَّ بَعَثَهُمْ إِلَى بَقِيَّةِ آجَالِهِمْ لِيَسْتَوْفُوهَا، وَلَوْ كَانَتْ آجَالُ الْقَوْمِ جَاءَتْ مَا بُعِثُوا بَعْدَ مَوْتِهِمْ.

5613. Bişr b. Muâz'ın bize Yezîd,[1119] Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ} *"Binlerce kişi oldukları hâlde yurtlarını terk edenleri görmedin mi?"* âyetiyle ilgili "Allah ölümden kaçmalarına karşılık onlara buğzetti. Bunun üzerine ceza olarak onların canlarını aldı. Sonra kalan ecellerini tamamlamaları için onları diriltti. Şayet kavmin eceli gelmiş olsaydı ölümlerinden sonra diriltilmezlerdi" dedi.[1120]

[٥٦١٤] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنْ هِلَالِ بْنِ يَسَافٍ، فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا} الْآيَةَ. قَالَ: كَانَ هَؤُلَاءِ الْقَوْمُ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ إِذَا وَقَعَ فِيهِمُ الطَّاعُونُ خَرَجَ أَغْنِيَاؤُهُمْ وَأَشْرَافُهُمْ، وَأَقَامَ فُقَرَاؤُهُمْ وَسِفْلَتُهُمْ. قَالَ: فَاسْتَحَرَّ الْمَوْتُ عَلَى الْمُقِيمِينَ مِنْهُمْ، وَنَجَا مَنْ خَرَجَ مِنْهُمْ، فَقَالَ الَّذِينَ خَرَجُوا: لَوْ أَقَمْنَا كَمَا أَقَامَ هَؤُلَاءِ لَهَلَكْنَا كَمَا هَلَكُوا وَقَالَ الْمُقِيمُونَ: لَوْ ظَعَنَّا كَمَا ظَعَنَ هَؤُلَاءِ لَنَجَوْنَا كَمَا نَجَوْا فَظَعَنُوا جَمِيعًا فِي عَامٍ وَاحِدٍ، أَغْنِيَاؤُهُمْ وَأَشْرَافُهُمْ، وَفُقَرَاؤُهُمْ وَسِفْلَتُهُمْ، فَأُرْسِلَ عَلَيْهِمُ الْمَوْتُ، فَصَارُوا عِظَامًا تَبْرُقُ. قَالَ: فَجَاءَهُمْ أَهْلُ الْقُرَى فَجَمَعُوهُمْ فِي مَكَانٍ وَاحِدٍ، فَمَرَّ بِهِمْ نَبِيُّ، فَقَالَ: يَا رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَحْيَيْتَ هَؤُلَاءِ فَعَمَّرُوا بِلَادَكَ وَعَبَدُوكَ قَالَ: أَوَ أَحَبُّ إِلَيْكَ أَنْ أَفْعَلَ؟ قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: فَقُلْ كَذَا وَكَذَا فَتَكَلَّمَ بِهِ، فَنَظَرَ إِلَى الْعِظَامِ، وَإِنَّ الْعَظْمَ لَيَخْرُجَ مِنْ عِنْدِ الْعَظْمِ الَّذِي لَيْسَ مِنْهُ إِلَى الْعَظْمِ الَّذِي هُوَ مِنْهُ. ثُمَّ تَكَلَّمَ بِمَا أُمِرَ، فَإِذَا الْعِظَامُ تُكْسَى لَحْمًا. ثُمَّ أُمِرَ بِأَمْرٍ فَتَكَلَّمَ بِهِ، فَإِذَا هُمْ قُعُودٌ يُسَبِّحُونَ وَيُكَبِّرُونَ، ثُمَّ قِيلَ لَهُمْ: {قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ}.

5614. Ammâr b. Hasan tarafından bana İbn Ebî Ca'fer, babası, Husayn tarikiyle rivayet edildiğine göre Hilâl b. Yesâf, Allah'ın {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا} *"(Yurtlarını) Terk edenleri görmedin mi?"* âyeti hakkında şöyle

1119 Nüshalarda سُوَيْدٌ "Süveyd" şeklinde geçmektedir. Türkî, 4/422.

1120 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/310-311, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/422.

dedi: "İsrâîloğulları'ndan olan bu kavme salgın hastalık gelince zenginleri ve önde gelenleri çıktı, fakirleri ve alt tabakadaki insanlar orada kaldılar. Ölüm kalanlara çok kötü bir şekilde geldi ve çıkan kimseler ise kurtuldular. Çıkan kimseler;

'Biz eğer bu kalanlar gibi kalsaydık biz de onlar gibi ölecektik' dediler. Kalanlar da;

'Eğer biz de bunlar gibi çıkmış olsaydık biz de onlar gibi kurtulacaktık' dediler. (Sonraki) Bir yılda zenginleri, önde gelenleri, fakirleri ve alt tabakadaki insanlar hep birlikte çıktılar. Onların üzerine ölüm gönderildi. (Güneşte) Parlayan kemikler haline geldiler. Şehrin halkı gelip kemikleri bir araya topladılar. Sonra onlara bir peygamber uğradı ve,

'Ey Rabbim! Eğer sen dileseydin bunları diriltirdin ve senin şehrini imar ederler ve sana kulluk ederlerdi' dedi. Allah da,

'Bunu yapmam sana güzel gelecek mi?' dedi. O da,

'Evet' dedi. Allah da ona,

'Şöyle şöyle' söyle dedi. O da onları söyledi. Bir de baktı ki kemiklere, kemik birbirinden olmayan yanındaki kemiğin yanından çıkıp ait olduğu kemiğin yanına gidiyor. Sonra kendisine emredilen sözü söyledi. Bir de baktı ki kemiklere et giydiriliyor. Sonra ona bir emir verildi ve o da onu söyledi. Tam o anda bir baktı ki onlar tesbih ederek ve tekbir getirerek oturuyorlar. Sonra onlara {وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} '*Allah yolunda savaşın ve Allah'ın her şeyi işiten ve bilen olduğunu bilin*'[1121] denildi."[1122] **[4/423]**

[٥٦١٥] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ أَبِي أَيُّوبَ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ عُثْمَانَ، عَنِ الْحَسَنِ أَنَّهُ قَالَ فِي الَّذِينَ أَمَاتَهُمُ اللَّهُ ثُمَّ أَحْيَاهُمْ، قَالَ: هُمْ قَوْمٌ فَرُّوا مِنَ الطَّاعُونِ، فَأَمَاتَهُمُ اللَّهُ عُقُوبَةً وَمَقْتًا، ثُمَّ أَحْيَاهُمْ لِآجَالِهِمْ.

1121 Bakara 2/244.

1122 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Men 'Âşe Ba'de'l-Mevt,* s. 51; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/457 (2418), Husayn tarikiyle. Ayrıca bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 240; Türkî, 4/423.

5615. Yûnus'un bana İbn Vehb, Saîd b. Eyyûb, Hammâd b. Osman tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan, Allah'ın öldürüp sonra da dirilttiği kimseler hakkında "Onlar salgın hastalıktan kaçan kavimdir. Allah cezalandırmak amacıyla buğzederek onları öldürdü. Sonra ecellerine kadar yaşayacak kadar tekrar diriltti." dedi.

Allah'ın {وَهُمْ أُلُوفٌ} *"Binlerce kişi oldukları halde"* sözünün tefsiri konusundaki iki görüşten doğruya en yakın olanı şu görüşü benimseyen kimsenin görüşüdür: "Âyetteki 'أُلُوفٌ' kelimesiyle Allah, sayının çokluğunu kastetmiştir. Yoksa kalplerinin birbirine bağlı anlamında olup kalplerinde herhangi bir ayrılık ve kin olmadığı aksine gerek cihaddan ve gerekse de salgın hastalıktan kaçma amacıyla çıktıkları anlamında bu kelimeyle 'birbirine bağlı olma' anlamını kastetmemiştir." Bunun sebebi bütün delillerin bu yorumda birleşmeleri ve sahâbe ve tâbiînden gelen meşhur görüşlere şâz görüşle karşı çıkılamayacağı gerçeğidir.

Allah'ın, yurtlarından çıkmalarından bahsettiği kavmin sayısı konusunda doğruya en yakın olanı, sayılarını dört bin, üç bin ve sekiz binle sınırlayan değil de on binlerden fazla bir sayı belirleyen kimsenin görüşüdür.

Bunun sebebi şanı yüce olan Allah'ın, onların on binlerce olduğuna dair değil de binlerce أُلُوفًا olduğuna dair haber vermesi sebebiyledir. Çünkü buna أُلُوف denmez. Sayıları üç binden on bine kadar olduğu zaman ancak آلَافٌ denir. خَمْسَةُ أُلُوفٍ "Beş bin" veya عَشَرَةُ أُلُوفٍ "on bin" denilmesi câiz değildir.

Başındaki "eliften" dolayı müfredinin ikinci harfi sâkin olan diğer cem'-i kıllette (azlık çoğulu: 3-10 arası) olduğu gibi cem'-i kılleti "ef'ul" kalıbı üzerine değil de "ef'âl" kalıbında çoğul yapılır. Başında "vâv" ve "yâ" olmasından dolayı وَقْتٌ "vakit" için أَوْقَاتٌ "vakitler" kelimesini, يَوْمٌ "gün" için أَيَّامٌ "günler" kelimesini ve يَسَرٌ "kumar oynayan" kelimesi için أَيْسَارٌ "kumar oynayanlar" kelimesini çoğul olarak kullandıkları gibi başlangıcı "yâ" veya "vâv" veya da "elif" olan her kelimede Arapların tavrı, cem'-i kılletinde "ef'âl" kalıbını tercih etmeleridir. Bu bazen "ef'ul" kalıbında çoğul yapılabilir. Ancak onların kullanımlarından fasih olanı bizim bahsettiğimiz kullanımdır.

Şâirin şu sözü buna örnektir:

كَانُوا ثَلَاثَةَ آلَفٍ وَكَتِيبَةً ... أَلْفَيْنِ أَعْجَمَ مِنْ بَنِي الْفَدَّامِ

Onlar üç bin kişi ve asker bölüğüydü
Mecûsîlerden[1123] bin kişilik[1124]

c. {حَذَرَ الْمَوْتِ} "Ölüm korkusuyla"

Allah'ın {حَذَرَ الْمَوْتِ} "*Ölüm korkusuyla*" sözüne gelince... Bununla Allah, onların ölüm korkusuyla ondan kaçma amacıyla çıktıkları anlamını kastetmektedir. **[4/424]**

Şu rivayette olduğu gibi:

[٥٦١٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: {حَذَرَ الْمَوْتِ} فِرَارًا مِنْ عَدُوِّهِمْ، حَتَّى ذَاقُوا الْمَوْتَ الَّذِي فَرُّوا مِنْهُ، فَأَمَرَهُمْ فَرَجَعُوا، وَأَمَرَهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ. وَهُمُ الَّذِينَ قَالُوا لِنَبِيِّهِمْ: {ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ}.

5616. Muhammed b. Sa'd'ın bana babası, amcası, onun babası, onun amcası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {حَذَرَ الْمَوْتِ} "*Ölüm korkusuyla*" sözüyle ilgili "Düşmanlarından kaçma amacıyla (çıktılar). Ta ki kaçtıkları ölümü tattılar Allah onlara emretti, onlar da (hayata) döndüler ve onlara Allah yolunda savaşmalarını emretti. İşte bunlar, peygamberlerine {ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} '*Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım*'[1125] diyen kimselerdir" dedi.[1126]

1123 Şiirde geçen بَنِي الْفَدَّامِ ile Mecûsîler kastedilmektedir. Çünkü الْفَدَّامُ "su içtikleri zaman ağızlarını sildikleri bez parçasıdır." Bu kelimenin müfredi الْفَدَّامَةُ şeklinde gelmektedir. Türkî, 4/424.

1124 Şair, Bükeyr Esam Beni'l-Hâris b. Abbâd'dır. Beyit *en-Nekâiz*'da (s. 645) bulunmaktadır. Türkî, 4/425. Bu beyit Zûkâr günü hakkındaki beyitlerdendir. Bugün, Arapların Acemlerden (Sâsânîler) öç aldıkları ve Sâsânî Kisrâsı Pervîz b. Hürmüz'ün mağlup olduğu gündür. Zûkâr Savaşı Bedir Savaşı'ndan aylar sonra olmuştur. Bu haber Allah Resûlü'ne (sav) ulaştığı zaman "Bugün Arapların Acemlerden (Sâsânîler) öç aldıkları gündür ve benim sayemde yendiler" demiştir. Şeybanoğulları bugünde gayret ve başarı sahibiydiler. A'şâ ve Bükeyr el-Esam onları övmüştür. Şâkir, 4/277.

1125 Bakara 2/246.

1126 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/456 (2417), Muhammed b. Sa'd'dan "فِرَارًا مِنْ عَدُوِّهِمْ" ifadesine kadar; Türkî, 4/425.

d. Cihada Teşvik Edilmesi Ve Allah'a Tevekkülün Vurgulanması

Şanı yüce olan Allah bu âyetle Allah yolunda cihada devam etmeye, dinine düşman olanlarla savaşma konusunda sabırlı olmaya teşvik etmiş, öldürmenin de yaşatmanın da mahlûkatta değil de kendi elinde ve kendisine ait olduğunu hatırlatmıştır. Yine savaşmaktan, cihaddan ve düşmanla karşılaşmaktan kaçıp kalelere sığınmanın, şanı yüce olan Allah'ın {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ} *"Binlerce kişi oldukları hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi?"* sözünde bahsettiği salgın hastalıktan kaçanlara; yurtlarından selamete çıkmanın, sıkıntıdan kurtulma ümidi besledikleri yere kaçmalarının ve evlerinden taşınmalarının fayda etmediği gibi evlerde ve hanelerde gizlenmenin de başlarına geldiği zaman hiç kimsenin Allah'ın takdirinden kurtarıcı olmadığını, cezası geldiği zaman O'nun dileğinin sebeplerini def edecek kimsenin olmadığını onlara bildirerek ve hatırlatarak cesaretlendirmiştir. Allah'ın emri geldiği zaman onları yeryüzünde cansız ve ölü bir şekilde bırakmış, salgın hastalık başına gelenler kurtulmuşlar ve onlara daha büyük sıkıntılara uğramışlardır. **[4/425]**

2. {إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ} "Şüphesiz Allah, insanlara karşı lütuf ve ikram sahibidir. Ama insanların çoğu şükretmezler."

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ} *"Şüphesiz Allah, insanlara karşı lütuf ve ikram sahibidir. Ama insanların çoğu şükretmezler."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Allah sayıları binlerce olduğu hâlde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkan kimseleri öldürdükten ve onları mahlûkata öğüt alacakları ve ibret alacakları bir ibret ve öğüt kıldıktan sonra dirilttiği gibi hidâyet yolunu göstermesi, sapkın yollardan sakındırması ve bunun dışında dünyalarında, âhiretlerinde, canlarında ve mallarında nasip ettiği nimetlerle mahlûkatına karşı büyük lütuf ve nimet sahibidir. Onlar da her işin Allah'ın elinde olduğunu bilsinler, O'nun takdirine teslim olsunlar, korkuyu ve ümidi tamamıyla O'na bağlasınlar."

Sonra şanı yüce olan Allah kullarından yüce nimetler verdiği büyük lütuflarda bulunduğu kullarının çoğunun, en küçüğü bile büyük şükür ve büyük hamdi gerektiren nimetlerine nankörlük ederek onu inkâr ettiklerini, korkuyu ve ümidi başkasına bağladıklarını, kendisi dışında birtakım ilahlar edindiklerini haber vermiş ve {وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ} *"Ama insanların çoğu şükretmezler"* buyurmuştur. Yani "Onlar benim dışımdakilere kulluk ederek, korkularını ve ümitlerini benim dışımda fayda ve zarar veremeyecek, ölüm, yaşam ve yeniden diriltme gücüne sahip olmayan başkasına bağlayarak verdiğim nimete ve nasip ettiğim lütuflara şükretmezler" anlamını kastetmektedir.

[BAKARA SÛRESİ 244. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ وَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾

***"Allah yolunda savaşın ve bilin ki, Allah her şeyi işiten ve bilendir."* (Bakara 2/244)**

1. {وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} "Allah yolunda savaşın ve bilin ki, Allah her şeyi işiten ve bilendir."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} *"Allah yolunda savaşın ve bilin ki, Allah her şeyi işiten ve bilendir."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah şu anlamı kastetmektedir: "Ey inananlar! Allah yolunda, yani dininizin düşmanı olan, Rabbinizin yolundan alıkoyan şeytana itaat uğrunda değil de Allah'ın sizi yönlendirdiği din uğrunda savaşın. Onlarla karşılaşmaktan kaçmayın, savaşmaktan uzak durup oturup kalmayın. Çünkü yaşamınız da ölümünüz de benim elimdedir. Onlarla savaşmaktan dolayı kendi adına ölüm korkusu, sizden birinizi ölüm korkusuyla onlarla karşılaşmak ve savaşmaktan engellemesin. Bu onlardan hızla kaçıp firar etmelerine sebep olur ve böylece yenilirsiniz ve kıssalarını anlatmış olduğum ölümden kaçarak yurtlarından çıkanların başına geldiği gibi güvenli bir durumdayken ölüm size de ansızın gelebilir. Emrim ve takdirim onlara geldiği zaman başlarına gelmesinden dolayı kaçmaları onları

kurtarmadı, sıkıntılara karşı koruduğum ve canlarını kurtardığım zaman korktukları şey arkalarında geride kalanlara zarar vermedi. Öyleyse savaşmayı emretmiş olduğum benim ve dinimin düşmanlarıyla Allah yolunda savaşın. Sizden sağ kalanları ben yaşatıyorum. Sizden öldürülenin öldürülmesi de benim takdirimle olmuştur." **[4/426]**

Sonra şanı yüce olan Allah onlara şöyle dedi: "Ey müminler! Sizin Rabbiniz, benim yolumda öldürülen kimse için içinizdeki münafıkların 'Şayet onlar bize uysalardı ve evlerinde oturmuş olsalardı öldürülmeyeceklerdi' dediklerini işiten, gönüllerinizde gizlediğiniz nifak, küfür ile kendilerine, ailelerine ve bunun dışında onlar için ve kullarım için vermiş olduğum nimetlere karşı az şükür etme gibi şeyleri bilendir. Şanı yüce olan Allah mümin kullarına 'Benim yolumda düşmanlarınızla savaşma konusunda emrettiğim ile bunun dışındaki emir ve yasaklarım konusunda da itaat ederek bana şükredin. Çünkü bunlar nimetlerime nankörlük ettiler. Allah onların sözlerini işiten; onları, onların dışındaki kimseleri, onların iman, küfür, itaat ve isyandan ne üzere olduklarını, hepsini bilendir. Ta ki hayır yaparsa hayırla, kötülük yaparsa kötülükle karşılığını vereceğim" demek istemiştir.

b. İ'râbı

Allah'ın {وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ} *"Allah yolunda savaşın"* sözünün, sayıları binlerce olup yurtlarından çıkan kimselere yönelik onları dirilttikten sonra bir emir olduğunu zanneden kimselerin görüşünün itibar edilecek bir yönü yoktur. Çünkü eğer durum onların yorumladığı gibi olursa Allah'ın {وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ} *"Allah yolunda savaşın"* sözünün şu üç şekilden biri üzere olması gerekir:

1- Bu ifadenin ya {فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا} *"Allah, onlara 'Ölün' dedi"*[1127] sözüne atıf olması gerekir ki onları öldürmesi ve onlar ölüyken kendi yolunda savaşmayı emretmesi imkânsızdır.

2- Veya {ثُمَّ أَحْيَاهُمْ} *"Sonra da onları diriltti"*[1128] sözüne atfedilmesidir ki bu da aynı şekilde mânası olmayan bir kullanım olur. Çünkü {وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ} *"Allah yolunda savaşın"* sözü Allah tarafından savaşmaya dair

1127 Bakara 2/243.
1128 Bakara 2/243.

bir emirdir. {ثُمَّ أَحْيَاهُمْ} *"Sonra da onları diriltti"*[1129] sözü ise daha önce olmuş bir fiile dair haber cümlesidir. Geleceğe dair bir haberin geçmiş bir habere atfedilmesi sahih olmayan bir kullanımdır. Her ikisi mânaları farklı olmasından dolayı iki haber olsa da emir cümlesi nasıl bir haber cümlesine atfedilebilir? **[4/427]**

3- Veya şanı yüce olan Allah'ın "Onlar 'Rabbimiz! Biz gördük ve işittik" mânasında {وَلَوْ تَرَى إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُو رُءُوسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا} *"Suçlular, Rablerinin huzurunda boyunlarını büküp, 'Rabbimiz! (Gerçeği) gördük ve işittik' dedikleri vakit, (onları) bir görsen!"*[1130] dediği gibi mânasının "Allah onları diriltti ve onlara 'Allah yolunda savaşın' dedi" şeklinde olup cümleyi düşürmüş olmasıdır. Bu ancak sözün söylenen zâhiri, ona olan ihtiyacına delâlet ettiği ve söylenmese bile dinleyen kimsenin kastedileni anladığı bağlamda câiz olabilir. Ancak sözün ihtiyacına dair böyle bir delâletin olmadığı yerlerde bununla, bu anlamın kastedildiğini iddia eden kimsenin iddiasının kabul edilebilir bir tarafı yoktur.

[BAKARA SÛRESİ 245. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾

***"Kimdir Allah'a güzel bir borç verecek o kimse ki, Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin. (Rızkı) Allah daraltır ve genişletir. Ancak O'na döndürüleceksiniz."* (Bakara 2/245)**

1. {مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً} "Kimdir Allah'a güzel bir borç verecek o kimse ki, Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin."

Şanı yüce olan Allah'ın {مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً} *"Kimdir Allah'a güzel bir borç verecek o kimse ki, Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin."* sözünün tefsiri:

1129 Bakara 2/243.
1130 Secde 32/12.

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bununla şunu kastetmektedir: "Allah yolunda infak eden ve katlayarak yardım eden veya Allah yolunda cihadı isteyerek yoksul kimseyi güçlendirirse ve onlardan durumu düşük olana verirse işte bu kulun, Rabbine vermiş olduğu güzel bir borçtur."

b. Allah'ın Bu Amele {قَرْضًا} 'Borç' İsmini Verme Nedeni

Şanı yüce olan Allah buna *"borç"* ismini vermiştir. Çünkü borcun mânası bir kimsenin başka bir kimseye mülkiyetinde olan bir malı ödediği zaman aynısını ödemesi şartıyla vermesidir. İhtiyaç sahibi ve yoksula veren kimsenin Allah yolunda vermesi, vermiş olduğunu kıyamet gününde Allah'ın kendi katında vermeyi vaad ettiği bol sevabı isteyerek verme olduğu için ona *"borç"* adını vermiştir. Çünkü Arapların kullanımında borcun mânası anlattığımız gibidir. **[4/428]**

c. Allah'ın Bu Ameli {حَسَنًا} "Güzel" Olarak Nitelemesinin Nedeni

Şanı yüce olan Allah onu güzellik kılmıştır. Çünkü bunu veren kimse Allah'ın ona teşvikinden ve yönlendirmesinden dolayı sevabını ondan bekleyerek vermiştir. Bu, Allah'a bir itaat, şeytana bir isyandır. Bu, Allah'ın, yarattıklarına olan bir ihtiyaçtan dolayı değildir. Bu ifade Arapların bir kişinin bir kişiye yaptığı şeyde iyi veya kötü bir durum olduğunda söylemiş oldukları "Senin benim yanımda bir iyi bir de kötü borcun vardır" sözü gibidir.

Şâirin dediği gibi:

كُلُّ امْرِئٍ سَوْفَ يُجْزَى قَرْضَهُ حَسَنًا ... أَوْ سَيِّئًا وَمَدِينًا بِالَّذِي دَانَا

Her kimseye borcu iyilikle ödenecektir
Veya kötülükle (ödenecektir) ve borçlu aldığı borçla[1131]

Kişinin borcu; geçmiş olan iyi ve kötü amelleridir.

1131 Şâir, Ümeyye b. Ebi's-Salt'tır. Beyit onun *Dîvân*'ında (s. 47) geçmektedir. Türkî, 4/429.

d. Bu Âyetin Bir Başka Âyetle Benzerliği

Bu âyet şanı yüce olan Allah'ın {مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ} *"Mallarını Allah yolunda harcayanların örneği, her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi adet başak çıkaran bir tohum tanesi gibidir. Allah dilediğine katlayarak verir, Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir."*[1132] sözü gibidir.

Bizim bu konuda benimsemiş olduğumuz görüşü İbn Zeyd de benimsemiştir.

[٥٦١٧] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: {مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا} قَالَ: هَذَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ، {فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً} قَالَ: بِالْوَاحِدِ سَبْعمِائَةِ ضِعْفٌ.

5617. Yûnus'un bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın {مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا} *"Kimdir Allah'a güzel bir borç verecek o kimse ki"* sözü hakkında "Bu, Allah yolundadır"; {فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً} *"Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin"* sözü hakkında ise "Bire yedi yüz kat vardır." dedi.

[٥٦١٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ: {مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً} جَاءَ أَبُو الدَّحْدَاحَةِ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، أَلَا أَرَى رَبَّنَا يَسْتَقْرِضُنَا مِمَّا أَعْطَانَا لِأَنْفُسِنَا، وَإِنْ لِي أَرْضِينَ إِحْدَاهُمَا بِالْعَالِيَةِ، وَالْأُخْرَى بِالسَّافِلَةِ، وَإِنِّي قَدْ جَعَلْتُ خَيْرَهُمَا صَدَقَةً قَالَ: فَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «كَمْ مِنْ عِذْقٍ مُذَلَّلٍ لِأَبِي الدَّحْدَاحَةِ فِي الْجَنَّةِ.»

5618. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Zeyd b. Eslem şöyle dedi: "{مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً} *'Kimdir Allah'a güzel bir borç verecek o kimse ki, Allah da o*

1132 Bakara 2/261.

borcu kendisine kat kat ödesin.' âyeti indiği zaman Ebü'd-Dahdâha[1133] Hz. Peygamber'e (sav) geldi ve,

'Ey Allah'ın Peygamberi! Rabbimizi bize kendimiz için verdiği şeylerden bizden borç istediğini görüyorum. Benim birisi yukarı tarafta diğeri de aşağı tarafta olmak üzere iki arazim var. İkisinden en iyi olanı bağışladım.' dedi. Hz. Peygamber (sav),

'Cennette Ebü'd-Dahdâha'ya (doluluğundan dolayı) yere sarkmış nice hurma dalları vardır.' diyordu."[1134] **[4/429]**

[٥٦١٩] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ أَنَّ رَجُلًا عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا سَمِعَ بِهَذِهِ الْآيَةِ، قَالَ: أَنَا أُقْرِضُ اللَّهَ فَعَمَدَ إِلَى خَيْرِ حَائِطٍ لَهُ، فَتَصَدَّقَ بِهِ. قَالَ: وَقَالَ قَتَادَةُ: يَسْتَقْرِضُكُمْ رَبُّكُمْ كَمَا تَسْمَعُونَ وَهُوَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ، وَيَسْتَقْرِضُ عِبَادَهُ.

5619. Bişr b. Muâz'ın bize Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, "Hz. Peygamber (sav) zamanında bir adam bu âyeti duyduğu zaman,

'Ben Allah'a borç veriyorum' dedi ve en iyi bahçesine yönelip onu bağışladı." dedi. Devamla Katâde; "Rabbiniz âyeti dinlediğiniz gibi sizden borç alır -O dost ve hamde layık olandır- kullarından borç alır." demiştir.[1135]

[٥٦٢٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُعَاوِيَةَ الْأَنْمَاطِيُّ النَّيْسَابُورِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَلَفُ بْنُ خَلِيفَةَ، عَنْ حُمَيْدٍ الْأَعْرَجِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ: {مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا} قَالَ أَبُو الدَّحْدَاحِ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَوَ إِنَّ اللَّهَ يُرِيدُ مِنَّا الْقَرْضَ؟ قَالَ: «نَعَمْ يَا أَبَا الدَّحْدَاحِ." قَالَ: يَدَكَ! قَالَ: فَنَاوَلَهُ يَدَهُ. قَالَ: فَإِنِّي قَدْ

1133 Ebü'd-Dahdâh tam ismi Sâbit b. ed-Dahdâh b. Nuaym'dır. ed-Dahdâha olduğu da söylenmiştir. Ensar'ın himayesinde yaşayan bir sahâbîdir. Türkî, 4/430.

1134 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/98; Türkî, 4/430. Bu hadis mürseldir ve isnadı zayıftır. Çünkü Zeyd b. Eslem tâbiîdir ve bu hadis herhangi bir sahâbîden aktarılmamıştır. Şâkir, 5/284.

1135 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/312, Taberî ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/430.

أَقْرَضْتُ رَبِّي حَائِطِي حَائِطًا فِيهِ سِتُّمِائَةِ نَخْلَةٍ. ثُمَّ جَاءَ يَمْشِي حَتَّى أَتَى الْحَائِطَ وَأُمُّ الدَّحْدَاحِ فِيهِ فِي عِيَالِهَا، فَنَادَاهَا: يَا أُمَّ الدَّحْدَاحِ قَالَتْ: لَبَّيْكَ قَالَ: اخْرُجِي قَدْ أَقْرَضْتُ رَبِّي حَائِطًا فِيهِ سِتُّمِائَةِ نَخْلَةٍ.

5620. Muhammed b. Muâviye el-Enmâtî en-Neysâbûrî'nin bize Halef b. Halîfe, Humeyd el-A'rac, Abdullah b. Hâris tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Mes'ûd şöyle dedi: "{مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا} '*Kimdir Allah'a güzel bir borç verecek o kimse?*' âyeti indiği zaman Ebü'd-Dahdâh,

'Ey Allah'ın Resûlü! Allah bizden borç mu istiyor?' dedi. O da,

'*Evet Ebü'd-Dahdâh*' buyurdu.

'Elini (uzat)!' dedi.[1136] O da onun elini tuttu.

'İçinde altı yüz hurma ağacı olan bahçemi bağışlıyorum.' dedi. Sonra yürüyerek bahçeye geldi ve Ümmü'd-Dahdâh ailesiyle birlikte oradaydı. Ona,

'Ey Ümmü'd-Dahdâh!' diye seslendi. O da,

'Buyur!' dedi.

'Oradan çık. Ben içinde altı yüz hurma olan bahçeyi bağışladım.' dedi."[1137] **[4/430]**

e. {فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً} "Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin."

Allah'ın {فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً} *"Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin."* sözüne gelince. O, şanı yüce olan Allah tarafından kendisine borç veren ve malını Allah yolunda infak eden kimseye, vermiş olduğu borca ve yapmış olduğu infaka karşılık sınırsız ve sonsuz, kat kat mükâfat vereceğine dair bir sözdür.

1136 Tefsirin bazı nüshalarında burada قَبْلُ "önce" ifadesi bulunur. Türkî, 4/430.

1137 Bezzâr, *Müsned*, 5/402 (2033), Muhammed b. Muâviye tarikiyle; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-417); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, (4986); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/460 (2430); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 22/301, (764); Türkî, 4/430.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٥٦٢١] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً} قَالَ: هَذَا التَّضْعِيفُ لَا يَعْلَمُ أَحَدٌ مَا هُوَ.

5621. Musa b. Harun'un bana Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, {مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً} *"Kimdir Allah'a güzel bir borç verecek o kimse ki, Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin."* âyeti hakkında "Bu, kat kat vermenin ne olduğunu hiç kimse bilmez." dedi.[1138]

[٥٦٢٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنِ ابْنِ عُيَيْنَةَ، عَنْ صَاحِبٍ لَهُ يَذْكُرُ عَنْ بَعْضِ الْعُلَمَاءِ، قَالَ: «إِنَّ اللَّهَ أَعْطَاكُمُ الدُّنْيَا قَرْضًا وَسَأَلَكُمُوهَا قَرْضًا، فَإِنْ أَعْطَيْتُمُوهَا طَيِّبَةً بِهَا أَنْفُسُكُمْ ضَاعَفَ لَكُمْ مَا بَيْنَ الْحَسَنَةِ إِلَى الْعَشْرِ إِلَى السَّبْعِمِائَةِ إِلَى أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ، وَإِنْ أَخَذَهَا مِنْكُمْ وَأَنْتُمْ كَارِهُونَ فَصَبَرْتُمْ وَأَحْسَنْتُمْ كَانَتْ لَكُمُ الصَّلَاةُ وَالرَّحْمَةُ وَأَوْجَبَ لَكُمُ الْهُدَى.»

5622. Müsennâ'nın bana Süveyd b. Nasr, İbnü'l-Mübârek, İbn Uyeyne tarikiyle rivayet ettiğine göre bazı âlimlerden aktaran bir arkadaşı, "Allah dünyayı size borç olarak verdi ve sizden onu borç olarak istedi. Eğer onu gönül hoşluğuyla verirseniz iyiliği on katından yedi yüz katına hatta da fazlasına kadar katlayarak verir. Eğer onu siz isteksiz olduğunuz durumda alırsa, siz de sabrederseniz ve iyilik ederseniz o sizin için namaz ve rahmet olur ve sizin için hidâyeti gerekli kılar." dedi.[1139]

e. Kıraat

Kıraat imamları, Allah'ın (فَيُضَاعِفَهُ) "Onu öder." sözü hakkında ihtilaf etmişlerdir.

1138 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/462 (2436), Amr tarikiyle; Türkî, 4/431.
1139 İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, (632); Türkî, 4/431.

1- Bazıları يُضَاعِفُ "Öder" ifadesini يُقْرِضُ "Borç verir" ifadesine uyumlu kılarak (atfederek) "Kim Allah'a borç verirse Allah da onu onun için katlar" anlamında "elif" ile ve merfû şekilde okumuşlardır.[1140]

2- Diğerleri bu mânada ancak "elif" harfini düşürerek ayne'l-fiili (fiilin ikinci harfini) şeddeli olarak فَيُضَعِّفُهُ "Onu öder" şeklinde okumuşlardır.[1141] **[4/431]**

3- Diğerleri يُضَاعِفُ ifadesindeki "elifi" yazılı olarak bırakarak ve soru anlamında mansûb halde {فَيُضَاعِفَهُ لَهُ} *"Onu kendisine ödesin"* şeklinde okumuşlardır. Sanki onlar âyeti "Allah'a güzel bir şekilde borç veren kimdir? Allah onun için (mükâfatı) katlar" şeklinde yorumlamışlar ve {فَيُضَاعِفَهُ} *"Kendisine ödesin"* ifadesini sorunun cevabı ve {مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا} *"Kimdir Allah'a güzel bir borç verecek o kimse ki"* ifadesini cümlenin ismi yapmışlardır. Çünkü اَلَّذِي ve onun sıla cümlesi, عَمْرٌو "Amr" ve زَيْدٌ "Zeyd" konumundadır. Sanki onlar âyetin yorumunu مَنْ أَخُوكَ فَنُكْرِمَهُ؟ "Kardeşin kimdir? Ona ikramda bulunalım" diyen kimsenin sözü gibi yorumlamışlardır. Çünkü -öncesinde ona atfedilen bir gelecek zaman fiili olmadığı zaman- sorunun "fâ" harfiyle başlayan cevabında en fasih kullanım fiilin mansûb olmasıdır.

Bize göre bu kıraatlerden doğruya en yakın olan; "elifin" olduğu gibi bırakılarak merfû olarak (فَيُضَاعِفُهُ لَهُ) "Onu kendisine öderse" şeklindeki kıraattir. Çünkü Allah'ın {مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفُهُ} *"Kimdir Allah'a güzel bir borç verecek o kimse ki, Allah da o borcu kendisine ödesin."* sözünde şart anlamı vardır. Şartın cevabına "fâ" harfi geldiği zaman "fâ" ile gelen cevabı ancak merfû olabilir. İşte bundan dolayı bize göre يُضَاعِفُهُ "Onu öder" ifadesinin merfû durumu mansûb durumundan daha uygundur. يُضَاعِفُهُ ifadesinde "elifin" hazfedilip ayne'l-fiilin (fiilin ikinci harfinin) şeddelenmesi yerine "elifi" tercih ettik. Çünkü bu, iki okuyuştan en fasih olanıdır ve Arapların kullanımlarında buna daha fazla rastlanılmaktadır.

1140 Bu; Nâfi', Ebû Amr, Hamza ve Kisâî kıraatidir. Bk. Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kırâât*, s. 139; Türkî, 4/431.

1141 Bu; İbn Kesîr el-Mekkî'ye aittir. Bk. Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kırâât*, s. 138; Türkî, 4/432.

2. {وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ} "(Rızkı) Allah daraltır ve genişletir."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ} *"(Rızkı) Allah daraltır ve genişletir."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bununla "Kulların rızıklarının daraltılması ve genişletilmesinin şirk ehlinin ilahlar olduklarını iddia ettikleri, Allah dışında rab edindikleri ve kulluk ettiklerinin değil de Allah'ın elinde olduğunu" kastetmiştir. Bu görüş, Allah Resûlü'nden (sav) aktarılan şu rivayetin benzeridir:

[٥٦٢٣] حَدَّثَنَا بِهِ مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، وَمُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَا: ثَنَا حَجَّاجٌ، وَحَدَّثَنِي عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مُحَمَّدٍ الرَّقَاشِيُّ، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ، وَأَبُو رَبِيعَةَ، قَالَا: ثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ ثَابِتٍ، وَحُمَيْدٍ، وَقَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: غَلَا السِّعْرُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. قَالَ: فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَلَا السِّعْرُ، فَأَسْعِرْ لَنَا. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ اللَّهَ الْبَاسِطُ الْقَابِضُ الرَّازِقُ، وَإِنِّي لَأَرْجُو أَنْ أَلْقَى اللَّهَ لَيْسَ أَحَدٌ يَطْلُبُنِي بِمَظْلِمَةٍ فِي نَفْسٍ وَمَالٍ.»

5623. Muhammed b. Müsennâ'nın ve Muhammed b. Beşşâr'ın bize, Haccâc; Abdülmelik b. Muhammed er-Rakkâşî'nin bana Haccâc ve Ebû Rebî'a; her ikisinin de Hammâd b. Seleme, Sâbit ve Humeyd ve Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Enes şöyle dedi: "Allah Resûlü'nün (sav) döneminde fiyatlar yükseldi. İnsanlar,

'Ey Allah'ın Resûlü! Fiyatlar yükseldi. Sen de bize fiyatları yükselt!' dediler. Bunun üzerine Allah Resûlü (sav);

'*Şüphesiz Allah genişleten, daraltan ve rızık verendir. Ben Allah'a kimsenin benden canı ve malı konusunda haksızlık yaptığıma dair bir talepte bulunmadığı halde kavuşmayı umuyorum.*' buyurdu."[1142] **[4/432]**

1142 İbn Mâce (2200), İbnü'l-Müsennâ'dan; Tirmizî (1314) İbn Beşşâr'dan; Beyhakî, 6/29, Haccâc tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, 20/46, 21/444 (14057, 12591); Ebû Dâvûd (3451); Ebû Ya'lâ (2861); İbn Hibbân (4935); Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât* (111), Hammâd tarikiyle; Türkî, 4/433.

b. Genişlik Ve Darlığın Allah'ın Elinde Olduğu

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Allah bununla "Pahalılık, ucuzluk, genişlik ve darlığın başkasının değil Allah'ın elinde olduğunu" kastetmiştir. Şanı yüce olan Allah'ın {وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ} *"(Rızkı) Allah daraltır ve genişletir."* sözü de böyledir. Allah {يَقْبِضُ} *"Daraltır."* sözüyle "Allah yarattıklarından dilediği kimseden rızkı almak suretiyle daraltır." anlamını kastetmektedir.

{وَيَبْسُطُ} *"Ve genişletir."* sözüyle "Allah yarattıklarından dilediği kimseden rızkı yaymak suretiyle genişletir" anlamını kastetmektedir.

c. Fakirlerin Desteklenmesine Teşvik

Şanı yüce olan Allah bu sözüyle rızkını lütfuyla yayıp genişlettiği mümin kullarını malıyla imkânı sınırlı kişileri infakla desteklemeye ve kendi yolunda müşriklerden olan düşmanlarıyla savaşmaya kalkışmak için sorumluluk taşımaya teşvik etmeyi murad etmiştir. Şanı yüce olan Allah şöyle demiştir: "Kim müminlerin zayıflarına ve onlardan ihtiyaç sahiplerine benim yolumda savaşmak üzere kullanabileceği bir şeyi vermek suretiyle kendisi için benim yanımda bir azığı önden gönderirse ben de onun için sevabımı onun verdiğinden ve desteklediğinden kat kat fazlasını vererek katlarım. Ey imkânı geniş olan kişi! Kendisine yardım etmeye ve vermeye yönlendirdiğim kişinin rızkını imtihana olan sabrını ölçmek için daraltan ve genişçe verdiğim şey konusunda amelinle seni imtihan etmek için genişçe veren de benim. Böylece o konuda bana olan itaatinin nasıl olduğuna bakarım, zenginlik olsun fakirlik olsun, genişlik olsun darlık olsun sizin her birinizi imtihan ettiğim hususta itaatiniz ölçüsünde âhirette ve son gideceğiniz yere dönüşünüzde karşılığını veririm." **[4/433]**

Bizim bu konuda benimsediğimiz görüşün benzerini müfessirlerden görüşü bize ulaşanlar da benimsemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٦٢٤] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: {مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا} الْآيَةَ. قَالَ: عَلِمَ أَنَّ فِيمَنْ يُقَاتِلُ فِي سَبِيلِهِ مَنْ لَا يَجِدُ قُوَّةً، وَفِيمَنْ لَا يُقَاتِلُ فِي سَبِيلِهِ مَنْ يَجِدُ غِنًى، فَنَدَبَ هَؤُلَاءِ، فَقَالَ: {مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ

اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ} قَالَ: يَبْسُطُ عَلَيْكَ وَأَنْتَ ثَقِيلٌ عَنِ الْخُرُوجِ لَا تُرِيدُهُ، وَقَبَضَ عَنْ هَذَا وَهُوَ يَطِيبُ نَفْسًا بِالْخُرُوجِ وَيَخِفُّ لَهُ، فَقَوِّهِ مِمَّا فِي يَدِكَ يَكُنْ لَكَ فِي ذَلِكَ حَظٌّ.

5624. Yûnus'un bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, {مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا} *"Kimdir Allah'a güzel bir borç verecek o kimse ki"* sözü hakkında şöyle dedi: "Allah, yolunda savaşan kimseler içerisinde güç bulamayanları, yolunda savaşmayanlar içerisinde de maddî imkân bulanları bilmiş, bunları teşvik etmiş ve 'Savaşa çıkma konusunda istemeyerek ağır davrandığın halde sana rızkı geniş verir. Savaşa çıkma konusunda gönülden istekli olup ona kolay gelen kimseye de rızkı dar verir. Öyleyse elindekiyle onu destekle ki bu konuda senin de bir payın olsun' anlamını kastederek {مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ} *'Kimdir Allah'a güzel bir borç verecek o kimse ki, Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin. (Rızkı) Allah daraltır ve genişletir'* buyurmuştur."

3. {وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ} "Ancak O'na döndürüleceksiniz."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ} *"Ancak O'na döndürüleceksiniz."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bununla şunu kastetmiştir: "Ey insanlar! Dönüşünüz banadır. Öyleyse kendiniz hakkında Allah'ın belirlediği sorumlulukları yapmama ve sınırlarını aşma konusunda, sizden rızkı kendisine genişletilen kimsenin Rabbinin yapılmasına izin verdiği şey dışında bir amel işlemesi konusunda ve sizden maddî imkânı iyi olmayan kimsenin (sorumluluk) yüklenmesi konusunda Allah'tan sakının. Böyle kimsenin, masiyeti ve Allah'ın nehyettiği şeye yönelmesi sebebiyle rızkı daraltılır. Yaratanına bununla dönmesi sebebiyle de karşı konulması imkânsız bir ceza ona gerekli olur."

Katâde; Allah'ın {وَإِلَيْهِ تَرْجِعُونَ} *"Ancak O'na döndürüleceksiniz"* sözünü "Toprağa döndürüleceksiniz." şeklinde yorumlamıştır.

[٥٦٢٥] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: {وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ} مِنَ التُّرَابِ خَلَقَهُمْ، وَإِلَى التُّرَابِ يَعُودُونَ.

5625. Bişr b. Muâz'ın bize Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ} *"Ancak O'na döndürüleceksiniz."* sözünde "Yani onları topraktan yarattı ve toprağa dönecekler." dedi.[1143]

[BAKARA SÛRESİ 246. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ﴾

"Musa'dan sonra İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine 'Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım' dediklerinde o, 'Üzerinize savaş farz kılındığında savaşmayacağınızdan korkarım' cevabını verdi. 'Yurtlarımızdan ve çocuklarımızdan uzaklaştırıldığımız hâlde Allah yolunda savaşmayıp da ne yapacağız?' dediler. Üzerlerine savaş farz kılınınca da içlerinden azı müstesna, yüz çeviriverdiler. Allah zalimleri iyi bilmektedir." **(Bakara 2/246)**

1. {أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} "Musa'dan sonra İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine 'Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım' dediklerinde"

Şanı yüce olan Allah'ın {أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} *"Musa'dan sonra İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine 'Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım' dediklerinde"* sözünün tefsiri: **[4/434]**

1143 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/462, (2439), Yezîd b. Zürey' tarikiyle; Türkî, 4/435.

a. {أَلَمْ تَرَ} "Görmedin mi?"

Şanı yüce olan Allah {أَلَمْ تَرَ} *"Görmedin mi?"* sözüyle "Ey Muhammed! Kalbinle görüp sana haber vermemle bilmedin mi ey Muhammed!"

b. {إِلَى الْمَلَإِ} "İleri gelenlerini"

{إِلَى الْمَلَإِ} *"İleri gelenlerini"* yani İsrâîloğulları'nın önde gelenlerini, şereflilerini ve baştakilerini, anlamını kastetmiştir.

c. {مِنْ بَعْدِ مُوسَى} "Musa'dan sonra"

{مِنْ بَعْدِ مُوسَى} *"Musa'dan sonra"* yani Hz. Musa'nın ruhunun alınıp vefat etmesinden sonra.

d. {إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} "Peygamberlerinden birine 'Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım' dediklerinde..."

{إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} *"Peygamberlerinden birine 'Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım' dediklerinde..."* Bana kendisine böyle söyledikleri peygamberin Şemvîl[1144] b. Bâlî[1145] b. Alkame[1146] b. Yerhâm[1147] b. Elihu b. Toh b. Sûf b. Alkame b. Mâhis b. Amûsa b. Azriyâ b. Safenye[1148] b. Alkame b. Ebî Yâsef[1149] b. Kârûn b. Yashur b. Kâhis b. Lâvî b. Yakub b. İshak b. İbrahim olduğu rivayet edilmiştir.

[٥٦٢٦] حَدَّثَنَا بِذَلِكَ ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ.

5626. Bunu bize İbn Humeyd; Seleme, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Vehb b. Münebbih zikretmiştir.

1144 Burada "Şemvîl" şeklinde geçen bu ifade Kutsal Kitap'ın altıncı bölümünde "Samuîl" şeklinde geçmektedir. Şâkir, 5/291.

1145 Kutsal Kitap'ta "Samuîl b. el-Kâne" şeklinde geçmektedir. Şâkir, 5/291.

1146 Bu ifade el-Kâne şeklinde geçmektedir. Şâkir, 5/291.

1147 Halebî baskıda "Berhâm" şeklinde geçmektedir. Bk. Taberî, *Târîh*, 1/467; Türkî, 4/435. Şâkir bu okuyuşun hatalı olduğunu söylemektedir. Yerûhâm şeklinde okunabilir. Şâkir, 5/291.

1148 Nüshalarda "Safiyye" şeklinde geçmektedir. *Kitâbü'l-Kavm*'de صَفْيَا "Safyâ" şeklindedir. Türkî, 4/435.

1149 Halebî baskıda "Yâsek" şeklinde geçmektedir. Türkî, 4/435.

[٥٦٢٧] وَحَدَّثَنِي أَيْضًا الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ مَعْقِلٍ، أَنَّهُ، سَمِعَ وَهْبَ بْنَ مُنَبِّهٍ، يَقُولُ: «هُوَ شَمْوِيلُ.» وَلَمْ يَنْسُبْهُ كَمَا نَسَبَهُ ابنُ إِسْحَاقَ.

5627. Müsennâ b. İbrahim'in bana İshâk, İsmail b. Abdülkerim, Abdüssamed b. Ma'kil tarikiyle rivayet ettiğine göre Vehb b. Münebbih, "O Şemvîl" demiştir.[1150] İbn İshâk'ın nispet ettiği gibi nispet etmemiştir.

1- Süddî "Onun ismi Şem'ûn'dur" demiş devamla "Annesi Allah'ın kendisine çocuk nasip etmesi için dua ettiği, Allah'ın onun duasını kabul ettiği, ona çocuk nasip ettiği ve onun çocuğu dünyaya getirip 'Yüce Allah benim duamı işitti' diyerek 'Şem'ûn' adını verdiği için bu isimle anılmıştır." demiştir.

[٥٦٢٨] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ.

5628. Bunu Musa bana Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî zikretmiştir.[1151] **[4/435]**

Şem'ûn kelimesi Süddî'ye göre sanki annesinin سَمِعَ اللَّهُ دُعَاءَهَا "Allah onun duasını işitti." sözünden kaynaklı فَعْلُونُ/fa'lûn kalıbındadır.

[٥٦٢٩] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَوْلَهُ: {أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمْ} قَالَ: شَمْؤُلُ.

5629. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc ve İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمْ} *"Musa'dan sonra İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine dediklerinde"* âyetiyle ilgili o kişinin "Şem'ûl" olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.[1152]

1150 Taberî, *Târîh*, 1/469; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/463 (3443), İsmail tarikiyle ve أَشْمُوِيلُ "Eşmûvîl" olarak; Türkî, 4/436.

1151 Taberî, *Târîh*, 1/467; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/463 (2447), Amr tarikiyle ve أَشْمُوِيلُ "Eşmûvîl" olarak; Türkî, 4/436.

1152 Bazı nüshalarda "Şem'ûn" şeklindedir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/315, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/436.

2- Diğerleri, İsrâîloğullarından kavminin Allah yolunda savaşmak üzere komutan istedikleri kişinin Yûşa‘ b. Nûn b. Efrâyim[1153] b. Yûsuf b. Ya‘kûb b. İshâk b. İbrahim, olduğunu söylemişlerdir.

[٥٦٣٠] حَدَّثَنِي بِذَلِكَ الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: {وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ} قَالَ: كَانَ نَبِيُّهُمُ الَّذِي بَعْدَ مُوسَى يُوشَعَ بْنَ نُونٍ. قَالَ: وَهُوَ أَحَدُ الرَّجُلَيْنِ اللَّذَيْنِ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا.

5630. Bunu Hasan b. Yahyâ bana Abdürrezzâk, Ma‘mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, {وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ} *“Peygamberleri onlara dedi”*[1154] sözü hakkında “Onların Hz. Musa’dan sonraki peygamberleri Yûşa‘ b. Nûn’dur ve Allah’ın nimet verdiği iki kişiden biridir.” dedi.

e. {ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} “Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım.”

Şanı yüce olan Allah’ın {ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} *“Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım.”* sözüne gelince. Müfessirler İsrâîloğulları’ndan ileri gelenlerin böyle bir şeyi peygamberlerinden niçin istedikleri konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları ondan böyle bir şeyi istemelerinin sebebinin şu rivayette bahsedilen olduğunu söylemişlerdir:

[٥٦٣١] حَدَّثَنَا بِهِ مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ، قَالَ: خَلَفَ بَعْدَ مُوسَى فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ يُوشَعُ بْنُ نُونٍ، يُقِيمُ فِيهِمُ التَّوْرَاةَ وَأَمْرَ اللَّهِ حَتَّى قَبَضَهُ اللَّهُ. ثُمَّ خَلَفَ فِيهِمْ كَالِبُ بْنُ يُوفَنَّا يُقِيمُ فِيهِمُ التَّوْرَاةَ وَأَمْرَ اللَّهِ حَتَّى قَبَضَهُ اللَّهُ تَعَالَى. ثُمَّ خَلَفَ فِيهِمْ حِزْقِيلُ بْنُ بُوزِيٍّ وَهُوَ ابْنُ الْعَجُوزِ. ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ قَبَضَ حِزْقِيلَ، وَعَظُمَتْ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ الْأَحْدَاثُ، وَنَسُوا مَا كَانَ مِنْ عَهْدِ اللَّهِ إِلَيْهِمْ، حَتَّى نَصَبُوا الْأَوْثَانَ وَعَبَدُوهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ. فَبَعَثَ اللَّهُ إِلَيْهِمْ إِلْيَاسَ بْنَ يَس بْنِ فِنْحَاصِ بْنِ الْعَيْزَارِ بْنِ هَارُونَ بْنِ عِمْرَانَ نَبِيًّا. وَإِنَّمَا كَانَتِ الْأَنْبِيَاءُ مِنْ بَنِي

1153 Halebî baskıda “Efrâsîm” olarak; Türkî, 4/437.
1154 Bakara 2/247.

إِسْرَائِيلَ بَعْدَ مُوسَى يَبْعَثُونَ إِلَيْهِمْ بِتَجْدِيدِ مَا نَسُوا مِنَ التَّوْرَاةِ. وَكَانَ إِلْيَاسُ مَعَ مَلِكٍ مِنْ مُلُوكِ بَنِي إِسْرَائِيلَ يُقَالُ لَهُ أَخَابُ، وَكَانَ يَسْمَعُ مِنْهُ وَيُصَدِّقُهُ، فَكَانَ إِلْيَاسُ يُقِيمُ لَهُ أَمْرَهُ. وَكَانَ سَائِرُ بَنِي إِسْرَائِيلَ قَدِ اتَّخَذُوا صَنَمًا يَعْبُدُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ، فَجَعَلَ إِلْيَاسُ يَدْعُوهُمْ إِلَى اللَّهِ، وَجَعَلُوا لَا يَسْمَعُونَ مِنْهُ شَيْئًا، إِلَّا مَا كَانَ مِنْ ذَلِكَ الْمَلِكِ، وَالْمُلُوكُ مُتَفَرِّقَةٌ بِالشَّامِ، كُلُّ مَلِكٍ لَهُ نَاحِيَةٌ مِنْهَا يَأْكُلُهَا. فَقَالَ ذَلِكَ الْمَلِكُ الَّذِي كَانَ إِلْيَاسُ مَعَهُ يُقَوِّمُ لَهُ أَمْرَهُ وَيَرَاهُ عَلَى هُدًى مِنْ بَيْنِ أَصْحَابِهِ يَوْمًا: يَا إِلْيَاسُ وَاللَّهِ مَا أَرَى مَا تَدْعُو إِلَيْهِ النَّاسَ إِلَّا بَاطِلًا وَاللَّهِ مَا أَرَى فُلَانًا وَفُلَانًا يُعَدِّدُ مُلُوكًا مِنْ مُلُوكِ بَنِي إِسْرَائِيلَ قَدْ عَبَدُوا الْأَوْثَانَ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِلَّا عَلَى مِثْلِ مَا نَحْنُ عَلَيْهِ، يَأْكُلُونَ، وَيَشْرَبُونَ، وَيَتَنَعَّمُونَ، مَالِكِينَ مَا يَنْقُصُ مِنْ دُنْيَاهُمْ أَمْرُهُمُ الذي تَزْعُمُ أَنَّهُ بَاطِلٌ، وَمَا نَرَى لَنَا عَلَيْهِمْ مِنْ فَضْلٍ وَيَزْعُمُونَ وَاللَّهُ أَعْلَمُ أَنَّ إِلْيَاسَ اسْتَرْجَعَ، وَقَامَ شَعْرُ رَأْسِهِ وَجِلْدِهِ ثُمَّ رَفَضَهُ وَخَرَجَ عَنْهُ. فَفَعَلَ ذَلِكَ الْمَلِكُ فِعْلَ أَصْحَابِهِ، عَبَدَ الْأَوْثَانَ، وَصَنَعَ مَا يَصْنَعُونَ. ثُمَّ خَلَفَ مِنْ بَعْدِهِ فِيهِمُ الْيَسَعُ، فَكَانَ فِيهِمْ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَكُونَ، ثُمَّ قَبَضَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ. وَخَلَفَتْ فِيهِمُ الْخُلُوفُ، وَعَظُمَتْ فِيهِمُ الْخَطَايَا، وَعِنْدَهُمُ التَّابُوتُ يَتَوَارَثُونَهُ كَابِرًا عَنْ كَابِرٍ، فِيهِ السَّكِينَةُ، وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى، وَآلُ هَارُونَ، وَكَانُوا لَا يَلْقَاهُمْ عَدُوٌّ فَيُقَدِّمُونَ التَّابُوتَ وَيَزْحَفُونَ بِهِ مَعَهُمْ، إِلَّا هَزَمَ اللَّهُ ذَلِكَ الْعَدُوَّ. ثُمَّ خَلَفَ فِيهِمْ مَلِكٌ يُقَالُ لَهُ إِيلَاءُ، وَكَانَ اللَّهُ قَدْ بَارَكَ لَهُمْ فِي جَبَلِهِمْ مِنْ إِيلِيَا لَا يَدْخُلُهُ عَلَيْهِمْ عَدُوٌّ وَلَا يَحْتَاجُونَ مَعَهُ إِلَى غَيْرِهِ. وَكَانَ أَحَدُهُمْ فِيمَا يَذْكُرُونَ يَجْمَعُ التُّرَابَ عَلَى الصَّخْرَةِ، ثُمَّ يَنْبُذُ فِيهِ الْحَبَّ، فَيُخْرِجُ اللَّهُ لَهُ مَا يَأْكُلُ سَنَتَهُ هُوَ وَعِيَالُهُ، وَيَكُونُ لِأَحَدِهِمُ الزَّيْتُونَةُ فَيَعْتَصِرُ مِنْهَا مَا يَأْكُلُ هُوَ وَعِيَالُهُ سَنَتَهُ. فَلَمَّا عَظُمَتْ أَحْدَاثُهُمْ وَتَرَكُوا عَهْدَ اللَّهِ إِلَيْهِ، نَزَلَ بِهِمْ عَدُوٌّ، فَخَرَجُوا إِلَيْهِ، وَأَخْرَجُوا مَعَهُمُ التَّابُوتَ كَمَا كَانُوا يُخْرِجُونَهُ، ثُمَّ زَحَفُوا بِهِ، فَقُوتِلُوا حَتَّى اسْتُلِبَ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ. فَأَتَى مَلِكُهُمْ إِيلَاءُ، فَأُخْبِرَ أَنَّ التَّابُوتَ قَدْ أُخِذَ وَاسْتُلِبَ، فَمَالَتْ عُنُقُهُ، فَمَاتَ كَمَدًا عَلَيْهِ. فَمَرَجَ أَمْرُهُمْ عَلَيْهِمْ، وَوَطِئَهُمْ عَدُوُّهُمْ، حَتَّى أُصِيبَ مِنْ أَبْنَائِهِمْ وَنِسَائِهِمْ، وَفِيهِمْ نَبِيُّ لَهُمْ قَدْ كَانَ اللَّهُ بَعَثَهُ إِلَيْهِمْ فَكَانُوا لَا يَقْبَلُونَ مِنْهُ شَيْئًا يُقَالُ لَهُ شمويل، وَهُوَ الَّذِي ذَكَرَ اللَّهُ

لِنَبِيِّهِ مُحَمَّدٍ: {أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} إِلَى قَوْلِهِ: {وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا} يَقُولُ اللَّهُ: {فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ} إِلَى قَوْلِهِ: {إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ}. قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: فَكَانَ مِنْ حَدِيثِهِمْ فِيمَا حَدَّثَنِي بِهِ بَعْضُ أَهْلِ الْعِلْمِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ: أَنَّهُ لَمَّا نَزَلَ بِهِمُ الْبَلَاءُ، وَوُطِئَتْ بِلَادُهُمْ، كَلَّمُوا نَبِيَّهُمْ شمويل بْنَ بَالِي، فَقَالُوا: {ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} وَإِنَّمَا كَانَ قِوَامُ بَنِي إِسْرَائِيلَ الِاجْتِمَاعَ عَلَى الْمُلُوكِ، وَطَاعَةَ الْمُلُوكِ أَنْبِيَاءَهُمْ، وَكَانَ الْمَلِكُ هُوَ يَسِيرُ بِالْجُمُوعِ وَالنَّبِيُّ يُقَوِّمُ لَهُ أَمْرَهُ، وَيَأْتِيهِ بِالْخَبَرِ مِنْ رَبِّهِ، فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ صَلُحَ أَمْرُهُمْ، فَإِذَا عَتَتْ مُلُوكُهُمْ وَتَرَكُوا أَمْرَ أَنْبِيَائِهِمْ فَسَدَ أَمْرُهُمْ. فَكَانَتِ الْمُلُوكُ إِذَا تَابَعَتْهَا الْجَمَاعَةُ عَلَى الضَّلَالَةِ تَرَكُوا أَمْرَ الرُّسُلِ، فَفَرِيقًا يُكَذِّبُونَ فَلَا يَقْبَلُونَ مِنْهُ شَيْئًا، وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ. فَلَمْ يَزَلْ ذَلِكَ الْبَلَاءُ بِهِمْ حَتَّى قَالُوا لَهُ: {ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} فَقَالَ لَهُمْ: إِنَّهُ لَيْسَ عِنْدَكُمْ وَفَاءٌ وَلَا صِدْقٌ وَلَا رَغْبَةٌ فِي الْجِهَادِ. فَقَالُوا: إِنَّمَا كُنَّا نَهَابُ الْجِهَادَ وَنَزْهَدُ فِيهِ إِنَّا كُنَّا مَمْنُوعِينَ فِي بِلَادِنَا لَا يَطَؤُهَا أَحَدٌ فَلَا يَظْهَرُ عَلَيْنَا فِيهَا عَدُوٌّ، فَأَمَّا إِذْ بَلَغَ ذَلِكَ فَإِنَّهُ لَا بُدَّ مِنَ الْجِهَادِ، فَنُطِيعُ رَبَّنَا فِي جِهَادِ عَدُوِّنَا وَنَمْنَعُ أَبْنَاءَهَا، وَنِسَاءَنَا، وَذَرَارِيَّنَا. [٤/٤٣٦]

5631. Muhammed b. Humeyd'in bize Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Vehb b. Münebbih şöyle dedi: "Hz. Musa'dan sonra İsrâiloğulları içerisinde görevi Yûşa' b. Nûn aldı. Allah ruhunu alıncaya kadar onların içinde Tevrat'ı ve Allah'ın emrini yerine getirdi. Sonra Kâlib b. Yûfannâ, Allah ruhunu alıncaya kadar onların içinde Tevrat'ı ve Allah'ın emrini yerine getirdi. Sonra onlar içinde göreve Hızkîl b. Bûzî (Bûzâ) -ki o İbnü'l-Acûz lakaplıdır- geldi. Sonra Allah, Hızkîl'in ruhunu aldı ve İsrâiloğulları içerisinde olaylar meydana geldi ve Allah'ın onlara olan sözlerini unuttular. Ta ki putlar diktiler ve Allah dışında uydurma tanrılara kulluk ettiler. Bunun üzerine Allah onlara Hz. İlyas b. Tesbâ b. Finhâs b. el-Ayzâr b. Harun b. İmrân'ı peygamber olarak gönderdi. Hz. Musa'dan sonra İsrâiloğullarından olan peygamberler Tevrat'tan unuttuklarını yenileyerek gönderilmekteydi. Hz. İlyas, kendisinde Ahâb denilen İsrâiloğullarının krallarından bir kralla birlikteydi. İlyas'ı dinler ve onu

tasdik ederdi. Hz. İlyâs da onun emrini yerine getirirdi. İsrâiloğullarının diğerleri Allah dışında kulluk edecekleri put edindiler. Hz. İlyas onları Allah'a davet etmeye başladı. Ama bu kraldan olanlar haricinde onlar İlyas'ın hiçbir sözünü dinlememeye başladılar. Krallar Şam bölgesinde birbirinden ayrıydılar. Her kralın yiyip faydalandığı (mülk edindiği) bir bölgesi vardı. **[4/437]**

Hz. İlyas'la birlikte olan, onun emrini yerine getiren ve arkadaşları içinde onu hidâyet üzere gören kral bir gün şöyle dedi:

'Ey İlyas! Allah'a yemin olsun ki insanları çağırdığın şeyin bâtıl olduğunu düşünüyorum. Allah'a yemin olsun ki -İsrâiloğullarından Allah dışında putlara kulluk edenleri sayarak- falan ve falan kişi bizimle aynı durumda yiyorlar, içiyorlar, nimetlerden faydalanıyorlar. Senin bâtıl olarak gördüğün o durumları onların dünyalarından hiçbir şeyi eksiltmiyor. Bizim onlara bir üstünlüğü göremiyoruz' dediler. Onlar -Allah en iyi bilir- Hz. İlyas'ın cayacağını, (korkarak) başının ve derisinin tüylerinin diken diken olacağını zannediyorlardı. Sonra o bunu reddetti ve ondan ayrıldı. Bu kral, arkadaşlarının yaptığını yaptı, putlara taptı ve onların yaptıklarını yaptı. Sonra onun ardından Elyesa göreve geldi. Allah olmasını dilediği kadar onlar içinde oldu. Sonra Allah onun ruhunu aldı. Onlar içinde bazı kişiler peygamberlik görevlerini üstlendiler, onlarda hatalar büyüdü. Onların yanında atadan ataya geçen, içinde sekînet ve Hz. Musa ve Hz. Harun'un geride bıraktığı şeylerden kalıntılar olan sandık vardı. Onlarla herhangi bir düşman karşılaşıp sandığı öne geçirmeye ve saldırıya geçmeye görsünler, Allah bu sandık vesilesiyle düşmanlarını hezimete uğratırdı. Sonra onlar içinde kendisine Îlâ denilen bir kral yönetici oldu. Allah onlara dağlarında düşmanların girmeyeceği İlyâ'dan dolayı bereket verdi. Onunla birlikte başkasına ihtiyaç duymuyorlardı. Onlardan biri bahsettiklerine göre kaya üzerine toprağı toplardı. Sonra üzerine bir tane atardı. Allah onun ve ailesinin bir senelik yiyeceğini bitirirdi. Birisi için zeytin olurdu. Ondan kendisi ve ailesi için bir senelik yağ sıkardı. Olaylar büyüyünce, Allah'ın onlara olan vaadini terk edince düşman onların başına geldi. Onlar da düşmana doğru savaşmak üzere çıktılar ve daha önce çıkardıkları gibi beraberlerinde sandığı çıkardılar. Sonra saldırıya geçtiler ve ellerinden sandık alınıncaya kadar kendileriyle savaşıldı. Kralları Îlâ'ya geldiler ve sandığın alındığını ve düşmanların eline geçtiğini haber verdiler. Bunun üzerine Îlâ'nın boğazı doldu

ve buna kederinden dolayı öldü. İşler iyice birbirine girdi ve düşmanları onların çocuklarına ve hanımlarına ilişecek kadar onları çiğnedi. Onların içinde kendisine Şemvîl denilen ve onların ondan hiçbir şeyi kabul etmediği Allah'ın göndermiş olduğu bir peygamberleri vardı. O da Allah'ın peygamberi Hz. Muhammed'e (sav) {أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} *'Musa'dan sonra İsrâiloğullarının ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine 'Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım' dediklerinde'* ifadesinden başlayarak {وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا} *'Yurtlarımızdan ve çocuklarımızdan uzaklaştırıldığımız halde'* ifadesine kadar bahsettiği kişidir. Allah {فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ} *'Üzerlerine savaş farz kılınınca da içlerinden azı müstesna, yüz çeviriverdiler'* ifadesinden başlayarak {إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ} *'Gerçekten inanıyorsanız bilin ki, bunda sizin için büyük bir işaret vardır.'*[1155] ifadesine kadar böyle buyurmuştur." **[4/438]**

İbn İshâk, "İlim ehlinin Vehb b. Münebbih'ten aktardığı rivayetlerinden biri de şudur" demiştir: "Onlara bela geldiği, yurtları düşmanlar tarafından çiğnendiği zaman peygamberleri olan Şemvîl b. Bâlî ile konuştular. Ona,

'Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım.' dediler. İsrâîloğulları'nın temel ilkesi kralların etrafında bir araya gelmek, kralların da peygamberlerine itaat etmesiydi. Kral, etrafında toplananlarla birlikte yürür ve peygamber de onun işlerini düzeltir ve Rabbinden ona haber getirirdi. Eğer bunu yaparlarsa işleri düzelirdi. Eğer kralları haddi aşar ve peygamberlerinin emrini terk ederse işleri bozulurdu. Eğer topluluk krallarına dalâlet yolunda tâbi olurlarsa peygamberlerin emrini terk ederlerdi. Bir grup peygamberlerin bir kısmını yalanlar ve ondan hiçbir şeyi kabul etmezler bir kısmını da öldürürlerdi. Bu bela başlarında kalmaya devam etti. Ta ki peygamberlerine, *'Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım.'* dediler. Bunun üzerine peygamberleri onlara;

'Sizde vefa, doğruluk ve cihada istek yok' dedi. Onlar da,

'Biz cihaddan korkardık, o konuda çekingen davranırdık. Yurdumuzda koruma altındaydık. Hiç kimse orayı çiğnemezdi. Hiçbir düşman bizim karşımıza çıkmazdı. Ancak şimdi bu başımıza gelince mutlaka cihada

1155 Bakara 2/248.

çıkmamız gerekir. Düşmanlarımızla cihad etme konusunda Rabbimize itaat edeceğiz; çocuklarımızı, kadınlarımızı ve nesillerimizi koruyacağız' dediler."[1156] **[4/439]**

[٥٦٣٢] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ: {أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ} إِلَى: {وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ} قَالَ الرَّبِيعُ: ذُكِرَ لَنَا وَاللَّهُ أَعْلَمُ أَنَّ مُوسَى لَمَّا حَضَرَتْهُ الْوَفَاةُ اسْتَخْلَفَ فَتَاهُ يُوشَعَ بْنَ نُونٍ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ، وَإِنَّ يُوشَعَ بْنَ نُونٍ سَارَ فِيهِمْ بِكِتَابِ اللَّهِ التَّوْرَاةِ وَسُنَّةِ نَبِيِّهِ مُوسَى. ثُمَّ إِنَّ يُوشَعَ بْنَ نُونٍ تُوُفِّيَ وَاسْتُخْلِفَ فِيهِمْ آخَرُ، فَسَارَ فِيهِمْ بِكِتَابِ اللَّهِ وَسُنَّةِ نَبِيِّهِ مُوسَى صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. ثُمَّ اسْتَخْلَفَ آخَرَ، فَسَارَ فِيهِمْ بِسِيرَةِ صَاحِبَيْهِ. ثُمَّ اسْتُخْلِفَ آخَرُ فَعَرَفُوا وَأَنْكَرُوا، ثُمَّ اسْتُخْلِفَ آخَرُ فَأَنْكَرُوا عَامَّةَ أَمْرِهِ. ثُمَّ اسْتُخْلِفَ آخَرُ فَأَنْكَرُوا أَمْرَهُ كُلَّهُ. ثُمَّ إِنَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَتَوْا نَبِيًّا مِنْ أَنْبِيَائِهِمْ حِينَ أُوذُوا فِي نُفُوسِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ، فَقَالُوا لَهُ: سَلْ رَبَّكَ أَنْ يَكْتُبَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ فَقَالَ لَهُمْ ذَلِكَ النَّبِيُّ: {هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَا تُقَاتِلُوا} إِلَى قَوْلِهِ: {وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ}.

5632. Ammâr b. Hasan tarafından bana İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî', Allah'ın {أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ} *"İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerini görmedin mi?"* sözünden {وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ} *"Allah zalimleri iyi bilmektedir."* sözüne kadar olan âyet hakkında şöyle demiştir: "Bize zikredildiğine göre ki Allah en iyisini bilendir, Hz. Musa'ya ölüm geldiği zaman yerine Yûşa' b. Nûn İsrâiloğulları'nın başına geçti. Yûşa' b. Nûn onların içinde Allah'ın kitabı Tevrat'la ve peygamberi olan Hz. Musa'nın sünnetiyle yürüdü. Sonra Yûşa' b. Nûn vefat etti ve yerine başka biri geçti. O da Allah'ın kitabı ve peygamberi olan Hz. Musa'nın (as) sünnetiyle yürüdü. Sonra onun yerine biri getirildi. O da arkadaşlarının gidişatıyla davrandı. Sonra başka bir yerine getirildi. Onu tanıdılar sonra inkâr ettiler. Sonra başka biri yerine getirildi. Onun da bütün emirlerini inkâr ettiler. Sonra başka biri yerine getirildi. Onun da bütün emirlerini inkâr ettiler.

Sonra İsrâiloğulları canları ve malları konusunda eziyete uğrayınca bir peygamberlerinden birine geldiler ve ona;

1156 Taberî, *Târîh*, 1/459, 460, 461-464; Türkî, 4/440.

'Rabbinden bize savaşmayı farz kılmasını iste' dediler. Bu peygamber onlara {هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَا تُقَاتِلُوا} *'Üzerinize savaş farz kılındığında savaşmayacağınızdan korkarım'* ifadesinden başlayarak {وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ} *'Allah mülkünü dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.'*[1157] ifadesine kadar olan Allah'ın sözünü söyledi."[1158]

[٥٦٣٣] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ فِي قَوْلِهِ: {أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا} قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: هَذَا حِينَ رُفِعَتِ التَّوْرَاةُ وَاسْتُخْرِجَ أَهْلُ الْإِيمَانِ، وَكَانَتِ الْجَبَابِرَةُ قَدْ أَخْرَجَتْهُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ، وَأَبْنَائِهِمْ.

5633. Kâsım'ın bana Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا} *"Musa'dan sonra İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine 'Bize bir hükümdar gönder' dediklerinde"* sözü hakkında şöyle dedi: "Bu, Tevrat kaldırılıp iman ehli çıkarıldığında ve zorbaların onları yurtlarından ve evlerinden çıkardıkları zamandır' dedi."[1159] **[4/440]**

[٥٦٣٤] حُدِّثْتُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْفَرَجِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مُعَاذٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ، يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: {إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا} قَالَ: هَذَا حِينَ رُفِعَتِ التَّوْرَاةُ وَاسْتُخْرِجَ أَهْلُ الْإِيمَانِ.

5634. Hüseyin b. Ferec tarafından bana Ebû Muâz, Ubeyd b. Süleyman tarikiyle rivayet edildiğine göre Dahhâk, Allah'ın {إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا} *"'Bize bir hükümdar gönder' dediklerinde"* sözü hakkında "Bu, Tevrat'ın kaldırıldığı ve iman ehlinin (yurtlarından) çıkarıldığı zamandır' dedi.[1160]

1157 Bakara 2/247.

1158 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/313-314, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/440.

1159 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/314, Taberî ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/440.

1160 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/463 (2445), Ebû Muâz tarikiyle; Türkî, 4/441.

2- Diğerleri bunu peygamberlerinden istemelerinin sebebinin şu rivayette anlatılan olduğunu söylemişlerdir:

[٥٦٣٥] حَدَّثَنِي بِهِ مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} قَالَ: كَانَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ يُقَاتِلُونَ الْعَمَالِقَةَ، وَكَانَ مَلِكُ الْعَمَالِقَةِ جَالُوتَ. وَإِنَّهُمْ ظَهَرُوا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَضَرَبُوا عَلَيْهِمُ الْجِزْيَةَ، وَأَخَذُوا تَوْرَاتِهِمْ وَكَانَتْ بَنُو إِسْرَائِيلُ يَسْأَلُونَ اللَّهَ أَنْ يَبْعَثَ لَهُمْ نَبِيًّا يُقَاتِلُونَ مَعَهُ وَكَانَ سِبْطُ النُّبُوَّةِ قَدْ هَلَكُوا، فَلَمْ يَبْقَ مِنْهُمْ إِلَّا امْرَأَةٌ حُبْلَى، فَأَخَذُوهَا فَحَبَسُوهَا فِي بَيْتٍ رَهْبَةَ أَنْ تَلِدَ جَارِيَةً فَتُبْدِلَهَا بِغُلَامٍ، لِمَا تَرَى مِنْ رَغْبَةِ بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي وَلَدِهَا. فَجَعَلَتِ الْمَرْأَةُ تَدْعُو اللَّهَ أَنْ يَرْزُقَهَا غُلَامًا، فَوَلَدَتْ غُلَامًا فَسَمَّتْهُ شَمْعُونَ. فَكَبِرَ الْغُلَامُ فَأَرْسَلَتْهُ يَتَعَلَّمُ التَّوْرَاةَ فِي بَيْتِ الْمَقْدِسِ، وَكَفَلَهُ شَيْخٌ مِنْ عُلَمَائِهِمْ وَتَبَنَّاهُ. فَلَمَّا بَلَغَ الْغُلَامُ أَنْ يَبْعَثَهُ اللَّهُ نَبِيًّا أَتَاهُ جِبْرِيلُ وَالْغُلَامُ نَائِمٌ إِلَى جَنْبِ الشَّيْخِ، وَكَانَ لَا يَتَّمِنُ عَلَيْهِ أَحَدًا غَيْرَهُ، فَدَعَاهُ بِلَحْنِ الشَّيْخِ: يَا شَمَاوِلَ فَقَامَ الْغُلَامُ فَزِعًا إِلَى الشَّيْخِ، فَقَالَ: يَا أَبَتَاهُ دَعَوْتَنِي؟ فَكَرِهَ الشَّيْخُ أَنْ يَقُولَ: لَا فَيَفْزَعُ الْغُلَامُ، فَقَالَ: يَا بُنَيَّ ارْجِعْ فَنَمْ فَرَجَعَ فَنَامَ، ثُمَّ دَعَاهُ الثَّانِيَةَ، فَأَتَاهُ الْغُلَامُ أَيْضًا، فَقَالَ: دَعَوْتَنِي؟ فَقَالَ: ارْجِعْ فَنَمْ، فَإِنَّ دَعْوَتُكَ الثَّالِثَةَ فَلَا تُجِبْنِي فَلَمَّا كَانَتِ الثَّالِثَةُ ظَهَرَ لَهُ جِبْرِيلُ، فَقَالَ: اذْهَبْ إِلَى قَوْمِكَ فَبَلِّغْهُمْ رِسَالَةَ رَبِّكَ، فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَكَ فِيهِمْ نَبِيًّا فَلَمَّا أَتَاهُمْ كَذَّبُوهُ وَقَالُوا: اسْتَعْجَلْتَ بِالنُّبُوَّةِ وَلَمْ يَأْنِ لَكَ، وَقَالُوا: إِنْ كُنْتَ صَادِقًا فَابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ آيَةً مِنْ نُبُوَّتِكَ فَقَالَ لَهُمْ شَمْعُونُ: عَسَى أَنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا.

5635. Musa b. Harun'un bana Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, {أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} *"Musa'dan sonra İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine 'Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım' dediklerinde"* âyetiyle ilgili şöyle dedi:

'İsrâiloğulları Amâlika ile savaşıyorlardı. Amâlika'nın kralı da Câlût'tu. Onlar İsrâiloğulları üzerine saldırdılar, onlara cizye zorunluluğu koydular, Tevrat'larını aldılar. İsrâiloğulları Allah'tan onlarla savaşacak bir peygamber göndermesini istiyorlardı. Peygamberlik neslinden gelenler de ölmüş, onlardan sadece hamile bir kadın kalmıştı. Onu yakaladılar ve İsrâiloğulları'nın, çocuğuna olan isteklerini gördüğü için kadının, bir kız çocuk doğurup da onu bir erkek çocukla değiştirmesi korkusuyla onu eve hapsettiler. Kadın bir erkek çocuk nasip etmesi için Allah'a dua etmeye başladı. Bir erkek çocuk doğurdu ve adını Şem'ûn koydu. Çocuk büyüdü ve onu Tevrat'ı öğrenmek üzere Beytü'l-Makdis'e gönderdi. Âlimlerinden biri sorumluluğunu üstlendi ve onu çocuk edindi. Çocuk, Allah'ın onu peygamber olarak göndereceği döneme ulaşınca, yaşlı adamın yanında uyurken Cebrâil ona geldi. Çocuk da yaşlı adamdan başkasına güvenmezdi. Cebrâil çocuğa yaşlı adamın konuşma şekliyle,

'Ey Şemâvil' diye seslendi. Çocuk korkarak yaşlı adama doğru kalktı ve,

'Babacığım beni mi çağırdın?' dedi. Yaşlı adam,

'Hayır' deyip de çocuğun korkmasını istemedi ve,

'Yavrucuğum yerine dön ve uyu' dedi. Çocuk döndü ve uyudu. Sonra ikinci defa çağırdı. Çocuk aynı şekilde gelip,

'Beni mi çağırdın?' dedi. Yaşlı adam,

'Yerine dön ve uyu. Eğer seni üçüncü defa çağırırsam gelme' dedi. Üçüncü defa olunca Cebrâil ona göründü ve,

'Kavmine git ve Rabbinin risâletini ulaştır. Çünkü Rabbin seni peygamber olarak gönderdi' dedi. Onlara gelince onu yalanladılar ve,

'Peygamberlikte acele ettin, senin için vakit gelmedi. Eğer doğru sözlüysen peygamberliğinin bir nişanesi olarak bizim için bir kral gönder de Allah yolunda savaşalım' dediler. Şem'ûn onlara,

'Ya size savaş farz kılınır da siz savaşmazsanız?' dedi."[1161] **[4/441]**

1161 Taberî, *Târîh*, (1/467-468), uzun şekilde Süddî isnadıyla; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/463 (2446,2447), Amr tarikiyle, sonunu ihtisar ederek; Türkî, 4/442.

f. İ'râbı

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle dedi: Şanı yüce olan Allah'ın {نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} *"Allah yolunda savaşalım."* sözü hakkında şart-cevap anlamında cezm haricinde "nûn" ile okunduğu zaman bu câiz değildir. Bir kişi zaten "nûn" ile okunmuş olduğu halde (اَلَّذِي نُقَاتِلُ بِهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ) "Onunla beraber savaştığımız kimse" anlamında merfû okunması câiz olduğunu zannederse bu, câiz değildir. Çünkü Araplar iki harfi gizlemezler (yani اَلَّذِي ve بِهِ).[1162] Ancak eğer "yâ" harfiyle okunmuş olsaydı merfû olması câiz olurdu. Çünkü şayet böyle okunmuş olsaydı مَلِكُ "kral" kelimesi için sıla cümlesi olurdu. Bu durumda cümlenin anlamı {وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ} *"Rabbimiz! İçlerinden onlara senin âyetlerini okuyan bir peygamber gönder."*[1163] âyetinde olduğu gibi "Bize Allah yolunda savaşacak bir kral gönder!" şeklinde olurdu. Çünkü {يَتْلُو} *"Okuyan"* kelimesi رَسُولٌ "peygamber" kelimesinin sıla cümlesidir (yani sıfatıdır).[1164]

2. {قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} "O, 'Üzerinize savaş farz kılındığında savaşmayacağınızdan korkarım' cevabını verdi."

Şanı yüce olan Allah'ın {قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِن دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلاً مِّنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ} *"O, 'Üzerinize savaş farz kılındığında savaşmayacağınızdan korkarım' cevabını verdi. 'Yurtlarımızdan ve çocuklarımızdan uzaklaştırıldığımız hâlde Allah yolunda savaşmayıp da ne yapacağız?' dediler."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Kendileri için vesilesiyle Allah yolunda savaşacakları bir kral talep ettikleri peygamber {إِنْ كُتِبَ} *'Üzerinize farz kılınırsa'* yani (كُتِبَ fiili فَرِضَ anlamında) farz kılındığı takdirde {هَلْ عَسَيْتُمْ} 'söz veriyor musunuz?' {أَلَّا تُقَاتِلُوا} *'savaşmayacağınızdan'* yani Allah'a verdiğiniz O'nun yolunda cihad etme sözü tutmazsanız ya? Siz verdiği sözü bozan, ihanet eden ve verdiği sözlere çok az rivayet eden kimselersiniz' dedi.' {قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} *'Dediler*

1162 Bk. Şâkir, 5/299.
1163 Bakara 2/129.
1164 Sıla ile ilgili bk. Şâkir, 5/299.

ki: Allah yolunda savaşmayıp da ne yapacağız?' Yani İsrâiloğulları'ndan ileri gelen grup bu peygamberlerine 'Hangi şey bizi Allah yolundan bizim ve Allah'ın düşmanlarıyla savaşmamıza engel olabilir?' {وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا} *'Yurtlarımızdan ve çocuklarımızdan uzaklaştırıldığımız halde'* yani 'Biz zorbalıkla ve savaşta yenilerek yurtlarımızdan ve evlerimizden çıkarıldığımız halde' dediler." **[4/442]**

b. İ'râbı

Soru: Eğer bir kimse "Allah'ın {وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} *'Allah yolunda savaşmayıp da ne yapacağız?'* sözündeki أَنْ "-mek, -mak" harfinin gelmesinin, {وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ} *"Peygamber sizi, davet edip dururken size ne oluyor da Allah'a iman etmiyorsunuz?"* [1165] sözünde ise hazfedilmesinin açıklaması nedir?" derse...

Cevap: Ona şöyle cevap verilir: O ikisi Arapların fasih kullanımlarıdır. Bazen مَا لَكَ؟ "Sana ne oluyor" diyerek hazfederler bazen de "Sana ne oluyor da bunu yapmıyorsun?" anlamında مَا لَكَ لَا تَفْعَلُ كَذَا؟ derler.

Şâirin şöyle dediği gibi:

مَا لَكِ تَرْغِينَ وَلَا تَرْغُو الْخَلِفْ

Bir yaşındaki deve bağırmazken sen neden bağırıyorsun?[1166]

Bu, Arapların yaygın kullanımından dolayı doğruluğuna dair delil getirmesine ihtiyaç duymadığı bir sözdür.

Şanı yüce olan Allah'ın {مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ} *"Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıkoydu?"*[1167] dediği ve sonra da başka bir sûrede benzer cümleyi {مَا لَكَ أَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ} *"Sana ne oluyor da saygı ile eğilenlerle beraber değilsin?"*[1168] şeklinde ifade ettiği gibi diğer أَنْ "-mek, -mak" harfini مَا لَكَ؟ sözünü "engel olmak" anlamına aktarmak için hazfetmeden bırakır. Çünkü onun anlamı; مَا مَنَعَكَ "Seni ne engelledi?" şeklindedir. Arapların, mânası ortak olan benzer ifadelerde bunu yaptığı gibi lafızları farklı olsa da anlamları ortak olduğu için böylece مَا مَنَعَكَ

1165 Hadîd 57/8.
1166 Bk. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/163; Türkî, 4/443.
1167 A'râf 7/12.
1168 Hicr 15/32.

ifadesini مَا لَكَ ifadesinin yerine; مَا لَكَ ifadesini de مَا مَنَعَكَ ifadesinin yerine koymuştur. **[4/443]**

Şâirin dediği gibi:

يَقُولُ إِذَا اقْلَوْلَى عَلَيْهَا وَأَقْرَدَتْ ... أَلَا هَلْ أَخُو عَيْشٍ لَذِيذٍ بِدَائِمِ

Onun üzerine tedirgin bir şekilde çıkıp ve oturup yerleştiği zaman
Lezzetli hayatın sahibi hiç devamlı olur mu? der[1169]

Beyitteki دَائِمٌ "devamlı" kelimesine soru edat olan هَلْ "-mıdır, midir?" ile birlikte "bâ" harfini getirmiştir. O, soru ve olumsuzluk anlamının birbirine yakın olmalarından dolayı ancak olumsuzluk anlamındaki مَا'nın haberinde gelir.

1- Bazı dilciler[1170] {أَلَّا تُقَاتِلُوا} "*Savaşmayacağınızdan*" ifadesindeki {أَنْ} harfinin, ifadenin مَا لَكَ فِي أَلَّا تُقَاتِلَ "Sana ne oluyor da savaşmıyorsun? Sizin savaşmanıza engel olan nedir?" anlamında olduğu i+çin geldiği görüşünü benimsemişlerdir. Şayet bu câiz olsaydı o zaman مَا لَكَ أَنْ قُمْتَ؟ "Sana ne oluyor da kalkıyorsun?" وَمَا لَكَ أَنَّكَ قَائِمٌ؟ "Sana ne oluyor da ayaktasın? ifadesi de câiz olurdu. Halbuki bu câiz değildir. Çünkü (تَقُومَ fiili, gelecek zaman kalıbıyla) مَنَعْتُكَ أَنْ تَقُومَ "Senin ayağa kalkmana engel oldum" denildiği (geçmiş zaman kalıbıyla) مَنَعْتُكَ أَنْ قُمْتَ denilmediği gibi engel olma durumu ancak fiillerin gelecek zaman ifade edenlerinde olur. Bundan dolayı مَا لَكَ ifadesi kullanılırken مَا لَكَ أَلَّا تَقُومَ denilmiştir de مَا لَكَ أَنْ قُمْتَ denilmemiştir.

2- Onlardan diğerleri[1171] şöyle demişlerdir: "لَمَا ve لَوْ zâid yapıldığı gibi buradaki مَا لَنَا "Bize ne oluyor da" ifadesinden sonra gelen أَنْ "-mek, -mak" harfi zâiddir. Bu ifade bu mânada çokça zâid yapılmaktadır. Âyetin mânası da وَمَا لَنَا لَا نُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ "Bize ne oluyor da Allah yolunda savaşmayalım?" şeklindedir ve أَنْ harfini zâid olarak amel ettirmektedir. **[4/444]**

1169 Ferezdâk, *Dîvân*, s. 863. Türkî, 4/444.

1170 Bahsedildiği üzere bu kimse Kisâî'dir. Bk. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/165; Türkî, 4/444.

1171 Bu kimse Ebü'l-Hasan el-Ahfeş'tir. Bk. İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s. 33; Türkî, 4/444.

Ferezdâk (ö. 114/732) şöyle demiştir:

لَوْ لَمْ تَكُنْ غَطَفَانُ لَا ذُنُوبَ لَهَا ... إِلَيَّ لَامَتْ ذَوُو أَحْسَابِهَا عُمَرَا

Gatafan kabilesinin (şereften) payı olmasaydı
Şeref sahipleri Ömer'i kınardı[1172]

Mânası لَوْ لَمْ تَكُنْ غَطَفَانُ لَهَا ذَنُوبٌ şeklindedir. لَا zâiddir ve onu amel ettirmiştir.

Diğerlerinden aktardığımız görüşü bu kimseler kabul etmemişler ve "İfadede geçen 'أَنْ' harfini anlam doğru olduğu ve sözde ona ihtiyaç olduğu durumda zâid kılman câiz değildir. Bunun mânası 'مَا يَمْنَعُنَا أَلَّا نُقَاتِلَ؟ Bizi savaşmaktan ne engelleyebilir?' şeklindedir. Anlaşılır sahih bir anlamı olduğu durumda 'أَنْ' harfini zâid olduğu iddia eden kimsenin delili yoktur." demişlerdir.

Şiirdeki لَوْ لَمْ تَكُنْ غَطَفَانُ لَا ذُنُوبَ لَهَا ifadesine gelince... لَا harfi bu bağlamda zâid değildir. Çünkü bu olumsuzluk ifadesidir. Olumsuzluk ifadesi bir daha olumsuzlanırsa bu durumda kesinlik ifade eder. هُوَ يَقُومُ "O ayakta duruyor" anlamında مَا أَخُوكَ لَيْسَ يَقُومُ "Kardeşin ayakta durmuyor değildir" denildiği gibi şiirdeki لَوْ لَمْ تَكُنْ غَطَفَانُ لَا ذُنُوبَ لَهَا ifadesi payların onlar için var olduğunu kesinleştirmedir.

Diğerleri şöyle demişlerdir: "Allah'ın {مَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ} *'Savaşmayıp da ne yapacağız'* sözünün anlamı مَا لَنَا وَلَأَنْ لَا نُقَاتِلُ 'Bizim için savaşmamak söz konusu değildir' şeklindedir. Sonra 'vâv' harfi hazfedilmiş ve kaldırılmıştır. Tıpkı مَا لَكَ وَلَأَنْ تَذْهَبَ إِلَى فُلَانٍ 'Sen falancaya gitmeyeceksin de ne yapacaksın' denildiği gibi. Sonra ondan vâv atılmıştır. Çünkü أَنْ harfi isimlerde mütemekkin olmayan (mebnî) bir harftir. Biz مَا لَكَ أَنْ تَقُومَ 'Sana ne oluyor da kalkıyorsun?' denilmesini câiz görürüz ancak مَا لَكَ الْقِيَامُ denilmesini (yani أَنْ تَقُومَ yerine mastarının getirilmesini) uygun görmeyiz. Çünkü قِيَامٌ "kalkmak" kelimesi sahih isimdir. أَنْ harfi ise sahih değildir. Araplar bazen إِيَّاكَ وَأَنْ تَتَكَلَّمَ 'Konuşmaktan sakın!' anlamında إِيَّاكَ أَنْ تَتَكَلَّمَ derler." **[4/445]**

1172 Ferezdâk, *Dîvân*, s. 283. İkinci mısra عُمَرَا إِلَيَّ لَامَ ذَوُو أَحْلَامِهِمْ şeklindedir. Türkî, 4/444. Şâir bu şiirinde Süleyman b. Abdülmelik'in emirlerinden Ömer b. Hübeyra el-Fezzârî'yi hicvetmektedir. Şiirعُمَرَا إِذَنْ لَلَامَ ذَوُو أَحْسَابِهَا "Bu durumda şeref sahipleri Ömer'i kınardı" şeklinde de okunmaktadır. Şâkir, 5/303.

Diğerleri onların görüşlerini kabul etmemiş ve şöyle demişlerdir: "Eğer görüşünü aktardığımız kimsenin benimsediği yoruma göre bunun böyle denilmesi câiz olsaydı وَأَنْتَ كَفِيلٌ بِالْجَارِيَةِ 'Sen cariyeye kefil olduğun halde (cariye ile seni dövdüm)' anlamında ضَرَبْتُكَ بِالْجَارِيَةِ وَأَنْتَ كَفِيلٌ 'Seni cariye ile dövdüm sen kefil olduğun halde' denilmesi ve رَأَيْتُكَ وَإِيَّانَا تُرِيدُ anlamında رَأَيْتُكَ إِيَّانَا وَتُرِيدُ demen de câiz olurdu. Çünkü Araplar إِيَّاكَ بِالْبَاطِلِ أَنْ تَنْطِقَ 'Bâtıl şeyi söylemekten sakın!' derler. Şayet vâv harfi 'أَنْ' harfinde gizli olmuş olsaydı bütün bahsettiklerimiz mümkün olurdu. Çünkü vâv harfinden sonraki fiillerin, öncekilere gelmesi câiz değildir." "Vâv" harfinin أَنْ harfiyle birlikte gizli olduğunu zanneden kimselerin görüşlerinin yanlış olduğuna dair şâirin şu sözüyle delil getirmişlerdir:

فَبُحْ بِالسَّرَائِرِ فِي أَهْلِهَا ... وَإِيَّاكَ فِي غَيْرِهِمْ أَنْ تَبُوحَا

Sırları ehli içerisinde açık et
Bunların dışında açık etmekten sakın![1173]

Şiirde geçen أَنْ تَبُوحَا "Açık etmekten" ifadesi içerisinde vâv gizli olsaydı فِي غَيْرِهِمْ "bunların dışında" ifadesinin أَنْ تَبُوحَا ifadesinin önüne geçirilmesi câiz olmazdı.

3. {وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا} "Yurtlarımızdan ve çocuklarımızdan uzaklaştırıldığımız halde"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا} *"Yurtlarımızdan ve çocuklarımızdan uzaklaştırıldığımız hâlde"* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Bu sözle "Erkeklerimiz ve kadınlarımızdan yenilenler ve esir alınanlar yurtlarından ve evlatlarının yanlarından çıkarılmışlardır." anlamını kastetmektedir. Bu ifadenin zâhiri umum ifade ederken bâtını husus ifade etmektedir. Çünkü peygamberlerine {ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} *"Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım"* diyen kimseler yurtlarında ve vatanlarında idiler. Yurdundan ve evladının yanından çıkarılanlar sadece onlardan esir alınanlar ve yenilenlerdir.

1173 Beyit için bk. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/165; Türkî, 4/446.

4. {فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ} "Üzerlerine savaş farz kılınınca da içlerinden azı müstesna, yüz çeviriverdiler."

Şanı yüce olan Allah'ın {فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ} *"Üzerlerine savaş farz kılınınca da içlerinden azı müstesna, yüz çeviriverdiler."* sözünün tefsiri:

a. {فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ} "Üzerlerine savaş farz kılınınca da"

Bu sözle "Onlara düşmanlarıyla savaşmak ve yolunda cihad etmek farz kılındığı zaman" demek istemiştir.

b. {تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ} "içlerinden azı müstesna, yüz çeviriverdiler."

{تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ} *"Azı müstesna, yüz çeviriverdiler"* sözüyle de "Savaştan kaçarak yüz çevirdiler ve peygamberlerinden istemiş oldukları cihad farzını ihmal ettiler. Allah'ın onlardan istisna ettiği kimseler Hz. Tâlût ile birlikte nehri geçen kimselerdir." demek istemiştir. O konuya gelince onlardan yüz çevirenlerin yüz çevirmelerinin ve nehirden geçenlerin geçme sebebinden inşallah sonra bahsedeceğiz. **[4/446]**

5. {وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ} "Allah zalimleri iyi bilmektedir."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ} *"Allah zalimleri iyi bilmektedir."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah {وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ} *"Allah zalimleri iyi bilmektedir."* demekte ve "Allah, onlardan kendine zulmeden, vermiş olduğu sözü bozan ve Rabbinin emrine, emri gerekli tutmasından itibaren muhalefet eden kimseye dair bilgi sahibidir." anlamını kastetmektedir.

b. Yahudilere Yönelik Kınama

Bu, şanı yüce olan Allah tarafından Peygamberi Hz. Muhammed'i (sav) yalanlamaları ve Rablerinin emrine karşı gelmeleri hususunda Allah Resûlü'nün (sav) hicret ettiği yerde bulunan Yahudilere yönelik bir kınamadır. Şanı yüce olan Allah onlara "Siz ey Yahudi topluluğu! Size farz

kılmasını istediğiniz konuda Rabbiniz başlangıçtan itibaren size farz kılmamasına rağmen Allah'a isyan ettiniz ve emrine karşı geldiniz. Allah'ın başlangıçtan itibaren tutunmayı farz kıldığı konuda isyan etmeniz daha ehvendir." dedi.

c. Belâgat

Bu ifadede, söylenilenin söylenmesiyle söylenmeyip bırakılan ifadeye ihtiyaç duyulmayan bir ifade vardır. Bunun sebebi sözün mânasının "Onlar 'Bize ne oluyor ki yurtlarımızdan ve evlerimizden çıkarıldığımız halde Allah yolunda savaşmayalım!' dediler ve bunun üzerine peygamberleri Rablerinden onlar için kendisiyle birlikte Allah yolunda savaşacakları bir kral göndermesini istedi' dediler. Bunun üzerine onlar için bir kral gönderdi ve onlara savaşı farz kıldı. Onlara savaş farz kılınınca çok azı hariç yüz çevirdiler. Allah zalimleri bilendir" şeklinde olmasıdır.

[BAKARA SÛRESİ 247. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾

"Peygamberleri onlara, 'Allah, size Tâlût'u hükümdar olarak gönderdi' dedi. Onlar, 'O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha layığız. Ona zenginlik de verilmemiştir' dediler. Peygamberleri şöyle dedi: 'Şüphesiz Allah, onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı.' Allah, mülkünü dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir." **(Bakara 2/247)**

1. {وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ}

"Peygamberleri onlara, 'Allah, size Tâlût'u hükümdar olarak gönderdi' dedi. Onlar, 'O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha layığız. Ona zenginlik de verilmemiştir' dediler."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ} *"Peygamberleri onlara, 'Allah, size Tâlût'u hükümdar olarak gönderdi' dedi. Onlar, 'O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha layığız. Ona zenginlik de verilmemiştir' dediler."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bununla şunu kastetmektedir: "İsrâiloğullarından ileri gelen bir gruba peygamberleri Şemvîl şöyle dedi:

'Allah istediğinizi verdi ve Tâlût'u kral olarak gönderdi.' Peygamberleri Şemvîl bunu onlara söyleyince onlar;

'Tâlût, Hz. Ya'kûb'un oğlu Bünyamin'in torunlarından olduğu ve Bünyamin'in torunları nübüvvet bulunmayan bir kol olduğu halde onun bizim üzerimizde nasıl otoritesi olur? Çünkü biz Hz. Ya'kûb'un oğlu Yehûza'nın torunlarındanız.' dediler."

b. {وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ} "Ona zenginlik de verilmemiştir."

{وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ} *"Ona zenginlik de verilmemiştir."* sözüyle "Tâlût'a çok mal verilmemiştir" anlamını kastetmektedir. Çünkü o; sucudur. Deri tabaklayan olduğu da söylenmiştir. **[4/447]**

c. İsrâiloğullarının Tâlût'un kral olarak gönderilmesine İsrâiloğullarının İtiraz Etme Sebebi

Tâlût'un İsrâiloğulları'na kral olarak gönderilmesi ve onların peygamberleri Şemvîl'e {أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ} *"O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha layığız. Ona zenginlik de verilmemiştir."* demelerinin sebebi şu rivayette zikredilendir:

[٥٦٣٦] حَدَّثَنَا بِهِ ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي بَعْضُ، أَهْلِ الْعِلْمِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ، قَالَ: لَمَّا قَالَ الْمَلَأُ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ لِشَمْوِيلَ بْنِ بَالِي مَا قَالُوا لَهُ، سَأَلَ اللَّهُ نَبِيَّهُمْ شَمْوِيلَ أَنْ يَبْعَثَ لَهُمْ مَلِكًا، فَقَالَ اللَّهُ لَهُ: انْظُرِ الْقَرْنَ الَّذِي فِيهِ الدُّهْنُ فِي بَيْتِكَ، فَإِذَا دَخَلَ عَلَيْكَ رَجُلٌ فَنَشَّ الدُّهْنُ الَّذِي فِي الْقَرْنِ، فَهُوَ مَلِكُ بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَادَّهِنْ رَأْسَهُ مِنْهُ، وَمَلِّكْهُ عَلَيْهِمْ وَأَخْبِرْهُ بِالَّذِي جَاءَهُ. فَأَقَامَ يَنْتَظِرُ مَتَى ذَلِكَ الرَّجُلُ دَاخِلًا عَلَيْهِ. وَكَانَ طَالُوتُ رَجُلًا دَبَّاغًا يَعْمَلُ الْأَدَمَ، وَكَانَ مِنْ سِبْطِ بِنْيَامِينَ بْنِ يَعْقُوبَ، وَكَانَ سَبْطُ بِنْيَامِينَ سِبْطًا لَمْ يَكُنْ فِيهِ نُبُوَّةٌ وَلَا مُلْكٌ. فَخَرَجَ طَالُوتُ فِي طَلَبِ دَابَّةٍ لَهُ أَضَلَّتْهُ وَمَعَهُ غُلَامٌ لَهُ، فَمَرَّا بِبَيْتِ النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَقَالَ غُلَامُ طَالُوتَ لِطَالُوتَ: لَوْ دَخَلْتَ بِنَا عَلَى هَذَا النَّبِيِّ فَسَأَلْنَاهُ عَنْ أَمْرِ دَابَّتِنَا فَيُرْشِدُنَا وَيَدْعُو لَنَا فِيهَا بِخَيْرٍ؟ فَقَالَ طَالُوتُ: مَا بِمَا قُلْتَ مِنْ بَأْسٍ فَدَخَلَا عَلَيْهِ، فَبَيْنَمَا هُمَا عِنْدَهُ يَذْكُرَانِ لَهُ شَأْنَ دَابَّتِهِمَا، وَيَسْأَلَانِهِ أَنْ يَدْعُوَ لَهُمَا فِيهَا، إِذْ نَشَّ الدُّهْنُ الَّذِي فِي الْقَرْنِ، فَقَامَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَأَخَذَهُ، ثُمَّ قَالَ لِطَالُوتَ: قَرِّبْ رَأْسَكَ فَقَرَّبَهُ، فَدَهَنَهُ مِنْهُ ثُمَّ قَالَ: أَنْتَ مَلِكُ بَنِي إِسْرَائِيلَ الَّذِي أَمَرَنِي اللَّهُ أَنْ أُمَلِّكَكَ عَلَيْهِمْ. وَكَانَ اسْمُ طَالُوتَ بِالسُّرْيَانِيَّةِ: شَاوُلَ بْنَ قَيْسِ بْنِ أَبْيَالَ بْنِ صِرَارِ بْنِ يَحْرُبَ بْنِ أَفِيَحَ بْنِ آيِسَ بْنِ بِنْيَامِينَ بْنِ يَعْقُوبَ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ فَجَلَسَ عِنْدَهُ وَقَالَ النَّاسُ: مُلِّكَ طَالُوتُ. فَأَتَتْ عُظَمَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ نَبِيَّهُمْ وَقَالُوا لَهُ: مَا شَأْنُ طَالُوتَ يُمَلَّكُ عَلَيْنَا وَلَيْسَ فِي بَيْتِ النُّبُوَّةِ وَلَا الْمَمْلَكَةِ؟ قَدْ عَرَفْتُ أَنَّ النُّبُوَّةَ وَالْمُلْكَ فِي آلِ لَاوِيٍّ، وَآلِ يَهُوذَا فَقَالَ لَهُمْ: {إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ}.

5636. İbn Humeyd'in bize Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshâk, bazı ilim ehli kişiler tarikiyle rivayet ettiğine göre Vehb b. Münebbih şöyle dedi: "İsrâiloğulları'ndan ileri gelen grup Şemvîl b. Bâlî'ye diyeceklerini dedikleri zaman peygamberleri Şemvîl onlar için Allah'ın bir kral göndermesini istedi. Bunun üzerine Allah ona;

'Evinde içinde yağ bulunan kulplu testiye bak. Yanına bir adam girdiği zaman testi içindeki yağ fokurdayacak. İşte o, İsrâiloğulları'nın kralıdır.

Onun başını ondan yağla, onu onlara kral yap ve getirdiğini haber ver.' dedi. Adamın yanına ne zaman gireceğini beklemeye başladı. Tâlût deri tabaklayan biriydi. Hz. Ya'kûb'un oğlu Bünyamin'in torunlarındandı ve Bünyamin'in torunları nübüvvet ve yöneticilik bulunmayan bir koldu. Tâlût kaybettiği bineğini aramak üzere beraberinde çocuğu olduğu halde çıkmıştı. İkisi peygamberin (as) evine uğradılar. Tâlût'un oğlu, Tâlût'a;

'Bu peygamberin yanına bizi girdirmiş olsaydın ve ona bineğimizin durumunu sorsaydık o bizi yönlendirir ve binek konusunda bizim için hayır dua eder miydi?' dedi. Tâlût bunun üzerine;

'Söylediğin şeyde sakınca yok!' dedi ve onun yanına girdiler. İkisi bineklerinin durumunu onun yanında anlatırlarken ve hayır dua etmesini isterlerken bir de ne görsünler, testideki yağ, fokurdamaya başladı! Peygamber, ona doğru kalktı ve onu aldı. Sonra Tâlût'a;

'Başını yaklaştır.' dedi. O da yaklaştırdı. Ondan ona yağ sürdü. **[4/448]**

Sonra;

'Sen Allah'ın benim görevlendirmemi istediği İsrâiloğulları'nın kralısın!' dedi. Tâlût'un ismi Süryânicede Şâvûl b. Kays b. Ebyâl b. Sırâr b. Yahrub b. Efiyyah b. Âyis b. Bünyamin b. Ya'kûb b. İshâk b. İbrahim'dir. Onun yanına oturdu ve insanlar;

'Tâlût kral tayin edildi.' dediler. İsrâiloğulları'nın büyükleri peygamberlerine geldiler ona;

'Peygamberlik ve krallık evinde olmadığı halde bize kral tayin edilen Tâlût da ne oluyor?' dediler. Sen biliyorsun ki peygamberlik ve krallık Lâvî ve Yehuza ailesindedir. O da onlara;

{إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ} *'Şüphesiz Allah, onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı'* dedi."[1174]

[٥٦٣٧] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنِ عَبْدِ الْكَرِيمِ، عَنْ عَبْدِ الصَّمَدِ بْنِ مَعْقِلٍ، عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ، قَالَ: «قَالَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ لِشَمْوِيلَ: ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ: قَدْ كَفَاكُمُ اللَّهُ الْقِتَالَ قَالُوا: إِنَّا نَتَخَوَّفُ مَنْ حَوْلَنَا فَيَكُونُ

1174 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/314, Taberî ve İbn İshâk'a nispetle; Türkî, 4/449.

لَنَا مَلِكٌ نَفْزَعُ إِلَيْهِ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى شمويل أَنِ ابْعَثْ لَهُمْ طَالُوتَ مَلِكًا، وَادَّهِنْهُ بِدُهْنِ الْقُدْسِ. فَضَلَّتْ حُمُرٌ لِأَبِي طَالُوتَ، فَأَرْسَلَهُ وَغُلَامًا لَهُ يَطْلُبَانِهَا، فجَاءُوا إِلَى شمويل يَسْأَلُونَهُ عَنْهَا، فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَكَ مَلِكًا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ قَالَ: أَنَا؟ قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: وَمَا عَلِمْتَ أَنَّ سِبْطِي أَدْنَى أَسْبَاطِ بَنِي إِسْرَائِيلَ؟ قَالَ: بَلَى. قَالَ: أَفَمَا عَلِمْتَ أَنَّ قَبِيلَتِي أَدْنَى قَبَائِلِ سِبْطِي؟ قَالَ: بَلَى. قَالَ: أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ بَيْتِي أَدْنَى بُيُوتِ قَبِيلَتِي؟ قَالَ: بَلَى. قَالَ: فَبِأَيَّةِ آيَةٍ؟ قَالَ: بِآيَةِ أَنَّكَ تَرْجِعُ وَقَدْ وَجَدَ أَبُوكَ حُمُرَهُ، وَإِذَا كُنْتَ بِمَكَانِ كَذَا وَكَذَا نَزَلَ عَلَيْكَ الْوَحْيِ. فَدَهَنَهُ بِدُهْنِ الْقُدُسِ، فَقَالَ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ: {إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ}.»

5637. Müsennâ'nın bize İshâk, İsmail b. Abdülkerim, Abdüssamed b. Ma'kil tarikiyle rivayet ettiğine göre Vehb b. Münebbih şöyle dedi: "İsrâiloğulları Şemvîl'e,

'Bizim için bir kral gönder biz de Allah yolunda savaşalım!' dediler. O da;

'Allah savaş konusunda size yeter' dedi. Onlar;

'Biz çevremizdeki kişilerden korkuyoruz. Böylece kendisine sığınacağımız bir kralımız olur.' dediler. Bunun üzerine Allah, Şemvîl'e;

'Onlara kral olarak Tâlût'u gönder ve onu Kudüs yağıyla yağla!' diye vahyetti. Tâlût'un babasına ait eşekler kayboldu. Babası, Tâlût'u ve onun oğlunu eşekleri aramak üzere gönderdi. Şemvîl'e onları sormak üzere geldiler. O da;

'Allah seni İsrâiloğulları'na kral olarak gönderdi' dedi. **[4/449]**

O da;

'Ben mi?' dedi. O da;

'Evet' dedi. Tâlût;

'Sen benim soyumun İsrâiloğulları'nın en düşük kolu olduğunu bilmiyor musun?' dedi. O da;

‘Evet (biliyorum)’ dedi. Tâlût;

‘Sen benim kabilemin soyumun en düşük kabilesi olduğunu bilmiyor musun?’ dedi. O da;

‘Evet (biliyorum)’ dedi. Tâlût;

‘Sen benim evimin kabilemin en düşük evi olduğunu bilmiyor musun?’ dedi. O da;

‘Evet (biliyorum).’ dedi. O da;

‘Peki hangi işaretle (bunları diyorsun)?’ dedi. O da;

‘Sen dönüyordun ki baban eşeklerini buldu. Sen falan yerdeyken sana vahiy indi.’ dedi. Sonra onu Kudüs yağıyla yağladı ve İsrâiloğulları’na;

{إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ} *‘Allah, size Tâlût’u hükümdar olarak gönderdi’ dedi. Onlar, ‘O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha layığız. Ona zenginlik de verilmemiştir’ dediler. Peygamberleri şöyle dedi: ‘Şüphesiz Allah, onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı.’* dedi.”[1175]

[٥٦٣٨] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: لَمَّا كَذَّبَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ شَمْعُونَ، وَقَالُوا لَهُ: إِنْ كُنْتَ صَادِقًا فَابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ آيَةً مِنْ نُبُوَّتِكَ قَالَ لَهُمْ شَمْعُونُ: عَسَى أَنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا. {قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} الْآيَةَ. دَعَا اللَّهَ فَأُتِيَ بِعَصًا تَكُونُ مِقْدَارًا عَلَى طُولِ الرَّجُلِ الَّذِي يُبْعَثُ فِيهِمْ مَلِكًا، فَقَالَ: إِنَّ صَاحِبَكُمْ يَكُونُ طُولُهُ طُولَ هَذِهِ الْعَصَا. فَقَاسُوا أَنْفُسَهُمْ بِهَا، فَلَمْ يَكُونُوا مِثْلَهَا. وَكَانَ طَالُوتُ رَجُلًا سِقَّاءً يَسْقِي عَلَى حِمَارٍ لَهُ، فَضَلَّ حِمَارُهُ، فَانْطَلَقَ يَطْلُبُهُ فِي الطَّرِيقِ، فَلَمَّا رَأَوْهُ دَعُوهُ فَقَاسُوهُ بِهَا، فَكَانَ مِثْلَهَا، فَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ: {إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا} قَالَ الْقَوْمُ: مَا كُنْتَ قَطُّ أَكْذَبَ مِنْكَ السَّاعَةَ، وَنَحْنُ مِنْ سِبْطِ الْمُمَلَّكَةِ وَلَيْسَ هُوَ مِنْ سِبْطِ الْمُمَلَّكَةِ، وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ فَتَتَّبِعُهُ لِذَلِكَ فَقَالَ النَّبِيُّ: {إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ}.

1175 Taberî, *Târîh*, 1/469-472, uzun haliyle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/463 (2443), İsmail b. Abdülkerim tarikiyle rivayetin bir kısmını; Türkî, 4/450.

5638. Musa b. Harun'un bana Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle dedi: "İsrâiloğulları Şem'ûn'u yalanladıkları ve ona;

'Eğer doğru sözlüysen bizim için peygamberliğinin bir alâmeti olarak bir kral gönder de Allah yolunda savaşalım!' dedikleri zaman Şem'ûn onlara;

'Hadi size savaş farz kılınır da siz savaşmazsanız?' dediler. **[4/450]**

Onlar da;

{قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} *'Allah yolunda savaşmayıp da ne yapacağız?'* dediler. Allah'a dua etti. Bunun üzerine kral olarak gönderilecek adam boyunda bir asa getirildi ve,

'Arkadaşınızın boyu bu asa kadardır.' dedi. Kendilerini ölçtüler ve onun aynısının ölçüsünde değillerdi. Tâlût, eşeği üzerinde suculuk yapan bir kişiydi. Eşeği kayboldu. Onu aramak üzere yola düştü. Onu gördüklerinde çağırdılar, asayla boyunu ölçtüler ve ölçüsü onun aynısıydı. Peygamberleri onlara,

{إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا} *'Allah, size Tâlût'u hükümdar olarak gönderdi.'* dedi. Bunun üzerine kavim;

'Sen eskiden böyle yalancı değildin.' dedi. 'Biz krallık torunlarıyız. O ise krallık torunlarından değil. Ona geniş mal verilmemiş ki biz ona onun için uyalım' dedi. Bunun üzerine peygamber;

{إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ} *'Şüphesiz Allah, onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı'* dedi."[1176]

[٥٦٣٩] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: «كَانَ طَالُوتُ سِقَّاءً يَبِيعُ الْمَاءَ.»

5639. Ahmed b. İshâk el-Ahvâzî'nin bize Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Şerîk, Amr b. Dînâr tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime, "Tâlût su satan biriydi" dedi.[1177]

1176 Taberî, *Târîh*, 1/467, Süddî tarikiyle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/463, 466, (2446, 2447, 2461), Amr b. Hammâd tarikiyle, Türkî, 4/450.

1177 İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 24/440, Ebû Ahmed tarikiyle; Türkî, 4/450.

[٥٦٤٠] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: بَعَثَ اللَّهُ طَالُوتَ مَلِكًا، وَكَانَ مِنْ سِبْطِ بِنْيَامِينَ سِبْطٌ لَمْ يَكُنْ فِيهِمْ مَمْلَكَةٌ وَلَا نُبُوَّةٌ. وَكَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ سِبْطَانِ: سِبْطُ نُبُوَّةٍ، وَسِبْطُ مَمْلَكَةٍ، وَكَانَ سِبْطُ النُّبُوَّةِ سِبْطَ لَاوِيٍّ إِلَيْهِ مُوسَى، وَسِبْطُ الْمُمَلَّكَةِ يَهُوذَا إِلَيْهِ دَاوُدُ، وَسُلَيْمَانُ. فَلَمَّا بُعِثَ مِنْ غَيْرِ سِبْطِ النُّبُوَّةِ، وَالْمُمَلَّكَةِ أَنْكَرُوا ذَلِكَ وَعَجِبُوا مِنْهُ وَقَالُوا: {أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ} قَالُوا: وَكَيْفَ يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا، وَلَيْسَ مِنْ سِبْطِ النُّبُوَّةِ، وَلَا مِنْ سِبْطِ الْمُمَلَّكَةِ فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ}.

5640. Bişr b. Muâz'ın bize Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle dedi: "Allah, Tâlût'u kral olarak gönderdi. O içlerinde krallık ve peygamberlik olmayan bir kol olan Bünyamin'in kolundandı. İsrâiloğulları içerisinde peygamberlik kolu ve krallık kolu olmak üzere iki kol vardı. Peygamberlik kolu Lâvî'nin koluydu ve Hz. Musa'ya ulaşırdı. Krallık kolu Yehûzâ koluydu ve Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'a ulaşırdı. O peygamberlik ve krallık kolu dışında bir koldan gönderilince onu inkâr ettiler, ona şaşırdılar ve;

{أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ} *'O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha layığız'* dediler. Devamla 'Peygamberlik ve krallık kolundan olmadığı halde onun bizim üzerimizde nasıl otoritesi olur?' dediler. Bunun üzerine şanı yüce olan Allah da;

{إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ} *'Şüphesiz Allah, onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti'* buyurdu."[1178] **[4/451]**

[٥٦٤١] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ فِي قَوْلِهِ: {ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} قَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ: {إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا} قَالُوا {أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا} قَالَ: وَكَانَ مِنْ سِبْطٍ لَمْ يَكُنْ فِيهِمْ مُلْكٌ وَلَا نُبُوَّةٌ، فَقَالَ: {إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ}.

1178 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/316, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/451.

5641. Hasan b. Yahyâ'nın bana Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللهِ} *"Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım"* sözü hakkında "Peygamberleri onlara;

{إِنَّ اللهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا} *'Allah, size Tâlût'u hükümdar olarak gönderdi'* dedi. Onlar da;

{أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا} *'O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir?'* dediler. Tâlût, içinde kralın ve peygamberin bulunmadığı bir koldandı. Bunun üzerine,

{إِنَّ اللهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ} *'Şüphesiz Allah, onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı.'* dedi."[1179]

[٥٦٤٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو زُهَيْرٍ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ فِي قَوْلِهِ: {وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا} وَكَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ سِبْطَانِ: سِبْطُ نُبُوَّةٍ، وَسِبْطُ خِلَافَةٍ. فَلِذَلِكَ {قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا} يَقُولُونَ: وَمَنْ أَيْنَ يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا، وَلَيْسَ مِنْ سِبْطِ النُّبُوَّةِ، وَلَا سَبْطِ الْخِلَافَةِ {قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ}.

5642. Müsennâ'nın bana İshâk, Ebû Züheyr, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk, {وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا} *"Peygamberleri onlara, 'Allah, size Tâlût'u hükümdar olarak gönderdi' dedi"* sözü hakkında şöyle dedi: "İsrâiloğulları içerisinde peygamberlik kolu ve halifelik kolu olmak üzere iki kol vardı. Bundan dolayı,

{قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا} *'O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? dediler.'* Yani 'O ne peygamberlik kolundan ne de halifelik kolundan olduğu halde onun nereden bizim üzerimizde otoritesi olabilir?' dediler. O da;

{إِنَّ اللهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ} *'Şüphesiz Allah, onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı'* dedi."

1179 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/97; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 24/439-440; Türkî, 4/451.

[٥٦٤٣] حُدِّثْتُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْفَرَجِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ بْنَ مُزَاحِمٍ يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: {أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا} فَذَكَرَ نَحْوَهُ.

5643. Hüseyin b. Ferec tarafından bana Ebû Muâz, Ubeyd b. Süleyman tarikiyle rivayet edildiğine göre Dahhâk b. Müzâhim, {أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا} *"O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir?"* sözü hakkında benzerini zikretmiştir. **[4/452]**

[٥٦٤٤] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ: لَمَّا قَالَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ لِنَبِيِّهِمْ: سَلْ رَبَّكَ أَنْ يَكْتُبَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ فَقَالَ لَهُمْ ذَلِكَ النَّبِيُّ: {هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ} الْآيَةَ. قَالَ: فَبَعَثَ اللَّهُ طَالُوتَ مَلِكًا. قَالَ: وَكَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ سِبْطَانِ: سِبْطُ نُبُوَّةٍ، وَسِبْطُ مَمْلَكَةٍ، وَلَمْ يَكُنْ طَالُوتُ مِنْ سِبْطِ النُّبُوَّةِ وَلَا مِنْ سِبْطِ الْمَمْلَكَةِ. فَلَمَّا بُعِثَ لَهُمْ مَلِكًا أَنْكَرُوا ذَلِكَ، وَعَجِبُوا وَقَالُوا: {أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ} قَالُوا: وَكَيْفَ يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَلَيْسَ مِنْ سِبْطِ النُّبُوَّةِ، وَلَا مِنْ سِبْطِ الْمَمْلَكَةِ فَقَالَ: {إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ} الْآيَةَ.

5644. Ammâr b. Hasan tarafından bana İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî' şöyle dedi: "İsrâiloğulları, peygamberlerine;

'Rabbinden bize savaşı farz kılmasını iste!' dedikleri zaman o peygamber onlara,

{هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ} *'Üzerinize savaş farz kılındığında...'* dedi. Allah, Tâlût'u kral olarak gönderdi. İsrâiloğulları içerisinde iki tane kol vardı: Peygamberlik kolu ve krallık kolu. Tâlût ne peygamberlik kolundan ne de krallık kolundandı. Onlara kral olarak gönderilince onlar onu inkâr ettiler, şaşırdılar ve;

{أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ} *'O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha layığız. Ona zenginlik de verilmemiştir'* dediler. Yani 'O peygamberlik ve krallık

kolundan olmadığı halde bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir?' dediler. O da bunun üzerine,

{إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ} *'Allah onu sizin üzerinize seçti'* dedi."[1180]

[٥٦٤٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: أَمَا ذِكْرُ طَالُوتَ إِذْ قَالُوا: {أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ} فَإِنَّهُمْ لَمْ يَقُولُوا ذَلِكَ إِلَّا أَنَّهُ كَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ سِبْطَانِ، كَانَ فِي أَحَدِهِمَا النُّبُوَّةُ، وَكَانَ فِي الْآخَرِ الْمُلْكُ، فَلَا يُبْعَثُ إِلَّا مَنْ كَانَ مِنْ سِبْطِ النُّبُوَّةِ، وَلَا يُمَلَّكُ عَلَى الْأَرْضِ أَحَدٌ إِلَّا مَنْ كَانَ مِنْ سِبْطِ الْمُلْكِ. وَأَنَّهُ ابْتَعَثَ طَالُوتَ حِينَ ابْتَعَثَهُ وَلَيْسَ مِنْ أَحَدِ السِّبْطَيْنِ وَاخْتَارَهُ عَلَيْهِمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ؛ وَمِنْ أَجْلِ ذَلِكَ قَالُوا: {أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ} وَلَيْسَ مِنْ وَاحِدٍ مِنَ السِّبْطَيْنِ، قَالَ: {إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ} إِلَى: {وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ}.

5645. Muhammed b. Sa'd'ın bana babası, amcası, onun babası, onun babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle dedi: "Tâlût'un haberine gelince o, şöyledir: Onlar {أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ} *'O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha layığız. Ona zenginlik de verilmemiştir'* dedikleri zaman bu sözü, İsrâiloğulları içerisinde iki kol olması haricinde bir sebepten söylememişlerdir. İki koldan birinde nübüvvet, diğerinde de krallık vardı. Peygamberlik kolundan olan kimseden başkası peygamber olarak gönderilmez, krallık kolundan olandan başkası da yeryüzünde kral yapılmazdı. Göndereceği zaman iki koldan olmadığı halde Tâlût'u gönderdi, onu seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı. Bundan dolayı onlar;

{أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ} *'O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha layığız'* dediler. O, iki koldan hiçbirinden değildi. O da {إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ} *'Allah onu size seçti'*

1180 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/465 (2455), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle muhtasar olarak; Türkî, 4/452.

ifadesinden başlayarak {وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ} *'Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir'* ifadesine kadar söyledi."[1181] **[4/453]**

[٥٦٤٦] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ، قَوْلُهُ: {أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى} الْآيَةَ. هَذَا حِينَ رُفِعَتِ التَّوْرَاةُ وَاسْتُخْرِجَ أَهْلُ الْإِيمَانِ، وَكَانَتِ الْجَبَابِرَةُ قَدْ أَخْرَجَتْهُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَبْنَائِهِمْ؛ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ وَذَلِكَ حِينَ أَتَاهُمُ التَّابُوتُ. قَالَ: وَكَانَ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ سِبْطَانِ: سِبْطُ نُبُوَّةٍ، وَسِبْطُ خِلَافَةٍ، فَلَا تَكُونُ الْخِلَافَةُ إِلَّا فِي سِبْطِ الْخِلَافَةِ، وَلَا تَكُونُ النُّبُوَّةُ إِلَّا فِي سِبْطِ النُّبُوَّةِ، فَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ: {إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ} وَلَيْسَ مِنْ أَحَدِ السِّبْطَيْنِ، لَا مِنْ سِبْطِ النُّبُوَّةِ، وَلَا سِبْطِ الْخِلَافَةِ. {قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ} الْآيَةَ.

5646. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى} *"Musa'dan sonra İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerini görmedin mi?"*[1182] âyetiyle ilgili şöyle dedi: "Bu, Tevrat kaldırıldığı, iman ehli kişiler çıkarıldığı, zorbalar onları yurtlarından ve çocuklarından uzaklaştırdığı zamandı ve onlara savaş farz kılındı, ki bu da onlara (ahid) sandık(ı) geldiği zamandır. İsrâiloğulları'ndan iki tane kol vardı: Peygamberlik kolu ve hilâfet kolu. Halifelik, hilâfet kolundan olandan başkasında olmazdı. Peygamberlik kolundan başkasında peygamberlik olmazdı. Peygamberleri onlara;

{إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ} *'Allah, size Tâlût'u hükümdar olarak gönderdi' dedi. Onlar, 'O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha layığız'* dediler. O iki koldan birinden değildi. Ne peygamberlik kolundan ne de hilâfet kolundan. O da;

{قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ} *'Allah onu size seçti' dedi."*[1183]

1181 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/465 (2456), Muhammed b. Sa'd tarikiyle; Türkî, 4/453.

1182 Bakara 2/246.

1183 Rivayetin tahrici 4/440'ta geçmişti. Türkî, 4/453. Bu rivayet 5633. rivayeti tamamlayan bir rivayettir. Şâkir, 5/311.

d. "Mülk"ün Mânasının "Ordu Üzerindeki Emirlik" Olduğu Görüşü

Bu bağlamda *"mülk"*ün mânasının "ordu üzerindeki emirlik" olduğu söylenmiştir:

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٦٤٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ مُجَاهِدٌ، قَوْلَهُ: {إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا} قَالَ: كَانَ أَمِيرَ الْجَيْشِ.

5647. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, {إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا} *"Allah, size Tâlût'u hükümdar olarak gönderdi."* âyetiyle ilgili "O, ordunun komutanıydı." dedi.

[٥٦٤٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ بِمِثْلِهِ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: كَانَ أَمِيرًا عَلَى الْجَيْشِ.

5648. Muhammed b. Amr'ın bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, lafız olarak aynısını zikretmiş ancak "O, ordunun başında komutandı" demiştir.[1184] **[4/454]**

أَنَّى "Nasıl"[1185] ve الْمُلْكُ "hükümdarlık"[1186] kelimelerinin anlamlarını açıklamıştık ve bu bağlamda tekrar edilmesine ihtiyaç kalmamaktadır.[1187]

2. {قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ} "Şüphesiz Allah, onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı."

Şanı yüce olan Allah'ın {قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ} *"Şüphesiz Allah, onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı."* sözünün tefsiri:

1184 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 241; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/465, (2456); Türkî, 4/453.

1185 Türkî, 3/745-761; 4/454.

1186 Türkî, 1/150, 2/407; 4/454.

1187 أَنَّى "nasıl" kelimesinin anlamı için Türkî, 4/398-416. sayfalara; الْمُلْكُ "hükümdarlık" kelimesinin anlamı için bk. Şâkir, 1/148-150; 2/488; 4/312.

a. {قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ} "Şüphesiz Allah, onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti."

Şanı yüce olan Allah {قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ} *"Şüphesiz Allah, onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti."* sözüyle "Peygamberleri Şemvîl onlara 'Şüphesiz Allah onu sizin üzerinize arındırdı yani sizin üzerinize seçti' dedi" anlamını kastetmiştir.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٥٦٤٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ، حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ} اخْتَارَهُ.

5649. Muhammed b. Sa'd'ın bana babası, amcası, onun babası, onun babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ} *"Onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti."* âyetiyle ilgili "Onu seçti (anlamındadır)." dedi.[1188]

[٥٦٥٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو زُهَيْرٍ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ: {إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ} قَالَ: اخْتَارَهُ عَلَيْكُمْ.

5650. Müsennâ'nın bana İshâk, Ebû Züheyr, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk, {اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ} *"Onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti."* âyetiyle ilgili "Onu sizin üzerinize seçti (anlamındadır)." dedi.

[٥٦٥١] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: {إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ} اخْتَارَهُ.

5651. Yûnus'un bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine İbn Zeyd {اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ} *"Onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti."* âyetiyle ilgili "Onu seçti (anlamındadır)." dedi.[1189] **[4/455]**

1188 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/465 (2457), Muhammed b. Sa'd tarikiyle; Türkî, 4/454. اصْطِفَاءُ "seçmek" kelimesinin anlamı için bk. Şâkir, 3/91; 4/312.

1189 Tûsî, *Tibyân*, 2/291; Türkî, 4/454.

b. {وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ} "Onun bilgisini ve gücünü artırdı."

Allah'ın {وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ} *"Onun bilgisini ve gücünü artırdı."* sözüne gelince. O, bununla, "Şüphesiz Allah onun için ilimde ve beden gücünde ona bol lütufta bulundu, bu hitaba muhatap olan kimselerden onun dışındakilere verdiğinin üzerinde ilim verdi." anlamını kastetmektedir. Bu da Allah tarafından ona vahiy geldiğini zikretmesi suretiyledir.

1- Beden gücündeki lütfuna gelince. Onlardan başkasına verilmemiş olan daha fazla boy uzunluğu ona verilmiştir.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٥٦٥٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ مَعْقِلٍ، عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ، قَالَ: لَمَّا قَالَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ: {أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ} قَالَ: وَاجْتَمَعَ بَنُو إِسْرَائِيلَ، فَكَانَ طَالُوتُ فَوْقَهُمْ مِنْ مَنْكِبَيْهِ فَصَاعِدًا.

5652. Müsennâ'nın bana İshâk, İsmail b. Abdülkerim, Abdüssamed b. Ma'kil tarikiyle rivayet ettiğine göre Vehb b. Münebbih, {أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ} *"'O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha layığız. Ona zenginlik de verilmemiştir' dediler. Peygamberleri şöyle dedi: 'Şüphesiz Allah, onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı.'"* âyetiyle ilgili "İsrâiloğulları bir araya geldiler ve Tâlût'un omuzları onların üzerindeydi hatta daha yüksekti." dedi.[1190]

Süddî şöyle demiştir: "Peygamber, kral olarak gönderilecek adam boyunda bir asa ile getirildi ve 'Arkadaşınızın boyu bu asa kadardır' dedi. Kendilerini ölçtüler ve onun aynısının ölçüsünde değillerdi. Tâlût'un boyunu asayla ölçtüler ve ölçüsü onun aynısıydı."

1190 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/466 (2462), İsmail b. Abdülkerim tarikiyle; Türkî, 4/455.

[٥٦٥٣] حَدَّثَنِي بِذَلِكَ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ.

5653. Bunu bana Musa, Amr, Esbât tarikiyle Süddî'den rivayet etmiştir.[1191]

2- Diğerleri "Bunun anlamı Allah onu sizin üzerinize seçti ve seçmesiyle birlikte {بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ} *"Onun bilgisini ve gücünü"* artırdı" görüşünü benimsemişlerdir. Bu görüşle "Bununla birlikte ilmini ve vücut kuvvetini artırmıştır" anlamının kastedildiğini söylemişlerdir. **[4/456]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٦٥٤] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: {إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ} بَعْدَ هَذَا.

5654. Yûnus'un bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, {إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ} *"Şüphesiz Allah, onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı."* âyetiyle ilgili "Bundan sonra (ilmini ve vücut kuvvetini artırdı)." dedi.[1192]

3. {وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ} "Allah mülkünü dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ} *"Allah mülkünü dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."* sözünün tefsiri:

a. {وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ} "Allah mülkünü dilediğine verir."

Şanı yüce olan Allah bununla şunu kastetmektedir: "Mülk Allah'ındır ve başkasının değil O'nun elindedir. Onu dilediğine verir, onun yanına koyar, ona özel verir ve yarattığı kimselerden istediğine bahşeder. Ey İsrâiloğulları'ndan önde gelen topluluk! Krallık kolundan olmasa bile Allah'ın Tâlût'u üzerinize kral olarak göndermesini yadırgamayın. Yöneticilik

1191 Taberî, *Târîh*, (1/467-468), uzun haliyle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/466 (2461), Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 4/455. Bu rivayet 5638. rivayetin bir kısmıdır. Şâkir, 5/313.

1192 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/258, bu rivayetin benzerini, Türkî, 4/455.

atalardan ve geçmişlerinizden mirasla değildir. Fakat o, Allah'ın elindedir ve onu yarattığı kimselerden istediğine verir. Allah'a seçim dayatmayın."

Bizim bu konuda benimsediğimiz görüşün benzerini tefsir ehlinden bir grup da benimsemiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٦٥٥] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي بَعْضُ أَهْلِ الْعِلْمِ، عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ: {وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ} الْمُلْكُ بِيَدِ اللَّهِ يَضَعُهُ حَيْثُ شَاءَ، لَيْسَ لَكُمْ أَنْ تَخْتَارُوا فِيهِ.

5655. İbn Humeyd'in bize Seleme, İbn İshâk, bazı ilim ehli tarikiyle rivayet ettiğine göre Vehb b. Münebbih, {وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ} *"Allah mülkünü dilediğine verir."* âyetiyle ilgili "Mülk Allah'ın elindedir, onu dilediğine bahşeder. Sizin o konuda seçme durumunuz yoktur." dedi.

[٥٦٥٦] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ مُجَاهِدٌ: مُلْكُهُ: سُلْطَانُهُ.

5656. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid; "Mülkü demek otoritesi demektir." dedi. **[4/457]**

[٥٦٥٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ} سُلْطَانَهُ.

5657. Muhammed b. Amr'ın bize Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, {وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ} *"Allah mülkünü dilediğine verir."* sözü hakkında "Otoritesini (verir demektir)." dedi.[1193]

b. {وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ} "Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."

Allah'ın {وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ} *"Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."* sözüne gelince. O bununla şunu kastetmiştir: "Allah lütfuyla her şeyi

1193 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 242; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/467 (2464); Türkî, 4/456.

genişçe verir, onu istediğine bahşeder ve onu dilediğine fazla fazla verir. Vereceği mülke ve vereceği lütfa ehil olanı bilendir ve onu tanıdığı ve verdiği şeye ehil olduğunu bildiği için ya o iyi yapacağı ya da ondan faydalanması için bunu ona verir."

[BAKARA SÛRESİ 248. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾

"Peygamberleri onlara 'Onun hükümdarlığının alâmeti, içinde Rabbinizden bir sekînet, Musa ve Harun ailelerinin bıraktıklarından bir bakiye bulunan ve meleklerin taşıdığı sandığın size gelmesidir' dedi. Gerçekten inanıyorsanız bilin ki, bunda sizin için büyük bir işaret vardır." **(Bakara 2/248)**

1. {وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ} "Peygamberleri onlara 'Onun hükümdarlığının alâmeti, sandığın size gelmesidir' dedi."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ} *"Peygamberleri onlara 'Onun hükümdarlığının alâmeti, sandığın size gelmesidir' dedi."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah tarafından peygamberine dair bildirdiği bu haber, kendilerine bu sözün söylendiği İsrâiloğulları'ndan önde gelen grubun Tâlût'un kral olarak gönderilmesini kabul etmediklerine delildir. Çünkü peygamberleri onlara bunu söylemiş ve Allah'ın ona vermiş olduğu üstün vasıfları onlara tanıtmıştır. Ancak onlar söylediği ve haber verdiği şeyin doğruluğuna dair delil istemişlerdir. Durum {وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ} *"Allah mülkünü dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."* âyetinde belirttiğimiz gibi olunca bu âyetin tefsiri şu şekilde olur: "Ona 'Eğer doğru sözlü kimselerden isen buna dair bir alâmet getir' dediler. Peygamberleri de onlara {إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ} *"Onun hükümdarlığının alâmeti sandığın size gelmesidir'* demiştir." **[4/458]**

Bu kıssa şanı yüce olan Allah tarafından İsrâiloğulları'na ve peygamberlerine, Allah yolunda savaşmak üzere ondan bir kral göndermesini istemelerinde ortaya koydukları ilk tavra dair, peygamberliğini bildikten sonra peygamberlerini inkâr ettiklerine dair ve sonra savaş için ayağa kalkmaları istendiğinde Allah yolunda cihad konusunda Allah'a ve elçisine verdikleri sözü bozmalarına dair ve yine çoğunluğunun krallarına yardım etmeye sevk etmemelerine ve oturup kalarak onunla birlikte cihaddan uzak kalmalarına rağmen Allah'ın az gruba fetih nasip etmesine dair haber verme olsa da bu âyet Allah Resûlü'nün (sav) hicret ettiği yerde olan onların nesilleri ve evlatları olan Kurayza ve Nadir Yahudileri için bir uyarıdır.

Onun, onlara ve onların dışındakilere peygamber olarak gönderilmesinden önceki süreçte düşmanlarına karşı Allah'tan yardım istemelerinden sonra, onun doğruluğunu ve peygamberliğinin hakikatini bilmelerine rağmen hâlâ emrettiği ve yasakladığı konularda Hz. Muhammed'i (sav) yalanlama içerisindedirler. Bu, onun dürüst olduğunu ve peygamberliğinin hakikatini bilmelerine rağmen peygamberlerinden, düşmanlarıyla savaşmaları ve Rableri yolunda onunla birlikte savaşmak üzere onlara bir kral göndermesinin istedikleri zaman Tâlût ile birlikte cihad etmeden kaçınmaları sebebiyle, (diğer) peygamberlerinden başlayarak peygamberleri olan Şemvîl'in bu konuda müracaatlarından sonra Şemvîl b. Bâlî'yi yalanlayan ilk nesiller gibi olmamaları konusunda bir uyarıdır. Bu aynı şekilde İsrâiloğulları'ndan önde gelen bir grubun Allah'ın düşmanı Câlût'un savaşa çıktığı zaman kralları Tâlût'tan geri kalmalarında, cihadın ve Allah yolunda savaşın hararetli olduğu zamanda savaştan geri durma ve yerinde kalma duygusunu hareketlendirmede olduğu gibi Hz. Muhammed'in (sav) ashâbından Allah'a ve elçisine iman edenler için O'nun yolunda cihada bir teşvik, düşmanlarıyla karşılaştıkları, Allah'ı ve kendisini inkâr edenlerin direnip karşı durdukları anda peygamberleri Hz. Muhammed'den (sav) geri kalmamaları konusunda bir uyarı, Allah'ın {قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو اللَّهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ} *"Allah'a kavuşacaklarını umanlar ise, 'Nice az birlik vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir, Allah sabredenlerle beraberdir' dediler."*[1194] sözüyle küfür ehlinin savaşı kızıştırmalarına, kendilerinin sayısı az, düşmanlarının sayısı çok olup güçleri arttı diye onların savaştan yılmayı terk etmelerine karşı

1194 Bakara 2/249.

atılganlığa bir teşviktir. Ayrıca bu, şanı yüce olan Allah tarafından mümin kullarına yardımın, zaferin, hayır ve şerrin kendisi elinde olduğuna dair bir bildiridir.

b. {قَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ} "Peygamberleri onlara dedi."

Allah'ın {قَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ} *"Peygamberleri onlara dedi"* sözünün tefsirine gelince. O, bununla İsrâiloğulları'ndan peygamberlerine {ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} *"Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım"*[1195] diyen ileri gelen topluluğa şöyle dedi anlamını kastetmektedir. **[4/459]**

c. {إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ} "Onun hükümdarlığının alâmeti"

Allah'ın {إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ} *"Onun hükümdarlığının alâmeti"* sözü -her ne kadar krallık kolundan olmasa da- benden "Allah size onu kral olarak gönderdi" şeklindeki sözümde doğruluğuma delâlet istemiş olduğunuz Tâlût'un krallığının alâmeti {أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ} *"İçinde Rabbinizden bir sekînet bulunan sandığın size gelmesidir"* –ki o İsrâiloğulları'nın düşmanla karşılaştıkları zaman önlerine geçirip beraber onunla birlikte saldırdıkları bir sandıktır. Onunla birlikte düşman onlara karşı duramaz, hiç kimse ona düşmanlık ederek karşısına çıkamazdı. Ta ki Allah'ın emrini boş verdiler[1196] ve peygamberlerine karşı çıkışları çoğaldı. Allah da son defa artık sonsuza kadar geri verilmeyecek şekilde alıncaya kadar onu her seferinde geri vererek onlardan çekip aldı.

Allah'ın {إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا} *"Allah, size Tâlût'u hükümdar olarak gönderdi."* sözüne karşı peygamberleri Şemvîl'in doğruluğunun alâmeti olarak İsrâîloğulları'na gelen sandığın gelme sebebi konusunda müfessirler ihtilaf etmişlerdir. Bundan önce İsrâiloğulları'ndan çekilip alındı, Allah, Tâlût'un krallığının alâmeti kıldığında onlara bunu geri mi verdi yoksa daha önce çekilip alınmadı da bunu onlara ilk defa (o zaman) mı yaptı?

1- Bazıları "Hz. Musa ve Hz. Harun döneminden itibaren sandık birbirlerine miras kalarak onların yanındaydı. Ta ki küfür ehlinden birtakım krallar onu çekip aldılar. Sonra da Allah, Tâlût'un krallığının alâmeti

---

1195 Bakara 2/246.

1196 Bazı nüshalarda geçen حَتَّى مَنَعُوا أَمْرَ اللهِ "Allah'ın emrine engel oldular" ifadesi doğru değildir ve bir tahriftir. Doğrusu حَتَّى ضَيَّعُوا أَمْرَ اللهِ "Allah'ın emrini boş verdiler" şeklinde olması gerekir. Şâkir, 5/317.

olarak onu onlara geri verdi" dediler. Onlara sandığı geri vermesinin sebebi olarak benim zikretmiş olduğumu söylediler. O da şudur:

[٥٦٥٨] حَدَّثَنِي بِهِ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ، قَالَ: ثَنِي عَبْدُ الصَّمَدِ بْنِ مَعْقِلٍ، أَنَّهُ سَمِعَ وَهْبَ بْنَ مُنَبِّهٍ، قَالَ: كَانَ لعيلي الَّذِي رَبَّى شَمْوِيلَ ابْنَانِ شَابَّانِ أَحْدَثَا فِي الْقُرْبَانِ شَيْئًا لَمْ يَكُنْ فِيهِ، كَانَ مِسْوَطُ الْقُرْبَانِ الَّذِي كَانُوا يَسُوطُونَهُ بِهِ كُلَّابَيْنِ فَمَا أَخْرَجَا كَانَ لِلْكَاهِنِ الَّذِي يَسُوطُهُ، فَجَعَلَ ابْنَاهُ كَلَالِيبَ، وَكَانَا إِذَا جَاءَ النِّسَاءُ يُصَلِّينَ فِي الْقُدْسِ يَتَشَبَّثَانِ بِهِنَّ. فَبَيْنَا شَمْوِيلُ نَائِمٌ قِبَلَ الْبَيْتِ الَّذِي كَانَ يَنَامُ فِيهِ عيلي، إِذْ سَمِعَ صَوْتًا يَقُولُ: أَشَمْوِيلُ. فَوَثَبَ إِلَى عيلي، فَقَالَ: لَبَّيْكَ مَا لَكَ دَعَوْتَنِي؟ فَقَالَ: لَا، ارْجِعْ فَنَمْ فَرَجَعَ فَنَامَ، ثُمَّ سَمِعَ صَوْتًا آخَرَ يَقُولُ: أَشَمْوِيلُ. فَوَثَبَ إِلَى عيلي أَيْضًا، فَقَالَ: لَبَّيْكَ مَا لَكَ دَعَوْتَنِي؟ فَقَالَ: لَمْ أَفْعَلِ ارْجِعْ فَنَمْ، فَإِنْ سَمِعْتُ شَيْئًا فَقُلْ لَبَّيْكَ مَكَانَكَ مُرْنِي فَأَفْعَلُ فَرَجَعَ فَنَامَ، فَسَمِعَ صَوْتًا أَيْضًا يَقُولُ: أَشَمْوِيلُ. فَقَالَ: لَبَّيْكَ أَنَا هَذَا مُرْنِي أَفْعَلُ قَالَ: انْطَلِقْ إِلَى عيلي، فَقُلْ لَهُ: مَنَعَهُ حُبُّ الْوَلَدِ أَنْ يَزْجُرَ ابْنَيْهِ أَنْ يُحْدِثَا فِي قُدْسِي، وَقُرْبَانِي وَأَنْ يَعْصِيَانِي، فَلَأَنْزِعَنَّ مِنْهُ الْكِهَانَةَ وَمِنْ وَلَدِهِ، وَلَأُهْلِكَنَّهُ وَإِيَّاهُمَا فَلَمَّا أَصْبَحَ سَأَلَهُ عيلي، فَأَخْبَرَهُ، فَفَزِعَ لِذَلِكَ فَزَعًا شَدِيدًا، فَسَارَ إِلَيْهِمْ عَدُوٌّ مِمَّنْ حَوْلَهُمْ، فَأَمَرَ ابْنَيْهِ أَنْ يَخْرُجَا بِالنَّاسِ فَيُقَاتِلَا ذَلِكَ الْعَدُوَّ فَخَرَجَا وَأَخْرَجَا مَعَهُمَا التَّابُوتَ الَّذِي كَانَ فِيهِ اللَّوْحَانِ وَعَصَا مُوسَى لِيُنْصَرُوا بِهِ. فَلَمَّا تَهَيَّئُوا لِلْقِتَالِ هُمْ وَعَدُوُّهُمْ، جَعَلَ عيلي يَتَوَقَّعُ الْخَبَرَ مَاذَا صَنَعُوا، فَجَاءَهُ رَجُلٌ يُخْبِرُهُ وَهُوَ قَاعِدٌ عَلَى كُرْسِيِّهِ أَنَّ ابْنَيْكَ قَدْ قُتِلَا، وَأَنَّ النَّاسَ قَدِ انْهَزَمُوا. قَالَ: فَمَا فَعَلَ التَّابُوتُ؟ قَالَ: ذَهَبَ بِهِ الْعَدُوُّ. قَالَ: فَشَهِقَ وَوَقَعَ عَلَى قَفَاهُ مِنْ كُرْسِيِّهِ فَمَاتَ وَذَهَبَ الَّذِينَ سَبَوْا التَّابُوتَ حَتَّى وَضَعُوهُ فِي بَيْتِ آلِهَتِهِمْ وَلَهُمْ صَنَمٌ يَعْبُدُونَهُ، فَوَضَعُوهُ تَحْتَ الصَّنَمِ وَالصَّنَمُ مِنْ فَوْقِهِ، فَأَصْبَحَ مِنَ الْغَدِ وَالصَّنَمُ تَحْتَهُ وَهُوَ فَوْقَ الصَّنَمِ. ثُمَّ أَخَذُوهُ فَوَضَعُوهُ فَوْقَهُ وَسَمَّرُوا قَدَمَيْهِ فِي التَّابُوتِ، فَأَصْبَحَ مِنَ الْغَدِ قَدْ تَقَطَّعَتْ يَدَا الصَّنَمِ وَرِجْلَاهُ، وَأَصْبَحَ مُلْقًى تَحْتَ التَّابُوتِ؛ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: قَدْ عَلِمْتُمْ أَنَّ إِلَهَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا

يَقُومُ لَهُ شَيْءٌ، فَأَخْرِجُوهُ مِنْ بَيْتِ آلِهَتِكُمْ فَأَخْرَجُوا التَّابُوتَ فَوَضَعُوهُ فِي نَاحِيَةٍ مِنْ قَرْيَتِهِمْ، فَأَخَذَ أَهْلُ تِلْكَ النَّاحِيَةِ الَّتِي وَضَعُوا فِيهَا التَّابُوتَ وَجَعٌ فِي أَعْنَاقِهِمْ، فَقَالُوا: مَا هَذَا؟ فَقَالَتْ لَهُمْ جَارِيَةٌ كَانَتْ عِنْدَهُمْ مِنْ سَبْيِ بَنِي إِسْرَائِيلَ: لَا تَزَالُونَ تَرَوْنَ مَا تَكْرَهُونَ مَا كَانَ هَذَا التَّابُوتُ فِيكُمْ، فَأَخْرِجُوهُ مِنْ قَرْيَتِكُمْ قَالُوا: كَذَبْتَ قَالَتْ: إِنَّ آيَةَ ذَلِكَ أَنْ تَأْتُوا بِبَقَرَتَيْنِ لَهُمَا أَوْلَادٌ لَمْ يُوضَعْ عَلَيْهِمَا نِيرٌ قَطُّ، ثُمَّ تَضَعُوا وَرَاءَهُمُ الْعِجْلَ، ثُمَّ تَضَعُوا التَّابُوتَ عَلَى الْعِجْلِ، وَتُسَيِّرُوهُمَا، وَتَحْبِسُوا أَوْلَادَهُمَا فَإِنَّهُمَا تَنْطَلِقَانِ بِهِ مُذْعِنَتَيْنِ، حَتَّى إِذَا خَرَجَتَا مِنْ أَرْضِكُمْ وَوَقَعَتَا فِي أَرْضِ بَنِي إِسْرَائِيلَ، كَسَرَتَا نِيرَهُمَا، وَأَقْبَلَتَا إِلَى أَوْلَادِهِمَا فَفَعَلُوا ذَلِكَ فَلَمَّا خَرَجَتَا مِنْ أَرْضِهِمْ وَوَقَعَتَا فِي أَدْنَى أَرْضِ بَنِي إِسْرَائِيلَ، كَسَرَتَا نِيرَهُمَا، وَأَقْبَلَتَا إِلَى أَوْلَادِهِمَا، وَوَضَعَتَاهُ فِي خَرِبَةٍ فِيهَا حَصَادٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ. فَفَزِعَ إِلَيْهِ بَنُو إِسْرَائِيلُ وَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ، فَجَعَلَ لَا يَدْنُو مِنْهُ أَحَدٌ إِلَّا مَاتَ، فَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ شَمْوِيلُ: اعْتَرِضُوا، فَمَنْ آنَسَ مِنْ نَفْسِهِ قُوَّةً، فَلْيَدْنُ مِنْهُ فَعَرَضُوا عَلَيْهِ النَّاسَ، فَلَمْ يَقْدِرْ أَحَدٌ يَدْنُو مِنْهُ، إِلَّا رَجُلَانِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَذِنَ لَهُمَا بِأَنْ يَحْمِلَاهُ إِلَى بَيْتِ أُمِّهِمَا، وَهِيَ أَرْمَلَةٌ، فَكَانَ فِي بَيْتِ أُمِّهِمَا حَتَّى مَلَكَ طَالُوتُ، فَصَلُحَ أَمْرُ بَنِي إِسْرَائِيلَ مَعَ شَمْوِيلَ.

5658. Müsennâ'nın bana İshâk, İsmail b. Abdülkerim, Abdüssamed b. Ma'kil tarikiyle rivayet ettiğine göre Vehb b. Münebbih şöyle dedi: "Şemvîl'i yetiştiren Îlâ'nın, kesilen kurbanda olmayan bir âdet ihdas eden iki oğlu vardı. Önceden (kurban etlerinin) içine daldırıp karıştırdıkları kurban etlerini karıştırma aleti, iki tane demirden kancaydı.[1197] Bu iki kancanın çıkardığı şey, karıştıran kâhinindi. Onun iki oğlu, birçok demir karıştırıcı yaptı.

1197 Metinde geçen كَانَ مِسْوَطُ الْقُرْبَانِ الَّذِي كَانُوا يَسُوطُونَهُ بِهِ ifadesinin yerine bazı nüshalarda geçen كَانَ مِشْرَطُ الْقُرْبَانِ الَّذِي كَانُوا يَشْرُطُونَهُ بِهِ şeklindeki ifade hatalıdır. Doğrusu *Taberî Târîh*'inden (1/243) teyit edilmiştir. مِسْوَط kelimesi "Tencerenin karıştırıldığı ahşaptan veya benzer malzemeden yapılmış alettir." Yahudilerin bu kurbanı, bir sunma şeklindeydi. Sunulan şey yağ ve tütsüyle birlikte undur. Sunulan undan biraz yağ ve tütsünün hepsi alınır ve kurban kesilen yerde yakılır. Veya bir sac üzerinde ondan parçalar yapılır. Geriye kalanlar ise kâhinlerindir. Petrus Abdülmelik vd., *Kâmûsu'l-Kitâbi'l-Mukaddes*, 2/208; Şâkir, 5/318.

Kadınlar Kudüs'e namaz kılmak üzere geldikleri zaman o ikisi kadınlara sarılırlardı. Şemvîl, 'Îlâ'nın içinde uyuduğu eve doğru yatıp uyuduğu sırada;

'Şemvîl' diye bir ses duydu ve o da 'Îlâ'ya doğru sıçradı.

'Buyur! Neden beni çağırdın?' dedi. O da;

'Hayır! Dön ve uyu' dedi. O da uyudu. Sonra bir daha ses duydu. 'Îlâ'ya doğru sıçradı.

'Buyur! Neden beni çağırdın?' dedi. O da;

'Ben yapmadım. Dön ve uyu' dedi. Devamla 'Îlâ, Şemvîl'e;

'Eğer bir şey işitirsen ona 'Buyur' de, yerinde kal, 'Bana emret ben yapayım' de.' dedi. O da döndü ve uyudu. Sonra;

'Ey Şemvîl' diyen başka bir ses duydu. Bunun üzerine,

'Buyur ben oyum. Emret yapayım' dedi. O da;

'Îlâ'ya git ve ona 'Çocuk sevgisinin onu, oğullarının Kudüs'üm ve kurbanım hakkında yeni şeyler ihdas etmelerine ve bana isyan etmemelerinden uzak tutmaya engel oldu' de' dedi. Ben ondan ve çocuklarından kâhinleri çekip alacağım, onu ve iki çocuğunu helak edeceğim' dedi. O sabahlayınca 'Îlâ ona sordu. O da durumu anlattı. 'Îlâ, çok korktu. Onların üzerine çevrelerinden bir düşman yürüdü. O da oğullarına insanlarla birlikte karşılarına çıkmalarını ve düşmanla savaşmalarını emretti. Onlar da çıktılar ve kendilerine zafer nasip edilmesi için beraberlerinde içinde iki levha ve Hz. Musa'nın asası olan bir sandık çıkardılar. Onlar ve düşmanları savaş için hazırlandıkları zaman 'Îlâ onların ne yaptıkları konusunda haber beklemeye başladı. O kürsüsünün üzerinde otururken bir adam, oğullarının öldürüldüğünü ve insanların hezimete uğradıklarını haber vermek üzere ona geldi. O da;

'Sandık ne yaptı?' dedi. O da;

'Düşmanla birlikte gitti.' dedi. **[4/460]**

Bunun üzerine hıçkırarak yüksek sesle ağlamaya başladı ve kürsüsünün üzerinden boynu üzerine düştü ve öldü. Sandığı esir alanlar ilahlarının evine koymak üzere gittiler. Onların tapındıkları bir put vardı. Onu putun

altına koydular, put onun üzerindeydi. Ertesi sabah oldu ki put sandığın altındaydı. Sonra onu aldılar ve sandığın üzerine koydular ve ayaklarını sandığa çivilediler. Ertesi sabah oldu ki putun ayakları ve elleri kesilmişti ve sandığın altına atılmıştı. Onlar birbirlerine;

'Siz biliyorsunuz ki İsrâiloğulları'nın ilahına karşı hiçbir şey duramaz. Öyleyse ilahlarınızın evinden onu çıkarın' dediler. Bunun üzerine sandığı çıkardılar ve onu şehirlerinin bir kasabasına koydular. Sandığı koydukları bu kasabanın halkını, boyunlarında bir ağrı tuttu. Onlar da,

'Bu nedir?' dediler. Bunun üzerine yanlarında bulunan İsrâiloğulları'ndan bir câriye onlara,

'Bu sandık yanınızda bulunduğu müddetçe hoşlanmadığınız şeyleri görmeye devam edersiniz. Onu şehrinizden çıkarın!' dedi. Onlar da,

'Yalan söylüyorsun' dediler. O da,

'Bunun alâmeti sizin üzerine kesinlikle boyunduruk konulmamış olan ve yavruları olan iki inek getirmeniz, sonra arkalarına tekerli araba (koşup), sonra da sandığı tekerli araba üzerine koymanız, onları yürütmeniz, onlar koşarken yavrularını alıkoymanızdır. Sizin yurdunuzdan çıktıkları zaman o iki inek boyunduruklarını kırarlar, yavrularına yönelirler.' dedi. Bunu yaptılar. İnekler yurtlarından çıktıkları ve İsrâiloğulları'nın en yakın topraklarına düştükleri zaman boyunduruklarını kırdılar, yavrularına yöneldiler, sandığı ise içinde İsrâiloğulları'nın hasat ettikleri ürünlerin[1198] bulunduğu bir viraneye koydular. İsrâiloğulları ondan endişeye düştüler, ona yöneldiler, ona yaklaşmaya başlayan herkes ölmeye başladı. Peygamberleri Şemvîl onlara,

'İnsanlara o sandığı gösterin! Kim kendinde bir kuvvet görüyorsa ona yaklaşsın' dedi. İsrâiloğulları'ndan kocası ölmüş dul annelerinin evine, bu sandığı taşımalarına izin verilen iki adam haricinde hiç kimse ona yaklaşmaya güç yetiremedi. Sandık, Tâlût kral oluncaya kadar o iki adamın annesinin evindeydi. Şemvîl ile birlikte İsrâiloğulları'nın durumu düzeldi."[1199] **[4/461]**

1198 Şâkir de حِصَارٌ ve حُضَّارٌ şeklindeki yazılışın yerine حَصَادٌ şeklindeki yazılışı tercih etmektedir. Şâkir, 5/319.

1199 Taberî, *Târîh*, 1/469-471; Türkî, 4/462.

[٥٦٥٩] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنِي بَعْضُ أَهْلِ الْعِلْمِ، عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ، قَالَ: قَالَ شَمْوِيلُ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ لَمَّا قَالُوا لَهُ: {أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ} وَإِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ: وَإِنَّ تَمْلِيكَهُ مِنْ قِبَلِ اللَّهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ، فَيَرِدَ عَلَيْكُمُ الَّذِي فِيهِ مِنَ السَّكِينَةِ، وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى، وَآلُ هَارُونَ، وَهُوَ الَّذِي كُنْتُمْ تَهْزِمُونَ بِهِ مَنْ لَقِيَكُمْ مِنَ الْعَدُوِّ، وَتَظْهَرُونَ بِهِ عَلَيْهِ قَالُوا: فَإِنْ جَاءَنَا: التَّابُوتُ، فَقَدْ رَضِينَا وَسَلَّمْنَا. وَكَانَ الْعَدُوُّ الَّذِينَ أَصَابُوا التَّابُوتَ أَسْفَلَ مِنَ الْجَبَلِ، جَبَلِ إِيلِيَا، فِيمَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مِصْرَ، وَكَانُوا أَصْحَابَ أَوْثَانٍ، وَكَانَ فِيهِمْ جَالُوتُ، وَكَانَ جَالُوتُ رَجُلًا قَدْ أُعْطِيَ بَسْطَةً فِي الْجِسْمِ، وَقُوَّةً فِي الْبَطْشِ، وَشِدَّةً فِي الْحَرْبِ، مَذْكُورًا بِذَلِكَ فِي النَّاسِ. وَكَانَ التَّابُوتُ حِينَ اسْتُبِيَ قَدْ جُعِلَ فِي قَرْيَةٍ مِنْ قُرَى فِلَسْطِينَ، يُقَالُ لَهَا: أَزْدُودَ، فَكَانُوا قَدْ جَعَلُوا التَّابُوتَ فِي كَنِيسَةٍ فِيهَا أَصْنَامُهُمْ. فَلَمَّا كَانَ مِنْ أَمْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا كَانَ مِنْ وَعْدِ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّ التَّابُوتَ سَيَأْتِيهِمْ، جُعِلَتْ أَصْنَامُهُمْ تُصْبِحُ فِي الْكَنِيسَةِ مُنَكَّسَةً عَلَى رُءُوسِهَا، وَبَعَثَ اللَّهُ عَلَى أَهْلِ تِلْكَ الْقَرْيَةِ فَأْرًا تُبَيِّتُ الْفَأْرَةُ الرَّجُلَ فَيُصْبِحُ مَيِّتًا قَدْ أَكَلَتْ مَا فِي جَوْفِهِ مِنْ دُبُرِهِ. قَالُوا: تَعْلَمُونَ وَاللَّهِ لَقَدْ أَصَابَكُمْ بَلَاءٌ مَا أَصَابَ أُمَّةً مِنَ الْأُمَمِ قَبْلَكُمْ، وَمَا نَعْلَمُهُ أَصَابَنَا إِلَّا مُذْ كَانَ هَذَا التَّابُوتُ بَيْنَ أَظْهُرِنَا، مَعَ أَنَّكُمْ قَدْ رَأَيْتُمْ أَصْنَامَكُمْ تُصْبِحُ كُلَّ غَدَاةٍ مُنَكَّسَةً، شَيْءٌ لَمْ يَكُنْ يُصْنَعُ بِهَا حَتَّى كَانَ هَذَا التَّابُوتُ مَعَهَا، فَأَخْرِجُوهُ مِنْ بَيْنِ أَظْهُرِكُمْ فَدَعَوا بِعَجَلَةٍ فَحَمَلُوا عَلَيْهَا التَّابُوتَ، ثُمَّ عَلَّقُوهَا بِثَوْرَيْنِ، ثُمَّ ضَرَبُوا عَلَى جُنُوبِهِمَا، وَخَرَجَتِ الْمَلَائِكَةُ بِالثَّوْرَيْنِ تَسُوقُهُمَا، فَلَمْ يَمُرَّ التَّابُوتُ بِشَيْءٍ مِنَ الْأَرْضِ إِلَّا كَانَ قُدُسًا، فَلَمْ يَرُعْهُمْ إِلَّا التَّابُوتُ عَلَى عَجَلَةٍ يَجُرُّهَا الثَّوْرَانِ، حَتَّى وَقَفَ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَكَبَّرُوا وَحَمِدُوا اللَّهَ، وَجَدُّوا فِي حَرْبِهِمْ، وَاسْتَوْسَقُوا عَلَى طَالُوتَ.

5659. İbn Humeyd'in bize Seleme, İbn İshak, bazı ilim ehli kimseler tarikiyle rivayet ettiğine göre Vehb b. Münebbih şöyle dedi: "İsrâîloğulları Şemvîl'e {أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ} 'O

bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha layığız. Ona zenginlik de verilmemiştir.'[1200] dedikleri zaman İsrâîloğulları'na {قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ} *'Şüphesiz Allah, onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı' dedi.'*[1201] ve {إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ} *'Onun hükümdarlığının alâmeti'* yani Allah tarafından onun kral yapılmasının nişanesi {أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ} *'Sandığın size gelmesidir'* yani size sandığın gelmesi ve böylece içindeki sekînetin ve Hz. Musa ve Hz. Harun ailesinin bıraktıkları kalıntıların size gelmesidir ki o, sizinle karşılaşan düşmanlarınızı vesilesiyle yendiğiniz ve onlara üstün geldiğiniz şeydir, dedi. Onlar;

'Şayet sandık gelirse biz razı ve teslim olacağız.' dediler. Sandığı ele geçiren düşman dağın yani onlarla Mısır arasında bulunan Îliyâ dağının alt tarafındaydı. Onlar puta tapan kimselerdi ve içlerinde Câlût vardı. Câlût kendisine beden iriliği, güç ve savaşta karşı konulmaz kuvvet verilmiş ve insanlar arasında bununla anılan bir kimseydi. Sandık ele geçirildiğinde Filistin şehirlerinden bir şehre Ezdûd[1202] denilen yere konulmuştu. Onu içinde putlarının bulunduğu bir mabede koymuşlardı. Sandığın onlara geleceğine dair İsrâîloğulları'na vaad edilen şey, Peygamber'in (sav) emrinden olduğu için putları mabedde başları üzerine tepetaklak sabahlamaya başladılar ve Allah da bu şehir halkının başına fare gönderdi. Fare, adama gece vakti geliyor ve adam karnından dübürüne kadar yemiş halde ölü olarak sabahlıyordu. **[4/462]**

Bunun üzerine onlar 'Allah'a yemin olsun ki daha önceki toplumların başına gelmeyen şey geldi. Her sabah putlarınızın tepetaklak bir şekilde sabahladıklarını görmenizle birlikte bu sandığın aramıza gelmesinden beri bunun başımıza geldiğinden başka bir şey bilmiyoruz. Öyleyse 'Onu aranızdan çıkarın' dediler. Bunun üzerine bir araba çağırdılar, onun üzerine sandığı yüklediler. Sonra onu iki öküze bağladılar. Sonra yanlarına vurdular

---

1200 Bakara 2/247.

1201 Bakara 2/247.

1202 Bazı nüshalarda أَرْدُنُّ "Ürdün" şeklinde geçmektedir. Ancak bu kesinlikle hatadır. أَزْدُودُ "Erdûd" şeklinde de geçmektedir. Şâkir'e göre doğrusu metinde geçtiği gibi أَزْدُودَ "Ezdûd" şeklindedir. I. Samuel beşinci bölümde أَشْدُودُ "Eşdûd" şeklinde geçmektedir. Onların kamuslarının yazarı Eşdûd'un Filistin'in birbirine bağlı beş şehrinden biri olduğunu söylemektedir. Konumu Gazze ile Yâfâ arasında 3. mildedir. Burası şu anda içinde birçok harabenin bulunduğu küçük bir şehirdir. Şâkir, 5/321.

ve melekler iki öküzü sevk etmek üzere çıktılar. Sandık yeryüzünden her nereye uğrasa orayı mukaddes kılıyordu. İsrâîloğulları'nın başına duruncaya kadar iki öküzün çektiği tekeri üzerindeki sandıktan başkası onlara endişe vermedi. Bunun üzerine tekbir getirdiler, Allah'a hamd ettiler, savaşa gayret ettiler ve Tâlût'un etrafında toplandılar."

[٥٦٦٠] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لَمَّا قَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ: إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى طَالُوتَ عَلَيْكُمْ {وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ}، أَبَوْا أَنْ يُسَلِّمُوا لَهُ الرِّيَاسَةَ حَتَّى قَالَ لَهُمْ: {إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ} فَقَالَ لَهُمْ: أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَاءَكُمُ التَّابُوتُ {فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ}. وَكَانَ مُوسَى حِينَ أَلْقَى الْأَلْوَاحَ تَكَسَّرَتْ وَرُفِعَ مِنْهَا، فَنَزَلَ فَجَمَعَ مَا بَقِيَ، فَجَعَلَهُ فِي ذَلِكَ التَّابُوتِ. قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: أَخْبَرَنِي يَعْلَى بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ لَمْ يَبْقَ مِنَ الْأَلْوَاحِ إِلَّا سُدُسُهَا. قَالَ: وَكَانَتِ الْعَمَالِقَةُ قَدْ سَبَتْ ذَلِكَ التَّابُوتَ، وَالْعَمَالِقَةُ فِرْقَةٌ مِنْ عَادٍ كَانُوا بِأَرِيحَاءَ فَجَاءَتِ الْمَلَائِكَةُ بِالتَّابُوتِ تَحْمِلُهُ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ، وَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَى التَّابُوتِ حَتَّى وَضَعَتْهُ عِنْدَ طَالُوتَ، فَلَمَّا رَأَوْا ذَلِكَ قَالُوا: نَعَمْ فَسَلَّمُوا لَهُ وَمَلَكُوهُ. قَالَ: وَكَانَ الْأَنْبِيَاءُ إِذَا حَضَرُوا قِتَالًا قَدَّمُوا التَّابُوتَ بَيْنَ يَدَيْهِمْ وَيَقُولُونَ: إِنَّ آدَمَ نَزَلَ بِذَلِكَ التَّابُوتِ وَبِالرُّكْنِ. وَبَلَغَنِي أَنَّ التَّابُوتَ، وَعَصَا مُوسَى فِي بُحَيْرَةٍ طَبَرِيَّةٍ، وَأَنَّهُمَا يَخْرُجَانِ قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ.

5660. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle dedi: "Peygamberleri onlara,

'Allah Tâlût'u üzerinize seçti, onun ilmini ve beden kuvvetini artırdı' dediği zaman, onlara {إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ} *'Onun hükümdarlığının alâmeti, içinde Rabbinizden bir sekînet bulunan sandığın size gelmesidir'* deyinceye kadar yöneticiliği Tâlût'a teslim etmekten yüz çevirdiler. Bunun üzerine onlara,

'İçinde Rabbinizden bir sekînet, Musa ve Harun ailelerinin bıraktıklarından bir bakiye bulunan ve meleklerin taşıdığı sandık size gelirse ne

dersiniz?' dedi. Hz. Musa (as) levhaları attığı zaman kırılmıştı ve o levhadan kırılanlar kaldırılmıştı. O levhalar nâzil olmaya devam etmiş, kalanını toplamış ve onu bu sandığa koymuştu." **[4/463]**

İbn Cüreyc'in, Ya'lâ b. Müslim, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, şöyle demiştir: "Levhalardan sadece altıda birlik bir kısmı kalmıştı. Amâlika bu sandığı esir almıştı. Amâlika, Erîha'da[1203] bulunan Âd kavminden bir gruptur. Melekler sandığı gökyüzü ile yeryüzü arasında taşıyarak getirdiler. Sandığı Tâlût'un yanına getirdikleri zaman sandığa bakıyorlardı. Bunu onlar görünce,

'Evet, ona teslim edin ve onu kral olarak tanıyın' dediler. Peygamberler savaşmak üzere geldikleri zaman önlerine sandığı koyarlardı ve 'Hz. Âdem bu sandıkla ve rükünle indi' derlerdi.' Bana sandığın ve Hz. Musa'nın asasının Taberiyye gölünde olduğu ve kıyamet gününden önce çıkacakları ulaştı."

[٥٦٦١] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ مَعْقِلٍ، أَنَّهُ سَمِعَ وَهْبَ بْنَ مُنَبِّهٍ، يَقُولُ: إِنَّ أَرْمِيَا لَمَّا خَرَّبَ بَيْتَ الْمَقْدِسِ وَحُرِّقَتِ الْكُتُبُ، وَقَفَ فِي نَاحِيَةِ الْجَبَلِ، فَقَالَ: {أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ} ثُمَّ رَدَّ اللَّهُ مَنْ رَدَّ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى رَأْسِ سَبْعِينَ سَنَةً مِنْ حِينَ أَمَاتَهُ، يَعْمُرُونَهَا ثَلَاثِينَ سَنَةً تَمَامَ الْمِائَةِ؛ فَلَمَّا ذَهَبَتِ الْمِائَةُ رَدَّ اللَّهُ إِلَيْهِ رُوحَهُ وَقَدْ عَمَرَتْ، فَهِيَ عَلَى حَالَتِهَا الْأُولَى قال: فَجَعَلَ يَنْظُرُ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ يَلْتَئِمُ بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ، ثُمَّ نَظَرَ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ تُكْسَى عَصَبًا وَلَحْمًا، {فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ اَعْلَمُ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} فَقَالَ: {فَانْظُرْ اِلٰى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ} فَكَانَ طَعَامُهُ تِينًا فِي مِكْتَلٍ وَقُلَّةً فِيهَا مَاءٌ. ثُمَّ سَلَّطَ اللهُ عَلَيْهِمُ الوَصَبَ، فَلَمَّا أَرَادَ أَنْ يَرُدَّ عَلَيْهِمُ التَّابُوتَ، أَوْحَى اللَّهُ إِلَى نَبِيٍّ مِنْ أَنْبِيَائِهِمْ، إِمَّا دَانْيَالُ وَإِمَّا غَيْرُهُ، إِنْ كُنْتُمْ تُرِيدُونَ أَنْ يُرْفَعَ عَنْكُمُ الْمَرَضُ، فَأَخْرِجُوا عَنْكُمْ هَذَا التَّابُوتَ قَالُوا: بِآيَةِ مَاذَا؟ قَالَ: بِآيَةِ أَنَّكُمْ تَأْتُونَ بِبَقَرَتَيْنِ صَعْبَتَيْنِ لَمْ تَعْمَلَا

1203 Erîha Ürdün Gûr (Gavr) bölgesinde Kudüs'ün 18 mil uzaklığında ve kuzeydoğusunda gerçekten çok kadîm bir şehirdir. Bk. Butrus b. Bûlus el-Bustânî, Dâiretü'l-Maârif, 3/277; Türkî, 4/464.

عَمَلًا قَطُّ، فَإِذَا نَظَرَتَا إِلَيْهِ وَضَعَتَا أَعْنَاقَهُمَا لِلنِّيرِ حَتَّى يُشَدَّ عَلَيْهِمَا، ثُمَّ يَشُدُّ التَّابُوتُ عَلَى عَجَلٍ، ثُمَّ يُعَلَّقُ عَلَى الْبَقَرَتَيْنِ، ثُمَّ تُخَلَّيَانِ فَتَسِيرَانِ حَيْثُ يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُبْلِغَهُمَا فَفَعَلُوا ذَلِكَ. وَوَكَّلَ اللَّهُ بِهِمَا أَرْبَعَةً مِنَ الْمَلَائِكَةِ يَسُوقُونَهُمَا. فَسَارَتِ الْبَقَرَتَانِ سَيْرًا سَرِيعًا، حَتَّى إِذَا بَلَغَتَا طَرَفَ الْقُدْسِ كَسَرَتَا نِيرَهُمَا، وَقَطَعَتَا حِبَالَهُمَا، وَذَهَبَتَا، فَنَزَلَ إِلَيْهِمَا دَاوُدُ وَمَنْ مَعَهُ. فَلَمَّا رَأَى دَاوُدُ التَّابُوتَ، حَجَلَ إِلَيْهِ فَرَحًا بِهِ فَقُلْنَا لِوَهْبٍ: مَا: حَجَلَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: شَبِيهٌ بِالرَّقْصِ فَقَالَتْ لَهُ امْرَأَتُهُ: لَقَدْ خَفَّفْتَ حَتَّى كَادَ النَّاسُ يَمْقُتُونَكَ لِمَا صَنَعْتَ، قَالَ: أَتُبَطِّئِينِي عَنْ طَاعَةِ رَبِّي؟ لَا تَكُونِينَ لِي زَوْجَةً بَعْدَ هَذَا فَفَارَقَهَا.

5661. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Abdüssamed b. Ma'kil tarikiyle rivayet ettiğine göre Vehb b. Münebbih şöyle dedi: "Ermiyâ, Beytü'l-Makdis yıkıldığı ve kitapların yakıldığı[1204] zaman dağın eteğine durdu ve {أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ} *"Allah, harabeye dönmüş bu yeri acaba nasıl diriltecek?' dedi. Bunun üzerine Allah onu öldürüp yüz yıl sonra diriltti.'*[1205] Sonra Allah, İsrâiloğulları'ndan (hayata geri) döndüreceği kişiyi, öldüğü andan itibaren yetmiş yaşında hayata döndürdü. Yüz yaşını tamamlayacak şekilde otuz sene daha ömürleniyorlardı. Yüz sene geçince onun ruhunu geri verdi ve yüz yıl ömür geçtiği halde o ilk hali üzereydi. Kemiklerin birbirine nasıl birleştiğine bakmaya başladı. Sonra da sinirin ve etin giydirildiği kemiklere baktı. **[4/464]**

{فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} *'Artık o adam için durum açıkça ortaya çıkınca, 'Biliyorum ki Allah kesinlikle her şeye kâdirdir' dedi'* ve (Allah Teâlâ) {فَانْظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ} *'Yiyeceğine içeceğine bak, henüz değişmemiş'*[1206] buyurdu. Onun yemeği zembil içerisinde incir ve testi içerisinde suydu.[1207] Sonra Allah onun başına bir sıkıntı verdi. Sandığı

1204 Nüshalarda ve *Târîhu Dımaşk*'ta حُرِقَ şeklindedir ve meçhul sîgayla değil malum sîgayla geçmektedir. Metinde geçen meçhul sîgayla yazılış *Tefsîru Abdurrezzâk*'tan teyit edilmiştir. Türkî, 4/464.

1205 Bakara 2/259.

1206 Bakara 2/259.

1207 قَالَ: فَجَعَلَ يَنْظُرُ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ يَلْتَئِمُ بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ، ثُمَّ نَظَرَ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ تُكْسَى عَصَبًا وَلَحْمًا،" {فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} فَقَالَ: {فَانْظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ} فَكَانَ طَعَامُهُ تِينًا فِي مِكْتَلٍ وَقُلَّةٌ فِيهَا مَاءٌ. bölümü nüshalarda bulunmamaktadır. Tahrîc kaynaklarından ve 4/594'te gelecek olan bölümden faydalanarak bu bölüm eklenmiştir. Türkî, 4/464.

onlara geri vermeyi isteyince Allah, peygamberlerinden -Danyâl veya başka biri olan- bir peygambere,

'Şayet hastalığın sizden kaldırılmasını istiyorsanız bu sandığı yurdunuzdan çıkarın' diye vahyetti. Onlar da,

'Ne alâmetiyle?' dediler. O da,

'Daha önce hiç çalışmamış kontrolü zor olan iki inek getirirsiniz. İkisi ona baktıkları zaman ikisinin boynunu bağlamak üzere boyunduruğun içine koyulur. Sonra sandık bir arabanın üzerine bağlanır sonra da iki inek üzerine bağlanır.

Sonra iki inek serbest bırakılır ve onlara Allah'ın ulaşmasını dilediği yere kadar yürürler' dedi. Onlar da bunu yaptılar. Allah o iki ineği yönlendirmek üzere kırk meleği görevlendirdi. İnekler hızlı bir şekilde yürüdüler. Kudüs'ün kenar mahallesine ulaşınca boyunduruklarını kırdılar, iplerini kopardılar ve yollarına devam ettiler. Onların yanına Hz. Davud ve beraberindekiler indiler. Hz. Davud bu sandığı görünce sevinçle hoplayarak gitti. Biz Vehb'e,

'Hoplayarak gitti nedir?' dedik. O da,

'Dansa benzer şekilde' dedi. Hanımı ona;

'Sen hafif davranış sergiledin. Az daha insanlar yaptığından dolayı senden iğrenecekler' dedi. O da,

'Yoksa sen beni Rabbime itaatten yavaşlatıp engelliyor musun? Bundan sonra bana hanım olma' dedi ve onu boşadı."[1208] **[4/465]**

2- Diğerleri şöyle demiştir: "Allah'ın Tâlût'un krallığı için bir alâmet yaptığı sandık çöldeydi. Hz. Musa (as) onu yardımcısı Yûşâ'nın yanına bırakmıştı. Melekler onu Tâlût'un evine koyana kadar taşıdılar."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٦٦٢] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: {إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ} الْآيَةَ. كَانَ مُوسَى تَرَكَهُ عِنْدَ فَتَاهُ يُوشَعَ بْنِ نُونٍ وَهُوَ بِالْبَرِيَّةِ، وَأَقْبَلَتْ بِهِ الْمَلَائِكَةُ تَحْمِلُهُ حَتَّى وَضَعَتْهُ فِي دَارِ طَالُوتَ، فَأَصْبَحَ فِي دَارِهِ.

1208 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/99-100; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 8/28, Abdürrezzâk'ın tarikiyle; Türkî, 4/465.

5662. Bişr'in bize Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ} *"Onun hükümdarlığının alâmeti, içinde Rabbinizden bir sekînet bulunan sandığın size gelmesidir."* sözü hakkında "Hz. Musa (as) onu, yardımcısı Yûşâ'nın yanına bırakmıştı ve o çöldeydi. Melekler onu taşıyarak Tâlût'un evine koymak üzere getirdiler ve sandık artık onun evindeydi." dedi.[1209]

[٥٦٦٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ فِي قَوْلِهِ: {إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ} الْآيَةَ، قَالَ: كَانَ مُوسَى فِيمَا ذُكِرَ لَنَا تَرَكَ التَّابُوتَ عِنْدَ فَتَاهُ يُوشَعَ بْنَ نُونٍ وَهُوَ فِي الْبَرِيَّةِ، فَذُكِرَ لَنَا أَنَّ الْمَلَائِكَةَ حَمَلَتْهُ مِنَ الْبَرِيَّةِ حَتَّى وَضَعَتْهُ فِي دَارِ طَالُوتَ، فَأَصْبَحَ التَّابُوتُ فِي دَارِهِ.

5663. Müsennâ'nın bana İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', Allah'ın {إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ} *"Onun hükümdarlığının alâmeti, içinde Rabbinizden bir sekînet bulunan sandığın size gelmesidir."* sözü hakkında "Bize rivayet edilene göre Hz. Musa (as) sandığı yardımcısı Yûşâ b. Nûn'un yanına bırakmıştı ve o da çöldeydi. Bize meleklerin onu Tâlût'un evine koymak üzere çölden taşıdığı ve sandığın onun evinde olduğu aktarılmıştır." dedi.[1210]

Bu konuda doğruya en yakın olan görüş İbn Abbas ve Vehb b. Münebbih'in benimsemiş olduğu, sandığın İsrâîloğulları'ndan onu alıp kaçıran düşmanlarının yanında olduğu yönündeki görüştür. Bu, şanı yüce olan Allah'ın o vakitte peygamberinden haber vererek İsrâîloğulları'ndan olan kavmine {إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ} *"Onun hükümdarlığının alâmeti sandığın size gelmesidir."* şeklindeki ifadeyi kullanmasıdır. "Elif" ve "lâm" harfleri ancak muhataplar tarafından bilinen, haber veren ve haber verilenin bildiği bu gibi isimlerin başına gelir. Bununla birlikte sözün anlamının; "Onun hükümdarlığının alâmeti sizin daha önce bildiğiniz, vesilesiyle zafer istediğiniz, içinde sekînet bulunan sandığın size gelmesidir" şeklinde olduğu bilinmiştir. Şayet bu sandık onlar tarafından kıymeti ve onlara menfaatinin derecesi bilinmeyen sandıklardan bir sandık olsaydı إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمْ تَابُوتٌ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ "Onun hükümdarlığının alâmeti size

1209 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/169; Türkî, 4/465.
1210 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/467 (2470); İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 4/466.

içinde Rabbinizden sekînet bulunan bir sandık gelmesidir" denilirdi (yani تَابُوتٌ nekra olarak gelirdi). **[4/466]**

Gaflet içindeki birisi bu sandığı, onun yararının miktarını ve içinde ne olduğunu Hz. Musa'nın ve Yûşâ'nın yanındayken onların biliyor olduklarını zannederse bu, hatasının apaçık olduğu bir şeydir. Bunun sebebi de Hz. Musa'nın ve yardımcısı Yûşâ'nın sandıkla birlikte düşmanla karşılaştıklarına dair bir rivayetin bize ulaşmaması sebebiyledir. Hz. Musa ve Firavun'un durumundan bilinen şey Allah'ın o ikisinin durumuna dair anlattığı kıssadır. Onun ve zorbaların durumu da böyledir. Yardımcısı Yûşâ'ya gelince bu görüşü benimseyenler Yûşâ'nın onu Tâlût kral olunca onlara geri verilinceye kadar Tîh çölünde bıraktığını zannetmişlerdir. Şayet durum onların betimlediği gibi olsaydı onların sandık adına bildikleri durum hangi durumlarıdır ki "Onun hükümdarlığının alâmeti sizin daha önce tanıdığınız ve durumunu bildiğiniz sandığın size gelmesidir" denilmesi uygun olsun? Bahsettiğimiz bu görüşün yanlış olmasında diğer görüşün ise doğruluğunda apaçık delâlet vardır. Çünkü müfessirlerin bu konuda bu ikisinden başka görüşü yoktur.

d. Sandığın Özellikleri

Bize ulaşan rivayetlerde sandığın özellikleri şu şekildedir:

[٥٦٦٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَسْكَرٍ، وَالْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَا: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا بَكَّارُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: سَأَلْنَا وَهْبَ بْنَ مُنَبِّهٍ عَنْ تَابُوتِ مُوسَى مَا كَانَ؟ قَالَ: كَانَ نَحْوًا مِنْ ثَلَاثَةِ أَذْرُعٍ فِي ذِرَاعَيْنِ.

5664. Muhammed b. Asker'in bize, Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Bekkâr b. Abdullah şöyle dedi. "Vehb b. Münebbih'e Hz. Musa'nın sandığının ne olduğunu sorduk, o da,

'İki zirâ ile üç zirâ arasındaydı' dedi."[1211]

1211 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/100; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/467 (2468); Türkî, 4/467. Senedde geçen Muhammed b. Asker'in tam ismi Muhammed b. Sehl b. Asker'dir. Bu râvi, 5598. rivayette geçmişti. Ayrıca senedde geçen Bekkâr b. Abdullah el-Yemânî, Vehb b. Münebbih'ten rivayet etmiştir. Kendisinden de İbnü'l-Mübârek, Hişâm b. Yûsuf ve Abdürrezzâk rivayette bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel onun sika olduğunu söyler. Şâkir, 5/325.

2. {فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ} "İçinde Rabbinizden bir sekînet vardır."

Şanı yüce olan Allah'ın {فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ} *"İçinde Rabbinizden bir sekînet vardır."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah {فِيهِ} *"İçinde vardır"* sözüyle yani sandıkta {سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ} *"Rabbinizden bir sekînet"* vardır, anlamını kastetmektedir.

b. {سَكِينَةٌ} "sekînet"

Müfessirler, {سَكِينَةٌ} *"sekînet"* kelimesinin anlamı hakkında ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları onun "İnsan yüzü gibi yüzü olan hışıltılı rüzgâr" olduğunu söylemişlerdir. **[4/467]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٦٦٥] حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جُحَادَةَ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: السَّكِينَةُ: رِيحٌ هَفَّافَةٌ لَهَا وَجْهٌ كَوَجْهِ الْإِنْسَانِ.

5665. İmrân b. Musa'nın bize Abdülvâris b. Saîd, Muhammed b. Cühâde, Seleme b. Küheyl, Ebû Vâil tarikiyle rivayet ettiğine göre Ali b. Ebî Tâlib, "Sekînet, insan yüzü gibi yüzü olan hışıltılı rüzgârdır." dedi.

[٥٦٦٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنْ عَلِيٍّ، «السَّكِينَةُ لَهَا وَجْهٌ كَوَجْهِ الْإِنْسَانِ، ثُمَّ هِيَ رِيحٌ هَفَّافَةٌ.»

5666. Muhammed b. Beşşâr'ın bize Abdurrahmân b. Mehdî, Süfyân tarikiyle; Hasan b. Yahyâ'nın da bize Abdürrezzâk, Süfyân tarikiyle;

Seleme b. Küheyl'in Ebü'l-Ahvas'tan rivayet ettiğine göre Hz. Ali, "Sekînetin insan yüzü gibi bir yüzü vardır ve sonra o hışıltılı bir rüzgârdır." dedi.[1212]

[٥٦٦٧] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنِ الْعَوَّامِ بْنِ حَوْشَبٍ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، فِي قَوْلِهِ: {فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ} قَالَ: رِيحٌ هَفَّافَةٌ لَهَا صُورَةٌ. وَقَالَ يَعْقُوبُ فِي حَدِيثِهِ: لَهَا وَجْهٌ، وَقَالَ ابْنُ الْمُثَنَّى: كَوَجْهِ الْإِنْسَانِ.

5667. Ya'kûb b. İbrahim'in bize Hüşeym, Avvâm b. Havşeb, Seleme b. Küheyl tarikiyle rivayet ettiğine göre Ali b. Ebî Tâlib, {فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ} "*İçinde Rabbinizden bir sekînet vardır.*" âyeti hakkında "O, hışıltılı rüzgârdır ve onun görüntüsü vardır" dedi.

Ya'kûb rivayetinde "Onun yüzü vardır" demiştir.

İbnü'l-Müsennâ ise "İnsan yüzü gibidir" dedi.

[٥٦٦٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، قَالَ: قَالَ عَلِيٌّ: "السَّكِينَةُ لَهَا وَجْهٌ كَوَجْهِ الْإِنْسَانِ، وَهِيَ رِيحٌ هَفَّافَةٌ"

5668. İbn Humeyd'in bize Cerîr, Mansûr, Seleme b. Küheyl tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Ali, "Sekînet, insan yüzü gibi bir yüze sahiptir ve o, hışıltılı bir rüzgârdır." dedi.

[٥٦٦٩] حَدَّثَنَا هَنَّادُ بْنُ السَّرِيِّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ خَالِدِ بْنِ عَرْعَرَةَ، قَالَ: قَالَ عَلِيٌّ: السَّكِينَةُ: رِيحٌ خَجُوجٌ، وَلَهَا رَأْسَانِ.

5669. Hennâd b. Serî'nin bize Ebü'l-Ahvas, Simâk b. Harb, Hâlid b. Ar'ara tarikiyle rivayet ettiğine göre Ali (ra), "O, uğultulu bir rüzgârdır ve onun iki başı vardır." dedi.[1213] **[4/468]**

1212 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/100-101. Süfyân b. Uyeyne -Suyûtî'nin, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/317) naklettiği gibi- tahric etmiştir. Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/460; Beyhakî, *ed-Delâil*, 4/467; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 24/441, Süfyân tarikiyle; Türkî, 4/467.

1213 Rivayetin tahrici Türkî, 2/562'te geçmiştir. Türkî, 4/468.

[٥٦٧٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سِمَاكٍ، قَالَ: سَمِعْتُ خَالِدَ بْنَ عَرْعَرَةَ، يُحَدِّثُ، عَنْ عَلِيٍّ، نَحْوَهُ.

5670. Muhammed b. Müsennâ'nın bize Muhammed b. Ebî Ca'fer, Şu'be, Simâk, Hâlid b. Ar'ara tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Ali, benzerini zikretmiştir.[1214]

[٥٦٧١] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، وَحَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، وَأَبُو الْأَحْوَصِ، كُلُّهُمْ عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ خَالِدِ بْنِ عَرْعَرَةَ، عَنْ عَلِيٍّ، نَحْوَهُ.

5671. İbnü'l-Müsennâ'nın bize Ebû Davud'dan Şu'be ve Hammâd b. Seleme ve Ebü'l-Ahvas hepsi birlikte Simâk, Hâlid b. Ar'ara tarikiyle rivayet ettiklerine göre Hz. Ali, benzerini zikretmiştir.[1215]

2- Diğerleri "Onun kedi kafası gibi bir kafası ve iki kanadı vardır." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٦٧٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: {فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ} قَالَ: أَقْبَلَتِ السَّكِينَةُ والصُّرَدُ وَجِبْرِيلُ مَعَ إِبْرَاهِيمَ مِنَ الشَّامِ. قَالَ ابْنُ أَبِي نَجِيحٍ: سَمِعْتُ مُجَاهِدًا يَقُولُ: «السَّكِينَةُ لَهَا رَأْسٌ كَرَأْسِ الْهِرَّةِ وَجَنَاحَانِ.»

5672. Muhammed b. Amr'ın bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, yüce Allah'ın {فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ} "*İçinde Rabbinizden bir sekînet vardır.*" sözü hakkında "Sekîne; iri kafalı bir kuş,[1216] Cibrîl ve İbrahim'le birlikte Şam'dan geldi." demiştir. İbn Ebî

1214 Taberânî, *el-Evsat*, (6941), Şu'be tarikiyle merfû olarak gelmiştir. 2/562'te geçmiştir. Türkî, 4/468.

1215 Rivayetin tahrici Türkî, 2/562'te geçmiştir. Türkî, 4/468.

1216 Metinde geçen والصُّرَدُ "iri kafalı bir kuş" ifadesi nüshalarda beyaz olduğu için görünmemektedir. Bu bilgi *Tefsîru Mücâhid*'den kesinleştirilmiştir. Bu kelime, bir kuş çeşidi anlamındadır. Bu kuş, serçeden büyüktür. Alacalı ve büyük başlıdır,

Necîh, "Mücâhid'i 'Sekînenin kedi kafası gibi bir kafası ve iki kanadı vardır' dediğini işittim." demiştir.[1217]

[٥٦٧٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ نَحْوَهُ.

5673. Müsennâ'nın bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, benzerini zikretmiştir.[1218] **[4/469]**

[٥٦٧٤] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «السَّكِينَةُ لَهَا جَنَاحَانِ وَذَنَبٌ.»

5674. İbn Vekî''nin bize babası, Süfyân, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, "Sekînetin iki kanadı ve bir kuyruğu vardır." dedi.[1219]

[٥٦٧٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «لَهَا جَنَاحَانِ وَذَنَبٌ مِثْلَ ذَنَبِ الْهِرَّةِ.»

5675. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Sevrî, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, "Onun iki kanadı ve kedi kuyruğu bir kuyruğu vardır." dedi.[1220]

3- Diğerleri "O (sekînet) ölü kedi kafasıdır." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

---

ağaçlarda olur. Yarısı siyah yarısı da beyazdır. Gagası büyüktür ve büyük bir pençesi vardır. Bk. Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs* ص ر د; Türkî, 4/469. والصُّرَدُ ifadesi, Ezrakî'nin *Târîhu Mekke*'sinde (1/22-28), Mücâhid'den aktarılan rivayette de bulunur. Bu kuş ağaçlarda ve dağların eteklerinde bulunur. Kimse ona ulaşamaz. Yırtıcı kuşlardandır. Şâkir, 5/327.

1217 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 242; Beyhakî, *ed-Delâil*, 4/168; ilk kısmı olmadan Mücâhid'in tarikiyle; Türkî, 4/469.

1218 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/469 (2376), İbn Ebî Necîh tarikiyle; Türkî, 4/469.

1219 Ebü'ş-Şeyh, *el-Azame*, s. 801, Süfyân tarikiyle; Türkî, 4/469.

1220 Bk. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/101; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 24/441, Abdürrezzâk'ın tarikiyle; Türkî, 4/469.

[٥٦٧٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ، عَنْ بَعْضِ أَهْلِ الْعِلْمِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، قَالَ: «السَّكِينَةُ رَأْسُ هِرَّةٍ مَيِّتَةٍ كَانَتِ إِذَا صَرَخَتْ فِي التَّابُوتِ بِصُرَاخِ هِرٍّ أَيْقَنُوا بِالنَّصْرِ وَجَاءَهُمُ الْفَتْحُ.»

5677. İbn Humeyd'in bize Seleme, İbn İshâk, Vehb b. Münebbih tarikiyle rivayet ettiğine göre İsrâiloğulları'ndan bazı ilim ehli, "Sekînet, sandığın içinde kedi bağırması gibi bağırdığı zaman zafere inandıkları ve onlara fethin geldiği ölü kedi kafasıdır." dedi.[1221]

4- Diğerleri "O (sekînet), içinde peygamberlerin kalplerinin yıkandığı cennetten gelen altından bir leğendir." görüşünü benimsemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٦٧٨] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: ثَنَا الْحَكَمُ بْنُ ظُهَيْرٍ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، {فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ} قَالَ: طَسْتٌ مِنْ ذَهَبٍ مِنَ الْجَنَّةِ، كَانَ يُغْسَلُ فِيهِ قُلُوبُ الْأَنْبِيَاءِ.

5678. Ebû Küreyb'in bize Osman b. Saîd, Hakem b. Züheyr, Süddî, Ebû Mâlik tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ} "*İçinde Rabbinizden bir sekînet vardır.*" âyetiyle ilgili "O, içinde peygamberlerin kalplerinin yıkandığı cennetten gelen altından bir leğendir." dedi.[1222]

[٥٦٧٩] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ} السَّكِينَةَ: طَسْتٌ مِنْ ذَهَبٍ يُغْسَلُ فِيهَا قُلُوبُ الْأَنْبِيَاءِ، أَعْطَاهَا اللَّهُ مُوسَى، وَفِيهَا وَضَعَ الْأَلْوَاحَ؛ وَكَانَتِ الْأَلْوَاحُ فِيمَا بَلَغَنَا مِنْ دُرٍّ، وَيَاقُوتٍ، وَزَبَرْجَدٍ.

1221 Taberî, *Târîh*, 1/464; Türkî, 4/469. Rivayetlerin numaralandırılmasında Şâkir tahkiki takip edilmektedir. Şâkir, 5675 numaralı rivayetten sonra gelen bu rivayeti 5676 yerine 5677 numarasıyla kaydetmiştir. Bk. Şâkir, 5/328.

1222 Saîd b. Mansûr, *Sünen,* (Tefsîr-421), Hakem b. Züheyr tarikiyle; Taberî, *Târîh*, 1/467-468, Süddî tarikiyle; Türkî, 4/470.

5679. Musa b. Harun'un bana Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, {فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ} *"İçinde Rabbinizden bir sekînet vardır."* âyetiyle ilgili "Sekînet içerisinde peygamberlerin kalplerinin yıkandığı bir leğendir. Allah onu Hz. Musa'ya vermiştir ve levhaları onun içerisine koymuştur. Bize gelen rivayetlere göre levhalar inciden, yakuttan ve zebercettendir." dedi.[1223] **[4/470]**

5- Diğerleri "Sekînet, Allah tarafından olan, konuşan bir ruhtur." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٦٨٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا بَكَّارُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: سَأَلْنَا وَهْبَ بْنَ مُنَبِّهٍ، فَقُلْنَا لَهُ: السَّكِينَةُ؟ قَالَ: رُوحٌ مِنَ اللَّهِ يَتَكَلَّمُ إِذَا اخْتَلَفُوا فِي شَيْءٍ تَكَلَّمَ، فَأَخْبَرَهُمْ بِبَيَانِ مَا يُرِيدُونَ.

5680. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Bekkâr b. Abdullah şöyle dedi: "Biz Vehb b. Münebbih'e sorduk ve,

'Sekîne (nedir)?' dedik. O da,

'Bir konuda ihtilaf ettikleri zaman konuşan ve istedikleri şeyin açıklamasını getiren, Allah tarafından gelen bir ruhtur.' dedi."[1224]

[٥٦٨١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَسْكَرٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: ثَنَا بَكَّارُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّهُ سَمِعَ وَهْبَ بْنَ مُنَبِّهٍ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ.

5681. Muhammed b. Asker'in bize Abdürrezzâk, Bekkâr b. Abdullah tarikiyle rivayet ettiğine göre Vehb b. Münebbih benzerini zikretmiştir.

6- Diğerleri "Sekînet, bilip tanıdığınız ve sükûnet bulduğunuz mucizelerdir." demişlerdir.

1223 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-420); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/469 (2478), ilk yarısını Süddî'den İsa b. Ömer tarikiyle; Türkî, 4/470.

1224 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/100; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/469 (2479); Türkî, 4/470.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٦٨٢] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: سَأَلْتُ عَطَاءَ بْنَ أَبِي رَبَاحٍ، عَنْ قَوْلِهِ: {فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ} الْآيَةَ. قَالَ: أَمَّا السَّكِينَةُ: فَمَا تَعْرِفُونَ مِنَ الْآيَاتِ تَسْكُنُونَ إِلَيْهَا.

5682. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle dedi: "Atâ b. Ebî Rebâh'a Allah'ın {فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ} '*İçinde Rabbinizden bir sekînet vardır*' âyetini sordum o da,

'Sekînete gelince o, bilip tanıdığınız ve sükûnet bulduğunuz bazı mucizelerdir' dedi."[1225]

6- Diğerleri "Sekînet, rahmettir." demişlerdir. **[4/471]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٦٨٣] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: {فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ} أَيْ رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ.

5683. Ammâr b. Hasan tarafından bana İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', "{فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ} '*İçinde Rabbinizden bir sekînet vardır*' yani Rabbinizden bir rahmettir." dedi.[1226]

7- Diğerleri "Sekînet, vakardır." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٦٨٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ فِي قَوْلِهِ: {فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ} أَيْ وَقَارٌ.

5684. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ} "*İçinde Rabbinizden bir sekînet vardır.*" sözü hakkında "O, vakardır." demiştir.[1227]

1225 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/469 (2480), muallak olarak, Türkî, 4/471.

1226 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/470 (2481), muallak olarak; Türkî, 4/471.

1227 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/98; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/469 (2482), Hasan b. Yahyâ tarikiyle; İbn Asâkir, *Târîh*, 24/441, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den; Türkî, 4/471.

"Sekînet" kelimesinin anlamı konusunda hakikate en uygun olan Atâ b. Ebî Rebâh'ın benimsemiş olduğu "bilip tanıdığınız mucizelerden gönüllerin sükûnet bulduğu şeydir" şeklindeki görüştür. Bu, sekînetin Arapların dilsel kullanımlarında falanca kişi bir şeye gönlü yatıştığı ve onda huzur bulduğu zaman "Falanca falanca şeyde sükûnet buldu." anlamındaki سَكَنَ فُلَانٌ إِلَى كَذَا وَكَذَا şeklindeki kullanımlarındaki (fiilin) fa'îletün veznindeki kullanımındandır. "Falanca kişi bu işe azmedip kesin karar verdi" anlamındaki عَزَمَ فُلَانٌ هَذَا الْأَمْرَ cümlesindeki fiilin mastarları عَزْمًا وَعَزِيمَةً "azim ve azimet" olduğu gibi ve "Hâkim, kavim arasında hüküm verdi" anlamında قَضَى الْحَاكِمُ بَيْنَ الْقَوْمِ cümlesindeki fiilin mastarları قَضَاءً وَقَضِيَّةً "kaza ve kaziyye" olduğu gibi سُكُونًا وَسَكِينَةً "sükûn ve sekînet" de bu fiilin mastarlarıdır.

Şâirin şu şiiri buna örnektir:

لِلَّهِ قَبْرٌ غَالَهَا! مَاذَا يُجِنُّ؟ ... لَقَدْ أَجَنَّ سَكِينَةً وَوَقَارَا

Allah'ın onu yok ettiği kabri vardır! Neler gizler?
Sekînet ve vakar gizler[1228] **[4/472]**

*"Sekînet"*in anlamı benim belirttiğim şekilde olunca rivayet ettiğimize göre Ali b. Ebî Tâlib'in, Mücâhid'in, Vehb b. Münebbih'in ve Süddî'nin benimsediği görüşlerin de olması câizdir. Çünkü bunların hepsi gönüllerin huzur bulacağı ve kalplerin serinleyeceği yeterli mucizelerdir. *"Sekînet"*in anlamı benim belirttiğim şekilde olunca sözün delâleti sebebiyle işin doğruluğunun bilinmesinden dolayı sandığın içinde bulunanın, gönüllerin huzur bulduğu mucizenin fiil ile isimlendirilen şey olduğu ve onun (sandığın) dışında bir şey olduğu açığa çıkmaktadır.

3. {وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} "Musa ve Harun ailelerinin bıraktıklarından bir bakiye"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} *"Musa ve Harun ailelerinin bıraktıklarından bir bakiye"* sözünün tefsiri:

1228 İbn Berâ bu şiiri Ebû Ureyf el-Küleybî için söylemiştir. Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, س ك ن; Türkî, 4/472. Şâkir bu şiirin sıhhati konusunda şüphe içerisindedir. Şâkir, 5/330.

a. {وَبَقِيَّةٌ} "Ve bir bakiye"

Şanı yüce olan Allah {وَبَقِيَّةٌ} *"Bir bakiye"* sözüyle "Bu işten geriye kalıntı kaldı" anlamındaki قَدْ بَقِيَ مِنْ هَذَا الْأَمْرِ بَقِيَّةٌ sözünde geçen "kalan şey" anlamını kastetmektedir. Bu kelime السَّكِينَة "sekînet" kelimesinin سَكَنَ "Sükûnet buldu" fiilinden geldiği gibi "faîletün" vezninden gelmektedir.

b. {مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} "Musa ve Harun ailelerinin bıraktıklarından"

Allah {مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} *"Musa ve Harun ailelerinin bıraktıklarından"* sözüyle "Hz. Musa ve Hz. Harun'un geriye bıraktığı mirastan" anlamını kastetmektedir.

Müfessirler onların miraslarından kalan bakiye konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları onun Hz. Musa'nın asası ve levhaların kırılmış parçaları olduğu görüşünü benimsemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٦٨٥] حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: أَحْسَبُهُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ قَالَ فِي هَذِهِ الْآيَةِ: {وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} قَالَ: رُضَاضُ الْأَلْوَاحِ.

5685. Humeyd b. Mes'ade'nin bize Bişr b. Mufaddal, Davud tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime "İbn Abbas'ın {وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} *'Musa ve Harun ailelerinin bıraktıklarından bir bakiye'* âyeti hakkında 'Onlar levhaların kırılmış parçalarıdır' dediğini zannediyorum." demiştir.[1229]

[٥٦٨٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بَزِيعٍ، قَالَ: ثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ دَاوُدُ: وَأَحْسَبُهُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ مِثْلَهُ.

5686. Muhammed b. Abdullah b. Bezî' bize Bişr, Davud, İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre -Davud "sanıyorum İbn Abbas da"- aynısını rivayet etmiştir. **[4/473]**

1229 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/470 (2484), Davud tarikiyle; Türkî, 4/473.

[٥٦٨٧] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي هَذِهِ الْآيَةِ: {وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} قَالَ: عَصَا مُوسَى، وَرُضَاضُ الْأَلْوَاحِ.

5687. İbnü'l-Müsennâ'nın bize Ebü'l-Velîd, Hammâd, Davud b. Ebî Hind, İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} *"Musa ve Harun ailelerinin bıraktıklarından bir bakiye"* âyeti hakkında "Onlar Hz. Musa'nın asası ve levhaların kırılmış parçalarıdır." dedi.[1230]

[٥٦٨٨] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: {وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} قَالَ: فَكَانَ فِي التَّابُوتِ عَصَا مُوسَى، وَرُضَاضُ الْأَلْوَاحِ، فِيمَا ذُكِرَ لَنَا.

5688. Bişr'in bize Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, {وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} *"Musa ve Harun ailelerinin bıraktıklarından bir bakiye"* âyetiyle ilgili "Bize rivayet edildiğine göre sandığın içinde Hz. Musa'nın asası ve levhaların kırılmış parçaları vardı." demiştir.

[٥٦٨٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: {وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} قَالَ: الْبَقِيَّةُ: عَصَا مُوسَى، وَرُضَاضُ الْأَلْوَاحِ.

5689. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} *"Musa ve Harun ailelerinin bıraktıklarından bir bakiye"* sözü hakkında "Geriye kalan bakiye, Hz. Musa'nın asası ve levhaların kırılmış parçalarıdır." dedi.[1231]

1230 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/445, Taberî'den; Türkî, 4/473.

1231 Rivayetin tahrici Abdürrezzâk'tan ve İbn Asâkir'den 4/476'da geçmişti. Türkî, 4/474.

[٥٦٩٠] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} أَمَا الْبَقِيَّةُ فَإِنَّهَا عَصَا مُوسَى، وَرُضَاضَةُ الْأَلْوَاحِ.

5690. Musa'nın bana Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, {وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} *"Musa ve Harun ailelerinin bıraktıklarından bir bakiye"* âyetiyle ilgili "Bakiyeye gelince o, Hz. Musa'nın asası ve levhaların kırılmış parçalarıdır." dedi.[1232]

[٥٦٩١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ {وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} عَصَا مُوسَى، وَأُمُورٌ مِنَ التَّوْرَاةِ.

5691. Müsennâ'nın bana İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', {وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} *"Musa ve Harun ailelerinin bıraktıklarından bir bakiye"* âyetiyle ilgili "O, Hz. Musa'nın asası ve Tevrat'tan emirlerdir."[1233] dedi.[1234] **[4/474]**

[٥٦٩٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ الثَّقَفِيُّ، عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ، عَنْ عِكْرِمَةَ، فِي هَذِهِ الْآيَةِ: {وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} قَالَ: التَّوْرَاةُ، وَرُضَاضُ الْأَلْوَاحِ، وَالْعَصَا. قَالَ إِسْحَاقُ: قَالَ وَكِيعٌ: وَرُضَاضُهُ: كِسَرُهُ.

5692. Müsennâ'nın bana İshâk, Abdülvehhâb es-Sekafî, Hâlid b. Hazzâ tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime, {وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} *"Musa ve Harun ailelerinin bıraktıklarından bir bakiye"* âyetiyle ilgili "O; Tevrat, levhaların parçaları ve asadır." dedi. İshâk'ın rivayet etmesine göre Vekî' ise, "Onun parçaları, onun kırıntılarıdır." demiştir.

[٥٦٩٣] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ خَالِدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، فِي قَوْلِهِ: {وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} قَالَ: رُضَاضُ الْأَلْوَاحِ.

1232 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/470 (2484. rivayetin ardından), Amr tarikiyle; Ayrıca rivayetin tamamı 4/441-442'de geçmişti. Türkî, 4/474.

1233 Şâkir, وَأُمُورٌ ifadesini وَأُثُورٌ şeklinde okumuştur. Bu okuyuşla anlam, "Tevrat'ın kalıntıları" demektir. Şâkir, 5/332.

1234 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/171; Türkî, 4/474.

5693. Ya'kûb'un bana İbn Uleyye, Hâlid tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime, {وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} *"Musa ve Harun ailelerinin bıraktıklarından bir bakiye"* âyetiyle ilgili "O, levhaların parçaları ve asadır." demiştir.[1235]

2- Diğerleri "Bu kalıntılar Hz. Musa'nın asası, Hz. Harun'un asası ve levhalardan bir parçadır." görüşünü benimsemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٦٩٤] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا جَابِرُ بْنُ نُوحٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ ابْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ: {أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} قَالَ: كَانَ فِيهِ عَصَا مُوسَى، وَعَصَا هَارُونَ، وَلَوْحَانِ مِنَ التَّوْرَاةِ، وَالْمَنُّ.

5694. Ebû Küreyb'in bize Câbir b. Nûh, İsmail b.[1236] Ebî Hâlid tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Sâlih, {أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} *"İçinde Rabbinizden bir sekînet, Musa ve Harun ailelerinin bıraktıklarından bir bakiye bulunan sandığın size gelmesidir."* âyetiyle ilgili "Onun içinde Hz. Musa'nın asası, Hz. Harun'un asası, Tevrat'tan iki levha ve kudret helvası vardı." demiştir.[1237]

[٥٦٩٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي، عَنْ عَطِيَّةَ بْنِ سَعْدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} قَالَ: عَصَا مُوسَى، وَعَصَا هَارُونَ، وَثِيَابُ مُوسَى، وَثِيَابُ هَارُونَ، وَرُضَاضُ الْأَلْوَاحِ.»

5695. Ebû Küreyb'in bize İbn İdrîs, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Atiyye b. Sa'd, Allah'ın {وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} *"Musa ve Harun ailelerinin bıraktıklarından bir bakiye"* sözü hakkında "(Sandığın

---

1235 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/470 (2484), muallak olarak; Türkî, 4/474.

1236 Diğer nüshalarda عَنْ ifadesi vardır. Buna göre İsmail ve İbn Ebî Hâlid iki farklı râvi olur. Doğrusu metne taşınandır. İki tahric kaynağından kesinleştirilmiştir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 3/69; Türkî, 4/475.

1237 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-422); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/470, İsmail tarikiyle; O ikisi وَثِيَابُ مُوسَى، وَثِيَابُ هَارُونَ "Musa'nın ve Harun'un kıyafeti" ifadesini eklemişlerdir. Türkî, 4/475.

içindekiler) Hz. Musa'nın asası, Hz. Harun'un asası, Hz. Musa'nın elbisesi, Hz. Harun'un elbisesi ve levhaların parçaları (vardı)." demiştir.[1238] **[4/475]**

3- Diğerleri "Sandığın içindekiler asa ve iki ayakkabıdır." görüşünü benimsemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٦٩٦] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: سَأَلْتُ الثَّوْرِيَّ، عَنْ قَوْلِهِ: {وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} قَالَ: مِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ: الْبَقِيَّةُ: قَفِيزٌ مِنْ مَنٍّ، وَرُضَاضُ الْأَلْوَاحِ. وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ: الْعَصَا وَالنَّعْلَانِ.

5696. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Sevrî, Allah'ın {وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} *"Musa ve Harun ailelerinin bıraktıklarından bir bakiye"* sözüyle ilgili "Kimileri bu bakiyyenin kudret helvasından bir ölçek[1239] ve levhaların parçaları olduğunu kimileri de bir asa ve iki ayakkabı olduğunu söylemiştir." dedi.[1240]

4- Diğerleri "Bakiye sadece asadır." görüşünü benimsemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٦٩٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا بَكَّارُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قُلْنَا لِوَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ: مَا كَانَ فِيهِ؟ يَعْنِي فِي التَّابُوتِ. قَالَ: كَانَ فِيهِ عَصَا مُوسَى، وَالسَّكِينَةُ.

5697. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Bekkâr b. Abdullah "Vehb b. Münebbih'e,

'İçinde yani sandığın içinde ne vardı?' diye sorduk. O da,

'İçinde Hz. Musa'nın asası ve sekînet vardı' dedi." demiştir.[1241]

1238 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/172; Türkî, 4/475.

1239 Rivayette geçen قَفِيزٌ bir ölçü birimidir. Iraklılar 8 mekûk (bir çeşit tas) ölçeği için kullanırlar. Şâkir, 5/333.

1240 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/101; İbn Asâkir, *Târîh*, 24/441, Abdürrezzâk'ın tarikiyle; Türkî, 4/475.

1241 Rivayetin tahrici Abdürrezzâk'tan 4/470'te geçmişti. Türkî, 4/476.

5- Diğerleri "O, levhaların parçaları ve kırıntılarıdır." görüşünü benimsemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٦٩٨] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ: {وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} قَالَ: كَانَ مُوسَى حِينَ أَلْقَى الْأَلْوَاحَ تَكَسَّرَتْ وَرَفَعَ مِنْهَا، فَجَعَلَ الْبَاقِيَ فِي ذَلِكَ التَّابُوتِ.

5698. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} *"Musa ve Harun ailelerinin bıraktıklarından bir bakiye"* sözü hakkında "Hz. Musa levhaları attığı zaman onlar kırıldı ve onlardan bir kısmını kaldırdı. Kalanlarını da bu sandığa koydu." demiştir.

[٥٦٩٩] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: سَأَلْتُ عَطَاءَ بْنَ أَبِي رَبَاحٍ، عَنْ قَوْلِهِ: {وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} الْعِلْمُ وَالتَّوْرَاةُ.

5699. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle dedi: "'Atâ b. Ebî Rebâh'a Allah'ın {وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} *'Musa ve Harun ailelerinin bıraktıklarından bir bakiye'* âyeti hakkında sordum. O da,

'(Bakiye) İlim ve Tevrat'tır.' dedi."[1242] **[4/476]**

6- Diğerleri "Allah yolunda cihaddır." görüşünü benimsemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٧٠٠] حُدِّثْتُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْفَرَجِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مُعَاذٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ، يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: {وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} يَعْنِي بِالْبَقِيَّةِ: الْقِتَالَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَبِذَلِكَ قَاتَلُوا مَعَ طَالُوتَ، وَبِذَلِكَ أُمِرُوا.

1242 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/262; Türkî, 4/476. Şâkir, rivayette geçen الْعِلْمُ وَالتَّوْرَاةُ ibaresinin önüne parantez içinde قَالَ ifadesini eklemiştir. Müstensihin aceleden dolayı hatalı ve eksik yazdığını söylemektedir. Şâkir, 5/334.

5700. Hüseyin b. Ferec tarafından bana Ebû Muâz, Ubeyd b. Süleyman tarikiyle rivayet edildiğine göre Dahhâk, Allah'ın {وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} *"Musa ve Harun ailelerinin bıraktıklarından bir bakiye"* sözü hakkında "Bakiye ile Allah yolunda savaşı kastederler, Tâlût'la birlikte onunla savaştılar ve onlara bu emredildi." dedi.[1243]

Bu konuda doğruya en yakın görüş şöyle denilmesidir: "Şanı yüce olan Allah, peygamberinin ümmetine söylediği {إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا} *"Allah, size Tâlût'u hükümdar olarak gönderdi."*[1244] sözünün doğruluğuna alâmet kıldığı sandığa dair onun içinde bir sekînet, Hz. Musa ve Hz. Harun'un ailesinin geriye bıraktığından kalıntılar olduğunu haber vermektedir. Bu kalıntıların asa, levhaların parçaları, Tevrat'ın tamamı veya bir kısmı, iki ayakkabı, elbise ve Allah yolunda cihad olması câizdir. Bunların bir kısmının olması da câizdir. Bu, bilgisi çıkarsama ve dil bilgisiyle ulaşılacak değil ancak bilgiyi bağlayıcı kılacak bir rivayetle bilinebilecek bir konudur. İslâm ehlinde bizim belirttiğimiz özelliğe dair bir rivayet yoktur. Durum böyle olunca bir görüşü doğru kabul etmek ve bir diğerini zayıf göstermek câiz değildir. Çünkü bu konuda bizim benimsediğimiz görüşü benimsemek câizdir.

4. {تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ} "Meleklerin taşıdığı"

Şanı yüce olan Allah'ın {تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ} *"Meleklerin taşıdığı"* sözünün tefsiri:

a. Meleklerin Bu Sandığı Taşımasının Niteliği

Müfessirler meleklerin bu sandığı taşımasının niteliği konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları "Bunun anlamı onların yanına koyuncaya kadar onu gökle yer arasında taşımaktadırlar." görüşünü benimsemişlerdir. **[4/477]**

Bu görüşü benimseyenlerde gelen rivayetler:

[٥٧٠١] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «جَاءَتِ الْمَلَائِكَةُ بِالتَّابُوتِ تَحْمِلُهُ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْهِ، حَتَّى وَضَعَتْهُ عِنْدَ طَالُوتَ.»

1243 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/471 (2487), Ubeyd b. Süleyman tarikiyle; Türkî, 4/477.
1244 Bakara 2/247.

5701. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, "Melekler sandığı Tâlût'un yanına koyuncaya kadar ona bakarak gökle yer arasında taşıyarak geldiler." dedi.[1245]

[٥٧٠٢] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: لَمَّا قَالَ لَهُمْ: يَعْنِي النَّبِيَّ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ: {وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ} قَالُوا: فَمَنْ لَنَا بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ آتَاهُ هَذَا؟ مَا هُوَ إِلَّا لِهَوَاكَ فِيهِ. قَالَ: إِنْ كُنْتُمْ قَدْ كَذَّبْتُمُونِي وَاتَّهَمْتُمُونِي {إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ} الْآيَةَ. قَالَ: فَنَزَلَتِ الْمَلَائِكَةُ بِالتَّابُوتِ نَهَارًا يَنْظُرُونَ إِلَيْهِ عَيَانًا، حَتَّى وَضَعُوهُ بَيْنَ أَظْهُرِهِمْ، فَأَقَرُّوا غَيْرَ رَاضِينَ، وَخَرَجُوا سَاخِطِينَ. وَقَرَأَ حَتَّى بَلَغَ: {وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ}.

5702. Yûnus'un bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, "Onlara şöyle dediği zaman yani peygamber, İsrâiloğulları'na {وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ} *'Allah, mülkünü dilediğine verir'* dediği zaman onlar,

'Allah'ın mülkü ona vermesiyle bizim ne alakamız var? O, senin istediğinden başka bir şey değil' dediler. O da,

'Şayet siz beni yalanlıyor ve itham ediyorsanız {إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ} *'Onun hükümdarlığının alâmeti, içinde Rabbinizden bir sekînet bulunan sandığın size gelmesidir.'* dedi." demiştir. İbn Zeyd devamla "Melekler gündüz vakti, onlar bakarken aralarına koyuncaya kadar sandığı taşıdılar. Onlar da razı olmayarak kabul ettiler ve öfkeli şekilde çıktılar." dedi ve âyeti {وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ} *"Allah, sabredenlerle beraberdir."* ifadesine kadar okudu.[1246]

[٥٧٠٣] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: لَمَّا قَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ مَا قَالَ لَهُمْ: {إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ} قَالُوا: فَإِنْ كُنْتَ صَادِقًا، فَأْتِنَا بِآيَةٍ أَنَّ هَذَا مَلَكٌ قَالَ {إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ

1245 Taberî, *Târîh*, 1/469; Türkî, 4/478.
1246 Taberî, *Târîh*, 1/469; Türkî, 4/478.

فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ} وَأَصْبَحَ التَّابُوتُ وَمَا فِيهِ فِي دَارِ طَالُوتَ، فَآمَنُوا بِنُبُوَّةِ شمعون، وَسَلَّمُوا مُلْكَ طَالُوتَ.

5703. Musa bana Amr ve Esbât kanalıyla Süddî'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Peygamberleri onlara söyleyeceğini yani {إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ} *'Şüphesiz Allah, onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı.'* deyince onlar,

'Eğer doğru sözlüysen onun kral olduğuna dair bir alâmet getir!' dediler. O da,

{إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ} *'Onun hükümdarlığının alâmeti, içinde Rabbinizden bir sekînet, Musa ve Harun ailelerinin bıraktıklarından bir bakiye bulunan ve meleklerin taşıdığı sandığın size gelmesidir'* dedi ve bunun üzerine sandık ve içindekiler Tâlût'un evinde oluverdi onlar da Şem'ûn'un[1247] peygamberliğine inandılar ve Tâlût'un krallığına teslim oldular."[1248] **[4/478]**

[٥٧٠٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ فِي قَوْلِهِ: {تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ} قَالَ: تَحْمِلُهُ حَتَّى تَضَعَهُ فِي بَيْتِ طَالُوتَ.

5704. Hasan b. Yahyâ'nın bana Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ} *"Meleklerin taşıdığı"* sözü hakkında "Melekler onu Tâlût'un evine koyuncaya kadar taşıyorlar." dedi.

2- Diğerleri "Melekler onu taşıyan hayvanları sürüp yönlendiriyorlar." görüşünü benimsemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerde gelen rivayetler:

[٥٧٠٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ بَعْضِ أَشْيَاخِهِم قَالَ: «تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ عَلَى عَجَلَةٍ عَلَى بَقَرَةٍ.»

1247 Bir yazma nüshada "Şemvîl"; Taberî'nin *Târîh*'inde "Sem'ûn" şeklindedir. Türkî, 4/479.

1248 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/467 (2466, 2469), Amr b. Hammâd tarikiyle. Bu rivayet, 4/450'de geçen rivayetin bir kısmıdır. Türkî, 4/479.

5705. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Sevrî tarikiyle rivayet ettiğine göre bazı hocaları, "Melekler onu bir ineğin üzerindeki tekerlek üzerinde taşıyorlar." demişlerdir.[1249]

[٥٧٠٦] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ مَعْقِلٍ، أَنَّهُ سَمِعَ وَهْبَ بْنَ مُنَبِّهٍ، يَقُولُ: «وُكِّلَ بِالْبَقَرَتَيْنِ اللَّتَيْنِ سَارَتَا بِالتَّابُوتِ أَرْبَعَةٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ يَسُوقُونَهُمَا، فَسَارَتِ الْبَقَرَتَانِ بِهِمَا سَيْرًا سَرِيعًا حَتَّى إِذَا بَلَغَتَا طَرَفَ الْقُدْسِ ذَهَبَتَا.»

5706. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Abdüssamed b. Ma'kil'in tarikiyle rivayet ettiğine göre Vehb b. Münebbih, "Sandıkla birlikte yürüyen dört meleğin yönlendirip sürdüğü iki inek görevlendirilmişti ve bu iki inek hızlı bir şekilde yürüdüler. Kudüs'ün bir ucuna ulaşıncaya kadar gittiler." dedi.[1250]

Bu konuda doğruya en yakın olan görüş şöyle söyleyen kimsenin görüşüdür: "Melekler sandığı İsrâiloğulları'nın arasında gündüz vakti Tâlût'un evine koyuncaya kadar taşıdılar. Bunun sebebi şanı yüce olan Allah'ın تَأْتِي بِهِ الْمَلَائِكَةُ 'Meleklerin getirdiği' demeyip de {تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ} '*Meleklerin taşıdığı*' demiş olmasıdır. İnekler onu araba üzerinde çekmemişlerdir. Şayet melekler onları yönlendirip sürmüş olursa onu taşımış olmazlar. Çünkü taşıma fiili bilinen bir şeydir ve taşıyan kişinin taşınacak şeyi bizzat kendisinin doğrudan taşımasıdır. Bir şeyi başka bir şeyin üzerinde taşımaya gelince -her ne kadar dilde taşıyana yardım etme anlamında veya taşımanın, kendisi vesilesiyle olması sebebiyle taşıma konusunda söylenmesi câiz olsa da- insanların, aralarında bilip kullandıklarında onun yolu bizzat onu taşımanın yolu değildir. Kur'ân'ın yorumunu imkân olduğu müddetçe yaygın dilsel kullanımlara yönlendirmek yabancı gelecek bir kullanıma yönlendirmekten daha iyidir. **[4/479]**

1249 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/99; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/472 (2490. rivayetin ardından), Hasan tarikiyle;. Türkî, 4/479.

1250 Rivayetin tahrici 4/464, 465'te geçmişti. Rivayetin bu bölümü için bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/470 (2490. rivayetin ardından), Hasan tarikiyle; Türkî, 4/479.

5. {إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ} "Gerçekten inanıyorsanız bilin ki, bunda sizin için büyük bir işaret vardır."

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ} *"Gerçekten inanıyorsanız bilin ki, bunda sizin için büyük bir işaret vardır."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bununla şunu kastetmektedir: Peygamberi Şemvîl, İsrâiloğulları'na, içinde rabbinizden bir sekînet, Musa ve Harun ailelerinin bıraktıklarından bir bakiye bulunan ve meleklerin taşıdığı sandığın size gelmesinde *"sizin için bir âyet vardır."* demiştir. Yani Ey insanlar! Şayet siz Allah'ın onu size kral tayin ettiğine dair verdiğim haberde beni yalanlıyorsanız ve size verdiğim haberimde beni itham ediyorsanız bunda size Allah'ın Tâlût'u size kral olarak gönderdiğine dair vermiş olduğum haberde doğru olduğuma dair sizin için bir alâmet ve delil vardır. Allah {إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ} *"Gerçekten inanıyorsanız"* ifadesiyle "şayet Tâlût'un ve onun krallığının durumuyla ilgili getirdiğim haberde doğruluğuma dair istediğiniz alâmetin geldiği anda beni tasdik edenlerseniz" anlamını kastetmektedir.

Biz bu görüşü benimsiyoruz. Çünkü kavim peygamberlerini yalanlamaları, onun {إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا} *"Allah, size Tâlût'u hükümdar olarak gönderdi"*[1251] sözüne karşılık{أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ} *"O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha layığız"*[1252] şeklinde cevap vermelerinde ve onun doğruluğuna dair ondan alâmet istemelerinde Allah'a karşı nankörlük etmişlerdir. Bu, onlardan sadır olan bir küfür fiili olunca, onlar inkâr ederlerken Allah'a ve elçisine inanan olmadıkları halde onlara "Eğer Allah'a ve elçisine inanan kimselerdenseniz sandığın gelmesinde sizin için bir alâmet vardır." denilmesi câiz değildir. Ancak buradaki durum bizim mânasını belirttiğimiz gibidir. Çünkü onlar peygamberin doğruluğunu kabul etmek için verdiği haberin doğruluğuna dair alâmet istemişlerdir. Bunun üzerine "Eğer söylediğimi ve getirdiğim haber konusunda beni böylece tasdik edenler olursanız sandığın belirttiği şekilde gelmesinde sizin için alâmet vardır." demiştir. **[4/480]**

1251 Bakara 2/247.
1252 Bakara 2/247.

[BAKARA SÛRESİ 249. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو اللَّهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾

"Tâlût askerleriyle birlikte ayrılıp sefere çıkınca, 'Allah muhakkak sizi bir nehirle imtihan edecek; kim ondan içerse benden değildir, -eliyle bir avuç alan müstesna- ondan tatmayan da bendendir' dedi. İçlerinden pek azı dışındakiler ondan içtiler. Kendisi ve onunla beraber inananlar nehri geçince 'Bugün Câlût'a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok' dediler. Allah'a kavuşacaklarını umanlar ise, 'Nice az birlik vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir, Allah sabredenlerle beraberdir' dediler." **(Bakara 2/249)**

1. {فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ} "Tâlût askerleriyle birlikte ayrılıp sefere çıkınca, 'Allah muhakkak sizi bir nehirle imtihan edecek; kim ondan içerse benden değildir, -eliyle bir avuç alan müstesna- ondan tatmayan da bendendir' dedi. İçlerinden pek azı dışındakiler ondan içtiler."

Şanı yüce olan Allah'ın {فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ} *"Tâlût askerleriyle birlikte ayrılıp sefere çıkınca, 'Allah muhakkak sizi bir nehirle imtihan edecek; kim ondan içerse benden değildir, -eliyle bir avuç alan müstesna- ondan tatmayan da bendendir' dedi. İçlerinden pek azı dışındakiler ondan içtiler."* sözünün tefsiri:

a. {فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ} "Tâlût askerleriyle birlikte ayrılıp sefere çıkınca, 'Allah muhakkak sizi bir nehirle imtihan edecek."

Bu haberde şanı yüce olan Allah tarafından, âyetin söylenen kısmının delâletiyle söylenmesine ihtiyaç bırakmayan, söylenmesi terk edilmiş bir ifade vardır.

Sözün anlamı "Gerçekten inanıyorsanız bilin ki, bunda sizin için büyük bir işaret vardır. Bunun üzerine içinde Rablerinden bir sekînet, Hz. Musa ve Hz. Harun'un ailesinin bıraktığı kalıntı eşyalar bulunan ve meleklerin taşıdığı sandık onlara geldi. Onlar da o anda peygamberlerini tasdik ettiler, Allah'ın, Tâlût'u kral olarak gönderdiğini kabul ettiler ve ona itaat ettiler" şeklindedir. Anlamın böyle olduğuna {فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ} "*Tâlût askerleriyle birlikte ayrılıp sefere çıkınca*" sözü delâlet etmektedir. Onlarla birlikte ayrılıp seferi çıkması ancak onların razı olmaları ve krallığı ona teslim etmelerinden sonra mümkün olabilir. Çünkü o, onları buna zorlamaya gücü yeten kimselerden ve onları buna zorla götüren kimse kabul edilecek kimselerden değildi.

b. {فَصَلَ} "Ayrılıp sefere çıkınca"

Allah'ın {فَصَلَ} "*Ayrılıp sefere çıkınca*" sözüne gelince. Onun anlamı "Askerlerle meydana çıktı ve onları sefere çıkardı" şeklindedir. Bu fiil, asıl olarak kesmek anlamındadır. Bu anlamdan dolayı "Adam falan yerden yol kat etti" anlamında فَصَلَ الرَّجُلُ مِنْ مَوْضِعِ كَذَا وَكَذَا denilir. Bu fiilin muzarisi يَفْصِلُ şeklinde masdarı da فُصُولًا şeklinde gelmektedir. Bir şeyi kesip ayırdığı zaman "Kemiği ve sözü kesti diğerinden ayırdı" anlamında فَصَلَ الْعَظْمَ وَالْقَوْلَ; çocuğu sütten kesip ayırdığı zaman söylenen فَصَلَ الصَّبِيُّ فِصَالًا ve "hakla bâtılı ayıran ve reddedilmeyen kesin söz" için kullanılan قَوْلٌ فَصْلٌ şeklindeki kullanımlar bu anlamdan dolayıdır. **[4/481]**

O gün Tâlût'un Beytü'l-Makdis'ten sayıları seksen bin savaşçı olarak ordusuyla ayrılıp sefere çıktıkları ve hastalığından dolayı hasta kişi, yaşlılığından dolayı yaşlı kişi, kalkmaya gücü olmadığından dolayı özürlü kişi hariç İsrâiloğullarından sefere çıkma konusunda kimsenin geri kalmadığı söylenmiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٧٠٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنِي بَعْضُ أَهْلِ الْعِلْمِ، عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ، قَالَ: «خَرَجَ بِهِمْ طَالُوتُ حِينَ اسْتَوْثَقُوا لَهُ، وَلَمْ يَتَخَلَّفْ عَنْهُ إِلَّا كَبِيرٌ ذُو عِلَّةٍ، أَوْ ضَرِيرٌ مَعْذُورٌ، أَوْ رَجُلٌ فِي ضَيْعَةٍ لَا بُدَّ لَهُ مِنْ تَخَلُّفٍ فِيهَا.»

5707. İbn Humeyd'in bize Seleme, İbn İshâk, bazı ilim ehli tarikiyle rivayet ettiğine göre Vehb b. Münebbih, "Onlar kendisine güvendikleri zaman Tâlût, onlarla birlikte sefere çıktı ve geriye hasta olan yaşlı, özürlü engelli ve mutlaka orada kalması gereken küçük köydeki adam haricinde kimse kalmadı." dedi.

[٥٧٠٨] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «لَمَّا جَاءَهُمُ التَّابُوتُ آمَنُوا بِنُبُوَّةِ شَمْعُونَ، وَسَلَّمُوا مُلْكَ طَالُوتَ، فَخَرَجُوا مَعَهُ، وَهُمْ ثَمَانُونَ أَلْفًا.»

5708. Musa'nın bana Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, "Sandık onlara geldiği zaman Şem'ûn'un peygamberliğine inandılar, ona krallığı teslim ettiler ve sayıları seksen bin olarak onunla birlikte sefere çıktılar." dedi.[1253]

c. {إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ} "Allah muhakkak sizi bir nehirle imtihan edecek."

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Tâlût bizim belirttiğimiz gibi onlarla birlikte ayrılıp sefere çıkınca {إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ} *"Allah muhakkak sizi bir nehirle imtihan edecek"* yani Allah "Sizin O'na olan itaatinizi bilmek için sizi bir nehirle deneyeceğim." dedi. **[4/482]**

1253 Taberî, *Târîh*, 1/467-469; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/467-472 (2469, 2495), Amr tarikiyle. İbn Kesîr şöyle demektedir: "Süddî ordunun sayısının seksen bin olduğunu söylemektedir. Bu konuda farklı görüşler vardır. Çünkü Beyt-i Makdis yurdunun savaşçı sayısı seksen bine ulaşan bir orduyu bir araya getirebilmesi ihtimal dâhilinde değildir." Bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 2/295; Türkî, 4/482.

Âyette geçen {مُبْتَلِيكُمْ} "*imtihan edecek/deneyecek*" fiilinin masdarı olan ابتِلَاء kelimesinin anlamının "denemek" olduğuna dair burada tekrar edilmesine ihtiyaç bırakmayacak şekilde önceki yerlerde işaret etmiştik.[1254]

Bizim bu konuda benimsediğimiz görüşü Katâde de benimsemiştir.

[٥٧٠٩] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: {إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ} قَالَ: إِنَّ اللَّهَ يَبْتَلِي خَلْقَهُ بِمَا يَشَاءُ لِيَعْلَمَ مَنْ يُطِيعُهُ مِمَّنْ يَعْصِيهِ.

5709. Bişr b. Muâz'ın bize Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ} "*Allah muhakkak sizi bir nehirle imtihan edecek.*" sözü hakkında "Allah kendisine itaat edeni isyan edenden ayırmak için yarattıklarını dilediği şeyle imtihan eder." demiştir.[1255]

Şöyle denilmiştir: "Tâlût {إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ} '*Allah sizi bir nehirle imtihan edecek*' dedi. Çünkü onlar kendileri ve düşmanları arasında suyun azlığından şikâyet ettiler ve kendileriyle düşmanları arasında bir nehir akıtması için Allah'a dua etmesini ondan istediler. İşte bunun üzerine o anda Tâlût, Allah'ın haber verip aktardığı {إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ} '*Allah sizi bir nehirle imtihan edecek*' sözünü söyledi."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٧١٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنِي بَعْضُ أَهْلِ الْعِلْمِ، عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ، قَالَ: لَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ، قَالُوا: إِنَّ الْمِيَاهَ لَا تَحْمِلُنَا، فَادْعُ اللَّهَ لَنَا يُجْرِي لَنَا نَهَرًا فَقَالَ لَهُمْ طَالُوتُ: {إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ} الْآيَةَ.

5710. İbn Humeyd'in bize Seleme, İbn İshâk, bazı ilim ehli tarikiyle rivayet ettiğine göre Vehb b. Münebbih şöyle dedi: "Tâlût askerleriyle birlikte ayrılıp sefere çıkınca;

'Sular bizi taşıyamıyor Allah'a bizim için dua et de bizim için nehir akıtsın' dediler. Bunun üzerine Tâlût onlara;

1254 Bk. Türkî, 1/677; 4/483.

1255 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/473 (2498), Yezîd tarikiyle; Türkî, 4/483.

{إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ} *'Allah sizi bir nehirle imtihan edecek.'* dedi."[1256] **[4/483]**

d. Allah'ın Onları İmtihan Edeceği Nehrin Nerede Olduğu

1- Tâlût'un onlara bildirdiği Allah'ın kendilerini imtihan edeceği nehrin Ürdün ile Filistin arasındaki nehir olduğu söylenmiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٧١١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ: {إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ} قَالَ الرَّبِيعُ: ذُكِرَ لَنَا وَاللَّهُ أَعْلَمُ أَنَّهُ نَهَرٌ بَيْنَ الْأُرْدُنِّ وَفِلَسْطِينَ.

5711. Müsennâ'nın bana İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', {إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ} *"Allah sizi bir nehirle imtihan edecek."* demiştir. Rebî' devamla "-Allah en iyi bilendir- bize onun Ürdün ile Filistin arasındaki nehir olduğu rivayet edilmiştir." dedi.[1257]

[٥٧١٢] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: {إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ} قَالَ: ذُكِرَ لَنَا أَنَّهُ نَهَرٌ بَيْنَ الْأُرْدُنِّ وَفِلَسْطِينَ.

5712. Bişr'in bize Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, {إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ} *"Allah sizi bir nehirle imtihan edecek."* âyetiyle alakalı "Bize onun Ürdün ile Filistin arasındaki nehir olduğu rivayet edilmiştir." dedi.

[٥٧١٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: {إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ} قَالَ: هُوَ نَهَرٌ بَيْنَ الْأُرْدُنِّ وَفِلَسْطِينَ.

5713. Hasan b. Yahyâ'nın bana Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, {إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ} *"Allah sizi bir nehirle imtihan edecek."* âyetiyle alakalı "O, Ürdün ile Filistin arasındaki nehirdir." dedi.[1258]

1256 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/173; Türkî, 4/483.

1257 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/473 (2501), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 4/484.

1258 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsir*, 1/101; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, 2/473 (2501), Hasan b. Yahya tarikiyle; Türkî, 4/484.

[٥٧١٤] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ} غَازِيًا إِلَى جَالُوتَ، قَالَ طَالُوتُ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ: {إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ} قَالَ: نَهَرٌ بَيْنَ فِلَسْطِينَ وَالْأُرْدُنِّ، نَهَرٌ عَذْبُ الْمَاءِ طَيِّبُهُ.

5714. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ} "*Tâlût askerleriyle birlikte ayrılıp sefere çıkınca*" sözünde "Câlût'a karşı savaşmak üzere (çıkınca), Tâlût İsrâiloğulları'na {إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ} '*Allah sizi bir nehirle imtihan edecek.*' dedi." Devamla "O, Ürdün ile Filistin arasındaki bir nehir, suyu tatlı temiz bir nehirdir." dedi.[1259]

2- Diğerleri "O, Filistin nehridir." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٧١٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: {إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ} فَالنَّهَرُ الَّذِي ابْتُلِيَ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ نَهَرُ فِلَسْطِينَ.

5715. Muhammed b. Sa'd'ın bana, babası, amcası, onun babası, onun babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ} "*Allah sizi bir nehirle imtihan edecek*" âyetiyle ilgili "İsrâiloğulları'nın imtihan edildiği nehir Filistin nehridir." dedi.[1260] **[4/484]**

[٥٧١٦] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ} هُوَ نَهَرُ فِلَسْطِينَ.

5716. Musa'nın bana Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, {إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ} "*Allah sizi bir nehirle imtihan edecek*" âyetiyle ilgili "O, Filistin nehridir." dedi.[1261]

1259 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/318, Taberî'ye nispetle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, 2/473 (2500); Türkî, 4/484.

1260 İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, 2/473 (2499), Muhammed b. Sa'd tarikiyle; Türkî, 4/485.

1261 Rivayetin tamamı 4/435'te geçmişti. Ayrıca bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, 2/473 (2502. rivayetin ardından), Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 4/485.

e. {فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ} "Kim ondan içerse benden değildir, -eliyle bir avuç alan müstesna- ondan tatmayan da bendendir' dedi. İçlerinden pek azı dışındakiler ondan içtiler."

Allah'ın {فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ} "*Kim ondan içerse benden değildir, -eliyle bir avuç alan müstesna- ondan tatmayan da bendendir' dedi. İçlerinden pek azı dışındakiler ondan içtiler.*" sözüne gelince. Bu, şanı yüce olan Allah tarafından ordusu susuzluktan şikâyet ettiği zaman Tâlût'un bu sözü onlara söylediğine dair verdiği bir haberdir. Allah'ın onları nehirle imtihan edeceğini haber vermiş sonra da Allah tarafından haber verdiği o nehirle alakalı imtihanın onun suyundan içen kimsenin kendisinden olmadığı yani O'nun dostluğuna, itaatine yakışan insanlar ve Allah'a ve O'na kavuşmaya inanan kimselerden olmadığı şeklinde olduğunu onlara bildirmiştir. Buna Allah'ın {فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ} "*Kendisi ve onunla beraber inananlar nehri geçince*" sözü böyle olduğuna delâlet etmektedir. İman edenlerden nehri geçmeyen kimseleri çıkarmış sonra da {قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو اللَّهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ} "*Allah'a kavuşacaklarını umanlar ise, 'Nice az birlik vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir' dediler.*" sözüyle Câlût ve askerlerine yaklaştıkları anda bahsi sadece Allah'a ve O'na kavuşmaya inanan kimselere özgü kılmış ve onların, ondan yani o nehrin suyundan içmeyen kimseler olduğunu haber vermiştir.

Allah'ın {فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ} "*Kim ondan içerse*" ve {وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ} "*Ondan tatmayan da*" sözlerindeki "hâ" zamiri nehre râci olmaktadır ve nehrin suyunu kastetmektedir. Dinleyen kimsenin nehrin söylenmesiyle, kastedilenin onun içindeki su olduğunu anlamasına yetmesinden dolayı "su" ifadesini kullanmamıştır. **[4/485]**

Allah'ın {لَمْ يَطْعَمْهُ} "*Ondan tatmayan da*" sözünün anlamı; "Tatmazsa yani bu nehrin suyundan kim tatmazsa o bendendir. Yani o benim dostluğuma, itaatime yakışan insanlardan ve Allah'a ve O'na kavuşmaya inanan kimselerdendir." şeklindedir. Sonra sudan tatmayanlardan elleriyle bir avuç olanları istisna etmiştir ve "Eliyle bir avuç alan hariç nehrin suyundan kim tatmazsa o bendendir." demiştir.

f. Kıraat

Kıraat imamları Allah'ın {إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ} *"Eliyle bir avuç alan müstesna"* sözünün kıraatinde ihtilaf etmişlerdir:

1- Medine ve Basra kârîlerinin geneli اغْتَرَفْتُ غَرْفَةً "Bir avuç aldım" şeklindeki kullanımdaki gibi "bir avuç" anlamındaki bir kelime olarak "gayn" harfinin nasbı ile غَرْفَةً şeklinde okumuşlardır. غَرْفَةً kelimesi, (türediği fiil olan) اِغْتَرَفَ fiilinden mastardır.[1262]

2- Diğerleri "avuçlayan kimsenin elinde olan su" anlamında damme ile غُرْفَةً şeklinde okumuşlardır ve bu kelime isimdir, غَرْفَةً ise mastardır.

Bu konuda bana iki kıraatten en uygunu إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ كَفًّا مِنْ مَاءٍ "Sudan eliyle bir avuç alan hariç" anlamındaki cümleden olan غُرْفَةً şeklindeki kıraattir. Fiilin "gayn" harfi fethalı olduğu zaman durumu farklıdır ve غُرْفَةً kelimesi bu fiilin mastarı değildir. Bunun sebebi اغْتَرَفَ "avuçla aldı" fiilinin mastarının اغْتِرَافَةً; غَرَفْتُ fiilinin mastarının da غَرْفَةً olması sebebiyledir. اغْتَرَفَ fiilinin mastarı, غَرْفَةً kelimesinden farklı olduğu zaman belirttiğimiz üzere isim anlamındaki غُرْفَةً kelimesi mastar anlamındaki غُرْفَةً kelimesine daha fazla benzer olur.

Bize onların genelinin sudan içtiği, ondan içenin iyice susadığı ve bir avuç alanın ise suya kandığı rivayet edilmiştir. **[4/486]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٧١٧] حَدَّثَنِي بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: {فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ} فَشَرِبَ الْقَوْمُ عَلَى قَدْرِ يَقِينِهِمْ. أَمَا الْكُفَّارُ فَجَعَلُوا يَشْرَبُونَ فَلَا يُرْوَوْنَ، وَأَمَّا الْمُؤْمِنُونَ فَجَعَلَ الرَّجُلُ يَغْتَرِفُ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَتَجْزِيهِ وَتَرْوِيهِ.

5717. Bişr'in bize Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, {فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ} *"'Kim ondan içerse benden değildir, -eliyle bir avuç alan müstesna- ondan tatmayan da bendendir' dedi. İçlerinden pek azı dışındakiler ondan içtiler."* âyetiyle ilgili "Kavimdekiler imanlarının miktarınca içtiler.

1262 Burada geçen اَلْفِعْلُ ifadesi "mastar" anlamına gelmektedir. Bk. Şâkir, 5/343.

İnanmayanlar içmeye başlıyorlar ve suya kanamıyorlardı. Müminlere gelince, eliyle bir avuç alıyordu, o da ona yetiyor ve onu suya kandırıyordu." dedi.[1263]

[٥٧١٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: {فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ} قَالَ: كَانَ الْكُفَّارُ يَشْرَبُونَ فَلَا يُرْوَوْنَ، وَكَانَ الْمُسْلِمُونَ يَغْتَرِفُونَ غُرْفَةً، فَيَجْزِيهِمْ ذَلِكَ.

5718. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, {فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ} "*'Kim ondan içerse benden değildir, -eliyle bir avuç alan müstesna- ondan tatmayan da bendendir' dedi.*" âyetiyle ilgili "Kâfirler içiyorlar ve suya kanmıyorlardı, Müslümanlar bir avuç içiyorlardı, bu onlara yetiyordu." dedi.[1264]

[٥٧١٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: {فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ} يَعْنِي الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُمْ، وَكَانَ الْقَوْمُ كَثِيرًا فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ، يَعْنِي الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُمْ كَانَ أَحَدُهُمْ يَغْتَرِفُ الْغُرْفَةَ فَيَجْزِيهِ ذَلِكَ وَيُرْوِيهِ.

5719. Müsennâ'nın bana İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', {فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ} "*'Kim ondan içerse benden değildir, -eliyle bir avuç alan müstesna- ondan tatmayan da bendendir' dedi. İçlerinden pek azı dışındakiler ondan içtiler.*" âyetiyle ilgili "Yani onlardan mümin olanlar (içmediler). Kavim çoktu ve pek azı yani müminler hariç hepsi ondan içtiler. Onlardan biri bir avuç içiyor, o da ona yetiyor ve suya kandırıyordu." dedi.[1265]

1263 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/474 (2503), بِقِينِهِمْ "imanlarının miktarınca" ifadesine kadar Yezîd tarikiyle, 2508. rivayette Şeybân en-Nahvî tarikiyle Katâde'den; Türkî, 4/487.

1264 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/101; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/474 (2506), Hasan tarikiyle; Türkî, 4/487.

1265 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/474 (2508, 2509), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 4/487.

[٥٧٢٠] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: لَمَّا أَصْبَحَ التَّابُوتُ وَمَا فِيهِ فِي دَارِ طَالُوتَ، آمَنُوا بِنُبُوَّةِ شمعون، وَسَلَّمُوا مُلْكَ طَالُوتَ، فَخَرَجُوا مَعَهُ وَهُمْ ثَمَانُونَ أَلْفًا. وَكَانَ جَالُوتُ مِنْ أَعْظَمِ النَّاسِ، وَأَشَدِّهِمْ بَأْسًا، فَخَرَجَ يَسِيرُ بَيْنَ يَدَيِ الْجُنْدِ، وَلَا تَجْتَمِعُ إِلَيْهِ أَصْحَابُهُ حَتَّى يَهْزِمَ هُوَ مِنْ لَقِيَ. فَلَمَّا خَرَجُوا قَالَ لَهُمْ طَالُوتُ: {إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي} فَشَرِبُوا مِنْهُ هَيْبَةً مِنْ جَالُوتَ، فَعَبَرَ مِنْهُمْ أَرْبَعَةُ آلَافٍ، وَرَجَعَ سِتَّةٌ وَسَبْعُونَ أَلْفًا. فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ عَطِشَ، وَمَنْ لَمْ يَشْرَبْ مِنْهُ إِلَّا غُرْفَةً رَوِيَ.

5720. Musa'nın bana Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle dedi: "Sandık ve içindekiler Tâlût'un evinde kalınca onlar Şem'ûn'un peygamberliğine inandılar, krallığı Tâlût'a teslim ettiler ve sayıları seksen bin olarak onunla birlikte çıktılar. Câlût insanların fiziksel olarak en büyüğüydü ve en kuvvetlisiydi. Ordunun içinden önlerine yürüyerek çıktı. O karşılaştığı kimseyi yeninceye kadar arkadaşları onun yanına toplanmazlardı. Savaş için çıktıkları zaman onlara Tâlût {إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي} *'Allah muhakkak sizi bir nehirle imtihan edecek; kim ondan içerse benden değildir, ondan tatmayan da bendendir.'* dedi. Câlût'tan korktukları için o sudan içtiler ve dört bin kişi karşıya geçti yetmiş altı bin kişi ise geri döndü. O sudan içen kimse daha da susadı, ondan sadece bir avuç içen ise suya kandı."[1266] **[4/487]**

[٥٧٢١] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: أَلْقَى اللَّهُ عَلَى لِسَانِ طَالُوتَ حِينَ فَصَلَ بِالْجُنُودِ، فَقَالَ: لَا يَصْحَبْنِي أَحَدٌ إِلَّا أَحَدٌ لَهُ نِيَّةٌ فِي الْجِهَادِ فَلَمْ يَتَخَلَّفْ عَنْهُ مُؤْمِنٌ، وَلَمْ يَتْبَعْهُ مُنَافِقٌ؛ رَجَعُوا كُفَّارًا، فَلَمَّا رَأَى قِلَّتَهُمْ، قَالُوا: لَنْ نَمَسَّ مِنْ هَذَا الْمَاءِ غُرْفَةً وَلَا غَيْرَهَا وَذَلِكَ أَنَّهُ قَالَ لَهُمْ: {إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ} الْآيَةَ. فَقَالُوا: لَنْ نَمَسَّ مِنْ هَذَا غُرْفَةً وَلَا غَيْرَ غُرْفَةٍ قَالَ: وَأَخَذَ الْبَقِيَّةُ الْغُرْفَةَ، فَشَرِبُوا مِنْهَا حَتَّى كَفَتْهُمْ، وَفَضَلَ مِنْهُمْ. قَالَ: وَالَّذِينَ لَمْ يَأْخُذُوا الْغُرْفَةَ أَقْوَى مِنَ الَّذِينَ أَخَذُوهَا.

1266 Rivayetin tahricinin tamamı Türkî 4/435'te geçmişti. Ayrıca bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 2/467, 472, 473, 475, 476 (2469, 2495, 2502, 2511, 2516), Amr b. Hammâd tarikiyle. Türkî, 4/488.

5721. Yûnus'un bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle dedi: "Tâlût orduyla birlikte yola çıkınca Allah onun diliyle 'Cihada niyeti olan kimseden başka kimse bana arkadaşlık edemez' cümlesini ilkâ etti. Hiçbir mümin ondan geri kalmadı. Hiçbir münafık ona tâbi olmadı. Kâfir olarak gerisingeri döndüler. 'Biz bu suya bir avuçla veya daha az (su alacak şey)le değmeyiz' diyenlerin sayıca az olduğunu görünce ki[1267] bunun sebebi onlara {إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ} *'Allah muhakkak sizi bir nehirle imtihan edecek'* âyetini söylemiş olmasıdır- onlar bunun üzerine 'Biz bu suya bir avuçla veya daha az (su alacak şey)le değmeyiz' dediler. Geriye kalanlar bir avuç aldılar, onlara yetinceye kadar içtiler ve onlara fazla bile geldi. Sudan bir avuç almayanlar alanlardan daha güçlü oldular."

[٥٧٢٢] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: {فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ} فَشَرِبَ كُلُّ إِنْسَانٍ كَقَدْرِ الَّذِي فِي قَلْبِهِ، فَمَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً وَأَطَاعَهُ رُوِيَ بِطَاعَتِهِ، وَمَنْ شَرِبَ فَأَكْثَرَ عَصَى فَلَمْ يُرْوَ لِمَعْصِيَتِهِ.

5722. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ} "'*Kim ondan içerse benden değildir, -eliyle bir avuç alan müstesna- ondan tatmayan da bendendir' (dedi.)*" âyetiyle ilgili "Her insan kalbindeki kadar ondan içti. Bir avuç alan ve ona itaat eden, itaati kadar suya kandı. Ondan içen ve içme konusunda ileri gidenler isyan etmiş oldu ve masiyetinden dolayı suya kanmadı." dedi. **[4/488]**

[٥٧٢٣] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، فِي حَدِيثٍ ذَكَرَهُ، عَنْ بَعْضِ أَهْلِ الْعِلْمِ، عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ، فِي قَوْلِهِ: {فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ} يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا

1267 Şâkir nüshasında فَلَمَّا رَأَى قِلَّتَهُمْ yerine لِكَذِبِهِمْ فِي قِيلِهِمْ ifadesi geçmektedir. Bu durumda anlam "Onlar 'Biz bu suya bir avuçla veya daha az (su alacak şey)le değmeyiz' sözlerinde yalan söyledikleri için kâfir olarak gerisin geri döndüler." şeklinde olur. Şâkir, 5/344.

مِنْهُمْ} وَكَانَ فِيمَا يَزْعُمُونَ مَنْ تَتَابَعَ مِنْهُمْ فِي الشُّرْبِ الَّذِي نُهِيَ عَنْهُ لَمْ يُرْوِهِ، وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ إِلَّا كَمَا أُمِرَ غُرْفَةً بِيَدِهِ أَجْزَأَهُ وَكَفَاهُ.

5723. İbn Humeyd'in bize Seleme, İbn İshâk, bazı ilim ehli tarikiyle rivayet ettiğine göre Vehb b. Münebbih, Allah'ın {فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ} "*'Kim ondan içerse benden değildir, -eliyle bir avuç alan müstesna- ondan tatmayan da bendendir' dedi.*" sözü hakkında şöyle demiştir: "Şanı yüce olan Allah {فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ} *'İçlerinden pek azı dışındakiler ondan içtiler.'* buyurmuştur. Onların zannına göre kendilerine yasaklanan içme işini art arda yapanları suya kandırmıyordu. Emredildiği gibi eliyle bir avuç alan hariç onu kana kana içmeyenlere ise (içtikleri, içmediklerinin) yerine geçiyor ve ona (o bir avuç) yetiyordu.

2. {فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ} "Kendisi ve onunla beraber inananlar nehri geçince 'Bugün Câlût'a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok' dediler."

Şanı yüce olan Allah'ın {فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ} "*Kendisi ve onunla beraber inananlar nehri geçince 'Bugün Câlût'a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok' dediler.*" sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah {فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ} "*Kendisi geçince*" sözüyle "Tâlût nehri geçtiği zaman" anlamını kastetmektedir.

{جَاوَزَهُ} ifadesindeki "hâ" zamiri nehir kelimesine râcidir ve هُوَ kelimesi Tâlût isminden kinayedir. Allah'ın {وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ} "*onunla beraber inananlar*" sözü "Onunla birlikte iman edenler nehri geçtikleri zaman" anlamına gelmektedir.

b. Tâlût'la Birlikte Nehri Geçenlerin Ve Geçmeyenlerin Sayısı

O gün Tâlût'la birlikte nehri geçenlerin ve {لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ} "*Bugün Câlût'a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok*" diyenlerin sayısı hakkında ihtilaf edilmiştir:

1- Bazıları "Onların sayısı Bedir ehlinin sayısı kadar, üç yüz on küsur kişidir." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٧٢٤] حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ إِسْحَاقَ الْهَمْدَانِيُّ، قَالَ: ثَنَا مُصْعَبُ بْنُ الْمِقْدَامِ، وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَا جَمِيعًا: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، قَالَ: «كُنَّا نَتَحَدَّثُ أَنَّ عِدَّةَ أَصْحَابِ بَدْرٍ عَلَى عِدَّةِ أَصْحَابِ طَالُوتَ الَّذِينَ جَاوَزُوا النَّهَرَ مَعَهُ، وَلَمْ يَجُزْ مَعَهُ إِلَّا مُؤْمِنٌ، ثَلَثُمِائَةٍ وَبِضْعَةَ عَشَرَ رَجُلًا.»

5724. Harun b. İshâk el-Hemedânî'nin bize Mus'ab b. Mikdâm tarikiyle; Ahmed b. İshâk'ın bize Ebû Ahmed ez-Zübeyrî tarikiyle; her ikisinin birlikte İsrâil, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Berâ b. Âzib, "Biz Bedir ashabının sayısının Tâlût'la birlikte nehri geçen sayısı kadar olduğunu, sayısı üç yüz on küsur olan mümin kimseden başkasının onu geçemediğini konuşurduk." dedi.[1268] **[4/489]**

[٥٧٢٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو بَكْرٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ، قَالَ: "كُنَّا نَتَحَدَّثُ أَنَّ أَصْحَابَ بَدْرٍ يَوْمَ بَدْرٍ كَعِدَّةِ أَصْحَابِ طَالُوتَ ثَلَثُمِائَةٍ رَجُلٍ وَثَلَاثَةَ عَشَرَ رَجُلًا الَّذِينَ جَاوَزُوا النَّهَرَ.»

5725. Ebû Küreyb'in bize Ebû Bekir, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Berâ, "Biz Bedir günü Bedir ashabının, nehri geçen Tâlût ashabının sayısı gibi üç yüz on üç olduğunu konuşurduk." dedi.[1269]

1268 Taberî, *Târîh*, 2/432; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/19; Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, (3958); Begavî, *Tefsîr*, 1/302, İsrâil tarikiyle; Türkî, 4/490.

1269 Taberî, *Târîh*, 2/431; Tirmizî, (1598), Ebû Bekir b. Ayyâş tarikiyle; Türkî, 4/490. Senedde Ebû İshâk'tan rivayet eden Ebû Bekr isimli râvi, İbn Ayyâş'tır. Ahmed Muhammed Şâkir, kardeşi Mahmud Muhammed Şâkir'in yazma nüshada bu hadisin sonunda الَّذِينَ جَاوَزُوا النَّهَرَ ifadesinden sonra bir kelime bulduğunu ifade eder. O da فَسَكَتَ şeklindedir. Başka bir yerde bulamadığını ve ne olduğunu bilemediğini söyler. Bunun için tahkikli nüshada o ifadeyi yazmamıştır. İlmî emanete riâyet etmek için açıklamada yer vermiştir. Şâkir, 5/347.

[٥٧٢٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَامِرٍ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ، قَالَ: «كُنَّا نَتَحَدَّثُ أَنَّ أَصْحَابَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانُوا يَوْمَ بَدْرٍ ثَلَثُمِائَةٍ وَبِضْعَةَ عَشَرَ رَجُلًا عَلَى عِدَّةِ أَصْحَابِ طَالُوتَ مَنْ جَازَ مَعَهُ، وَمَا جَازَ مَعَهُ إِلَّا مُؤْمِنٌ.»

5726. Muhammed b. Beşşâr'ın bize Ebû Âmir,[1270] Süfyân, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Berâ, "Biz Hz. Peygamber'in (sav) ashabının Bedir günü, Tâlût'la birlikte nehri geçen ashabının sayısı kadar, üç yüz on küsur olduğunu konuşurduk. Onunla birlikte nehri mümin olan kimseden başkası geçmemiştir." dedi.[1271]

[٥٧٢٧] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ بِنَحْوِهِ.

5727. İbn Vekî''nin bize babası, Süfyân, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Berâ, benzerini rivayet etmiştir.[1272]

[٥٧٢٨] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ، قَالَ: «كُنَّا نَتَحَدَّثُ أَنَّ أَصْحَابَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانُوا يَوْمَ بَدْرٍ عَلَى عِدَّةِ أَصْحَابِ طَالُوتَ يَوْمَ جَاوَزُوا النَّهَرَ، وَمَا جَاوَزَ مَعَهُ إِلَّا مُسْلِمٌ.»

5728. İbn Beşşâr'ın bize Müemmel, Süfyân, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Berâ, "Biz, Hz. Peygamber'in (sav) ashabının Bedir günü Tâlût'la birlikte nehri geçen ashabının sayısı kadar olduğunu konuşurduk. Onunla birlikte Müslüman olan kimseden başkası nehri geçmemiştir." dedi.[1273] **[4/490]**

1270 Bu râvinin tam ismi Abdulmelik b. Amr'dır ve el-Akdî künyesine sahiptir. Şâkir, 5/347.

1271 Taberî, *Târîh*, 2/432; İbn Mâce, (2828), Muhammed b. Beşşâr tarikiyle; Türkî, 4/490.

1272 Taberî *Târîh*, 2/432; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/19; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 14/383; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/524 (18555), Vekî' tarikiyle; Türkî, 4/490.

1273 Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, (3959); İbn Hibbân, *Sahîh*, (4796); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/475 (2513); Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 3/36-37, Süfyân tarikiyle; Türkî, 4/490.

[٥٧٢٩] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا مِسْعَرٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ مِثْلَهُ.

5729. Ahmed b. İshâk'ın bize Ebû Ahmed, Mis'ar, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Berâ, aynısını zikretmiştir.[1274]

[٥٧٣٠] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: ذُكِرَ لَنَا أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِأَصْحَابِهِ يَوْمَ بَدْرٍ: «أَنْتُمْ بِعِدَّةِ أَصْحَابِ طَالُوتَ يَوْمَ لَقِيَ» وَكَانَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ بَدْرٍ ثَلَثَمِائَةٍ وَبِضْعَةَ عَشَرَ رَجُلًا.

5730. Bişr'in bize Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "Bize Bedir günü Hz. Peygamber'in (sav), ashabına *'Siz (düşmanla) karşılaştığı gün Tâlût'un ashabının sayısı kadarsınız'* dediği rivayet edildi. Allah Resûlü'nün ashabı Bedir günü üç yüz on küsur kişiydi."[1275]

[٥٧٣١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ: «مَحَّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا عِنْدَ النَّهَرِ وَكَانُوا ثَلَثَمِائَةٍ، وَفَوْقَ الْعَشَرَةِ، وَدُونَ الْعِشْرِينَ، فَجَاءَ دَاوُدُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَكْمَلَ بِهِ الْعِدَّةَ.»

5731. Müsennâ'nın bana İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', "Allah, nehrin yanında iman edenleri ayırdı ve sayıları üç yüz ondan fazla üç yüz yirminin altındaydı. Davud (as) geldi ve sayıyı tamamladı." dedi. **[4/491]**

2- Diğerleri "Onunla birlikte nehri dört bin kişi geçti. Câlût ile karşılaştıkları zaman iman ehli, küfür ve nifak ehlinden ayrılmıştı." demişlerdir.

1274 Taberî, *Târîh*, 2/433; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/19, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî tarikiyle; Taberî, *Târîh*, 2/432, Mis'ar tarikiyle; Türkî, 4/491.

1275 Taberî, *Târîh*, 2/433; Türkî, 4/491.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٧٣٢] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: عَبَرَ مَعَ طَالُوتَ النَّهَرَ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَرْبَعَةُ آلَافٍ، {فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ} فَنَظَرُوا إِلَى جَالُوتَ رَجَعُوا أَيْضًا وَقَالُوا: {لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ} فَرَجَعَ عَنْهُ أَيْضًا ثَلَاثَةُ آلَافٍ وَسِتُّمِائَةٍ وَبِضْعَةٌ وَثَمَانُونَ، وَخَلَصَ فِي ثَلَثِمِائَةٍ وَبِضْعَةَ عَشَرَ عِدَّةِ أَهْلِ بَدْرٍ.

5732. Musa b. Harun'un bana Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle dedi: "Tâlût'la birlikte nehri İsrâiloğulları'ndan dört bin kişi geçti. {فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ} *'Kendisi ve onunla beraber inananlar nehri geçince'* Câlût'a baktılar ve aynı şekilde döndüler ve {لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ} *'Bugün Câlût'a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok'* dediler. Aynı şekilde onlardan üç bin altı yüz seksen küsur kişi geri döndü ve onlardan Bedir ashâbı kadar sayıdaki üç yüz on küsur kişi ayrışmış oldu."[1276]

[٥٧٣٣] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ، قَالَ الَّذِينَ شَرِبُوا: {لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ}.

5733. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, "O ve onunla birlikte iman edenler geçtikleri zaman sudan içenler {لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ} *'Bugün Câlût'a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok'* dediler." dedi.

Bu konuda iki görüşten doğruya en yakın olan görüş İbn Abbas'tan rivayet edilen Süddî'nin benimsediği görüştür. O görüş de şudur: "Tâlût'la birlikte nehri geçenler nehirden bir avuç hariç su içmeyen mümin kimseler ve ondan çok su içen kâfirlerdir. Sonra Câlût'u görmeleriyle birlikte ayrışma meydana gelmiş ve şirk ve nifak ehli ondan ayrılmıştır. İşte bunlar {لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ} *'Bugün Câlût'a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok'* diyen kimselerdir. Basiret sahipleri Allah'ın emriyle onların

1276 Rivayetin tahricinin tamamı Türkî 4/442'de geçmişti. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/475,477 (2511, 2522), Amr tarikiyle; Türkî, 4/491.

gözü önünde geçip gitmişlerdir. Onlar da iman üzerinde sebat edenlerdir. Onlar {كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ} *'Nice az birlik vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir, Allah sabredenlerle beraberdir'* demişlerdir."

Gaflet içindeki bir kimse şanı yüce olan Allah {فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ} *"Kendisi ve onunla beraber inananlar nehri geçince"* dediği için Tâlût'la birlikte sadece imanları üzerinde sebat eden iman ehli olanların ve nehirden bir avuçtan başka su içmeyenlerin nehri geçmesinin câiz olduğunu zannederse ki Berâ b. Âzib'den aktarılan rivayete göre Tâlût'la birlikte iman ehlinden başkasının nehri geçmediği malumdur ve şayet iman ehli gibi küfür ehli de nehri geçmiş olsaydı {فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ} *"Kendisi ve onunla beraber inananlar nehri geçince"* âyetinde iman edenleri özellikle zikretmezdi, şeklinde zannederse, bu konuda durum onun zannettiği gibi değildir. **[4/492]**

İki grubun yani iman ve küfür ehlinin nehri geçmiş olması yadırganacak bir şey değildir. Allah, Peygamberi Hz. Muhammed'e (sav) krallarıyla birlikte nehri geçtikleri için müminlerin geçtiğini haber vermiştir ve her ne kadar onlar müminlerle birlikte geçmiş olsalar da küfür ehlini zikretmeyi bırakmıştır.

c. Allah'a Kavuşacağını İnkâr Eden Kimselere İmanın İzafe Edilmesi Câiz Olmaması

Bizim bu konuda benimsediğimiz görüşün doğru olduğuna delâlet eden şey şanı yüce olan Allah'ın {فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو اللَّهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ} *"Kendisi ve onunla beraber inananlar nehri geçince 'Bugün Câlût'a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok' dediler. Allah'a kavuşacaklarını umanlar ise, 'Nice az birlik vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir' dediler."* sözüdür. Şanı yüce olan Allah nehri geçmeleri anında Allah'a kavuşacaklarını ummayanların değil de Allah'a kavuşacaklarını umanların {كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ} *"Nice az birlik vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir"* sözünü söylemelerini Allah'a kavuşacaklarını ummayanların {قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ} *"Bugün Câlût'a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok"* demelerini gerekli kılmıştır. Allah'a kavuşacağını inkâr eden veya bu konuda şüphe eden kimselere imanın izafe edilmesi câiz değildir.

3. {قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو اللَّهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ}

"'Bugün Câlût'a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok' dediler. Allah'a kavuşacaklarını umanlar ise, 'Nice az birlik vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir. Allah sabredenlerle beraberdir' dediler."

Şanı yüce olan Allah'ın {قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو اللَّهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ} "*'Bugün Câlût'a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok' dediler. Allah'a kavuşacaklarını umanlar ise, 'Nice az birlik vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir. Allah sabredenlerle beraberdir' dediler.*" sözünün tefsiri:

a. Bu İki Grubun Durumu

Müfessirler bu iki grubun durumu hakkında yani {لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ} "*Bugün Câlût'a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok*" diyenlerle {كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ} "*Nice az birlik vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir.*" diyenlerin durumları hakkında ve bu iki grubun kimler olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları {لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ} "*Bugün Câlût'a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok.*" diyenlerin küfür ve nifak ehli olduklarını, Tâlût'tan ve onunla birlikte Allah'ın düşmanı Câlût'la savaşma konusunda onunla birlikte sebat edenlerden ayrıldıkları ve nehirden su içmeleri sebebiyle Allah'ın emrine isyan edenler oldukları için Câlût ve askerlerine şahit olanlardan olmadıklarını söylemişlerdir. **[4/493]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٧٣٤] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ بِذَلِكَ. وَهُوَ قَوْلُ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَقَدْ ذَكَرْنَا الرِّوَايَةَ بِذَلِكَ عَنْهُ آنِفًا.

5734. Musa'nın bana Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre bunu, Süddî, zikretmiştir.[1277] Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür ve bununla alakalı rivayeti yukarıda zikretmiştik.[1278]

1277 Rivayetin tahrici 4/491'de geçmişti. Türkî, 4/493.
1278 Rivayetin tahrici 4/491'de geçmişti. Türkî, 4/494.

[٥٧٣٥] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ: {الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو اللَّهِ} الَّذِينَ اغْتَرَفُوا وَأَطَاعُوا، الَّذِينَ مَضَوْا مَعَ طَالُوتَ الْمُؤْمِنُونَ، وَجَلَسَ الَّذِينَ شَكُّوا.

5735. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc, {الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو اللَّهِ} *"Allah'a kavuşacaklarını umanlar ise"* "İtaat edip sudan avuçla alanlardır, Tâlût'la birlikte geçen müminlerdir. Şüphe edenler ise oturup kalanlardır." dedi.

2- Diğerleri şöyle demiştir: "İki grup da iman ehliydi ve onlardan bir avuç içen hariç sudan içen hiç kimse yoktu. Onların hepsi itaat ehliydi. Ancak onların bir kısmı bir kısmından iman açısından daha iyiydi. Allah'ın {كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ} *'Nice az birlik vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir.'* diyenler olarak haber verdiği kişiler onlardır. Diğerleri ise imanı daha zayıf olanlardır ve onlar {طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ} *'Bugün Câlût'a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok'* diyenlerdir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٧٣٦] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: {فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو اللَّهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ} وَيَكُونُ الْمُؤْمِنُونَ بَعْضُهُمْ أَفْضَلَ جَدًّا، وَعَزْمًا مِنْ بَعْضٍ، وَهُمْ مُؤْمِنُونَ كُلُّهُمْ.

5736. Bişr b. Muâz'ın bize Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو اللَّهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ} "*Kendisi ve onunla beraber inananlar nehri geçince 'Bugün Câlût'a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok' dediler. Allah'a kavuşacaklarını umanlar ise, 'Nice az birlik vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir. Allah sabredenlerle beraberdir' dediler.*" sözüyle ilgili "Müminlerin bir kısmı diğer müminlerden daha gayretli ve kararlı olabilir. Onların hepsi mümindir." demiştir.[1279] **[4/494]**

1279 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/476 (2520), Şeybân tarikiyle Katâde'den; Türkî, 4/494.

[٥٧٣٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ فِي قَوْلِهِ: {كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ} أَنَّ النَّبِيَّ قَالَ لِأَصْحَابِهِ يَوْمَ بَدْرٍ: «أَنْتُمْ بِعُدَّةِ أَصْحَابِ طَالُوتَ ثَلَثِمِائَةٍ." قَالَ قَتَادَةُ: وَكَانَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ بَدْرٍ ثَلَثُمِائَةٍ وَبِضْعَةَ عَشَرَ.

5737. Hasan b. Yahyâ'nın bana Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ} *"Nice az birlik vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir."* sözü hakkında Hz. Peygamber'in (sav) Bedir günü ashâbına şöyle buyurduğunu söylemiştir: *"Siz Tâlût'un ashabı sayısında üç yüz kişisiniz."* Katâde devamla "Bedir günü Hz. Peygamber'le (sav) birlikte üç yüz on küsur kişi vardı." demiştir.[1280]

[٥٧٣٨] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: الَّذِينَ لَمْ يَأْخُذُوا الْغُرْفَةَ أَقْوَى مِنَ الَّذِينَ أَخَذُوا، وَهُمُ الَّذِينَ قَالُوا: {كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ}.

5738. Yûnus'un bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, "Bir avuç almayanlar, alanlardan daha güçlüydü ve onlar {كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ} *'Nice az birlik vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir. Allah sabredenlerle birliktedir'* diyenlerdir." dedi.

Berâ b. Âzib'den rivayet edilen Tâlût'la birlikte nehri sadece Bedir ashâbı sayısınca kişinin geçtiğine dair görüşe göre Allah'ın, vasıflarını anlattığı iki grubun durumunun Katâde ve İbn Zeyd'in söylediği gibi bir durumda olmaları gerekmektedir.

Bu konuda âyetin tefsirine en uygun olan görüş İbn Abbas, Süddî ve İbn Cüreyc'in benimsediği görüştür. Yukarıda bu konudaki delilleri zikretmiştik.

1280 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/101; Taberî, *Târîh*, 2/433; hem senedin ve hem metnin muhtasar haliyle; Türkî, 4/495.

b. {قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو اللَّهِ} "Allah'a kavuşacaklarını umanlar ise ... dediler."

Allah'ın {قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو اللَّهِ} *"Allah'a kavuşacaklarını umanlar ise ... dediler"* sözünün tefsirine gelince... Bu ifade Allah'a kavuşacaklarını bilen ve buna kesin olarak inananlar anlamına gelmektedir.

[٥٧٣٩] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو اللَّهِ} الَّذِينَ يَسْتَيْقِنُونَ.

5739. Musa'nın bana Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, {قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو اللَّهِ} *"Allah'a kavuşacaklarını umanlar ise ... dediler."* âyetinde "Onlar, kesin olarak inananlardır." dedi.[1281] **[4/495]**

Bu durumda bu ifadenin tefsiri şu şekilde olur: Yeniden dirilmeye inananlar ve Allah'a dönmeyi tasdik edenler {لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ} *"Bugün Câlût'a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok"* diyenlere {كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً} *"Nice az birlik vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir"* demişlerdir. {بِإِذْنِ اللَّهِ} *"Allah'ın izniyle"* demek "Allah'ın kaza ve kaderiyle" demektir. {وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ} *"Allah sabredenlerle birliktedir"* ifadesi "Allah'ın rızasına ve itaatine göre kendilerini hesaba çekenlerle birliktedir." demektir.

"Zan" kelimesinin farklı anlamlarına ve onun mânalarından birinin kesin bilgi olduğuna dair açıklamayı daha önce geçtiği yerde bunun doğru olduğuna delâlet eden delille getirmiştik ve bunu tekrar etmeyi istemedik.[1282]

c. فِئَةٌ "Birlik, grup" Kelimesi

فِئَةٌ "Birlik, grup" kelimesine gelince bu kelime رَهْطٌ "grup" ve نَفَرٌ "grup, nefer" kelimeleri gibi tekili olmayan, insanlardan bir grup anlamına gelen bir kelimedir. Kelimenin çoğulu merfû konumda فِئَاتٌ ve فِئُونَ "gruplar"; nasb ve cer halinde فِئِينَ şeklindedir. Kelimenin "nûn" harfi her durumda fethalıdır. Merfû hali ise, "nûn"un ref' haliyle فِئِينُ şeklinde ve "yâ"nın terkiyle فِئُنْ şeklindedir. Nasb hali فِئِينًا şeklinde ve mecrûru فِئِينِ

1281 Rivayetin tamamı 4/442'de geçmişti. Rivayetin bu bölümü için bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/47٦ (25١٨), Amr tarikiyle; Türkî, 4/495.

1282 Bk. Türkî, 1/623 vd.; 4/496.

şeklindedir. Böylece bu kelimenin mecrûr ve mansûb hali "nûn" harfinde meydana gelmektedir. Bunların hepsinde "yâ" harfi hali üzere kalır. Onların dilsel kullanımlarında سَنَةٌ "sene" kelimesinin çoğulu olarak هَذِهِ سِنِينَ "Bu seneler" ve هَذِهِ سِنِينُكَ "Bunlar senin senelerin" şeklinde "nûn"un bırakılması ve izafet için tenvinin hazfedilmesi gibi şayet bir isme izafe edilirse "nûn" harfinin bırakılması ve tenvinin kaldırılmasıyla هَؤُلَاءِ فِئِينُكَ "Onlar senin grupların" şeklinde olur. مِائَةٌ "yüz", ثُبَةٌ "süvari grubu", قُلَةٌ "ortası kalın iki ucu inceltilmiş sopa",[1283] عِزَةٌ "fırka, grup" kelimelerinde olduğu gibi mankûs isimlerin hepsinde işleyiş bu şekildedir. Fiilinin nakıslığı ilk harfinden olana gelince عِدَةٌ "söz, vaat" çoğulu عِدَاتٌ, صِلَةٌ "bağ, ilişki" çoğulu صِلَاتٌ, örneklerinde olduğu gibi çoğulu sondaki "tâ" harfiyle olur.

d. {وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ} "Allah sabredenlerle birliktedir."

Allah'ın {وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ} "*Allah sabredenlerle birliktedir.*" sözüne gelince… "Allah, yolunda cihada, diğer itaatlerine, yolundan alıkoyan, dininin temel konularına karşı çıkan düşmanlarına karşı çıkma ve yardım etme hususunda sabredenlere yardımcıdır" anlamına gelmektedir. İşte böylece başka birine yardım eden herkese "Yardım ve destek ile onun yanında" anlamında "O, onunla birliktedir" denilir. **[4/496]**

[BAKARA SÛRESİ 250. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ﴾

"Câlût ve askerlerinin karşısına çıkınca da 'Rabbimiz! Bizi sabırla donat, bize sebat ver ve inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!' diye niyazda bulundular." **(Bakara 2/250)**

1283 Bk. Türkî, 4/497.

1. {وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ} "Câlût ve askerlerinin karşısına çıkınca da 'Rabbimiz! Bizi sabırla donat, bize sebat ver ve inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!' diye niyazda bulundular."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ} *"Câlût ve askerlerinin karşısına çıkınca da 'Rabbimiz! Bizi sabırla donat, bize sebat ver ve inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!' diye niyazda bulundular."* sözünün tefsiri:

a. {وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ} "Câlût ve askerlerinin karşısına çıkınca"

Şanı yüce olan Allah, {وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ} *"Câlût ve askerlerinin karşısına çıkınca"* sözüyle "Tâlût ve ordusu, Câlût ve ordusunun karşısına çıkınca" anlamını kastetmiştir.

{بَرَزُوا} *"Çıkınca"* sözünün anlamı; "Yeryüzünden açıklık bir yere (اَلْبَرَازُ) çıktılar" şeklindedir ve اَلْبَرَازُ "Yeryüzünde açıklık olan ve düz olan" demektir. Bunun için (tuvalet) ihtiyacını gideren kimsenin fiiline تَبَرَّزَ denilirdi. Çünkü eskiden câhiliye döneminde insanlar ihtiyaçlarını açıklık yerde yaparlardı. Bir kişi ihtiyacı için açıklık yere çıktığında تَبَرَّزَ فُلَانٌ denilmiştir. Aynı şekilde تَغَوَّطَ "Defi hâcet giderdi" ifadesi kullanılmaktadır. Çünkü onlar açıklık düz arazide (اَلْغَائِطُ) ihtiyaçlarını giderdikleri için ve orada rahat oldukları için "Adam açıklık düz araziye çıktı" anlamında تَغَوَّطَ denilmiştir.

b. {رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا} "Rabbimiz! Bizi sabırla donat"

Allah'ın {رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا} *"Rabbimiz! Bizi sabırla donat"* sözüne yani Tâlût ve arkadaşlarının dediği bu *"Rabbimiz! Bizi sabırla donat"* sözüne gelince. O, "Üzerimize sabır indir!" anlamındadır.

c. {وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا} "Bize sebat ver"

Allah'ın {وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا} *"Bize sebat ver"* sözü yani "Onlarla cihad etme konusunda ayaklarımızın sabit kalması için kalplerimizi kuvvetlendir de onlara yenilmeyelim" anlamına gelmektedir. **[4/497]**

d. {وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ} "İnkârcı topluluğa karşı bize yardım et!"

{وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ} *"İnkârcı topluluğa karşı bize yardım et!"* sözü "Seni inkâr eden, seni yalanlayan, senin dışındakilere kulluk eden ve putları rab edinenlere karşı bize yardım et" demektir.

[BAKARA SÛRESİ 251. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُودُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ
وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ
لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾

***"Sonunda Allah'ın izniyle onları yendiler, Davud da Câlût'u öldürdü ve Allah ona hükümranlık ve hikmet verdi, ona dilediği şeyleri öğretti. Eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı yeryüzünde düzen bozulurdu. Fakat Allah'ın âlemler için büyük lütufları vardır."* (Bakara 2/251)**

1. {فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ} "Sonunda Allah'ın izniyle onları yendiler, Davud da Câlût'u öldürdü."

Şanı yüce olan Allah'ın {فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ} *"Sonunda Allah'ın izniyle onları yendiler, Davud da Câlût'u öldürdü."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah'ın bu sözü "Tâlût ve ordusu, Câlût'un arkadaşlarını hezimete uğrattı ve Davud, Câlût'u öldürdü" anlamına gelmektedir.

b. Söylenmeyip Terk Edilen İfade

Bu ifadede söylenen sözün delâletinin yetmesinden dolayı söylenmeyip terk edilen ifade vardır. Bu, sözün anlamının "Câlût ve askerlerinin karşısına çıkınca 'Rabbimiz! Bizi sabırla donat, bize sebat ver ve inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!' dediler. Rableri onların duasına icabet etti, onların üzerine sabır indirdi, ayaklarını sabit kıldı ve kâfir topluma karşı onlara yardım etti. Bunun üzerine onları hezimete uğrattılar." şeklinde

olmasından dolayıdır. Ancak {فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ} *"Sonunda Allah'ın izniyle onları yendiler"* sözünün, Allah'ın onların yaptıkları duaya icabet ettiğine dair delâleti bunlara yeterli olduğu için bu ifadeler söylenmiştir.

c. {فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ} "Sonunda Allah'ın izniyle onları yendiler."

Allah'ın {فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ} *"Sonunda Allah'ın izniyle onları yendiler."* sözünün anlamı "Onları Allah'ın kaza ve kaderiyle öldürdüler" şeklindedir. Bundan dolayı "Kavim, orduyu hezimete uğrattı" anlamında هَزَمَ الْقَوْمُ الْجَيْشَ هَزِيمَةً وَهِزِّيمَى denilir (هَزِيمَةً وَهِزِّيمَى mastardır). {وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ} *"Davud da Câlût'u öldürdü"* ifadesinde geçen Davud, Îşâ[1284] oğlu Davud peygamberdir. **[4/498]**

d. Davud'un Câlût'u Öldürme Sebebi

Onu öldürme sebebi aşağıdaki rivayetteki gibidir:

[٥٧٤٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا بَكَّارُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: سَمِعْتُ وَهْبَ بْنَ مُنَبِّهٍ، يُحَدِّثُ قَالَ: لَمَّا خَرَجَ، أَوْ قَالَ: لَمَّا بَرَزَ طَالُوتُ لِجَالُوتَ، قَالَ جَالُوتُ: أَبْرِزُوا لِي مَنْ يُقَاتِلُنِي، فَإِنْ قَتَلَنِي، فَلَكُمْ مُلْكِي، وَإِنْ قَتَلْتُهُ فَلِي مُلْكُكُمْ فَأُتِيَ بِدَاوُدَ إِلَى طَالُوتَ، فَقَاضَاهُ إِنْ قَتَلَهُ أَنْ يُنْكِحَهُ ابْنَتَهُ وَأَنْ يُحَكِّمَهُ فِي مَالِهِ. فَأَلْبَسَهُ طَالُوتُ سِلَاحًا، فَكَرِهَ دَاوُدُ أَنْ يُقَاتِلَهُ، وَقَالَ: إِنِ اللَّهُ لَمْ يَنْصُرْنِي عَلَيْهِ لَمْ يُغْنِ السِّلَاحُ. فَخَرَجَ إِلَيْهِ بِالْمِقْلَاعِ، وَبِمِخْلَاةٍ فِيهَا أَحْجَارٌ، ثُمَّ بَرَزَ لَهُ، قَالَ لَهُ جَالُوتُ: أَنْتَ تُقَاتِلُنِي؟ قَالَ دَاوُدُ: نَعَمْ. قَالَ: وَيْلَكَ أَمَا تَخْرُجُ إِلَيَّ إِلَّا كَمَا يُخْرَجُ إِلَى الْكَلْبِ بِالْمِقْلَاعِ وَالْحِجَارَةِ؟ لَأُبَدِّدَنَّ لَحْمَكَ، وَلَأُطْعِمَنَّهُ الْيَوْمَ الطَّيْرَ، وَالسِّبَاعَ فَقَالَ لَهُ دَاوُدُ: بَلْ أَنْتَ عَدُوُّ اللَّهِ شَرٌّ مِنَ الْكَلْبِ. فَأَخَذَ دَاوُدُ حَجَرًا وَرَمَاهُ بِالْمِقْلَاعِ، فَأَصَابَتْ بَيْنَ عَيْنَيْهِ حَتَّى نَفَذَتْ فِي دِمَاغِهِ، فَصُرِعَ جَالُوتُ، وَانْهَزَمَ مَنْ مَعَهُ، وَاحْتَزَّ دَاوُدُ رَأْسَهُ. فَلَمَّا رَجَعُوا إِلَى طَالُوتَ ادَّعَى النَّاسُ قَتْلَ جَالُوتَ، فَمِنْهُمْ مَنْ يَأْتِي بِالسَّيْفِ وَبِالشَّيْءِ مِنْ سِلَاحِهِ أَوْ جَسَدِهِ، وَخَبَّأَ دَاوُدُ رَأْسَهُ، فَقَالَ طَالُوتُ: مَنْ جَاءَ بِرَأْسِهِ فَهُوَ الَّذِي قَتَلَهُ. فَجَاءَ بِهِ دَاوُدُ. ثُمَّ قَالَ لِطَالُوتَ: أَعْطِنِي مَا وَعَدْتَنِي فَنَدِمَ طَالُوتُ عَلَى مَا كَانَ شَرْطٌ لَهُ، وَقَالَ: إِنَّ بَنَاتِ

1284 I. Samuel 17. kısımda يَسَّى "Yesse" şeklinde geçmektedir. Şâkir, 5/355.

الْمُلُوكِ لَا بُدَّ لَهُنَّ مِنْ صَدَاقٍ، وَأَنْتَ رَجُلٌ جَرِيءٌ شُجَاعٌ، فَاحْتَمِلْ صَدَاقَهَا ثَلَثمِائَةِ غُلْفَةٍ مِنْ أَعْدَائِنَا وَكَانَ يَرْجُو بِذَلِكَ أَنْ يُقْتَلَ دَاوُدُ. فَغَزَا دَاوُدُ وَأَسَرَ مِنْهُمْ ثَلَثمِائَةٍ، وَقَطَعَ غُلَفَهُمْ وَجَاءَ بِهَا، فَلَمْ يَجِدْ طَالُوتُ بُدًّا مِنْ أَنْ يُزَوِّجَهُ. ثُمَّ أَدْرَكَتْهُ النَّدَامَةُ، فَأَرَادَ قَتْلَ دَاوُدَ حَتَّى هَرَبَ مِنْهُ إِلَى الْجَبَلِ، فَنَهَضَ إِلَيْهِ طَالُوتُ فَحَاصَرَهُ. فَلَمَّا كَانَ ذَاتَ لَيْلَةٍ سُلِّطَ النَّوْمُ عَلَى طَالُوتَ وَحَرَسِهِ، فَهَبَطَ إِلَيْهِمْ دَاوُدُ، فَأَخَذَ إِبرِيقَ طَالُوتَ الَّذِي كَانَ يَشْرَبُ مِنْهُ وَيَتَوَضَّأُ، وَقَطَعَ شَعْرَاتٍ مِنْ لِحْيَتِهِ وَشَيْئًا مِنْ هُدْبِ ثِيَابِهِ، ثُمَّ رَجَعَ دَاوُدُ إِلَى مَكَانِهِ، فَنَادَاهُ أَنِّي حَرَسُكَ، فَإِنِّي لَوْ شِئْتُ أَقْتُلُكَ الْبَارِحَةَ فَعَلْتُ، فَإِنَّهُ هَذَا إِبْرِيقُكَ وَشَيْءٌ مِنْ شَعْرِ لِحْيَتِكَ وَهُدْبِ ثِيَابِكَ، وَبَعَثَ إِلَيْهِ. فَعَلِمَ طَالُوتُ أَنَّهُ لَوْ شَاءَ قَتَلَهُ، فَعَطَفَهُ ذَلِكَ عَلَيْهِ فَأَمَّنَهُ، وَعَاهَدَهُ بِاللَّهِ لَا يَرَى مِنْهُ بَأْسًا. ثُمَّ انْصَرَفَ. ثُمَّ كَانَ فِي آخِرِ أَمْرِ طَالُوتَ أَنَّهُ كَانَ يَدُسُّ لِقَتْلِهِ، وَكَانَ طَالُوتُ لَا يُقَاتِلُ عَدُوًّا إِلَّا هُزِمَ، حَتَّى مَاتَ قَالَ بَكَّارٌ: وَسُئِلَ وَهْبٌ وَأَنَا أَسْمَعُ: أَنَبِيًّا كَانَ طَالُوتُ يُوحَى إِلَيْهِ؟ فَقَالَ: لَمْ يَأْتِهِ وَحْيٌ، وَلَكِنْ كَانَ مَعَهُ نَبِيٌّ يُقَالُ لَهُ أَشْمَوِيلُ يُوحَى إِلَيْهِ، وَهُوَ الَّذِي مَلَّكَ طَالُوتَ.

5740. Hasan b. Yahyâ'nın bize Abdürrezzâk, Bekkâr b. Abdullah tarikiyle rivayet ettiğine göre Vehb b. Münebbih şöyle dedi: "Tâlût, Câlût'un karşısına çıktığı zaman Câlût,

'Benimle savaşacak kişiyi karşıma çıkarın. Eğer beni öldürürse krallığım sizindir. Şayet ben onu öldürürsem sizin krallığınız benimdir.' dedi. Tâlût'a Hz. Davud getirildi. Tâlût da şayet Câlût'u öldürürse onu kızıyla evlendireceğine ve malı konusunda yetkili yapacağına dair onunla anlaştı. Tâlût ona silah giydirdi. Davud onunla savaşmayı (silahla)[1285] istemedi ve,

'Eğer Allah bana yardım etmezse silahın fayda etmez' dedi. Ona karşı bir sapan ve içinde taşlar bulunan bir torbayla çıktı. Sonra karşısına çıktı. Câlût ona;

'Sen benimle savaşacaksın ha?' dedi. Davud da,

1285 Şâkir, yazma ve matbu nüshalarda bulunmamasına rağmen "فَكَرِهَ دَاوُدُ أَنْ يُقَاتِلَهُ" ibaresinden sonra "بِسِلَاحٍ" kelimesini eklemiştir. Anlam ancak böyle tam olmaktadır. Rivayetin metninden bunu eklemiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/318-319; Şâkir, 5/355. Biz de parantez içerisinde bu ilaveyi tercümeye yansıttık.

'Evet' dedi. **[4/499]**

'Yazıklar olsun sana! Köpeğin karşısına çıkılır gibi sapan ve taşla çıkıyorsunuz karşıma! Senin etini lime lime edeceğim, bugün seni kuşlara ve yırtıcı hayvanlara yem edeceğim' dedi. Davud ona;

'Sen köpekten daha kötü olan, Allah düşmanısın' dedi. Bunun üzerine Davud eline bir taş aldı ve sapanla ona attı. Taş da iki gözünün arasına geldi. O kadar ki beynine kadar girdi. Böylece Câlût yere serildi, beraberindekiler yenilmiş oldular ve Davud onun başını kopardı. Tâlût'a geri döndüklerinde insanlardan birileri Câlût'u (kendilerinin) öldürdüklerini iddia ettiler. Kimisi onun kılıcını, silahından veya cesedinden bir parçayı getirdiler. Davud ise onun başını sakladı. Bunun üzerine Tâlût,

'Onun başını kim getirirse onu öldüren de odur' dedi. Onu Davud getirdi. Sonra Tâlût'a,

'Bana vaad ettiğin şeyi ver' dedi. Tâlût da ona (koştuğu) şarta pişman oldu ve,

'Kralların kızları için mutlaka mehir gerekir. Sen atılgan ve cesur birisin. O kızın mehrini düşmanlarımızdan üç yüz sünnet derisi olarak yüklen' dedi. Bununla Davud'un öldürülmesini umuyordu. Davud savaşa gitti, onlardan üç yüz esir aldı ve onların sünnet derilerini kesip ona getirdi. Tâlût da onu evlendirmekten kaçar bir yol bulamadı. Sonra ona bir pişmanlık geldi. Davud'u öldürmeyi istedi. O kadar ki Davud, ondan dağa kaçtı. Tâlût ona doğru yola çıktı ve onu kuşattı. Bir gece vakti Tâlût'a ve gözcülerine bir uyku musallat edildi. Davud da (dağdan) onların yanına indi. Tâlût'un su içtiği ve abdest aldığı ibriğini aldı. Sakalından kıllar ve elbisesinin kenarından bir parça kesti. Sonra Davud mekânına döndü ve,

'Gözcülerin nasıl? Eğer isteseydim dün seni öldürürdüm. İşte bunlar ibriğin, sakalından kıl ve elbisenin kenarından bir parça' diye ona seslendi. Sonra bunları ona gönderdi. Tâlût, böylece şayet istese Davud'un kendini öldürebileceğini anlamış oldu. Ona gönlü ısındı ve ona eman verdi. Ona kendisinden bir zarar görmeyeceğine dair Allah adına söz verdi ve ondan ayrıldı. Tâlût nihayetinde onu öldürmek için oyun kuruyordu. Tâlût ölünceye kadar düşmanla yaptığı her savaşta yenildi."

Bekkâr şöyle dedi: "Ben dinliyorken Vehb'e,

‘Tâlût kendisine vahiy gönderilen bir peygamber mi?’ diye soruldu. O da bunun üzerine;

‘Ona hiç vahiy gelmedi. Ancak beraberinde kendisine vahiy gönderilen Eşmevîl (Şemvîl) diye bir peygamber vardı. İşte o, Tâlût’u kral yapandır.’ dedi.”[1286] **[4/500]**

[٥٧٤١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: «كَانَ دَاوُدُ النَّبِيَّ وَإِخْوَةٌ لَهُ أَرْبَعَةٌ، مَعَهُمْ أَبُوهُمْ شَيْخٌ كَبِيرٌ، فَتَخَلَّفَ أَبُوهُمْ وَتَخَلَّفَ مَعَهُ دَاوُدُ مِنْ بَيْنِ إِخْوَتِهِ فِي غَنَمِ أَبِيهِ يَرْعَاهَا لَهُ، وَكَانَ مِنْ أَصْغَرِهِمْ وَخَرَجَ إِخْوَتُهُ الْأَرْبَعَةُ مَعَ طَالُوتَ، فَدَعَاهُ أَبُوهُ وَقَدْ تَقَارَبَ النَّاسُ وَدَنَا بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ.” قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: وَكَانَ دَاوُدُ فِيمَا ذَكَرَ لِي بَعْضُ أَهْلِ الْعِلْمِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ، رَجُلًا قَصِيرًا أَزْرَقَ قَلِيلَ شَعْرِ الرَّأْسِ، وَكَانَ طَاهِرَ الْقَلْبِ نَقِيَّهُ، فَقَالَ لَهُ أَبُوهُ: يَا بُنَيَّ إِنَّا قَدْ صَنَعْنَا لِإِخْوَتِكَ زَادًا يَتَقَوَّوْنَ بِهِ عَلَى عَدُوِّهِمْ، فَاخْرُجْ بِهِ إِلَيْهِمْ، فَإِذَا دَفَعْتَهُ إِلَيْهِمْ فَأَقْبِلْ إِلَيَّ سَرِيعًا فَقَالَ: أَفْعَلُ. فَخَرَجَ وَأَخَذَ مَعَهُ مَا حَمَلَ لِإِخْوَتِهِ، وَمَعَهُ مِخْلَاتُهُ الَّتِي يَحْمِلُ فِيهَا الْحِجَارَةَ، وَمِقْلَاعُهُ الَّذِي كَانَ يَرْمِي بِهِ عَنْ غَنَمِهِ. حَتَّى إِذَا فَصَلَ مِنْ عِنْدِ أَبِيهِ، فَمَرَّ بِحَجَرٍ، فَقَالَ: يَا دَاوُدُ خُذْنِي فَاجْعَلْنِي فِي مِخْلَاتِكَ تَقْتُلُ بِي جَالُوتَ، فَإِنِّي حَجَرُ يَعْقُوبَ فَأَخَذَهُ فَجَعَلَهُ فِي مِخْلَاتِهِ، وَمَشَى. فَبَيْنَا هُوَ يَمْشِي إِذْ مَرَّ بِحَجَرٍ آخَرَ، فَقَالَ: يَا دَاوُدُ خُذْنِي فَاجْعَلْنِي فِي مِخْلَاتِكَ تَقْتُلُ بِي جَالُوتَ، فَإِنِّي حَجَرُ إِسْحَاقَ فَأَخَذَهُ فَجَعَلَهُ فِي مِخْلَاتِهِ، ثُمَّ مَضَى. فَبَيْنَا هُوَ يَمْشِي إِذْ مَرَّ بِحَجَرٍ، فَقَالَ: يَا دَاوُدُ خُذْنِي فَاجْعَلْنِي فِي مِخْلَاتِكَ تَقْتُلُ بِي جَالُوتَ، فَإِنِّي حَجَرُ إِبْرَاهِيمَ فَأَخَذَهُ فَجَعَلَهُ فِي مِخْلَاتِهِ. ثُمَّ مَضَى بِمَا مَعَهُ حَتَّى انْتَهَى إِلَى الْقَوْمِ، فَأَعْطَى إِخْوَتَهُ مَا بُعِثَ إِلَيْهِمْ مَعَهُ. وَسَمِعَ فِي الْعَسْكَرِ خَوْضَ النَّاسِ بِذِكْرِ جَالُوتَ، وَعِظَمِ شَأْنِهِ فِيهِمْ، وَبِهَيْئَةِ النَّاسِ إِيَّاهُ، وَمِمَّا يُعَظِّمُونَ مِنْ أَمْرِهِ، فَقَالَ لَهُمْ: وَاللَّهِ إِنَّكُمْ لَتُعَظِّمُونَ مِنْ أَمْرِ هَذَا الْعَدُوِّ شَيْئًا مَا أَدْرِي مَا هُوَ، وَاللَّهِ إِنِّي لَوْ أَرَاهُ لَقَتَلْتُهُ، فَأَدْخِلُونِي عَلَى الْمَلِكِ فَأُدْخِلَ عَلَى الْمَلِكِ طَالُوتَ، فَقَالَ: أَيُّهَا الْمَلِكُ إِنِّي أَرَاكُمْ تُعَظِّمُونَ شَأْنَ هَذَا الْعَدُوِّ، وَاللَّهِ إِنِّي لَوْ أَرَاهُ

1286 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/103-105; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/477-478 (2526), Hasan b. Yahyâ tarikiyle; Türkî, 4/500.

لَقَتَلْتُهُ فَقَالَ: فَآتِنِي مَا عِنْدَكَ مِنَ الْقُوَّةِ عَلَى ذَلِكَ؟ وَمَا جَرَّبْتَ مِنْ نَفْسِكَ؟ قَالَ: قَدْ كَانَ الْأَسَدُ يَعْدُو عَلَى الشَّاةِ مِنْ غَنَمِي، فَأُدْرِكُهُ فَآخُذُ بِرَأْسِهِ، فَأَفُكُّ لَحْيَيْهِ عَنْهَا، فَآخُذُهَا مِنْ فِيهِ، فَادْعُ لِي بِدِرْعٍ حَتَّى أُلْقِيَهَا عَلَيَّ فَأْتِيَ بِدِرْعٍ، فَقَذَفَهَا فِي عُنُقِهِ وَمَثُلَ فِيهَا فَمَلَأَ عَيْنَ طَالُوتَ وَنَفْسَهُ وَمَنْ حَضَرَ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَقَالَ طَالُوتُ: وَاللَّهِ لَعَسَى اللَّهُ أَنْ يُهْلِكَهُ بِهِ فَلَمَّا أَصْبَحُوا رَجَعُوا إِلَى جَالُوتَ، فَلَمَّا الْتَقَى النَّاسُ قَالَ دَاوُدُ: أَرُونِي جَالُوتَ فَأَرَوْهُ إِيَّاهُ عَلَى فَرَسٍ عَلَيْهِ لَأْمَتُهُ؛ فَلَمَّا رَآهُ جَعَلَتِ الْأَحْجَارُ الثَّلَاثَةُ تَوَاثَبُ مِنْ مِخْلَاتِهِ، فَيَقُولُ هَذَا: خُذْنِي وَيَقُولُ هَذَا: خُذْنِي وَيَقُولُ هَذَا: خُذْنِي فَأَخَذَ أَحَدَهَا فَجَعَلَهُ فِي مِقْذَافِهِ، ثُمَّ قَتَلَهُ بِهِ، ثُمَّ أَرْسَلَهُ فَصَكَّ بَيْنَ عَيْنَيْ جَالُوتَ فَدَمَغَهُ، وَتَنَكَّسَ عَنْ دَابَّتِهِ فَقَتَلَهُ. ثُمَّ انْهَزَمَ جُنْدُهُ، وَقَالَ النَّاسُ: قَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ، وَخُلِعَ طَالُوتُ. وَأَقْبَلَ النَّاسُ عَلَى دَاوُدَ مَكَانَهُ، حَتَّى لَمْ يُسْمَعْ لِطَالُوتَ بِذِكْرٍ؛ إِلَّا أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ يَزْعُمُونَ أَنَّهُ لَمَّا رَأَى انْصِرَافَ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَنْهُ إِلَى دَاوُدَ، هَمَّ بِأَنْ يَغْتَالَ دَاوُدَ وَأَرَادَ قَتْلَهُ فَصَرَفَ اللَّهُ ذَلِكَ عَنْهُ، وَعَنْ دَاوُدَ وَعَرَفَ خَطِيئَتَهُ، وَالْتَمَسَ التَّوْبَةَ مِنْهَا إِلَى اللَّهِ.

5741. İbn Humeyd bize Seleme tarikiyle İbn İshâk'tan şöyle naklet-miştir: "Davud peygamberin dört erkek kardeşi vardı. Beraberlerinde yaşlı bir adam olan babaları vardı. Babaları ve babasının yanı sıra Davud, ba-baları için güttükleri koyunları hususunda kardeşleri arasında geri kaldı (savaşa çıkmadı). O kardeşlerinin en küçüğüydü ve dört kardeşi Tâlût'la birlikte savaşa çıktılar. Babası onu çağırdı, insanlar yaklaştı ve birbirlerine yakınlaştılar" dediğini rivayet etmiştir. İbn İshak devamla şöyle demiştir: "Bize bazı ilim sahibi kimseler kanalıyla Vehb b. Münebbih'ten rivayet edildiğine göre Davud (as) kısa boylu, mavi gözlü, başında az saç bulunan ve temiz kalpli biriydi. Babası ona,

'Yavrucuğum! Kardeşlerin için düşmanlarına karşı güçlü olmalarını sağlayacak bir azık hazırladık. Sen onu onlara götür. Onu onlara teslim ettiğin zaman hızlı bir şekilde bana gel' dedi. O;

'Öyle yaparım' dedi. Yola çıktı ve kardeşleri için taşıdığı şeyi yanına aldı. İçinde taşlar bulunan torbası ve koyunlarını korumak için taş attığı sapanı yanındaydı.

Babasının yanından ayrıldığı zaman bir taşın yanından geçti ve taş ona,

'Ey Davud! Beni al ve torbana koy. Benimle Câlût'u öldürebilirsin. Çünkü ben Hz. Ya'kûb'un taşıyım' dedi. **[4/501]**

O da onu aldı ve torbasına koydu ve yürümeye devam etti. Yürümeye devam ederken başka bir taşın yanından geçti ve taş ona,

'Ey Davud! Beni al ve torbana koy. Benimle Câlût'u öldürebilirsin. Çünkü ben Hz. İshâk'ın taşıyım.' dedi. O da onu aldı ve torbasına koydu ve yürümeye devam etti. Yürümeye devam ederken başka bir taşın yanından geçti ve taş ona,

'Ey Davud! Beni al ve torbana koy. Benimle Câlût'u öldürebilirsin. Çünkü ben Hz. İbrahim'in taşıyım.' dedi. O da onu aldı ve torbasına koydu. Sonra bir kavme gelinceye kadar yanındaki eşyalarla birlikte yürümeye devam etti ve beraberinde gönderilen şeyleri kardeşlerine verdi. Askerlerin içinde insanların Câlût'u, onun onlar içindeki yüksek konumunu, insanların ondan korktuklarını ve onun büyük gördükleri konularını işitti. Bunun üzerine onlara,

'Vallahi siz Allah'ın düşmanı olan bu kişinin durumunu çok yüceltiyorsunuz onun kim olduğunu bilmiyorum. Vallahi onu görürsem öldürürüm. Beni kralın huzuruna çıkarın' dedi. Sonra kral, Tâlût'un huzuruna çıkarıldı ve,

'Ey kral! Sizin bu düşmanın şanını yücelttiğinizi görüyorum. Eğer onu görürsem onu öldürürüm' dedi. O da;

'Buna dair yanındaki gücünü ve kendinden öğrendiğini bana söyle' dedi.[1287] O da,

'Benim sürümdeki koyunlara aslan saldırıyordu. Ben de ona yetişiyordum, kafasını tutuyordum, çenesini ayırıyordum ve ağzından koyunu alıyordum. Üzerime almam için bir zırh iste benim için' dedi. Bir zırh getirildi, onu boynunun üzerine aldı ve ona (zırha) girdi. Bunun üzerine

---

1287 Ahmed Muhammed Şâkir يَا فَآتِنِي مَا عِنْدَكَ مِنَ الْقُوَّةِ عَلَى ذَلِكَ؟ وَمَا جَرَّبْتَ مِنْ نَفْسِكَ؟ ibaresini بُنَيَّ! مَا عِنْدَكَ مِنَ الْقُوَّةِ عَلَى ذَلِكَ وَمِمَّا جَرَّبْتَ مِنْ نَفْسِكَ؟ şeklinde olmasını gerektiğini söyler. Bu durumda anlam "Yavrucuğum! Buna yetecek gücün ve öğrendiğin nedir?" şeklinde olur. Şâkir, 5/358.

Tâlût'un gözünü, gönlünü ve İsrâiloğulları'ndan orada bulunan kimselerin gözünü doldurdu. Bunun üzerine Tâlût,

'Vallahi Allah'ın Câlût'u Davud'la öldürmesi umulur' dedi. Sabahladıkları zaman Câlût'a döndüler. İnsanlar buluşunca Davud,

'Câlût'u bana gösterin' dedi. Onlar da bir atın üstünde, üzerinde zırh bulunan Câlût'u gösterdiler.

Onu görünce taşlar torbanın içinde zıplamaya başladılar. Birisi,

'Beni al' diyordu, diğeri,

'Beni al' diyordu, bir diğeri de,

'Beni al' diyordu. Birisini aldı ve sapanın içine koydu. Sonra onunla Câlût'u öldürdü. Sonra onu gönderdi ve Câlût'un iki gözünün arasından vurdu, taş başını yardı, bineğinden aşağıya yuvarlandı ve onu öldürdü. Sonra da ordusu hezimete uğradı.

İnsanlar;

'Davud, Câlût'u öldürdü ve Tâlût görevden alındı' dediler ve insanlar Tâlût'un adını anılmayacak kadar onun yerine Davud'a yöneldiler. Ancak Ehl-i Kitap, Tâlût'un İsrâiloğulları'nın kendisini bırakıp Davud'a yöneldiklerini gördükleri zaman Davud'a suikast yapmaya yeltendiği ve onu öldürmeyi istediğini, Allah'ın onu ve Davud'u bundan uzaklaştırdığını, Tâlût'un hatasını anladığını ve bu günahından dolayı Allah'a tevbe ettiğini ileri sürmüşlerdir."[1288] **[4/502]**

Vehb b. Münebbih'ten Tâlût'un ve Hz. Davud'un durumu hakkında yukarıda aktardığımız iki rivayete aykırı görüşler rivayet edilmiştir:

[٥٧٤٢] حَدَّثَنِي بِهِ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ، قَالَ: ثَنِي عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ مَعْقِلٍ، أَنَّهُ سَمِعَ وَهْبَ بْنَ مُنَبِّهٍ، قَالَ: لَمَّا سَلَّمَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ الْمُلْكَ لِطَالُوتَ أُوْحَى اللهُ إِلَى نَبِيِّ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنْ قُلْ لِطَالُوتَ: فَلْيَغْزُ أَهْلَ مَدْيَنَ، فَلَا يَتْرُكُ فِيهَا حَيًّا إِلَّا قَتَلَهُ، فَإِنِّي سَأُظْهِرُهُ عَلَيْهِمْ. فَخَرَجَ بِالنَّاسِ حَتَّى أَتَى مَدْيَنَ، فَقَتَلَ مَنْ كَانَ فِيهَا إِلَّا مَلِكَهُمْ، فَإِنَّهُ أَسَرَهُ، وَسَاقَ مَوَاشِيَهُمْ. فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى أَشْمَوِيلَ: أَلَّا تَعْجَبُ

1288 İbn Asâkir, *Târîh*, 17/81; Türkî, 4/502.

مِنْ طَالُوتَ إِذْ أَمَرْتُهُ فَاخْتَارَ فِيهِ، فَجَاءَ بِمَلِكِهِمْ أَسِيرًا، وَسَاقَ مَوَاشِيَهُمْ، فَالْقَهُ فَقُلْ لَهُ: لَأَنْزَعَنَّ الْمُلْكَ مِنْ بَيْتِهِ، ثُمَّ لَا يَعُودُ فِيهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، فَإِنِّي إِنَّمَا أُكْرِمُ مَنْ أَطَاعَنِي، وَأُهِينُ مَنْ هَانَ عَلَيْهِ أَمْرِي فَلَقِيَهُ، فَقَالَ مَا صَنَعْتَ؟ لِمَ جِئْتَ بِمَلِكِهِمْ أَسِيرًا، وَلِمَ سُقْتَ مَوَاشِيَهُمْ؟ قَالَ: إِنَّمَا سُقْتُ الْمَوَاشِيَ لِأُقَرِّبَهَا قَالَ لَهُ أَشْمَوِيلُ: إِنَّ اللَّهَ قَدْ نَزَعَ مِنْ بَيْتِكَ الْمُلْكَ، ثُمَّ لَا يَعُودُ فِيهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ. فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى أَشْمَوِيلَ أَنِ انْطَلِقْ إِلَى إِيشَا، فَيَعْرِضْ عَلَيْكَ بَنِيهِ، فَادْهُنِ الَّذِي آمُرُكَ بِدُهْنِ الْقُدْسِ يَكُنْ مَلِكًا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فَانْطَلَقَ حَتَّى أَتَى إِيشَا، فَقَالَ: اعْرِضْ عَلَيَّ بَنِيكَ فَدَعَا إِيشَا أَكْبَرَ وَلَدِهِ، فَأَقْبَلَ رَجُلٌ جَسِيمٌ حَسَنُ الْمَنْظَرِ، فَلَمَّا نَظَرَ إِلَيْهِ أَشْمَوِيلُ أَعْجَبَهُ، فَقَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَبَصِيرٌ بِالْعِبَادِ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ: إِنَّ عَيْنَيْكَ تُبْصِرَانِ مَا ظَهَرَ، وَإِنِّي أَطَّلِعُ عَلَى مَا فِي الْقُلُوبِ لَيْسَ بِهَذَا، اعْرِضْ عَلَيَّ غَيْرَهُ. فَعَرَضَ عَلَيْهِ سِتَّةً فِي كُلِّ ذَلِكَ يَقُولُ: لَيْسَ بِهَذَا، فَقَالَ: هَلْ لَكَ مِنْ وَلَدٍ غَيْرَهُمْ؟ فَقَالَ: بَلَى، لِي غُلَامٌ أَمْغَرُ وَهُوَ رَاعٍ فِي الْغَنَمِ. فَقَالَ: أَرْسِلْ إِلَيْهِ فَلَمَّا أَنْ جَاءَ دَاوُدُ جَاءَ غُلَامٌ أَمْغَرُ، فَدَهَنَهُ بِدُهْنِ الْقُدْسِ، وَقَالَ لِأَبِيهِ: اكْتُمْ هَذَا، فَإِنَّ طَالُوتَ لَوْ يَطَّلِعُ عَلَيْهِ قَتَلَهُ؛ فَسَارَ جَالُوتُ فِي قَوْمِهِ إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَعَسْكَرَ وَسَارَ طَالُوتُ بِبَنِي إِسْرَائِيلَ وَعَسْكَرَ، وَتَهَيَّئُوا لِلْقِتَالِ، فَأَرْسَلَ جَالُوتُ إِلَى طَالُوتَ: لِمَ يُقْتَلُ قَوْمِي وَقَوْمُكَ؟ أُبْرُزْ لِي أَوْ أَبْرِزْ لِي مَنْ شِئْتَ، فَإِنْ قَتَلْتُكَ كَانَ الْمُلْكُ لِي، وَإِنْ قَتَلْتَنِي كَانَ الْمُلْكُ لَكَ فَأَرْسَلَ طَالُوتُ فِي عَسْكَرِهِ صَائِحًا: مَنْ يَبْرُزُ لِجَالُوتَ، فَإِنْ قَتَلَهُ، فَإِنَّ الْمَلِكَ يُنْكِحُهُ ابْنَتَهُ، وَيُشْرِكُهُ فِي مِلْكِهِ. فَأَرْسَلَ إِيشَا دَاوُدَ إِلَى إِخْوَتِهِ –قَالَ الطَّبَرِيُّ: هُوَ إِيشَى، وَلَكِنْ قَالَ الْمُحَدِّثُ: إِيشَى- وَكَانُوا فِي الْعَسْكَرِ، فَقَالَ: اذْهَبْ فَزَوِّدْ إِخْوَتَكَ، وَأَخْبِرْنِي خَبَرَ النَّاسِ مَاذَا صَنَعُوا. فَجَاءَ إِلَى إِخْوَتِهِ، وَسَمِعَ صَوْتًا: إِنَّ الْمَلِكَ يَقُولُ: مَنْ يَبْرُزُ لِجَالُوتَ فَإِنْ قَتَلَهُ أَنْكَحَهُ الْمَلِكُ ابْنَتَهُ. فَقَالَ دَاوُدُ لِإِخْوَتِهِ: مَا مِنْكُمْ رَجُلٌ يَبْرُزُ لِجَالُوتَ فَيَقْتُلُهُ، وَيَنْكِحُ ابْنَةَ الْمَلِكِ؟ فَقَالُوا: إِنَّكَ غُلَامٌ أَحْمَقُ، وَمَنْ يُطِيقُ جَالُوتَ وَهُوَ مِنْ بَقِيَّةِ الْجَبَّارِينَ! فَلِمَا لَمْ يَرَهُمْ رَغِبُوا فِي ذَلِكَ، قَالَ: فَأَنَا أَذْهَبُ فَأَقْتُلُهُ. فَانْتَهَرُوهُ وَغَضِبُوا عَلَيْهِ. فَلَمَّا غَفَلُوا عَنْهُ، ذَهَبَ حَتَّى جَاءَ الصَّائِحُ، فَقَالَ: أَنَا أَبْرُزُ لِجَالُوتَ. فَذَهَبَ بِهِ إِلَى

الْمَلِكِ، فَقَالَ لَهُ: لَمْ يُجِبْنِي أَحَدٌ إِلَّا غُلَامٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ هُوَ هَذَا. قَالَ: يَا بُنَيَّ أَنْتَ تَبْرُزُ لِجَالُوتَ فَتُقَاتِلُهُ؟ قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: وَهَلْ آنَسْتَ مِنْ نَفْسِكَ شَيْئًا؟ قَالَ: نَعَمْ، كُنْتُ رَاعِيًا فِي الْغَنَمِ، فَأَغَارَ عَلَيَّ الْأَسَدُ، فَأَخَذْتُ بِلِحْيَيْهِ فَفَكَكْتُهُمَا. فَدَعَا لَهُ بِقَوْسٍ، وَأَدَاةٍ كَامِلَةٍ، فَلَبِسَهَا وَرَكِبَ الْفَرَسَ، ثُمَّ سَارَ مِنْهُمْ قَرِيبًا. ثُمَّ صَرَفَ فَرَسَهُ، فَرَجَعَ إِلَى الْمَلِكِ، فَقَالَ الْمَلِكُ وَمَنْ حَوْلَهُ: جَبُنَ الْغُلَامُ فَجَاءَ فَوَقَفَ عَلَى الْمَلِكِ، فَقَالَ: مَا شَأْنُكَ؟ قَالَ دَاوُدُ: إِنْ لَمْ يَقْتُلْهُ اللَّهُ لِي لَمْ يَقْتُلْهُ هَذَا الْفَرَسُ وَهَذَا السِّلَاحُ، فَدَعْنِي فَأُقَاتِلَ كَمَا أُرِيدُ. فَقَالَ: نَعَمْ يَا بُنَيَّ. فَأَخَذَ دَاوُدُ مِخْلَاتَهُ، فَتَقَلَّدَهَا وَأَلْقَى فِيهَا أَحْجَارًا، وَأَخَذَ مِقْلَاعَهُ الَّذِي كَانَ يَرْمِي بِهِ. ثُمَّ مَضَى نَحْوَ جَالُوتَ؛ فَلَمَّا دَنَا مِنْ عَسْكَرِهِ، قَالَ: أَيْنَ جَالُوتُ يَبْرُزُ لِي؟ فَبَرَزَ لَهُ عَلَى فَرَسٍ عَلَيْهِ السِّلَاحُ كُلُّهُ، فَلَمَّا رَآهُ جَالُوتُ قَالَ: إِلَيْكَ أَبْرُزُ؟ قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: فَأَتَيْتَنِي بِالْمِقْلَاعِ وَالْحَجَرِ كَمْ يُؤْتَى إِلَى الْكَلْبِ! قَالَ: هُوَ ذَاكَ. قَالَ: لَا جَرَمَ إِنِّي سَوْفَ أُقَسِّمُ لَحْمَكَ بَيْنَ طَيْرِ السَّمَاءِ وَسِبَاعِ الْأَرْضِ. قَالَ دَاوُدُ: أَوْ يُقَسِّمُ اللَّهُ لَحْمَكَ. فَوَضَعَ دَاوُدُ حَجَرًا فِي مِقْلَاعِهِ، ثُمَّ دَوَّرَهُ فَأَرْسَلَهُ نَحْوَ جَالُوتَ، فَأَصَابَ أَنْفَ الْبَيْضَةِ الَّتِي عَلَى جَالُوتَ حَتَّى خَالَطَ دِمَاغَهُ، فَوَقَعَ مِنْ فَرَسِهِ، فَمَضَى دَاوُدُ إِلَيْهِ، فَقَطَعَ رَأْسَهُ بِسَيْفِهِ، فَأَقْبَلَ بِهِ فِي مِخْلَاتِهِ، وَبِسَلَبِهِ يَجُرُّهُ، حَتَّى أَلْقَاهُ بَيْنَ يَدَيْ طَالُوتَ، فَفَرِحُوا فَرَحًا شَدِيدًا، وَانْصَرَفَ طَالُوتُ. فَلَمَّا كَانَ دَاخِلَ الْمَدِينَةِ، سَمِعَ النَّاسَ يَذْكُرُونَ دَاوُدَ، فَوَجَدَ فِي نَفْسِهِ، فَجَاءَهُ دَاوُدُ، فَقَالَ: أَعْطِنِي امْرَأَتِي فَقَالَ: أَتُرِيدُ ابْنَةَ الْمَلِكِ بِغَيْرِ صَدَاقٍ؟ فَقَالَ دَاوُدُ: مَا اشْتَرَطْتَ عَلَيَّ صَدَاقًا، وَمَا لِي مِنْ شَيْءٍ. قَالَ: لَا أُكَلِّفُكَ إِلَّا مَا تُطِيقُ، أَنْتَ رَجُلٌ جَرِيءٌ، وَفِي جِبَالِنَا هَذِهِ جَرَاجِمَةٌ يَحْتَرِبُونَ النَّاسَ وَهُمْ غُلْفٌ، فَإِذَا قَتَلْتَ مِنْهُمْ مِائَتَيْ رَجُلٍ، فَأْتِنِي بِغُلَفِهِمْ. فَجَعَلَ كُلَّمَا قَتَلَ مِنْهُمْ رَجُلًا نَظَمَ غُلْفَتَهُ فِي خَيْطٍ، حَتَّى نَظَمَ مِائَتَيْ غُلْفَةٍ، ثُمَّ جَاءَ بِهِمْ إِلَى طَالُوتَ، فَأَلْقَى إِلَيْهِ، فَقَالَ: ادْفَعْ لِي امْرَأَتِي قَدْ جِئْتُ بِمَا اشْتَرَطْتَ فَزَوَّجَهُ ابْنَتَهُ. وَأَكْثَرُ النَّاسِ ذَكَرَ دَاوُدَ، وَزَادَهُ عِنْدَ النَّاسِ عَجَبًا، فَقَالَ طَالُوتُ لِابْنِهِ: لَتَقْتُلَنَّ دَاوُدَ قَالَ: سُبْحَانَ اللَّهِ لَيْسَ بِأَهْلِ ذَلِكَ مِنْكَ قَالَ: إِنَّكَ غُلَامٌ أَحْمَقُ، مَا أُرَاهُ إِلَّا سَوْفَ يُخْرِجُكَ وَأَهْلَ بَيْتِكَ مِنَ الْمُلْكِ. فَلَمَّا سَمِعَ ذَلِكَ مِنْ أَبِيهِ، انْطَلَقَ إِلَى أُخْتِهِ،

فَقَالَ لَهَا: إِنِّي قَدْ خِفْتُ أَبَاكِ أَنْ يَقْتُلَ زَوْجَكِ دَاوُدَ، فَمُرِيهِ أَنْ يَأْخُذَ حِذْرَهُ، وَيَتَغَيَّبَ مِنْهُ. فَقَالَتْ لَهُ امْرَأَتُهُ ذَلِكَ فَتَغَيَّبَ. فَلَمَّا أَصْبَحَ أَرْسَلَ طَالُوتُ مَنْ يَدْعُو لَهُ دَاوُدَ، وَقَدْ صَنَعَتِ امْرَأَتُهُ عَلَى فِرَاشِهِ كَهَيْئَةِ النَّائِمِ وَلَحَّفَتْهُ. فَلَمَّا جَاءَ رَسُولُ طَالُوتَ قَالَ: أَيْنَ دَاوُدُ؟ لِيُجِبِ الْمَلِكَ فَقَالَتْ لَهُ: بَاتَ شَاكِيًا وَنَامَ الْآنَ تَرَوْنَهُ عَلَى الْفِرَاشِ. فَرَجَعُوا إِلَى طَالُوتَ فَأَخْبَرُوهُ ذَلِكَ، فَمَكَثَ سَاعَةً ثُمَّ أَرْسَلَ إِلَيْهِ، فَقَالَتْ: هُوَ نَائِمٌ لَمْ يَسْتَيْقِظْ بَعْدُ. فَرَجَعُوا إِلَى الْمَلِكِ فَقَالَ: ائْتُونِي بِهِ وَإِنْ كَانَ نَائِمًا فَجَاءُوا إِلَى الْفِرَاشِ، فَلَمْ يَجِدُوا عَلَيْهِ أَحَدًا. فَجَاءُوا الْمَلِكَ فَأَخْبَرُوهُ، فَأَرْسَلَ إِلَى ابْنَتِهِ فَقَالَ: مَا حَمَلَكَ عَلَى أَنْ تَكْذِبِينِي؟ قَالَتْ: هُوَ أَمَرَنِي بِذَلِكَ، وَخِفْتُ إِنْ لَمْ أَفْعَلْ أَمْرَهُ أَنْ يَقْتُلَنِي. وَكَانَ دَاوُدُ فَارًّا فِي الْجَبَلِ حَتَّى قُتِلَ طَالُوتُ، وَمُلِّكَ دَاوُدُ بَعْدَهُ.

5742. Müsennâ'nın bana İshâk, İsmail b. Abdülkerim, Abdüssamed b. Ma'kil tarikiyle rivayet ettiğine göre Vehb b. Münebbih şöyle dedi: "İsrâiloğulları, krallığı Tâlût'a teslim ettikleri zaman Allah (dönemin) İsrâiloğulları peygamberine, Tâlût'a,

'Medyen halkıyla savaşmasını, onlardan bir tane bile sağ kimse bırakmamasını, onu onlara karşı destekleyeceğini' söylemesini vahyetti. O da insanlarla birlikte Medyen'e kadar gelmek üzere yola çıktı. Kralları hariç oradakilerin hepsini öldürdü. Kralı esir aldı ve hayvan sürülerini sürdü. Allah, Eşmevîl'e,

'Ben ona emrettiğim zaman o konuda kendi görüşüne göre hareket ettiği,[1289] krallarını esir olarak getirdiği ve hayvan sürülerini sürdüğü için Tâlût'a şaşırmaz mısın? Onunla buluş ve ona 'Krallığı onun evinden çekip alacağımı, kıyamet gününe kadar oraya dönemeyeceğini, benim bana itaat edene ikramda bulunduğumu, emrime karşı davrananı aşağıladığımı' de' şeklinde vahyetti.

O da onunla buluştu ve,

1289 فَاخْتَارَ فِيهِ "o konuda tercih etti, seçti" ifadesi bazı nüshalarda فَاخْتَانَ فِيهِ şeklinde geçmektedir. "Emir konusunda ihanet etme" anlamındadır. Bazı nüshalarda ise فَاخْتَلَّ فِيهِ şeklinde geçmekte ve anlamı "emir konusunda gereğini yapmadı ihmal ederek işi tam yapmadı" anlamındadır. Şâkir, فَاخْتَلَّ فِيهِ şeklinde okumayı tarih kitaplarından teyit ettiğini söylemekte ve bunu tercih etmektedir. Şâkir, 5/359.

'Sen ne yaptın? Neden krallarını esir aldın ve sürülerini sürdün?' dedi. O da,

'Sürüleri kurban etmek için sürdüm' dedi.

Eşmevîl ona,

'Allah krallığı evinden (ailenden) çekip aldı ve kıyamet gününe kadar (o krallık) oraya dönemeyecek' dedi. Allah, İşmevîl'e,

'Îşâ'ya git, oğullarını sana arz edip göstersin, sana emrettiğim Kudüs yağıyla yağlansın ve İsrâiloğulları'na kral olsun' diye vahyetti. Hemen Îşâ'ya geldi ve,

'Oğullarını bana sun' dedi. O da en büyük oğlunu çağırdı. Bunun üzerine güzel görünümlü ve cüsseli birisi geldi. Eşmevîl ona baktığı zaman onun hoşuna gitti ve,

'Elhamdülillah! Allah kulları görendir!' dedi. Allah ona;

'Senin gözlerin zâhir olanı görüyor. Ben ise kalplerde olanı görürüm. Bu değil. Bana başkasını sun!' dedi. Ona altı tanesini sundu Allah da her defasında;

'Bu değil' diyordu. Bunun üzerine,

'Bunların dışında çocuğun var mı?' dedi. O da,

'Evet kızıl saçlı ve kızıl tenli bir oğlum var ve o koyunların başında çobandır.' dedi. O da,

'Birini gönder (çağırsın)' dedi. Davud geldiği zaman o kızıl saçlı kızıl tenli çocuk gelmiş oldu. O da ona Kudüs yağı sürdü ve babasına;

'Bunu sakla. Şayet Tâlût onu görürse öldürür' dedi. Derken Câlût kavmi içerisinde İsrâiloğulları üzerine yürüdü karargâh kurdu. Tâlût da İsrâiloğulları'yla birlikte yürüdü, o da karargâh kurdu ve savaş için hazırlandılar. Câlût, Tâlût'a elçi gönderdi ve,

'Neden benim kavmim ve senin kavmin öldürülsün? Ya sen karşıma çık veya dilediğin kimseyi karşıma çıkar. Eğer ben seni öldürürsem krallık senindir. Eğer sen beni öldürürsen krallık senindir' dedi. Tâlût askerleri arasına bir tellal gönderdi:

'Kim Câlût'un karşısına çıkacak? Eğer onu öldürürse kral onu kızıyla evlendirecek ve krallığına onu ortak edecek' dedi. **[4/503]**

Îşâ, Davud'u askerler içinde bulunan kardeşlerine gönderdi. -Taberî هُوَ إِيشَى ifadesini kullanmış ancak râvi إِيشَى ifadesini kullanmıştır-[1290] ve,

'Git kardeşlerine azık götür ve insanların ne yaptığı bilgisini ver.' dedi. O da kardeşlerine gitti ve;

'Kral 'Kim Câlût'un karşısına çıkacak? Onu kim öldürürse onu kızıyla evlendirecek ve krallığına onu ortak edecek' diye bir ses duydu. Davud, kardeşlerine;

'Sizden Câlût'un karşısına çıkacak, onu öldürecek ve kralın kızıyla evlenecek kimse yok mu?' dedi. Onlar da,

'Sen ahmak bir çocuksun. Câlût zorbalardan biri olduğu halde kim ona güç yetirebilir?' dediler. Davud onların bu konuda istekli olmadığını görünce,

'Ben giderim ve onu öldürürüm' dedi. Onlar da onu azarladılar ve ona kızdılar. Kendisinden habersiz oldukları vakit tellala ulaşmak üzere gitti. Ona,

'Ben Câlût'un karşısına çıkarım' dedi. Sonra onu krala götürdü. Kral ona,

'İsrâiloğulları'ndan işte bu çocuk haricinde hiç kimse benim çağrıma cevap vermedi. Yavrucuğum! Sen Câlût'un karşısına çıkıp onunla savaşacak mısın?' dedi. O da,

'Evet' dedi.

'Sen kendinde bir şeyin farkına mı vardın?' dedi. O da,

'Ben koyunların başında çobandım. Üzerime bir aslan saldırdı. Ben de onun çenesini tuttum ve ayırdım.' dedi. Bunun üzerine kral onun için bir yay ve tam savaş takımı istedi. O da onları giydi ve ata bindi. Sonra onlara yakın bir yere kadar gitti. Sonra da atını çevirdi ve krala geri döndü. Bunun üzerine kral ve etrafındakiler,

'Çocuk korktu' dediler. O da kralın yanına durdu. Kral da;

'Hayırdır?' dedi. Davud da,

'Eğer Allah onu benim için öldürmezse bu at da silah da onu öldürmez. Beni bırak ben dilediğim gibi savaşayım' dedi. O da,

1290 İki tire arasındaki ifade Halebî baskıda bulunmaz. Türkî, 4/504.

'Tamam yavrucuğum' dedi. Davud torbasını aldı, onu sırtına taktı, içine taşlar attı ve atış yaptığı sapanını aldı. Sonra Câlût'a doğru gitti. Onun askerlerine yaklaşınca,

'Benim karşıma çıkacak olan Câlût nerede?' dedi. Câlût silahların tamamı üzerinde olduğu halde atın üzerinde onun karşısına çıktı.

'Ben seninle mübareze yapacağım' dedi. O da,

'Evet' dedi. O da, **[4/504]**

'Sen köpeğe gelinir gibi sapan ve taşla mı geldin?' dedi. O da,

'Öyle' dedi. O da,

'Şüphe yok ki senin etini gökyüzünün kuşları ve yeryüzünün yırtıcı hayvanları arasında paylaştıracağım.' dedi. Davud da,

'Ya da Allah senin etini parçalar.' dedi. Davud sapanına bir taş koydu. Sonra da onu (sallayarak) çevirdi ve Câlût'a doğru fırlattı. Taş, Câlût'un üzerindeki miğferin burun kısmına geldi ve o kadar ki beynine işledi. O da atından düştü. Davud ona doğru ilerlerdi ve kılıcıyla kafasını kesti. (Kafası) Torbasının içinde (vücudunun kalan kısmını) paçasından çekerek Tâlût'a getirdi ve onu önüne attı. Çok sevindiler ve Tâlût dönüp ayrıldı. Şehrin içine girince insanların Davud'dan bahsettiklerini işitti ve gönlünde öfke duydu.

Davud ona geldi ve,

'Hanımımı ver.' dedi. O da,

'Sen kralın kızını mehirsiz mi istiyorsun?' dedi. O da,

'Bana mehir olarak ne şart koşuyorsun? Benim bir şeyim yok!' dedi. O da,

'Sana senin güç yetirebileceğinin dışında bir sorumluluğu sana yüklemeyeceğim. Sen cesur bir insansın. Bizim bu dağlarımızda insanlarla savaşan Gurgumgular[1291] vardır ve onlar sünnetsizdir. Onlardan iki yüz kişiyi öldürdüğün zaman onların sünnet derilerini bana getir' dedi. Onlardan her birini öldürdüğü zaman sünnet derisini ipe dizmeye başladı ve nihayet iki yüz tanesini ipe sıraladı. Sonra onları Tâlût'a getirdi. İpi ona attı ve,

---

1291 Metinde geçen جَرَاجِمَةٌ يَخْتَرِبُونَ النَّاسَ ifadesi insanları soyuyorlar ve onları yağmalıyorlar anlamına gelmektedir. *en-Nihâye*, 1/255. Türkî, 4/505.

‘Hanımımı gönder, ben şart koştuğun şeyi getirdim!’ dedi. O da kızını onunla evlendirdi. İnsanların çoğu Davud’dan bahsetti ve insanların yanında beğenisi arttı. Tâlût, oğluna,

‘Davud’u öldüreceksin!’ dedi. O da,

‘Sübhanallah! Buna senden daha layık yok’ dedi. O da,

‘Sen ahmak bir çocuksun. Seni ve senin ev halkını krallıktan çıkaracağından başka bir şey görmüyorum’ dedi. Babasından bunu duyunca hemen kız kardeşine gitti ve ona,

‘Kocan Davud’u babanın öldürmesinden endişe içerisindeyim. Ona tedbirini almasını ve ondan saklanmasını emret!’ dedi. Hanımı ona bunu söyledi. O da saklandı. Sabah olunca Tâlût, Davud’u çağıracak birini gönderdi.

Hanımı yatağının üzerine uyuyan kimse gibi şeyler yaptı ve yorganla örttü. Tâlût’un elçisi ona gelince,

‘Davud nerede? Kralın çağrısına uysun!’ dedi. Hanımı da,

‘Geceyi hasta olarak geçirdi ve şimdi uyudu. Onu yatağında görebilirsin!’ dedi. Geri Tâlût’a döndüler ve bunu haber ettiler. Biraz bekledi. Sonra tekrar elçi gönderdi. Hanımı, elçiye,

‘O uyuyor, henüz uyanmadı’ dedi. Krala geri döndüler. Bunun üzerine kral;

‘Uyuyor olsa bile onu bana getirin’ dedi. Onlar da yatağa geldiler ve üzerinde hiç kimseyi bulamadılar. Krala geldiler ve bunu söylediler. Sonra kızına elçi gönderdi ve,

‘Yalan söylemeye seni ne sevk etti?’ dedi. O da,

‘Bunu bana o emretti ve yapmadığım takdirde beni öldürmesinden korktum.’ dedi. Tâlût öldürülünceye kadar Davud dağda kaçak idi ve Davud ondan sonra kral olarak atandı.”[1292] **[4/505]**

[٥٧٤٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: كَانَ طَالُوتُ أَمِيرًا عَلَى الْجَيْشِ، فَبَعَثَ أَبُو دَاوُدَ مَعَ دَاوُدَ بِشَيْءٍ إِلَى

1292 Taberî, *Târîh*, 2/477-478, rivayetin bir kısmı; Türkî, 4/506.

إِخْوَتِهِ، فَقَالَ دَاوُدُ لِطَالُوتَ: مَاذَا لِي فَأَقْتُلَ جَالُوتَ؟ قَالَ: لَكَ ثُلُثُ مَالِي، وَأُنْكِحُكَ ابْنَتِي. فَأَخَذَ مِخْلَاتَهُ، فَجَعَلَ فِيهَا ثَلَاثَ مَرَوَاتٍ، ثُمَّ سَمَّى حِجَارَتَهُ تِلْكَ إِبْرَاهِيمَ، وَإِسْحَاقَ، وَيَعْقُوبَ، ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَهُ فَقَالَ: بِاسْمِ إِلَهِي وَإِلَهِ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ، وَإِسْحَاقَ، وَيَعْقُوبَ فَخَرَجَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ، فَجَعَلَهُ فِي مِرْجَمَتِهِ، فَخَرَقَتْ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ بَيْضَةً عَنْ رَأْسِهِ، وَقَتَلَتْ ثَلَاثِينَ أَلْفًا مِنْ وَرَائِهِ.

5743. Muhammed b. Amr'ın bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle dedi: "Tâlût ordunun başında komutandı. Davud'un babası Davud'la birlikte kardeşlerine bir şeyler gönderdi. Davud, Tâlût'a;

'Benim için ne var da ben de Câlût'u öldüreyim?' dedi. O da,

'Malımın üçte biri var ve seni kızımla evlendiririm' dedi. Davud da torbasını aldı ve içine üç tane taş koydu. Sonra taşlarına,

'Bu İbrahim, bu İshâk ve bu Ya'kûb' şeklinde isim verdi. Sonra elini torbaya daldırdı ve;

'Benim ilahımın, atalarım İbrahim, İshâk ve Ya'kûb'un ilahının adıyla!' dedi. İbrahim (adını verdiği taş) çıktı ve onu sapana koydu. O taş Câlût'un kafasından otuz üç tane miğfer parçaladı ve onun ardından otuz bin kişiyi öldürdü." dedi.[1293] **[4/506]**

[٥٧٤٤] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: عَبَرَ يَوْمَئِذٍ النَّهَرَ مَعَ طَالُوتَ أَبُو دَاوُدَ فِيمَنْ عَبَرَ مَعَ ثَلَاثَةَ عَشَرَ ابْنًا لَهُ، وَكَانَ دَاوُدُ أَصْغَرَ بَنِيهِ. فَأَتَاهُ ذَاتَ يَوْمٍ فَقَالَ: يَا أَبَتَاهُ مَا أَرْمِي بِقَذَّافَتِي شَيْئًا إِلَّا صَرَعْتُهُ. فَقَالَ: أَبْشِرْ يَا بُنَيَّ، فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ جَعَلَ رِزْقَكَ فِي قَذَّافَتِكَ ثُمَّ أَتَاهُ مَرَّةً أُخْرَى قَالَ: يَا أَبَتَاهُ لَقَدْ دَخَلْتُ بَيْنَ الْجِبَالِ، فَوَجَدْتُ أَسَدًا رَابِضًا، فَرَكِبْتُ عَلَيْهِ، فَأَخَذْتُ بِأُذُنَيْهِ، فَلَمْ يُهِجْنِي. قَالَ: أَبْشِرْ يَا بُنَيَّ، فَإِنَّ هَذَا خَيْرٌ يُعْطِيكَهُ اللَّهُ ثُمَّ أَتَاهُ يَوْمًا آخَرَ فَقَالَ: يَا أَبَتَاهُ إِنِّي لَأَمْشِي بَيْنَ الْجِبَالِ، فَأُسَبِّحُ، فَمَا يَبْقَى جَبَلٌ إِلَّا سَبَّحَ مَعِي. فَقَالَ: أَبْشِرْ يَا بُنَيَّ، فَإِنَّ هَذَا خَيْرٌ أَعْطَاكَهُ اللَّهُ وَكَانَ دَاوُدُ

1293 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, 241; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/464 (2451), Mücâhid'in tarikiyle; Türkî, 4/506.

رَاعِيًا، وَكَانَ أَبُوهُ خَلَّفَهُ يَأْتِي إِلَيْهِ وَإِلَى إِخْوَتِهِ بِالطَّعَامِ. فَأَتَى النَّبِيُّ بِقَرْنٍ فِيهِ دُهْنٌ وَبِثَوْبٍ مِنْ حَدِيدٍ، فَبَعَثَ بِهِ إِلَى طَالُوتَ، فَقَالَ: إِنَّ صَاحِبَكُمُ الَّذِي يَقْتُلُ جَالُوتَ يُوضَعُ هَذَا الْقَرْنُ عَلَى رَأْسِهِ فَيَغْلِي حَتَّى يَدَّهِنَ مِنْهُ وَلَا يَسِيلُ عَلَى وَجْهِهِ، يَكُونُ عَلَى رَأْسِهِ كَهَيْئَةِ الْإِكْلِيلِ، وَيَدْخُلُ فِي هَذَا الثَّوْبِ فَيَمْلَؤُهُ. فَدَعَا طَالُوتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَجَرَّبَهُمْ، فَلَمْ يُوَافِقْهُ مِنْهُمْ أَحَدٌ. فَلَمَّا فَرَغُوا، قَالَ طَالُوتُ لِأَبِي دَاوُدَ: هَلْ بَقِيَ لَكَ مِنْ وَلَدٍ لَمْ يَشْهَدْنَا؟ قَالَ: نَعَمْ، بَقِيَ ابْنِي دَاوُدُ، وَهُوَ يَأْتِينَا بِطَعَامِنَا. فَلَمَّا أَتَاهُ دَاوُدُ مَرَّ فِي الطَّرِيقِ بِثَلَاثَةِ أَحْجَارٍ، فَكَلَّمْنَهُ، وَقُلْنَ لَهُ: خُذْنَا يَا دَاوُدُ تَقْتُلُ بِنَا جَالُوتَ قَالَ: فَأَخَذَهُنَّ فَجَعَلَهُنَّ فِي مِخْلَاتِهِ. وَكَانَ طَالُوتُ قَالَ: مَنْ قَتَلَ جَالُوتَ زَوَّجْتُهُ ابْنَتِي، وَأَجْرَيْتُ خَاتَمَهُ فِي مُلْكِي. فَلَمَّا جَاءَ دَاوُدُ وَضَعُوا الْقَرْنَ عَلَى رَأْسِهِ، فَغَلَى حَتَّى ادَّهَنَ مِنْهُ، وَلَبِسَ الثَّوْبَ فَمَلَأَهُ، وَكَانَ رَجُلًا مِسْقَامًا مُصْفَارًّا، وَلَمْ يَلْبَسْهُ أَحَدٌ إِلَّا تَقَلْقَلَ فِيهِ. فَلَمَّا لَبِسَهُ دَاوُدُ تَضَايَقَ الثَّوْبُ عَلَيْهِ حَتَّى تَنَقَّضَ. ثُمَّ مَشَى إِلَى جَالُوتَ، وَكَانَ جَالُوتُ مِنْ أَجْسَمِ النَّاسِ وَأَشَدِّهِمْ؛ فَلَمَّا نَظَرَ إِلَى دَاوُدَ قُذِفَ فِي قَلْبِهِ الرُّعْبُ مِنْهُ، فَقَالَ لَهُ: يَا فَتَى ارْجِعْ فَإِنِّي أَرْحَمُكَ أَنْ أَقْتُلَكَ قَالَ دَاوُدُ: لَا، بَلْ أَنَا أَقْتُلُكَ. فَأَخْرَجَ الْحِجَارَةَ فَجَعَلَهَا فِي الْقَذَافَةِ، كُلَّمَا رَفَعَ حَجَرًا سَمَّاهُ، فَقَالَ: هَذَا بِاسْمِ أَبِي إِبْرَاهِيمَ، وَالثَّانِيَ بِاسْمِ أَبِي إِسْحَاقَ، وَالثَّالِثَ بِاسْمِ أَبِي إِسْرَائِيلَ. ثُمَّ أَدَارَ الْقَذَافَةَ فَعَادَتِ الْأَحْجَارُ حَجَرًا وَاحِدًا، ثُمَّ أَرْسَلَهُ فَصَكَّ بِهِ بَيْنَ عَيْنَيْ جَالُوتَ، فَنَقَبَتْ رَأْسَهُ فَقَتَلَهُ. ثُمَّ لَمْ تَزَلْ تَقْتُلُ كُلَّ إِنْسَانٍ تُصِيبُهُ تَنْفُذُ مِنْهُ، حَتَّى لَمْ يَكُنْ بِحِيَالِهَا أَحَدٌ. فَهَزَمُوهُمْ عِنْدَ ذَلِكَ، وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ. وَرَجَعَ طَالُوتُ، فَأَنْكَحَ دَاوُدَ ابْنَتَهُ، وَأَجْرَى خَاتَمَهُ فِي مُلْكِهِ؛ فَمَالَ النَّاسُ إِلَى دَاوُدَ فَأَحَبُّوهُ. فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ طَالُوتُ وَجَدَ فِي نَفْسِهِ وَحَسَدَهُ، فَأَرَادَ قَتْلَهُ. فَعَلِمَ بِهِ دَاوُدُ أَنَّهُ يُرِيدُ بِهِ ذَلِكَ، فَسَجَّى لَهُ زِقَّ خَمْرٍ فِي مَضْجَعِهِ، فَدَخَلَ طَالُوتُ إِلَى مَنَامِ دَاوُدَ، وَقَدْ هَرَبَ دَاوُدُ فَضَرَبَ الزِّقَّ ضَرْبَةً فَخَرَقَهُ، فَسَالَتِ الْخَمْرُ مِنْهُ، فَوَقَعَتْ قَطْرَةٌ مِنْ خَمْرٍ فِي فِيهِ، فَقَالَ: يَرْحَمُ اللَّهُ دَاوُدَ مَا كَانَ أَكْثَرَ شُرْبِهِ لِلْخَمْرِ ثُمَّ إِنَّ دَاوُدَ أَتَاهُ مِنَ الْقَابِلَةِ فِي بَيْتِهِ وَهُوَ نَائِمٌ، فَوَضَعَ سَهْمَيْنِ عِنْدَ رَأْسِهِ وَعِنْدَ رِجْلَيْهِ وَعَنْ يَمِينِهِ وَعَنْ شِمَالِهِ سَهْمَيْنِ؛ فَلَمَّا اسْتَيْقَظَ طَالُوتُ بَصُرَ بِالسِّهَامِ

فَعَرَفَهَا، فَقَالَ: يَرْحَمُ اللَّهُ دَاوُدَ هُوَ خَيْرٌ مِنِّي، ظَفِرْتُ بِهِ فَقَتَلْتُهُ، وَظَفِرَ بِي فَكَفَّ عَنِّي. ثُمَّ إِنَّهُ رَكِبَ يَوْمًا فَوَجَدَهُ يَمْشِي فِي الْبَرِيَّةِ وَطَالُوتُ عَلَى فَرَسٍ، فَقَالَ طَالُوتُ: الْيَوْمَ أَقْتُلُ دَاوُدَ وَكَانَ دَاوُدُ إِذَا فَزِعَ لَا يُدْرَكُ، فَرَكَضَ عَلَى أَثَرِهِ طَالُوتُ، فَفَزِعَ دَاوُدُ، فَاشْتَدَّ فَدَخَلَ غَارًا، وَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى الْعَنْكَبُوتِ فَضَرَبَتْ عَلَيْهِ بَيْتًا؛ فَلَمَّا انْتَهَى طَالُوتُ إِلَى الْغَارِ نَظَرَ إِلَى بِنَاءِ الْعَنْكَبُوتِ، فَقَالَ: لَوْ كَانَ دَخَلَ هَا هُنَا لَخَرَقَ بَيْتَ الْعَنْكَبُوتِ، فَخُيِّلَ إِلَيْهِ فَتَرَكَهُ.

5744. Musa'nın bize Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle dedi: "O gün Tâlût'la birlikte geçenlerin içerisinde Davud'un babası on üç oğluyla birlikte nehri geçti. Davud oğullarının en küçüğüydü. Günlerden bir gün ona geldi ve;

'Babacığım! Sapanımla attığım her şeyi deviriyorum' dedi. Bunun üzerine;

'Tamam yavrucuğum! Allah senin rızkını sapanında var etmiş.' dedi. Sonra bir daha geldi ve dedi ki:

'Babacığım! Dağların arasına girdim ve orada yatmış bir aslan buldum. Üzerine bindim ve kulaklarından tuttum. Bana hiçbir şekilde hareket geçmedi.' Bunun üzerine;

'Tamam yavrucuğum! Bu, Allah'ın sana vermiş olduğu bir hayırdır.' dedi. Sonra başka bir gün ona geldi ve,

'Babacığım! Dağların arasında yürüyorum. Allah'ı tesbih ediyorum. Benimle birlikte benimle beraber tesbih etmeyen dağ kalmıyor.' dedi. Bunun üzerine;

'Tamam yavrucuğum! Bu, Allah'ın sana vermiş olduğu bir hayırdır!' dedi. Davud çobandı ve babası kendisine ve kardeşlerine yemek getirmesi için onu geride bırakmıştı. Peygamber içinde yağ bulunan bir testi (boynuz) ve demirden bir elbise getirdi ve Tâlût'a gönderdi ve,

'Câlût'u öldüren arkadaşınızın başının üstüne bu testi konulacak. Ondan yağlanıncaya kadar kaynayacak fakat yağlar, yüzünün üzerinde akmayacak ve başının üzerinde taç şeklini alacak. Bu elbisenin içine girecek ve onu dolduracak' dedi. Tâlût İsrâiloğulları'nı çağırdı ve onları denedi. Onlardan hiç kimse başarılı olamadı. İmtihanı bitirdiklerinde Tâlût, Davud'un babasına;

'Hiç bizi görmeyen çocuğun kaldı mı?' dedi. O da,

'Evet, oğlum Davud kaldı. O bize yemeğimizi getiriyor.' dedi. Davud ona gelirken yolda üç tane taşın yanından geçti ve taşlar onunla konuştular ve ona;

'Ey Davud! Bizi al. Bizimle Câlût'u öldürebilirsin!' dediler. Bunun üzerine onları aldı ve torbasının içine koydu. **[4/507]**

Tâlût daha önce;

'Kim Câlût'u öldürürse kızımı onunla evlendireceğim ve onun mührünü mülkümün içinde yetkili kılacağım.' demişti. Davud gelince testiyi başının üzerine koydu. Onunla yağlanıncaya kadar kaynadı. Elbiseyi giydi ve o elbiseyi doldurdu. Davud sık hastalanan ve benzi sarı bir kişiydi. Onu giyen herkes içinde sallantıda duruyordu. Davud elbiseyi giyince elbise dar geldi hatta elbisenden kırılma sesi geldi (yani elbiseyi tam doldurdu). Sonra Câlût'a doğru yürüdü.

Câlût, insanların en cüsselisi ve en güçlüsüydü. Davud'a bakınca kalbine ona karşı bir korku atıldı ve;

'Ey delikanlı! Geri dön. Seni öldürmeye kıyamıyorum!' dedi. Davud,

'Hayır, aksine ben seni öldüreceğim' dedi. Taşları çıkardı ve sapana yerleştirdi. Bir taşı her kaldırdığında ona bir isim verdi ve;

'Bu, atam İbrahim'in adına, ikincisi atam İshâk adına, üçüncüsü atam İsrâil (Ya'kûb) adına' dedi. Sonra sapanı çevirerek salladı ve taşlar tek bir taşa dönüştü. Sonra onu (Câlût'a doğru) gönderdi ve o da Câlût'un iki gözünün arasına vurdu. Taş başını deldi ve onu öldürdü. Sonra taş isabet ettiği her insanı öldürmeye devam etti. Karşısında kimse kalmayıncaya kadar içinden geçiyordu. Böylece o anda onları yenilgiye uğrattılar ve Davud, Câlût'u öldürdü. Tâlût geri döndü, kızını Davud'la evlendirdi ve onun mührünü mülkünün içinde yetkili kıldı. İnsanlar Davud'a meylettiler ve onu sevdiler. Tâlût bunu görünce ona öfkelendi, onu kıskandı ve onu öldürmeye niyetlendi. Davud, onun bunu istediğini öğrendi ve kendi yatağının içine şarap kabı yerleştirdi. Tâlût, Davud'un uyuduğu yere girdi. Davud ise çoktan kaçmıştı. Bunu üzerine şarap kabına sert bir şekilde vurdu ve kabı parçaladı. Şarap kaptan aktı ve ağzına şaraptan bir damla düştü. Bunun üzerine;

'Allah, Davud'a merhamet etsin. Ne kadar çok şarap içiyor!' dedi. Sonra Davud o uyurken evinin ön tarafından ona geldi. Başının yanına iki ok, iki ayağının yanına sağından solundan iki ok koydu. Tâlût uyandığı zaman okları gördü ve onları tanıdı. Bunun üzerine,

'Allah, Davud'a merhamet etsin. O benden daha hayırlı. Ben onu ele geçirdiğimde öldürecektim. O beni ele geçirdi. Elini benden çekti (öldürmedi).' dedi. Sonra bir gün ata bindi ve onu çölde yürürken buldu. Tâlût atın üzerindeydi.

Tâlût;

'Bugün Davud'u öldüreyim' dedi. Davud korktuğu zaman (korkup kaçtığında) ona yetişilemezdi. Tâlût arkasından koştu. Bunun üzerine Davud korktu, hızlandı ve bir mağaraya girdi. Allah örümceğe vahyetti ve üzerine bir ev yaptı. Tâlût mağaraya gelince örümceğin yuvasına baktı ve,

'Eğer o burada olsaydı örümceğin yuvasını parçalardı' dedi. Böylece ona böyle izlenim verildi ve o da onu bıraktı."[1294] **[4/508]**

[٥٧٤٥] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ: ذُكِرَ لَنَا أَنَّ دَاوُدَ حِينَ أَتَاهُمْ كَانَ قَدْ جَعَلَ مَعَهُ مِخْلَاةً فِيهَا ثَلَاثَةُ أَحْجَارٍ. وَإِنَّ جَالُوتَ بَرَزَ لَهُمْ، فَنَادَى: أَلَا رَجُلٌ لِرَجُلٍ فَقَالَ طَالُوتُ: مَنْ يَبْرُزُ لَهُ، وَإِلَّا بَرَزْتُ لَهُ. فَقَامَ دَاوُدُ فَقَالَ: أَنَا. فَقَامَ لَهُ طَالُوتُ فَشَدَّ عَلَيْهِ دِرْعَهُ، فَجَعَلَ يَرَاهُ يَشْخَصُ فِيهَا وَيَرْتَفِعُ. فَعَجِبَ مِنْ ذَلِكَ طَالُوتُ، فَشَدَّ عَلَيْهِ أَدَاتَهُ كُلَّهَا. وَإِنَّ دَاوُدَ رَمَاهُمْ بِحَجَرٍ مِنْ تِلْكَ الْحِجَارَةِ فَأَصَابَ فِي الْقَوْمِ، ثُمَّ رَمَى الثَّانِيَةَ بِحَجَرٍ فَأَصَابَ فِيهِمْ، ثُمَّ رَمَى الثَّالِثَةَ فَقَتَلَ جَالُوتَ. فَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ، وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ، وَصَارَ هُوَ الرَّئِيسُ عَلَيْهِمْ، وَأَعْطُوهُ الطَّاعَةَ.

5745. Ammâr b. Hasan tarafından bana İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî' şöyle dedi: "Bize rivayet edildiğine göre

1294 Taberî, *Târîh*, 1/472-475; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/478 (2530), Amr tarikiyle وَأَجْرَى خَاتَمَهُ فِي مُلْكِه "Mührünü mülkünde yetkili kıldı, mülküne ortak etti." ifadesine kadar; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 1/220; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/319; Türkî, 4/509. 5744. rivayet 5720 ve 5732. rivayetlerin tam halidir. Bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/319; Şâkir, 5/366.

Davud onlara geldiği zaman içinde üç tane taş bulunan bir torbayı yanına almıştı. Câlût onların karşısına çıktı ve,

'Adam adama (çıkacak) yok mu?' dedi. Tâlût;

'Karşısına kim çıkacak? Aksi takdirde ben çıkacağım!' dedi. Davud ayağa kalktı ve;

'Ben' dedi. Bunun üzerine Tâlût ayağa kalktı ve zırhını ona sıkıca giydirdi. Davud onun içinde irileşmeye ve yükselmeye başladı. Bu Tâlût'un hoşuna gitti ve bütün savaş takımını üzerine giydirdi. Davud o taşlardan bir taşı onlara doğru attı ve topluluk içinde birilerine isabet etti. Sonra ikinci taşı attı ve topluluk içinde birilerine isabet etti. Sonra üçüncüyü attı ve Câlût'u öldürdü. Allah da ona yöneticilik ve hikmet verdi. Ona dilediği ilimleri öğretti. Onlara yönetici oldu ve onlar da ona itaat (sözü) verdiler."[1295]
[4/509]

[٥٧٤٦] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: ثَنِي ابْنُ زَيْدٍ فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ} فَقَرَأَ حَتَّى بَلَغَ: {فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ} قَالَ: أَوْحَى اللَّهُ إِلَى نَبِيِّهِمْ إِنَّ فِي وَلَدِ فُلَانٍ رَجُلًا يَقْتُلُ اللَّهُ بِهِ جَالُوتَ، وَمِنْ عَلَامَتِهِ هَذَا الْقَرْنُ تَضَعُهُ عَلَى رَأْسِهِ، فَيَفِيضُ مَاءً. فَأَتَاهُ فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ أَوْحَى إِلَيَّ أَنَّ فِي وَلَدِ فُلَانٍ رَجُلًا يَقْتُلُ اللَّهُ بِهِ جَالُوتَ، فَقَالَ: نَعَمْ يَا نَبِيَّ اللَّهِ، قَالَ: فَأَخْرَجَ لَهُ اثْنِي عَشَرَ رَجُلًا أَمْثَالَ السَّوَارِي، وَفِيهِمْ رَجُلٌ بَارِعٌ عَلَيْهِمْ، فَجَعَلَ يَعْرِضُهُمْ عَلَى الْقَرْنِ فَلَا يَرَى شَيْئًا، فَيَقُولُ لِذَلِكَ الْجَسِيمِ: ارْجِعْ. فَيُرَدِّدُهُ عَلَيْهِ. فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ: إِنَّا لَا نَأْخُذُ الرِّجَالَ عَلَى صُوَرِهِمْ، وَلَكِنْ نَأْخُذُهُمْ عَلَى صَلَاحِ قُلُوبِهِمْ، قَالَ: يَا رَبِّ قَدْ زَعَمَ أَنَّهُ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ غَيْرُهُ، فَقَالَ: كَذَبَ، فَقَالَ: إِنَّ رَبِّي قَدْ كَذَّبَكَ، وَقَالَ: إِنَّ لَكَ وَلَدًا غَيْرَهُمْ، فَقَالَ: صَدَقَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ، لِي وَلَدٌ قَصِيرٌ اسْتَحْيَيْتُ أَنْ يَرَاهُ النَّاسُ، فَجَعَلْتُهُ فِي الْغَنَمِ، قَالَ: فَأَيْنَ هُوَ؟ قَالَ فِي شِعْبِ كَذَا وَكَذَا مِنْ جَبَلِ كَذَا وَكَذَا، فَخَرَجَ إِلَيْهِ، فَوَجَدَ الْوَادِيَ قَدْ سَالَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْبُقْعَةِ الَّتِي كَانَ يُرِيحُ إِلَيْهَا قَالَ: وَوَجَدَهُ يَحْمِلُ شَاتَيْنِ يُجِيزُ بِهِمَا، وَلَا يَخُوضُ

1295 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/480 (2534), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle muhtasar olarak; Türkî, 4/509.

بِهِمَا السَّيْلَ، فَلَمَّا رَآهُ قَالَ: هَذَا هُوَ لَا شَكَّ فِيهِ، هَذَا يَرْحَمُ الْبَهَائِمَ فَهُوَ بِالنَّاسِ أَرْحَمُ، قَالَ: فَوَضَعَ الْقَرْنَ عَلَى رَأْسِهِ فَفَاضَ، فَقَالَ لَهُ: ابْنَ أَخِي، هَلْ رَأَيْتَ هٰهُنَا مِنْ شَيْءٍ يُعْجِبُكَ؟ قَالَ: نَعَمْ إِذَا سَبَّحْتُ، سَبَّحَتْ مَعِي الْجِبَالُ، وَإِذَا أَتَى النَّمِرُ أَوِ الذِّئْبُ أَوِ السَّبُعُ أَخَذَ شَاةً قُمْتُ إِلَيْهِ، فَأَفْتَحُ لَحْيَيْهِ عَنْهَا فَلَا يُهِيجُنِي، وَأَلْفَى مَعَهُ صُفْنَهُ، قَالَ: فَمَرَّ بِثَلَاثَةِ أَحْجَارٍ يَنْتَزِي بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ: كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهَا يَقُولُ: أَنَا الَّذِي يَأْخُذُ، وَيَقُولُ هَذَا: لَا بَلْ إِيَّايَ يَأْخُذُ، وَيَقُولُ الْآخَرُ مِثْلَ ذَلِكَ، قَالَ: فَأَخَذَهُنَّ جَمِيعًا، فَطَرَحَهُنَّ فِي صُفْنِهِ؛ فَلَمَّا جَاءَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَخَرَجُوا قَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ: {إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا} فَكَانَ مِنْ قِصَّةِ نَبِيِّهِمْ وَقِصَّتِهِمْ مَا ذَكَرَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ، وَقَرَأَ حَتَّى بَلَغَ: {وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ} قَالَ: وَاجْتَمَعَ أَمْرُهُمْ وَكَانُوا جَمِيعًا، وَقَرَأَ: {وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ} وَبَرَزَ جَالُوتُ عَلَى بِرْذَوْنٍ لَهُ أَبْلَقَ، فِي يَدِهِ قَوْسٌ، وَنُشَّابٌ، فَقَالَ: مَنْ يَبْرُزُ؟ أَبْرِزُوا إِلَيَّ رَأْسَكُمْ، قَالَ: فَفَظِعَ بِهِ طَالُوتُ، قَالَ: فَالْتَفَتَ إِلَى أَصْحَابِهِ فَقَالَ: مَنْ رَجُلٌ يَكْفِينِي الْيَوْمَ جَالُوتَ، فَقَالَ دَاوُدُ أَنَا، فَقَالَ تَعَالَ، قَالَ: فَنَزَعَ دِرْعًا لَهُ، فَأَلْبَسَهُ إِيَّاهَا، قَالَ: وَنَفَخَ اللَّهُ مِنْ رُوحِهِ فِيهِ حَتَّى مَلَأَهُ، قَالَ: فَرُمِيَ بِنُشَّابَةٍ، فَوَضَعَهَا فِي الدِّرْعِ، قَالَ: فَكَسَرَهَا دَاوُدُ وَلَمْ تَضُرَّهُ شَيْئًا ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، ثُمَّ قَالَ لَهُ: خُذِ الْآنَ، فَقَالَ دَاوُدُ: اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ حَجَرًا وَاحِدًا، قَالَ: وَسَمَّى وَاحِدًا إِبْرَاهِيمَ، وَآخَرَ إِسْحَاقَ، وَآخَرَ يَعْقُوبَ، قَالَ: فَجَمَعَهُنَّ جَمِيعًا فَكُنَّ حَجَرًا وَاحِدًا، قَالَ: فَأَخَذَهُنَّ وَأَخَذَ مِقْلَاعًا، فَأَدَارَهَا لِيَرْمِيَ بِهَا، فَقَالَ: أَتَرْمِينِي كَمَا تَرْمِي السَّبُعَ وَالذِّئْبَ، ارْمِنِي بِالْقَوْسِ، قَالَ: لَا أَرْمِيكَ الْيَوْمَ إِلَّا بِهَا، فَقَالَ لَهُ مِثْلَ ذَلِكَ أَيْضًا، فَقَالَ: نَعَمْ، وَأَنْتَ أَهْوَنُ عَلَيَّ مِنَ الذِّئْبِ، فَأَدَارَهَا وَفِيهَا أَمْرُ اللَّهِ وَسُلْطَانُ اللَّهِ، قَالَ: فَخَلَّى سَبِيلَهَا مَأْمُورَةً، قَالَ: فَجَاءَتْ مُظِلَّةً فَضَرَبَتْ بَيْنَ عَيْنَيْهِ حَتَّى خَرَجَتْ مِنْ قَفَاهُ، ثُمَّ قَتَلَتْ مِنْ أَصْحَابِهِ وَرَاءَهُ كَذَا وَكَذَا، وَهَزَمَهُمُ اللَّهُ.

5746. Yûnus'un bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın {أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ} *"İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerini görmedin mi?"*[1296] sözünden {فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللَّهُ

1296 Bakara 2/246.

{عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ *"Üzerlerine savaş farz kılınınca da içlerinden azı müstesna, yüz çeviriverdiler. Allah zalimleri iyi bilmektedir."*[1297] sözüne kadar okudu, şöyle dedi: "Allah onların peygamberlerine,

'Falanca kimsenin çocukları içinde Allah'ın Câlût'u onun vesilesiyle öldüreceği bir adam var. Onun alâmeti başının üzerine koyacağınız ve su taşacak olan bu testidir.' diye vahyetti. Peygamber ona geldi ve,

'Allah bana falanca kimsenin çocukları içinde Allah'ın Câlût'u onun vesilesiyle öldüreceği bir adam var' diye vahyetti.' dedi. O da;

'Tamam ey Allah'ın peygamberi!' dedi. Bunun üzerine sütun gibi on iki tane adam çıkardı.

İçlerinde fizik olarak üstün bir adam vardı. Testiyi onların üzerinde denemeye başladı ancak bir şey göremiyordu. Bu görkemli adama;

'Geri dön' dedi ve onun üzerinde tekrar tekrar denedi. Allah ona;

'Biz insanları dış görünüşlerine göre değil kalplerinin düzgünlüğüne göre alıyoruz.' diye vahyetti. O da;

'Ey Rabbim! O başka çocuğu yok zannetti.' dedi. Allah da,

'Yalan söyledi' dedi. Bunun üzerine ona,

'Rabbim seni yalanladı' dedi ve 'Bunların dışında senin bir çocuğun daha var' diye ekledi. Bunun üzerine;

'Ey Allah'ın peygamberi! Doğru söylemiş. Benim kısa boylu bir oğlum var. İnsanların onu görmesinden çekindim ve onu koyunların başına koydum.' dedi. **[4/510]**

Peygamber,

'O nerede?' dedi. O da,

'Falanca dağın falanca bölgesinde' dedi. Bunun üzerine ona doğru yola çıktı ve Davud'un kendisiyle hayvanları süreceği bölge arasında nehir akan bir vadiye rastladı. Davud'u da karşıya geçirdiği ve akıntıya kaptırmadığı iki koyunu taşırken buldu. Onu görünce,

---

1297 Bakara 2/246.

'Kuşkusuz işte bu, o. Bu, hayvanlara merhamet ediyor. İnsanlara daha fazla merhametlidir' dedi. Sonra testiyi başının üzerine koydu ve o da taştı. Bunun üzerine,

'Ey kardeşimin oğlu! Burada seni hayrete düşüren bir şey gördün mü?' dedi. O da,

'Evet, ben Allah'ı tesbih edince benimle birlikte dağlar da tesbih ediyor. Kaplan veya kurt veya da yırtıcı bir hayvan gelip bir koyun alınca ona doğru ayağa kalkıyorum, çenesini açıyorum. Bana karşı hırçın davranmıyor' dedi. Onun beraberinde bir torba buldu. Sonra birbiri üzerine hoplayan üç tane taşa rastladı. Her biri,

'Alacağı taş benim', biri;

'Hayır beni alacak' diyordu. Diğeri de aynı şeyi şeyi söylüyordu. O da hepsini aldı ve torbasının içine koydu. Peygamber'le birlikte gelince ve onlar yola çıkınca peygamberleri ona {إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا} *'Allah sizin için Tâlût'u kral olarak gönderdi'*[1298] dedi. 'Peygamberlerinin ve onların kıssası Allah'ın, kitabında bahsettiği kıssadır.' dedi ve âyeti {وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ} *'Allah sabredenlerle beraberdir'*[1299] ifadesine kadar okudu. 'Onların durumları birleşti ve birlikte oldular' dedi ve {وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ} *'İnkârcı topluluğa karşı bize yardım et'*[1300] âyetini okudu. Câlût alacalı bir at üzerinde elinde bir yay ve ok olduğu halde meydana çıktı ve;

'Karşıma kim çıkacak? Liderinizi karşıma çıkarın' dedi. Tâlût'un gözü kesmedi ve arkadaşlarına dönüp,

'Bugün Câlût'a karşı bana kim yetecek?' dedi. Davud da,

'Ben' dedi. O da,

'Gel' dedi ve onun için bir zırh çıkardı ve ona giydirdi. Allah da vücudu zırh içinde doluncaya kadar ruhundan ona üfledi. Câlût, Davud'a doğru zırhına isabet eden bir atış yaptı. Davud oku kırdı ve üç defa da atılan okları kırdı. Sonra ona,

'Şimdi al' dedi. Bunun üzerine Davud,

1298 Bakara 2/247.
1299 Bakara 2/249.
1300 Bakara 2/250.

‘Ey Allah’ım! Onu tek bir taş yap!’ dedi. Birisine İbrahim, birisine İshâk ve diğerine de Ya‘kûb ismini verdi. Taşları bir araya getirdi ve onlar tek bir taş haline geldi. Sonra taşları ve sapanı aldı. Onları atmak üzere sapanı çevirdi. Bunun üzerine Câlût,

‘Yırtıcı hayvana ve kurda attığın gibi mi bana (taş) atıyorsun? Bana yayla (ok) at!’ dedi. O da,

‘Bugün sana sadece bununla atış yapacağım’ dedi. Bunun benzerini aynı şekilde ona söyledi. O da,

‘Evet, sen bana kurda göre daha kolaysın’ dedi. Sapanı içinde Allah’ın emri ve idaresi olduğu halde çevirdi. Sonra taşı (Allah’ın takdiriyle) memur şekilde kendi haline bırakıtı. Sonra taş doğrudan Câlût’a geldi ve ensesinden çıkıncaya kadar iki gözünün arasından vurdu. Sonra arkasındaki arkadaşlarından bir kısmını öldürdü ve Allah onları hezimete uğrattı.”[1301] **[4/511]**

[٥٧٤٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: لَمَّا قَطَعُوا ذَلِكَ يَعْنِي النَّهَرَ الَّذِي قَالَ اللَّهُ فِيهِ مُخْبِرًا عَنْ قِيلِ طَالُوتَ لِجُنُودِهِ: {إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ} وَجَاءَ جَالُوتُ وَشَقَّ عَلَى طَالُوتَ قِتَالُهُ، فَقَالَ طَالُوتُ لِلنَّاسِ: لَوْ أَنَّ جَالُوتَ قُتِلَ أَعْطَيْتُ الَّذِي يَقْتُلُهُ نِصْفَ مُلْكِي، وَنَاصَفْتُهُ كُلَّ شَيْءٍ أَمْلِكُهُ، فَبَعَثَ اللَّهُ دَاوُدَ، وَدَاوُدُ يَوْمَئِذٍ فِي الْجَبَلِ رَاعِي غَنَمٍ، وَقَدْ غَزَوْا مَعَ طَالُوتَ تِسْعَةُ إِخْوَةٍ لِدَاوُدَ، وَهُمْ أَبَدٌّ مِنْهُ، وَأَغْنَى مِنْهُ، وَأَعْرَفُ فِي النَّاسِ مِنْهُ، وَأَوْجَهُ عِنْدَ طَالُوتَ مِنْهُ، فَغَزَا وَتَرَكُوهُ فِي غَنَمِهِمْ، فَقَالَ دَاوُدُ حِينَ أَلْقَى اللَّهُ فِي نَفْسِهِ مَا أَلْقَى وَأَكْرَمَهُ: لَأَسْتَوْدِعَنَّ رَبِّي غَنَمِي الْيَوْمَ، وَلَآتِيَنَّ النَّاسَ فَلَأَنْظُرَنَّ مَا الَّذِي بَلَغَنِي مِنْ قَوْلِ الْمَلِكِ لِمَنْ قَتَلَ جَالُوتَ، فَأَتَى دَاوُدُ إِخْوَتَهُ، فَلَامُوهُ حِينَ أَتَاهُمْ، فَقَالُوا: لِمَ جِئْتَ؟ قَالَ: لِأَقْتُلَ جَالُوتَ، فَإِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ أَنْ أَقْتُلَهُ، فَسَخِرُوا مِنْهُ. قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: قَالَ مُجَاهِدٌ: كَانَ بَعَثَ أَبُو دَاوُدَ مَعَ دَاوُدَ بِشَيْءٍ إِلَى إِخْوَتِهِ، فَأَخَذَ مِخْلَاةً فَجَعَلَ فِيهَا ثَلَاثَ مَرْوَاتٍ، ثُمَّ سَمَّاهُنَّ إِبْرَاهِيمَ، وَإِسْحَاقَ، وَيَعْقُوبَ. قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: قَالُوا: وَهُوَ ضَعِيفٌ رَثُّ الْحَالِ، فَمَرَّ بِثَلَاثَةِ أَحْجَارٍ، فَقُلْنَ

1301 Taberî, *Târîh*, 1/476, muhtasar haliyle; Türkî, 4/511.

لَهُ: خُذْنَا يَا دَاوُدُ فَقَاتِلْ بِنَا جَالُوتَ. فَأَخَذَهُنَّ دَاوُدُ وَأَلْقَاهُنَّ فِي مِخْلَاتِهِ، فَلَمَّا أَلْقَاهُنَّ سَمِعَ حَجَرًا مِنْهُنَّ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ: أَنَا حَجَرُ هَارُونَ الَّذِي قَتَلَ بِي مَلِكَ كَذَا وَكَذَا؛ وَقَالَ الثَّانِي: أَنَا حَجَرُ مُوسَى الَّذِي قَتَلَ بِي مَلِكَ كَذَا وَكَذَا؛ وَقَالَ الثَّالِثُ: أَنَا حَجَرُ دَاوُدَ الَّذِي أَقْتُلُ جَالُوتَ، فَقَالَ الْحَجَرَانِ: يَا حَجَرُ دَاوُدَ نَحْنُ أَعْوَانٌ لَكَ، فَصِرْنَ حَجَرًا وَاحِدًا؛ وَقَالَ الْحَجَرُ: يَا دَاوُدُ اقْذِفْ بِي فَإِنِّي سَأَسْتَعِينُ بِالرِّيحِ، وَكَانَتْ بَيْضَتُهُ فِيمَا يَقُولُونَ وَاللَّهُ أَعْلَمُ فِيهَا سِتُّمِائَةِ رِطْلٍ، فَأَقَعَ فِي رَأْسِ جَالُوتَ فَأَقْتُلَهُ. قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: سَمَّى وَاحِدًا إِبْرَاهِيمَ، وَالْآخَرَ إِسْحَاقَ، وَالْآخَرَ يَعْقُوبَ، وَقَالَ: بِاسْمِ إِلَهِي وَإِلَهِ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ، وَإِسْحَاقَ، وَيَعْقُوبَ، وَجَعَلَهُنَّ فِي مِزْجَمَتِهِ قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: فَانْطَلَقَ حَتَّى نَفَذَ إِلَى طَالُوتَ، فَقَالَ: إِنَّكَ قَدْ جَعَلْتَ لِمَنْ قَتَلَ جَالُوتَ نِصْفَ مُلْكِكَ وَنِصْفَ كُلِّ شَيْءٍ تَمْلِكُ. أَفَلِي ذَلِكَ إِنْ قَتَلْتُهُ؟ قَالَ: نَعَمْ، وَالنَّاسُ يَسْتَهْزِئُونَ بِدَاوُدَ، وَإِخْوَةُ دَاوُدَ أَشَدُّ مَنْ هُنَالِكَ عَلَيْهِ، وَكَانَ طَالُوتُ لَا يَنْتَدِبُ إِلَيْهِ أَحَدٌ زَعَمَ أَنَّهُ يَقْتُلُ جَالُوتَ إِلَّا أَلْبَسَهُ دِرْعًا عِنْدَهُ، فَإِذَا لَمْ تَكُنْ قَدْرًا عَلَيْهِ نَزَعَهَا عَنْهَا، وَكَانَتْ دِرْعًا سَابِغَةً مِنْ دُرُوعِ طَالُوتَ، فَأَلْبَسَهَا دَاوُدَ؛ فَلَمَّا رَأَى قَدْرَهَا عَلَيْهِ أَمَرَهُ أَنْ يَتَقَدَّمَ، فَتَقَدَّمَ دَاوُدُ، فَقَامَ مَقَامًا لَا يَقُومُ فِيهِ أَحَدٌ وَعَلَيْهِ الدِّرْعُ، فَقَالَ لَهُ جَالُوتُ: وَيْحَكَ، مَنْ أَنْتَ؟ إِنِّي أَرْحَمُكَ، لِيَتَقَدَّمَ إِلَيَّ غَيْرُكَ مِنْ هَذِهِ الْمُلُوكِ، أَنْتَ إِنْسَانٌ ضَعِيفٌ مِسْكِينٌ، فَارْجِعْ، فَقَالَ دَاوُدُ: أَنَا الَّذِي أَقْتُلُكَ بِإِذْنِ اللَّهِ، وَلَنْ أَرْجِعَ حَتَّى أَقْتُلَكَ، فَلَمَّا أَبَى دَاوُدُ إِلَّا قِتَالَهُ، تَقَدَّمَ جَالُوتُ إِلَيْهِ لِيَأْخُذَهُ بِيَدِهِ مُقْتَدِرًا عَلَيْهِ، فَأَخْرَجَ الْحَجَرَ مِنَ الْمِخْلَاةِ، فَدَعَا رَبَّهُ، وَرَمَاهُ بِالْحَجَرِ، فَأَلْقَتِ الرِّيحُ بَيْضَتَهُ عَنْ رَأْسِهِ، فَوَقَعَ الْحَجَرُ فِي رَأْسِ جَالُوتَ حَتَّى دَخَلَ فِي جَوْفِهِ، فَقَتَلَهُ. قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: لَمَّا رَمَى جَالُوتَ بِالْحَجَرِ خَرَقَ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ بَيْضَةً عَنْ رَأْسِهِ، وَقَتَلَتْ مِنْ وَرَائِهِ ثَلَاثِينَ أَلْفًا، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: {وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ} فَقَالَ دَاوُدُ لِطَالُوتَ: وَفِّ بِمَا جَعَلْتَ، فَأَبَى طَالُوتُ أَنْ يُعْطِيَهُ ذَلِكَ، فَانْطَلَقَ دَاوُدُ، فَسَكَنَ مَدِينَةً مِنْ مَدَائِنِ بَنِي إِسْرَائِيلَ، حَتَّى مَاتَ طَالُوتُ. فَلَمَّا مَاتَ عَمَدَ بَنُو إِسْرَائِيلَ إِلَى دَاوُدَ، فَجَاءُوا بِهِ،

فَمَلَّكُوهُ، وَأَعْطُوهُ خَزَائِنَ طَالُوتَ، وَقَالُوا: لَمْ يَقْتُلْ جَالُوتَ إِلَّا نَبِيٌّ، قَالَ اللَّهُ: {وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ}.

5747. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle dedi: "Bunu yani nehri geçtikleri zaman Tâlût'un, ordusuna söylediği sözden aktararak Allah'ın {إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ} *'Allah muhakkak sizi bir nehirle imtihan edecek'* diyerek bahsettiği nehri geçtikleri zaman, Câlût'un gelip de onunla savaşmanın Tâlût'a zor geldiği zaman Tâlût, insanlara;

'Şayet Câlût öldürülürse öldüren kişiye mülkümün yarısını vereceğim ve sahip olduğum her şeye onu yarı yarıya ortak edeceğim.' dedi. **[4/512]**

Bunun üzerine Allah, Davud'u gönderdi. Davud o günlerde dağda koyun çobanıydı. Davud'un dokuz kardeşi Tâlût'la birlikte savaşmıştı. Kardeşleri ondan daha cüsseli, daha zengin, insanlar tarafından daha fazla tanınmış ve Tâlût'un yanında daha itibarlıydılar. Onlar savaşa gelmiş ve Davud'u koyunlarının başında bırakmışlardı. Allah, Davud'un kalbine ilhamını gönderip ona ikramda bulununca;

'Bugün koyunlarımı Allah'a emanet edeceğim, insanların yanına gideceğim ve kralın Câlût'u öldüren kimseye dair bana ulaşan sözlerinin ne olduğuna bakacağım.' dedi. Bunun üzerine Davud kardeşlerine geldi. Onlara geldiği zaman onunla alay ettiler ve,

'Neden geldin?' dediler. O da,

'Câlût'u öldürmek için. Allah benim onu öldürmeme kâdirdir.' dedi. Onlar onunla alay ettiler."

İbn Cüreyc, "Mücâhid; 'Davud'un babası Davud'la birlikte kardeşlerine bir şeyler göndermişti. O da içinde üç tane taş bulunan torbayı aldı. Onlara İbrahim, İshâk ve Ya'kûb isimlerini verdi' dediğini söylemiştir." İbn Cüreyc "'Davud'un zayıf ve bitkin görünümlü' olduğunu söylediler. O üç tane taşın yanından geçti ve onlar;

'Ey Davud! Bizi al ve Câlût'a karşı bizimle savaş!' dediler. Bunun üzerine Davud onları aldı ve torbasının içinde koydu. Onları torbasına attığı zaman onlardan bir taşın diğer taşa;

'Ben Harun'un falanca kralı benimle öldürdüğü taşıyım' dediğini, ikincisinin;

'Ben Musa'nın falanca kralı benimle öldürdüğü taşıyım' dediğini, üçüncüsünün de,

'Ben Davud'un Câlût'u benimle öldüreceği taşıyım.' dediğini duydu. İlk iki taş;

'Ey Davud'un taşı! Biz senin yardımcılarınız. Biz tek bir taş haline geldik' dedi. Taş da;

'Ey Davud! Beni at. Çünkü ben rüzgârdan yardım alırım. -Söylediklerine göre onun miğferi altı yüz rıtl[1302] ağırlığındaydı- Câlût'un başına çarparım ve onu öldürürüm' dedi. İbn Cüreyc, 'Mücâhid 'Taşların birine İbrahim, diğerine İshâk ve bir diğerine de Ya'kûb ismini verdi. Benim ve atalarım İbrahim, İshâk ve Ya'kûb'un ilahının adıyla' dedi ve onları sapana yerleştirdi' demiştir." **[4/513]**

İbn Cüreyc; "Davud, Tâlût'a varıncaya kadar ilerledi ve,

'Sen mülkünün ve sahip olduğun her şeyin yarısını Câlût'u öldürene ayırmışsın. Şayet ben onu öldürürsem bu benim için de var mı?' dedi. O da,

'Evet' dedi. İnsanlar Davud'la alay ediyorlardı. Davud'un kardeşleri ona karşı oradakilerden daha şiddetliydiler. Tâlût, Câlût'u öldüreceğine inanıp öne çıkan kimseye yanındaki zırhı giydirecekti. Zırh üzerine olmayan kimseden de o zırhı alacaktı. Zırh, Tâlût'un zırhlarından bol olanıydı. Onu Davud'a giydirdi. Onun üzerine olduğunu görünce ona ilerlemesini emretti. Davud ilerledi. Üzerinde zırh olduğu halde hiç kimsenin durmadığı yerde durdu. Câlût ona;

1302 "Rıtl (ratl, çoğulu ertâl) kelimesi Grekçe litranın Süryânîce yoluyla Arapçaya geçmiş şeklidir. Aslı Latince "dengelemek, denkleştirmek, tartmak" anlamındaki librodan türeyen "denge, terazi, tartı" mânasındaki libradır. Kelime Türkçeye Arapçadan aynen, Grekçeden lidre ve lodra biçiminde geçmiştir. Sofya'da 14 okkalık yani 100 dirhemlik ağırlık birimine rıtlenica adı verilirdi. İslâmiyet'in ilk yıllarına ait Mekke rıtlı 480 dirheme eşittir. Modern çalışmalarda bunun metrik karşılığı 1,5 kg. civarında hesaplanmakla beraber söz konusu dirhem Câhiliye devrinden beri varlığını sürdüren tek dânekten ibaret 0,7083 gramlık dirhem ise rıtlın değeri 340 gr. olur ki bu da Roma-Mısır librası/argiriki litra ile aynı şeydir." Bkz. Cengiz Kallek, "Rıtl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 22 Aralık 2023).

'Vah sana! Sen de kimsin? Sana acıyorum. Benim karşıma senin dışında bu krallardan biri çıksın. Sen zayıf, zavallı bir insansın. Geri dön' dedi. Davud da,

'Allah'ın izniyle seni öldürecek olan benim. Seni öldürünceye kadar geri dönmeyeceğim' dedi. Davud, onunla savaşmaktan vazgeçmeyince Câlût, onu ele geçirmek üzere eliyle yakalamak için ona doğru ilerledi. Davud torbasından taşı çıkardı. Rabbine dua etti ve taşı ona attı. Rüzgâr onu başındaki miğfere doğru götürdü. Taş, Câlût'un içine girecek kadar başına isabet etti ve onu öldürdü." dedi. **[4/514]**

İbn Cüreyc, "Mücâhid'in 'Câlût'a taşı atınca kafasındaki otuz üç kat olan miğferi parçaladı ve arkasındaki otuz bin kişiyi öldürdü' dediğini" aktarır. "Yüce Allah {وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ} *'Dâvûd da Câlût'u öldürdü'* buyurmuştur. Davud, Tâlût'a 'Söylediğini yerine getir' dedi. Tâlût da bunu ona vermekten kaçındı. Davud ayrıldı ve Tâlût ölünceye kadar İsrâiloğullarının şehirlerinden bir şehirde yaşadı. Tâlût ölünce İsrâiloğulları Davud'a yöneldiler. Onu getirdiler, kral yaptılar, Tâlût'un hazinelerini ona verdiler ve,

'Bir peygamberden başkası Câlût'u öldüremezdi' dediler. Allah {وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ} *'Davud da Câlût'u öldürdü ve Allah ona hükümranlık ve hikmet verdi, ona dilediği şeyleri öğretti'* buyurmuştur."

2. {وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ} "Allah ona hükümranlık ve hikmet verdi, ona dilediği şeyleri öğretti."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ} *"Allah ona hükümranlık ve hikmet verdi, ona dilediği şeyleri öğretti."* sözünün tefsiri:

a. {وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ} "Allah ona hükümranlık ve hikmet verdi."

Şanı yüce olan Allah bununla "Allah, Davud'a hükümranlık ve hikmet verdi, ona dilediği şeyleri öğretti." anlamını kastetmektedir. Allah'ın {وَآتَاهُ اللَّهُ} *"Allah ona verdi"* sözündeki "hâ" zamiri *"Davud"*a râcidir. Âyette geçen الْمُلْكَ "hükümranlık" kelimesi yöneticilik, الْحِكْمَةَ "hikmet" kelimesi ise peygamberliktir.

b. {وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ} "Ona dilediği şeyleri öğretti."

Allah {وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ} *"Ona dilediği şeyleri öğretti."* sözüyle {وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ} *"Savaş darbelerinden sizi korusun diye ona sizin için zırh yapmayı öğrettik."*[1303] buyurduğu gibi "Ona zırh yapımını ve örgüsünü ölçülü yapmayı öğretti." anlamını kastetmektedir.

Allah'ın {وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ} *"Allah ona hükümranlık ve hikmet verdi"* sözünün anlamının "Davud'a Tâlût'un hükümranlığını ve Eşmevîl (Samuel'in) peygamberliğini verdi" şeklinde olduğu söylenmiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٧٤٨] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: مُلِّكَ دَاوُدُ بَعْدَمَا قُتِلَ طَالُوتُ، وَجَعَلَهُ اللَّهُ نَبِيًّا، وَذَلِكَ قَوْلُهُ: {وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ} قَالَ: الْحِكْمَةُ: هِيَ النُّبُوَّةُ، آتَاهُ نُبُوَّةَ شَمْعُونَ، وَمُلْكَ طَالُوتَ.

5748. Musa'nın bize Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, "Tâlût öldürüldükten sonra Davud kral yapıldı ve Allah da onu peygamber kıldı. İşte bu, Allah'ın {وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ} *'Allah ona hükümranlık ve hikmet verdi.'* sözüdür. (Âyette geçen) Hikmet peygamberliktir. Allah Şem'ûn'un peygamberliğini ve Tâlût'un krallığını ona vermiştir." dediğini nakletmiştir.[1304] **[4/515]**

3. {وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ} "Eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı yeryüzünde düzen bozulurdu. Fakat Allah'ın âlemler için büyük lütufları vardır."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ} *"Eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı yeryüzünde düzen bozulurdu. Fakat Allah'ın âlemler için büyük lütufları vardır."* sözünün tefsiri:

1303 Enbiyâ 21/80.

1304 Bu rivayet 4/441, 442'de geçen rivayetin bir parçasıdır. Son kısmı için bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/480 (2533) Amr tarikiyle; Türkî, 4/514.

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bununla şu anlamı kastetmektedir: Şayet Allah'ın küfür ve isyan ehlinden olan Câlût (ile karşılaşma) günü Tâlût'tan geri kalanları engellediği gibi -ki beraberinde iman, kesin inanç ve sabır sahiplerinden onunla birlikte savaşanlarla Allah yolunda Câlût'a ve ordusuna karşı cihad etmek üzere kendilerine kral gönderilme isteklerinden başlayarak Rableri istediklerini onlara vermişti- insanların bir kısmını -ki bunlar O'na itaat eden ve O'na iman edenlerdir- bir kısmından -ki bunlar da Allah'a isyan eden ve şirk koşanlardır- engellemesi olmasaydı yeryüzü (düzeni) bozulurdu. Yani Allah'ın onlara vereceği ceza sebebiyle halkı yok olurdu. Bununla da yeryüzü fesada uğrardı. Ancak Allah yarattıklarından iyi olanları günahkâr olandan, itaat edeni isyan edenden ve mümini kâfirden itip uzaklaştırmak suretiyle yarattıklarına lütuf sahibidir, onlara geniş imkân verendir.

b. Allah'ın Vaadi Ve Bildirisi

Bu âyet şanı yüce olan Allah tarafından Allah'ın emri konusunda basiret ve gayret sahibi, O'nun ve elçisinin düşmanlarıyla cihad etmeye karşılık Allah'ın onlara vaad ettiği dünyada zafer sözünü yerine getireceğine ve âhirette cennetlerine muvaffak kılacağına kesin inanç sahibi olanlara; Allah'a ve elçisine iman edenlerin imanı sebebiyle iki yüzlü davranan, Allah Resûlü'nün döneminde kalplerindeki şüphe ve kalplerindeki hastalık sebebiyle onun ordusundan ve onunla birlikte cihad etmekten geri duran nifak ehline, müşriklere ve küfür ehline, bu inkârlar ve nifaklarına rağmen cezalarını hemen görmeyi erteleyip ötelediğine dair bir bildiridir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٧٤٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ فِي قَوْلِ اللَّهِ: {وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ} يَقُولُ: وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ بِالْبَارِّ عَنِ الْفَاجِرِ، وَدَفْعِهِ بِبَقِيَّةِ أَخْلَافِ النَّاسِ بَعْضِهِمْ عَنْ بَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ بِهِلَاكِ أَهْلِهَا.

5749. Muhammed b. Amr'ın bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ

{بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ} *"Eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı"* sözü hakkında "Allah'ın iyilik ehli bir kimseyi günahkâr insandan ve (sâlih insanların) arkasından gelen diğer insanları[1305] bazılarından koruyup uzaklaştırması olmasaydı halkının helak olmasıyla yeryüzü fesada uğrardı." dedi.[1306]

[٥٧٥٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ} يَقُولُ: وَلَوْلَا دِفَاعُ اللَّهِ بِالْبَرِّ عَنِ الْفَاجِرِ، وَبِبَقِيَّةِ أَخْلَافَ النَّاسَ بَعْضُهُمْ عَنْ بَعْضٍ لَهَلَكَ أَهْلُهَا.

5750. Müsennâ'nın bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, {وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ} *"Eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı"* âyetiyle ilgili Allah'ın iyilik ehli bir kimseyi günahkâr insandan ve (sâlih insanların) arkasından gelen diğer insanları bazılarından koruyup uzaklaştırması olmasaydı yeryüzünün halkı helak olurdu." dedi.[1307]

[٥٧٥١] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ حَنْظَلَةَ، عَنْ أَبِي مُسْلِمٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيًّا، يَقُولُ: «لَوْلَا بَقِيَّةٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ فِيكُمْ لَهَلَكْتُمْ.»

5751. İbn Vekî'nin bize babası, Hanzala, Ebû Müslim tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Ali, "Müslümanlardan diğerleri (aranızda kalan bir grup) olmasaydı siz helak olmuştunuz." dedi.[1308]

1305 Metinde geçen أَخْلَاف النَّاس "insanların arkasından gelenler" ifadesi yazma nüshada ve Suyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr*'unda (1/320) أَخْلَاق النَّاس "insanların ahlâkı" şeklinde geçmektedir. أَخْلَاف kelimesi خَلَف kelimesinin çoğuludur ve metinde bu kelime "İyilik, sâlih amel ve takvâ ehlinden sâlih kimselerin ardından gelen kişiler" anlamındadır. Şâkir, 5/373.

1306 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/480-481 (2538), İbn Ebî Necîh tarikiyle; Türkî, 4/515.

1307 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, 242. Sadece لَهَلَكَ أَهْلُهَا "Halkı helak oldu" ifadesi geçmektedir. Türkî, 4/516.

1308 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/268, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/516.

[٥٧٥٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ: {وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ} يَقُولُ: لَهَلَكَ مَنْ فِي الْأَرْضِ.

5752. Müsennâ'nın bana İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', Allah'ın {وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ} *"Eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı"* sözü hakkında "Yeryüzündekiler helak olurdu" demiştir.[1309] **[4/516]**

[٥٧٥٣] حَدَّثَنِي أَبُو حُمَيْدٍ الْحِمْصِيُّ أَحْمَدُ بْنُ الْمُغِيرَةِ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: ثَنَا حَفْصُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُوقَةَ، عَنْ وَبَرَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ اللَّهَ لَيَدْفَعُ بِالْمُؤْمِنِ الصَّالِحِ عَنْ مِائَةِ أَهْلِ بَيْتٍ مِنْ جِيرَانِهِ الْبَلَاءَ." ثُمَّ قَرَأَ ابْنُ عُمَرَ: {وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ}.

5753. Ebû Humeyd el-Hımsî Ahmed b. Muğîre'nin bana Yahyâ b. Saîd, Hafs b. Süleyman, Muhammed b. Sûka, Vebera b. Abdurrahman, İbn Ömer tarikiyle rivayet ettiğine göre Allah Resûlü (sav) şöyle buyurdu: *"Allah bir sâlih müminle, onun komşularından olan yüz ev halkından belayı def eder."* İbn Ömer sonra {وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ} *"Eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı"* âyetini okudu.[1310]

1309 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/480 (2541. rivayetin ardından), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 4/516.

1310 Ukaylî, *ed-Du'afâ*, 4/403-404 (2026); Taberânî, *el-Evsat*, (4080); Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/308, Ebû Humeyd el-Hımsî tarikiyle; İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/790, Yahyâ b. Saîd tarikiyle; Türkî, 4/516. Ebû Humeyd el-Hımsî Ahmed b. el-Muğîre b. Seyyâr, Taberî'nin hocasıdır. Sikadır. Nesâî ondan rivayette bulunmuş ve onu sika kabul etmiştir. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/72. Onun sadûk, sika olduğunu ve ondan hadis yazdığını söylemiştir. Yahyâ b. Saîd, Attâr el-Ensârî Ebû Zekeriyyâ eş-Şâmî el-Hımsî'dir. Ebû Davud câizü'l-hadîs olduğunu söylemiştir. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*'de (4(2)/277) biyografisine yer vermiş ve cerh edecek bir şey söylememiştir. Bu hadisin isnadı zayıftır. Yahyâ b. Saîd zayıf bir râvidir. Zehebî, Yahyâ b. Saîd el-Attâr başlıklı biyografide bu isnadla ondan bahsetmiştir. Zehebî, *el-Mîzân*, 3/290. Ayrıca bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/606-607; Şâkir, 5/374.

[٥٧٥٤] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ أَبُو حُمَيْدٍ الْحِمْصِيُّ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ اللَّهَ لَيُصْلِحُ بِصَلَاحِ الرَّجُلِ الْمُسْلِمِ وَلَدَهُ وَوَلَدَ وَلَدِهِ وَأَهْلَ دُوَيْرَتِهِ، وَدُوَيْرَاتٍ حَوْلَهُ، وَلَا يَزَالُونَ فِي حِفْظِ اللَّهِ مَا دَامَ فِيهِمْ.»

5754. Ahmed Ebû Humeyd el-Hımsî'nin bana Yahyâ b. Saîd, Osman b. Abdurrahman, Muhammed b. Münkedir, Câbir b. Abdullah tarikiyle rivayet ettiğine göre Allah Resûlü (sav) şöyle buyurdu: *"Allah, Müslüman bir kimsenin sâlih olması sebebiyle çocuğunu, çocuğunun çocuğunu, evinin halkını ve etrafındaki evlerin halkını sâlih kılar ve o sâlih kul onların içerisinde olduğu müddetçe onlar Allah'ın korumasında olmaya devam eder."*[1311]

Allah'ın {الْعَالَمِينَ} *"Âlemler"* sözünün anlamına dair deliller getirmiş, o konudaki rivayetleri zikretmiştik.[1312]

c. Kıraat

Kıraat imamlarına gelince...

Allah'ın {وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ} *"Eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı."* sözü hakkında ihtilaf etmişlerdir:

1- Kıraat imamlarından bir grup دَفَعَ اللَّهُ عَنْ خَلْقِهِ "Allah yarattıklarından def etti, engelledi" cümlesini kullanan kimsenin cümlesindeki fiilin mastarı olan دَفْعٌ "def etmek, engellemek" formunda {وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ} *"Eğer Allah'ın engellemesi olmasaydı"* şeklinde mastar haliyle okumuşlardır. Onlar, şanı

1311 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/448, Taberî'den; İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, s. 330; Humeydî, *Müsned*, (373); Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/148, Muhammed b. Münkedir tarikiyle; Türkî, 4/517. Osman b. Abdurrahman'ın tam ismi, "Osman b. Abdurrahman b. Ömer b. Sa'd b. Ebû Vakkâs el-Medenî" şeklindedir. Ancak ne Yahyâ b. Saîd el-Attâr'ın hocaları ne de Muhammed b. Münkedir'in râvileri arasında zikredilmektedir. Bu isimde bir râvi tespit edemedik. Bana göre bu kişinin ismi doğru yazılmamıştır. Doğru ismi Anbese b. Abdurrahman olmalıdır. Çünkü Muhammed b. Münkedir'den rivayette bulunmuştur, Yahyâ b. Saîd el-Attâr da ondan rivayet etmiştir. Ancak burada ismi ister Osman olsun ister Anbese olsun hadisin isnadı üzerine bir şey bina edilemeyecek kadar zayıftır. Şâkir, 5/374.

1312 Açıklama için bk. Türkî 1/62-63; 4/517.

yüce olan Allah'ın, yarattıklarından (kötülüğü) uzaklaştırıp korumada tek olduğu ve hiç kimsenin onu korumayacağı ve ona galip gelemeyeceği için bu kıraatı seçerek delil getirmişlerdir.

2- Kıraat imamlarından başka bir grup دَافَعَ اللَّهُ عَنْ خَلْقِهِ "Allah yarattıklarını müdafaa eder" sözündeki fiilin mastarı olan "مُدَافَعَةً، دِفَاعًا" şeklindeki mastarı gibi وَلَوْلَا دِفَاعُ اللَّهِ النَّاسَ "Allah'ın insanları müdafaası olmasaydı" şeklinde okumuşlardır.[1313] Yaratılmışların çoğunun Allah'ın dinine mensup olanlara ve O'nun mümin dostlarına karşı taşkınlık yapmaları sebebiyle bu kıraatı seçerek delil getirmişlerdir. İnkârcıların zanlarıyla Allah'a karşı çıkmaları ve cehaletleriyle üstün gelmeye çalışmaları sebebiyle Allah da dostlarını, itaat ve iman ehlini müdafaa edendir.

Bu konuda bana göre kıraat imamların benimsedikleri ve ümmetin ilim topluluklarının getirmiş oldukları iki kıraatte de birinin okunmasıyla diğerinin anlamını ortadan kaldıracak değildir. Çünkü bir kimseyi bir şeye karşı müdafaa eden kişi aynı zamanda ondan bir şeyi def edip uzaklaştırandır. Uzaklaştırılan kişi ne zaman uzaklaştırılmaktan kaçınırsa (engellenmeyi kabul etmezse), o (uzaklaştırılan kişi) kendisini uzaklaştırana karşı müdafaa eden olur. Şüphe yok ki Câlût ve ordusu, Tâlût ve ordusuyla savaşmaları sebebiyle Allah hizbini ve O'nun ordusunu yenilgiye uğratma çabası içinde olmuşlardır. Onların bu çabasında Allah'ı yenilgiye uğratma ve Allah'ın onlara garanti ettiği zafere karşı direnme çabası vardır. İşte bu, Allah'ın dostlarıyla savaşan Câlût ve ordusuna karşı Allah'ın onlara yapmış olduğu bir müdafaadır. **[4/517]**

Öyleyse {وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ} *"Eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı"* şeklinde kıraat edenlerin kıraatiyle (وَلَوْلَا دِفَاعُ اللَّهِ النَّاسِ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ) "Eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını müdafaa etmesi olmasaydı" şeklinde kıraat edenlerin kıraatinin yorum ve mâna açısından aynı olduğu açıktır.

1313 Bu kıraat yedi kıraat imamından Nâfi'in ve Ebû Ca'fer'in kıraatidir. Geriye kalan kıraat imamları ilk şekilde (دَفْعُ الله) okumuşlardır. Bk. Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kırâât*, s. 140; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/220; Türkî, 4/517.

[BAKARA SÛRESİ 252. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾

"İşte bunlar Allah'ın âyetleridir. Biz onları sana hak olarak okuyoruz. Şüphesiz sen, Allah tarafından gönderilmiş peygamberlerdensin." **(Bakara 2/252)**

1. {تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ} "İşte bunlar Allah'ın âyetleridir. Biz onları sana hak olarak okuyoruz. Şüphesiz sen, Allah tarafından gönderilmiş peygamberlerdensin"

Şanı yüce olan Allah'ın {تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ} *"İşte bunlar Allah'ın âyetleridir. Biz onları sana hak olarak okuyoruz. Şüphesiz sen, Allah tarafından gönderilmiş peygamberlerdensin"* sözünün tefsiri:

a. {تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ} "İşte bunlar Allah'ın âyetleridir."

Şanı yüce olan Allah {تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ} *"İşte bunlar Allah'ın âyetleridir."* sözüyle "Sayıları binlerce olduğu halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkan kimselerin durumuyla, Hz. Musa sonrası peygamberlerinden kendileri için bir kral göndermesini isteyen İsrâiloğulları'ndan ileri gelen bir grubun durumunu Allah'ın anlatmış olduğu ve sonrasında Allah'ın {وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ} *'Fakat Allah'ın âlemler için büyük lütufları vardır'* sözüne kadar anlattığı âyetler" anlamını kastetmektedir.

Allah {آيَاتُ اللَّهِ} *"Allah'ın âyetleri"* ifadesiyle "(Allah'ın) Hüccetleri, alâmetleri ve delilleri" anlamını kastetmektedir. **[4/518]**

b. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bu âyetle şu anlamı kastetmiştir: "Ey Muhammed! Sana haber vermiş ve bildirmiş olduğum bu deliller ölümden kaçan ve sayıları binleri bulan kimseleri tek bir anda öldürebileceğime, bundan sonra onları diriltebileceğime, krallık kolu dışında bir konumda olup su taşıyıcısı veya deri tabaklayan kimse olmasına rağmen İsrâiloğulları'nın yöneticiliğine Tâlût'u getirmeme, emrime isyanı sebebiyle krallığı ondan çekip almama, bana itaati sebebiyle krallığı Davud'a yönlendirmeme,

sayılarının ve güçlerinin az olmasına rağmen Tâlût'a ve arkadaşlarına, sayıları çok ve son derece kuvvetli olmalarına rağmen Câlût ve ordusuna karşı zafer nasip etmeme dair kudretime dair deliller; nimetimi inkâr eden, emrime karşı gelen, sana anlatmış olduğum gizli haberlerin benim tarafımdan olduğunu bilen Tevrat ve İncil'e inanan Kitap Ehli'nden elçimi inkâr edenlere karşı delillerimdir. Ey Muhammed! Sen bunları yalan söyleyip uydurmadın. Çünkü sen ümmîsin ve sen kitap okuyan kimselerden değilsin ki senin durumun onlara kafa karıştırıcı gelsin ve bunları senin okuyup onların kutsal kitaplarından öğrendiğini iddia etsinler. Ey Muhammed! Aksine bunlar, içinde fazlalık, tahrif olmayan ve olan şeyde değişiklik yapmadan sana olduğu gibi hakikatle okuduğum delillerimdir. Ey Muhammed! {وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ} *'Şüphesiz sen, Allah tarafından gönderilmiş peygamberlerdensin.'* Yani sen bana itaat eden ve hevâna karşılık rızamı tercih etme konusunda kendisine tâbi olunan bir elçisin. Bu konuda da daha önce benim emrimi tam olarak yerine getirme ve hevâlarına karşılık benim rızamı tercih edip hevâlarının kendilerini değiştirmediği, Tâlût'un hevâsının ve krallığının kendisini, benim katımda dostlarım için olan nimetlere tercih ederek değiştirdiği gibi dünya heveslerinin onları değiştirmediği elçilerimin yolunu yol edinensin. Sen, senden önceki elçilerin tercih ettiği gibi benim emrimi tercih edensin."

[BAKARA SÛRESİ 253. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَلَكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ﴾

"İşte peygamberler! Biz, onların bir kısmını bir kısmına üstün kıldık. İçlerinden, Allah'ın konuştukları vardır. Bir kısmının da derecelerini yükseltmiştir. Meryem oğlu İsa'ya ise açık deliller verdik ve onu Ruhu'l-Kudüs (Cebrâil) ile destekledik. Eğer Allah dileseydi, bunların arkasından gelenler (milletler), kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat ayrılığa düştüler. Onlardan inananlar da vardı, inkâr edenler de. Yine Allah dileseydi, birbirlerini öldürmezlerdi. Lakin Allah dilediğini yapar." **(Bakara 2/253)**

1. {تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ} "İşte peygamberler! Biz, onların bir kısmını bir kısmına üstün kıldık. İçlerinden, Allah'ın konuştukları vardır. Bir kısmının da derecelerini yükseltmiştir."

Şanı yüce olan Allah'ın {تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ} *"İşte peygamberler! Biz, onların bir kısmını bir kısmına üstün kıldık. İçlerinden, Allah'ın konuştukları vardır. Bir kısmının da derecelerini yükseltmiştir."* sözünün tefsiri:

a. {تِلْكَ الرُّسُلُ} "İşte peygamberler!"

Şanı yüce olan Allah {تِلْكَ الرُّسُلُ} *"İşte peygamberler!"* sözüyle bu sûrede kıssalarını anlatmış olduğu Hz. Musa b. İmrân, Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. İshâk, Hz. Ya'kûb, Hz. Şemvîl, Hz. Davud ve bu sûrede bahsettiği diğer peygamberleri kastetmiştir. Şanı yüce olan Allah "Bunlar benim birbirlerini birbirlerine üstün kıldığım elçilerimdir. Bazısıyla konuştum. Onlardan konuştuğum kişi Hz. Musa (as) peygamberdir. Bazılarını da bazılarına ikramla ve yüksek mertebeyle bazılarının üzerine yükselttim" demek istemektedir. **[4/519]**

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٥٧٥٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ} قَالَ: يَقُولُ: مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ دَرَجَاتٍ يَقُولُ: كَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى، وَأَرْسَلَ مُحَمَّدًا إِلَى النَّاسِ كَافَّةً.

5755. Muhammed b. Amr'ın bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, şanı yüce olan Allah'ın {تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ} *"İşte peygamberler! Biz, onların bir kısmını bir kısmına üstün kıldık."* sözü hakkında "Allah onlardan kimisiyle konuşmuş kimisini de bir kısmına üstün kılmıştır. Allah Hz. Musa'yla (as) konuşmuş, Hz. Muhammed'i (sav) bütün insanlığa göndermiştir." dedi.[1314]

1314 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, 242; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/483 (2553); Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, (419); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/322, Abd b. Humeyd ve

[٥٧٥٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ بِنَحْوِهِ.

5756. Müsennâ'nın bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid benzerini zikretmiştir.

Bizim bu konuda benimsediğimiz görüşün doğruluğuna delâlet eden Hz. Peygamber'in (sav) şu sözüdür:

[٥٧٥٧] قَوْلُ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أُعْطِيتُ خَمْسًا لَمْ يُعْطَهُنَّ أَحَدٌ قَبْلِي: بُعِثْتُ إِلَى الْأَحْمَرِ وَالْأَسْوَدِ، وَنُصِرْتُ بِالرُّعْبِ، فَإِنَّ الْعَدُوَّ لَيُرْعَبُ مِنِّي عَلَى مَسِيرَةِ شَهْرٍ، وَجُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا، وَأُحِلَّتْ لِيَ الْغَنَائِمُ وَلَمْ تَحِلَّ لِأَحَدٍ كَانَ قَبْلِي، وَقِيلَ لِي: سَلْ تُعْطَهْ، فَاخْتَبَأْتُهَا شَفَاعَةً لِأُمَّتِي، فَهِيَ نَائِلَةٌ مِنْكُمْ إِنْ شَاءَ اللَّهُ مَنْ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا.

5757. Nebî'nin (sav) "*Bana beş şey verildi ki bunlar benden önce hiçbir peygambere verilmemiştir. Ben kırmızı ve siyah herkese peygamber olarak gönderildim. Bana korku verme özelliği ile yardım edildi. Bir aylık yürüme mesafesinden bile düşmanlarımın kalbine korku verilir. Yeryüzü benim için mescid ve temiz kılındı. Ganimet malları bana helâl kılındı. Benden öncekilerden kimseye helâl kılınmamıştı. Bana: 'İste! sana verilecektir' denildi. Ben de duamı ümmetime şefaat olarak sakladım. Sizden Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayan her kimse bu şefaatime nail olacaktır inşallah.*" sözüdür.[1315] **[4/520]**

Âdem b. Ebî İyâs'a nispetle; Türkî, 4/520.

1315 Bu rivayeti bu lafızla -bazı takdim ve tehirlerle- nakledenler için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/148, 161, 162; Bezzâr, *Müsned*, (2461-Keşf); İbn Hibbân, *Sahîh*, (6462) Ebû Zer rivayetiyle; Türkî, 4/520; 5757. rivayeti Taberî senedsiz bir şekilde zikretmiştir. Hadisin lafızları rivayetten rivayete farklılaşmaktadır. Bu hadis, İbn Abbas hadisi olarak Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde (2742) geçer. bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/ 145, 147, 148, 161, 162 (Halebî); Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/ 424; Müslim, *Sahîh*, 5/3, farklı lafızla; Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, ("Feth" 1/ 369, 444). Bu sahih bir hadistir. Şâkir, 5/379.

2. {وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ} "Meryem oğlu İsa'ya ise açık deliller verdik ve onu Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ} *"Meryem oğlu İsa'ya ise açık deliller verdik ve onu Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik."* sözünün tefsiri:

a. {وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ} "Meryem oğlu İsa'ya ise açık deliller verdik."

Şanı yüce olan Allah {وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ} *"Meryem oğlu İsa'ya ise açık deliller verdik."* sözüyle "Biz Meryem oğlu İsa'ya peygamberliğine dair deliller ve kanıtlar verdik, bunlar; ona indirmiş olduğum İncil'le birlikte anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştirme, ölüleri diriltme ve buna benzer mucizeler gibi şeylerdir ve orada onlara belirlemiş olduğum hükümleri açıkladım." anlamını kastetmektedir.

b. {وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ} "Onu Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik."

Şanı yüce olan Allah {وَأَيَّدْنَاهُ} *"Onu destekledik"* sözüyle "Onu güçlendirdik ve ona yardım ettik" anlamını, {بِرُوحِ الْقُدُسِ} *"Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile"* sözüyle Allah'ın ruhu olan Cibrîl'i kastetmektedir. İlim ehlinin *"Ruhu'l-Kudüs"* ifadesinin anlamı konusunda ihtilaf ettiklerinden bahsetmiştik. Bu konuda doğruya en yakın olan görüş, daha önceki yerde mevcuttur ve bu açıklama bu bağlamda bunu tekrar etmeye ihtiyaç bırakmamaktadır.[1316]

3. {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ} "Eğer Allah dileseydi, bunların arkasından gelenler (milletler), kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, birbirlerini öldürmezlerdi."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ} *"Eğer Allah dileseydi, bunların arkasından gelenler (milletler), kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, birbirlerini öldürmezlerdi."* sözünün tefsiri:

1316 Türkî, 2/221 vd.; 4/521.

a. {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ} "Eğer Allah dileseydi, bunların arkasından gelenler (milletler) birbirlerini öldürmezlerdi."

Şanı yüce olan Allah bununla şunu kastetmektedir: "Eğer Allah dilemiş olsaydı daha sonrakiler kendilerine açık deliller geldikten sonra savaşmazlardı. Yani Allah'ın birbirlerine üstün kıldığı, bir kısmının dereceleri bir kısmından yüksek yaptığına dair vasıflarını saydığı elçiler ve Meryem oğlu İsa geldikten sonra -ki Allah'ın hidâyete erdirdiği ve hidâyete muvaffak kıldığı kimseler için içinde alıkoyan delilleri getirmiştir- (savaşmazlardı). **[4/521]**

b. {مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ} "Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra"

Allah {مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ} *"Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra"* sözüyle "Kendilerine hakkı açıklayan ve doğru yolu onlara açıkça gösteren mucizeler onlara geldikten sonra" anlamını kastetmektedir.

Allah'ın {مِنْ بَعْدِهِمْ} *"Bunların arkasından"* sözündeki "hâ" ve "mîm" harflerinin (هُمْ zamirinin) Hz. Musa ve Hz. İsa'ya râci olduğu söylenmiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٥٧٥٨] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ} يَقُولُ: مِنْ بَعْدِ مُوسَى وَعِيسَى.

5758. Bişr b. Muâz'ın bize Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ} *"Eğer Allah dileseydi, bunların arkasından gelenler (milletler), kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, birbirlerini öldürmezlerdi"* sözü hakkında "Yani Hz. Musa ve Hz. İsa'dan sonra" dedi.[1317]

1317 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/322, Taberî'ye ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/522.

[٥٧٥٩] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلُهُ: {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ} يَقُولُ: «مِنْ بَعْدِ مُوسَى وَعِيسَى.»

5759. Ammâr tarafından bana İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî', Allah'ın {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ} *"Eğer Allah dileseydi, bunların arkasından gelenler (milletler), kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, birbirlerini öldürmezlerdi."* âyetiyle ilgili "Yani Hz. Musa ve Hz. İsa'dan sonra" dedi.[1318]

4. {وَلَكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ} "Fakat ayrılığa düştüler. Onlardan inananlar da vardı, inkâr edenler de. Yine Allah dileseydi, birbirlerini öldürmezlerdi. Lakin Allah dilediğini yapar."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ} *"Fakat ayrılığa düştüler. Onlardan inananlar da vardı, inkâr edenler de. Yine Allah dileseydi, birbirlerini öldürmezlerdi. Lakin Allah dilediğini yapar."* sözünün tefsiri:

a. {وَلَكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ} "Fakat ayrılığa düştüler. Onlardan inananlar da vardı, inkâr edenler de."

Şanı yüce olan Allah bununla şunu kastetmektedir: "Ancak onlar Allah'ın onların savaşmamalarını dilemediği zaman peygamberlerden sonra gelenler ihtilafa düştüler ve birbiriyle savaşmanın ve ihtilaf etmenin haramlığına dair Rableri tarafından deliller geldikten ve Allah'ın birliğine, peygamberleri gönderdiğine ve Kitabı'nı vahyettiğine dair delil onlar için iyice kesinleştikten sonra birbirleriyle savaştılar. Böylece bazıları Allah'ı ve âyetlerini inkâr etti, bazıları da buna iman ettiler." Şanı yüce olan Allah onların Allah'ı ve âyetlerini inkâr etmeye dair kasten hata üzerinde olduklarına dair onlara karşı delil getirdiğini bildikten sonra yapageldikleri inkâr ve isyan fiillerini yaptıklarını haber vermiştir. **[4/522]**

1318 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 2/485 (2562), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 4/522.

b. {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ} "Yine Allah dileseydi, birbirlerini öldürmezlerdi. Lakin Allah dilediğini yapar."

Sonra şanı yüce olan Allah kullarına {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا} *"Eğer Allah dileseydi, birbirlerini öldürmezlerdi"* demiştir. Yani "Şayet Allah koruması ve muvaffak kılması suretiyle kendisine isyandan çıkarmış olsaydı birbirleriyle yaptıkları savaşı yapmazlardı. Ancak ihtilafa düştüler." demiştir. Ancak birini itaatine ve imanına muvaffak etmesi ve diğerini kendi haline bırakıp onun inkâr ve isyan etmesi suretiyle {وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ} *"Lakin Allah dilediğini yapar."*

[BAKARA SÛRESİ 254. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾

***"Ey iman edenler! Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı kıyamet günü gelmeden önce, size rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayın. İnkâr edenler ise zalimlerin ta kendileridir."* (Bakara 2/254)**

1. {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ} "Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayın."

Şanı yüce olan Allah'ın {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ} *"Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayın."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce olan Allah bununla "Ey iman edenler! Size rızık olarak vermiş olduğumuz mallarınızdan Allah yolunda harcayın, ondan sadaka verin ve o mallardan sizin için belirlemiş olduğumuz hakları verin." anlamını kastetmiştir.

Bize ulaşan rivayetlerde İbn Cüreyc de böyle demektedir:

[٥٧٦٠] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قَوْلُهُ: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ} قَالَ: مِنَ الزَّكَاةِ وَالتَّطَوُّعِ.

5760. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc, {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ} *"Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayın."* sözüyle ilgili "Zekât ve sadaka (olarak)!" dedi.[1319]

2. {مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ} "Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı kıyamet günü gelmeden önce"

Şanı yüce olan Allah'ın {مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ} *"Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı kıyamet günü gelmeden önce"* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

{مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ} *"Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı kıyamet günü gelmeden önce"* ifadesiyle Allah "Allah yolunda infak etmek, yoksul ve ihtiyaç sahiplerine sadaka vermek, Allah'ın sizin için belirlemiş olduğu mâlî sorumlulukları vermek suretiyle dünyada iken kendiniz için Allah katında (karşılaşacağınız iyilikler) biriktirin. Sizi çağırdığım ve mallarınızdan infak etmenizi emrettiğim şeyle satın alıp değiştirmeye imkânınız olduğu müddetçe bunları kendiniz için önden göndermek suretiyle o mallarla Allah'ın kulları için hazırlamış olduğu ikramları satın alın" demek istemektedir. **[4/523]**

{مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ} *"Hiçbir alışverişin olmadığı kıyamet günü gelmeden önce"* ifadesi; "İçinde alışverişin söz konusu olmadığı günün gelmesinden önce" anlamına gelmektedir. Allah şunu kastetmiştir: "Benim dünyada size emrettiğim, sizi çağırmış olduğum mallarınızdan infak edeceğiniz şeyle şu anda alabildiğiniz şeyleri o gün almaya güç yetiremeyeceksiniz. Çünkü o gün çalışma, kazanma, itaat ve isyan günü değil karşılık verme, sevap ve ceza günüdür ki sizin o anda infak veya Allah'a itaat etmek suretiyle ikram ehlinin konumlarını satın almaya imkânınız olsun."

1319 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/322, Taberî'ye ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/523.

Sonra şanı yüce olan Allah o günün -orada buna ulaşması mümkün olan bir mal söz konusu olmadığı için mallardan infak etmekle Allah'ın rızasına nail olunan ve O'nun ikramlarına ulaşılan amelin ortadan kaybolmasıyla birlikte- dünyada olduğu gibi içinde menfaat olan karşılıklı bir dostluğun olmadığını bildirmiştir. Bir kişinin dünyadaki dostu kendisini nahoş bir şeyle uğraştıran ve ona kötülük isteyen bir kimseye karşı yardım etmek ve buna karşı ona destek olmak suretiyle ona fayda verirdi. Şanı yüce olan Allah onun buna dair ümitlerini bitirmiştir. Çünkü kıyamet gününde Allah'a karşı ona yardım edecek hiç kimse yoktur. Şanı yüce olan Allah'ın buyurduğu gibi[1320] aksine o gün dostlar birbirine düşmandır. Aynı şekilde o gün -dünyada mallarını infak etmekle, bedenleriyle çalışmaları sayesinde dünyada satmaya imkânları olan şeyleri satmaya olan imkânlarını kaybetmeleri, dostlarından kardeşlerinden olan destekçilerinin olmamasıyla birlikte- bir de onlar için dünyada olduğu gibi Allah katında onlara şefaat edecek şefaatçi söz konusu olmadığını haber vermiştir. Onlar dünyada akrabalık bağı, yakınlık, dostluk ve bunun dışındaki vesilelerle birbirlerine şefaat (aracılık) ediyorlardı. Şanı yüce olan Allah'ın âhirette ateşe girdikleri zaman düşmanlarının söylemlerinden {فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ} *"Şimdi bizim ne şefaatçilerimiz var ne de samimi bir dostumuz"*[1321] şeklinde bahsettiği gibi bunların hepsi o gün yok olmuştur.

b. Âyetin Şefaat Konusundaki Ortaya Koyduğu Anlam

Bu âyetin şefaat konusundaki ortaya koyduğu anlam herkesi kapsayan genel anlamdır ancak bununla kastedilen özel (kapsamı sınırlı) anlamdır. Mânası "Allah'ı inkâr edenler için alışverişin, dostluğun ve şefaatin olmadığı gün gelmeden önce" şeklindedir. Çünkü Allah'ın dostu olan ve O'na inanan kimseler birbirlerine şefaat edeceklerdir. Bunun doğruluğunu bu bağlamda tekrar etmeye ihtiyaç bırakmayacak şekilde daha önce açıklamıştık.[1322] **[4/524]**

Katâde bu konuda aşağıdaki rivayetteki görüşü benimsemektedir:

1320 {اَلْاَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ اِلَّا الْمُتَّقِينَ} *"Allah'a itaatsizlikten sakınanlar dışında, dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır."* (Zuhruf 43/67) âyetine işaret etmektedir. Türkî, 4/524.

1321 Şuarâ 26/100-101.

1322 Bk. Türkî, 1/632; 4/525.

[٥٧٦١] حَدَّثَنَا بِهِ بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ فِي قَوْلِهِ: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ} قَدْ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّ نَاسًا يَتَحَابُّونَ فِي الدُّنْيَا، وَيَشْفَعُ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ، فَأَمَّا يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَلَا خُلَّةَ إِلَّا خُلَّةَ الْمُتَّقِينَ.

5761. Bişr'in bize Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ} *"Ey iman edenler! Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı kıyamet günü gelmeden önce, size rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayın."* sözü hakkında "Allah insanların dünyada birbirlerini karşılıklı seveceklerini ve birbirlerine aracılık yapacaklarını, âhirette ise takvâ sahipleri hariç dostluğun olmadığını bilmiştir." dedi.[1323]

3. {وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ} "İnkâr edenler ise zalimlerin ta kendileridir."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ} *"İnkâr edenler ise zalimlerin ta kendileridir."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Allah'ın {وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ} *"İnkâr edenler ise zalimlerin ta kendileridir."* sözüne gelince şanı yüce olan Allah bununla "Allah'ı inkâr eden, O'nu ve elçisini yalanlayanlar zalimlerin ta kendisidir" anlamını kastetmiştir. Yani onlar inkârlarını ait olmadığı yere koyanlar, hakları olmayan şeyi yapanlar ve hadleri olmayan şeyi söyleyenlerdir.

"Zulüm" kelimesinin anlamını burada tekrar etmeye ihtiyaç bırakmayacak şekilde daha önce delilleriyle açıklamıştık.[1324]

Allah'ın bu bağlamdaki {وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ} *"İnkâr edenler ise zalimlerin ta kendileridir."* sözünde bizim benimsediğimiz görüşün doğru olduğuna ve {وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ} *"Hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı"* sözüyle kastedilenin küfür ehli olduğuna dair açık delil vardır. Çünkü

1323 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/485 (2565), Yezîd b. Zürey' tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/322, Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/525.

1324 Türkî, 1/559-560; 4/525.

bu ifadenin ardından {وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ} *"İnkâr edenler ise zalimlerin ta kendileridir"* ifadesini getirmiştir. Bu ifadeyle bunun anlamı "Biz kâfirleri dostlardan gelecek olan yardımdan, dost ve yakınlardan gelecek olan şefaatten mahrum ettik. Bunu böyle yapmış olmamızda onlara zulmeden değiliz. Çünkü bu, onların daha önce dünyada Allah'ı inkâr etmeleri sebebiyle bizim tarafımızdan onlara bir cezadır. Aksine kâfirler, Rableri tarafından bir cezayı gerektirecek fiiller yapmaları sebebiyle kendilerine zulmedenlerdir." şeklinde olmaktadır. **[4/525]**

b. Âyet İman Edenlerden Bahsederek Başladığı Halde Tehdidi Nasıl Oldu Da Kâfirlere Yönlendirdi?

Soru: Şayet bir kimse "Âyet iman edenlerden bahsederek başladığı halde tehdidi nasıl oldu da kâfirlere yönlendirdi?" derse ona şöyle cevap verilir:

Cevap: Âyet biri küfür ehli ve diğeri iman ehli olmak üzere insanlardan iki sınıftan daha önce bahsetmişti. Bu da Allah'ın {وَلَكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ} *"Fakat ayrılığa düştüler. Onlardan inananlar da vardı, inkâr edenler de"*[1325] sözüdür. Sonra şanı yüce olan Allah, özelliklerini saydığı ve küfür ehlinin savaşının Allah'a isyan noktasında, onların infaklarının da O'nun yolundan alıkoyma noktasında olduğu için küfür ehlinden O'nun düşmanlarının halinden haber verdiği gün gelmeden önce O'na itaat etme ve inkâr edenlerden Allah'ın düşmanlarıyla cihad etme gibi onları Allah'a yaklaştıracak infaklara iman ehlini teşvik etmek suretiyle iki sınıf insandan bahsi bunun ardına getirmiştir. Bunun üzerine şanı yüce olan Allah şöyle buyurmuş gibidir: "Ey iman edenler! Size vermiş olduğum rızkı benim itaatim uğruna infak edin. Çünkü beni inkâr edenler, içinde alışverişin olmadığı gün gelmeden önce bana isyan uğruna mallarını harcarlar ve böylece bu dünyalarında alışveriş konusunda ihmal ettikleri o alışverişe öbür dünyada ulaşırlar. O gün onlar için bana karşı yardım edecek dostluk yoktur. Benim katımda onlar için şefaat edip onları cezamdan kurtaracak bir şefaatçi yoktur. İşte bu, beni inkâr etmelerine karşılık olarak o gün benim onlara yapacağım muameledir. Onlara zulmeden ben değilim, kendileridir. Çünkü ben kullarıma zulmeden değilim."

1325 Bakara 2/253.

[٥٧٦٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ، قَالَ: ثَنِي عَمْرُو بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ سُلَيْمَانَ، يُحَدِّثُ عَنْ عَطَاءِ بْنِ دِينَارٍ، أَنَّهُ قَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي قَالَ: {وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ} وَلَمْ يَقُلِ: الظَّالِمُونَ هُمُ الْكَافِرُونَ.

5762. Muhammed b. Abdurrahman'ın bana Amr b. Ebî Seleme, Ömer b. Süleyman tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ b. Dînâr, "Âyette 'Zalimler ise inkâr edenlerin ta kendileridir' demeyip de {وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ} *'İnkâr edenler ise zalimlerin ta kendileridir'* diyen Allah'a hamdolsun" dedi.[1326] **[4/526]**

[BAKARA SÛRESİ 255. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ﴾

"Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Diridir, kayyumdur. O'nu ne bir uyuklama tutabilir ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey O'nundur. İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindekileri ve arkalarındakileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar O'nun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez. O, yücedir, büyüktür." **(Bakara 2/255)**

1. {اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ} "Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Diridir, kayyumdur."

Allah'ın {اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ} *"Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Diridir, kayyumdur."* sözünün tefsiri: **[4/526]**

1326 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/485 (2567), Amr b. Ebî Seleme tarikiyle; Türkî, 4/525.

a. {اللَّهُ} "Allah"

Daha önce {اللَّهُ} "Allah" sözünün açıklamasına dair delilleri sunmuştuk.[1327]

b. {لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ} "Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır."

Allah'ın {لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ} *"Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır."* sözüne gelince onun mânası bu âyette şanı yüce olan Allah'ın kendi vasıflarını saydığı "Diri ve Kayyûm" olan Allah'ın dışında bir kimseye kulluk edilmesini yasaklamaktır. "Hay (Diri) ve Kayyûm olan Allah, mahlûkâtın kulluğu kendisine ait olandır. Ondan başka ilah ve ondan başka kulluk edilecek yok" demektedir. Yani "Diri ve Kayyûm" olan, uykunun ve uyuklamanın kendisini almadığı ve bu âyette vasıfları anlatılan Allah'tan başkasına kulluk etmeyin.

Bu âyet şanı yüce olan Allah tarafından ona ve elçisine inanan müminlere şanı yüce olan Allah'ın birbirlerine üstün kıldığını söylediği elçilerden sonra açık deliller konusunda ihtilafa düşen kimselerin sözlerine açıklık getiren bir ifadedir. Onlar ihtilafa düşmüşler bir kısmının inkârı bir kısmının imanı sebebiyle o konuda savaşmışlardır. Hamd, bizi onu tasdik etmeye yönlendiren ve onu kabul etmeye muvaffak eden Allah'adır.

c. {الْحَيُّ} "Diridir"

Allah'ın {الْحَيُّ} *"Diridir"* sözüne gelince "Daimî hayat ve bir sınır ile başlangıcı ve bir süreyle bitişi olmayıp kalıcılık kendisine ait olan" demektir. Çünkü onun dışındaki her şey her ne kadar canlı olsalar da sürenin kesilmesiyle kesintiye uğrayan ve son vaktinin dolmasıyla sona erecek şekilde yaşamının belli bir başlangıcı ve belli süreye kadar sonu vardır.

Bizim bu konuda benimsediğimiz görüşü müfessirlerden bir grup da benimsemiştir. **[4/527]**

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٥٧٦٣] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلَهُ: {الْحَيُّ} «حَيٌّ لَا يَمُوتُ.»

1327 Allah lafzının açıklaması 1/121'de geçmişti. Türkî, 4/527.

5763. Ammâr b. Hasan tarafından bana İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî', "{الْحَيُّ} *"Diridir"* sözü hakkında şöyle demiştir: "Ölmeyip canlı olandır."[1328]

[٥٧٦٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ مِثْلَهُ.

5764. Müsennâ'nın bana İshâk, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' aynısını söylemiştir.

İlim ehli bunun yorumu konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bir kısmı "Allah işleri kendisinin idare etmesi ve her şeyin miktarını kendisi belirlediği için kendisini 'Hay' olarak isimlendirmiştir. Allah diri olmasıyla değil mahlûkâtı halihazırda düzene koyduğu için Hay'dır." demişlerdir.

2- Diğerleri "O, O'nun sıfatı olan hayat ile Hay'dır." demişlerdir.

3- Bir diğer kısmı "Bu, O'na verilmiş olan isimlerdendir. O'nun emrine teslim olmamız sebebiyle onu söylüyoruz" demişlerdir.

d. {الْقَيُّومُ} "Kayyûmdur"

Allah'ın {الْقَيُّومُ} *"Kayyûmdur"* sözüne gelince... قِيَامٌ "Doğrulmak, ayakta durmak; yapmak" mastarından فَيْعُولٌ kalıbında bir kelimedir ve aslı قَيْوُومٌ şeklindedir. Fiilin ikinci harfi olan "vâv" harfinin önüne sakin "yâ" harfi geçmiştir ve ikisi şeddeli "yâ" harfi olmuşlardır. Araplar, sakin "yâ" harfinin önüne geçen her "vâv" harfine bunu yaparlar.

Allah'ın {الْقَيُّومُ} *"Kayyumdur"* sözünün anlamı "Yarattıklarına rızık vermeyi ve onları korumayı devamlı yapan" şeklindedir. Ümeyye b. Ebi's-Salt es-Sekâfî'nin (ö. 8/630) dediği gibi:

لَمْ يُخْلَقِ السَّمَاءُ وَالنُّجُومُ ... وَالشَّمْسُ مَعْهَا قَمَرٌ يَعُومُ
قَدَّرَهُ الْمُهَيْمِنُ الْقَيُّومُ ... وَالْحَشْرُ وَالْجَنَّةُ وَالْجَحِيمُ
إِلَّا لِأَمْرٍ شَأْنُهُ عَظِيمُ

1328 İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, 2/486 (2571), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 4/528.

Gökyüzü ve yıldızlar yaratıldı
Güneş ve onunla birlikte akıp giden[1329] ay da

Her şeyi gözetleyen kayyûm takdir etti
Haşr[1330], cennet ve cehennem
Ancak şanı yüce olanın emriyle[1331] [4/528]

Bizim bu konuda benimsediğimiz görüşü müfessirler de benimsemişlerdir.

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٥٧٦٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ فِي قَوْلِ اللَّهِ: {الْقَيُّومُ} قَالَ: «الْقَائِمُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ.»

5765. Muhammed b. Amr'ın bana Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {الْقَيُّومُ} "*Diridir*" sözü hakkında şöyle demiştir: "Her şey üzerinde tasarruf sahibidir."[1332]

[٥٧٦٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، عَنِ ابْنِ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: {الْقَيُّومُ} «قَيِّمُ كُلِّ شَيْءٍ، يَكْلَؤُهُ وَيَرْزُقُهُ وَيَحْفَظُهُ.»

5766. Müsennâ'nın bana İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', Allah'ın {الْقَيُّومُ} "*Kayyumdur*" sözü hakkında şöyle

---

1329 Bazı nüshalarda ve *Dîvân*'da يَقُومُ "yerine getirdi" şeklinde geçmektedir. Türkî, 4/528. Şâkir, bunun bir anlamı olmadığını söylemektedir. Doğrusunun metinde geçtiği şekilde يَعُومُ "içine alır" şeklinde olması gerektiğini söyler. Bu ifadenin anlamı "ilerlemek ve akıp gitmek" anlamındaki جَرَى ile aynı olduğunu belirtir. Şâkir, 5/388.

1330 Şâkir, bütün kaynaklar bu kelimenin الحَشْر "yeniden dirilmek" şeklinde geçtiğini ancak bunun yanlış olduğunu söyler. Yazma nüshada bu ifade الحَشْرُ "kederli olmak" şeklinde geçmektedir, ancak doğrusu الجِسْرُ "köprü" şeklindedir. Buhârî hadisinde ثُمَّ يُؤْتَى بِالْجِسْرِ "*Daha sonra köprüye getirilir*" şeklinde geçmektedir ve İbn Hacer bunun, müminlerin kıyamet günü üzerinden geçtiği, cennetle cehennem arasında bir köprü ve yol olduğunu söyler. Bu tür karışıklıklar Ümeyye'nin *Dîvân*'ında çokça görülmektedir. Şâkir, 5/388.

1331 Ümeyye b. Ebî's-Salt, *Dîvânu Ümeyye*, s. 24-25; Türkî, 4/528.

1332 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 248; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/486 (2573); Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, (76); Ebü'ş-Şeyh, *el-'Azame*, s. 96, İbn Ebî Necîh tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/327, Âdem b. Ebî İyâs'a nispetle; Türkî, 4/529.

demiştir: "Her şey üzerinde tasarruf sahibidir. Onları korur, rızıklandırır ve gözetim altında tutar."[1333]

[٥٧٦٧] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {الْقَيُّومُ}. "وَهُوَ الْقَائِمُ."

5767. Musa b. Harun'un bana Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {الْقَيُّومُ} *"Kayyumdur"* ifadesi hakkında şöyle demiştir: "Her şeyde tasarruf sahibidir (kâimdir)."[1334]

[٥٧٦٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو زُهَيْرٍ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ: {الْحَيُّ الْقَيُّومُ} قَالَ: "الْقَائِمُ الدَّائِمُ."

5768. Müsennâ'nın bana İshâk, Ebû Züheyr, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk, {الْحَيُّ الْقَيُّومُ} *"Diridir Kayyumdur."* ifadesi hakkında şöyle demiştir: "Daima her şeyde tasarruf sahibi."[1335] **(4/529)**

2. {لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ} "O'nu ne bir uyuklama tutabilir ne de bir uyku."

Allah Teâlâ'nın {لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ} *"O'nu ne bir uyuklama tutabilir ne de bir uyku."* sözünün tefsiri:

a. Tefsir

Yüce Allah {لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ} *"O'nu ne bir uyuklama tutabilir."* sözüyle "Onu uyuklama almaz ki uyuklasın, onu uyku almaz ki uyku sebebiyle ağırlaşsın" anlamını kastetmektedir.

b. الْوَسَنُ Kelimesi

الْوَسَنُ kelimesi "uykunun sersemliği" demektir.

Adî b. er-Rikâ'ın (ö. 95/714) şiiri buna örnektir:

1333 İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, 2/486 (2572), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 4/529.

1334 Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, (757), Amr b. Hammâd, Süddî tarikiyle Hz. Peygamber'e ulaşan merfû isnadla; Türkî, 4/529.

1335 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/277; Türkî, 4/530.

وَسْنَانُ أَقْصَدَهُ النُّعَاسُ فَرَنَّقَتْ ... فِي عَيْنِهِ سِنَةٌ وَلَيْسَ بِنَائِمِ

Uyku, uyuklayanı öldürdü ve karıştırdı
Gözüne sersemlik, uyumadığı halde[1336]

Meymûn b. Kays'ın sözü mezkûr kelimenin, insan gözündeki sersemlik olduğuna dair benimsemiş olduğumuz görüşe ait bir delildir.

تُعَاطِي الضَّجِيعَ إِذَا اسْتَامَهَا ... بُعَيْدَ الرُّقَادِ وَعِنْدَ الْوَسَنْ

Ona yöneldiği zaman erkek arkadaşıyla ilgilenir[1337]
Yattıktan sonra[1338] ve sersemlik zamanı[1339]

Diğer bir şair[1340] de şöyle demiştir:

بَاكَرَتْهَا الْأَغْرَابُ فِي سِنَةِ النَّوْ ... مِ فَتَجْرِي خِلَالَ شَوْكِ السَّيَالِ

Kadehler[1341] uyku sersemliğinde ona sabah erken geldi
Düz dallı ağaçların[1342] dikenleri arasından akıyor[1343] **[4/530]**

Yani uykunun sersemliği gözünde olduğu halde uykudan uyandığı zaman anlamına gelmektedir. Kelimenin mazi, muzari ve mastar halleri; وَسِنَ

1336 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/78; Ebü'l-Ferec, *el-Eğânî*'de, 9/311; Müberred, *el-Kâmil*, 1/148; Türkî, 4/530.

1337 Bazı nüshalarda اسْتَامَهَا "yöneldi" kelimesi أَقْبَلْتُ "yöneldim" şeklinde geçmektedir ve iki kelime aynı anlama gelmektedir. Türkî, 4/530.

1338 İfadenin بُعَيْدَ الرُّقَادِ وَقَبْلَ الْوَسَنْ şeklinde geçtiği rivayet edilmektedir ve anlamı "Yattıktan sonra ve sersemlikten önce" şeklindedir. Türkî, 4/530. Bazı nüshalarda ise "الرُّقَادِ وَعِنْدَ" ifadesinin yerine "النُّعَاسِ وَقَبْلَ" şeklinde geçmektedir ve bu durumda da anlamı "Yattıktan sonra ve sersemlikten önce" şeklinde olur. Türkî, 4/530.

1339 Meymûn b. Kays, *Dîvânu Meymûn*, s. 17; Türkî, 4/530.

1340 Burada kastedilen şair A'şâ'dır. Şâkir, 5/390. Bir nüshada metinde geçen وَقَوْلُ الْآخَرِ ifadesi وَقَوْلُ آخَرُ şeklinde geçmektedir. Bu durumda anlamı "Başka bir şiir de şöyledir:" şeklinde olur. Beyit yine A'şâ'ya aittir ve *Dîvânü A'şâ*'da (s. 5) geçmektedir. Türkî, 4/530.

1341 Beyitte geçen الْأَغْرَابُ kelimesinin müfredi غَرْبٌ şeklindedir ve "kadeh" anlamına gelmektedir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (غ ر ب); Türkî, 4/530.

1342 Şiirde geçen السَّيَالُ kelimesi "üzerinde beyaz diken bulunan düz dallı ağaç "anlamındadır. Kökleri evlenmemiş genç kızların dişleri gibidir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (س ي ل); Türkî, 4/530.

1343 A'şâ, *Dîvânü A'şâ*, s. 5; Şâkir, 5/390.

فُلَانٌ "Falanca uyukladı, uyku sersemiydi (mazi)", هُوَ يَوْسَنُ "Uyuklar (muzari), وَسَنًا وَسِنَةً "uyuklamak (mastar)" şeklinde gelmektedir ve kişi bu şekilde sersemlik halinde olduğu zaman وَسْنَانُ "uyku sersemi" denilmektedir.

Bu konuda benimsediğimiz görüşün benzerini, tevil ehli de söylemiştir.

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٥٧٦٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ تَعَالَى: {لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ} قَالَ: السِّنَةُ: النُّعَاسُ، وَالنَّوْمُ: هُوَ النَّوْمُ.

5769. Müsennâ'nın bana, Abdullah b. Salih, Muâviye b. Salih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ} *"O'nu ne bir uyuklama tutabilir."* sözüyle ilgili olarak şöyle demiştir: "'السِّنَةُ' uyuklama, 'النَّوْمُ' de uykudur."[1344]

[٥٧٧٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ} السِّنَةُ: النُّعَاسُ.

5770. Muhammed b. Sa'd'ın bana babası, amcası, onun babası, onun da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ} *"O'nu ne bir uyuklama tutabilir."* sözüyle ilgili olarak şöyle demiştir: "'السِّنَةُ' uyuklamadır."

[٥٧٧١] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، وَالْحَسَنِ، فِي قَوْلِهِ: {لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ} قَالَا: «نَعْسَةٌ.»

5771. Hasan b. Yahya'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan, {لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ} *"O'nu ne bir uyuklama tutabilir."* sözü hakkında "O, uyuklamadır." dedi.

1344 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/487-488 (2576, 2581); Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, (77), Abdullah b. Salih tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/327; Ebü'ş-Şeyh, *el-Azame*'de, Âdem b. Ebî İyâs'a nispetle; Türkî, 4/531.

[٥٧٧٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ ثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، فِي قَوْلِهِ: {لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ} قَالَ: السِّنَةُ: الْوَسْنَةُ، وَهُوَ دُونَ النَّوْمِ، وَالنَّوْمُ: الِاسْتِقَالُ.

5772. Müsennâ'nın bana Amr b. Avn, Hüşeym, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk, {لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ} *"O'nu ne bir uyuklama tutabilir ne de bir uyku."* sözü hakkında şöyle demiştir: "'السِّنَةُ' uyuklamadır ve tam uyuma değildir. 'النَّوْمُ' de uyku ağırlığının tam çökmesidir."

[٥٧٧٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو زُهَيْرٍ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ: {لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ} السِّنَةُ: النُّعَاسُ، وَالنَّوْمُ: الِاسْتِقَالُ.

5773. Müsennâ'nın bana İshâk, Ebû Züheyr, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk, {لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ} *"O'nu ne bir uyuklama tutabilir ne de bir uyku."* sözüyle ilgili "'السِّنَةُ' uyuklama ve 'النَّوْمُ' uyku ağırlığının tam çökmesidir." dedi.[1345] **[4/531]**

[٥٧٧٤] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ مِثْلَهُ سَوَاءً.

5774. Yahya b. Ebî Tâlib'in bana Yezîd, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk'tan aynısını rivayet etmiştir.

[٥٧٧٥] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ} أَمَّا سِنَةٌ: «فَهُوَ رِيحُ النَّوْمِ الَّذِي يَأْخُذُ فِي الْوَجْهِ فَيَنْعَسُ الْإِنْسَانُ.»

5775. Musa b. Harun'un bana Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, {لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ} *"O'nu ne bir uyuklama tutabilir*

1345 Ebü'ş-Şeyh, *el-Azame*, s. 123, Cüveybir tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/327, Taberî ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/532.

ne de bir uyku." sözü hakkında şöyle demiştir: "Âyetteki 'سِنَةٌ' kelimesine gelince 'O, yüzde başlayan uyku rüzgarıdır ve insanı sersemletir.'"[1346]

[٥٧٧٦] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: {لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ} قَالَ: السِّنَةُ، الْوَسْنَانُ بَيْنَ النَّائِمِ وَالْيَقْظَانِ.

5776. Ammâr tarafından bana İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî', {لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ} "*O'nu ne bir uyuklama tutabilir ne de bir uyku.*" sözü hakkkında şöyle demiştir: "'السِّنَةُ', uykuyla uyanıklık arası uyku sersemliğidir."[1347]

[٥٧٧٧] حَدَّثَنِي عَبَّاسُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: ثَنَا مِنْجَابُ بْنُ الْحَارِثِ، قَالَ: ثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ رَافِعٍ: {لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ} قَالَ: «النُّعَاسُ.»

5777. Abbas b. Ebî Tâlib'in bana Mincâb b. Hâris, Ali b. Müshir, İsmail tarikiyle rivayet ettiğine göre Yahya b. Râfi', {لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ} "*O'nu ne bir uyuklama tutabilir.*" sözü hakkında "O, sersemliktir." dedi.[1348]

[٥٧٧٨] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ فِي قَوْلِهِ: {لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ} قَالَ: الْوَسْنَانُ، الَّذِي يَقُومُ مِنَ النَّوْمِ لَا يَعْقِلُ، حَتَّى رُبَّمَا أَخَذَ السَّيْفَ عَلَى أَهْلِهِ.

5778. Yunus'un bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, {لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ} "*O'nu ne bir uyuklama tutabilir ne de bir uyku.*" sözü hakkında şöyle demiştir: "الْوَسْنَانُ demek 'Yataktan, kılıcı ailesi üzerine tutacak kadar aklı ermediği halde kalkan' kişi demektir."[1349]

c. Âyetin Toplu Mânası

Allah Teâlâ {لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ} "*O'nu ne bir uyuklama tutabilir ne de bir uyku.*" sözüyle "O'nun başına felaket gelmez ve onu hastalık yakalamaz" anlamını kastetmektedir. Bu, uyuklama ve uyumanın bilinçli kişinin

1346 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/487 (2577), Amr b. Hammâd tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/327, Taberî ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 4/532.

1347 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/487 (2579), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 4/532.

1348 Ebü'ş-Şeyh, *el-'Azame*, s. 122, Ali b. Müshir tarikiyle; Türkî, 4/532.

1349 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/190; Kurtubî, *Tefsîr*, 3/272; Türkî, 4/532.

bilincini örtmesi ve isabet ettiği kişiyi isabet etmeden önceki halini ortadan kaldırması anlamında olması sebebiyledir. **[4/532]**

Durum bizim belirttiğimiz gibi olduğu zaman âyetin yorumu şu şekilde olmaktadır:

"Allah ölmeyen daima canlı olan, rızık verme, koruma, yaratma bir halden bir hale geçirmeyle kendisi dışındaki herkes üzerinde tasarruf sahibidir. O'nu bir uyuklama ve uyku almaz. Başkasını değiştiren şey O'nu değiştirmez. Hallerin değişiyor olması, gecelerin ve gündüzlerin dönüşüyor olması O'nun bulunduğu bir hali ortadan kaldırmaz. Aksine O bir hal üzere daim olandır ve bütün yaratılmışlar üzerinde tasarruf sahibidir. Şayet uyumuş olsaydı yenilmiş ve alt edilmiş olurdu. Şayet uyuklamış olsaydı gökler, yer ve ikisi arasındaki her şey paramparça olurdu. Çünkü bunların hepsi onun yaratması ve kudreti sayesinde ayakta durmaktadır. Uyku, yaratanı yaratmadan alıkoyan; uyuklama, düzen koyanın yaptığı düzenlemeden engelleyendir."

Şu rivayette olduğu gibi:

[٥٧٧٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، قَالَ: وَأَخْبَرَنِي الْحَكَمُ بْنُ أَبَانَ، عَنْ عِكْرِمَةَ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ: {لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ} أَنَّ مُوسَى سَأَلَ الْمَلَائِكَةَ: هَلْ يَنَامُ اللَّهُ؟ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى الْمَلَائِكَةِ، وَأَمَرَهُمْ أَنْ يُؤَرِّقُوهُ ثَلَاثًا فَلَا يَتْرُكُوهُ يَنَامُ، فَفَعَلُوا، ثُمَّ أَعْطُوهُ قَارُورَتَيْنِ فَأَمْسَكَهُمَا، ثُمَّ تَرَكُوهُ وَحَذَّرُوهُ أَنْ يَكْسِرَهُمَا، قَالَ: فَجَعَلَ يَنْعَسُ وَهُمَا فِي يَدَيْهِ، فِي كُلِّ يَدٍ وَاحِدَةٌ. قَالَ: فَجَعَلَ يَنْعَسُ وَيَنْتَبِهُ، وَيَنْعَسُ وَيَنْتَبِهُ، حَتَّى نَعَسَ نَعْسَةً، فَضَرَبَ بِإِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى فَكَسَرَهُمَا. قَالَ مَعْمَرٌ: إِنَّمَا هُوَ مَثَلٌ ضَرَبَهُ اللَّهُ، يَقُولُ: فَكَذَلِكَ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ فِي يَدَيْهِ.

5779. Hasan b. Yahya'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer, Hakem b. Ebân tarikiyle rivayet ettiğine İbn Abbas'ın azatlı kölesi İkrime, Allah'ın {لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ} "*O'nu ne bir uyuklama tutabilir.*" sözü hakkında şöyle demiştir:

"Hz. Musa (as) meleklere;

'Allah hiç uyur mu?' diye sordu. Allah da meleklerine vahyetti ve Musa'yı uyumak istediği her seferde üç kez uyandırmalarını, uyumasına

müsaade etmemelerini emretti. Melekler de bunu yaptılar. Sonra Musa'ya (as) iki tane şişe verdiler ve Musa (as) da verilen iki şişeyi tuttu. Sonra Musa'yı (as) bıraktılar (yanından ayrıldılar) ve şişeleri kırmaması konusunda da uyardılar. Hz. Musa (as) her iki elinde birer tane olmak üzere şişeler elinde olduğu vaziyetteyken uyuklamaya başladı. (İçi geçip) uyuklamaya sonra birden uyanmaya sonra (tekrar) uyuklamaya ve ardından tekrar uyanmaya başladı. Öyle ki bir defa uyukladı ve bunun ardından şişelerin birini diğerine vurarak ikisini de kırdı." Ma'mer devamla dedi ki:

"Bu, Allah'ın vermiş olduğu bir örnektir. İşte gökler ve yer Allah'ın iki elindedir."[1350] **[4/533]**

[٥٧٨٠] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ أَبِي إِسْرَائِيلَ، قَالَ: ثَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ، عَنْ أُمَيَّةَ بْنِ شِبْلٍ، عَنِ الْحَكَمِ بْنِ أَبَانَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَحْكِي عَنْ مُوسَى صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمِنْبَرِ، قَالَ: «وَقَعَ فِي نَفْسِ مُوسَى هَلْ يَنَامُ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ؟ فَأَرْسَلَ اللَّهُ إِلَيْهِ مَلَكًا فَأَرَّقَهُ ثَلَاثًا، ثُمَّ أَعْطَاهُ قَارُورَتَيْنِ، فِي كُلِّ يَدٍ قَارُورَةٌ، أَمَرَهُ أَنْ يَحْتَفِظَ بِهِمَا." قَالَ: «فَجَعَلَ يَنَامُ وَتَكَادُ يَدَاهُ تَلْتَقِيَانِ، ثُمَّ يَسْتَيْقِظُ فَيَحْبِسُ إِحْدَاهُمَا عَنِ الْأُخْرَى، ثُمَّ نَامَ نَوْمَةً فَاصْطَفَقَتْ يَدَاهُ وَانْكَسَرَتِ الْقَارُورَتَانِ." قَالَ: «ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لَهُ، أَنَّ اللَّهَ لَوْ كَانَ يَنَامُ لَمْ تَسْتَمْسِكِ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ.»

5780. İshâk b. Ebî İsrâîl'in bize Hişâm b. Yusuf, Ümeyye b. Şibl, Hakem b. Ebân ve İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Hureyre şöyle demiştir: "Allah Resûlünü (sav) minber üzerindeyken Hz. Musa (as) hakkında şöyle söylediğini işittim:

'Hz. Musa'nın (as) gönlüne şanı yüce olan Allah uyur mu diye bir düşünce geldi. Allah da ona bir melek gönderdi ve onu üç kat uykusuz yaptı. Sonra her elinde birer tane olmak üzere eline iki tane şişe verdi ve onları korumasını emretti. Sonra neredeyse iki eli bir araya gelecek şekilde uyuklamaya başladı. Sonra uyanıyor ve elinin birini diğerinden uzaklaştırmaya çalışıyordu. Derken uykuya daldı ve iki eli birbirine çarptı, böylece şişeler

1350 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/102; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/488 (2584); Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 1/268, Hasan b. Yahya tarikiyle; Türkî, 4/534.

kırıldı. Allah bu durumunu ona bir örnek olarak vermiştir. Eğer Allah uyumuş olsaydı gök ve yer ayakta tutunamazdı."[1351]

3. {لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ} "Göklerdeki her şey, yerdeki her şey O'nundur. İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir?"

Allah'ın {لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ} "*Göklerdeki her şey, yerdeki her şey O'nundur. İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir?*" sözünün tefsiri:

a. {لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ} "Göklerdeki her şey, yerdeki her şey O'nundur."

Allah Teâlâ {لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ} "*Göklerdeki her şey, yerdeki her şey O'nundur.*" sözüyle;

"Allah, ortaksız ve denksiz olarak bunların hepsine sahip olandır. Allah'ın dışındaki ilahlar ve mabudlar değil, bilakis her şeyin yaratıcısı Allah'tır. Kulluk edilmek Allah'ın dışında hiç kimseye yakışmaz. Çünkü bir köle efendisine itaatçidir. Efendisinin emri olmaksızın başkasına hizmet edemez!" anlamını kastetmektedir. Sanki Allah; "Göklerde ve yerde olan her şey benim mülküm ve yarattığımdır. Mülkün sahibi ben olduğum halde kullarımın benim dışımda yarattığım (taş, cin, melek, kral, peygamber veya yıldız vb.) bir mahlukata kulluk etmesi yakışmaz. Çünkü bir kula efendisi dışında bir kimseye kulluk etmesi ve efendisi dışında bir kimseye itaat etmesi yakışmaz." demek istemektedir. **[4/534]**

b. {مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ} "İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir?"

Allah'ın {مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ} "*İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir?*" sözüne gelince, Allah bu sözüyle: "Allah,

---

1351 Ebu Ya'lâ, *Müsned*, (6669); İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-Mütenâhiye*, (22), İshâk b. Ebî İsrâîl tarikiyle; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, (79); Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 1/268; İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-Mütenâhiye*, (22), Hişâm b. Yûsuf tarikiyle; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, (79), İshâk b. Ebî İsrâîl tarikiyle ancak İbn Abbâs'a isnad ederek. Bu hadis münkerdir. Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 1/268; İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-Mütenâhiye*, 1/27, 28; Zehebî, *Mîzânu'l-İtidâl*, 1/276; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, 1/467; Türkî, 4/534.

kullarını cezalandırmayı isterse Allah'ın şefaat edecek kimseye imkân vermesi veya şefaat edecek kimseye şefaat etmeye dair izin vermesi olmaksızın kullarına kim şefaat edebilir!" anlamını kastetmektedir. Allah Teâlâ şefaat hakkında böyle söylemiştir. Zira müşrikler; "Biz bu putlarımıza sadece bizi Allah'a yaklaştırması için ibadet ediyoruz." demişlerdir. Yüce Allah da müşriklere sanki şöyle demektedir:

"Gök, yer ve ikisi arasındakilerin tamamı mülk olarak bana aittir. Benden başkasına kulluk etmek olacak bir iş değildir. O halde siz de sizi bana yaklaştıracağını umduğunuz putlara kulluk etmeyin (onların şefaatlerini istemeyin). Çünkü onlar benim katımda size yarar sağlamaz ve hiçbir şekilde (putların şefaati) fayda vermez. Benim katımda kimse kimseye şefaat edemez! Şefaat ancak benim imkân ve şefaat hakkı verdiğim kimseler olan; rasullerimden, dostlarımdan veya itaat ehlinden kabul edilir."

4. {يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ} "O, kulların önlerindekileri ve arkalarındakileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir."

Allah Teâlâ'nın {يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ شَاءَ} *"O, kulların önlerindekileri ve arkalarındakileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir."* sözünün tefsiri:

Yüce Allah bununla şu anlamı kastetmektedir: "Allah, olmuş bitmiş ve şu anda olmaya devam eden her şeyi bilgisiyle kuşatandır ve hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz."

Bizim bu konuda ileri sürdüğümüz görüşün benzerini müfessirler de benimsemişlerdir.

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٥٧٨١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنِ الْحَكَمِ: {يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ} «الدُّنْيَا» {وَمَا خَلْفَهُمْ} «الْآخِرَةُ.»

5781. İbn Humeyd'in bize Cerîr, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre Hakem "{يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ} *"O, kulların önlerindekilerini (yaptıklarını) bilir."* sözü hakkında "Dünyadaki (yaptıklarını)"; {وَمَا خَلْفَهُمْ} *"O, kulların*

arkalarındakilerini (yapacaklarını) bilir." sözünde de "Ahiretteki (yaptıklarını)." demiştir.[1352] **[4/535]**

[٥٧٨٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ} مَا مَضَى مِنَ الدُّنْيَا {وَمَا خَلْفَهُمْ} مِنَ الْآخِرَةِ.

5782. Müsennâ'nın bana Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "{يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ} *'O, kulların önlerindekilerini (yaptıklarını) bilir.'* sözü, dünyada geçmiş olanları (bilir), {وَمَا خَلْفَهُمْ} *'O, kulların arkalarındakilerini (yapacaklarını) bilir.'* sözü ahirettekileri (bilir) demektir."[1353]

[٥٧٨٣] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ قَوْلَهُ: {يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ} مَا مَضَى أَمَامَهُمْ مِنَ الدُّنْيَا {وَمَا خَلْفَهُمْ} مَا يَكُونُ بَعْدَهُمْ مِنَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ.

5783. Kâsım'ın bize Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle demiştir: "{يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ} *'O, kulların önlerindekilerini (yaptıklarını) bilir.'* sözü, önlerindekilerini, dünyadaki geçmiş olanları bilir, {وَمَا خَلْفَهُمْ} *'O, kulların arkalarındakilerini (yapacaklarını).'* sözü dünyada ve ahiretteki sonradan olacakları bilir, demektir."[1354]

[٥٧٨٤] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ} قَالَ: أَمَّا {مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ} فَالدُّنْيَا {وَمَا خَلْفَهُمْ} فَالْآخِرَةُ.

5784. Musa'nın bize Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, {يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ} *"O, kulların önlerindekilerini (yaptıklarını) bilir."* sözü hakkında şöyle demiştir: "{مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ} *'O, kulların önlerindekilerini*

1352 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/279; Türkî, 4/535.
1353 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/489 (2588), Ebû Huzeyfe tarikiyle; diğer yarısını 2/489'da 2592, rivayetin ardından; Türkî, 4/536.
1354 Tûsî, *et-Tibyân*, 2/309; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/279; Türkî, 4/536.

(yaptıklarını)." ifadesine gelince bu (ifade), dünyadır, {وَمَا خَلْفَهُمْ} *'O, kulların arkalarındakilerini (yapacaklarını)'*[1355] ifadesi ise ahirettir."[1356]

5. {وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ} "Onlar O'nun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar."

Allah'ın {وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ} *"Onlar O'nun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar."* sözüne gelince;

Yüce Allah şu anlamını kastetmektedir: "Hiçbir şey kendisine gizli kalmayan, her şeyi bilen, kendisi dışındakiler için söz konusu olmayacak şekilde kendisine özel olarak bununla her şeyi kuşatandır. Allah'ın dışında hiç kimse Allah'ın bildirmeyi dilediği ve Allah'ın isteyip kulun da bildiği hariç hiçbir şeyi bilemez."

Allah bilgisine ve kullarını ihata etmesine vurgu yaparak şöyle demektedir: "İbadet (kulluk), eşyayı bilmeyen kimseye yapılmaz. Bu durumda kesinlikle hiçbir şeyi düşünemeyen put ve heykellere nasıl kulluk edilir? Öyleyse siz ibadeti/kulluğu eşyanın tamamını kuşatıp onu bilen ve kendisine onun büyüğü ve küçüğü hiçbir şey gizli kalmayan Allah'a has kılın!"

Bizim bu konuda ileri sürdüğümüz görüşün benzerini müfessirler de benimsemişlerdir. **[4/536]**

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٥٧٨٦] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ} يَقُولُ: «لَا يَعْلَمُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ هُوَ أَنْ يُعَلِّمَهُمْ.»

5786. Musa b. Harun'un bana Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, {وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ} *"Onlar O'nun ilminden, hiçbir şey kavrayamazlar."* sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah'ın öğretmeyi dilediği hariç onun ilminden hiçbir şeyi onlar kuşatamazlar."[1357]

1355 Bakara 2/255.

1356 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/489 (2588, 2592), Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 4/536.

1357 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/490 (2596, 2597), Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 4/537.

6. {وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ} "O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır."

Yüce Allah'ın {وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ} *"O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır."* sözünün tefsiri:

Müfessirler Allah'ın bu âyette bahsettiği gökleri ve yeri kapsayıp kuşatan كُرْسِيٌّ "kürsü" kelimesinin anlamı konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları "O, Allah Teâlâ'nın ilmidir." demişlerdir.

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٥٧٨٧] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ وَسَلْمُ بْنُ جُنَادَةَ، قَالَا: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي الْمُغِيرَةِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {وَسِعَ كُرْسِيُّهُ} قَالَ: كُرْسِيُّهُ: عِلْمُهُ.

5787. Ebû Küreyb ve Selm b. Cünâde'nin bize İbn İdris, Mutarrif, Ca'fer b. Ebi'l-Muğîre, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {وَسِعَ كُرْسِيُّهُ} *"O'nun kürsüsü kuşatmıştır."* sözü hakkında şöyle demiştir: "Onun kürsüsü Onun ilmidir."[1358]

[٥٧٨٨] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُطَرِّفٌ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي الْمُغِيرَةِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ مِثْلَهُ، وَزَادَ فِيهِ: أَلَا تَرَى إِلَى قَوْلِهِ: {وَلَا يَؤُودُهُ حِفْظُهُمَا}.

5788. Yakub b. İbrahim'in bana Hüşeym, Mutarrif, Ca'fer b. Ebi'l-Muğîre, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas'tan aynısını rivayet etmiştir ve "'Allah'ın {وَلَا يَؤُودُهُ حِفْظُهُمَا} *'Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez.'* sözüne bakmaz mısın?' dediğini" eklemiştir.[1359]

2- Diğerleri "Kürsü iki ayağın (bastığı) yerdir." demişlerdir. **[4/537]**

1358 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/490 (2599), İbn İdris tarikiyle; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, (233), Mutarrif tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/327; İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/537.

1359 Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, (1/417), Hüşeym tarikiyle; Türkî, 4/537.

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٥٧٨٩] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ مُسْلِمٍ الطُّوسِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ عَبْدِ الْوَارِثِ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ جُحَادَةَ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ أَبِي مُوسَى، قَالَ: الْكُرْسِيُّ: مَوْضِعُ الْقَدَمَيْنِ، وَلَهُ أَطِيطٌ كَأَطِيطِ الرَّحْلِ.

5789. Ali b. Müslim et-Tûsî'nin bana Abdussamed b. Abdülvâris, babası, Muhammed b. Cuhâde, Seleme b. Küheyl, Umâre b. Umeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Musa şöyle demiştir: "Kürsü iki ayağın (bastığı) yerdir ve devenin böğürtüsü gibi böğürtüsü vardır."[1360]

[٥٧٩٠] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ}. "فَإِنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي جَوْفِ الْكُرْسِيِّ، وَالْكُرْسِيُّ بَيْنَ يَدَيِ الْعَرْشِ، وَهُوَ مَوْضِعُ قَدَمَيْهِ»

5790. Musa b. Harun'un bana Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, {وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ} *"O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır."* sözü hakkında şöyle demiştir: "Gökler ve yer kürsünün içindedir. Kürsü ise arşın önündedir ve iki ayağın bastığı yerdir."[1361]

[٥٧٩١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو زُهَيْرٍ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَوْلُهُ: {وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ} قَالَ: «كُرْسِيُّهُ الَّذِي يُوضَعُ تَحْتَ الْعَرْشِ، الَّذِي يَجْعَلُ الْمُلُوكُ عَلَيْهِ أَقْدَامَهُمْ.»

5791. Müsennâ'nın bana İshâk, Ebû Züheyr, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk, {وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ} *"O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır."* sözü hakkında şöyle demiştir:

1360 Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, (588); Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe, *Kitâbü'l-Arş*, (60), Ebü'ş-Şeyh, *el-Azame*, (247), Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, (859), Abdussamed b. Abdülvâris tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/327, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/538.

1361 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/491 (2603), Amr b. Hammâd tarikiyle وَهُوَ مَوْضِعُ قَدَمَيْهِ "O, iki ayağının bastığı yerdir" ifadesi olmaksızın; Türkî, 4/538.

"Onun kürsüsü arşın altına konulan ve kralların, ayaklarını üzerinde koyduğu şeydir."[1362]

[٥٧٩٢] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ عَمَّارٍ الدُّهْنِيِّ، عَنْ مُسْلِمٍ الْبَطِينِ، قَالَ: الْكُرْسِيُّ: مَوْضِعُ الْقَدَمَيْنِ.

5792. Ahmed b. İshâk'ın bize Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Süfyân, Ammâr ed-Dühnî tarikiyle rivayet ettiğine göre Müslim el-Batîn şöyle demiştir: "Kürsü iki ayağın (bastığı) yerdir."[1363] **[4/538]**

[٥٧٩٣] حُدِّثْتُ عَنِ عَمَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: {وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ} قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ: {وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ} قَالَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَذَا الْكُرْسِيُّ وَسِعَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ، فَكَيْفَ الْعَرْشُ؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: {وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ} إِلَى قَوْلِهِ: {سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ}.

5793. Ammâr tarafından bana İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', Allah'ın {وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ} *"O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır."* sözü hakkında şöyle demiştir: "{وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ} *'O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır.'* âyeti indiği zaman Hz. Peygamber'in (sav) ashâbı,

'Ey Allah'ın elçisi! Bu kürsü gökleri ve yeri kapsıyor. Peki ya arş nasıl?' dediler. Bunun üzerine Allah {وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ} *'Allah'ı hakkıyla takdir edemediler'* ifadesinden itibaren {سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ} *'Allah, müşriklerin koştukları ortaklardan uzaktır ve yücedir'* ifadesine kadar âyeti[1364] indirdi."[1365]

[٥٧٩٤] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ فِي قَوْلِهِ: {وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ} قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: فَحَدَّثَنِي أَبِي قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ

1362 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/328, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/538.
1363 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/491 (2601), Ebû Ahmed, Süfyân, Ammâr, Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'tan; Türkî, 4/538.
1364 Zümer, 39/67.
1365 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/491 (2604), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 4/539.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ فِي الْكُرْسِيِّ إِلَّا كَدَرَاهِمَ سَبْعَةٍ أُلْقِيَتْ فِي تُرْسٍ." قَالَ: وَقَالَ أَبُو ذَرٍّ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَا الْكُرْسِيُّ فِي الْعَرْشِ إِلَّا كَحَلَقَةٍ مِنْ حَدِيدٍ أُلْقِيَتْ بَيْنَ ظَهْرَيْ فَلَاةٍ مِنَ الْأَرْضِ.»

5794. Yunus'un bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın {وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ} *"O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır."* sözü hakkında şöyle dedi: "Babam (Zeyd b. Eslem) bana Allah Resûlü'nün (sav)

'Kürsünün içindeki yedi kat gök, ancak kalkana atılmış olan yedi dirhem gibidir.' buyurduğunu söyledi. Ebû Zer'in 'Ben Allah Resûlü'nü (sav) şöyle dediğini işittim:

'Arş içindeki Kürsü, yeryüzündeki bir çöle atılmış demir halkadan başka bir şey değildir.'"[1366]

3- Diğerleri "Kürsü, arşın bizzat kendisidir." demişlerdir.

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٥٧٩٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو زُهَيْرٍ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَالَ: كَانَ الْحَسَنُ يَقُولُ: الْكُرْسِيُّ هُوَ الْعَرْشُ.

5795. Müsennâ'nın bana İshâk, Ebû Züheyr, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk şöyle dedi: "Hasan, 'Kürsü, arşın bizzat kendisidir.' derdi."[1367]

4- Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: "Bu görüşlerden her birinin kabul edilebilir tarafları vardır. Ancak âyetin tefsirine en uygun olan Allah Resûlü'nden (sav) gelen şu rivâyettir:" **[4/539]**

1366 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1/24; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/457, Taberî'den; Ebü'ş-Şeyh, *el-'Azame*, (222) Esbağ b. el-Ferec tarikiyle İbn Zeyd'den; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'de (1/24) "İlk hadis mürseldir ve Ebû Zer hadisi munkatı'dır" demiştir. Türkî, 4/539.

1367 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1/23; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/458, Taberî'den; Türkî, 4/539.

[٥٧٩٦] حَدَّثَنِي بِهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي زِيَادٍ الْقَطَوَانِيُّ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ خَلِيفَةَ، قَالَ: أَتَتِ امْرَأَةٌ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَتِ: ادْعُ اللَّهَ أَنْ يُدْخِلَنِي الْجَنَّةَ فَعَظَّمَ الرَّبَّ تَعَالَى ذِكْرُهُ، ثُمَّ قَالَ: «إِنَّ كُرْسِيَّهُ وَسِعَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ، وَإِنَّهُ لَيَقْعُدُ عَلَيْهِ فَمَا يَفْضُلُ مِنْهُ مِقْدَارُ أَرْبَعِ أَصَابِعَ." ثُمَّ قَالَ بِأَصَابِعِهِ فَجَمَعَهَا: «وَإِنَّ لَهُ أَطِيطًا كَأَطِيطِ الرَّحْلِ الْجَدِيدِ إِذَا رُكِبَ مِنْ ثِقَلِهِ.»

5796. Abdullah b. Ebî Ziyâd el-Katavânî'nin bana Ubeydullah b. Musa, İsrâîl, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Halîfe şöyle demiştir: "Bir kadın Hz. Peygamber'e (sav) geldi ve

'Allah'ın beni cennete girdirmesi için bana dua et.' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) şanı yüce olan Allah'ı tazim etti. Sonra da:

'Allah'ın kürsüsü gökleri ve yeri kapsayıp içine almıştır. Allah üzerine oturur ve kürsüden artan kısım dört parmak kadardır.' dedi. Sonra parmaklarıyla işaret yaptı ve onları (dört parmağı) bir araya getirdi:

'(Kürsünün) üzerine yük binildiği zaman genç bir devenin çıkardığı böğürtü sesi gibi sesi vardır.' buyurdu."[1368]

[٥٧٩٧] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي زِيَادٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ خَلِيفَةَ، عَنْ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنَحْوِهِ.

5797. Abdullah b. Ebî Ziyâd'ın bana Yahya b. Ebî Bekir, İsrâîl, Ebû İshâk, Abdullah b. Halîfe, Ömer tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (sav) benzerini buyurmuştur.[1369]

[٥٧٩٨] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ خَلِيفَةَ، قَالَ: جَاءَتِ امْرَأَةٌ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ.

1368 İbn Huzeyme, *et-Tevhîd*, s. 71; Ebü'ş-Şeyh, *el-Azame*, (262); İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-Mütenâhiye* (2), İsrâîl tarikiyle; Türkî, 4/540.

1369 Ebü'ş-Şeyh, *el-Azame*, s. 102 (263), Abdullah b. Ebî Ziyâd tarikiyle; İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, (574); Abdullah b. Ebî Ahmed, *es-Sünne*, (585-586); Bezzâr, *Müsned*, (325), Yahya b. Ebî Bükeyr tarikiyle. Ayrıca bk. Muhammed Nâsıruddin el-Elbânî, *es-Silsiletü'd-Daîfe* (866); Türkî, 4/540.

5798. Ahmed b. İshâk'ın bize Ebû Ahmed, İsrâîl, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Halîfe, "Bir kadın geldi" dedi ve rivayetin benzerini zikretti.[1370]

Bu görüşün doğru olduğuna delalet eden şey Kur'ân'ın zahiri ve Ca'fer b. Ebi'l-Muğîre, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet edilen İbn Abbas'a ait kürsünün Allah'ın ilmi olduğu yönündeki görüştür.[1371] Bunun, Yüce Allah'ın {وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا} *"Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez."* sözünün böyle olduğunu, hem delaletinden hem bildiği şeyleri korumasının ona ağır gelmediği ve göklerde ve yerdeki o ilimle kuşatmış olduğunu haber vermesinden dolayıdır. Aynı şekilde meleklerine dair dualarında {رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا} *"Ey rabbimiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın"*[1372] dediklerini haber vermiştir. Böylece şanı yüce olan Allah ilminin her şeyi kuşattığını haber vermiş olmaktadır. {وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ} *"O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır."* âyetinde de böyledir. **[4/540]**

الْكُرْسِيُّ "Kürsü" kelimesinin aslı ilimdir. Bundan dolayı içinde yazılı bilgi bulunan sahifeye كُرَّاسَةٌ denilir. Bir avcının özelliği hakkında bir recez sahibinin sözü buna örnektir:

1370 Abdullah b. Ebî Ahmed, *es-Sünne*, (593) Ebû Ahmed tarikiyle; Türkî, 4/540.

1371 Bu, Taberî'nin sayfanın başındaki görüşüyle çelişmektedir. Türkî, 4/540. Şâkir şöyle demektedir: Ebû Ca'fer et-Taberî'ye hayret doğrusu! Bu bağlamda nasıl çelişkiye düştü! Hâlbuki kendi görüşünü ifade etmeye başladı ve kürsünün özelliğine dair أَنَّ الَّذِي هُوَ أَوْلَى بِتَأْوِيلِ الْآيَةِ مَا جَاءَ بِهِ الْأَثَرُ عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "Âyetin tefsirine en uygun olan Allah Resûlü'nden (sav) gelen şu rivayettir" dedi. Sonra da bu bağlamda وَأَمَّا الَّذِي يَدُلُّ عَلَى صِحَّتِهِ ظَاهِرُ الْقُرْآنِ فَقَوْلُ ابْنِ عَبَّاسٍ "Bu görüşün doğru olduğuna delalet eden şey Kur'an'ın zahiri ve İbn Abbas'ın görüşüdür" dedi. Yani "Kürsü, Allah'ın ilmidir görüşüdür". Şimdi bu mu onun görüşü yoksa diğeri mi? Bu âyete en uygun yorum ilk hadiste gelen görüşle kürsünün, Allah'ın ilmi olduğunu söyleyenin görüşünün aynı anda olması mümkün değildir. Şimdi bu iki görüşten birisi ancak bir tanesini diğerine tercih etmeyi gerektiren ve kesin olarak kabul etmeyi gerektiren bir delille mümkündür. Taberî kürsünün ilim olduğunu {رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا} *"Ey rabbimiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın"* (Mü'min 40/7) âyetinden ispat etmeye çalışmıştır. Halbuki وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ *"Rahmetim her şeyi kuşatmıştır"* (A'râf, 7/156) âyetinden yola çıkarak kürsüyü rahmet olarak yorumlamamıştır. Taberî'nin bu yorumlama yöntemi gerçekten zayıftır. Bk. Şâkir, 5/401.

1372 Mü'min 40/7.

حَتَّى إِذَا مَا اخْتَارَهَا تَكَرَّسَا

Onu seçtiği zaman bilir[1373]

"تَكَرَّسَ" kelimesi "bilir" anlamına gelmektedir. Bundan dolayı âlimlere الْكَرَاسِيُّ denilir. Çünkü onlar kendilerine itimat edilen kimselerdir. Aynı şekilde أَوْتَادُ الْأَرْضِ "yeryüzünün kazıkları" denilmesi gibi. Bununla kastedilen yeryüzünün âlimlerle sağlam durduğudur.[1374] Şairin şu sözü buna örnektir:

يَحُفُّ بِهِمْ بِيضُ الْوُجُوهِ وَعُصْبَةٌ ... كَرَاسِيُّ بِالْأَحْدَاثِ حِينَ تَنُوبُ

Onları beyaz beyaz yüzlüler ve bir grup çevreler
Meydana geldiği zaman olayları bilenler[1375]

Bununla işlerin meydana gelişini ve sonuçlanacağı yeri bilenleri kastetmektedir. Araplar bir şeyin aslına ve köküne كِرْس derler. Bundan dolayı aslı (nesebi) kıymetli olan kişilere كَرِيمُ الْكِرْسِ denilmektedir. Accâc şöyle demiştir:

قَدْ عَلِمَ الْقُدُّوسُ مَوْلَى الْقُدْسِ
أَنَّ أَبَا الْعَبَّاسِ أَوْلَى نَفْسِ
بِمَعْدِنِ الْمُلْكِ الْكَرِيمِ الْكِرْسِ

1373 Halebî basımında اجْتَازَهَا şeklinde geçmektedir. Bu durumda anlamı "Onu geçtiği zaman" demektir. Türkî, 4/541. Şâkir, bu kelimeyi اخْتَارَهَا şeklinde okumuştur. Anlamı "Ele geçirdi ve onu kendisine bağladı" demektir. Zamirin, avcıya mı yoksa köpeğine mi döndüğünü bilmediğini ve bu recezi bulamadığını söyler. Diğer şiirlerde bunu buluncaya kadar bu recezle تَكَرَّسَ kelimesinin "bilir" anlamına geldiğine dair istidlalde bulunmak bir delile dayanmamaktadır. Dilciler bu receze eserlerinde değinmemişlerdir. Şâkir, 5/402.

1374 Daha sonra geleceği üzere bununla kastedilenin, âlimler olduğu yönündeki bu açıklama Kutrub'dan alınmadır. Ancak bu kelime, üzerine dayanılan kürsü gibi, üzerine dayanıp üzerinde sabit durduğu şey anlamına gelir. Âlimlerin bu kelime kökünden türeyen bir kelimeyle isimlendirilmesi sadece mecazdan ibarettir. Şâkir, 5/402.

1375 Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga*, "ك ر س"; Türkî, 4/541. Şiirin sahibini bilmiyorum. Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga*'da Kutrub'dan nakletmiştir. Güvenilir dilcilerin bu beyitten bahsettiklerine rastlamadım. Şâkir, 5/402.

Kuddûs olan Allah Ruhu'l-kudüs'ü bilir
Ebü'l-Abbas en layık olandır
Aslı değerli olan mülkün kaynağına[1376] **[4/541]**

7. {وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ} "Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez. O, yücedir, büyüktür."

Allah Teâlâ'nın {وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ} *"Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez. O, yücedir, büyüktür."* sözünün tefsiri:

Yüce Allah, {وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا} *"Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez."* sözündeki {وَلَا يَئُودُهُ} *"O'na güç gelmez"* sözüyle "Ona zor ve ağır gelmez" anlamını kastetmiştir.

Bu fiilin mazi, muzari ve mastar halleri; قَدْ آدَنِي هَذَا الْأَمْرُ "Bu iş bana ağır geldi (mazi)", هُوَ يَئُودُنِي "O, bana ağır gelir (muzari)", أَوْدًا وَإِيَادًا "ağır gelmek (mastar)" şeklindedir. مَا آدَكَ فَهُوَ لِي آئِدٌ denir ki "O sana ağır gelmedi! O bana ağırdır" anlamındadır.

Bizim bu konuda ileri sürdüğümüz görüşün benzerini müfessirler de benimsemişlerdir.

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٥٧٩٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا} يَقُولُ: «لَا يَثْقُلُ عَلَيْهِ."

5799. Müsennâ b. İbrahim'in bana Abdullah b. Salih, Muâviye b. Salih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Allah'ın {وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا} *'Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez.'* sözü ona ağır gelmez demektir."[1377]

1376 Accâc, *Divân*, 487; Türkî, 4/541. Şiirde geçen "Kuddûs" kelimesi her türlü noksanlıktan uzak olan Allah'tır. مَوْلَى الْقُدْسِ ifadesi, Allah'ın dostu olan Rûhulkudüs yani Cebrâîl'dir. Ebü'l-Abbas ise Abbasi halifesi Ebü'l-Abbas es-Seffâh (ö. 136/754) olmalıdır. Şâkir, 5/403.

1377 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/492(2606), Ebû Salih tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*,1/328, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 4/542.

[٥٨٠٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا} قَالَ: «لَا يَثْقُلُ عَلَيْهِ حِفْظُهُمَا.»

5800. Muhammed b. Sa'd'ın bana babası, amcası, onun babası, onun da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Allah'ın {وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا} *"Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez."* sözü ikisinin korunması ona ağır gelmez demektir."

[٥٨٠١] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ قَوْلَهُ: {وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا} «لَا يَثْقُلُ عَلَيْهِ لَا يُجْهِدُهُ حِفْظُهُمَا.»

5801. Bişr b. Muâz'ın bize Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا} *"Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez."* sözü hakkında şöyle demiştir: "İkisinin korunması ona ağır gelmez ve onu yormaz demektir."

[٥٨٠٢] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الْحَسَنِ وَقَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: {وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا} قَالَ: «لَا يَثْقُلُ عَلَيْهِ شَيْءٌ.»

5802. Hasan b. Yahya'nın bize Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan ve Katâde, {وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا} *"Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez."* sözü hakkında "Ona hiçbir şey ağır gelmez." dediler.[1378] **[4/542]**

[٥٨٠٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بَزِيعٍ، قَالَ: ثَنَا يُوسُفُ بْنُ خَالِدٍ السَّمْتِيُّ، قَالَ: ثَنَا نَافِعُ بْنُ مَالِكٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ: {وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا} قَالَ: «لَا يَثْقُلُ عَلَيْهِ حِفْظُهُمَا.»

5803. Muhammed b. Abdullah b. Bezî'in bana Yusuf b. Hâlid es-Semtî, Nâfi' b. Mâlik, İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا} *"Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez."* sözü hakkında şöyle demiştir: "İkisinin korunması ona ağır gelmez."

1378 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/102; Türkî, 4/543.

[٥٨٠٤] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَزِيدُ، قَالَا جَمِيعًا: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ: {وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا} قَالَ: «لَا يَثْقُلُ عَلَيْهِ.»

5804. Ebû Küreyb'in bize İbn Ebî Zâide; Yahya b. Ebî Tâlib'in bize Yezîd; her ikisinin de Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk, {وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا} *"Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez."* sözü hakkında şöyle demiştir: "'Ona ağır gelmez.' demektir."[1379]

[٥٨٠٥] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، عَنْ عُبَيْدٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ مِثْلَهُ.

5805. İbn Humeyd'in bize Yahya b. Vâdıh, Ubeyd tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk, aynısını söylemiştir.

[٥٨٠٦] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُهُ يَعْنِي خَلَّادًا، يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمَدِينِيَّ، يَقُولُ فِي هَذِهِ الْآيَةِ: {وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا} قَالَ: «لَا يَكْبُرُ عَلَيْهِ.»

5806. Yunus'un bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre o, "Onu -yani Hallâd'ı Abdurrahman el-Medenî'den- {وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا} *'Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez.'* sözü hakkında şöyle duyduğunu işittim: 'Ona büyük (zor) gelmez.' dedi."

[٥٨٠٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى بْنِ مَيْمُونٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: {وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا} قَالَ: «لَا يَكْرُثُهُ.»

5807. Muhammed b. Amr'ın bize Ebû Âsım, İsa b. Meymûn, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا} *"Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez."* sözü hakkında şöyle demiştir: "Ona zor gelmez."[1380]

1379 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/492 (2607), muallak olarak; Türkî, 4/543.

1380 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 242; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/492 (267), Kâsım tarikiyle Mücâhid'den; Türkî, 4/543.

[٥٨٠٨] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا} قَالَ: «لَا يَثْقُلُ عَلَيْهِ.»

5808. Musa b. Harun'un bana Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, "{وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا} *"Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez."* sözü hakkında "Ona ağır gelmez." demiştir."[1381] **[4/543]**

[٥٨٠٩] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلُهُ: {وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا} يَقُولُ: «لَا يَثْقُلُ عَلَيْهِ حِفْظُهُمَا.»

5809. Ammâr tarafından bana İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî', {وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا} *"Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez."* sözü hakkında "O ikisini koruyup gözetmek O'na ağır gelmez." demiştir."[1382]

[٥٨١٠] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ فِي قَوْلِهِ: {وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا} قَالَ: «لَا يَعُزُّ عَلَيْهِ حِفْظُهُمَا.»

5810. Yunus'un bana İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, {وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا} *"Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez."* sözü hakkında "İkisini korunmak O'na zor gelmez." demiştir.

a. {حِفْظُهُمَا} 'Koruyup gözetmek'

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: "Allah'ın {حِفْظُهُمَا} *'Koruyup gözetmek'* sözündeki هُمَا 'o ikisi' zamiri السَّمَاوَاتُ 'gökler' ve الْأَرْضُ 'yer' kelimelerine raci olmaktadır. Bundan dolayı bu âyetlerin tefsiri; 'O'nun kürsüsü, gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez.' şeklinde olmaktadır."

b. {وَهُوَ الْعَلِيُّ} "O yücedir" Sözünün Tahlili

Allah'ın {وَهُوَ الْعَلِيُّ} *"O yücedir"* sözüne gelince anlamı "Allah yücedir." demektir.

1381 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/492 (2607), Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 4/543.
1382 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/492 (2607), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 4/544.

الْعَلِيُّ "Yüce" kelimesi ise mazi-muzari-mastarı; عَلَا "Yüce oldu (mazi)", يَعْلُو "Yüce olur", عُلُوًّا "Yüce olmak" şeklinde bir şey yüceldiği zaman söylenen fiilin fa'îl kalıbında bir kelimedir.

الْعَلِيُّ kelimesi "kudretiyle, yarattıkları üzerinde ululuk ve yücelik sahibi" olan demektir.

c. {الْعَظِيمُ} "Büyüktür"

Aynı şekilde Allah'ın {الْعَظِيمُ} "*Büyüktür*" sözü "Her şeyin O'nun altında olduğu, O'ndan daha büyük bir şey olmayan, azamet, yücelik sahibi." demektir.

[٥٨١١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «الْعَظِيمُ الَّذِي قَدْ كَمُلَ فِي عَظَمَتِهِ.»

5811. Müsennâ'nın bana Abdullah b. Salih, Mu'âviye b. Salih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Azametinde kemale ermiş olan yüce (Allah'tır)." [1383]

d. {وَهُوَ الْعَلِيُّ} "O yücedir" Sözünün Tefsiri

İlim ehli Allah'ın {وَهُوَ الْعَلِيُّ} "*O yücedir*" sözünün anlamı konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları "Allah benzerlerden ve denklerden son derece yücedir." demişlerdir ve "Mekânı yüce olandır." şeklindeki yorumu kabul etmemişlerdir. "Herhangi bir mekânın ondan bağımsız olması caiz değildir ve mekânın yüce olarak nitelenmesinin anlamı yoktur. Çünkü bu onun mekân dışında bir mekânda vasfedilmesi demektir." diye söylemişlerdir. **[4/544]**

2- Diğerleri bunun anlamının "Mekânının, yarattıklarının mekânından yüksek olması sebebiyle yarattıklarından yücedir. Çünkü şanı yüce olan Allah yarattıklarının tamamının üzerindedir ve O'nun kendisini arş üzerinde vasfettiği gibi yarattıkları ondan aşağıda bir mertebedir. O, bu şekilde onların üzerindedir." demişlerdir.

1383 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/328, Taberî'ye nispetle; Türkî, 4/544.

e. {الْعَظِيمُ} "Büyüktür" Sözünün Tefsiri

Aynı şekilde Allah'ın {الْعَظِيمُ} "*Büyüktür*" sözünün anlamı konusunda ihtilaf etmişlerdir.

1- Bazıları şöyle demiştir: "Bu bağlamda {الْعَظِيمُ} ifadesinin anlamı 'yüceltilen' (الْمُعَظَّمُ) şeklindedir. Yıllandırılmış (الْمُعَتَّقَةُ) şaraba خَمْرٌ عَتِيقٌ "yıllanmış şarap" denilmesi gibi mufa'al kalıbı fa'îl kalıbına aktarılmıştır." Şairin dediği gibi:

وَكَأَنَّ الْخَمْرَ الْعَتِيقَ مِنَ الْإِسْ ... فَنْطِ مَمْزُوجَةٌ بِمَاءٍ زُلَالِ

Sanki yıllandırılmış isfant[1384] şarabı
İçimi kolay suyla[1385] karıştırılmış[1386]

Beyitte geçen الْعَتِيقُ kelimesi "yıllandırılmış" anlamındadır.

Allah'ın {الْعَظِيمُ} "*Büyüktür*" sözünün anlamı "Mahlûkatın yücelttiği, O'ndan çekindikleri ve O'ndan sakındıkları varlık." şeklindedir. "O büyüktür" sözünü söyleyen kimsenin sözü iki mânaya ihtimallidir:

a. Birisi, belirttiğimiz üzere o yüceltilmiştir (مُعَظَّم) şeklinde olabilir.

b. Diğeri ise genişlik ve ağırlıkta büyük olan şeklindedir. Bunun mânasının genişlik ve ağırlıkta büyük olduğuna dair görüşün batıl olmasındaki sebep bizim benimsediğimiz görüşün doğru olmasıdır.

2- Bazıları da şöyle demişlerdir: "Allah'ın {الْعَظِيمُ} '*Büyüktür*' sözünün tefsiri sıfat olarak yüceliğin ona ait olmasıdır. Biz keyfiyetle birlikte O'nun yüceliğini nitelemiyoruz. Fakat biz bunu ispat açısından ona izafe ediyoruz ve kullar tarafından bilinen yüceliğe benzerlik mânasını O'ndan uzaklaştırıyoruz. Çünkü bu O'nu yarattıklarına benzetmektir. Allah böyle değildir."

Bunlar daha önce ortaya koyduğumuz görüş sahiplerinin görüşünü kabul etmemişler ve; "Eğer bu ifadenin anlamı Allah'ın yüceltilmiş (مُعَظَّم) olduğu yönünde olmuş olsaydı Allah'ın mahlûkatı yaratmadan önce

1384 İsfant (اسْفَنْطُ) şarabı, şarapların en kaliteli ve üstünüdür. Bk. Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, "س ف ط"; Türkî, 4/545.

1385 Beyitte geçen زُلَالٌ kelimesi, boğazdan kolay geçen saf, tatlı ve soğuk su için kullanılmaktadır. Şâkir, 5/406.

1386 Beyit A'şâ el-Kebîr'e aittir. Bk. A'şâ, *Dîvânu A'şâ el-Kebîr*, s. 5; Türkî, 4/545.

yüceltilmemiş olması ve mahlûkatın yok olmasından sonra bu anlamın ortadan kalkması gerekirdi. Çünkü bu durumlarda onu yüceltecek kimse yoktur." demişlerdir.

3- Diğerleri ise şöyle demişlerdir: "*'O büyüktür'* ifadesi Allah'ın kendisini azametle vasfetmesidir. Kendisi dışındaki her şey küçük anlamındadır, onların küçüklüğü Allah'ın yüceliğine göre küçüklüktür." **[4/545]**

DİZİN

İSİMLER

A

Abd b. Humeyd 47, 82, 97, 101, 107, 115, 120, 138, 164, 216, 220, 236, 237, 239, 274, 307, 335, 338, 339, 344, 346, 350, 352, 353, 355, 356, 363, 366, 399, 404, 407, 412, 414, 464, 474, 506, 610, 613, 618, 627, 628

Abdullah b. Ahmed 110, 636

Abdürrezzâk 30, 31, 37, 41, 48, 53, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 89, 94, 105, 122, 138, 139, 141, 143, 157, 160, 164, 169, 170, 183, 187, 194, 197, 210, 212, 218, 222, 224, 226, 230, 238, 243, 244, 247, 248, 254, 256, 266, 268, 270, 275, 277, 278, 279, 282, 288, 303, 305, 306, 307, 308, 314, 315, 320, 323, 324, 325, 335, 346, 347, 349, 353, 358, 359, 383, 386, 387, 398, 407, 410, 413, 414, 415, 416, 417, 423, 430, 446, 462, 473, 474, 484, 507, 527, 528, 530, 532, 534, 536, 537, 540, 543, 547, 548, 554, 558, 569, 575, 577, 626, 629, 630, 643

Abdürrezzâk b. Hemmâm 222, 224, 226, 230, 243, 244, 247, 248, 254, 256, 266, 268, 270, 277, 278, 279, 282, 288, 303, 305, 306, 307, 308, 314, 320, 323, 324, 335, 346, 349, 353, 358, 359, 386, 387, 398, 407, 446, 462, 474, 507, 528, 530, 532, 534, 536, 543, 548, 554, 558, 569, 577, 630, 643

Ahfeş 232, 495

Ahmed b. Hanbel 61, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 206, 212, 214, 357, 358, 359, 360, 361, 363, 366, 371, 376, 391, 392, 400, 422, 423, 453, 478, 530, 563, 611

Amâlika 492, 526

Âsım 27, 28, 37, 84, 93, 97, 102, 120, 135, 154, 156, 160, 165, 167, 180, 190, 193, 195, 212, 216, 224, 234, 247, 261, 288, 291, 298, 301, 310, 318, 325, 338, 344, 353, 356, 358, 360, 361, 365, 370, 387, 391, 398, 402, 410, 412, 438, 439, 444, 463, 511, 515, 533, 588, 603, 610, 623, 639, 644

Aynî 266

B

Bağdâdî 155, 364, 630, 631

Basra 37, 154, 383, 384, 385, 390, 391, 406, 557

Begavî 97, 165, 205, 232, 242, 245, 249, 351, 365, 457, 562, 605

Beyhakî 23, 25, 26, 30, 41, 44, 61, 69, 72, 74, 92, 93, 94, 95, 102, 112, 117, 119, 129, 137, 142, 143, 164, 168, 180, 191, 193, 195, 204, 206,

210, 212, 216, 220, 221, 222, 225, 229, 231, 232, 234, 239, 240, 244, 247, 252, 266, 270, 273, 281, 298, 301, 302, 307, 308, 310, 311, 313, 317, 319, 320, 322, 324, 329, 346, 353, 358, 359, 363, 366, 370, 372, 378, 380, 383, 419, 423, 431, 437, 478, 532, 534, 563, 610, 623, 624, 626, 631, 635, 636
Beytü'l-Makdis 492, 527, 551
Bezzâr 92, 357, 358, 359, 360, 363, 365, 475, 611, 639
Buhârî 87, 88, 89, 90, 91, 115, 117, 119, 205, 222, 346, 349, 355, 356, 365, 375, 402, 421, 422, 437, 438, 439, 451, 562, 563, 605, 611, 623
Bünyamin 500, 502, 506

C

Câlût 16, 17, 492, 517, 524, 550, 555, 556, 559, 561, 564, 565, 566, 567, 568, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 579, 580, 584, 585, 586, 588, 590, 591, 593, 595, 596, 597, 599, 600, 601, 603, 607, 609

D

Danyâl 528
Dârekutnî 26, 44, 115, 117, 119, 231, 294, 307, 311, 318, 319, 320, 322, 324, 329, 418
Dârimî 61, 88, 214
Dâverdân 455
Dâvûd 41, 44, 53, 61, 87, 117, 214, 439, 440, 478, 506, 601
Dimyâtî 344, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 355, 358, 359, 360, 361, 363, 365, 366, 367
Dûlâbî 410

E

Ebû Amr 37, 41, 64, 261, 291, 402, 477
Ebû Avâne 173, 175, 313, 357, 366, 395, 423
Ebû Bekir 89, 110, 213, 274, 291, 368, 452, 562
Ebû Ca'fer 38, 62, 80, 84, 110, 152, 171, 176, 183, 216, 230, 232, 236, 249, 252, 273, 282, 304, 382, 386, 405, 406, 415, 420, 479, 493, 552, 607, 638, 640, 645
Ebû Dâvûd 41, 61, 87, 117, 214, 439, 440, 478
Ebû Hanîfe 170, 271
Ebû Hayyân 38, 170, 171, 182, 202, 255, 344, 353, 401, 409, 457, 514, 544, 624, 633
Ebû Miclez 238, 239, 242, 409
Ebû Nuaym 175, 188, 239, 240, 319, 338, 355, 606
Ebû Ubeyd 138, 164, 166, 167, 177, 205, 206, 352, 355, 379, 381
Ebû Ubeyde 97, 625
Ebû Ya'lâ 92, 93, 358, 359, 360, 361, 400, 475, 478
Ebû Yûsuf 170
Ebû Zür'a 60, 170, 345, 477, 607
Ebü'd-Dahdâha 474
Ebü'ş-Şeyh 452, 534, 623, 626, 627, 628, 636, 638, 639
Erîha 526
Ermiyâ 527
Eşdûd 524
Eşmevîl 577, 583, 584, 602
Ezdûd 524
Ezrakî 534

F

Ferezdâk 127, 495, 496
Ferrâ 38, 61, 98, 202, 234, 293, 441, 494, 495, 497
Filistin 524, 554, 555
Fîrûzâbâdî 647

H

Hafs 60, 91, 140, 141, 291, 370, 605
Hâkim 61, 116, 119, 137, 281, 366, 437, 451, 532, 538, 611
Hâkim en-Nîsâbûrî 116, 119
Halef 37, 475
Hamevî 455

Hamza 38, 154, 261, 291, 477
Harun 15, 50, 51, 83, 123, 161, 182, 207, 241, 330, 357, 376, 381, 387, 396, 401, 403, 455, 476, 486, 487, 491, 505, 516, 518, 524, 525, 536, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 547, 549, 551, 562, 565, 600, 624, 627, 634, 636, 645
Hatîb el-Bağdâdî 364, 630, 631
Hatîb et-Tebrîzî 291
Havârizmî 170
Hızkîl 452, 454, 456, 458, 460, 486
Hicaz 37, 149, 154, 261, 409
Humeydî 88, 606

İ

İbn Abdilberr 43, 46, 361, 378, 379, 382, 403
İbn Adî 60, 92, 452, 605
İbn Âmir 37, 154, 261, 291
İbn Asâkir 345, 365, 372, 505, 507, 528, 532, 534, 537, 540, 543, 580
İbn Atıyye 29, 31, 32, 171, 189, 255, 401, 628
İbn Ebî Âsım 93, 365, 391, 639
İbn Ebî Davud 348, 349, 350, 352, 377, 378, 379, 380
İbn Ebî Hâtim 27, 31, 35, 36, 45, 49, 53, 56, 57, 64, 80, 82, 94, 97, 101, 102, 103, 104, 106, 110, 111, 119, 137, 139, 140, 141, 144, 145, 152, 153, 156, 159, 164, 167, 180, 185, 187, 188, 191, 193, 194, 195, 197, 204, 212, 216, 217, 218, 221, 222, 226, 231, 235, 236, 237, 239, 240, 241, 243, 244, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 261, 263, 264, 265, 266, 274, 282, 289, 290, 298, 300, 301, 302, 303, 307, 311, 328, 329, 335, 338, 339, 343, 354, 358, 364, 389, 394, 395, 397, 398, 400, 402, 404, 413, 414, 415, 424, 430, 431, 435, 453, 454, 456, 457, 463, 465, 467, 475, 476, 481, 483, 490, 492, 504, 505, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 529, 530, 534, 536, 537, 539, 541, 542, 545, 547, 548, 552, 553, 554, 555, 558, 559, 563, 565, 568, 570, 577, 588, 592, 593, 602, 604, 605, 610, 614, 618, 620, 622, 623, 624, 626, 628, 630, 633, 634, 635, 636, 637, 642, 644, 645
İbn Ebî Şeybe 25, 27, 30, 36, 45, 49, 51, 53, 54, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 75, 87, 88, 91, 94, 110, 111, 129, 141, 142, 165, 166, 167, 169, 174, 175, 176, 177, 179, 206, 210, 211, 212, 220, 222, 223, 224, 226, 227, 228, 229, 234, 237, 238, 239, 240, 244, 247, 252, 256, 258, 264, 265, 270, 272, 273, 275, 276, 277, 278, 279, 287, 294, 302, 304, 305, 307, 308, 309, 312, 314, 319, 320, 322, 323, 325, 330, 343, 344, 346, 349, 350, 351, 352, 353, 358, 360, 366, 367, 370, 372, 380, 381, 383, 384, 387, 411, 413, 416, 417, 418, 419, 563
İbn Ebü'd-Dünyâ 465
İbn Fâris 202
İbn Hacer 40, 107, 120, 239, 389, 390, 623, 631
İbn Hazm 142, 168, 169, 171, 175, 176, 177, 212, 264, 269, 272, 273, 287, 344, 346, 349, 350, 351, 358, 366, 411, 414, 417, 418, 458
İbn Humeyd 22, 26, 42, 43, 50, 51, 101, 119, 122, 125, 140, 141, 152, 153, 159, 167, 171, 174, 179, 180, 181, 188, 194, 198, 209, 217, 220, 222, 227, 229, 236, 245, 246, 248, 254, 258, 306, 310, 317, 318, 329, 330, 336, 341, 345, 351, 372, 387,

395, 396, 403, 404, 405, 416, 436, 454, 455, 458, 459, 462, 482, 501, 515, 523, 532, 535, 552, 553, 561, 578, 632, 644
İbn Huzeyme 360, 363, 392, 639
İbn Kesîr 24, 37, 40, 41, 70, 91, 111, 137, 151, 158, 160, 216, 218, 231, 241, 242, 246, 248, 253, 261, 291, 300, 301, 317, 329, 351, 367, 368, 370, 440, 477, 540, 552, 605, 606, 638
İbn Kesîr el-Mekkî 477
İbn Mâce 26, 61, 88, 93, 206, 207, 214, 294, 357, 392, 421, 423, 440, 478, 563
İbn Ma'kûlâ 365
İbn Manzûr 155, 291, 538, 625
İbn Merdûye 115, 129
İbn Mes'ûd 28, 38, 51, 362, 401
İbn Muhaysın 409
İbn Mücâhid 291
İbn Sa'd 127, 212, 365, 562, 563, 564
İbn Sîde 460
İbnü'l-Cevzî 430, 433, 435, 436, 437, 631, 639
İbnü'l-Cezerî 37, 38, 607
İbnü'l-Esîr 41, 294, 592
İbnü'l-Münzir 82, 105, 107, 115, 123, 124, 137, 139, 178, 204, 216, 220, 243, 257, 264, 266, 276, 307, 335, 338, 344, 346, 348, 349, 350, 353, 356, 373, 388, 397, 403, 404, 407, 412, 415, 490, 616, 618, 635, 636, 642
İbn Vehb 24, 45, 160, 189, 195, 228, 229, 231, 235, 248, 249, 254, 305, 315, 316, 335, 340, 347, 389, 403, 420, 424, 434, 447, 461, 466, 473, 480, 512, 514, 546, 560, 569, 594, 628, 638, 644, 645
İbn Zencele 154, 261
İbn Zencûye 164, 166, 167, 174, 175, 177
İkrime 25, 40, 73, 120, 137, 161, 244, 264, 265, 300, 307, 314, 316, 317, 340, 363, 387, 403, 409, 436, 437, 505, 539, 540, 541, 542, 629, 630, 643
İlyas 486, 487
İmam Mâlik 23, 42, 74, 105, 214, 232, 316, 421, 440
İmam Muhammed 170
İmam Şâfiî 42, 74, 232
İsmail b. İshâk 353, 378
İsrâiloğulları 14, 458, 481, 483, 486, 488, 489, 490, 491, 492, 494, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 513, 514, 516, 517, 518, 522, 527, 535, 546, 548, 549, 555, 565, 580, 583, 584, 585, 590, 594, 601, 608

K

Kâlib b. Yûfanna 458
Kisâî 37, 98, 154, 261, 291, 477, 495
Kûfe 38, 154, 345
Kurtubî 158, 170, 171, 628
Kutrub 641

L

Lâvî 482, 502, 506

M

Medine 38, 149, 557
Mizzî 46, 90, 304, 317, 346, 349, 365, 371, 380, 383, 389, 395, 542
Muhammas 391
Muhammed b. Abdila'lâ 40, 49, 70, 90
Muhammed b. Nasr 404
Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe 636
Muhammed Nâsıruddin el-Elbânî 639
Musa 14, 15, 25, 32, 35, 51, 52, 56, 62, 73, 75, 83, 91, 106, 110, 111, 112, 121, 123, 125, 145, 158, 163, 182, 185, 186, 193, 196, 208, 210, 218, 232, 235, 245, 253, 256, 267, 289, 300, 302, 303, 315, 316, 340, 363, 367, 376, 378, 381, 387, 399, 400, 401, 414, 420, 422, 435, 445, 446, 455, 457, 476, 481, 482, 483, 484, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 505, 506, 510, 514, 516, 518,

521, 524, 525, 526, 528, 529, 530, 531, 536, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 547, 549, 551, 552, 555, 559, 565, 567, 570, 590, 600, 602, 608, 610, 613, 614, 624, 627, 629, 630, 633, 634, 636, 639, 645
Mu'temir b. Süleyman 40, 49, 60, 90, 238
Mücâhid 27, 28, 29, 31, 52, 73, 75, 84, 97, 102, 103, 120, 121, 135, 156, 167, 168, 176, 177, 180, 187, 188, 190, 191, 193, 195, 196, 199, 217, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 234, 235, 237, 244, 246, 247, 248, 253, 256, 277, 288, 291, 298, 301, 305, 309, 312, 315, 319, 325, 326, 327, 338, 339, 355, 376, 381, 387, 388, 398, 404, 405, 406, 407, 412, 423, 424, 425, 433, 438, 444, 457, 463, 465, 483, 511, 515, 533, 534, 538, 588, 599, 600, 601, 603, 604, 610, 611, 623, 633, 644
Mücâhid b. Cebr 224, 234, 247, 312, 398, 463, 465, 511, 515, 534, 588, 604, 610, 623, 644
Müsedded 344, 345
Müslim 87, 88, 89, 90, 161, 205, 206, 207, 225, 243, 244, 252, 343, 347, 348, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 363, 364, 366, 380, 391, 392, 422, 423, 451, 526, 604, 611, 636, 637

N

Nâfi' 37, 70, 74, 154, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 261, 274, 275, 277, 278, 288, 291, 302, 320, 328, 352, 353, 373, 374, 378, 389, 421, 422, 423, 477, 643
Nehaî 228, 308, 406, 407
Nehhâs 31, 76, 164, 171, 204, 276, 431
Nesâî 26, 87, 88, 90, 93, 94, 117, 119, 206, 208, 209, 214, 358, 376, 390, 392, 403, 423, 437, 439, 452, 453, 605

P

Pervîz b. Hürmüz 467

R

Rûyânî 60

S

Saîd b. Mansûr 30, 46, 50, 65, 66, 71, 72, 73, 93, 129, 137, 142, 143, 210, 221, 225, 239, 241, 245, 265, 266, 269, 270, 272, 273, 275, 278, 282, 287, 308, 310, 313, 317, 321, 343, 344, 346, 410, 411, 413, 416, 432, 437, 475, 535, 536, 542
Sa'lebî 266, 458
Samuel 524, 574, 602
Sâsânîler 467
Sîbeveyhi 155
Suyûtî 47
Süfyân es-Sevrî 160, 173, 180, 187, 217, 220, 224, 239, 240, 248, 256, 410
Süleyman 40, 45, 49, 60, 90, 92, 94, 106, 110, 214, 230, 231, 238, 239, 242, 300, 329, 345, 346, 351, 354, 362, 364, 366, 367, 371, 378, 379, 381, 387, 396, 400, 419, 432, 490, 496, 506, 508, 545, 605, 620

Ş

Şam 149, 154, 333, 487, 533
Şem'ûn 483, 492, 505, 547, 552, 559, 602
Şemvîl 482, 483, 488, 500, 501, 503, 512, 517, 518, 520, 521, 522, 523, 547, 549, 577, 610

T

Taberânî 60, 92, 116, 117, 119, 206, 212, 329, 363, 364, 365, 366, 367, 370, 391, 400, 402, 403, 475, 533, 605
Taberî 12, 40, 47, 62, 84, 91, 97, 107, 111, 120, 121, 123, 124, 127, 139, 143, 151,

171, 178, 183, 185, 202, 216, 222, 232, 236, 242, 249, 252, 282, 304, 305, 322, 333, 341, 353, 356, 361, 368, 370, 373, 382, 385, 387, 399, 401, 402, 403, 404, 406, 407, 420, 424, 439, 447, 452, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 474, 479, 482, 483, 489, 490, 492, 493, 502, 504, 505, 514, 520, 522, 535, 540, 546, 547, 552, 555, 562, 563, 564, 569, 585, 587, 592, 597, 604, 605, 606, 611, 613, 616, 627, 628, 637, 638, 640, 645, 646
Taberiyye 526
Tahâvî 137, 143, 212, 344, 346, 347, 348, 349, 355, 357, 358, 363, 364, 365, 366, 370, 371, 372, 374, 379, 380, 383, 386, 404
Tâlût 15, 16, 498, 499, 500, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 513, 514, 516, 517, 518, 522, 525, 526, 528, 529, 530, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 572, 573, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 583, 584, 586, 587, 588, 590, 591, 592, 593, 596, 599, 600, 601, 602, 603, 607, 608, 609
Tayâlisî 91, 117, 205, 214, 294, 328, 347, 357, 376, 392, 419
Tirmizî 60, 61, 88, 214, 357, 366, 440, 478, 562
Tûsî 172, 235, 363, 390, 512, 633, 636

U

Ukaylî 362, 605

Ü

Übeyy b. Ka'b 37, 375, 381
Ürdün 524, 526, 554, 555

V

Vâsıt 455
Vekî' 57, 87, 91, 116, 180, 187, 205, 216, 228, 237, 244, 266, 279, 281, 282, 302, 304, 308, 309, 311, 312, 313, 321, 322, 323, 325, 328, 339, 344, 348, 349, 350, 352, 391, 392, 402, 413, 421, 424, 451, 534, 541, 563

Y

Yakub 38, 45, 53, 54, 60, 61, 65, 68, 72, 102, 165, 167, 211, 482, 635
Yehûza 500
Yûşa 458, 484, 486, 489
Yûşa' b. Nûn 484, 486, 489

Z

Zebîdî 534
Zehebî 451, 605, 631, 635
Zemahşerî 294, 641
Zûkâr Savaşı 467

ŞAİRLER

A

Accâc 249, 641, 642
Adî b. er-Rikâ 624
Ahtal 127
A'şâ el-Kebîr 647

B

Bükeyr Esam Beni'l-Hâris b. Abbâd 467

C

Cerîr 22, 26, 50, 101, 122, 125, 127, 167, 174, 179, 180, 220, 227, 245, 248, 310, 311, 317, 318, 330, 336, 356, 380, 404, 416, 421, 532, 632

E

Ebû Mihcen es-Sekafî 38
Ebü'l-Gavl et-Tuhevî 38
Ebü'l-Lihâm et-Tağlibî 155
Evs b. Hacer 128

F

Ferezdak 291

H

Hutay'e 249

İ

İbn Berâ 538

K

Kays b. el-Mülevvah 409

M

Meymûn b. Kays 625

N

Nâbiga el-Ca'dî 263
Nâbiğa ez-Zübyânî 333

R

Ru'be b. Accâc 249

S

Sâbit b. Ka'b el-Atekî 202

Ü

Ümeyye b. Ebi's-Salt 472, 622

Z

Zürrumme 127

RÂVİLER

A

Abbâd b. Avvâm 363
Abbâd b. Râşid 116
Abbâd b. Ya'kûb el-Esedî 384
Abbas b. Ebî Tâlib 91, 628
Abbas b. Muhammed 349
Abbâs b. Velîd 400
Abde 304, 324, 366, 379, 395
Abde b. Süleyman 366, 379
Abdul'alâ 210
Abdulazîz 107
Abdulkerim el-Cezerî 67
Abdullah 2, 26, 27, 34, 39, 40, 41, 42, 56, 70, 72, 74, 82, 88, 93, 95, 110, 116, 119, 123, 125, 129, 139, 141, 142, 146, 159, 165, 166, 167, 168, 170, 171, 172, 174, 176, 177, 179, 180, 185, 188, 190, 192, 193, 197, 204, 212, 213, 218, 222, 230, 231, 243, 253, 270, 275, 288, 293, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 307, 308, 319, 320, 321, 326, 328, 345, 346, 347, 350, 352, 354, 356, 357, 363, 366, 370, 372, 373, 374, 377, 379, 380, 386, 387, 390, 391, 394, 397, 402, 403, 419, 421, 427, 431, 440, 475, 530, 536, 539, 543, 575, 606, 626, 636, 639, 640, 642, 643, 646
Abdullah b. Ahmed b. Şebbûye 110
Abdullah b. Avn 302, 321
Abdullah b. Ca'fer 320
Abdullah b. Dînâr 373
Abdullah b. Ebî Müleyke 326
Abdullah b. Ebî Ziyâd 639
Abdullah b. Ebî Ziyâd el-Katavânî 639
Abdullah b. Halîfe 639, 640
Abdullah b. Hâris 475
Abdullah b. Hübeyre es-Sebeî 390
Abdullah b. İdris 165
Abdullah b. İsmail 366
Abdullah b. Kesîr 177
Abdullah b. Mes'ûd 39, 146, 403, 427, 475
Abdullah b. Muhammed b. Akîl 72
Abdullah b. Muhammed el-Hanefî 168, 172, 179, 193
Abdullah b. Mübârek 394
Abdullah b. Nâfi' 421
Abdullah b. Nümeyr 275
Abdullah b. Osman 168, 172, 179, 193, 346
Abdullah b. Osman b. Hüseym 346
Abdullah b. Ömer 74, 372, 373, 374
Abdullah b. Rebâh 42
Abdullah b. Salih 243, 626, 642, 646
Abdullah b. Şeddâd 212, 213
Abdullah b. Şeddâd b. el-Hâd 212
Abdullah b. Utbe 166, 167, 170, 174
Abdullah b. Vehb 347
Abdullah b. Yezîd 171, 270, 352, 372, 377
Abdullah b. Yezîd el-Ezdî 377
Abdullah b. Yezîd el-Mukri 171, 270
Abdullah yani İbn Ebî Bekr 41
Abdulmelik 129, 420, 563
Abdurrahmân 88, 89, 93, 94, 111, 112, 129, 141, 142, 155, 166, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 217, 220, 221, 224, 225, 226, 227, 230, 231, 235, 238, 239, 240, 243, 252, 256, 269, 270, 277, 279, 282, 321, 347, 348, 349, 358, 359, 371, 373, 375, 381, 396, 398, 417, 436, 457, 531
Abdurrahmân b. Avsece 457
Abdurrahmân b. Ebân 371
Abdurrahmân b. Ebân b. Osman 371
Abdurrahmân b. el-Beylemânî 129
Abdurrahmân b. Kâsım 225, 226, 227, 231, 235

Abdurrahmân b. Kays 375, 381
Abdurrahman b. Mehdî 30, 71
Abdurrahman b. Muhammed el-Muhâribî 33, 35
Abdurrahmân b. Süleyman 230, 231
Abdurrahman el-Medenî 644
Abdussamed b. Abdülvâris 636
Abdüla'lâ 23, 49, 67, 69, 70, 228, 258, 389, 447
Abdülhamîd b. Beyân es-Sükkerî 46, 402
Abdülmelik b. Abdurrahmân 348, 349
Abdülmelik b. Ebî Süleyman 381, 387, 419
Abdülmelik b. el-Muğîre 129
Abdülmelik b. Muhammed er-Rakkâşî 478
Abdülvâhid el-Mevsılî 363
Abdülvehhâb 46, 61, 205, 206, 225, 226, 235, 267, 273, 274, 302, 321, 324, 328, 353, 363, 378, 384, 385, 406, 445, 541
Abdülvehhâb b. Atâ 363
Abdülvehhâb es-Sekafî 226, 235, 302, 541
Abdürrezzâk 30, 31, 37, 41, 48, 53, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 89, 94, 105, 122, 138, 139, 141, 143, 157, 160, 164, 169, 170, 183, 187, 194, 197, 210, 212, 218, 222, 224, 226, 230, 238, 243, 244, 247, 248, 254, 256, 266, 268, 270, 275, 277, 278, 279, 282, 288, 303, 305, 306, 307, 308, 314, 315, 320, 323, 324, 325, 335, 346, 347, 349, 353, 358, 359, 383, 386, 387, 398, 407, 410, 413, 414, 415, 416, 417, 423, 430, 446, 462, 473, 474, 484, 507, 527, 528, 530, 532, 534, 536, 537, 540, 543, 547, 548, 554, 558, 569, 575, 577, 626, 629, 630, 643
Abdüssamed 75, 371, 452, 453, 483, 503, 513, 520, 527, 548, 583
Abdüssamed b. Abdilvâris 75
Abdüssamed b. Ma'kil 453, 483, 503, 513, 520, 527, 548, 583
Abdüsselâm 111, 368, 382
Abdüsselâm b. Harb 111
Abîde 223, 357, 358, 360, 361, 369
Abîde es-Selmânî 357, 358, 360, 361, 369
Âdem 91, 141, 223, 225, 372, 526, 611, 623, 626
Âdem el-Askalânî 223
Affân 72, 348, 370, 383
Affân b. Müslim 348
Ahmed 31, 61, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 107, 110, 175, 206, 209, 212, 214, 240, 265, 319, 338, 344, 347, 355, 357, 358, 359, 360, 361, 363, 364, 365, 366, 368, 371, 372, 376, 382, 389, 390, 391, 392, 395, 399, 400, 407, 411, 420, 422, 423, 435, 451, 453, 457, 478, 505, 530, 562, 563, 564, 579, 605, 606, 611, 636, 637, 639, 640
Ahmed b. Abde ed-Dabbî 395
Ahmed b. Abdurrahmân b. Vehb 347
Ahmed b. Hâzim 175, 240, 319, 338, 355
Ahmed b. İshâk 107, 265, 344, 355, 368, 372, 382, 389, 399, 407, 411, 420, 451, 457, 505, 562, 564, 637, 640
Ahmed b. İshâk el-Ahvâzî 355, 407, 505
Ahmed b. Menî' 363
Ahmed b. Mikdâm 435
Ahmed b. Muhammed b. Habîb et-Tûsî 390
Ahmed b. Sinân el-Vâsıtî 357
Ahmed b. Yunus 209
Akîl 72, 270, 372, 433, 453
Ali 27, 32, 33, 34, 35, 44, 46, 51, 56, 64, 66, 67, 70, 82, 91, 95, 123, 139, 140, 146, 152, 153, 159, 160, 165, 166, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 181, 185, 188, 190, 192, 194, 198, 204,

210, 213, 222, 229, 230, 236, 243, 246, 253, 254, 256, 257, 258, 261, 263, 265, 269, 270, 297, 300, 306, 307, 310, 317, 318, 319, 329, 341, 344, 345, 351, 354, 357, 358, 359, 360, 361, 363, 365, 369, 391, 394, 397, 431, 450, 462, 531, 532, 533, 538, 604, 626, 628, 636, 642, 646
Ali b. Abdila'lâ 32, 33, 35
Ali b. Abdila'lâ el-Muhâribî 33
Ali b. Âsım 360
Ali b. Bezîme 51
Ali b. Davud 391
Ali b. Ebî Talha 27, 34, 44, 82, 95, 123, 146, 243, 253, 261, 297, 300, 307, 397, 431, 626, 642, 646
Ali b. Ebî Tâlib 351, 354, 358, 361, 369, 531, 532, 538
Ali b. el-Hakem 179
Ali b. Müshir 628
Ali b. Müslim et-Tûsî 363, 636
Ali b. Saîd el-Kindî 394
Ali b. Sehl 46, 64, 140, 152, 269, 306
Ali b. Zeyd 91, 319
Alkame 93, 94, 142, 307, 308, 309, 315, 482
Alkame b. Mersed 93, 94
Allah Resûlü'nün (sav) azatlı kölesi Sevbân 60
A'meş 87, 142, 307, 308, 309, 319, 322, 323, 343, 359
Âmir 37, 41, 46, 53, 57, 60, 116, 117, 154, 212, 228, 244, 261, 267, 269, 274, 291, 310, 321, 348, 356, 357, 362, 370, 375, 381, 563
Âmir eş-Şa'bî 267
Ammâr 118, 144, 152, 157, 176, 198, 228, 242, 318, 319, 350, 351, 354, 369, 386, 388, 405, 415, 464, 489, 508, 537, 593, 614, 622, 628, 637, 645
Ammâr b. Ebî Ammâr 318, 319
Ammâr b. Hasan 369, 386, 388, 405, 464, 489, 508, 537, 593, 622
Ammâr ed-Dühnî 637
Amr 25, 27, 28, 32, 35, 37, 41, 45, 51, 64, 73, 83, 84, 97, 102, 103, 106, 120, 123, 135, 143, 145, 156, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 182, 185, 186, 190, 193, 195, 196, 218, 222, 224, 234, 235, 245, 247, 253, 254, 256, 257, 258, 261, 281, 287, 288, 289, 291, 298, 301, 302, 307, 315, 317, 320, 325, 329, 330, 333, 335, 338, 340, 341, 347, 349, 364, 369, 371, 372, 375, 379, 386, 387, 398, 401, 402, 412, 413, 414, 419, 435, 438, 439, 444, 446, 450, 455, 456, 457, 462, 463, 476, 477, 483, 491, 492, 505, 511, 514, 515, 533, 536, 541, 547, 552, 555, 559, 563, 565, 567, 570, 588, 590, 592, 602, 603, 610, 620, 623, 624, 627, 628, 633, 634, 636, 644, 645
Amra 41, 42
Amr b. Ali 160, 165, 166, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 256, 257, 258, 450, 462
Amr b. Ali el-Bâhilî 160
Amr b. Avn 364, 413, 627
Amr b. Dînâr 45, 73, 143, 287, 307, 317, 446, 463, 505
Amr b. Ebî Hakîm 375
Amr b. Ebî Seleme 281, 330, 335, 369, 620
Amr b. Hammâd 123, 414, 435, 505, 514, 547, 555, 559, 624, 627, 628, 634, 636, 645
Amr b. Hâris 347
Amr b. Mürre 143
Amr b. Râfi' 379
Amr b. Şuayb 64, 165, 329
Anbese 50, 51, 217, 345, 351, 403, 405, 454, 455, 606
Âsım 27, 28, 37, 84, 93, 97, 102, 120, 135, 154, 156, 160, 165, 167, 180, 190, 193, 195, 212, 216, 224, 234, 247, 261, 288,

291, 298, 301, 310, 318, 325, 338, 344, 353, 356, 358, 360, 361, 365, 370, 387, 391, 398, 402, 410, 412, 438, 439, 444, 463, 511, 515, 533, 588, 603, 610, 623, 639, 644
Âsım b. Behdele 353
Âsım el-Ahvel 180
Atâ 29, 35, 52, 64, 65, 139, 146, 160, 168, 175, 178, 182, 196, 210, 211, 226, 257, 278, 287, 313, 335, 363, 381, 387, 395, 419, 420, 433, 439, 444, 446, 457, 537, 538, 544, 620
Atâ b. Ebî Rebâh 52, 64, 335, 537, 538, 544
Atâ b. es-Sâib 175
Atâ el-Horasânî 35, 178, 257, 457
Atıyye 29, 31, 32, 107, 171, 189, 255, 399, 401, 628
Avf 236, 269, 270, 369, 383, 384, 386, 406
Avf el-A'râbî 384
Avvâm b. Havşeb 372, 532

B

Bakiyye b. Velîd 419
Bekr b. Abdullah el-Müzenî 119
Berâ b. Âzib 365, 562, 566, 569
Bişr 24, 53, 60, 64, 81, 117, 144, 156, 163, 165, 168, 169, 178, 193, 197, 246, 256, 260, 268, 272, 273, 276, 289, 299, 300, 302, 309, 316, 321, 326, 327, 339, 340, 346, 351, 352, 353, 361, 366, 377, 395, 398, 414, 419, 423, 434, 464, 474, 481, 506, 529, 539, 540, 553, 554, 557, 564, 568, 613, 618, 643
Bişr b. Bekr 64
Bişr b. Muâz 81, 117, 156, 163, 165, 169, 197, 246, 268, 272, 276, 289, 339, 361, 398, 414, 423, 434, 464, 474, 481, 506, 553, 568, 613, 643
Bişr b. Mufaddal 302, 419, 539
Bükeyr b. Ahnes 423
Büreyde 392

C

Câbir 45, 122, 123, 180, 228, 238, 244, 266, 364, 383, 387, 395, 418, 419, 542, 606
Câbir b. Abdullah 387, 419, 606
Câbir b. Gurâb 418, 419
Câbir b. Zeyd 45, 238, 383, 395
Ca'fer b. Ebi'l-Muğîre 635, 640
Ca'fer b. Rebî'a 170, 171
Cemîle b. Übeyy b. Selûl 42
Cerîr 22, 26, 50, 101, 122, 125, 127, 167, 174, 179, 180, 220, 227, 245, 248, 310, 311, 317, 318, 330, 336, 356, 380, 404, 416, 421, 532, 632
Cerîr b. Hâzim 310, 311, 318
Cübeyr 46, 142, 225, 243, 252, 260, 273, 320, 326, 327, 338, 351, 395, 396, 411, 445, 447, 450, 451, 526, 635, 637, 640
Cübeyr b. Mut'im 320, 338
Cüreyrî 418
Cüveybir 32, 33, 35, 48, 80, 83, 96, 145, 151, 158, 168, 169, 171, 182, 185, 194, 241, 242, 255, 257, 330, 340, 341, 353, 355, 396, 412, 413, 432, 507, 512, 624, 627, 636, 638, 644

D

Dahhâk 32, 33, 35, 48, 73, 80, 83, 96, 106, 126, 145, 151, 158, 168, 171, 179, 182, 183, 185, 194, 212, 241, 242, 255, 257, 290, 300, 329, 330, 340, 341, 353, 354, 355, 396, 397, 412, 413, 432, 490, 507, 508, 512, 545, 624, 627, 636, 638, 644
Dahhâk b. Müzâhim 179, 183, 508
Damdam b. Zür'a 369
Davud 17, 137, 212, 265, 266, 267, 321, 328, 345, 348, 349, 350, 352, 366, 371, 376, 377, 378, 379, 380, 391, 423, 528,

533, 539, 540, 564, 573, 574, 575, 576, 578, 579, 580, 584, 585, 586, 587, 588, 590, 591, 592, 593, 595, 596, 597, 599, 600, 601, 602, 605, 609, 610
Davud b. Kays 350
Derrâc 400

E

Ebû Abdurrahmân 141, 171
Ebû Ahmed 31, 94, 107, 265, 344, 355, 365, 366, 368, 372, 382, 389, 399, 407, 411, 420, 451, 457, 505, 562, 564, 637, 640
Ebû Ahmed ez-Zübeyrî 94, 366, 399, 407, 505, 562, 564, 637
Ebû Akîl Zühre b. Ma'bed 372
Ebû Âmir 41, 116, 117, 212, 274, 348, 356, 357, 370, 375, 381, 563
Ebû Amr 37, 41, 64, 261, 291, 402, 477
Ebû Amr es-Sedûsî 41
Ebû Amr eş-Şeybânî 402
Ebû Âsım 27, 28, 84, 97, 102, 120, 135, 156, 160, 165, 167, 190, 193, 195, 212, 216, 224, 234, 247, 288, 298, 301, 325, 338, 344, 356, 387, 398, 410, 412, 438, 439, 444, 463, 511, 515, 533, 588, 603, 610, 623, 644
Ebû Asme 317
Ebû Avâne 173, 175, 313, 357, 366, 395, 423
Ebû Basra el-Gıfârî 390, 391
Ebû Bekir b. Ebû Üveys 110
Ebû Bekr el-Hüzelî 119
Ebû Bişr 168, 193, 260, 273, 309, 326, 327, 351, 352, 377, 395
Ebû Bişr Verkâ' 168, 193
Ebû Bürde 294
Ebû Ca'fer 38, 62, 80, 84, 110, 152, 171, 176, 183, 216, 230, 232, 236, 249, 252, 273, 282, 304, 382, 386, 405, 406, 415, 420, 479, 493, 552, 607, 638, 640, 645
Ebû Davud et-Tayâlisî 328
Ebu'd-Duhâ 101, 125, 141, 143, 281, 359, 367
Ebû Esmâ er-Rahabî 61
Ebû Eyyûb 351, 356
Ebû Gassân en-Nehdî 112
Ebû Hâlid 309, 327
Ebû Hâlid el-Ahmer 327
Ebû Hassân 357, 361, 369
Ebû Hassân el-A'rec 361
Ebû Hayyân 38, 170, 171, 182, 202, 255, 344, 353, 401, 409, 457, 514, 544, 624, 633
Ebû Hişâm 87, 303, 304, 308, 309, 312, 313, 318, 319, 320, 322, 323, 325, 327, 328
Ebû Hişâm er-Rifâî 303, 318, 319, 320
Ebû Husayn 65, 304, 323
Ebû Huzeyfe 28, 84, 97, 103, 121, 135, 156, 168, 177, 191, 193, 196, 247, 288, 298, 301, 325, 339, 388, 398, 412, 438, 439, 444, 463, 534, 604, 611, 633
Ebû Hüreyre 91, 294, 346, 347, 363, 365
Ebû İdris 60
Ebû İshâk 26, 282, 294, 321, 328, 344, 345, 355, 380, 482, 562, 563, 564, 639, 640
Ebû İshak el-Hemedânî 121
Ebû Kılâbe 392
Ebû Kuteybe 257
Ebû Küreyb 23, 56, 60, 66, 111, 116, 142, 166, 176, 205, 208, 209, 211, 213, 214, 237, 241, 269, 287, 307, 308, 309, 311, 312, 322, 338, 344, 345, 350, 353, 366, 379, 384, 391, 402, 424, 535, 542, 562, 635, 644
Ebu'l-A'lâ 111, 112
Ebu'l-A'lâ el-Evdî 112
Ebû Mâlik el-Eş'arî 369
Ebû Mesleme 419
Ebû Miclez 238, 239, 242, 409
Ebû Muâviye 30, 87, 308, 322, 323, 345, 359, 360
Ebû Muâviye el-Becelî 345
Ebû Muâz 106, 126, 290, 300, 329, 354, 397, 432, 490, 508, 545

Ebû Muâz Fadl b. Hâlid 329
Ebû Musa 111, 112, 367, 636
Ebû Musa el-Eş'arî 112
Ebû Nadra 418, 419
Ebu'n-Numân Ârim 61
Ebû Nuaym 175, 188, 239, 240, 319, 338, 355, 606
Ebû Nusayr'ın azatlı kölesi Sâlim 368
Ebû Ravh Abdurrahmân b. Sinan es-Sekûnî 398
Ebû Rebî'a 478
Ebû Recâ 102, 312, 383, 384, 406
Ebû Recâ el-Utâridî 383, 384
Ebû Rezîn 30, 33
Ebû Sahr 345
Ebû Saîd 214, 348, 372, 374, 400, 440
Ebû Saîd el-Hudrî 214, 348, 372, 374, 440
Ebû Saîd el-Hudrî'nin kız kardeşi Fâria 440
Ebû Sâlih 34, 44, 45, 54, 88, 104, 185, 204, 261, 263, 265, 266, 280, 303, 313, 316, 346, 347, 363, 380, 542
Ebû Seleme 230, 320, 379
Ebu's-Sâib Selm b. Cünâde 394
Ebû Temîm el-Ceyşânî 390, 391
Ebû Ubeyd 138, 164, 166, 167, 177, 205, 206, 352, 355, 379, 381
Ebû Üsâme Hammâd b. Zeyd b. Üsâme 304, 322
Ebû Zâide 371
Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe 112
Ebû Züheyr 80, 145, 158, 185, 241, 257, 343, 396, 432, 507, 512, 624, 627, 636, 638
Ebû Zür'a 60, 170, 345, 477, 607
Ebü'l-Ahvas 25, 26, 344, 403, 532, 533
Ebü'l-Âliye 216, 272, 273, 384, 385, 386
Ebü'l-Hâris el-Gifârî 91
Ebü'l-Hattâb 60
Ebü'l-Heysem 400
Ebü'l-Hüseyin yani Zeyd b. Hubâb 327
Ebü'l-Minhâl 384
Ebü'l-Muhâcir 392
Ebü'l-Münîb 395
Ebü's-Sâib 30, 66, 141, 176, 237, 308, 322, 359, 360, 395, 418
Ebü's-Sâib Selm b. Cünâde 237, 360
Eclah 345
Eflah b. Saîd 327
el-A'meş 359
el-Füray'a bt. Mâlik 214
el-Hakem b. Uteybe 212
el-Hâris b. Şübeyl 402
el-Himmânî 315
el-Velîd 64, 107
Enes 74, 78, 92, 105, 273, 386, 478
Enes b. Mâlik 92
Ensar'dan bir râvi 372
Esbât 25, 32, 35, 51, 83, 106, 123, 145, 158, 163, 182, 185, 186, 193, 196, 218, 235, 245, 253, 256, 289, 302, 315, 340, 401, 414, 435, 455, 457, 476, 483, 491, 505, 514, 536, 541, 547, 552, 555, 559, 565, 567, 570, 590, 602, 624, 627, 633, 634, 636, 645
Esed b. Musa 378, 400
Esmâ 61, 212, 213, 214, 216, 410, 478, 610, 623, 624, 626, 631, 635, 636
Esmâ bt. Umeys 212
Esved 38, 87, 309, 395
Esved b. Yezîd 309
Eş'as 60, 65, 175, 176, 240, 418, 454, 462
Eş'as b. Sevvâr 60, 418
Evzâî 64, 391, 392
Eyyûb 37, 46, 52, 61, 68, 69, 110, 167, 170, 174, 208, 270, 273, 277, 278, 282, 288, 323, 325, 351, 356, 391, 422, 445, 466
Eyyûb b. Musa 52, 208
Eyyûb b. Süleyman 110
Eyyûb b. Süveyd 391

F

Fadl b. Delhem 116, 413
Fudayl 40, 107, 309, 319, 365, 366, 399, 418
Fudayl b. Merzûk 107, 365, 366, 399
Füleyh b. Süleyman 214

H

Habîb 317, 356, 390, 436, 451
Habîb b. Ebî Sâbit 436
Habîbe bt. Sehl el-Ensâriyye 42
Haccâc 29, 43, 44, 52, 66, 73, 74, 76, 120, 177, 178, 235, 253, 257, 308, 309, 322, 323, 343, 349, 350, 352, 353, 373, 386, 399, 429, 433, 440, 455, 458, 478, 483, 490, 510, 511, 515, 525, 537, 544, 546, 555, 560, 565, 568, 599, 616, 633
Haccâc b. Ertât 455
Haccâc b. Minhâl 352, 429
Haccâc İbn Rişdîn 440
Hafs 60, 91, 140, 141, 291, 370, 605
Hafsa 205, 206, 352, 375, 377, 378, 379, 381, 382
Hafsa bt. Ömer 205, 206
Hafs b. Âsım 370
Hafs b. Bişr 60
Hakem 66, 71, 155, 179, 212, 213, 278, 279, 281, 322, 323, 356, 359, 363, 364, 391, 402, 417, 535, 629, 630, 632
Hakem b. Ebân 629, 630
Hakem b. Uteybe 66, 212, 213
Hakem b. Zuheyr 402
Hakkâm 51, 217, 222, 245, 345, 351, 405, 454, 455
Halef b. Halîfe 475
Hâlid 89, 106, 112, 309, 327, 329, 360, 363, 364, 365, 379, 380, 402, 419, 532, 533, 541, 542, 643
Hâlid b. Abdullah 363
Hâlid b. Dihkân 364
Hâlid b. Sebelân 364
Hâlid b. Yezîd 379, 380
Hallâd 644
Hammâd 46, 50, 61, 66, 74, 123, 174, 175, 176, 177, 179, 227, 304, 318, 319, 322, 325, 350, 352, 353, 373, 378, 386, 414, 417, 435, 466, 478, 505, 514, 533, 540, 547, 555, 559, 624, 627, 628, 634, 636, 645
Hammâd b. Osman 466
Hammâd b. Seleme 174, 176, 177, 318, 319, 325, 352, 378, 478, 533
Hammâd b. Zeyd 61, 179, 304, 322, 353
Hâris 91, 129, 212, 333, 344, 345, 347, 402, 467, 475, 628
Harun b. Muğîre 50, 403
Harun en-Nahvî 161
Hasan 30, 37, 42, 48, 49, 54, 56, 57, 60, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 89, 102, 110, 115, 116, 118, 122, 138, 142, 143, 157, 164, 165, 166, 169, 170, 176, 187, 211, 218, 236, 237, 239, 240, 241, 242, 243, 247, 256, 270, 272, 273, 274, 278, 279, 287, 306, 311, 312, 314, 315, 320, 324, 325, 327, 348, 350, 356, 366, 367, 369, 386, 388, 398, 405, 411, 413, 414, 416, 417, 436, 462, 464, 466, 473, 484, 489, 495, 507, 508, 527, 530, 531, 534, 536, 537, 540, 543, 547, 548, 554, 558, 569, 575, 577, 593, 622, 626, 629, 630, 638, 643
Hasan b. Atiyye 142
Hasan b. Ebü'l-Hasan 398
Hasan b. Sâlih 327
Hasan b. Vâkıd 42
Hasan b. Yahya 554, 626, 629, 630, 643
Hasan b. Zibrikân 436
Hasan el-Basrî 436
Hattâb b. Osman 398
Hayr b. Nuaym 390, 391
Hayr b. Nuaym el-Hadramî 390
Hayve 70, 74, 170, 171, 345, 372, 389, 440
Hayve b. Şüreyh 170, 171, 345, 372, 440
Hemmâm 222, 224, 226, 230, 238, 243, 244, 247, 248, 254, 256, 266, 268, 270, 277, 278, 279, 282, 288, 303, 305, 306, 307, 308, 314, 320, 323, 324, 335, 346, 348, 349, 353, 358, 359, 370, 383, 386, 387, 398, 407, 429, 430, 446, 462, 474, 507,

528, 530, 532, 534, 536, 543, 548, 554, 558, 569, 577, 630, 643
Hennâd 25, 403, 532
Hennâd b. es-Serî 403
Herim b. Hayyân 418, 419
Hevze 236
Hibbân b. Musa 56, 73, 121, 125, 300, 303, 316, 340, 445, 446
Hilâl b. el-Alâ' er-Rakkî 143
Hilâl b. Habbâb 363
Hilâl b. Yesâf 464
Hilâs b. Amr 317, 386
Himmânî 315, 397
Hişâm 22, 23, 45, 46, 87, 92, 166, 176, 303, 304, 308, 309, 312, 313, 318, 319, 320, 322, 323, 325, 327, 328, 350, 389, 416, 495, 530, 630, 631
Hişâm b. Abdülmelik 92
Hişâm b. Sa'd 389
Hişâm b. Urve 22, 45, 87, 350
Humeyd 22, 26, 42, 43, 47, 50, 51, 53, 66, 69, 70, 71, 74, 75, 82, 97, 101, 107, 111, 112, 115, 119, 120, 122, 125, 138, 140, 141, 152, 153, 159, 164, 167, 171, 174, 179, 180, 181, 188, 194, 198, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 216, 217, 220, 222, 227, 229, 236, 237, 239, 245, 246, 248, 254, 258, 260, 269, 274, 277, 302, 306, 307, 310, 317, 318, 321, 327, 329, 330, 335, 336, 338, 339, 341, 344, 345, 346, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 355, 356, 363, 366, 372, 387, 395, 396, 399, 403, 404, 405, 407, 412, 414, 416, 421, 436, 454, 455, 458, 459, 462, 464, 474, 475, 478, 482, 486, 501, 506, 515, 523, 532, 535, 539, 552, 553, 561, 578, 605, 606, 610, 613, 618, 627, 628, 632, 644
Humeyd b. Abdirrahman 69
Humeyd b. Abdurrahmân b. Avf 269
Humeyd b. Mes'ade 53, 210, 211, 260, 302, 321, 346, 366, 539
Humeyd b. Nâfi' 206, 207, 208, 209
Humeyd el-A'rac 475
Husayf 319
Husayn 65, 304, 323, 388, 436, 464, 465
Hübeyre b. Meryem 380
Hüseyin 29, 52, 83, 96, 106, 120, 126, 140, 177, 178, 216, 235, 242, 253, 257, 290, 300, 327, 329, 354, 360, 365, 387, 397, 399, 432, 433, 458, 483, 490, 508, 510, 511, 515, 525, 537, 544, 545, 546, 555, 560, 565, 568, 599, 616, 633
Hüseyin b. Ali es-Sudâî 360, 365
Hüseyin b. Ferec 106, 290, 329, 354, 397, 432, 490, 508, 545
Hüseyin b. Vâkıd 387
Hüşeym 65, 70, 71, 72, 83, 92, 93, 96, 166, 172, 227, 242, 245, 307, 309, 311, 312, 326, 351, 352, 353, 372, 384, 410, 411, 413, 532, 627, 635
Hz. Âişe 41, 87, 88, 89, 90, 91, 209, 348, 349, 350, 351, 380
Hz. Âişe'nin azatlı cariyesi Humeyde bint Ebî Yunus 348
Hz. Âişe'nin (ra) azatlı kölesi Ebû Yunus 380
Hz. Ali 66, 213, 344, 345, 357, 358, 359, 360, 532, 533, 604
Hz. Hafsa 352, 375, 377, 378, 379, 381, 382
Hz. Ömer 68, 69, 127, 164, 165, 169, 263, 379, 386, 454
Hz. Ömer'in azatlı kölesi Amr b. Râfi' 379

İ

İbn Abbas 27, 34, 35, 36, 40, 44, 56, 57, 73, 79, 82, 95, 103, 123, 124, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 146, 178, 185, 190, 192, 204, 210, 211, 214, 220, 221, 222, 242, 243, 253, 257, 260, 263, 264, 265, 271,

287, 297, 300, 303, 305, 307, 314, 318, 319, 335, 336, 344, 354, 355, 363, 364, 380, 383, 384, 385, 386, 397, 399, 403, 406, 423, 431, 437, 439, 450, 451, 453, 458, 467, 490, 509, 510, 512, 525, 526, 529, 535, 539, 540, 544, 546, 555, 560, 565, 567, 569, 611, 626, 629, 635, 637, 640, 642, 643, 646
İbn Abbas'ın azatlı kölesi İkrime 629
İbn Aclân 440
İbn Arûbe 366
İbn Asme 387
İbn Avn 223, 302, 324, 394
İbn Beşşâr 31, 42, 46, 61, 65, 69, 71, 93, 94, 129, 142, 174, 175, 176, 206, 207, 210, 220, 221, 224, 225, 236, 238, 239, 240, 241, 243, 252, 264, 273, 274, 276, 277, 282, 294, 311, 321, 324, 327, 356, 358, 359, 366, 375, 381, 383, 384, 387, 390, 406, 410, 416, 417, 445, 478, 563
İbn Cüreyc 29, 31, 35, 43, 44, 45, 52, 53, 65, 68, 73, 120, 139, 160, 164, 165, 177, 178, 182, 183, 196, 197, 199, 210, 211, 212, 217, 218, 226, 235, 253, 257, 279, 305, 307, 313, 326, 335, 348, 349, 353, 387, 399, 422, 423, 433, 446, 458, 483, 490, 510, 511, 515, 525, 526, 537, 544, 546, 555, 560, 565, 568, 569, 599, 600, 601, 615, 616, 633
İbn Ebî Adî 74, 267, 275, 294, 324, 356, 367, 383, 406, 462
İbn Ebî Ca'fer 47, 64, 104, 111, 118, 119, 144, 152, 157, 228, 242, 256, 268, 273, 289, 299, 301, 328, 339, 350, 351, 354, 369, 386, 388, 405, 415, 430, 464, 489, 508, 509, 529, 537, 541, 554, 558, 564, 593, 605, 614, 622, 623, 624, 628, 637, 645
İbn Ebî Hilâl 379, 380
İbn Ebî Leylâ 363, 364
İbn Ebî Meryem 373, 374
İbn Ebî Necîh 27, 28, 73, 84, 97, 102, 103, 120, 121, 135, 156, 167, 168, 177, 190, 191, 193, 195, 196, 217, 224, 234, 246, 247, 277, 278, 288, 298, 301, 325, 338, 339, 387, 388, 398, 412, 438, 439, 444, 463, 511, 515, 533, 534, 588, 603, 604, 610, 611, 623, 633, 644
İbn Ebî Râfi' 375, 381
İbn Ebî Zâide 237, 241, 269, 338, 402, 644
İbn Ebî Zi'b 141, 338, 372, 376
İbn Ebi'z-Zinâd 45
İbn Ebû Ca'fer 110, 152, 176, 415
İbn Fudayl 309, 319, 418
İbn Huceyra 170
İbn Humeyd 22, 26, 42, 43, 50, 51, 101, 119, 122, 125, 140, 141, 152, 153, 159, 167, 171, 174, 179, 180, 181, 188, 194, 198, 209, 217, 220, 222, 227, 229, 236, 245, 246, 248, 254, 258, 306, 310, 317, 318, 329, 330, 336, 341, 345, 351, 372, 387, 395, 396, 403, 404, 405, 416, 436, 454, 455, 458, 459, 462, 482, 501, 515, 523, 532, 535, 552, 553, 561, 578, 632, 644
İbn Hübeyre 391
İbn İdris 66, 165, 635
İbn İshâk 365, 483, 488, 502, 515, 535, 552, 553, 561, 578
İbn İshâk el-Ahvâzî 365
İbn Lebîbe 346
İbn Lehî'a 329, 372, 400
İbn Mehdî 313, 318, 320, 321, 325
İbn Merdûye 115, 129
İbn Mes'ûd 28, 38, 51, 362, 401
İbn Nümeyr 402
İbn Ömer 70, 93, 94, 129, 141, 146, 210, 274, 275, 278, 347, 352, 370, 372, 374, 389, 392, 421, 422, 605
İbn Sinân 356

İbn Sîrîn 166, 170, 270, 324, 325, 360, 418, 437
İbn Şihâb 54, 88, 104, 125, 159, 180, 188, 197, 204, 218, 231, 270, 280, 288, 299, 303, 316, 347
İbn Tâvus 68, 314, 400, 414
İbn Uleyye 45, 53, 54, 61, 68, 69, 102, 165, 166, 167, 211, 223, 266, 272, 273, 277, 278, 282, 287, 288, 305, 307, 310, 312, 313, 318, 323, 324, 326, 344, 346, 367, 371, 383, 406, 418, 422, 437, 542
İbnu'l-Kâsım 168
İbn Uyeyne 87, 88, 208, 287, 476
İbnü'l-Berkî 330, 335, 341, 369, 373, 374
İbnü'l-Mübârek 35, 56, 73, 87, 121, 125, 139, 141, 145, 151, 164, 168, 171, 172, 179, 182, 187, 193, 194, 196, 197, 209, 224, 226, 227, 230, 241, 246, 248, 253, 279, 300, 303, 316, 340, 346, 386, 405, 413, 415, 416, 417, 419, 445, 446, 476, 530, 606
İbnü'l-Müsennâ 71, 73, 90, 137, 142, 205, 267, 269, 274, 275, 276, 277, 279, 281, 302, 311, 321, 324, 367, 371, 378, 390, 417, 478, 532, 533, 540
İbnü'l-Müseyyeb 67
İbnü's-Salt 213
İbn Vehb 24, 45, 160, 189, 195, 228, 229, 231, 235, 248, 249, 254, 305, 315, 316, 335, 340, 347, 389, 403, 420, 424, 434, 447, 461, 466, 473, 480, 512, 514, 546, 560, 569, 595, 628, 638, 644, 645
İbn Vekî' 180, 216, 237, 244, 328, 534, 563
İbn Zeyd 24, 160, 189, 195, 229, 235, 248, 249, 254, 305, 315, 340, 403, 424, 434, 447, 461, 473, 480, 512, 514, 546, 560, 569, 595, 628, 638, 645
İbrahim 50, 53, 56, 60, 65, 68, 71, 72, 87, 92, 102, 125, 127, 142, 161, 165, 167, 168, 172, 173, 174, 175, 176, 179, 211, 212, 225, 227, 228, 237, 240, 241, 266, 269, 270, 272, 278, 279, 305, 307, 308, 309, 312, 313, 315, 317, 318, 319, 322, 323, 324, 343, 346, 351, 367, 368, 370, 371, 372, 374, 390, 406, 407, 410, 411, 416, 418, 436, 437, 452, 482, 483, 484, 502, 532, 533, 579, 588, 591, 597, 599, 600, 610, 635, 642
İbrahim b. Talha 372, 374
İbrahim b. Yezîd ed-Dımeşkî 368
İbrahim en-Nehaî 228
İkrime 25, 40, 73, 120, 137, 161, 244, 264, 265, 300, 307, 314, 316, 317, 340, 363, 387, 403, 409, 436, 437, 505, 539, 540, 541, 542, 629, 630, 643
İmrân 239, 240, 261, 267, 398, 486, 531, 610
İmrân b. Bekkâr el-Kelâî 398
İsa 18, 27, 84, 91, 97, 102, 120, 135, 156, 167, 180, 190, 193, 195, 224, 234, 247, 288, 298, 301, 308, 310, 318, 325, 338, 386, 387, 398, 412, 438, 439, 444, 454, 463, 511, 515, 533, 536, 588, 603, 609, 610, 612, 613, 614, 623, 644
İsa b. Âsım 310, 318
İsa b. Âsım el-Esedî 310, 318
İsa b. Meymûn 444, 644
İsâm b. Ravvâd b. Cerrâh 367
İshâk 26, 31, 47, 54, 64, 73, 80, 92, 105, 107, 110, 111, 145, 158, 214, 226, 241, 256, 257, 265, 268, 273, 282, 289, 294, 299, 301, 321, 328, 329, 339, 343, 344, 345, 353, 355, 363, 365, 368, 372, 378, 380, 382, 389, 390, 396, 399, 407, 411, 420, 430, 432, 440, 451, 457, 458, 459, 482, 483, 484, 486, 488, 501, 502,

503, 505, 507, 512, 513, 515, 520, 529, 535, 541, 552, 553, 554, 558, 561, 562, 563, 564, 578, 579, 583, 588, 591, 597, 599, 600, 605, 610, 622, 623, 624, 627, 630, 631, 636, 637, 638, 639, 640
İshâk b. Ebî Ferve 382
İshâk b. el-Haccâc 343
İshâk b. Mansûr 111
İsmail 30, 33, 46, 65, 87, 105, 112, 175, 211, 245, 264, 265, 304, 322, 323, 353, 356, 366, 369, 370, 378, 402, 452, 483, 503, 504, 513, 520, 542, 583, 610, 628
İsmail b. Abdülkerim 483, 503, 504, 513, 520, 583
İsmail b. Ebî Hâlid 402
İsmail b. Ebû Üveys 105
İsmail b. Müslim 356
İsmail b. Sâlim 65, 175, 245
İsmail b. Sümeyʿ 30, 33
İsmail b. Ümeyye 265
İsrâil 57, 142, 228, 244, 303, 304, 313, 319, 323, 355, 361, 411, 562, 591

K

Kabîsa b. Züeyb 70, 74, 75, 171, 183, 382
Kâsım 29, 43, 52, 54, 83, 90, 96, 120, 168, 177, 178, 216, 217, 225, 226, 227, 231, 235, 242, 253, 257, 328, 349, 399, 433, 458, 483, 490, 510, 511, 515, 525, 537, 544, 546, 555, 560, 565, 568, 599, 616, 633, 644
Kâsım b. Ebû Bezze 217
Kâsım b. Muhammed 54, 226, 227, 235, 349
Katâde 23, 24, 28, 31, 49, 69, 81, 105, 115, 117, 122, 144, 156, 157, 163, 164, 165, 168, 169, 178, 179, 187, 197, 216, 241, 243, 246, 256, 258, 268, 272, 275, 276, 289, 294, 299, 304, 311, 317, 324, 325, 339, 348, 351, 353, 357, 361, 366, 367, 369, 370, 383, 387, 390, 398, 414, 415, 416, 417, 429, 430, 434, 435, 462, 464, 474, 478, 480, 481, 484, 506, 507, 529, 537, 540, 547, 553, 554, 557, 558, 564, 568, 569, 613, 617, 618, 626, 643
Kays 40, 41, 42, 43, 59, 60, 63, 176, 177, 202, 203, 325, 350, 355, 375, 381, 386, 389, 409, 502, 625
Kays b. Rebîʿ 389
Kays b. Saʿd 176, 177, 325
Kurra 274
Küheyl b. Harmele 365
Külsûm b. el-Mustalik 403

L

Leys 52, 54, 60, 66, 88, 104, 125, 159, 180, 187, 188, 197, 204, 208, 218, 223, 224, 231, 237, 248, 253, 256, 266, 280, 288, 294, 299, 303, 316, 317, 325, 339, 347, 379, 380, 391, 404, 405, 424, 534
Leys b. Ebî Süleym 60
Leys ve Eyyûb b. Musa 52

M

Maʿkil b. Yesâr 115, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 126
Mâlik 23, 42, 74, 92, 105, 112, 214, 231, 232, 315, 316, 362, 369, 379, 380, 411, 420, 421, 439, 440, 535, 643
Mâlik b. Enes 74, 105
Mâlik b. Miğvel 362
Maʾmer 31, 37, 41, 48, 67, 68, 69, 71, 72, 89, 105, 122, 138, 141, 143, 157, 164, 169, 170, 179, 187, 209, 212, 224, 241, 243, 246, 247, 268, 270, 278, 279, 281, 303, 306, 308, 309, 314, 320, 322, 324, 325, 346, 348, 356, 398, 414, 415, 416, 430, 462, 473, 484, 507, 537, 540, 547, 554, 558, 569, 626, 629, 630, 643
Mansûr 30, 46, 50, 65, 66, 71, 72, 73, 93,

101, 111, 122, 125, 129, 137, 142, 143, 173, 179, 210, 220, 221, 222, 223, 225, 228, 229, 239, 241, 242, 244, 245, 265, 266, 269, 270, 272, 273, 275, 278, 282, 287, 308, 310, 312, 313, 315, 317, 321, 324, 330, 343, 344, 346, 359, 407, 410, 411, 413, 416, 432, 437, 457, 475, 532, 535, 536, 542, 632
Mansûr b. el-Mu'temir 359, 457
Matar 67
Mervân -yani İbn Muâviye- 384
Mesrûk 101, 125, 343, 365
Mes'ûdî 279, 328, 343, 419
Meymûn b. Mihrân 37
Meysere en-Nehdî 450, 451
Mihrân 37, 140, 152, 153, 159, 181, 188, 194, 198, 229, 236, 246, 254, 258, 306, 329, 341
Miksem 51, 363, 364
Mincâb b. Hâris 628
Minhâl 352, 384, 429, 450, 451
Minhâl b. Amr 450
Muâviye 27, 30, 34, 44, 56, 82, 87, 95, 123, 139, 185, 190, 192, 204, 209, 222, 243, 253, 261, 263, 265, 266, 297, 300, 307, 308, 319, 322, 323, 345, 359, 360, 384, 397, 431, 475, 626, 642
Mu'âviye b. Salih 646
Muâviye b. Salih 243, 626, 642
Muâz b. Hişâm 416
Muğîre 50, 71, 72, 125, 129, 142, 167, 172, 173, 174, 175, 227, 310, 311, 312, 313, 336, 351, 403, 410, 411, 416, 605, 635, 640
Muhâcir 385, 392
Muhammed 2, 23, 27, 28, 30, 33, 34, 35, 40, 41, 46, 49, 50, 52, 54, 57, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 74, 79, 84, 90, 91, 92, 93, 97, 99, 102, 103, 110, 112, 113, 115, 116, 120, 124, 129, 135, 137, 142, 156, 167, 168, 170, 172, 173, 174, 179, 190, 193, 195, 205, 206, 212, 213, 214, 217, 221, 223, 224, 226, 227, 230, 234, 235, 238, 239, 242, 244, 247, 256, 257, 260, 269, 275, 276, 278, 281, 282, 288, 298, 301, 302, 305, 314, 317, 320, 321, 323, 325, 327, 328, 329, 338, 344, 345, 347, 348, 349, 351, 354, 356, 357, 358, 359, 360, 362, 366, 369, 370, 375, 376, 377, 379, 380, 383, 385, 386, 387, 390, 391, 396, 397, 398, 399, 402, 404, 405, 406, 412, 417, 420, 421, 436, 438, 439, 440, 444, 449, 450, 452, 453, 458, 459, 463, 467, 475, 478, 482, 486, 488, 498, 501, 509, 510, 511, 512, 515, 517, 530, 531, 533, 536, 539, 555, 562, 563, 566, 579, 588, 603, 605, 606, 608, 609, 610, 620, 623, 626, 636, 639, 643, 644
Muhammed b. Abdula'lâ 238, 239, 347, 351
Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem 170, 345, 347, 379, 380, 440
Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem el-Mısrî 170, 345, 379
Muhammed b. Abdullah b. Bezî 539, 643
Muhammed b. Abdullah b. el-Hakem 391
Muhammed b. Abdullah el-Ensârî 366
Muhammed b. Abdullah el-Mahzûmî 116
Muhammed b. Abdullah el-Muharrimî 370
Muhammed b. Abdurrahîm el-Berkî 281
Muhammed b. Abdurrahmân 129, 217
Muhammed b. Amr 27, 28, 84, 97, 102, 103, 120, 135, 156, 167, 190, 193, 195, 224, 234, 247, 288, 298, 301, 320, 325, 338, 349, 379, 387,

398, 412, 438, 439, 444, 463, 511, 515, 533, 588, 603, 610, 623, 644
Muhammed b. Avf et-Tâî 369
Muhammed b. Bekr 366
Muhammed b. Beşşâr 30, 49, 65, 74, 93, 115, 173, 179, 205, 206, 217, 256, 260, 275, 317, 344, 348, 351, 357, 358, 370, 377, 396, 436, 478, 531, 563
Muhammed b. Bişr 366
Muhammed b. Ca'fer 66, 71, 93, 142, 205, 221, 244, 260, 269, 276, 278, 281, 327, 357, 358, 359, 370, 375, 376, 377, 383, 390, 406, 417
Muhammed b. Cuhâde 636
Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im 320
Muhammed b. Dînâr 92
Muhammed b. Ebû Atîk 110
Muhammed b. el-Müsennâ 66, 70, 137
Muhammed b. Harb 320, 329
Muhammed b. Humeyd 348, 421, 486
Muhammed b. İbrahim el-Enmâtî 92
Muhammed b. İbrahim es-Sülemî 212
Muhammed b. İmâra el-Esedî 399
Muhammed b. İsa ed-Dâmeğânî 386
Muhammed b. İshâk 54, 390, 458, 459, 486, 501
Muhammed b. İsmail b. Ayyâş 369, 370
Muhammed b. Ka'b el-Kurazî 327
Muhammed b. Kesîr 46, 345
Muhammed b. Ma'mer 41, 212, 348, 356
Muhammed b. Ma'mer el-Bahrânî 212
Muhammed b. Muâviye el-Enmâtî en-Neysâbûrî 475
Muhammed b. Müsennâ 90, 221, 244, 278, 328, 357, 358, 359, 370, 375, 376, 380, 385, 478, 533
Muhammed b. Sa'd 34, 57, 79, 103, 124, 242, 257, 305, 314, 354, 397, 453, 467, 509, 510, 512, 555, 626, 643
Muhammed b. Sâlih 34
Muhammed b. Sâlim 50
Muhammed b. Sehl b. Asker 452, 530
Muhammed b. Sîrîn 167, 174, 302, 321, 360
Muhammed b. Talha 212, 213, 357, 362
Muhammed b. Ubeyd el-Muhâribî 344, 402
Muhammed b. Umâra el-Esedî 362
Muhammed b. Yahyâ 23, 67, 69
Muhammed b. Yezîd 46, 90, 402
Muhammed b. Yezîd el-Evdî 90
Muhammed -yani İbn Talha- 356
Muhâribî 32, 33, 35, 344, 402
Musa 14, 15, 25, 32, 35, 51, 52, 56, 62, 73, 75, 83, 91, 106, 110, 111, 112, 121, 123, 125, 145, 158, 163, 182, 185, 186, 193, 196, 208, 210, 218, 232, 235, 245, 253, 256, 267, 289, 300, 302, 303, 315, 316, 340, 363, 367, 376, 378, 381, 387, 399, 400, 401, 414, 420, 422, 435, 445, 446, 455, 457, 476, 481, 482, 483, 484, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 505, 506, 510, 514, 516, 518, 521, 524, 525, 526, 528, 529, 530, 531, 536, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 547, 549, 551, 552, 555, 559, 565, 567, 570, 590, 600, 602, 608, 610, 613, 614, 624, 627, 629, 630, 633, 634, 636, 639, 645
Mus'ab 344, 345, 562
Mus'ab b. Sellâm 344
Musa b. Harun 51, 83, 123, 182, 401, 455, 476, 491, 505, 536, 565, 624, 627, 634, 636, 645
Musa b. İsa el-Leysî 91

Musa b. Muhammed el-Ensârî 420
Musa b. Sehl er-Remlî 363
Musa b. Ukbe 110, 210, 422
Mutarrif 26, 74, 175, 635
Mutarrif b. Abdillah 74
Mu'temir 40, 49, 60, 70, 90, 238, 239, 347, 351, 359, 435, 457
Mu'temir b. Süleyman 40, 49, 60, 90, 238
Mübârek 35, 56, 73, 87, 121, 125, 139, 141, 145, 151, 164, 168, 171, 172, 179, 182, 187, 193, 194, 196, 197, 209, 224, 226, 227, 230, 241, 246, 248, 253, 279, 300, 303, 316, 340, 346, 356, 386, 394, 405, 413, 415, 416, 417, 419, 445, 446, 476, 530, 606
Mücâhid 27, 28, 29, 31, 52, 73, 75, 84, 97, 102, 103, 120, 121, 135, 156, 167, 168, 176, 177, 180, 187, 188, 190, 191, 193, 195, 196, 199, 217, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 234, 235, 237, 244, 246, 247, 248, 253, 256, 277, 288, 291, 298, 301, 305, 309, 312, 315, 319, 325, 326, 327, 338, 339, 355, 376, 381, 387, 388, 398, 404, 405, 406, 407, 412, 423, 424, 425, 433, 438, 444, 457, 463, 465, 483, 511, 515, 533, 534, 538, 588, 599, 600, 601, 603, 604, 610, 611, 623, 633, 644
Mücâhid b. Musa 75, 376, 381, 387
Müemmel 65, 210, 217, 264, 269, 294, 563
Mürre 143, 356, 357, 362, 401
Mürre b. Mihmer 356
Müsennâ 27, 28, 31, 34, 35, 47, 54, 56, 61, 64, 66, 70, 71, 73, 74, 76, 80, 82, 84, 87, 88, 90, 95, 97, 103, 104, 105, 110, 121, 123, 125, 135, 137, 139, 141, 142, 145, 151, 156, 158, 159, 161, 164, 168, 171, 177, 180, 182, 185, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 204, 205, 218, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 230, 231, 235, 239, 241, 243, 244, 246, 247, 248, 253, 256, 257, 261, 263, 265, 267, 268, 269, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 288, 289, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 307, 311, 315, 316, 321, 324, 325, 328, 329, 339, 340, 343, 346, 350, 352, 353, 357, 358, 359, 364, 367, 370, 371, 372, 373, 375, 376, 378, 380, 385, 386, 388, 390, 396, 397, 398, 412, 413, 415, 417, 419, 429, 430, 431, 432, 438, 439, 444, 445, 446, 463, 476, 478, 483, 503, 507, 512, 513, 520, 529, 532, 533, 534, 540, 541, 554, 558, 564, 583, 604, 605, 611, 622, 623, 624, 626, 627, 633, 636, 638, 642, 646
Müsennâ b. İbrahim 483, 642
Müslim 87, 88, 89, 90, 161, 205, 206, 207, 225, 243, 244, 252, 343, 347, 348, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 363, 364, 366, 380, 391, 392, 422, 423, 451, 526, 604, 611, 636, 637
Müslim b. İbrahim 161, 225
Müslim el-Batîn 225, 243, 244, 252, 637
Müzâhim b. Zevvâd b. Ulbe 60

N

Nâfi' 37, 70, 74, 154, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 261, 274, 275, 277, 278, 288, 291, 302, 320, 328, 352, 353, 373, 374, 378, 389, 421, 422, 423, 477, 643
Nâfi' b. Mâlik 643
Nâfi' b. Yezîd 373
Nasr b. Ali 70, 210
Nehaî 228, 308, 406, 407

Nüseyr b. Züʿlûk Ebû Tuʿme 389

O

Osman b. Esved 395
Osman b. Ömer 375, 381

Ö

Ömer 2, 68, 69, 70, 74, 93, 94, 112, 127, 129, 141, 146, 164, 165, 169, 205, 206, 210, 263, 274, 275, 278, 347, 352, 359, 368, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 378, 379, 381, 386, 389, 392, 421, 422, 454, 496, 536, 605, 606, 620, 639
Ömer b. Hattâb 69, 164, 371
Ömer b. Süleyman 371, 620

R

Ravh 42, 398
Rebîʿ 45, 47, 60, 64, 78, 110, 144, 152, 216, 242, 256, 268, 273, 289, 299, 301, 317, 328, 339, 351, 354, 369, 378, 386, 388, 389, 396, 400, 405, 415, 430, 489, 508, 529, 537, 541, 554, 558, 564, 593, 605, 614, 622, 623, 628, 637, 645
Rebîʿ b. Ebî Râşid 396
Rebîʿ b. Enes 78, 273, 386
Rebîʿ b. Huseym 389
Rebîʿ b. Süleyman 45, 378, 400
Recâ b. Hayve 70, 74, 389
Rezîn b. Ubeyd 355
Rezîn el-Ahmerî 93
Rübeyyiʿ bt. Muʿavviz b. Afrâʾ 72

S

Sâbit 40, 41, 42, 43, 59, 60, 63, 107, 202, 362, 370, 371, 372, 373, 375, 376, 381, 436, 474, 478
Sâbit b. Muhammed 362
Sâbit b. Yezîd 60
Sadaka 364, 365, 369
Sadaka b. Hâlid 364, 365
Saʿd b. Ebî Vakkâs 338
Saʿd b. Hafs et-Talhî 91
Saʿd b. İbrahim 269, 270
Saʿd b. İshâk b. Kaʿb b. Ucre 440
Safiyye bt. Ebû Ubeyd 205, 206
Saîd 23, 24, 30, 46, 49, 50, 54, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 81, 89, 91, 93, 115, 117, 129, 137, 142, 143, 144, 156, 163, 164, 165, 169, 178, 197, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 214, 216, 221, 225, 226, 227, 228, 235, 239, 241, 243, 245, 246, 252, 256, 258, 260, 265, 266, 268, 269, 270, 272, 273, 275, 276, 278, 282, 287, 289, 294, 299, 304, 308, 310, 311, 313, 317, 320, 321, 324, 325, 326, 327, 330, 335, 338, 339, 341, 343, 344, 346, 348, 349, 351, 353, 356, 359, 361, 366, 367, 369, 370, 372, 374, 380, 387, 390, 394, 395, 396, 397, 398, 400, 410, 411, 413, 414, 416, 418, 419, 422, 432, 434, 435, 437, 440, 445, 447, 450, 451, 464, 466, 474, 475, 481, 506, 526, 529, 531, 535, 536, 540, 542, 553, 554, 557, 564, 568, 605, 606, 613, 618, 635, 637, 640, 643
Saîd b. Abdülazîz 330, 335, 400
Saîd b. Amr es-Sekûnî 419
Saîd b. Beşîr 367, 387
Saîd b. Cübeyr 46, 142, 225, 243, 252, 260, 273, 326, 327, 338, 351, 395, 396, 411, 445, 447, 450, 451, 526, 635, 637, 640
Saîd b. Cübeyr b. Mutʿim 338
Saîd b. Ebî Arûbe 216, 366
Saîd b. Ebî Eyyûb 270
Saîd b. el-Müseyyeb 93
Saîd b. er-Rebîʿ er-Râzî 317
Saîd b. Eyyûb 466
Saîd b. Hakem 356
Saîd b. Müseyyeb 54, 164, 165, 216, 275, 276, 304, 324, 325, 370, 372, 374, 390
Saîd b. Nümeyr 359
Saîd b. Rebîʿ 400
Saîd b. Yahyâ el-Emevî 422

Saîd b. Yezîd 418
Sâlih b. Keysân 320
Sâlih b. Sâlih 269
Sâlih ed-Dehhân 238
Sâlim 50, 65, 93, 175, 245, 315, 327, 347, 352, 368, 377, 397, 411, 414, 454
Sâlim b. Abdullah 93, 347, 377
Sâlim b. Eftas 327
Sâlim b. Rezîn el-Ahmerî 93
Sehl b. Âmir 362
Sehl b. Yusuf 74
Seleme 174, 176, 177, 205, 206, 207, 208, 209, 225, 230, 243, 252, 269, 281, 318, 319, 320, 325, 330, 335, 350, 352, 369, 373, 378, 379, 458, 459, 478, 482, 486, 501, 515, 523, 531, 532, 533, 535, 552, 553, 561, 578, 620, 636
Seleme b. Ebî Meryem 373
Seleme b. Fadl 486, 501
Seleme b. Küheyl 225, 243, 252, 531, 532, 636
Selm b. Cünâde 237, 360, 394, 404, 635
Semura'nın mevlâsı Kesîr 68, 69
Semüre 356, 366, 367
Sevbân 60, 61
Sevr 37, 105, 355
Sevr b. Zeyd ed-Dîlî 105
Sevrî 30, 65, 140, 146, 160, 173, 180, 187, 194, 217, 220, 224, 239, 240, 244, 248, 256, 308, 315, 324, 410, 417, 534, 543, 548
Sevvâr b. Abdullah 419
Simâk 25, 403, 437, 532, 533
Süfyân 30, 31, 57, 65, 71, 87, 91, 93, 94, 121, 125, 129, 140, 142, 152, 153, 159, 160, 164, 172, 173, 174, 175, 180, 181, 187, 188, 194, 198, 208, 210, 211, 217, 220, 224, 229, 230, 236, 237, 239, 240, 243, 246, 248, 252, 253, 254, 256, 258, 264, 265, 277, 282, 287, 294, 306, 308, 309, 313, 317, 321, 325, 329, 339, 341, 344, 349, 356, 358, 359, 396, 400, 407, 410, 411, 413, 417, 421, 424, 436, 450, 451, 531, 532, 534, 563, 637
Süfyân b. Vekî' 57, 87, 91, 339, 349, 413, 421
Sükeyne bint Hanzala b. Abdullah b. Hanzala 230
Süleyman 40, 45, 49, 60, 90, 92, 94, 106, 110, 214, 230, 231, 238, 239, 242, 300, 329, 345, 346, 351, 354, 362, 364, 366, 367, 371, 378, 379, 381, 387, 396, 400, 419, 432, 490, 496, 506, 508, 545, 605, 620
Süleyman b. Abdülcebbâr 362
Süleyman b. Ahmed el-Cüreşî 364
Süleyman b. Bilal 110
Süleyman b. Davud 371
Süleyman b. Erkam 110
Süleyman b. Rezîn 94
Süleyman b. Yesâr 92
Süleyman et-Teymî 239, 242, 346, 351
Süveyd 35, 87, 139, 145, 151, 164, 168, 171, 182, 187, 194, 196, 224, 226, 227, 230, 241, 246, 248, 253, 346, 391, 415, 419, 464, 476
Süveyd b. Nasr 35, 87, 145, 227, 419, 476

Ş

Şa'bî 50, 57, 65, 142, 175, 180, 228, 244, 245, 257, 265, 266, 267, 304, 310, 311, 313, 322, 323, 328, 336, 394
Şakîk b. Ukbe el-Abdî 365
Şebîb b. Saîd 228
Şeddâd b. Hâd 388
Şehr b. Havşeb 294
Şerîk 315, 384, 397, 505
Şeybân 91, 197, 308, 339, 558, 568
Şeybân en-Nahvî 558
Şeybânî 141, 142, 402
Şibl 28, 84, 97, 103, 121, 135, 156, 168, 177, 191, 193, 196, 247, 288, 298, 301, 325, 339, 388, 398, 402, 412, 438, 439, 444, 463, 534, 604, 611, 630, 633
Şuayb b. Leys 347, 380
Şu'be 66, 71, 93, 142, 205, 207, 221, 223, 225,

228, 229, 244, 260, 269, 276, 278, 279, 281, 307, 308, 309, 319, 327, 352, 357, 358, 359, 367, 370, 371, 375, 377, 380, 390, 417, 533
Şüreyh 170, 171, 266, 267, 278, 279, 281, 282, 302, 304, 310, 311, 318, 319, 321, 322, 323, 324, 325, 328, 330, 345, 369, 372, 440
Şüreyh b. Ubeyd 369
Şüteyr b. Şekel 359, 367

T

Talha 27, 34, 44, 70, 82, 95, 123, 146, 212, 213, 243, 253, 261, 297, 300, 307, 356, 357, 362, 372, 374, 397, 431, 626, 642, 646
Tâvus 53, 54, 68, 309, 314, 326, 327, 400, 414
Temîm b. el-Muntasır 275
Teymî 239, 242, 346, 351, 363

U

Ubeyd 74, 91, 106, 126, 138, 164, 166, 167, 168, 177, 205, 206, 300, 329, 344, 350, 352, 354, 355, 369, 379, 381, 396, 397, 402, 432, 490, 508, 545, 644
Ubeyd b. Âdem b. Ebî İyâs el-Askalânî 91
Ubeyd b. Selmân 126
Ubeyd b. Süleyman 106, 300, 329, 396, 432, 490, 508, 545
Ubeyd b. Süleyman el-Bâhilî 106
Ubeyd b. Umeyr 381
Ubeydullah 70, 87, 90, 92, 143, 210, 274, 275, 302, 303, 304, 308, 313, 319, 323, 352, 353, 361, 373, 378, 399, 421, 639
Ubeydullah b. el-Abbas 92
Ubeydullah b. İsmail el-Hebbârî 87
Ubeydullah b. Musa 303, 399, 639
Ubeydullah b. Ömer 352, 378, 421
Ukayl 72, 88, 159, 180, 188, 197, 204, 218, 231
Ukbe b. Âmir el-Cühenî 60
'Ukbe b. Ebî's-Sahbâ 76
Umâre b. Umeyr 636
Umeyr b. Abdullah 129
Urve 22, 28, 45, 87, 88, 89, 209, 350, 372, 374, 375
Urve b. Zübeyr 88, 372, 375

Ü

Ümmü Habîbe 206, 207, 208, 209, 367
Ümmü Humeyd bint Abdurrahmân 349
Ümmü Muhammed 91
Ümmü Seleme 205, 206, 207, 208, 209, 230, 350
Ümmü Seleme'nin azatlı kölesi Abdullah b. Râfi' 350
Üsâme 142, 205, 304, 322, 376, 433, 436

V

Vâsıl b. Ebî Saîd 320
Vâsıtî 357, 364
Vehb b. Cerîr 356, 380
Vehb b. Münebbih 452, 458, 482, 483, 486, 488, 501, 503, 513, 515, 520, 523, 527, 529, 530, 535, 536, 538, 543, 548, 552, 553, 561, 575, 578, 580, 583
Vehhâb 383
Vekî' 57, 87, 91, 116, 180, 187, 205, 216, 228, 237, 244, 266, 279, 281, 282, 302, 304, 308, 309, 311, 312, 313, 321, 322, 323, 325, 328, 339, 344, 348, 349, 350, 352, 391, 392, 402, 413, 421, 424, 451, 534, 541, 563
Velîd b. Ebi'l-Velîd Ebû Osman 373
Velîd b. Ebü'l-Velîd 373
Velîd b. Müslim 364
Verkâ 168, 193, 338

Y

Yahyâ 23, 30, 32, 37, 42, 48, 56, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 83, 89, 90, 91, 92, 119, 122, 138, 142, 143, 157, 164, 169, 170, 187, 205, 206,

207, 208, 209, 218, 239, 240, 241, 243, 247, 255, 256, 270, 278, 279, 300, 306, 314, 315, 316, 320, 324, 325, 330, 340, 341, 343, 349, 351, 355, 356, 359, 361, 371, 387, 391, 392, 395, 396, 412, 414, 422, 429, 436, 462, 473, 484, 507, 527, 530, 531, 534, 536, 537, 540, 543, 547, 548, 554, 558, 569, 575, 577, 605, 606
Yahyâ b. Bişr 300, 316, 340
Yahyâ b. Cezzâr 359
Yahya b. Ebî Bekir 639
Yahyâ b. Ebî İshâk 92
Yahyâ b. Ebî Kesîr 91, 391, 392
Yahya b. Ebî Tâlib 627, 644
Yahyâ b. Ebî Zâide 56, 65, 371
Yahyâ b. Eyyûb 356
Yahyâ b. İbrahim el-Mes'ûdî 343
Yahya b. Râfi' 628
Yahya b. Saîd 225, 226, 227, 235
Yahyâ b. Saîd Humeyd b. Nâfi' 208
Yahyâ b. Süleym 90
Yahyâ b. Talha el-Yerbû'î 70
Yahyâ b. Vâdıh 42, 119, 387, 395, 396, 436
Yahyâ b. Yezîd el-Hünâî 92
Ya'kub 223
Yakub b. İbrahim 53, 60, 65, 68, 102, 165, 167, 211, 635
Ya'kûb b. İbrahim 92, 172, 227, 266, 272, 305, 346, 351, 367, 371, 390, 406, 410, 418, 437, 532
Ya'kûb b. Mâhân 92
Ya'lâ b. Ubeyd 168, 402
Yezîd 24, 32, 46, 48, 56, 60, 74, 75, 81, 83, 90, 92, 111, 112, 117, 141, 144, 156, 163, 165, 169, 171, 178, 197, 206, 207, 237, 240, 241, 246, 255, 256, 260, 268, 270, 272, 276, 289, 299, 302, 309, 312, 321, 330, 339, 340, 341, 347, 352, 353, 355, 356, 357, 361, 366, 368, 372, 373, 376, 377, 379, 380, 381, 387, 390, 396, 398, 402, 412, 414, 418, 419, 434, 436, 464, 474, 481, 506, 529, 540, 553, 554, 557, 558, 564, 568, 613, 618, 627, 643, 644
Yezîd b. Abdurrahmân 111
Yezîd b. Ebî Habîb 356, 390
Yezîd b. Ebî Hâlid yani Dâlânî 112
Yezîd b. el-Hâd 347
Yezîd b. Harun 207, 241, 330, 357, 376, 381, 387, 396
Yezîd b. İbrahim 56, 237, 240, 241, 312
Yezîd b. Zürey' 81, 156, 246, 260, 272, 302, 321, 339, 366, 481, 618
Yezîd el-Fakîr 419
Yezîd en-Nahvî 387, 436
Yunus 24, 56, 88, 104, 118, 119, 125, 141, 157, 160, 165, 166, 176, 189, 195, 197, 209, 211, 214, 228, 229, 231, 235, 248, 249, 254, 257, 272, 280, 287, 288, 299, 303, 305, 308, 315, 316, 335, 340, 348, 350, 367, 380, 389, 403, 628, 638, 644, 645
Yunus b. Ebî İshâk 257
Yunus b. Muhammed 214
Yunus b. Yezîd 141
Yusuf b. Hâlid es-Semtî 643

Z

Zâide 56, 65, 91, 237, 241, 269, 338, 371, 402, 644
Zekeriya b. Yahyâ b. Ebî Zâide 65
Zekeriyyâ b. Yahyâ ed-Darîr 361
Zeyd 24, 38, 45, 61, 91, 105, 112, 140, 143, 152, 153, 159, 160, 179, 181, 188, 189, 194, 195, 198, 229, 235, 236, 238, 246, 248, 249, 254, 258, 270, 304, 305, 306, 315, 319, 322, 327, 329, 340, 341, 353, 370, 371, 372, 373, 375, 376, 379, 380, 381, 383, 395, 402, 403, 424, 434, 447, 461, 473, 474, 477, 480, 512, 514, 546,

560, 569, 595,
628, 638, 645
Zeyd b. Ebü'z-Zerkâ 140
Zeyd b. Erkâm 402
Zeyd b. Eslem 229, 249,
315, 379, 380,
473, 474, 638
Zeyd b. Sâbit 370,
371, 372, 373,
375, 376, 381
Zeyd ve Rebî'a 315
Zeyd yani İbn Sâbit 370
Zeyneb bint Ka'b b.
Ucre 440
Zeyneb bt. Seleme 206
Zeyneb bt. Ümmi
Seleme 209
Zibrikân 372, 375,
376, 436
Zibrikân b. Amr 372
Zir 353, 358, 361, 402
Zir b. Hubeyş 353
Zübeyd 356, 357, 362
Zübeyr b. Adî 403
Zübeyr b. el-Hırrît 161
Züheyr 80, 145, 158, 185,
209, 241, 257, 281,
328, 343, 396, 432,
507, 512, 535, 624,
627, 636, 638
Züheyr b. Muâviye 209
Zühre b. Ma'bed 372, 374
Zührî 48, 56, 57, 64, 68,
87, 89, 138, 141,
169, 209, 279, 281,
305, 306, 313, 314,
347, 415, 445

KAVRAMLAR

A

Ahâb 486
Âhiret günü 8, 130
Ahzâb Günü 359, 362, 363, 369
Allah 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 68, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 180, 182, 183, 184, 186, 189, 190, 191, 192, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 222, 223, 224, 226, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 236, 237, 238, 242, 246, 247, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 270, 271, 272, 273, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 288, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 300, 301, 304, 306, 307, 310, 317, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 339, 340, 341, 342, 343, 347, 348, 349, 352, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 374, 375, 376, 378, 379, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 419, 420, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 524, 525, 527, 528, 529, 530, 531, 533, 536, 537, 538, 539, 540, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 559, 560, 561, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 579, 580, 583, 584, 585, 586, 590, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 599, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 626, 628, 629, 630, 631, 632, 634, 635, 637, 638, 639, 640,

642, 643, 644, 645, 646, 647, 648
Allah'ın ölçüleri 48
Arş 636, 638
Asker 452, 530, 536
Âyet 18, 68, 81, 120, 121, 122, 214, 619

B

Bakiye 543, 544, 545
Başörtüsü 265
Bedir 467, 562, 563, 564, 565, 569
Binek 419, 420
Boşama 83, 100
Bürde 294

C

Câhiliye halkı 22, 23, 24
Câiz 16, 566
Cebrail 18, 612
Cennet 333
Cinsel ilişki 284

D

Delâlet 8, 137
Delil 6, 86
Dirhem 266
Divan 263
Dul 305, 444

E

el-asb 210
Emzirme 8, 136, 137, 140, 142, 146, 147, 173, 174, 175, 176, 177
Endişe 5, 39, 44, 52
en-Nisâü'l-Kusrâ 134
Eşmevîl 577, 583, 584, 602
Evlenme teklifi 10, 232

F

Fare 524
Fidâ 37

G

Gaflet 530, 566
Ganimet 611
Güneş 393, 623

H

Hâkim 61, 116, 119, 137, 281, 366, 437, 451, 532, 538, 611
Hamd 621
Hamilelik 8, 147
Haşr 623
Hayız 295
Helâl 217, 248, 249
Hendek Günü 360, 362, 364, 367
Hikmet 113, 602
Hul' 40, 52, 54, 56, 60, 66, 71
Huşû 405

I

Îlâ 487, 520, 521

İ

İbadet 634
İddet 252, 254, 256, 257, 258, 266, 438
İftira 76, 77
İhsan 282, 286
İman 18, 556, 619
İnkâr 16, 18, 566, 615, 618, 619, 620
İslâm 40, 112, 230, 545, 600
İsrâiloğulları 14, 458, 481, 483, 486, 488, 489, 490, 491, 492, 494, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 513, 514, 516, 517, 518, 522, 527, 535, 546, 548, 549, 555, 565, 580, 583, 584, 585, 590, 594, 601, 608
İstişare 191

K

Kaderî 153
Kaplan 596
Karı-koca 52, 57, 270
Kayyûm 621
Kıraat 5, 7, 8, 10, 11, 12, 14, 16, 17, 37, 127, 149, 154, 161, 261, 290, 291, 409, 426, 476, 557, 606, 607
Korku namazı 419
Kral 488, 585
Kuddûs 642
Kulluk 631
Kunut 396, 400, 401, 404, 405, 407
Kur'ân 2, 3, 38, 61, 97, 98, 112, 200, 202, 234, 250, 293, 352, 355, 366, 379, 381, 385, 396, 400, 406, 407, 428, 430, 433, 435, 436, 437, 441, 447, 448, 459, 494, 495, 497, 548, 625, 640
Kurayza 517
Kürsü 635, 636, 637, 638, 640

M

Ma'rife 180
Meblağ 11, 264

Medyen 583
Mehir 43, 266, 268, 275, 284
Mensûh 31, 76, 164, 204, 276
Merfû 12, 36, 427, 570
Meryem oğlu İsa 18, 609, 612, 613
Miras 439
Muhammas 391
Mushaf 37, 64, 348, 350, 352, 375, 377, 378, 379, 381
Müslüman 563, 606
Müzekker 409

N

Nadir 517
Nafaka 166
Nâsih 31, 76, 164, 171, 204, 276, 431
Nefret 249
Nikâh 6, 10, 11, 85, 86, 223, 229, 255, 306, 307, 311, 312, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334

O

Orta namaz 344, 348, 350, 351, 353, 354, 355, 356, 361, 363, 366, 370, 371, 372, 373, 374, 382, 383, 386, 387, 388

Ö

Öğüt 46

R

Rıtl 600
Rivayet 261, 444, 445
Ruh 216
Ruhu'l-Kudüs 18, 609, 612
Rüzgâr 601

S

Sadaka 364, 365, 369
Sahabe 77
Salgın hastalık 456, 461, 463
Sâlih 27, 34, 44, 45, 54, 56, 82, 88, 95, 104, 123, 125, 139, 159, 180, 185, 197, 204, 218, 222, 231, 238, 243, 253, 261, 263, 265, 266, 269, 280, 288, 297, 298, 299, 300, 301, 303, 307, 313, 316, 320, 327, 346, 347, 363, 380, 383, 391, 397, 431, 542
Sandık 521, 522, 524, 525, 552, 559
Secde 471
Sekînet 531, 532, 535, 536, 537, 538
Serkeşlik 64
Sultan 263
Sükûnet 404, 539
Sürme 210

Ş

Şefaat 18, 617, 632

T

Talak 33, 36, 316
Ta'rîz 10, 220
Tefsir 19, 554, 555, 622, 624
Teşehhüd 232
Tevrat 486, 489, 490, 492, 510, 541, 542, 544, 545, 609

U

Umum 200
Uyku 625, 629

V

Varis 170, 180
Vasiyet 428
Vefat iddeti 9, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 237, 252, 253
Veli 167, 326

Y

Yahudi 454, 498

Z

Zekât 616
Zırh 600
Zifaf 316
Zina 242
Zulüm 7, 109, 618